HÜSEYİN BATUHAN

BİLİM, DİN VE EĞİTİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

COGITO

Genişletilmiş 2. Baskı

YKY

HÜSEYİN BATUHAN • BİLİM, DİN VE EĞİTİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

YKY

HÜSEYİN BATUHAN

BİLİM, DİN VE EĞİTİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

YKY

BİLİM, DİN VE EĞİTİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Hüseyin Batuhan 1921'de Sürmene'de doğdu. 1939'da İzmir Erkek Lisesi'ni, 1943'te de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1958'de doçentlik tezini verdi. ("Batı'da Tolerans Fikrinin Gelişmesi" başlığını taşıyan bu tez 1959'da yayımlandı.)

Felsefe alanındaki çalışmalarının ağırlığını gittikçe modern mantık ve bilim felsefesine kaydıran Batuhan, bu konulara ağırlık veren bir felsefe bölümü kurma umuduyla 1966'da İstanbul'dan ayrılıp meslektaşı Teo Grünberg'le birlikte Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne geçti. Orada bulunduğu süre içinde MEB ile yakın bir ilişki kurarak –gene Grünberg'le birlikte– modern mantığın lise programlarına alınması için büyük çaba harcadı. (Bu konuda birlikte yazdıkları "Modern Mantık" 1970'te ODTÜ tarafından yayımlandı.)

1979 yılında ODTÜ'den emekliliğini istedi. O tarihten bu yana Heybeliada'daki evinde zamanını daha çok fen bilimlerindeki gelişmeleri izlemekle, bu arada bilim tarihi ve eğitimi üzerinde çalışmakla geçirmektedir. Her türlü akıl-dışı inançlarla savaşmayı iş edinmiş olan Batuhan *Bilim ve Şarlatanlık* (YKY, 1993) adlı kitabını kaleme almıştı.

Cogito - 62
ISBN 975-363-739-X

Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler/ Hüseyin Batuhan

1. baskı: İstanbul, Ağustos 1997
Genişletilmiş 2. baskı: İstanbul, Mayıs 1998

Kapak Tasarımı
Faruk Ulay - Kaan Savul

Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1997
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7

I. BİLİM

Genel Açıklama • 15
Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı? • 23
Uğurböceği, İngilizler ve Biz Türkler • 49
Bilim ve Biz Türkler I • 55
Bilim ve Biz Türkler II • 61
Şarlatanlar Teşhir Edilmeli • 68
Bilimde Sahtekârlık • 76
Bir Eleştirinin Düşündürdükleri • 88
Tarihsel Bakımdan Felsefe ve Bilim • 99
"Aydın" Kavramı Üzerine • 127

II. DİN

Genel Açıklama • 135
Demokrasi ve Laiklik • 146
Din Dersleri ve Laiklik • 151
"Din Kültürü" Derslerinde Neler Öğretiliyor? • 156
Atatürk ve Laiklik • 161
Eğitim Ahlâkı ve Laiklik • 166
Teknik Üniversite Kökenli Politikacılar • 171
Hoşgörüsüzlüğün "Yaylım Ateş"çileri • 176
Laiklik Teması Üzerine Çeşitlemeler • 181

Fikir Düşmanlığı Üzerine • 217
Fikir Suçu Üzerine • 228
İslâm ve Eleştiri Özgürlüğü • 245
İslâm ve Bilim • 250
Dindarlık, Bağnazlık ve Yobazlık Üzerine • 255
"Zorunlu" Din Dersleri Niçin Kaldırılmalıdır? • 261
İmam-Hatip Liseleri Niçin Kapatılmalıdır? • 267
"Kur'an Kursları" Niçin Kapatılmalıdır? • 271
Totaliter Bir İdeoloji Olarak Köktendincilik • 277

III. EĞİTİM

Genel Açıklama • 291
Demokrasi İçin Eğitim • 301
İnanma Sorumluluğu veya Şüphe Etme Yükümlülüğü • 318
Bilim Eğitimi Üzerine • 339
Eğitim ve Şarlatanlık • 353
"Kafa Sağlığı" ve Şarlatanlık • 369
Eğitim ve Özgürlük I • 388
Eğitim ve Özgürlük II • 392
Türkiye'de Eğitimin Sefaleti • 397
Düşünme Özgürlüğü ve Eğitim • 402
Felsefenin Eğitimdeki Yeri • 407
Demokrasi mi, Uygarlık mı? • 413

Önsöz

Bu kitapta, 1990-1996 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesi ile *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* eki, *Bilim ve Ütopya* ve *Cogito* dergilerinde, bir de "Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği"nin "Çağdaş Kültürümüz" başlığı altında yayımlamış olduğu derlemede çıkan yazılarımı bir araya getirmiş bulunuyorum. Bunlara hiç yayımlanmamış olan bir iki yazımla, her ana bölümün başına koyduğum "açıklamaları" da ekledim. Böylece düşüncelerimde belli bir bütünlük sağlamaya çalıştım. Ancak değişik zamanlarda yazılmış olan yazıları bir araya getiren bu tür derlemelerde bazı tekrarlardan kaçınmak imkânsız gibi. Gene de bunların fazla sıkıcı olmadığını ummak isterim. Kaldı ki, bu tür tekrarların en çok önem verdiğim konuları ve en doğru sandığım fikirleri vurgulamak gibi yararlı bir etkisi bile olabilir.

Görüleceği gibi, üzerinde en çok, hattâ bazan ısrarla durduğum konular *bilim, din, eğitim, demokrasi, laiklik* ve *özgürlük*. Gerçi bu konularla ilgili yazılarımı "Bilim", "Din" ve "Eğitim" başlıklarını taşıyan üç kitapta topladım, ama yazılar okunduğunda da görüleceği gibi, başlığı ne olursa olsun, hemen her yazıda öteki konulara da değiniyorum, hattâ bazan onlardan birine geniş bir yer verdiğim bile oluyor. Bu tür derlemelerde insan yazıları nasıl sınıflarsa sınıflasın, belli bir yapaylıktan kurtulmak mümkün olmuyor.

Sözü her fırsatta Atatürk'e getirmemden de anlaşılacağı gibi, bu konular üzerinde ısrarla durmamın ana nedeni, onun Türkiye'yi "çağdaş uygarlık" düzeyine çıkarmak amacıyla girişmiş olduğu reformlardan her geçen gün biraz daha ödün verildiğini görmemdir. Atatürk yeni kuşaklara bilimsel düşünme

alışkanlıkları kazandırmak amacıyla salt hurafelere ve dogmalara dayanan bir din anlayışına son vermek gerektiğini düşünmüş, bunun için de *laik* bir devlet düzeni kurma yoluna gitmişti. Giriştiği reformların son amacı, sanatları, edebiyatı, bilim ve felsefesiyle en ileri Batı toplumlarına benzer "uygar" bir toplum yaratmaktı. Bütün bir ulusu bu yolda eğitmenin ne güç bir iş olduğunu bilmeyen yoktur. Ancak bütün güçlüklerine (hattâ bazılarınca *imkânsızlığına*) rağmen, Atatürk büyük bir cesaretle, üstelik elden geldiğince baskısız yöntemler kullanarak, yüzyıllar boyunca kendi kaderine terk edilmiş olan ulusumuzu eğitme işine girişmiş ve birçok engellemelere rağmen bunda yatsınamayacak başarılar elde etmişti. Tarihte bir benzeri daha olmayan bu girişimin Atatürk'ün zamansız ölümüyle birlikte hızını kaybettiğini biliyoruz. Ne yazık ki, ondan sonra Türkiye'nin politik kaderini belirleyenler onun uygar toplum düşünü paylaşamayacak kadar basit ve kültürsüz kişiler oldukları için halkın nabzına göre şerbet vermeyi onu *eğitmeye* yeğlediler. Bilindiği gibi, eğitim işine soyunan kişi kendi tıpkı-benzerlerini (teknik deyimiyle: klonlarını) yetiştirmeyi amaçlar. Atatürk de Batılı anlamda uygar bir kişi olduğu için –ister istemez– kendini kendisi gibi uygar kuşaklar yetiştirme düşüne kaptırmıştı. Dava arkadaşı İsmet İnönü de aynı düşü paylaştığı için uzun süre onun devrimlerinin koruyuculuğunu yaptı. Ne yazık ki, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından çok-partili rejime geçiş zorunluluğunun doğurduğu iktidar kavgası onu bazı tavizler vermeye zorladı, ondan sonra da "halkın nabzına göre şerbet verme" yöntemi iktidara gelmenin ve iktidarda kalmanın neredeyse biricik aracı haline geldi.

Türkiye'nin bütün tarihi boyunca elde ettiği en büyük şans Atatürk gibi bir reformatöre kavuşmuş olmasıdır. Atatürk'ün iktidarı ele geçirmek ve onu elinde tutmak gibi bir sorunu olmadığı için, gerekli gördüğü reformları zamanı gelince halka anlatarak ve benimseterek gerçekleştirme imkânını bulmuştu. Bu bakımdan ondan sonra gelen politikacıların daha "şanssız" olduğu söylenebilir. Ancak kanımca Türkiye'nin asıl şanssızlığı bu politikacıların Atatürk'ün "uygar Türkiye" düşünü unutup veya bir kenara itip kendilerini "daha zengin bir Türkiye" dü-

şüne kaptırmış olmalarıdır. Nitekim, özellikle Menderes'in iktidar döneminde, Türkiye'de bir tür "kalkınma histerisi"nin bütün öteki kaygıları arka-plâna ittiğini görüyoruz. Bence Menderes'in ekonomik kalkınmayı ilk ve en önemli hedef olarak seçmesi Türkiye için büyük bir talihsizlik olmuştur. Nitekim onun milletvekillerine "Siz isterseniz, hilâfeti bile geri getirebilirsiniz!" diye seslenmesi Atatürk'ün "uygar toplum" idealinden ne kadar uzaklaşıldığının en özlü ifadesidir.

Menderes'in düşlediği toplum Atatürk'ünkinden ne kadar farklı olursa olsun, onun da politik iktidarı "daha mutlu" bir Türkiye yaratma aracı olarak algıladığı bence şüphe götürmez. Belki de bir an önce bu amaca ulaşma tutkusu onu Atatürk'ün ideallerinden bir süre için taviz vermek zorunda bırakmıştır. Gerçi her politik lider ulusuna yararlı olma iddiasındadır, ama korkarım sıradan politikacıların büyük bir bölümü iktidarı kendi kişisel çıkarları için bir araç olarak görüyorlar. Bu gibilerinin demokrasiyi halka her isteklerini serbestçe dile getirebilecekleri bir rejim olarak tanıtmaları, Menderes'in yukarda andığım sözlerinden cesaret alan "dinci"lerin ekmeğine yağ sürmüş, o gün bugün "dincilik" Türkiye'de en kolay oy avcılığı yöntemi olarak benimsenmiş ve yerleşmiştir.

Bu anlayışın Türkiye'yi bugün nereye getirmiş olduğunu biz Atatürkçü aydınlar ibret, hattâ dehşetle seyretmekteyiz. En ilkel bir din anlayışının bir kanser gibi bütün eğitim sistemimizi sardığını, üstelik bütün eleştiri ve uyarılara rağmen yıllardır iktidarı ellerinde tutan "sağcı" politikacıların bu gidişi durdurmak için en küçük bir girişimde bulunmadıklarını görmek bizler için büyük bir mutsuzluk kaynağı. Bu kitaptaki yazıların çoğu Atatürk'ün düşlediği uygar toplum idealinin her geçen gün biraz daha yozlaştırıldığını görmenin bende yarattığı düş kırıklığının yankılarını taşıyor. Bugünkü yaşam biçimimize "demokrasi" adını vermek bence mümkün değil, zira, ilerde göstermeye çalışacağım gibi, "demokrasi" bir *rejimin* adı değil, bütün bir yaşama felsefesinin adıdır ve bu felsefe de "Batı uygarlığının" temel değerlerini, duyuş, düşünüş ve davranış biçimlerini içine almaktadır. Atatürk belki hiçbir zaman "demokrasi" sözcüğünü kullanmadı, ama Batı uygarlığının demokratik bir

yaşam felsefesini birlikte getirdiğini çok iyi biliyordu. Ne var ki, bizim bu yaşam felsefesinden haberi olmayan kültürsüz politikacılarımız demokrasiyi halka basit bir "seçim sistemi" diye tanıttılar ve halk kendilerini seçtiği takdirde onlara her isteklerini yerine getireceklerini vaat ettiler.

Bir ulus için en büyük şanssızlık "kültürsüz" politikacıların eline düşmektir. Nitekim bugün Türkiye bu şanssızlığın pençesinde kıvranan, bu yüzden her gün biraz daha geriye giden bir ülke durumunda. Millet vekillerinden 138'inin (yani 1/4 ünün) İmam-Hatip çıkışlı olmalarından Türkiye'yi yönetme iddiasında olanların "kültür-düzeyi" hakkında bir fikir edinebilirsiniz. "Zengin bir Türkiye" düşünün baş-mimarı olan Menderes dünyaya bir "büyük çiftçi" gözüyle bakıyordu. Onun ardından uzun yıllar başbakanlık koltuğunu işgal etmiş olan Demirel bir mühendisti, dolayısıyla o da dünyaya bir "teknokrat" gözüyle bakıyordu. Aynı şey Özal için de geçerli. İçlerinde "entelektüel" denebilecek tek kişi Bülent Ecevit, o da olaylara bir "bürokrat" gözlüğüyle bakıyor. En kültürsüzleri de şüphesiz Erbakan adındaki yobaz. "Yobaz" diyorum, zira ilerde demokrasiyi –seçim sisteminin bir özelliğinden yararlanarak– yıkıp yerine "şeriat" düzeni getirmeyi düşleyecek kadar geri-kafalı olan bu politika cambazını başka türlü nitelendirmek mümkün değil. Şurası apaçık ki, İnönü'den sonra Türkiye'nin kaderini belirleyenler arasında bütün sanatlarıyla, edebiyatı, bilim ve felsefesiyle Batı kültürünü tanıyıp benimsemiş bir tek politikacı bulmak mümkün değil. Ekonomist geçinen ve Türkiye'yi "kalkındıracakları" vaadiyle iktidara gelenlerin de ülkeyi nasıl içinden çıkılmaz bir borç batağına batırdıklarını hatırlatmama bilmem gerek var mı? Bugün Batı uygarlığının kabul ettiği temel değerleri ve demokratik bir yaşam felsefesinin dayandığı ana-idealleri dile getiren "Evrensel İnsan Hakları" kimin umurunda? En basit ahlâkî ve insanî değerlerin unutulduğu, devleti yönetme işine soyunanların bile kendilerini inanılmaz bir açgözlülüğe kaptırmış olduğu bir toplumda Atatürk'ün anladığı anlamda "uygarlık"tan söz edilebilir mi?

Atatürk döneminde Türkiye uygar dünyanın gözünde saygın bir ülkeydi, zira bizim de yakın bir gelecekte uygarlık ker-

vanına katılacağımız umudu uyanmıştı. Bugün bu umutlar büyük ölçüde söndüğü için Batı nezdinde fazla bir saygınlığımız da kalmamış durumda. Her zamanki Şarklı kurnazlığımızla Avrupa Birliği'ne katılma girişimlerimizin kibarca geri çevrilmiş olması da bunu göstermiyor mu? Batı dünyasının –daha çok askerî gerekçelerle– bize *katlandığını* söylemek abartılı olmasa gerek. Batı uygarlığının temel değerlerine yönelmediğimiz, yani Atatürk'ün bize göstermiş olduğu yola dönmediğimiz sürece bizi aralarına almak isteyeceklerini sanmıyorum.

Ne yazık ki, şimdi içinde debelendiğimiz politik, ekonomik, kültürel ve ahlâkî kaosun içinden çıkabileceğimize dair ufukta en küçük bir umut ışığı görmüyorum. Ben Atatürk döneminde, onun idealleriyle yetişmiş bir kuşağın çocuğuyum ve o dönemi yaşamış olmayı hayatımın en mutlu olayı olarak görüyorum. Ancak benim kuşağımdan olup aynı mutluluğu tatmış her "aydın" gibi ben de bugünkü durumumuza bakıp bazan büyük bir karamsarlığa kapılıyorum. Ancak korkunun ecele yararı olmadığı gibi, karamsarlığın sorunları çözmeye bir yararı olmadığını da biliyorum. Şüphesiz herkesin rahatsız olduğu duruma bir çare araması gerekir. Ben de bu yazılarımda bir parça bunu yapmaya çalıştım, ama bu tür çabaların boşa gitmek ihtimali gene de çok büyük. Biz aydınların karşılaştığımız en büyük ikilem şu: Atatürk'ün düşlediği uygarlık yolundan sapmış, daha doğrusu *saptırılmış* olanlara ulaşmamız, onlara derdimizi anlatmamız bile çok zor, zira beyinleri dogmalarla yıkanmış olanlar bizim dediklerimize kulak bile vermek istemiyorlar, dolayısıyla onlarla değil bir uzlaşma, bir "tartışma" zemini bile bulmamız mümkün görünmüyor. Gerçi bugün Türkiye'de "utanmazca" bir iktidar kavgası sürüp gidiyor, ama asıl kavga daha derinlerde, "aydınlar"la "aydınlanma"ya, dolayısıyla Batı uygarlığına düşman olanlar arasında. Ne yazık ki, sağcı politikacılar bu bölünmenin "vehameti"ni fark edememiş görünüyorlar; bütün dinci akımların her geçen gün biraz daha güçlenmesine rağmen demokrasinin yürüyeceğine inanıyorlar. Bunlardan bazıları laikliğin pratikte ortadan kalkmış olduğu gerçeğini göz ardı edip laiklikten, dolayısıyla Atatürkçülükten taviz verilemeyeceği teranesini tekrarlayıp duruyorlar. Beni

fazla "kötümser" bulanlar olabilir, ama bence Türkiye bugün son derece ciddî bir "Cezayirleşme" tehdidi altında bulunuyor.

İnşallah ben sadece *korkulu* bir rüya görmekteyim!

I. BİLİM

Genel Açıklama

Yapı Kredi Yayınları'nın ilk baskısını 1993'de yaptığı "Bilim ve Şarlatanlık"* adlı kitabımda bilimin ne tür bir düşünsel etkinlik olduğunu bazan doğrudan doğruya, bazan da –bilimsel olmayan davranışlarla karşılaştırarak– dolaylı bir biçimde açıklamaya çalışmıştım. Bilimin itici gücü *merak* veya *öğrenme arzusu* dediğimiz psikolojik açlıktır. Başlangıçta insanoğlunun daha çok *ayakta-kalma* (survival) içgüdüsüyle duyduğu bu merak, zamanla salt *bilme için bilme* arzusuna dönüşmüşse de, pratik bir amaçla bilgi edinme arzusu hiçbir zaman yokolmamış, tam tersine, özellikle "mutlu" bir hayat sürme isteğinin ayakta kalma kaygısının yerine geçtiği 17. yüzyıldan bu yana, bu amaçla bilgi edinme arzusu daha da güçlenmiştir. Gene de 19. yüzyılın başlarına kadar yaratıcı bilim adamlarının büyük çoğunluğu salt kafalarını kurcalayan bazı sorunları çözmeyi, bir deyimle düşünsel açlıklarını gidermeyi amaçlıyordu. Ancak, onların salt teorik bir amaçla ürettikleri bilgilerin bazı pratik isteklerin gerçekleşmesine hizmet edebildiği farkedilince, daha 17. yy. başlarında *Francis Bacon*'ın dile getirdiği "bilgi aracılığıyla doğaya egemen olma" düşünün gerçekleşebileceği umudu çok sayıda insanın bilimsel etkinliklere katılmasına neden oldu. O gün bugündür bilim insanın pratik arzularının, daha açık bir deyişle, "daha mutlu" bir ömür sürme isteğinin gerçekleşmesinde öncü rolü oynamaya başladı. Gerçi bugün bilim adamları arasında *salt matematik, teorik fizik, kozmoloji* gibi tümüyle "bilgi için bilgi" edinme amacına yönelik görünen bilim dallarında çalışanlar da var, ama teknolojiye, dolayısıyla *pratiğe* dönük araştırma-

* Yapı Kredi Yayınları, 4. baskı, 1996.

lar şüphesiz çok daha fazla revaçta. Ancak son amaç pratik de olsa, bu tür bir amacın gerçekleştirilebilmesi için bazı teorik bilgilere ihtiyaç duyulması kaçınılmaz. Bu bilgiler her zaman daha önce elde edilmemiş olabilir, dolayısıyla önce onları elde etmek için yeni *teorik* araştırmalar yapmak gerekebilir. Nitekim modern tıp bu durumdadır. Bu nedenle bugün tıp alanında çalışan bir bilim adamının araştırmalarını pratik bir amaçla mı, yoksa, teorik bir amaçla mı yürüttüğünü sormak anlamsızdır. Aynı şeyi *mutatis mutandis* öteki bilim dalları için de söylemek mümkün. Gerçi matematik büyük ölçüde "bilgi için bilgi"ye yönelik bir uğraş, ama bazan pratik bir sorunun çözümü için de yeni matematik teoriler üretmek gerektiği biliniyor. Amacı ister salt teorik, ister pratik olsun, bilimsel uğraşları bilimsel olmayan, hele bilim-karşıtı uğraşlardan ayrıdeden temel özellik bu uğraşların konunun uzmanı olan herkesin *denetleyebileceği* "güvenilebilir bilgi" üretimine yönelik olması. Bilimsel bir iddiayı karakterize eden baş nitelik onun herhangi bir kişinin (sübjektif) bir *inancını* değil, hiçbir akla-yakın şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş (objektif) bir *gerçeği* dile getirmesidir. Yeterince belgelenmemiş, dolayısıyla bazılarının şüphesini uyandıran iddialar bilgi katma yükselemezler, basit birer görüş veya fikir (opinion) olarak kalırlar.

Aklına esen ve doğruluğu konusunda hiçbir inandırıcı belge veya kanıt bulunmayan fikirleri inatla savunan ve bilgisiz insanlara bunları "bilim" diye yutturmaya çalışan fikir madrabazlarına *şarlatan* diyoruz. Şarlantanlığın nasıl bir şey olduğunu "Bilim ve Şarlatanlık" başlıklı kitabımda –pek değişik örnekleriyle– uzun boylu anlatmış bulunuyorum. Bu derlemede yer alan "Şarlatanlar Teşhir Edilmeli" başlığını taşıyan yazı –biraz da kitabı tanıtma amacıyla– Yapı Kredi Yayınları'nın her ay çıkardığı *Kitap-lık*'ta da yayımlanmıştı. Onu buraya almamın sebebi bu kitabımı okumamış olanlara "Şarlatanlık" konusunda bir fikir vermek. Kitabım şimdiye kadar dört defa basılmış olmasına rağmen, Türkiye'de şarlatanlığın azalacak yerde gün geçtikçe artmakta olduğu görülüyor. Bunda medyanın büyük bir payı, dolayısıyla günahı olduğu şüphe götürmez. Nitekim, bir TV kanalının, kitabımda acımasız bir biçimde eleştirdiğim

Erich von Däniken denen şarlatanı –herhalde büyük paralar ödeyerek– ekrana çıkarmış olması bunun açık bir belirtisi. Son günlerde Türkiye'nin en büyük şarlatanı olduğuna inandığım Dr. Özel'in ünlü ekstresinin ABD'de ilâç olarak yakında piyasaya çıkacağı aldatmacasıyla medyada gene kendinden bahsettirmesi de insanlarımızın şarlatanlık hastalığından öyle kolay kolay kurtulamayacağını gösteriyor. Kitabımda da vurgulamaya çalıştığım gibi, dünyada *aptal*, yani her sansasyonel habere inanıveren insanlar var oldukça, şarlatanlığın kökü kazınamayacaktır. Oysa, bu tür aptal ve bilgisiz insanların sayısı ne yazık ki bilimin ilerlemesiyle birlikte azalmıyor. Nitekim, uygar dediğimiz ülkelerde insanların ezici çoğunluğu en azından lise veya kolej düzeyinde eğitim gördüğü, bu arada iyi kötü bilimlerle tanıştığı halde, doğru dürüst bir "bilim kültürü" alamıyor, dolayısıyla "bilimsel düşünme" alışkanlıkları edinemiyor.

Bilim-dışı davranışlardan biri de "bilim-sahtekârlığı" veya "Bilim Kalpazanlığı" denilen davranış. Şarlatan yerleşmiş bilim geleneğiyle bağdaşmayan –aklınca "çığır-açıcı" veya "devrimci"– yeni teoriler üreterek "bilgiçlik" taslayan kişidir. Tıpkı kalp para basan kalpazan gibi yerleşmiş bilimi *taklit* eden kişiye ise "sahtekâr" diyoruz. "Bilimde Sahtekârlık" başlığını taşıyan yazımda bu tür sahtekârlardan birkaç örnek veriyorum. Kısa yoldan ün ve servet edinme dürtüsüyle hareket eden bu gibi kişiler bilim çevresine hitap ettikleri için şarlatanlar kadar "tehlikeli" değiller. Kaldı ki, çoğu zaman sahtekârlıkları ortaya çıktığı için zararları daha çok kendilerine oluyor.

İnsanları bilgi üretimine iten en güçlü etkenin *merak* olduğunu söylemiştim. Eskiden büyük filozoflar ve bilim adamları salt bu duyguyla hareket ederlerdi. Ancak bilim teknolojinin de motoru haline geldiği günden beri bilgi-üretimine katılanların sayısı da hızla artmış, neredeyse bilimin kendisi de endüstriyel boyutlar kazanmıştır. Bu nedenle bugün durmadan yeni üniversiteler ve araştırma enstitüleri kurulmakta, dolayısıyla buralarda iş bulmak ve tutunmak, özellikle akademik kariyerde yükselmek pek kolay olmamaktadır. İşte araştırıcılığı meslek olarak seçenlerle akademik kariyere atılanlar arasında kendiliğinden oluşan bu rekâbet havası, bunlar arasında bir an önce

ün ve servete kavuşmak isteyen bazı zayıf karakterli insanları sahtekârlığa itmektedir.

En ileri ülkelerde bile –bütün kontrol mekanizmalarına rağmen– bilimsel sahtekârlığın önünün alınamadığı anlaşılıyor. Bizimki gibi bilim geleneği olmayan "geri kalmış" ülkelerde kontrol mekanizmasının yok denecek kadar zayıf olduğunu düşünürseniz, bu sahtekârlık türünün de akıl almaz boyutlara varmış olacağını kolaylıkla tahmin edebilirsiniz. Hele son yıllarda hiçbir alt-yapısı olmadan alelacele kurulan üniversitelere kapağı atan birçok elemanın akademik kariyeri basit bir "ekmek kapısı" gibi göreceklerini, dolayısıyla her türlü bilimsel sahtekârlığa başvurabileceklerini tahmin etmek güç olmasa gerek. Genel bir açgözlülüğün bütün insanları tutsak ettiği bir toplumda ün ve servet tutkusunun bu tür kişileri çok daha kolaylıkla yoldan çıkaracağı bence şüphe götürmez. Bilimin bir ahlâksızlık vesilesi olması çağımızın en trajik paradokslarından biri olsa gerek.

"Bir Eleştirinin Düşündürdükleri" başlığını taşıyan yazıyı bu derlemeye almamın nedeni, "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabıma yöneltilmiş olan bir eleştiri vesilesiyle, son yıllarda "bilim felsefesi" alanında öne sürülmüş olan bazı *yeni* (hattâ *postmodernist*) görüşleri kısaca okuyucuya tanıtmak ve bu arada bu görüşlere neden katılmadığımı belirtmek. Kitabımı eleştiren Senai Demirci adında bir doktor. Eskiden filozoflar bilimsel ilerlemenin *lineer* bir süreç olduğu, belirli araştırma ve belgeleme yöntemleri bulunduğu görüşünde idiler. İlk defa Thomas Kuhn adındaki bir bilim tarihçisi ve felsefecisi bu klâsik görüşe karşı çıkmış, bilimde de –sanatlardakine benzer– "devrimsel" (revolutionary) kesiklikler olduğunu, çığır açıcı yeni teorilerin eski geleneksel görüşleri altüst ettiğini, dolayısıyla bilimde sürekli bir "bilgi birikimi"nden sözedilemeyeceğini öne sürmüştü. Onun ardından Paul Feyerabend, daha da ileri giderek, bilimde "rasyonellik" diye bir şey olmadığını, yalnız *buluş* bağlamında değil, *belgeleme* bağlamında bile genel-geçer yöntem ve kurallar bulunmadığını, dolayısıyla her iki bağlamda da "keyfe-bağlılığın" hüküm sürdüğünü iddia etti. Kuhn bilime "devrim" fikrini sokmuştu; Feyerabend ise bilimin "anarşik" bir süreç olduğunu kanıtlamaya çalıştı.

Sanatta yeni bir stil, bir görüş, değişik bir anlatış getirme hevesi, öteki adıyla "orijinal-olma merakı", pek çok sanatçının karşı koyamadığı bir dürtü gibi görünüyor. Aynı hevesin bilim felsefesine de bulaşması oldukça şaşırtıcı bir gelişme. Gerçi eskiden de bilimin ne tür bir uğraş olduğu konusunda değişik görüşler öne sürülmüştü, ancak daha çok buluş bağlamını, dolayısıyla *metodolojiyi* ve bilginin kaynağını, dolayısıyla *epistomolojiyi* ilgilendiren bu görüş ayrılıkları filozoflardan bir kısmının (örneğin *Descartes*'ın) daha çok *teorik* bilimleri, bir kısmının da (örneğin *Hume*'un) daha çok gözlemsel-deneysel bilimleri örnek olarak gözönünde bulundurmalarından kaynaklanıyordu. İlk defa Thomas Kuhn bilimsel kavramların her yeni teoriyle birlikte içerik değiştirdiğini, dolayısıyla bambaşka bir dünya görüşünün ortaya çıktığını kanıtlamaya çalıştı. Böylece birer dünyayı yorumlama biçimi olarak *bilim* ile *sanat* birbirine çok yaklaşmış oluyordu. Paul Feyerabend daha da ileri giderek, bilimle *sanat*, hattâ bilimle *din* arasında pek fazla bir ayrım bulunmadığını, bununla da yetinmeyip bilim-adamlarının tıpkı din-adamları gibi bir tür düşünme tekeli veya hegemonyası kurmaya kalkıştıklarını, herkesin uyması gereken rasyonel araştırma ve belgeleme yöntemleri olduğunu bahane ederek düşünme özgürlüğünü kısıtladıklarını iddia edecektir. Bu kadarı da yetmiyormuş gibi, Feyerabend'in *bilim*le *sözde-bilim*, yani onun son derece kötü bir taklidi olan *şarlatanlık* arasında bir ayrım gözetmemesi benim için bardağı taşıran son damla oldu.

Kanımca bilim insanoğlunun üretmiş olduğu tek *rasyonel*, dolayısıyla *objektif* düşünüş biçimidir, bu nedenle her türlü *duygusallık*tan, *sübjektiflik*ten, dolayısıyla *keyfîlik*ten insanlığı kurtaracak olan bilimdir.

Bundan sonra bu kitapta yer alan ve *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* ekinde yayımlanmış olan üç yazıda bilimde *geleneğin*, dolayısıyla fikir birikiminin önemine işaret ettim. Bence bilim ve teknolojide geri kalmışlığımızın baş nedeni, biz Türklerin yakın zamana gelinceye kadar bilim ve felsefeye neredeyse büsbütün yabancı kalmış olmamızdır. Acı gerçek şu ki, Atatürk'ün üniversite reformunu gerçekleştirdiği 1933 yılına kadar bilim ve felsefeyle ciddî bir temasımız olmamış, bazı konularda

bilime ilgi duyan düşünürlerimiz çıkmış olsa da, orijinal denebilecek herhangi yeni fikir veya bilgi üretmemişiz. Nazi Almanyası'ndan kaçıp ülkemize sığınmış olan bilim adamları sayesinde Batı fikir ve bilim dünyasının en son verileriyle tanışmak şansını elde etmiş olmamıza rağmen, bu dünyaya –az da olsa– katkıda bulunmaya başlamamız şu son birkaç onyılda gerçekleşmiş olsa gerek. Artık bizim de "Citation-Index"te adı geçen bilim adamlarımız var. Bunların sayısının her geçen gün daha da artacağı şüphe götürmez. Ama ne yazık ki, bu gelişmeye paralel giden bir başka gelişme –ki buna ben "Medreseleşme Süreci" diyorum– bizdeki bilimsel gelişmenin hızını kesebilir. Atatürk'ün bütün ideali uygar bir toplum, dolayısıyla "aydınlanmış" insanlar yetiştirmekti. Gerçi bugün aynı ideali paylaşan birçok insanımız var, ama bunların azınlığa düşmesi ihtimalini de gözardı etmemek gerek. Aslında bütün uluslar ayakta kalabilmek için önünde sonunda bilim kervanına katılmak zorundalar, ancak yüzyıllar öncesinin dine dayalı ilkel bir yaşama biçimini özleyen militan bir grup Türk insanını yolundan alıkoyabilir. Bugün her yavaşlama bir gerileme demektir, ama yeni yetişmekte olan bir genç bilimciler kesiminin bütün engellemeleri yenebileceğine inanıyorum.

Bu kitapta yer alan en uzun yazı "Tarihsel Bakımdan Felsefe ve Bilim" başlığını taşıyor. Ne yalan söyleyeyim, bir süre bu yazıyı buraya koyup koymamakta tereddüt ettim, ama sonunda koymaya karar verdim. 1986 yılında Ankara'da düzenlenen ilk "Bilim Felsefesi Sempozyumu"na sunduğum bildirinin metni olan bu yazının sıradan okuyucuya biraz anlaşılması güç gelmesi mümkün. Ancak bizde hemen bütün aydınların düştüğü bir yanılgıya karşı uyarıcı bir etkisi olacağını düşünerek bu yazıyı basmaya karar verdim. Sözünü ettiğim ve "Platon'un Semantik Kuruntusu" adını verdiğim bu yanılgıyı kısaca şöyle açıklayabilirim:

Genellikle insanlar her değişik genel terimin başka bir kavramı dile getirdiği varsayımından kalktıkları için, "Felsefe nedir?", "Bilim nedir?" türünden sorular sorarak, felsefeyi felsefe, bilimi bilim yapan *ayırdedici* özçizgilerinin neler olduğunu araştırırlar. Platoncu-Aristotelesçi bir anlam anlayışına daya-

nan bu varsayımın çoğu zaman sözel tartışmalara yol açtığını görüyoruz. Bu tür bir anlayışın Platon'un daha çok *matematiksel* terimleri, Aristoteles'in ise daha çok doğal türleri dile getiren terimleri örnek almasından kaynaklandığını sanıyorum. Nitekim, 'üçgen', 'kare' gibi büsbütün soyut nesneleri, 'at', 'eşek', 'çınar' ve 'armut' gibi canlı türlerini dile getirme amacıyla kullanılan terimlerin oldukça belirli bir anlamları vardır, bu nedenle de bu deyimlerin *doğru kullanımı* konusunda hemen hiçbir zaman tartışma başgöstermez. Ancak buna bakıp insanların 'din', 'sanat', 'felsefe' ve 'bilim' gibi kültür etkinliklerini dile getiren sözcüklerin de belirli ve değişmez bir anlamları olması gerektiğini sanması büyük bir yanılgıdır. Gerçi 'Sokrates bir filozoftu' veya 'Newton bir bilim adamıydı' türünden cümlelere bir doğruluk-değeri verilebilmesi için, bu cümlelerde geçen 'filozof' ve 'bilim adamı' deyimlerinin belirli bir anlamı olması gerekir, ama bu, sözü geçen deyimlerin anlamları üzerinde ayrıca "*uzlaşmış*" olmayı gerektirir. Ortada bu tür bir uzlaşma olmadıkça bu cümlelere belirli bir doğruluk-değeri vermek mümkün değildir. Nitekim Newton'a biz bugünkü anlayışımıza göre "bilim adamı" diyoruz, ama Newton'ın kendisi –ünlü eseri "Principia Mathematica Philosophiae Naturalis"in başlığından da anlaşılacağı gibi– kendini "doğa filozofu" diye adlandırmayı tercih ediyordu. Gerçi bugün –uzlaşma zorunluluğunun karşı konulmaz baskısıyla– "*felsefe*" ile "*bilimler*" değişik fakültelerde okutuluyor, ama buna bakıp bilim ile felsefe arasında bir *öz-ayrımı* olduğunu sanmak yanlış. En iyisi, sanı ister "filozof", ister "bilim adamı" olsun, kişinin hangi somut sorunlar üzerinde kafa yorduğuna ve onları çözmek için hangi *yollara* başvurduğuna bakmak. O zaman şunu görürüz: Vaktiyle felsefe sorunu sayılan bir sorunun çözümü için yeni yöntemler geliştirildiği için sorun bir bilim sorunu oluvermiş! Nitekim, atomlar teorisi Demokritos zamanında bir felsefe sorunu sayılıyordu, bugün ise bilimsel bir sorun sayılıyor. Örnekleri arttırmanın gereği yok. Demek istediğim, bazı terimler zaman içinde birçok anlam değişikliğine uğrayabiliyor. Hele 'din', 'sanat', hattâ 'demokrasi' gibi terimlere yüzlerce değişik anlam yüklenebiliyor. Dünyadaki "dindar" sayısı kadar değişik "din anlayı-

şı" olduğunu söylersem, abartmış mı olurum? Herhalde "*anlam*" konusunda çok dikkatli ve ölçülü olmamız şart.

Bu konuda okuyucuyu en çok uyarmak istediğim nokta şu: Bizim günlük dilde kullandığımız terimlerin bir bölümü "rüzgâr" gibi bir fiziksel olayı, "su" gibi bizim dışımızdaki bir nesneyi veya "nefret" gibi bazan insanların kapıldığı belli bir duyguyu *tasvir etmek* amacıyla kullanıldıkları için, bu sözcüklerin anlamı üzerinde anlaşmak, dolayısıyla onları –üç aşağı beş yukarı– aynı şeyleri dile getirme amacıyla kullanmak mümkündür. Bilim dilleri kullandıkları terimlerin anlamı üzerinde uzlaşmaya varıldığı ölçüde "exact" sıfatını kazanırlar. Ancak 'güzellik', 'adalet', hattâ 'demokrasi' türünden sözcüklere insanların duygusal tercihleri veya özlemleri de karıştığı için, bu tür sözcüklerin anlamları üzerinde uzlaşmak genellikle mümkün olmuyor. Ne yazık ki, bu gerçeği olduğu gibi kabul etmek ve onunla birlikte yaşamaktan başka bir seçeneğimiz yok. Ben bu gerçeği görmenin "*aydın*" bir kişi için şart olduğuna inanıyorum. (Gördüğünüz gibi, ben bile 'aydın' sözcüğüne bu duygusal anlamı yüklemekten kendimi alamadım.) 'Bilim' sözcüğünü kullanırken de işe bu tür duygusal tercihlerin karıştığından eminim, yoksa "bilim"i "şarlatanlık"tan ayırdetmeye kalkışmazdım. Burada tek dayanağım, filozofların değilse bile, bilim adamlarının ezici çoğunluğunun benim bilim anlayışımı paylaştıklarına inanmam. "Bilim" deyince onlar gibi ben de –belki kısmen hayâl-ürünü olan– bir bilim idealini kastediyorum. Platoncu anlamda insanın kafasında bir *bilim ideası* olmaması, insanın gönlünde belli bir bilim *ideali*nin yatmasına engel değil elbet. Ancak durumun böyle olduğunu kabul etmekte sayısız yararlar olduğuna inanıyorum.

*Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?**

Giriş

'Bilim Politikası'[1] deyimi daha ilk bakışta devletin bilimsel eğitim ve araştırma uğraşlarını düzenlemek, desteklemek, dolayısıyla yöneltmek gibi bir görevi olduğu düşüncesini akla getiriyor. Ekonomi politikası alanında en *liberalist* diye bilinen ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde bile devletin bir *bilim* politikası olduğuna göre, eskiden tek tek bilim adamlarının salt meraklarını gidermek, yani evrende ve dünyada olup bitenleri anlamak veya açıklamak için tümüyle kendi istekleri doğrultusunda yürüttükleri bir düşünsel uğraşa bu ülkelerin yön vermeye kalkışmaları genel liberalist (özgürlükçü) tutumlarına ters bir davranış gibi görünebilir.

Ne var ki, bu devletler akılcı bir tutumla, yalnız savunma, altyapı, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetleri için değil, bilimsel araştırmaları desteklemek, hattâ kısmen yöneltmek için bütçelerinden büyük paralar ayırmakta yarar görüyorlar. Büsbütün bireysel uğraşlar olarak başlayan, sonra beş-on bilim adamanın bir araya gelerek kurdukları (Academia dei Lincei, Royal Society, vb.) *akademiler*'in çatısı altında kooperatif bir biçim alan bu uğraşların neden zamanla –hiç değilse kısmen– devletin güdümü altına girdiğini anlatmak bu yazının sınırlarını aşacağı için, yüzyılımızın başlarından bu yana bilimin her gün ar-

* "Çağdaş Kültürümüz", ÇYDD Yayınları, s. 196-223

1 Buradaki 'politika' sözcüğü İngilizce 'policy' sözcüğünün karşılığı olup, 'politics' sözcüğü gibi, Yunanca 'polis' (kent, devlet) sözcüğünden türetilmiştir ve özel bir konuda devletin almayı düşündüğü sistemli tutumu ve gütmeyi plânladığı yolu dile getirmektedir.

tan bir ölçüde teknolojiye öncülük ettiğini, geliştirilen yeni teknolojilerin ekonomik kalkınmaya, dolayısıyla refahın artmasına yol açtığını, bu nedenle devletin bilimsel araştırmaları desteklemesinin ve bir ölçüde yönlendirmesinin bir *kamu hizmeti* sayıldığını belirtmekle yetineceğim.

Ülkemizdeki Gelişmeler

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, *bilim* politikası büyük ölçüde *eğitim* politikasına, bu da genel *kültür* politikasına dayanır. Öte yandan, bütün bu politikaların saptanmasında toplumun genel eğilimlerinin, yaşama felsefesinin, dolayısıyla yöneldiği temel değerlerin önemli bir rolü olacağı meydandadır. Ancak, her *politika* az veya çok toplumu *daha iyi* bir geleceğe hazırlama gibi bir amaç da taşır. Dolayısıyla politikacıların halkın nabzına göre şerbet vermekle yetinmeyip toplumu daha mutlu kılacak yollar ve imkânlar aramaları onların temel ahlâkî görevidir. Bu nedenle salt *tutucu* bir politika izleyen bir politikacı sadece kendi çıkarlarını düşünüyor demektir. İdealizm, yani daha iyi bir toplum yaratma arzusu, iyi bir politikacının ana özelliğidir. Atatürk'ün büyüklüğü de buradan geliyor: Her bakımdan geri kalmış bir ülkeyi "çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek" onun biricik düşüydü ve o bu düşünü büyük ölçüde gerçekleştirebilmişti. Ancak, Atatürk'ün bence asıl büyüklüğü, onun çağdaş uygarlık düzeyine erişebilmemiz için her şeyden önce ve her şeyden fazla bilime, daha doğrusu "bilimsel düşünüş"e önem vermemiz gerektiğini görmüş veya sezmiş olmasıydı. Eğitim alanında yaptığı reformlar, laikliği anayasal bir ilke yapması, "Üniversite Reformu", vb hep aynı amaca yönelik uygulamalardı. Ama, ne yazık ki, çok-partili sisteme geçişimizden sonra, halka *"yararlı olma"* ideali yerini *"halka yaranma"* hevesine bırakacak, *politik çıkarcılık* yavaş yavaş toplumu yüceltme amacına yönelik bütün reformcu girişimleri baltalayacaktır. Demokrasiyi halk yığınlarının isteklerini yerine getirmek biçiminde yorumlama yanılgısı tutuculuğun yasallaştırılması için gerekçe olarak gösterilerek halka hoş görünmeye çalışılmıştır.

Kültürel Geçmişimiz

Tutuculuk geleneksel değerlere ve düşünme ve davranma alışkanlıklarına bağlılık anlamına geldiğine göre, Atatürk'ten sonra gittikçe güçlenen "yenilik karşıtı" hareketlerin kaynağına inmekte yarar vardır. Geleceğe dönük sağlıklı ve gerçekçi plânlar yapabilmemiz için de geçmişten devraldığımız kültür mirasına kısa bir göz atmamız faydalı olabilir.

İslâmda Bilim

Bu konuda başlıca kaynak olarak başvurduğumuz Aydın Sayılı'dan öğrendiğimize göre, İslâmda bilimin gelişmesinde hükümdarlarla vezirlerin büyük rolü olmuş[2]. Yazar bunu şöyle açıklıyor:

"Çünkü İslâm Dünyasında bilgiye verilen değer büyük ölçüde faydacılık ilkesine dayanıyordu." (s.9)

İslâm-Türk kültürünün Batı'ya etkilerini gözden geçirdikten sonra, Sayılı şöyle devam ediyor:

"İslâm Dünyasında naklî bilimlerin (fıkıh, tefsir, hadis) değer taşıdığından kimsenin şüphesi yoktu. Fakat buna karşılık matematik, astronomi, fiziğin çeşitli dalları ve biyoloji grubundaki bilimlere, yani aklî bilimlere ve özellikle felsefeye ilişkin değer yargıları çok değişik olabilmekteydi. Bu itibarla aklî bilimlere bazan kesinlikle cephe alınmış olmasına, hiç değilse bunlara şüpheli gözlerle bakma eğiliminin küçümsenemeyecek ölçüleri bulmuş olmasına rağmen, bu bilim dallarının müntesipleri çoğu kez iktidardaki kişiler ve varlıklı kimseler tarafından genellikle 'faydacılık ilkesine giren mülâhazalarla' desteklenmekte ve teşvik görmekteydi."

İslâm devletlerinin *teokratik* denilebilecek bir yapıda olmalarına rağmen hükümdar ve vezirlerin bu tutumu gerçekten ilginç! 9-12. yüzyıllarda en olgun meyvelerini vermiş olan İslâm düşüncesinin bundan sonraki gerilemesini de şöyle açıklıyor Sayılı:

2 Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı: "Bilim, Kültür ve Uygarlık Açısından Tarihimiz", *"Türk Bilim Politikası: 1983-2003"*, s.7-25.
Bu yazıyı yazdığım günlerde ne yazık ki, Adnan Adıvar'ın "Osmanlılarda Bilim" adlı eserini okumamış bulunuyordum.

"Bir zamanlar bilim ve tefekkürde olağanüstü varlık gösteren Yunan Dünyasında bilim ve tefekkür nasıl ki bir süre sonra duraklamaya ve hattâ gerilemeye başladıysa, İslâm Dünyasında felsefî tefekkürün, yani özgür düşünce temeli üzerine oturan akılcı zihniyetin (altını ben çiziyorum) gitgide zayıflayıp yozlaştığı ve bilimsel çalışma temposunun da, bununla paralel olarak ve Batı Avrupa'ya kıyasla, giderek ağırlaştığı, canlılığından kaybettiği görülür. Buna karşılık, Batı Avrupa'da bunun tam zıddına, tefekkür ve bilimsel çalışma atmosferi gün geçtikçe yoğunluk kazanıp verimlileşmiştir..." (s.13)

Osmanlının Tutumu

Sayılıya göre, Osmanlı bilim ve düşünüme kayıtsız kalıyor, ama *"Avrupa'nın sınaî ve teknolojik yeniliklerine ayak uydurmaya; kalburüstü yenilikleri günü gününe takip etmeye çalıştı. Fakat bunda ancak sınırlı ölçüde başarılı olabildi: Çünkü temeldeki bilim ve tefekkür gelişme ve dönüşümlerine ister istemez uzak ve yabancı kalmaktaydı."* (s.14).

Bunun açıklaması da şöyle:

"Kısa görüşlülük ve taassup Osmanlı İmparatorluğu'nu ve tümüyle İslâm Dünyasını, hızla ilerleyen Batı'dan büyük ölçüde uzaklaştırmaya, tecrit etmeye sevk etti, ne bilimde, ne tefekkür alanında ve ne de teknolojide İslâm Dünyası Avrupa ile sıkı temas kuramadı ve kurmak ihtiyacını yeterince duyamadı." (s.14)

Bilindiği gibi, çeşitli askerî yenilgilerden sonra Avrupa'nın üstünlüğü kabul ediliyor:

"18. yüzyılın ortalarından itibaren ise, sanayi ve teknolojide Avrupa dev adımlarıyla ilerlemeye başladı. Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışmak o zaman artık tam anlamıyla bir zaruret haline geldi bir ölüm ve yaşam sorununa dönüştü." (s.15)

19. yy.'ın ilk yarısında birçok sanayi tesisleri kuruluyor, ancak *"bütün bunların kuruluş ve bakımı ve hattâ kısmen de çalıştırılması, Avrupa'lı yardımcı personel sayesinde mümkün oluyordu. Ancak, bu tesislerin başarı ve verim ölçüsü, anlaşıldığına göre, bütün gayretlere rağmen, genellikle pek büyük olmamıştır."* (s.16-17)

Osmanlıda Kültürel Batılılaşma

"Bu ise, Batı uygarlığını benimsememiz, Batı bilim ve öğretim kurumlarını örnek olarak almamız olayıdır." (s.18)

Gerçi 1773'de denizcilik mühendisliği, 1789-95 arasında kara mühendisliği askerî okulları, 1838'de Tıbbiye açılıyor, ama görüldüğü gibi bütün bunlar pratik uygulamaya yönelik girişimler. Darülfunun, yani *"Bilimler Evi"* ancak 1870'de kuruluyor. Bu vesile ile yazar *Batılılaşma*'da *bilgi temeline büyük önem verdiğimizi (?)* söylüyorsa da, biraz sonra *"bunu hiç değilse küçük bir münevverler zümresi takdir etmekteydi"* demekle bu iddiasını yalanlamış oluyor. Şu sözleri de Osmanlının neden *"ne bilimde, ne öğretimde ve ne de endüstri alanında"* pek bir başarı sağlayamadığını açıklıyor:

"Çünkü kendimize doğru 'bir kültür politikası çizmekte' bir türlü kesinlikle ve açık seçik biçimde başarılı olamıyorduk. Küçük çıkar hesapları bir yana, 'yolumuzu tıkayan bağnazlık' *ve daha da önemlisi, 'anlayış yetersizliği' engellerini aşmak kolay değildi. Değiştirilmesi gerekli zihniyeti medresenin yetiştirdiği ulemâ... temsil ediyordu. Önemli değişme ve gelişmeler için de nitekim bu sınıftan ulemâmızın 'fetvası' gerekli görülüyordu."* (s.20: altını biz çiziyoruz.)

Bu arada Sayılı, Batı'yı taklide özenirken *"Batı'nın en çok gıpta edilecek tarafının ve başarısının asıl anahtarının bilimde, 'temel bilim araştırmalarına, arı bilimsel çalışmalara Batı'nın verdiği büyük önemde aranması gerektiği' sonucuna ulaştık mı?"* (s.21) diye sormaktan kendini alamıyor.

Buna olumsuz cevap verileceği apaçıktır, zira hiçbir felsefî-bilimsel geleneği olmayan, üstelik halkının nerdeyse yüzde 99'u okuma-yazma bilmeyen bir toplumun salt bilime değil değer vermesi, bunu anlaması bile beklenemez. Atatürk'ün her şeyden önce *ulusal bir eğitim seferberliği* başlatmasının asıl nedeni de buydu. İlerde göstermeye çalışacağım gibi, "bilgi için bilgi edinme" arzusunun kırbaçladığı temel bilim araştırmalarına bugün bile toplumumuz değer verecek bir düzeye erişmemiştir. Bu nedenle 1838'de "Tıbbiye-i Şahane"nin açılış konuşmasını yapan II. Mahmut'un "bilimsel araştırmaya Batı uygarlığındaki dinamizmin temeli ve kökeni olarak temas etmiş" olması (s.21) gerçekten şaşırtıcı bir olgu. Aynı şeyi 1870'de Darülfunun'un açılış töreninde konuşan Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın *"Bir memleketin medeniyet ve mamuriyetinin de ancak ilimle kazanıldığı bir gerçektir"* (s.21) sözleri için de söylemek mümkündür.

Ancak, kanımca 1933 Üniversite reformuna kadar bizim Batı'nın üretmiş olduğu bazı bilgileri –o da beceriksizce ve üstünkörü– aktarmaktan başka bir iş yapmış olduğumuz şüpheli. Bu *düşünsel asalaklık* dönemi bundan sonra da uzunca bir süre devam edeceğe benzer. Bilimde yaratıcı aşamaya daha yeni yeni gelmekte olduğumuz bence şüphe götürmez.

Atatürk'ün Bilime Bakışı

Bütün mânevî kurumları, yani yaşama, duyma ve düşünme biçimleriyle Batı uygarlığına yönelmemiz Atatürk'le başladı, ama ne yazık ki, Atatürk'ün başlattığı bu atılım ölümünden sonra yavaş yavaş hızını yitirdi; hele 1946'dan sonraki politik gelişmelerle birlikte, pusuda bekleyen tutucu ve gerici güçler ülkemizi tekrar Doğu'ya, İslâm Dünyasına döndürmeye başladı.

Atatürk'ün bilimin hayatta tek "yok gösterici" olduğunu söylemesi (22 Eylül 1924), onun bilimi Batı uygarlığının "temel taşı" olarak gördüğünü dile getirir. Sayılı'nın da belirtmeye çalıştığı gibi, Atatürk'ün temel kanısı "dünyada bir tek geçerli uygarlık olduğu", bu uygarlığın da bilimsel düşünüş temeline dayandığı yolunda idi. Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle bu uygarlığın bütün dünyaya yayılıp "tek uygarlık" haline gelmesi beklenebilirdi, zira modern teknolojinin yarattığı her yenilik ister istemez refahtan pay almak isteyecek olan bütün ülkeler tarafından benimsenecekti. Atatürk'ün bu sezgisinde de ne kadar haklı olduğu bugün açıkça görülmektedir, zira her yeni teknoloji bugün bütün ülkeler tarafından kapışılmaktadır.

Ancak, Atatürk'ün gördüğü bir başka gerçeği bugünün "geri kalmış" bazı ülkeleri (bu arada özellikle İslâm ülkeleri) hâlâ görüp anlayabilmiş değillerdir: O da kültürün bir "bütün" olduğu, dolayısıyla Batı'nın "maddî" kültürü diyebileceğimiz teknolojisini alıp, "mânevî" kültürünün temelini oluşturan bilimini, daha doğrusu *"bilimsel düşünüş biçimi"*ni benimsemezlik edemeyeceğimiz gerçeğidir. Oysa bu düşünüş biçimi ister istemez geleneksel birçok inanç ve davranışlarımızı değiştirmeyi zorunlu kılmaktadır. İşte bizde bazı tutucu çevrelerin (bunlara

önemli bir "aydın" kesimi dahil) "millî-mânevî" değer ve geleneklerimize sıkı sıkıya bağlı kalmamızı istemeleri bu gerçeği bir türlü anlamayışlarından kaynaklanıyor. Bunlar bilime sadece teknolojinin bir *aracı* gözüyle bakmakta, dolayısıyla bilimin sadece teknolojiye yararlı yönlerini öğrenmekle yetinebileceğimizi düşünmekteler[3]. Oysa bilimsel düşünüş yepyeni bir dünyaya bakış açısı, dolayısıyla yeni bir sosyal, politik ve ahlâkî değerler sistemi getirmektedir ve böylece bütün ulusların paylaşılabilecekleri bir ortak yaşama biçiminin mânevî şartlarını hazırlamaktadır. Atatürk'ün engin sezgisiyle çok önceden kavradığı gibi, birgün W. Wilkie'nin düşlediği "Tek Dünya" kurulacaksa, bu dünya şüphesiz bilimsel düşünüş temeli üzerine kurulacaktır, zira insanları birleştirebilecek tek güç bilimdir. Dinler ve ideolojiler de insanları bir çatı altında toplamak amacıyla ortaya atılmıştır, ancak bunlar *bilgiye* değil de *inanca* dayandıkları için, hiçbir zaman düşledikleri "birliği" sağlayamamışlar, tam tersine "bölücü", hattâ "düşman edici" olmuşlardır. Bunun sebebi açıktır: İnançlar büyük ölçüde *duyguların, bilim* ise *aklın* eseridir, oysa insanlar ancak aklın ışığı altında birleşebilirler, zira herkesin üzerinde anlaşabileceği değer ve ölçütleri ancak akıl sağlayabilir. Öte yandan, *akılcı-bilimsel* bir düşünüş biçiminin *duygusal-akıl-dışı* düşünüş biçimleriyle bağdaşması, aynı kafada yanyana yaşaması mümkün değildir[4]. İşte Atatürk'ün tüm eğitim politikası, bu arada "Üniversite Reformu" gibi belki bugüne kadar dünya tarihinde görülmemiş bir girişimde bulunması onun bu gerçeği ne kadar iyi kavramış olduğunun bir göstergesidir.

TÜBİTAK'ın Kurulması

Üniversite reformundan sonra bizde bilim alanında en önemli atılım olarak TÜBİTAK'ın kurulması (1963) sayılabilir. Kuruluşundan yirmi yıl sonra (1983) yayımladığı "Türk Bilim Politikası: 1983-2003" başlıklı kitapta bu kuruluşun amacı, bundan sonraki yirmi yıl (1983-2003) içinde "bilimde çağdaş uygar-

3 Bu konu için ayrıca Bk: Hüseyin Batuhan: "Teknik Üniversite Kökenli Politikacılar", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1990, s.2

4 Bk: Hüseyin Batuhan: "Din Dersleri ve Laiklik", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1990, s.2

lıklar düzeyine ulaşmak" diye belirtiliyor. Kanımca pek gerçekçi olmayan bir amaç bu, zira bizim bilim ve teknoloji üretme serüvenine yüzyıllar önce çıkmış olan ve her geçen gün ilerleme temposunu hızlandıran Batı ülkelerine yetişmemiz söz konusu değil. Ancak bence önemli olan, bizim de ciddiyetle aynı yola koyulmaya karar verip her gün *kendi kendimizi aşmaya* çalışmamız. Bu ise maddî ve manevî bütün kaynaklarımızı, ama bu arada en çok da elimizdeki *beyin gücü potansiyelini* en verimli biçimde kullanmamıza bağlıdır. Ne yazık ki, bütün işaretler bizde bu alanda büyük bir savurganlık olduğunu gösteriyor. Bu durumda bizim, değil Batı'nın bilimsel düzeyine ulaşmamız, kendimizi aşma şansımız bile tehlikeye düşebilir.

Bilim yolunda ilerleme şansımızın ne olduğunu anlamak için şu sorulara cevap aramak gerektiğine inanıyorum:

1) Devlet bugün bilimsel araştırmaya ne derece önem veriyor?

2) Genellikle halk, özellikle "okumuşlar kesimi" bilime ne derece önem veriyor?

3) Eğitim sistemimiz bilime, dolayısıyla bilimsel araştırmaya ilgi ve heves uyandıracak durumda mı?

Şimdi birer birer bu soruların cevaplarını araştıralım.

1) *Devlet bugün bilimsel araştırmaya ne derece önem veriyor?*

Bilindiği gibi, bugün hemen her devlet millî gelirinin (dolayısıyla bütçesinin) önemli bir bölümünü bilimsel *araştırma* ve *geliştirmeye* ayırıyor. Bu konuyla ilgili istatistiksel verilere baktığımızda, Türkiye'nin gerek Millî Eğitime, gerek A+G'ye harcadığı paranın yalnız ileri Batı ülkelerine değil, bazı Asya ve Afrika ülkelerine kıyasla bile *çok düşük* olduğu görülüyor[5]. *Türk Bilim Politikası* (bundan sonra TBP olarak kısaltılacaktır)na göre, örneğin A+G'ye 1983'de harcanan para GSMH'nın %0.24'ü imiş; buna karşılık bu miktar ABD'de %2, Almanya ve Japonya'da %2.5 düzeyinde bulunuyormuş[6]. TBP bunun on yıl için-

5 Bk: TÜSİAD Raporu, 1990, s.94 ve sonrası.

6 ABD "National Science Foundation"ın başkanı Erich Bloch 1986'da yayımladığı bir yazıda bunun mutlaka %2.5'a çıkarılması gerektiğini vurguluyor. "Managing for Challenging Times: A National Research Strategy" adlı yazısında Bloch "Temel araştırmaya ayrılacak toplam ulusal fonların en az %50 arttırılması, federal hükümetin de payını iki katına çıkarması gerektiğini savunuyor. Bk: "Issues in Sciences and Technology", 1986 kışı, s. 23 ve sonrası.

de %1'e, yirmi yıl içinde %2'ye çıkarılmasını öngörüyorsa da, 1990 yılında bu miktarda hiçbir artma sağlanamadığı anlaşılıyor. Bundan çıkan sonuç çok açık. Devlet güya TÜBİTAK gibi bir bilimsel ve teknolojik araştırma merkezi kuruyor, ama bu arada politikacılar değiştiği için olacak, konuya gereken önemi vermiyor; biraz sonra açıklayacağımız nedenlerden ötürü, bundan sonra vereceği de çok şüpheli! Bu konuda bazı Afrika ülkelerinin bizden daha "uyanık" ve "ileri görüşlü" olduklarını söylemek fazla abartılı olmasa gerek[7].

Gelelim *bilim adamı yetiştirme* konusunda devletin tutumuna: Burada genel eğitim felsefesinin ve uygulamalarının büyük bir önem taşıdığı şüphe götürmez. İlkokuldan başlayarak üniversitenin son sınıfına kadar bütün eğitim basamaklarında derslerin öğrencilerde *öğrenme isteği ve araştırma hevesi* uyandıracak biçimde okutulması, ders kitaplarının da aynı amaca hizmet edecek bir biçimde yazılmış olması gerekeceği besbellidir. Oysa, bizim eğitim sistemimiz bunu gerçekleştirmek şöyle dursun, her türlü doğal öğrenme arzusunu körelten, dolayısıyla araştırma hevesini yokeden bir sistem. Bu nedenle bizde öğretim çocukların salt bir "diploma" elde etmek için katlanmak zorunda oldukları "manevî bir işkence" mekanizmasından başka bir şey değil. Bu durumda sadece çok zeki olan, dolayısıyla bütün bu işkenceye rağmen, öğrenme arzusunu yitirmeyen küçük bir azınlık kendini kurtarabiliyor. Ne yazık ki, biraz sonra değineceğim nedenlerden ötürü, bu "mutlu" azınlık arasından daha da küçük bir bölümü kendisini bilimsel araştırmaya adayabiliyor.

Bilim literatürüne katkısı bakımından Türkiye'nin bugün 42.- 46. sıraya düşmüş olmasının ana nedenlerinden biri bu olsa gerek[8]. Oysa TBP adlı kitapta 1983'de 4.2/10.000 olan araştırıcı sayısının 1993'de 15/10.000'e, 2000'li yıllarda ise 30/10.000'a çıkarılması öngörülüyordu[9]. Bu da gösteriyor ki, bu gidişle Tür-

7 Bk: TÜSİAD Raporu, s.97 ve sonrası.

8 Bk: Prof. K. C. Güven: "Üniversitelerde 1970-1989 arası Araştırma Tablosu", *Cumhuriyet*'in eki *Bilim Teknik* 15 Eylül 1990, s. 9-10. Gerçi bu araştırmanın sonradan birçok eksiklikleri belirtildi (Bk: BT.'in daha sonraki sayıları) ama yapılacak düzeltmelerin uluslararası sıralamadaki yerimizi pek fazla değiştireceğini sanmıyorum.

9 TBP, s.IV.

kiye'nin *"bilim ve teknolojide bugün bulunduğu noktadan itibaren diğer ülkelere göre mesafe katetmesi,* birçok alanda kaybettiği zamanı telafi etmesi" (s.VIII) söz konusu olamaz. (Altını biz çiziyoruz.)

2) *Genellikle halk, özellikle "okumuşlar kesimi" bilime ne derece önem veriyor?*

Bunu anlamak için halkın (buna öğrenimini bitirip hayata atılmış herkesi katıyoruz) neler okuduğuna, radyo ve televizyonda en çok ne tür yayınları izlediğine bakmak yeterlidir, sanırım. Halkın bilimsel kültürünü beslemeye yönelik yayınlar bir iki *Bilim Teknik* dergisiyle arada bir yayımlanan birkaç popüler bilim kitabı çevirisinden ibaret. Bunları okuyanların ezici çoğunluğu da gene lise ve üniversite öğrencileri olsa gerek. Okumuş kesim hayata atıldıktan (yani diploma aldıktan) sonra bilimsel gelişmelerle hemen tüm ilgisini kesiyor; kendi meslekleriyle ilgili yayınları –hele yabancı dilde– izleyenlerin sayısı bile son derece düşük. Teknolojik yenilikleri hemen satın alma konusunda büyük bir heves var, ama bu teknolojileri yaratan bilimsel gelişmelere karşı hemen hemen hiçbir ilgi yok. Gerçi son yıllarda TRT televizyonda birçok ilginç "belgesel" yayınlıyor; bunlar arasında bilimsel konuları tanıtmayı amaçlayanlar da çok. Ancak, istatistiklerden öğrendiğimize göre, bunları izleyenlerin sayısı, abuk-sabuk, insana hiçbir manevî zenginlik katması söz konusu olmayan film dizilerine tiryaki olanlara kıyasla pek düşük. Kaldı ki, koltuğuna gömülüp belgesel seyretmekle de insan yeterli bir "bilim kültürü" edinemez. Bunun için radyo ve televizyonlarda bilimsel tartışmalara yer veren paneller düzenlenmesi gerekir. Oysa TRT durmadan dinî ve ahlâkî vaazlar yayınladığı halde, hemen hiçbir bilimsel-felsefî konuşma ve tartışmaya yer vermiyor.

Bilime içten bir ilginin bir başka göstergesi de, evlere çok sayıda bilimsel yayınların yanında mikroskop ve teleskop gibi amatörce bilimsel araştırmaların yapılmasına imkân veren gereçlerin de girmiş olmasıdır. Nerdeyse fakir-zengin herkesin evinde renkli televizyon alıcısı bulunan ülkemizde kaç kişinin bu aletlere sahip olduğu meraka değer. Araştırmadan vazgeçtik halkın yeni bir şeyler *öğrenme* hevesinin olduğunu bile sanmı-

yorum*. Görebildiğim kadarıyla, okumuş, okumamış bizde herkesin tek arzusu "eğlenme", yani "hoşça vakit geçirme", hepsi o kadar. Herhangi bir düşünsel çaba gerektiren işlere pek iltifat eden yok gibi.

3) *Eğitim sistemimiz bilime, dolayısıyla bilimsel araştırmaya ilgi ve heves uyandıracak durumda mı?*

Okul çağında olan çocukların da böyle bir aile çevresinde öğrenme ve araştırmaya pek fazla ilgi duymayacakları meydanda. Nitekim çocuklarımız bu konuda ana-babalarından bir teşvik görmedikleri gibi, etraflarında hemen hemen sadece politikadan, paradan, konfor ve lüksten bahsedildiğini duya duya olumsuz yolda etkilenirler. Ana-babalarından duydukları tek uyarı "dersine çalış!"tır; bu nedenle çocuklara durmadan okumaktan amaçlarının sadece bir "diploma" almak olduğu telkin edilir; onlara "bir şeyler öğrenmeye bak!" diyen bile olmaz. Ana-babası "bilim adamı" değilse, çocuğun bilime heveslenme şansı hiç yok gibidir.

Ne yazık ki, okulda durum bu bakımdan daha içaçıcı değildir. Okullarda bilimlerin nasıl öğretildiğine bir başka yazımda değindiğim için[10], burada sadece sözümona geleceğin "bilim adamları"nı yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Fen liselerinin bu amaca ne derece hizmet ettiklerini incelemekle yetineceğim[11]. Bu liselere ülkenin en zeki ve yetenekli çocukları alındığına göre, ilerde bilim hayatına atılacakların en çok bunlar arasından çıkması beklenir, değil mi? Üstelik bu okullarda –elbet ülkenin öteki okullarına kıyasla– bilime heveslendirici öğretim yöntemlerinin uygulandığını, ayrıca her türlü laboratuvar imkânlarının sağlandığını, dersleri en seçkin öğretmenlerin okuttuğunu, sözün kısası bir araştırma atmosferi yaratıldığını düşünürseniz, bu liselerin bir "bilim adamı" fidanlığı olacağını umabilirsiniz. Ama, ne yazık ki, başta bu liselere bağlanan umutlar nerdeyse tümüyle boşa çıkmıştır. İnşallah bu kanımda

* Bu konuyla ilgili olarak Bk: "Uğurböcekleri, İngilizler ve Biz Türkler"

10 Bk: H. Batuhan: "Teknik Üniversite Kökenli Politikacılar", *Cumhuriyet* 12 Eylül 1990, s.2.

11 Burada söyleyeceklerimiz sadece İstanbul Fen Lisesi'nde yaptığımız bir istatistiksel araştırmaya dayanıyorsa da, araştırma sonuçlarının toplumun bilim karşısındaki genel tutumunu –az çok– yansıttığına inanıyorum.

yanılıyorumdur, ancak benim elde ettiğim bulgular bu konudaki karamsarlığımı haklı çıkarır nitelikte.

Bakınız, 1986'da İstanbul Fen Lisesi son sınıf öğrencileriyle yaptığımız bir anketin sonuçları neler[12].

Soru 11: Fen Lisesini seçişte amacınız ne idi?

a) Bilimle uğraşmak : 46

b) Kazancı iyi bir meslek edinmek: 15

c) Üniversiteye giriş sınavlarında yüksek bir puan tutturmak: 45

Bu cevapları sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için bir başka soruya verilen cevapları gözönünde bulundurmakta yarar var:

Soru 25: Hangi üniversiteyi ve bölümleri seçmeyi düşünüyorsunuz?

Cevapların dökümü:

İşletme: 3; Elektronik: 23; Makine Müh: 11; Elektrik Müh: 13; İnşaat Müh: 1; Bilgisayar: 8; Mühendislik: 13; İktisat: 1; Tıp: 26; Fizik: 4; Matematik: 1; Kimya: 2; Kararsız: 9.

Görüldüğü gibi, ağırlık hep *mühendislik* ve tıp gibi *uygulamalı* bilimlerde toplanıyor, işletme ve iktisatı da bu öbeğe katarsak, uygulamalı bilimlere (yani *teknolojiye*) heveslenenlerin sayısı 99; buna karşılık ilerde temel bilimlere yönelmeyi düşünenlerin sayısı sadece 7! En temel bilim olan matematiği seçen de bir *tek* kişi.

Bu ankette yalnız bir son sınıfın (1986) geleceğe dönük *özlemleri* dile geliyor. İlginç olan nokta, 1985-1990 yıllarında gene İst. Fen Lisesi'ni bitirmiş olanların sonradan girmiş oldukları dalların da bu anketin sonuçlarını pekiştirir doğrultuda olması. Bu konuda sayın Birsen Özkan'ın bu lisede yaptığı bir istatistiksel araştırmanın sonuçları şöyle:

12 Bu anketi birlikte yürüttüğüm ve bütün istatistiksel sonuçları değerlendirmede yardımını esirgemeyen Birsen Özkan'a teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Uygulamalı bilim dallarını seçenler

Mühendisliğin çeşitli kolları	: 338
Tıp	137
İşletme + ekonomi	15
Mimarlık	4
Toplam	: 494

Temel bilim dallarını seçenler

Fizik	17
Matematik	11
Biyoloji	2
Toplam	30

Ötekiler

Hukuk, Kamu Yönetimi, İngilizce Öğretimi: 3

Görüldüğü gibi, İstanbul Fen Lisesi'ni bitirdikten sonra *uygulamalı* bilim dallarını seçenlerin sayısı tüm sayının %93.73'ü; temel bilimleri seçenlerin sayısı ise %6 kadar.

Bu istatistiksel sonuçların ortaya koyduğu tablo çok açık: Ülkemizin en seçme beyinleri bile, güya bilimsel araştırmaya heveslendirecek olan en iyi şartlarda yetiştirildikleri halde, sonunda daha çok iyi bir yaşam vaadeden mesleklere yöneliyor! Kendilerini temel bilimlere adamayı düşünenlerin sayısı ise çok düşük, sadece %6! Anlaşıldığına göre, Fen Liselerine girenler sadece *zeki* değil, aynı zamanda *kurnaz* kişiler; çevrelerinin de etkisiyle, bu liseleri daha baştan özledikleri para getiren dallara girebilmeyi garantileyecek bir *atlama taşı* olarak görmüşler. Bizim anket yaptığımız İst. Fen Lisesi son sınıf öğrencilerinden hemen hepsinin *özel dersanelere* devam etmeleri de bu noktadaki kuşkularımızı pekiştirir doğrultudaydı. Peki, bir ülkede "fen alanında üstün kabiliyetli öğrencilere ileri öğrenim görme imkânları sağlamak ve onları *araştırıcı mesleklere doğru yöneltmek*" amacıyla kurulmuş olan Fen Liseleri bile bu tür kişisel çıkarlara alet edilebiliyorsa, geleceğin bilim adamları ve araştırmacıları nerede ve nasıl yetişecek? Kanımca, burada ilk bakışta farkına varılmayan, varılsa bile pek kimsenin umursamadığı bir iç "beyin göçü" karşısındayız, üstelik bu hepimizin yakındığı "*dış*"

beyin göçünden de, uzun vadeli sonuçları bakımından, çok daha zararlı, zira yaratıcı bilimsel araştırmalara kanalize edilebilecek bir beyin gücünün ülke kalkınmasına pek yararı olmayacak alanlara kaçmasına gözyummuş oluyoruz. Oysa bizde TÜBİTAK'ın kurulmasına önayak olanların öngördüğü *Bilim Politikası* ciddiyetle uygulanabilseydi, beyin gücü kaybımız çok daha az olabilirdi[13].

Devletin Bir Bilim Politikası Var mı?

Bir zamanlar, 1960 başlarında ABD'deki bazı eğitim reformlarından esinlenerek bizde de bir bilim politikası geliştirme yolunda ciddî girişimler oldu. Nitekim, 1963'de TÜBİTAK'ın kurulması, ardından (1964 Ekim'inde) Ankara Fen Lisesi'nin açılması, bu arada modern fen eğitimini bütün liselere yayma girişimleri, vbg. konularda ciddî atılımlar yapıldığı bilinmektedir. Ancak her reform girişiminde olduğu gibi, ciddî bir bilim politikası gütme işinde de zamanla bir gevşeme olduğu gözleniyor. Nitekim, gene TÜSİAD raporundan öğrendiğimize göre[14], GSMH'dan Millî Eğitime ayrılan pay 1970-1989 dönemini kapsayan 20 yıl içinde sürekli düşüş göstererek, 1972'deki %3.3'den 1986'da %1.57'ye, 1989'da %1.83'e gerilemiş. Toplam eğitim sektörü (yani MEB+YÖK) 1971'de %4.44'den 1989'da %2.77'ye inmiş. Bu değişme daha çok MEB paylarında olmuş, YÖK'ün payı (her halde yeni üniversiteler kurulması nedeniyle) değişmemiş. Konsolide devlet bütçesinden ayrılan paylar bakımından da durum aşağı yukarı aynı. Başka ülkelerin eğitim harcamalarıyla yapılan bu kıyaslamada bizde devletin eğitime verdiği önem derecesi daha da açık bir şekilde, yani bütün vehâmetiyle ortaya çıkıyor[15]. "Türk Bilim

13 Gerçi burada şöyle bir itiraz akla gelebilir: Mühendislik ve tıp gibi para getiren meslekleri seçenlerden de önemli bir kısmının bu dallarda araştırmaya yönelmeleri mümkündür, dolayısıyla bilim adına onlara kayıp gözüyle bakmak doğru değildir. Ne yazık ki, elimde bu soruya cevap verebilecek kapsamlı istatistiksel veriler yok. Ancak, kişisel bazı gözlemlerim beni bu konuda karamsarlığa götürüyor. Gene de inşallah yanılıyorumdur!

14 Bk: s.91-92

15 Bk: A.E. s.94-96.

Raporu 1983-2003" adlı kitap aslında aynı alarm işaretini veriyor. Raporda işaret edilen eksiklikler arasında "temel bilimlerin onsuz olunamaz aleti" olan *salt matematikçi* yetiştirme işinin bugüne kadar ihmal edilmiş olduğu[16], en çabuk ilerleyen ve çok önemli uygulama alanları olan *moleküler biyoloji* (gen teknolojisi) alanında Türkiye'nin, batısında bulunan komşu ülkelerin bile oldukça gerisinde kaldığı özellikle vurgulanıyor. Raporun yazarlarına göre, "Temel bilimlerde bilim politikamızın esası, *üstün kabiliyetli gençleri seçerek*, bu gençleri burslarla destekleyip temel bilim dallarında yetişmelerini sağlamak olmalıdır" (s.138).

İyi güzel de, nasıl?

Yukarda bir Fen lisesini bitirenlerden sadece %6'sının temel bilimleri, bunlardan da %2 kadarının matematiği, sadece 2 kişinin biyolojiyi seçmiş olduklarını gördük. Bu alanlara talep çok az olduğu için üniversiteler (mühendislik ve tıp gibi dallara girmeyi başaramayan) düşük puanlı öğrencileri almak zorunda kalmaktadır. Biraz ilerde büyük bir idealizmle kurulmuş olan TÜBİTAK'ın kendisinin bile "dinci-mukaddesatçı" politikacıların etkisiyle nasıl yozlaştırılmış olduğunu göreceğiz. Bugün devletin ciddî ve samimî bir *bilim politikası* güttüğünü söylemek mümkün değildir. Tam tersine, bugün devleti yönetenler, kendilerini bir tür "manevî kalkınma" hevesine kaptırarak, son derece kapsamlı ve sistemli (ve kanımca o derece tehlikeli) bir "din politikası" gütme yolunu seçmişlerdir. Nitekim, bu politikanın etkileri ve belirtileri yalnız radyo ve televizyon programlarında değil, ilk ve orta öğretimde okutulan ders kitaplarında, hattâ TÜBİTAK içinde açıkça görülmektedir. Bu "mükaddesatçı" politikacıların, bazan tersini iddia etmelerine rağmen, bilime ve bilimsel düşünüşe önem vermedikleri, dolayısıyla Atatürk'ün ünlü uyarısına kulak asmadıkları, çok daha önemli buldukları din eğitimini ellerinden geldiğince yaygınlaştırmak yolunda gösterdikleri çaba, tutku ve harcamalardan da anlaşılmaktadır. Bir Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine 788

16 27 Üniversitenin büyük çoğunluğunda matematik lisansı olmayanlar bu dersi veriyorlarmış (Bk: A.E. s.131). Fen ve Mühendislik fakültelerinin ilk sınıflarında da matematik derslerini mat. lisansı olmayan fizikçi veya mühendisler veriyormuş.

milyar lira ayırmak ne demek? Bu 1983 yılına göre 7 yılda tam (cari hesaplarla) 44 misli bir artış sağlandığını gösteriyor. Düşünün: 1983'de 11 milyar olan MEB bütçesi 1989'da 9 milyara inerken, DİB bütçesi en azından iki-üç misli yükseltiliyor!

Devletin bilim politikasına arka çevirirken din politikasını büyük bir hevesle nasıl yürüttüğünü kısaca görelim.

I) Kur'an Kursları

Bütün Türkiye yüzeyinde, hemen her köy ve mahallede izinli izinsiz faaliyette bulunan K K'nın sayısını kimse bilmiyor. Ancak buralarda yüz binlerce, belki milyonlarca çocuğun, "din eğitimi" kisvesi altında beyinlerinin dumura uğratıldığı biliniyor. Daha önce bir "iç beyin göçünden" söz etmiştim. Burada ise düpedüz bir "beyin savurganlığı" söz konusu. Kimbilir ne yetenekli beyinler, bilimin ışığından yoksun bırakıldıkları için, daha çiçeklenmeye bile fırsat bulamadan heba olup gidiyor! Asıl korkunç olanı da, bu zavallı çocukların bilimsel düşünüşten pay alamadıkları için, ilerde bilime düşman birer yobaz olup çıkmaları ihtimali! Bu ülkeyi yönetenler böyle bir "beyin sömürüsü"ne nasıl alet olabiliyor, anlamak mümkün değil![17]

Bu durumun fecaatini, bu arada eğitim sistemimizin nasıl sinsice kundaklandığını görebilmek için 25 Şubat 1990 günü *Milliyet*'te çıkan bir röportaja göz atmak yeter. Buradan öğrendiğimize göre,

1) Yalnız İstanbul'da 1984-85 yılları arasında 80'i yatılı 239 K K bulunurken, son beş yıl içinde 41 tane daha eklenerek bu sayı 280'i bulmuş, buna karşılık ortaokul sayısı sadece 255 imiş!

2) Kurslara ilkokulu bitirenler devam ediyormuş.

3) "Yüzünden (Kur'an) Okuma" bir yıl, hafızlık (yani anlamadan Kur'an'ı ezberleme) iki yıl sürüyormuş!

4) Şimdi biraz sıkı durun: "*Ortaokul yerine geçen* üç yıllık eğitimin ardından öğrencilerin büyük bölümü İmam-Hatip liselerine gidiyor"muş!

5) Yatılı öğrenciler, sabah kalktıktan akşam yatana dek ade-

17 Bunun insanlık dışı bir uygulama olduğuna inandığımı başka bir yazımda dile getirmiştim. Bk: H. Batuhan: "Eğitim Ahlâkı ve Laiklik", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1990, s.2.

ta soluk almaksızın, yoğun bir programla "Kur'an-ı Kerim", "İbadet", "Siyer ve Ahlâk", "İtikat" dersleri görüyorlarmış.

6) "Kur'an Kurslarında öğrencilere dinî bilgiler dışında ders verilmiyor"muş. (Öğleden sonraları bazı hocalar sohbetler yaparak –daha çok dinî yayınlar okuyarak– çocuklara "genel kültür"(?) aktarıyorlar"mış!)

7) Ama, o kadar telaşlanmayın, İstanbul Müftülüğü bu kursları muntazaman "denetliyor"muş!

Bu kursların birinde gazetecinin (Ercüment İşleyen) çocuklarla yaptığı sohbet de çok ibret verici. Burada ayrıntılara girmeme imkân yok, ancak hemen bütün çocukların tekrarladıkları şu:

"Herkes Kur'an'da emredilenleri harfi harfine yerine getirmelidir!" İslâm'ın emrettiği gibi bir insan olmak da güttükleri tek amaç. Bu nedenle hemen hepsi modern yaşamın bütün görüntülerine karşı bir tutum içinde: ne televizyon seyrediyor, ne sinema veya tiyatroya gidiyor, ne de spor yapıyorlar. Karşı cinsten kişilerle yakınlık haydi haydi haram. Yalnız çok ilginç bir şey daha öğreniyoruz bu röportajdan. Boş zamanlarını Kur'an okumak veya *"dinî konuları anlatan video filmleri* seyretmekle geçiriyorlarmış!"

Elbet burada en çok üzerinde durulması gereken nokta hiçbir *bilim ve kültür dersi* almayan K K mezunlarının İmam-Hatip liselerine girebilmeleri! Zira, bilindiği gibi, bir zamandır bu liseleri bitirenlere de üniversiteye girme hakkı tanındı. Bunun ne anlama geldiği çok açık: Bugün üniversiteye girmek için bile bilim eğitimi görmeye gerek yok! Siz şimdi bu kafadaki politikacıların yönettiği bir ülkede bir "bilim politikası" olabileceğine ihtimal verebilir misiniz? Bugün devleti yönetenlerin nerdeyse tek düşünceleri "müslüman" kuşaklar yetiştirmek. Nitekim, sayın Başbakanımızın 12 Eylül 1990 günü Ankara'da il müftüleri seminerinin açılış töreninde yaptığı konuşmada (Bk: 13 Eylül 1990, *Cumhuriyet*) devletin K K, İmam-Hatip okulları, vb işlere elinden gelen "mâli desteği" sağlayacağını böbürlenerek belirtmesi de din eğitimi konusuna ne kadar önem verildiğini gösteriyor.

II) Zorunlu Din Dersleri

Artık çocuk yuvalarına kadar giren ve 6-13 yaş arasındaki çocukları da hedef alan gizli-açık din propagandası çalışmalarının, ilk ve ortaöğretim programlarına 1982 Anayasası ile konmuş olan zorunlu din derslerinin doğurabileceği sakıncalara *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir dizi yazıda etraflıca dokunduğum için[18], burada şu kadarını söylemekle yetineceğim: Bilimsel düşünüşle bizdeki din derslerinin sergilediği dogmatik düşünüşün aynı kafada bir arada yaşayamayacağı gerçeği bir yana, sekiz yıl süren din eğitimine harcanan zamanın bilim eğitimi adına büyük bir kayıp olduğu apaçıktır. Bu açıdan bakıldığında, burada da bir "beyin gücü savurganlığı" olduğu görülür.

III) Din Politikasının Bazı Ders Kitaplarına Kadar Sızması

İş bu kadarla da kalmıyor. Son yıllarda dinî bir yaklaşımın bazı fen derslerine bile sinsice sokulmak istendiğine tanık oluyoruz. Bunun bir örneği, Yar. Doç. Turan Güven'in yazdığı ve bakanlıkça ders kitabı olarak kabul edildiği anlaşılan biyoloji kitabı. "Eğitimde Eski Hamam, Eski Tas" başlığını taşıyan bir haber-yazıda belirtildiğine göre[19], bu kitapta şu iddialar yer alıyormuş:

"Bütün canlı türleri Allah tarafından ayrı ayrı yaratıldı. Bu canlı türleri, ilk yaratıldıkları günden beri bazı değişmeler geçirmekle birlikte, tamamen başka türlere dönüşmediler. İnsan kendi varlığı konusunda biraz düşünürse, bir yaratıcının varlığını ancak o zaman anlayabilir. İslâmiyete göre, kâinattaki bütün yaratıklar Allah tarafından yaratılmıştır."

Ben kitabı incelemek fırsatını bulamadım. Gazetenin iddiasına göre, bu görüş 1985 yılında dönemin MEB Vehbi Dinçerler'in çabasıyla biyoloji kitabına sokulmuş. Ancak, doğruluğu pek değişik yöntemlerle "şüpheye yer bırakmayacak" derecede kanıtlanmış olan Evrim teorisinin yanı başında çocuklara –salt Kur'an (veya Tevrat) öyle yazıyor diye– bu derece ilkel bir görüşü hem de biyoloji dersinde yutturmaya kalkmak akıl alır gi-

18 Bk: H. Batuhan: *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1989, 6 Şubat, 6 Mart, 7 Mayıs, 12 Eylül 1990 tarihlerinde çıkan yazılar.

19 Bk: *Milliyet*, 10.1.1990.

bi değil. Üstelik bu rezalet MEB'nın teşvikiyle oluyor! Gazetecilerin sıkıştırması üzerine bu sayın Yar. Doçent bakın kendisini nasıl savunuyormuş:

*"Her milletin mensup olduğu dine göre ayrıntıları farklı olan bir yaratılış görüşü olabilir"*miş, *"yaradılış görüşü inanç ve imanla ilgili bir konu"* imiş, oysa *"iman ve inançla ilgili olan şeylerin deney ve gözlemlerle doğrulanması gerekmez"*miş. Buraya kadar söyledikleri doğru, ama o zaman derhal akla şu soru geliyor: *"Siz biyoloji bilimini mi okutuyorsunuz, yoksa Kur'an'ın dogmalarını mı?"* Besbelli ki, sayın Doçent bu ayrımın farkında bile değil, hattâ *"Canlıların ve dünyanın oluşumunu 19. yüzyılın fosilleşmiş (?) kaba materyalizmi ve pozitivist bilim görüşü ile ele alırsak, pek anlayabileceğimizi sanmıyorum!"* türünden ukalâlıklar da ediyor.

Şimdi ister istemez şu sorular geliyor aklımıza:

1) Bu kafa yapısında bir adam nasıl Biyoloji bölümünü bitirip üstelik *Yar. Doçent* olabiliyor?

2) Kimler ve nasıl böyle birine ders kitabı yazdırabiliyorlar?

3) Bu tür bir ayak oyunundan ne gibi bir fayda umuluyor? Soruları daha da arttırabilirsiniz, ancak bu tür ayak oyunlarına tenezzül edenlerin değil bir *bilim politikası*, en basit anlamda bir *eğitim politikası* olabileceğinden bile sözetmek imkânsız.

İşin daha da acı olan yönü, bu Ortaçağ kafasının üniversite ders kitaplarına bile sızmaya cüret edebilmiş olması. Nitekim, gazetelerde bir ara gürültülü yankılar yaratan "Biyokimya I" adlı kitapta da, bilimle uzaktan yakından ilgisi olmayan ve hasta bir kafadan çıktığı anlaşılan garip görüşler yer alıyormuş. (Bu arada beyinde *dua, ibadet, hürmet, tapınma, evlenme merkezleri*) olduğunun iddia edildiğini sayın Prof. Kâzım Türker'in bir eleştirisinden öğreniyoruz[20]. Bu tür saçmalıklara şarlatan diye bilinen kişilerin kitaplarında da sık sık rastlanır, ancak bunların üniversitede okutulan bir ders kitabında yer alması görülmüş şey değil. Acaba bilime saygısı olmayan bu sözde öğretim üyeleri bu cüreti nereden buluyorlar dersiniz?

20 Bk: "Bilim ve Eğitimde Din Sömürüsü", 29 Aralık 1989. Yazara göre, bu kitap (Biyokimya-I) yeni yetişenleri 'pozitif bilim' yolundan saptırıp, bağnaz, kaderci, tarikatçı bir kuşağın dal budak salmasına olanak sağlamak amacıyla" yazılmıştır.

Bilimsel Seviyesizliğin Nedenleri

Sayıları otuzu bulan üniversitelerimizde yapılan bilimsel araştırmaların ne kadar yetersiz olduğuna, istatistiksel verilere dayanarak, daha önce değinmiştim. "Türkiye'de Bilim Yapıldığından Sözetmek Zor" başlığını taşıyan bir yazısında Prof. Bahaettin Baysal, "*Profesyonel bilim dergilerinde çıkan bilimsel yayınların bu denli az olması, Türkiye'de yeterince bilim yapılmadığını gösterir*" dedikten sonra, bunun nedenlerini şöyle açıklıyor: "*Yüzeysel bir yasal düzenleme veya bir örgütlenme sorunu olmanın ötesinde toplumdaki değer yargıları ile ilişkilidir. Günümüzde, kolayca, çıkarcı, yüzeysel iş görme ve başarı sağlama yolları geçerlidir. Bu ortamda, bilim adamı, bilimsel yaklaşım, bilimsel çalışma kavram ve tanımlamaları Türk düşün yaşamında yerli yerine oturmuş değildir.*"[21]

Baysal'ın söylediklerine katılmamak mümkün değil. Gerçekten de, Fen liseleriyle ilgili açıklamamda da belirtmeye çalıştığım gibi, bugün Türk toplumunun yöneldiği ana değerler, bilimsel araştırma hevesini kamçılamadığı gibi, en yetenekli gençleri *bilim dışı* mesleklere yöneltmekte, böylece "negatif bir seleksiyon"a yol açmaktadır. Gerçi bütün bu olumsuzluklara rağmen, bugün üniversitelerimizde kendini araştırmaya adamış çok değerli bilim adamları da vardır; ancak öğretim üyelerinin büyük çoğunluğu daha çok bir an önce doçent ve profesör olmak veya bir kürsünün veya enstitünün başına geçmek gibi "dünya nimetleri"nin peşinde koştukları için, bunların bilimle uğraşmaya pek fazla ayıracak zamanları yoktur. Gerçek bir bilim adamının derdi gücü yeni doğrular bulmaktır; para ve unvan peşinde koşmak değil! Ne yazık ki, köklü ve uzun bir düşünsel geleneği olmayan, Batı bilim dünyasıyla tanışması bir yüzyılı bile bulmayan bir ülkede, akademik kariyere atılan gençlerin bile doğruyu arama zevk ve heyecanını tadabilmesi pek kolay olmuyor. Bunun için bir "usta" yanında yetişmek şart. Bilim adamı olmadığı halde bilimin önemini ve değerini herkesten daha iyi anlamış olan Atatürk, önce bazı gençleri Batı'daki ustaların yanına okumaya göndermiş, daha sonra da

21 Bk: B. Baysal: agy, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1984, s. 2.

Nazi Almanya'sından kaçan ünlü bilim adamlarını yeni kurduğu İstanbul Üniversitesi'ndeki kürsülerin başına geçirerek ülkemizde ciddî bir bilim geleneğinin filizlenmesine imkân vermişti. Nitekim, pek çok bilim adamı bu ustaların yanında yetişecek, Avrupa'da okuyup dönenlerle birlikte İstanbul ve Ankara üniversiteleri oldukça seviyeli birer öğretim ve araştırma kurumu haline geleceklerdi. Ancak savaştan sonra, Batı'dan (ama daha çok Almanya'dan) gelen otoritelerin birer birer ülkelerine dönmesi ve yerlerine bir süre sonra yenilerinin getirilmemesi nedeniyle, bu üniversitelerin bilimsel düzeyi düşmeye, dolayısıyla bölümlere pek yetenekli ve bilime hevesli olmayan elemanlar alınmaya başlanmıştır. Ancak kaliteyi daha da düşüren en önemli etken, elde değil nitelikli, yeterli sayıda öğretim elemanı olmadan, birbiri ardı sıra yeni üniversiteler açılmış olmasıdır. En yetenekli gençlerin akademik kariyere atılmaktan kaçındıkları bir ülkede, kaliteli eleman yetiştirmeden yeni üniversiteler açmak kanımca hiçbir şekilde haklı gösterilemeyecek bir davranıştır, zira bu tür üniversitelerden çıksa çıksa "yarı-aydın" kişiler çıkabilir. Bugün ülkemizde sözümona otuza yakın (belki sayıları bu arada daha da artmıştır!) üniversite var, ama bunlardan büyük bir bölümü hâlâ altyapı bakımından bile "gecekondu" üniversite niteliğindedir. Bu tür kurumlarda "bilimsel araştırma"dan vazgeçtik, doğrudürüst bir "öğretim" yapılması mümkün mü? Fizikçi bir dostum, İstanbul Üniversitesi'nde bile "biz kötü bir lise fiziği okutuyoruz" diyordu; bazı dallarda bir iki öğretim üyesi bile bulunmayan bu üniversitelerin eğitim düzeyinin ne olabileceğini artık siz düşünün! Ve unutmayın ki, bu üniversiteler de "mezun" veriyor!

Bu bakımdan da Türkiye bugün büyük bir çıkmazla karşı karşıya bulunuyor ve kendi adıma ben çıkar bir yol da göremiyorum. Yalnız bütün eğitim sisteminin baştan aşağı yenilenmesi, bu arada eğer bilime bir parça olsun önem ve değer veriyorsak, çocukların bilimsel düşünme yeteneklerini büsbütün körelten K K ile zorunlu "din eğitimine" son verilmesi şart bence!

TÜBİTAK'taki Gelişmeler

Ne yazık ki, bu ülkede bilimsel araştırmayı devlet düzeyinde organize etmek ve geliştirmek amacıyla (1963'de) kurulmuş olan TÜBİTAK'ta son yıllarda gözlenen gelişmeler bu kurumun da "yozlaşmaya" yüz tuttuğu, yani asıl amacından saptırıldığı kuşkusunu uyandıracak doğrultuda. Nitekim, gene Prof. Baysal'ın bir yazısından, TÜBİTAK'ın, 11 Kasım 1987'de çıkarılan bir "kanun hükmünde kararname" ile "bilimsel ve özerk statüsünü geniş ölçüde yitirip sıradan bir devlet dairesi durumuna düşürüldüğünü" öğreniyoruz[22]. Baysal'm söylediklerine göre,

1) Kurum zamanla "bürokratik" bir örgüte dönüştürülmüş;

2) Çalışmalarını yurt dışındaki profesyonel bilim dergilerinde yayımlayan bilim adamlarını yeterince desteklemiyormuş;

3) "Bilim Kurulu", özellikle son yılda, yöneticilik-mühendislik yönü ağır basan, ayrıntılarla uğraşarak kapalı devre çalışan bir *çıkar kurulu* durumuna getirilmiş;

4) Yerel sorunlarla ilgili birçok yararlı proje desteklenmiş, ama "bu araştırma sonuçlarının yeterince değerlendirildiği söylenemez"miş;

5) TÜBİTAK'ın teknolojik araştırmalarında çalışanların bilimsel düzeyi ve çalışma imkânları endüstri kuruluşlarında çalışanlarınkinden daha düşükmüş;

6) Atom Enerjisi Kurumu gibi TÜBİTAK da "sıradan bir devlet dairesi" haline sokularak kimliğini kaybetmiş, nitekim dokuz üyeli yönetim kurulunda "bilimsel çalışmaları ile tanınmış bir tek kişi" yokmuş!

Baysal'ın son yargısı da şöyle:

"Bilimsel araştırma geleneği olmayan bir ülkede, bilimsel araştırmalarla teknolojik uygulamaların birlikte yürütülme denemesi, hareketi başarısızlığa götürmüştür. *Temel bilimlerde* yeterli birikimi olmaksızın teknoloji alanlarında yenilik ve ilerleme sağlamak, ekonomik ve çekici bir yol gibi görülebilir. Ama dünyada böyle kestirme bir yol izleyerek endüstri toplumu haline gelen bir toplum görülmemiştir."[23]

22 Bk: B. Baysal, "TÜBİTAK Nitelik Değiştirdi", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1988.
23 Bk: agy.

Hadi Prof. Baysal bu son yargısında konuya "temel bilimcilik" diyebileceğimiz bir önyargı ile bakıyor, diyelim. Peki, ama bir *tıp profesörü* olan Prof. Ayhan Çavdar'ın "Çökertilen bir kurum: TÜBİTAK" başlıklı yazısındaki değerlendirmelerine ne buyurulur? Sayın Çavdar bu yazısında, "uzun süre Türkiye'nin bilim yaşamına katkıda bulunmuş" olan bu kurumun yozlaşmasını şöyle açıklıyor:

"TÜBİTAK'ta üst karar organı olan Bilim Kurulu'nun saf dışı edilmesi ve onun yerini alması öngörülen Yönetim Kurulu'nun Başbakanlık'ın seçimi ve ataması suretiyle oluşturulması TÜBİTAK'ın yönetsel ve malî bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır."[24]

İşin içine yalnız politika karıştırılsa, gene iyi; anlaşıldığına göre, bu kuruma bile "tarikat yanlısı kişiler" sızdırılmış! Bu konuda yazar bakın neler diyor:

"Başbakanlıkta dışardan görünmeyen ve fakat son derece etkin olduğu anlaşılan danışmanların telkinlerde bulunduğu ötedenberi bilinmektedir. Bir tarikat şeyhinin önünde yanağına şiş sokarak şeyhinin gönlünü fetheden tarikat müridi tıp profesörü ve benzeri fahri danışmanlar, objektif olmayan, bağnaz kararların alınmasında çok etkili biçimde rol oynamakta ve böylece, araştırma grupları ve sekreteryası, adeta yetkileri sınırlı, yapılanlara ve yaptıranlara yeşil ışık yakan, küçük birer organ düzeyine indirgenmiş bulunuyor."

"Araştırma gruplarında ele alınan bilimsel konularda ve en küçük proje değerlendirmelerinde bile, 'objektif ölçülerin yerini' (başkana yakın üyelerin katkıları ve çoğunluğu sağlayan oylarıyla) *'akıl ve sağduyunun kabul edemeyeceği' çifte standartlı tercihler almıştır."* (Altını biz çiziyoruz.)

Buna benzer bir sürü dengesizlikleri saydıktan sonra yazar şöyle devam ediyor:

"Sonuçta TÜBİTAK'ta çağdaş, bilimsel ve atılımcı felsefelerin özdeşi olan 'Atatürk ilkeleri'nin karşıtı, bağnaz ve gösterişe kaçan dindarlık yanlısı bir zihniyet egemen kılınmaktadır. Bilimsel düşüncenin 'bilim dışı tarikatlarla' ilgisinin olmaması gerekir."

Bunları okuyunca, bir zamanlar Rusya'da Bilimler Akade-

24 Bk: Prof. Dr. A. Çavdar; adı geçen yazı, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1989.

misi üyelerini terörize edip *Miçurinci* biyolojiyi devletin resmî görüşü olarak kabul ettirmeyi başaran ve böylece bu ülkede genetik biliminin otuz yıl geri kalmasına yolaçan Lisenko'yu hatırlamamak elde değil. Orada bir şarlatan (Lisenko), bilimden habersiz Stalin'e arkasını dayayarak bu gerilemeye neden olmuştu, ancak bizde o işin kişisel çıkar hesaplarıyla yapıldığını duymak gerçekten üzücü. Kendisi de TÜBİTAK'ta yıllarca çalışmış, dolayısıyla bu kurumu içinden tanıyan ve değerli bir bilim adamı diye bilinen Prof. Çavdar bakın bu konuda neler yazıyor:

"Ne yurdumuzda ne de uluslararası bilim arenasında tanınmayan ve TÜBİTAK'a egemen olan zihniyetle yakınlıkları dışında belli bir özelliği bulunmayan kişiler, dış ülkelerdeki bilimsel toplantılara, hem de Türkiye delegesi olarak, gönderilebilmektedir."[23] Türkiye'nin en yüksek bilim kurumu olan, dolayısıyla bilimdışı hiçbir etkinin girmemesi beklenen TÜBİTAK'ın bile "milliyetçi-mukaddesatçı" kişilerin egemenliği altına girmiş olduğunu görmek gerçekten umut kırıcı. Biz bu kafayla mı Batı'nın bilim kervanına katılacağız?

Son değerlendirmemi yapmadan, aynı konuyla ilgili bir başka yazıya değinmeden geçemeyeceğim. Sayın Vehbi Belgil, "Osmanlı'nın *İlmi*, Günümüzün *Bilimi*" başlıklı yazısında şöyle diyor:

"Osmanlı iktidarı, sakalını softaya kaptırmıştı. Softa, din adı altında sırf kendi çıkarını düşünüyor, çıkarına zarar verecek fikir ve uygulamaların ülkeye sokulmasına karşı çıkıyordu. Yabancı dil, yabancı kitap yasaklanmıştı. Gâvurla temas dinsizliğe götürürdü. Din adamları (ulemâ) ile sıkı işbirliği yapan ordu, silâh fennindeki yeniliklerin ülkeye girmesine bile karşıydı... Hattâ, yabancı dil şöyle dursun, Farsça bile kötü gözle görülüyordu: 'Kim öğrenir Farisî, gider dinin yarısı'.

Bu durumda Sümbülzade'nin bilimler bilânçosundaki zavallıklardan başka ne beklenebilirdi? Çağdaşlaşma girişimimiz Tanzimat'a, Atatürk reformlarına bu kafa karşı çıkmıştır. Bugün bu zihniyet, öğretim kurumlarının her derecesini eline geçirme çabasında. Dış düşmanlarımızın para desteği, iç düşmanlarımızın karga kılavuzluğu ile"[25]

25 Bk: Vehbi Belgil: adı geçen yazı, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1989, s.2.

Sonuç

Görüldüğü gibi, "Batılılaşmanın Neresindeyiz?" sorusu bugün yeniden gündemde. Ancak yukarda özetlemeye çalıştığım gelişmelere bakınca bu soruyu şöyle değiştirmek geliyor akla: "Biz gerçekten Batılılaşmak istiyor muyuz?"

Gerçi birçok yönlerden Batılılaşmak ister gibi görünüyoruz, hattâ Avrupa Topluluğu'na kabul edilmek için kapı kapı dolaşıyoruz, ama Batı kültürünün temelini oluşturan duyuş ve düşünüş biçimini özümsemeye pek niyetli görünmüyoruz. Uzunca bir süredir iktidarı ellerinde tutan "milliyetçi-mukaddesatçı" politikacıların asıl amacı, Batı'ya şirin görünüp Atatürk'ün başlatmış olduğu "bütün kurumları ve yaşama felsefesiyle Batılılaşma" sürecini durdurmak ve ulusumuzu "millî-manevî değerlerimiz" teranesiyle "Şarklılaştırmak"tır. Bunlara göre, "maddî kalkınma"mız için gerekli Batı *teknolojisini*, bu arada bu teknoloji için gerekli görüldüğü ölçüde Batı bilimini almakla yetinmeli[26], ama bu bilimi (dolayısıyla teknolojiyi) yaratan düşünme biçimlerine fazla itibar etmemeliyiz, zira asıl önemli olan "manevî kalkmma"mız için "dinî ve ahlâkî" geleneklerimize dönmek yalnız gerekli değil, yeterlidir de. Ne demiş gelenekçi bir şairimiz: "Ne harâbî, ne harâbâtiyim/kökü mazide olan âtiyim!" İşte biz de bu felsefeyi kılavuz edinmeli, dolayısıyla bizi kültürel köklerimizden koparmaya çalışan Atatürk devrimlerinden vazgeçmeli, geleceğimizi bizi geçmişe bağlayan "manevî" değerler üzerine kurmalıyız. Oysa bu değerlerin kökleri dinimizde, yani İslâmî inanç ve pratiklerimizdedir, dolayısıyla her şeyden önce yeni kuşakların "imanı bütün birer müslüman" olarak yetişmelerine önem vermeliyiz.

Dinci politikacılarımızın bu amaca ne büyük bir azimle yürüdüklerini, kendileri gibi "mukaddesatçı" bir kuşak yetiştirmek için nasıl plânlı ve sistemli bir şekilde çalıştıklarını yukarda gördük. Yuvaya giden çocuklardan başlayıp lise son sınıflarına kadar öğrencilerin beyinlerini yıkama yolunda ne tür yöntemler uyguladıklarını, hattâ –inanılması güç olsa da– TÜBİTAK gibi bir bilim kurumuna bile nasıl kendi kafa yapısındaki insanları soktuklarını şaşkınlıkla izledik. "Türban olayı" bu ka-

26 Bk: Vehbi Belgil: adı geçen yazı.

fa yapısının üniversitelere kadar nasıl girdiğinin bir göstergesi. Lise "biyoloji" kitabında "Evrim teorisi"ni küçülten, dolayısıyla "yaradılış" masalını asıl bilimsel teori diye sunan bir öğretimden geçmiş olan bir genç kızın başına türban sarıp üniversitenin biyoloji bölümünde okumak istemesi ve başındaki türbanı çıkartmamakta ayak diretmesi Batılılaşmanın neresinde olduğumuzu yeterince gösteriyor olsa gerek. Hattâ iş öylesine çığrından çıkmış ki, kafasındaki "Ortaçağ" düşünüşünü bir "biyokimya" ders kitabına yansıtacak kadar pervasız doçent ve profesörler çıkabiliyor!

Bütün bunları gözönüne getirince, bizde devletin ciddî ve samimi bir bilim politikası olduğundan sözetmek imkânsızlaşıyor. Ancak devletin çok ciddî, plânlı ve sistemli bir *din politikası* olduğu şüphe götürmez.

*Uğurböceği, İngilizler ve Biz Türkler**

Halk dilinde 'uğurböceği', 'hanımböceği' ve 'uçuçböceği' gibi çeşitli adlarla anılmasından da anlaşılacağı gibi, koyu kırmızı kanatları üzerinde siyah benekler bulunan bu minik yaratık, genellikle çirkin, iğrenç, hattâ bazan korkunç bir görüntüsü olan böcek türleri arasında kelebeklerden sonra halkın en çok sempati duyduğu böcek türü olsa gerek. *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* ekinde çıkan ilginç bir yazıdan (29 Temmuz 1995, s.16) tahminen 2 milyon türü olan böcekler arasında bu hayvancığın 5200 alt-türü veya çeşidi olduğunu öğrenmek benim için çok şaşırtıcı oldu.

Demek bir sürü böcek uzmanı (entomologist) üşenmeyip bu hayvancıkları da alt-türlere ayırmışlar. Bunun gerektirdiği zaman ve enerjiyi varın hesap edin!

Ama beni asıl şaşırtan şu satırlar oldu:

"Dünyanın önde gelen hanımböceği araştırmacısı Cambridge Üniversitesi'nden Michael Majerus 10 yıl önce İngilizlere bir çağrı yapmış ve herkesi kendi bahçesinde veya çevresinde rastladığı hanımböceklerini gözlemlemeye ve sonuçlarını bildirmeye çağırmış. Bu çağrıya okul çocuğundan emeklilere kadar 30 bin (evet, yanlış okumadınız: 30 bin!) İngiliz yanıt vermiş ve hepsi ilginç gözlemlerde bulunmuşlar."

Şimdi ben, izninizle, bu haberin çağrıştırdığı bazı soru ve düşüncelerimi dile getirmek istiyorum:

1) Aklıma ilk takılan şu soru oldu: bizim halk arasında bu minik yaratığı tanımayan ve sevmeyen yoktur, ama acaba aramızda kaç kişi onu incelemeyi kafasından geçirmiş ve bunlar-

* *Cumhuriyel Bilim Teknik* eki, Sayı 440, s. 10

dan kaçı onu incelemek zahmet veya külfetine katlanmıştır? Bu soruyu sayın böcek uzmanlarımıza da sormak isterim.

2) İlginç bulduğum bir başka nokta da, Prof. Majerus adındaki dünyaca tanınmış hanımböceği uzmanının kendi araştırmalarıyla yetinmeyip bu konudaki bilgilerini daha genişletme ihtiyacını duymuş ve bu sevimli böceklerle ilgilenen amatörleri de yardıma çağırmış olması. Bilimsel araştırmanın birçok kişinin katılımını gerektiren ortak bir çalışma olduğunun bundan güzel bir örneği olabilir mi? Bilimde işbirliğinin yalnız bilginin artması için değil, denetlenmesi için de gerekli olduğu artık herkesçe biliniyor.

3) Ancak beni asıl şaşırtan nokta, tam 30 bin kişinin bu işbirliği çağrısına olumlu cevap vermiş olması! Buna cevap veremeyenleri de katarsanız, böceklerle, ama bu arada hanımböceğiyle İngiltere'de en az yüz bin kişinin ilgilendiğini tahmin edebilirsiniz. Düşünebiliyor musunuz: İlkokul öğrencisinden emeklisine kadar çeşitli yaşta insan bu minik yaratıkları sistemli bir biçimde gözlemlemeyi iş ediniyor, üstelik üşenmeyip bu gözlemlerinden elde ettikleri sonuçları oturup yazıyor ve bir mektupla Prof. Majerus'a bildiriyor. Bütün bunların ne kadar zaman, dikkat ve sabır isteyen bir iş olduğunu tasavvur edebiliyor musunuz? Bunu ancak çok güçlü bir araştırma tutkusu ve bilgi-sevgisi olan insanlar göze alabilir. Bir de Prof. Majerus'un bu 30 bin cevabı birer birer okuyup değerlendirmek için harcayacağı zamanı ve enerjiyi düşünün!

4) Şimdi, eminim, bu yazıyı okuyan *Bilim Teknik* meraklıları arasında bile, "Küçücük bir böcek için bütün bu zahmetlere değer mi?" diye soranlar veya "Dünyada inceleyecek başka konu mu kalmamış?" diye düşünenler vardır. Uğurböceği "sevimli" bir yaratık, şüphesiz, ama sonunda bir böcek; beklemediğiniz bir anda elinize veya üstünüze konar, "Aman, ne şeker şey!" der, geçersiniz. "Hangi mevsimde, nerelerde ortaya çıkar, ne kadar yaşar, nasıl ürer, bütün bunları öğreneceksiniz de ne olacak? Hadi, arı gibi bal yapsa, neyse ne!... Bu İngilizler de bir hayli garip insanlar doğrusu..."

5) Bu yazı bana ünlü *Scientific American* dergisinde çıkan buna benzer araştırma yazılarını hatırlattı. Çoğu zaman evre-

nin başlangıcı ve sonu, elemanter parçacıklar, moleküler biyoloji ile gen teknolojisi konusundaki en son buluşları ve gelişmeleri anlatan "ağırbaşlı" yazılar arasında bu dergi bazan "Gri ağaç kurbağaları eşlerini nasıl seçer?" veya "Samanlık baykuşu karanlıkta avını nasıl yakalar?" başlığını taşıyan araştırmalar da yayımlar. Bu ikinci tür yazılar insana ilkin biraz sudan gibi görünse de, okuduğunuzda onların da size birinci türden yazılar kadar zevk verdiğini görürsünüz, zira bilimde asıl önemli olan "sorun"lar değil, bazan çok basit gibi görünen bir sorunu çözmek için insan zekâsının arayıp bulmak zorunda kaldığı yollardır. İnsanda asıl hayranlık uyandıran da zaten zekânın bu yaratıcılığı, yoksa gri ağaç kurbağalarının eşlerini nasıl seçtiğini veya samanlık baykuşunun avını nasıl avladığını öğrenmiş olmanın insana kazandıracağı fazla bir şey yok. Bilgi için bilginin tadına varamayanlar pratik bir yararı olmayan bir bilginin değerini hiçbir zaman anlayamazlar. Hem sorarım size: Evrenin nasıl oluştuğunu öğrenmenin insana ne gibi bir pratik yararı olabilir?

6) Biz tarihimiz boyunca "merak" denen zihinsel ihtiyacı hemen hemen hiç duymamış bir ulusun çocukları olduğumuz için, uğurböceği ile uğraşmayı anlamsız, uğraşanları da "biraz kaçık" gibi görmeye yatkınızdır. Elbet bu, ne felsefe ne de bilim alanında bugüne kadar hiçbir anılmaya değer fikir üretmemiş olmamızdan kaynaklanıyor. Batılı anlamda ilk üniversitenin –o da gene Atatürk'ün girişimiyle– bizde daha yeni kurulduğunu (1933) unutmayalım. Ne doğru dürüst bir düşünme ve araştırma geleneğimiz var, ne de dişe gelir bir bilgi birikimimiz. Bundan 20 - 30 yıl öncesine kadar Batılı bilim adamlarının ürettikleri bilgileri iyi kötü bellemeye çalışıyorduk; şimdi bizde de araştırıcı dediğimiz insanlar yetişmeye başladı. Hele gençlerimiz arasında bilime heves eden, hattâ yabancı ülkelerde düzenlenen bilgi yarışmalarında derece kazananların sayısının hızla rttığını, artık bizim de araştırma kervanına katılmakta olduğumuzu görmek sevindirici ve umutlandırıcı bir gelişme. İnşallah bizim de içimizden birgün "uğurböceklerine" merak salan araştırıcılar çıkar, zira ancak o zaman bilimde bir hayli yol almış olduğumuzu anlayacağız.

7) Her şeyde olduğu gibi, bilimde de *gelenek* çok önemli.

Biz bu işe daha yeni yeni başlıyoruz. Gerçi bilimlerdeki gelişmeler son on yıllarda eksponansiyel bir hız kazandı, ama Batı'da bilime merakın başlangıçları bundan 2500 yıl öncesine kadar gidiyor. O zaman buna "felsefe" (yani "bilgi-sevgisi") deniyordu. Ortaçağ dediğimiz uzun dönemde bile Hıristiyanlığın yarattığı "öbür dünya"ya dönük havaya, hattâ bazan felsefî-bilimsel düşünceyi köstekleyici baskıya rağmen, bu merak hiçbir zaman tümüyle sönmemişti.

Nitekim, 13. yy.'dan itibaren, eski Yunan filozoflarının eserlerinin Arapça'dan Latince'ye çevrilmeye başlamasıyla, gerek katedral okullarında, gerekse yeni açılan üniversitelerde –ilâhiyatın yanında– felsefe, matematik, astronomi ve fizik gibi bilimler de okutulmaya başlamış, İngiliz filozofları arasında gözlemle deneyin önemini özellikle vurgulayan Roger Bacon ve Grossteste gibi düşünürler yetişmiş, hele 17. yy. başından itibaren Gilbert, Harvey ve Boyle gibi tipik bilim adamlarıyla Francis Bacon gibi bilim filozofları bu geleneği daha da geliştirmişler, belki daha da önemlisi, bilimin teorik önemi yanında pratik yararını da vurgulayarak bilimin toplumda daha da ilgi ve saygınlık uyandırmasını sağlamışlardır.

8) Burada çok daha önemli bulduğum ve vurgulamak istediğim bir nokta daha var; o da şu: Ortaçağda çoğu ilâhiyatçılarla din adamları bilime karşı çıkmadıkları gibi, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda hem bir yandan bilim adamlığına soyunmuşlar, hem de sıradan insanlara bilimleri tanıtmak ve sevdirmek için canla başla çalışmışlardır. Newton ve Boyle gibiler başta olmak üzere, bilim adamlarının da çokluk dinî mizaçlı kişiler oluşu İngiltere'de dinle bilimin barış içinde bir arada yaşamalarını daha da kolaylaştırmıştır. Özellikle biyoloji ve jeoloji bilimleri alanında en çok adlarını duyuranlar da rahip ve ilâhiyatçılar arasından çıkıyordu.

9) Bizdeki durumun aksine, İngiltere'de bilim eğitiminin –eski ve uzun geleneğinin doğal bir sonucu olarak– çocuklarda bilimlere karşı ilgi ve sevgiyi arttıracak biçimde yürütüldüğü bence şüphe götürmez. Nitekim orada öğrenciler pasif birer "bilgi tüketicisi" olarak yetiştirilmiyor, her şeyden önce onlara en küçük yaşlardan itibaren, "bilgi üretme" yol ve yöntemleri

öğretiliyor. Ana-babaların da çeşitli koleksiyon merakları ve amatörce araştırmalarıyla çocuklardaki doğal öğrenme arzusunu canlı tuttukları anlaşılıyor.

Orada "öğrenme", bizde olduğu gibi, zoraki bir belleme veya ezberleme süreci olmadığı için, insanlar, diploma alıp bir meslek sahibi olduktan sonra da "bilimlere veda" etmiyor, amatör bilim dergi ve kitaplarını okuyarak, televizyonlarda sık sık gösterilen bilimsel belgeselleri izleyerek yeni gelişmeleri kaçırmamaya özen gösteriyorlar.

Bizde ise öğrenciler bir dersin sınavını verir vermez, o konuda bütün öğrendiklerini (=belliklerini) unutmaya çalışır; hele bir de üniversite diplomasını ele geçirdi mi, kendi mesleği dışında bir şey okumaz olur, bilemediniz arada bir koltuğuna gömülüp televizyonda gösterilen ilginç bir belgeseli izler. Doğrusu, ben üniversite profesörleri arasında bile kendi uzmanlık alanları dışında kalan bilimlere karşı amatörce bir ilgi duyanına rastlamadım diyebilirim. Bu ilgi insan bilimleri uzmanları arasında daha da zayıftır. Hele ilâhiyatçılarımızda hiç yoktur; "Aydın" denince ilk akla gelen kişiler olan edebiyatçılar, yazarlar, politika ile uğraşanlarda da ha vardır, ha yoktur.

İlgi ve Merak Artıyor

Az kalsın unutuyordum: En cahilinden en aydınına kadar istisnasız herkes teknolojinin geliştirdiği en yeni aletleri ve aygıtları elde etmeye çalışır, ama hiç kimse bu aletlerin nasıl çalıştığını merak etmez, edenler de öğrenme zahmetine girmez. Sözün kısası, bizde "bilgi için bilgi"nin tadına varabilmiş insan sayısı henüz gülünç denecek kadar azdır.

Ama, gene de fazla karamsarlığa kapılmamak gerek. Bir zamandır özellikle de yeni yetişen zeki gençler arasında bilimsel araştırmaya karşı ilgi ve merak bir hayli artmışa benziyor. Bunlardan bir bölümünün uluslararası çeşitli bilgi olimpiyatlarına katılmaları ve bu tür yarışmalarda bazan büyük başarı kazanmaları da umut verici.

TÜBİTAK'ın yayımladığı *Bilim-Teknik* dergisinin 70.000

adet satıldığı doğruysa, bu, bilim alanında bizde de bir "kıpırdanma" başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* ekinin de hiç değilse öğrenci kesiminde yüreklendirici bir rolü olduğu şüphe götürmez.

Ancak bilimin halk yığınlarının yakın ilgisine mazhar olması daha çok zaman alacağa benzer. Nitekim, korkarım, bizde de bir profesör kazara uğurböcekleri ile ilgili benzer bir çağrıda bulunsaydı, buna cevap verecek on kişi bile zor çıkardı. Denemesi kolay: *Cumhuriyet*'in *Bilim Teknik* ekini okuyanlardan ben (bir felsefeci olarak) bu defa kelebekler üzerinde gözlemler yapmış olanların elde ettikleri bilgileri bana bildirmelerini rica edeceğim. İşte adresim: H. Batuhan, Refah Şehitleri Cad. 97, 81340, Heybeliada.

Bakalım bu çağrıma kaç kişi cevap verecek. Sonucu en az sizler kadar ben de merak ediyorum.

*Bilim ve Biz Türkler I**

21 Ekim 1995 tarihli *Bilim-Teknik* ekinde çıkan, "Kelebekler ve (yine) Biz Türkler" adlı yazımda kelebeklerle ilgili anketime gelen cevapları özetlemiş, yazımın sonunda da genel bir değerlendirmeyi bir sonraki yazımda yapacağımı belirtmiştim.

Hatırlayacağınız gibi, bir ay içinde anketime gelen yirmi cevaptan ancak yedisi geçerli sayılabilirdi. Hele İngiltere'de yapılan anketle karşılaştırılırsa, bu sonucun bizde sıradan insanların bilimsel konulara karşı pek ilgi duymadığını gösterdiği anlaşılır. Aslında biz bu gerçeği başka yollardan da biliyoruz. Nitekim bilim adamlarımızın, *Citation Index* verilerine göre, 46. ile 38. sıralarda yer alması bir bakıma bu gerçeğin bir belirtisi olarak yorumlanabilir, zira bir ülkede bilgi *tüketenlerin* sayısı bilgi *üretenlerin* sayısı ile doğru orantılı olsa gerek.[1] Milletler arasında zekâ düzeyi bakımından bir *genetik* ayrım olmadığı genellikle kabul edildiğine göre, bilim karşısındaki tutumumuzu "kültürel kaderimiz"in sonucu olarak görmekten başka bir seçeneğimiz olmasa gerek.

Bilim dünyasına girişimizin çok yeni olduğunu ilk yazımda belirtmiştim. Bazılarına biraz abartılı görünse de, bilim yaşamına ilk ciddî adımı Atatürk'ün "üniversite reformu" ile attı-

* *Cumhuriyet Bilim Teknik* eki, 9 Aralık 1995, s.8

1 Bu vesile ile "*Citation Index*" sıralamasının da bir bakıma "yanıltıcı" olduğunu belirtmek isterim. Nitekim bu *Index*'te ülkelerin *nüfusu* hesaba katılmadığı için, *nüfus başına düşen* bilimsel yayın (dolayısıyla bilim adamı) sayısı konusunda bir fikir edinmek mümkün değil, oysa bence asıl önemli olan bu. Sözgelişi, 60 milyonluk Türkiye'nin bu sıralamada 4.5 milyonluk İsrail'den önce gelmesi Türklerin bilim alanında İsraillilerden daha *verimli* olduğu anlamına gelmez, zira bizim nüfusumuz İsrail'in nüfusunun en az 14 katı! Kaldı ki, İsrail bu sıralamada da bizden önde!

ğımızı iddia edeceğim. Bu reform ile Atatürk'ün kültürel kaderimizi değiştirme konusunda belki en güç girişimde bulunduğuna inanıyorum. Nitekim, sanat, müzik, edebiyat, giyim, kuşam, hattâ hukuk alanlarında yapılan reformlar nispeten kolaylıkla kültür hayatımızda kök saldığı halde, yepyeni düşünme alışkanlıkları edinmeyi gerektiren "kafa reformu"nun o kadar kolay olmayacağı anlaşılıyor. Ben bunu son derece ilkel ve dogmatik bir din anlayışının yüzyıllar boyunca Türklerin kafasını tutsak etmiş olmasına bağlıyorum. Atatürk girişmiş olduğu o köklü eğitim reformuyla Batı'nın tam 2500 yıl önce yola çıkmış olan bilim kervanına katılmamızı sağlamak istemişti. Bunun için de her şeyden önce, yüzyıllar boyunca bilimi ve felsefeyi dışlamakta ayak diretmiş olan "medrese"lerin kapatılması gerekiyordu. Daha sonra Atatürk "bilimsel düşünüş"ün çimlenmesini engelleyeceğini düşündüğü o zamanki dogmatik ve boş inançlarla dolu din eğitimine okullarda son verilmesi gibi oldukça radikal bir girişimde bulundu.

Bilim Cahilliğinin Nedeni

Başka yazılarımda da vurgulamaya çalıştığım gibi[2], her iki girişim de bizde bilimsel bir "manevî altyapı"nın kurulması için şarttı. Zira, biz Türkler tarihimiz boyunca fikir ve bilgi üretmeye fırsat ve vakit bulamadığımız gibi, ne zaman içimizden bu fırsatı bulan birkaç kişi çıkmışsa, hemen bağnaz ve yobaz "ulemâ" takımının hücumuna uğramış, hattâ bu gibilerin kışkırtması sonucu idam edilmişler. Eğer yakın zamanlara (daha açıkçası, *Atatürk dönemine*) kadar neden bizim "bilgi üretmek" şöyle dursun, "bilgi tüketme" işini bile beceremediğimizi, dolayısıyla millet olarak tümden "cahil" kaldığımızı öğrenmek istiyorsanız, size *Adnan Adıvar*'ın "Osmanlı Türklerinde Bilim" adlı kitabını okumanızı salık veririm.[3] Okurken insanın içini karartan bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan XIX. yüzyıl sonuna kadarki "düşünsel" perişanlığımızı

2 Bk: Hüseyin Batuhan: "Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?"

3 İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982.

–bütün ayrıntılarıyla– anlatıyor. *Adıvar*'ın üstünde durduğu nedenlerin başında "fûtuhatçı" bir kavim oluşumuz geliyor. Anlaşılan yabancı ülkeleri zaptetmek ve sonradan yönetmek "gailesi" yüzünden düşünmeye ve öğrenmeye pek vakit bulamamışız. Gerçi Anadolu'ya gelip yerleştikten sonra göçebelikten kurtulmuşuz, ama "fûtuhatlar" nedeniyle göçebelik geleneği büsbütün yokolmamış. *Fatih* dışında Batı kültürüyle yakından ilgilenen bir padişahımız da çıkmamış. Ancak ardarda gelen askeri yenilgilerden sonra –o da ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru– biraz ayılır gibi olmuşuz, ama matematik ve tıp gibi bilimlere karşı uyanan ilgi hemen hemen sadece *pratik* bir amaca yönelik kalmış. Sizin anlayacağınız, salt askerî alanda yenilmemek kaygısıyla bazı Batı bilimlerini öğrenmek ihtiyacını duymuşuz. "Bilgi için bilgi" ihtiyacını duymadığımız gibi, teknolojiye yönelik bilgi de birkaç kişinin tekelinde kalmış.

Dil Engeli

Batı felsefesi ve bilimiyle tanışamayışımızın bir başka önemli nedeni de *dil engeli* olsa gerek. Bu engel bugün bile bir ölçüde önemini koruyor, ancak Atatürk'ten sonra millet olarak Batı uygarlığına katılmayı kayıtsız şartsız kabul etmiş bulunuyoruz. Oysa bugün yeni fikir, bilgi, teknoloji, Batı ile Japonya ve Hindistan gibi Batı uygarlığını benimsemiş ülkelerde üretiliyor, dolayısıyla bizim de bu üretim işine bir katkıda bulunabilememiz için en az bir Batı dili (tercihan İngilizce) öğrenmemiz şart.

Aslında Osmanlılar da aynı sorunla karşı karşıya kalmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu yıllarda halkın konuştuğu Türkçe belki birkaç bin sözcükten oluşuyordu, dolayısıyla böyle bir dille felsefe ve bilim yapılması mümkün değildi. İslâm kültür dünyasına bağlı bir ulus olarak, bu kültürün kazanımlarından pay alabilmemiz, dolayısıyla bu kültüre katkıda bulunabilmemiz için Arapça öğrenmemiz şarttı.

Arapçanın eskiden beri zengin bir dil olduğu anlaşılıyor. Ancak, çok zeki, aydın kafalı ve felsefeye meraklı bir insan olan halife *El-Memun* 9. yüzyılın başlarında bir çeviri bürosu kurup

eski Yunan filozoflarının eserlerini kısmen Süryanice çevirilerinden, kısmen de Yunanca asıllarından Arapçaya çevirtince, bu dil ister istemez daha da zenginleşiyor. O sıralarda koyu bir karanlığa gömülmüş olan Batı dünyası Yunan filozoflarının eserlerini ilkin bu Arapça çevirilerinden tanıyacaktır.

Babası *Harûn-el Reşit* gibi "aydın" bir adam olduğu anlaşılan halife *El-Memun*'un, İslâm dininin manevî başı olmasına rağmen, "feylesof" denen bu "dinsizler"in eserlerini çevirtmesi gerek İslâm dünyası, gerekse Batı dünyası için "kader belirleyici" bir olay şüphesiz. Ancak o zamanki Arapçanın bu eserleri çevirmeye yetecek kadar zengin bir dil olması da en az o kadar önemli bir faktör. Örneğin, *Fatih* de belki *El-Memun* kadar aydın kafalı ve felsefeye meraklı bir hükümdardı, ama benzer bir çeviri işine girişmesi söz konusu olamazdı. Nitekim, Türk asıllı oldukları söylenen *Farabî* ile *İbni Sina* Yunan filozoflarının eserlerini Arapça çevirilerinden okumak imkânını bulmuşlar, kendileri de eserlerini Arapça (kısmen de Farsça) yazmışlardır. Atatürk'ün *dil* reformuna neden bu kadar önem verdiği şimdi daha iyi anlaşılıyor. O dil açısından da "makûs talihimizi" değiştirmeye kararlıydı.

Osmanlıların kültür dili olarak Arapçayı (kısmen de Farsçayı) kabul etmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktu. Aslında buna benzer bir güçlük dilleri Latince kökenli olmayan Batılı uluslar için de söz konusu idi; ancak Arapçanın Türkçeden büsbütün farklı bir dil ailesine mensup oluşu bu dili öğrenmek zorunda kalanlara ek güçlükler çıkarıyor olmalıydı. Bu durum hem "ulemâ"nın işini zorlaştıracak, hem de halkın fikir hayatına katılmasını imkânsızlaştıracaktı.

Burada Osmanlıların bir başka şansızlığına değinmeden geçemeyeceğim. Birer *inanç sistemi* olmaları nedeniyle özellikle *tek tanrıcı* dinlerin felsefî ve bilimsel düşünüşe ters düştükleri, bu yüzden yer yer dogmalarına aykırı görüşler sergileyen fikir adamlarını kovuşturdukları tarihteki birçok örneklerinden bilinmektedir.[4] *Sokrates*'in, *Serveto*'nun, *Bruno*'nun ve daha birçok

4 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek için. Bk: Hüseyin Batuhan: "Batı'da Tolerans Fikrinin Gelişmesi", İstanbul, Anıl Yayınevi, 1959, ayrıca Bk: Hüseyin Batuhan: "Fikir Suçu Üzerine," *Cogito III*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995, ss. 111-120.

filozofun öldürülmelerine kadar götüren toleranssızlık, kısmen dinlerin yapısından, ama daha çok yetkili din adamlarının mizaç, kültür seviyesi ve kafa yapısından kaynaklanıyor olsa gerek. Bunun en açık örneklerinden biri daha önce andığım Halife *El-Memun*'un tutumu. Düşünün: İslâmın manevî şefi olan bu insan büyük bir hevesle eski Yunan filozoflarının eserlerini Arapçaya çevirtmekte herhangi bir sakınca görmüyor, hattâ bunu görev sayıyor. (Ondan sonra halifelik makamına geçecek olan kardeşi *El-Mûtakim* ise ağabeyinin tam tersi bir yol tutacaktır!) Bu çeviriler sayesinde Yunan felsefesinin tohumları İslâm dünyasına ulaşıyor ve Batı'nın koyu bir karanlığa gömülü olduğu bir sırada Bağdat'ta yeniden çimlenmeye başlıyor. *El-Kindî, Farabî, İbni Sina* ve *İbni Rüşt* gibi büyük İslâm filozoflarının 9.-12. yüzyıllar arasında gerçek bir "fikir rönesansına" yol açtıklarını görüyoruz. Batı dünyası bu filozofların eserleriyle Arapçaya çevrilmiş olan eski Yunan filozofların eserlerini Latince çevirilerinden tanıyor, böylece 10. yüzyıldan itibaren felsefî düşünüş Batı'da büyük bir itici güç kazanmış oluyor.

Ancak, kaderin cilvesine bakın ki, Batı'nın bu dolaylı yoldan Yunan felsefe geleneğiyle yeniden ilişki kurup *Abélard, Büyük Albert, Aquino'lu Thomas, Grosseteste* ve *Roger Bacon* gibi filozof ve bilim adamları yetiştirdiği sırada, Doğu'da felsefî faaliyet tavsamaya başlıyor. 12. yüzyıl sonuna gelindiğinde, biraz da *aklın* karşısına *imanı* koyan, *bilgi* yerine İslâm'ın dogmatik yönünü vurgulayan *İmam Gazalî*'nin etkisiyle, "İslâm felsefesinde", *İslâmlık* ögesi *felsefe* ögesine baskın çıkıyor ve akılcı tutumu ile Batı düşünürlerini çok etkilediği anlaşılan *İbni Rüşt*'ten sonra Doğu'da düşünsel gerileme iyice hızlanıyor. Aslında 'İslâm felsefesi' deyimine bakıp da bu felsefede İslâm *dininin* önemli bir payı olduğunu düşünmek son derece yanlıştır. İslâm filozofları aslında Aristoteles'le yeni Platonculardan esinlendikleri fikirleri geliştirmişler; bu arada da İslâmın dogmalarına fazla ters düşmemeye, hattâ bu dinin akılla bağdaşabileceğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Ancak Gazalî'den sonra akla ve onun ürünü olan bilgiye düşmanlık ağır basacak, dolayısıyla İslâm düşüncesi vahiyle (revelation) mistikliğin karanlığına gömülecektir. Bu gelişme *Ebu'l Bereket*'le *Fahreddin er-Râzî* adındaki Or-

todoks İslâm ilâhiyatçılarının eserlerinde belirgin bir hal alıyor, böylece *Kur'an*'ı ve *hadisleri* yorumlamaya ağırlık veren, sonunda da "içtihat kapısı"nın (yani özgürce düşünüp tartışmanın) kapandığını ilân eden "İslâm Ortaçağı" başlıyor. Aksi tesadüf, Osmanlıların Anadolu'ya yerleşmesi de tam İslâm felsefesinin bu çöküntü dönemine rastlıyor. Osmanlıların bu "makûs talihi"nin hikâyesiyle, bu dönemde Batı dünyasının ne gibi fikir gelişmelerine sahne olduğunu bir sonraki yazımda anlatmaya çalışacağım.

*Bilim ve Biz Türkler II**

Bundan önceki yazımda Osmanlı Türklerinin "bilgi üretimi" hevesine kapılmamış olmalarının üç önemli nedenine dokunmuştum. Osmanlıların Viyana'ya kadar gittikleri halde Batı dünyasında en canlı ve üretken dönemini yaşamakta olan bilim ve felsefe ile hiç ilgilenmemiş olmalarını kısmen dil engeli ile açıklamak mümkünse de, daha Anadolu'ya yerleştikleri sıralarda İslâm dünyasında fikir hayatının eski canlılığını kaybetmiş olmasının da önemli bir payı olsa gerek. Aslında Arapça'nın bize yabancı bir dil olması da İslâm fikir dünyasına girmemizi güçleştirmiştir, ama İslâm dinini kabul etmiş bir ulus olarak bu fikir dünyasını tanımamız herhalde çok daha kolay olurdu. Ancak ne yazık ki, dediğim gibi, biz bu dünyayı tanımaya başladığımız sırada orada bilim ve felsefe alanında hiçbir yeni fikir üretilmez olmuş, deyim yerindeyse, İslâmın "Karanlık Çağı" başlamıştı. Bu çifte şansızlığa bir de Osmanlıların hep "fütuhat" peşinde koşmuş olmalarını eklerseniz, neden XIX. yüzyıl sonlarına kadar bilim ve felsefeden habersiz yaşamış olduğumuzu anlarsınız. Batı'da daha çok XI. ile XIV. yüzyıllar arasındaki dönemi nitelendirmek için kullanılan 'Ortaçağ' sözcüğünün bizde çok olumsuz bir anlamı vardır. Sanırım, bu bizim –kötü tarih kitaplarının da etkisiyle– 'Ortaçağı', İ.S. VI. ile XI. yüzyıllar arasındaki dönemi nitelendirmek için kullanılan 'Karanlık Çağ'la anlamdaş sanmamızdan kaynaklanıyor. Bu deyimi artık felsefî düşüncenin iyice sönükleştiği, dolayısıyla insanların dinden başka bir şeyle ilgilenmedikleri yüzyıllar için kullanmak daha doğru olur. Buna göre, XIII. yüzyıldan itibaren İs-

* *Cumhuriyet Bilim Teknik* eki, Sayı 457, s.9

lâm dünyasının karanlık çağa girdiğini söyleyebiliriz. Ne yazık ki, XIII. ile XIX. yüzyıl arasını kapsayan "Osmanlılar dönemini" de bu deyimin kapsamı içine almak gerekiyor, zira göreceğimiz gibi, bu uzun dönemde Osmanlılar orijinal denebilecek hiçbir fikir üretemiyorlar.

Batı Ortaçağı'na gelince: Bu dönemin IX. ile XII. yüzyıllar arasında İslâm dünyasının yaşamış olduğu "Rönesans"ın daha canlı ve verimli bir devamı olduğunu hiç çekinmeden söyleyebiliriz. Burada en önemli olay Batı'da Yunan felsefesi ve bilimi ile yüzyıllardır kopmuş olan ilişkinin yeniden kurulmuş olması. Nitekim Yunan filozoflarının, bu arada en çok da *Aristoteles*'in eserlerinin Batı'da tanınması felsefe sorunlarına karşı inanılmaz bir ilginin uyanmasına yol açıyor. Yüzyıllar boyunca Hıristiyanlığın dogmalarından başka bir manevî besin almamış olan insan zekâsı bu eserleri tanıyınca nerdeyse bir bilgi sarhoşluğu yaşıyor. Asıl ilginç olan da –çoğu zaman bizde sanıldığının tersine– bu sarhoşluğa kendilerini kaptıranların hemen hepsinin din-adamı oluşu!

Daha X. yüzyılda *Aurillaclı Gerbert* (sonradan *Sylevster II* adıyla papalık tahtına oturacaktır) rahip olacakların aritmetik, astronomi, geometri ve müzik öğrenmelerini şart koşmuş, ondan sonra da bu gelenek hem kadetral okullarında hem de XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın önemli kentlerinde açılmaya başlayan üniversitelerde devam etmiştir. Gerçi Batı Ortaçağı'nda kendilerini salt ilâhiyata, yani dinin dogmalarını korumaya adamış kişilerin daha çok felsefeye ve bilime önem veren düşünürler üzerindeki baskısı devam ediyor, hattâ bunların en büyükleri, bu arada örneğin ileride "azizlik" mertebesine yükseltilecek olan *Aquino'lu Thomas* engizisyon mahkemeleri karşısına çıkarılıyor, *Roger Bacon* hapse atılıyor, ama bütün bunlar onların öğrenme ateşini söndüremediği gibi, fikir hayatına daha da canlılık kazandırıyor. Nitekim, XIII. yüzyıl üniversitelerinde yaşanan tartışma havasına bugünün üniversitelerinde bile rastlamak güç. Eski Yunan düşüncesiyle yeniden bağlantı kurulduktan sonra insan zekâsı, dolayısıyla bilgi üretme coşkusu yeniden uyanmış ve bu arada büyük din-adamları arasında Ortaçağı yeni zamanlara bağlayan *Oresme*'li *Nicole* ve *Cusa*'lı *Nikolaus* gibi bilim adamları yetişmiştir. XVI. yüzyılın modern an-

lamda en büyük bilgini olan *Copernicus*'un da bir keşiş olduğunu unutmayalım.[1]

Bu sonuncunun kilisenin de *Kutsal Kitap*'a uygun bulduğu için benimsemiş olduğu *Ptolemaios* sistemini yıktığını biliyoruz. Büyük dinler yalnız kendi dogmalarına ters düşen dinî inançları değil, benimsemiş oldukları felsefî ve bilimsel fikirleri yadsıyan görüşleri de tehlikeli sayıp kovuştururlar. Nitekim Katolik kilisesi, özellikle Protestanlığın ortaya çıkıp güçlenmesinden sonra, bu tür fikirlere karşı daha bir kuşkulu davranmaya başlamış, bu nedenle ilkin filozof *G. Bruno*'yu yaktırmış, *Galileo*'yu da engizisyon mahkemesi karşısına çıkarmıştır. Tarih derslerinde bu iki olay Katolik kilisesinin ne kadar "bağnaz" ve "hoşgörüsüz" olduğuna örnek olarak gösterilir. Yalnız burada da yargıçlar gerek *Bruno*'nun, gerekse *Galileo*'nun "yanlış" fikirleri savunduklarını *kanıtlamaya çalışarak* onları bu fikirlerinden vazgeçirmeyi denemişlerdir. Özellikle *Galileo*'yu yargılayanlar arasında tanınmış astronomlar vardı ve bunlar *Copernicus* teorisinin –matematiksel açıdan– *Ptolemaios*'unkine üstün olduğunu kabul ediyorlar, ancak bu teorinin doğruluğunun *"yeterince kanıtlanmamış"* olduğu gerekçesiyle gerçeği yansıtmadığını, dolayısıyla halkın da "sağduyusu"na uygun düştüğü için yüzyıllardır kilisenin benimsemiş olduğu *Ptolemaios* teorisinden vazgeçmemek gerektiğine *Galileo*'yu ikna etmeye çalışıyorlar. Mahkeme tutanaklarını okuyan bir kimse bunun basit bir "suçlama" sürecinden çok bilimsel bir "tartışma"yı andırdığını farketmekte gecikmez. Kaldı ki *Galileo* hemen bütün kilise büyüklerinin, bu arada özellikle kendisini mahkemeye veren Papa Urban VIII'in büyük saygısını ve dostluğunu kazanmış bir bilgindi ve eğer Papa'ya daha önce verdiği sözü tutup *Copernicus* sisteminin gerçeği yansıttığını iddia etmemiş olsaydı, başına bu iş gelmeyecekti. Nitekim, *Copernicus*'un ünlü *"De Revolutionibus"* adlı kitabının Önsöz'ünde helyosantrik sistemin doğru olması muhtemel teorilerden sadece biri olduğu belirtildiği için[2] *İn-*

1 Bu görüşümü destekleyen Umberto Eco'nun "Günlük Yaşamdan Sanata" adlı eserinin "Felsefenin Tesellisi" (s.179-183) ve "Aquino'lu Thomas'a Methiye" (s. 184-195) başlıklı makalelerine Bk: (Adam Yayınları, 1993, Çev.: Kemal Atakay).

2 1543'te yayımlanan bu eserin Önsöz'ünü öğrencisi Osiander, ustasının kiliseyle başının belâya girmesini engellemek için yazmış, kitap yayımlandığı gün Copernicus ölüm döşeğinde yatmakta olduğu için bu durumu değiştirememiş.

dex'e (yasaklanmış eserler listesine) bile alınmamış, bu şekilde bütün dünyada okunması ve tanınması mümkün olmuştu.

Bu nokta üzerinde uzunca durmamın nedeni, Batı'da din büyüklerinden pek çoğunun, aynı zamanda "bilgi üretme" heyecanına kendilerini kaptırmış kişiler olmaları dolayısıyla, felsefeyle bilimin gelişmesine engel olmadıklarını vurgulamaktır. Tâ XIX. yüzyıl sonuna kadar aynı gelenek devam ediyor; İtalya'da, Fransa'da, ama özellikle İngiltere'de rahip ve piskoposlar yalnız bilgi üretimi işine katılmakla kalmıyorlar, bilimin geniş halk kitlelerince tanınması ve sevilmesi için birer "misyoner" heyecanıyla çalışıyorlar. Osmanlılarda ise bunun tam tersi bir durumla karşılaşıyoruz. Osmanlıların Anadolu'ya yerleştikleri yıllarda İslâm felsefesinin yaratıcı gücünü yitirmiş olduğunu daha önce belirtmiştim. Bizde o zamanlar en yüksek öğretim kuruluşları "medreseler"; ancak buralarda öğretilen, daha doğrusu *belletilen* şeyler "naklî bilimler" adı verilen *fıkıh* (= İslâm hukuku), *tefsir* (Kur'an'ın yorumu), *hadis* (Peygamberin sözleri) gibi sadece dinle ilgili konular. *Felsefe*'den vazgeçtik, *Kelâm* (= İslâm ilâhiyatı) bile pek okutulmuyor. Bilimle uğraşan, dolayısıyla bilimin tanınmasına çalışan tek bir din adamına rastlamak mümkün değil. *Farabî* ve *İbni Sina* gibi eski İslâm filozoflarının eserlerini, çeşitli bilimsel konulardaki düşüncelerini yorumlayan veya açıklamaya çalışan yazarlar çıkmış tek tük, ama bunların çoğu küçük çaplı insanlar olduğu için yazdıkları fazla bir yankı bulmuyor, bu nedenle Batı'da olduğu gibi canlı bir fikir hareketi hiçbir zaman oluşmuyor. Üstelik bunlardan biri kazara "İslâmiyete aykırı" bir fikir öne sürmüşse, bir müftünün veya kadı efendinin kısa bir sorgulaması sonunda hemen idam ediliyor[3].

Medrese "ulemâ"sının bilime karşı düşmanlığının tipik örneklerinden biri de, Mısır'da eğitim görmüş olan *Takiyettin* adındaki "müneccim başı"nın başına gelenler. Bu kişi Murat III'ü Tophane bayırında ilk "Gözlemevi"nin kurulmasına ikna etmeyi başarmış. Buradaki araç-gereci kendisi yapıyor, oldukça zengin bir kitaplık da kurdurup 5 yıl kadar buradan gözlemler yapıyor. Herhalde bizde burnunu kitaptan kaldırıp gözlem ya-

3 Bk: A. Adıvar, adı geçen eser, ss. 61-120

pan ilk insan bu *Takiyettin* olsa gerek. Ancak gelin görün ki, zamanın Şeyhülislâmı "gökleri gözlemenin uğursuzluk getirdiğini, gözlemevlerinin kurulduğu her ülkede felâketlerle karşılaşıldığını ve devletin perişan olduğunu" padişaha jurnal ediyor ve bu saçmalıklara inanacak kadar "cahil" olduğu anlaşılan Murat III kendi yaptırdığı bu gözlemevini bir gecede donanmanın top ateşiyle yıktırıyor[4].

Bir ulusun kültür hayatında politik gücü elinde bulunduranların önemine daha önce de değinmiştim. Osmanlılarda *Fatih*'ten sonra felsefeyle bilime meraklı padişah çıkmadığı anlaşılıyor. Nitekim Selim III'e gelinceye kadar Osmanlı padişahları "ulemâ"nın dediğinden dışarı çıkmayacaktır. Oysa "ulemâ"nın ne kadar "yobaz" olduğunu Batı'da 1445'te kurulan "basımevi"nin Türkiye'ye girmesine 1726 yılına kadar izin vermemiş olmalarından da anlayabilirsiniz. "Kur'an"ın Türkçeye çevrilmesine bile izin vermeyen "ulemâ", basımevinin kurulmasını önlemekle Türkiye'de fikir hayatının gelişmesini geciktiren belki de en önemli faktör olmuştur. Bu nedenle bizde bilgi denebilecek ne varsa çok küçük bir kesimin tekelinde kalacaktır. Ülke içinde kitap basılamadığı gibi, dışardan kitap getirtmek de padişahın özel iznine bağlıymış. İşin daha da ilginci, 1716'da şehit düşen Sadrazam Ali Paşa'nın muazzam kitaplığının "müsaderesi" için çıkan ferman üzerine, bunlar arasında bulunan *felsefe, tarih* ve *astronomi* kitaplarının *kütüphanelere vakfının caiz olmadığına* dair Şeyhülislâmın fetva vermiş olması[5].

Zekânın belki bir üst sınırı vardır, ancak aptallığın sınırsız olduğu anlaşılıyor. Hadi "felsefe"yi anladık, bazan insanı dininden edebilir, ama *tarih*'i, hele *astronomi*'yi bile "tehlikeli" görebilen bir kafaya ne buyurulur? Korkarım, bizde bu kafa yapısına karşı çıkan tek insan *Kâtip Çelebi* olmuş. Nitekim "Mizan-ül Hak" adlı eserinde bir yandan felsefeyle pozitif bilimleri savunurken, bir yandan da "zamanının bağnazlığı" ile "Abbasiler döneminde bilime itibar ve rağbetin en yüksek noktasına vardığını" belirttikten sonra, kendi zamanında "felsefeyle pozitif bi-

4 Bk: A. Adıvar: A.E. s.99-106; ayrıca, Şerafettin Turan: 'Türk Kültür Tarihi", Bilgi Yayınevi, s.178.

5 Bk: A. Adıvar: A.E. s.159; Ş. Turan, A.E. s.187.

limlerin medreselerden kaldırılmış olduğundan" acı acı şikâyet ediyormuş[6]. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar yalnız *askerî* alanda değil, *fikir* alanında da durmadan gerilemişler. İkinci faktörün birincinin nedeni olması çok muhtemel. Düşünün ki *Kâtip Çelebi*'nin yetiştiği XVII. yüzyılda Batı'da bilim en parlak dönemini yaşıyordu! Ne yazık ki, Osmanlılar XIX. yüzyıl sonuna kadar bilimin önemini anlayamayacaklar, birkaç anlayan kişi çıkmış olsa bile, bizde doğrudan doğruya "bilgi üretme" işine girişen, dolayısıyla bu işi organize etmek için gerekli kurumları geliştirmeye çalışan insanlar çıkmayacaktır. XVIII. yüzyılın sonuna doğru kurulmaya başlayan "Mühendishane-i Berriî Hümâyun" gibi gösterişli adlar taşıyan okullar ne bina, ne öğretmen, ne öğrenci açısından hiçbir şekilde "yüksek okul" adına lâyık olmadıkları gibi, buralarda yürütülmeye çalışılan *–pratiğe* yönelik– öğretimin son derece basit ve düzeysiz olduğu anlaşılıyor.[7] Tıbbiye de başka bir âlem[8]. Okutulan kitapların en iyileri Batı dillerinden çevrilmiş, ama bunlarda bile saçma sapan inanç ve fikirlerin yeraldığı görülüyor. XIX. yüzyılın ortalarında yaşamış ünlü bir hekimbaşının yazdığı "Bin Sır" adlı kitabın açıkladığı bazı "sır"lar bizdeki "modern tıp"ın düzeyi hakkında yeterince fikir veriyor.

Adnan Adıvar'ın çok titiz bir araştırma ürünü olan kitabını birkaç defa inceledikten sonra yazımın başında öne sürdüğüm iddianın hiç de "abartılı" olmadığına yeniden inandım. Gerçekten de *Atatürk*'ün yazı, dil ve eğitim konularında yaptığı "devrimler" eski kültürümüzle ilgimizin kesilmesine yol açmış olabilir. "İyi ki açmış!" demekten kendimi alamayacağım, zira şu sonuca vardım ki, Osmanlılar felsefe ve bilim alanında saklamaya değer hiçbir şey üretememişler.

Tekrar ediyorum: Bizde bilim geleneği –bir hayli yavaş ve ürkekçe de olsa– Atatürk'ün eğitim devrimi ve "Üniversite reformu" ile başlamıştır. Çok geç de olsa, "bilgi üretimi" dediğimiz sürece artık biz de katılmış bulunuyoruz. Elbet henüz bu

6 A. Adıvar: A.E. s.140.
7 A. Adıvar: A.E. s.183. vs.
8 A.E. s.184. v.s.

konuda Batılı ülkelerle boy ölçüşmemiz mümkün değil, ama artık "doğru yola" girmiş bulunuyoruz. Bundan böyle amatör bilim meraklıları arasında "uğurböcekleri" ve "kelebeklerle" uğraşanların sayısının da hızla artacağına inanıyorum.

*Şarlatanlar Teşhir Edilmeli**

Kitap-lık: *Bu kitabı ne amaçla yazdınız?*

Batuhan: Belki önce beni bu kitabı yazmaya iten faktörleri belirtsem daha iyi olur. Bunlardan birincisi "Däniken olayı"dır. "Olay" diyorum, zira sizin de hatırladığınız gibi, "Tanrıların Arabaları", başka ülkelerde olduğu gibi, bizde de "inanılmaz" bir rağbet görmüştü. Ama beni asıl şaşırtan şey, biraz zeki bir ortaokul öğrencisinin bile yutmayacağı hezeyanlarla dolu olan bu kitabı bazı üniversite öğretim üyelerinin bile "çok ilginç" bulmaları oldu. Rastlantı eseri ben kitabın ("Gelecekten Hatıralar" başlığını taşıyan) Almanca aslını okumaya başlamış, ancak daha ilk sayfalarında deli saçmalarıyla dolu olduğunu görünce fırlatıp atmıştım...

K: *Sanırım bizde de şimdiye kadar en çok satan kitaplardan biri bu...*

B: Belki de. Böylesine saçma bir kitabın bu kadar ilgi uyandırmış olması o zamanlar benim için gerçekten "inanılmaz" bir olaydı, ancak herhalde bu da geçici bir modadır diye fazla önem vermemiştim; derken zakkumcu Dr. Özel olayı patlak verdi. Zakkum usaresiyle kanserin her türünü tedavi ettiği iddiası ile ortaya çıkan Dr. Özel tipik bir "şarlatan" olduğu izlenimini uyandırıyordu... Demek ki sonunda Türkiye de bir şarlatan yetiştirmişti!...

K: *Dr. Özel'in şarlatan olduğunu nereden anladınız?*

B: Şarlatanı gerçek bilim adamından ayırdeden özellikleri kitabımın ilk bölümünde uzun uzun anlattım biliyorsunuz...

* Yapı Kredi Yayınları, *Kitap-lık* dergisi.

K: *Ama gazetelerde ikide bir kendisinin ilâcının patentini aldığı, hattâ yakında piyasaya çıkabileceği yolunda haberler çıkıyor, ya buna ne diyeceksiniz?*

B: Kitapta bunu da açıklıyorum, ama isterseniz bir daha tekrarlayayım: Dr. Özel'in bulduğunu iddia ettiği kanser ilâcı bir gün bütün hastalıkları bile iyileştirse, bu sayın doktorun şarlatan olmadığını kanıtlamaz. Zira Dr. Özel kanser uzmanı olmadığı gibi, bu konuda herhangi bir bilimsel araştırma da yapmış değil. Her nasılsa zakkum usaresinin kansere iyi geleceğini kafasına takmış, ardından bir sürü zavallı hastayı kobay gibi kullanmış, gene aklınca bu denemelerinden "olumlu" sonuç almış, falan... Lâfı uzatmayayım, dünyada binlerce şarlatan hep benzer iddialarla ortaya çıkmış ve hemen hepsi kendilerine kanacak yüzbinlerce "aptal" müşteri bulabilmiştir.

K: *Dr. Özel sizi çok sinirlendirmişe benziyor...*

B: Oraya geleceğim. Däniken'den farklı olarak Dr. Özel'in "tehlikeli" bir şarlatan olduğunu görmek beni asıl harekete geçiren faktör olsa gerek. Hele o zamanki Sağlık Bakanının buna kanat geren bir tavırla onu televizyona çıkarması bardağı taşıran damla oldu. Koca bir bakanın her halinden şarlatanlık akan, üstelik tıp yasalarına aykırı davranışlarından ötürü meslekten bir müddet men edilmiş birini mal bulmuş mağribi gibi benimseyip lanse etmesi benim aklımın alamayacağı bir davranıştı. Bir de onu "insanlığa hizmet etmek istemekten başka bir suçu olmayan" bir bilim kurbanı gibi göstermeye çalışan avukatı hiç unutamıyorum. Elbet gene de bu bir "ilk izlenim"di. Ardından televizyonda bilim adamlarının katıldığı ikinci bir panel yapıldı, sonra gazetelerde kanser uzmanı profesörlerin ve hekimlerin Dr. Özel aleyhindeki beyanatları yayınlandı, ama doktorun bir şarlatan olduğu kuşkusunu asıl pekiştiren gene de *Milliyet* gazetesinde yayımlanan röportaj dizisi oldu.

K: *Anlıyorum. Gene de kitabınızda Däniken'le Dr. Özel'e biraz fazla yer vermiyor musunuz?*

B: Sebebi şu: Türkiye'de en çok tanınan şarlatanlar bunlar. Däniken'in kitaplarını okumuş yüzbinlerce insan var; Dr. Özel'i

tanımayan da yok gibi. Üstelik kendisine hâlâ umut bağlamış binlerce kanserli hasta olabilir. Eleştirilerimle bu insanlardan hiç değilse bir kısmını Däniken gibilere niçin inanılmaması gerektiğine, Dr. Özel gibilerden ise neden medet umulamayacağına ikna edebileceğimi düşündüm.

K: *O halde kitabı yayımlamaktan asıl amacınız bu.*

B: Sadece bu değil. Asıl amacımın, bu vesileyle *insanlara rasyonel düşünme alışkanlıkları kazandırmak* olduğunu söylersem, çok mu iddialı olur?

K: *Bu amacın okullarda okutulan bilim, mantık ve felsefe dersleriyle sağlanması gerekmez mi sizce?*

B: Çok doğru bir noktaya işaret ettiniz. Elbette gençlere bu tür alışkanlıkları bu saydığınız derslerin kazandırması gerekir ve beklenirdi. Ama ne yazık ki, bizim eğitim sistemimiz (aslında her ülkenin eğitim sistemi) bu amacı gerçekleştirmekten çok uzak.

K: *Siz bunu nasıl açıklıyorsunuz?*

B: Gördüğüm kadarıyla, eğitim sistemimizin temel kusuru çocuklarda öğrenme, yani *bilgi edinme* arzusu, dolayısıyla bilgi *üretme* hevesi uyandıracak yerde, onların kafasına başkaları tarafından üretilmiş hazırlop bilgileri doldurmak amacına yönelik olması. Çocuk ne tür düşünsel bir ihtiyaçtan doğduğunu bile anlayamadığı bölük-pörçük bir bilgi (enformasyon) yığınını –salt sınavda başarısız olmak korkusuyla– belleğinde bir süre saklamaya çalışıyor, sınavı geçer geçmez de –deyim yerindeyse–, "kusuyor" Çocuklarda bilme arzusu uyandıramayan, onlara *bilgi-sevgisi* (filosofia) aşılayamayan böyle bir eğitim sisteminden geçenler hiçbir "bilim kültürü" kazanamadan okulu bitiriyor.

K: *Bu 'bilim kültürü' deyimini biraz açıklar mısınız?*

B: Ben bundan bilimlerin dayandığı ontolojik varsayımların, araştırma yöntemlerinin ve epistemolojik kuralların bilgisini anlıyorum. Bir bilim adamı temelde nelerin varolduğunu ka-

bul eder, bilgi-üretiminde ne tür yöntemlere başvurulursa olumlu sonuçlar alma şansı vardır, ama hepsinden önemlisi, herhangi bir iddia (bir hipotez veya teori)nın "bilgi" niteliğini kazanabilmesi için hangi şartların yerine gelmiş olması gerekir; bütün bunlar hakkında açık seçik bir fikir sahibi olmak "bilim kültürü"nün temel öğeleridir. Bütün bilimleri birleştiren temel yasa ve teoriler hakkında bilgi sahibi olmak da şart elbet.

S: *Kitabınızda en çok "belgeleme" faktörüne ağırlık verdiğiniz görülüyor. Nedenini açıklar mısınız?*

B: Bilim adamı, yani yeni bilgiler *üreten* kişi olma yeteneği herkese verilmemiştir; buna karşılık, herkes belli ölçüde "bilgi tüketicisi" durumundadır. İnsan her tükettiği şeyin "yararlı" ve "güvenilir" olmasını ister, öyle değil mi? Dolayısıyla hayatta bize bilgi diye sunulan her fikrin bu ada lâyık olup olmadığını araştırmamız, bunun için de o fikrin yeterince belgelenip belgelenmemiş olduğuna bakmamız gerekir. Bunun için ilk yapılacak şey her iddiayı *şüpheyle* karşılamak, yani onun inanılmaya değer olup olmadığını araştırmaktır. Bunu belki her zaman kendi başımıza yapamayız, ama o zaman konunun uzmanlarına danışmak veya güvenilebilir kaynaklara başvurmak gerekir. Önemli olan, "inanılmaya değer" olan şeylerle "inanılmaması gereken" şeyleri birbirinden ayırdetmek için belli bir çaba harcamak. Bu ise "aldanmak"tan ve "aldatılmak"tan korkmayı gerektirir. Oysa pek az insanda bu tür bir kaygı olduğu görülüyor. Bu nedenle insanların en "inanılmaz" (daha doğrusu "inanılmaması gereken") şeylere kolayca inandıklarını görüyoruz.

K: *Bunu nasıl açıklıyorsunuz?*

B: Bence bunun sebebi şu: Sıradan insan, hele bir de zekâ düzeyi düşükse, genellikle "meraksız"dır, yani etrafında olup bitenleri anlama ve açıklama ihtiyacını pek duymaz, başka bir deyişle, "bilgi"ye ilgisizdir. Bu nedenle bir iddianın doğru olması, yeterince belgelenmiş olması onu pek ilgilendirmez. Onun uyuklamakta olan zihnini ancak olağanüstü, sıradışı, "mucizevî" denebilecek kadar aşırı iddialar uyandırabilir. Dâ-

niken gibi bir palavracının hezeyanlarının bu derece büyük bir ilgi uyandırmış olmasını ben böyle açıklıyorum.

K: *O halde siz bu kitabı bu gibi saçmalıklara inanıverenleri uyarmak amacıyla yazdınız?*

B: Evet, benimkisi "inanç eleştirmenliği" gibi bir şey aslında. İnsanları inanma konusunda daha bir titiz, güç beğenir kılmak, onlarda bir tür "inanma-sorumluluğu" bilinci uyandırmak. Bunun için de en inanılmaz fikirleri üreten ve en işe yaramaz teknolojileri geliştiren şarlatanları "teşhir etmek" en etkileyici yol olsa gerek. Böylece, dolaylı bir şekilde de olsa, hâlis bilim hakkında da bazı bilgiler ilettiğime inanıyorum.

K: *Sizce, bütün dünyada başgösteren "köktendincilik" veya "dine dönme" akımlarıyla şarlatanlık arasında herhangi bir ilişki var mı?*

B: Burada *ilişkiden* çok bir *paralellik*ten sözetmek yerinde olur, kanısındayım. Bir anlamda her ikisinin de çimlenip serpildiği "manevî ortam" veya Carl Becker'in deyimiyle "düşünüş iklimi" ("climate of opinion") aynı. Genellikle dünyada "karamsar" bir havanın estiği, Freud'un deyimiyle, insanların "uygarlıktan hoşnutsuz" oldukları ("Unbehagen an der Kultur") dönemlerde ortaya çıkıyor bunlar. Sonra ikisi de insanların birtakım pratik sorunlarına, kaygılarına, hattâ dertlerine –elden geldiğince– kısa yoldan çözüm veya çare arıyor, genellikle bilgisiz ve rasyonel düşünme yeteneğinden yoksun insanların ilgisini çekiyor. Kitabın son bölümlerinde vurgulamaya çalıştığım gibi, bugün de insan beyni korku, umut, özlem gibi güçlü duyguların etkisi altında. Savaşlar, salgın hastalıklar, doğal felâketler veya sosyal çalkantılar gelip çattığında bu etki büsbütün artıyor ve ancak çok akıllı ve bilgili insanlar kendilerini bu etkiden kurtarabiliyor.

K: *Yalnız, bildiğiniz gibi, köktendincilik hareketleri yalnız geri kalmış İslâm ülkelerinde değil, bugün dünyanın en ileri ülkesi sayılan ABD'de de son derece yaygın?*

B: Haklısınız. Yalnız unutmayın ki, ABD halkının özelikle "kültürsüz" diyebileceğimiz kesimi pekçok sıkıntı ve dertle bo-

ğuşma halinde. Nitekim uyuşturucu bağımlılığı büyük boyutlara varmış; aile bağları zayıflamış, suç işleme oranı çok yüksek. Bildiğim kadarıyla en çok ruh doktoru da bu ülkede. Refah insanlara her zaman "mutluluk" getirmiyor. Kaldı ki, dünyada bir türlü barış sağlanamaması, insanları sürekli bir "gelecek kaygısı"na itmiş durumda. Ayrıca refahın zenginlerde açgözlülüğe, fakirlerde ise çekememezliğe yol açtığını unutmayın. Sözün kısası, eskiden olduğu gibi bugün de hayatından memnun olan çok az insan var dünyada...

K: *İnsanlar bu yüzden mi dinden medet umuyorlar sizce?*

B: Bizde "denize düşen yılana sarılır" diye bir atasözü var, bildiğiniz gibi; şu veya bu nedenle hayatından memnun olmayan, buna karşılık büyük bir mutluluk özlemi duyan veya dünyadaki binbir kötülükten kaçmak isteyen aşırı duyarlı insanlar, genellikle din adamlarının daha çok keselerini doldurmak için bol keseden vâdettikleri ütopyalara kolaylıkla kapılıveriyorlar. Bugün özellikle ABD'de büyük çoğunluğunun "sahtekâr" olduğu apaçık olan bir sürü "yeni zaman peygamberi" türemiş durumda. Özel radyo ve televizyon istasyonları, hattâ üniversiteleri var birçoğunun. Akıllarının kıtlığı ve bilgilerinin azlığı ölçüsünde hayâl-güçleri (sizin anlayacağınız, özlemleri) kuvvetli olan milyonlarca insan, inanılmaz bir lüks içinde yaşayan bu sahtekârların her dediğine inanıyor. Umut-tacirliği kadar para getiren iş yok gibi. Şarlatanlık ile din-propagandasının ortak yanı da bu zaten: Her ikisi de saf ve bilgisiz insanların özlemlerini sömürmeye çalışıyor, ne var ki, şarlatanlar bunu "bilim" adına, köktendinciler ise Tanrı adına yapıyor, aradaki fark bundan ibaret.

K: *Ama sanırım köktendinciler daha da tehlikeli, öyle değil mi?*

B: Özellikle Türkiye gibi *demokratik* yaşama biçimini yerleştirmeye çalışan ülkeler için... İslâm köktendinciliği hem örneğin ABD'de görülenlerden çok daha *fanatik*, dolayısıyla *militan*, hem de açıkça demokrasiye düşman. Kur'an'da yazılı olanlardan başka bir gerçek tanımayan İslâm köktendinciliğinin özgür düşünceye, dolayısıyla bilimin gelişmesine göz yummayacağı

da apaçık. Bu, obskürantizmin en kaba ve acımasız biçimi bence; kısaca *aydınlanma* düşmanlığı. Çok şükür ki, şarlatanlarla alay etme özgürlüğümüz var; oysa bağnazlarla alay etmek şöyle dursun, size kendilerini eleştirme hakkı bile tanımazlar... Buna karşılık, Batı'daki köktendinciler, yerleşmiş olan demokratik geleneklere uygun olarak, mümin toplamak için *ikna* yöntemiyle yetinmek zorundalar. Nitekim, oralarda kendilerini bu tür akımlara kaptıranlar –İsrail'deki "kibbutz"lar gibi– kendi istekleriyle bir araya gelmiş küçük topluluklar oluşturuyorlar. Bu topluluklara girip çıkmak serbest. Ama bunların üyeleri sivil toplumun bütün yasalarına uymakla yükümlü. Sizin anlayacağınız, bu insanlar için din sadece "manevî bir sığınak" görevi görüyor. Bunun kendilerine bir yararı da oluyordur herhalde. Ancak bundan 15 yıl önce Jim Jones olayında, bir de son Waco'daki David Koresh olayında görüldüğü, gibi bunlar arasından aşırı militan "peygamberler" de çıkabiliyor ve bu gibiler kendilerini *kurtarıcı* sanan zavallı insanların mahvına da neden olabiliyorlar. Sözün kısası, *inanmak* bazan kaçınılmaz, hattâ yararlı bir şey belki; ancak insanın ana tavrı *şüphe etmek* olmalı, zira bu tavrı takınmadıkça *yanılmalardan* kurtulamayız, oysa yanılma çoğu zaman zararlı, hattâ bazan tehlikeli olabiliyor. Bana sorarsanız, Batı uygarlığının en büyük başarısı insan hayatında "bilgi"nin en çok değer verilmesi gereken bir nimet olduğunu anlamış olmasıdır. Bizde bunu ilk anlayan Atatürk oldu. Bilgiye yeterince önem vermeyen, onu elde etmek için aklını kullanmayan insanlar, her zaman hüsrana uğramaya mahkûmdurlar.

K: *İzin verirseniz, bir son sorum var: Bu kitabınız kime sesleniyor ve bir yazar olarak beklentileriniz neler?*

B: Başta felsefe öğretmenleri olmak üzere bütün öğretmenlere sesleniyor, zira yeni kuşaklara bilimsel düşünme alışkanlıkları edinmede ancak onlar yol gösterebilir. Bunun için de hazırlop bilgi aktarma işini ikinci sıraya itip ağırlığı daha çok bilgi üretme işine vermeleri gerekir. Yalnız bu da *iyi-kötü* bilim tarihi bilmelerini gerektiriyor; oysa felsefe öğretmenlerinin bile bu konuda dişegelir bir bilgileri olduğunu sanmıyorum. Bu yüzden onlar da, öteki öğretmenler gibi, çoğu zaman ders kitapla-

rında yazılı olanları belletmekle yetiniyorlar. Ama ne yazık ki, hazırlop bilgileri –bir süre için– *bellemekle* insanın kafasının içi aydınlanmıyor.

K: *Evet, yanlış hatırlamıyorsam, bir yazınızda "bizde fen dersleri bile Kur'an okutulur gibi okutuluyor" diyorsunuz...*

B: Evet, ne yazık ki öyle. Bu nedenle, Türkiye'de gerçek anlamda bir "Aydınlanma" olabilmesi için, önce öğretmenlerin bu yolda eğitilmesi gerekiyor. Hiç değilse işlerini salt geçimlerini sağlamak için yapmayan biraz uyanık ve meraklı öğretmenlerin bu kitaptan esintiler alması mümkün...

K: *Peki, ya onların dışındaki "aydınlar"?*

B: "Aydınlar" yerine "okumuşlar" diyelim, isterseniz. Onlardan pek fazla bir ilgi beklemiyorum, zira okumuşlar arasında pek azının aydınlanmaya hevesi var, onların da, korkarım, bu işe ayıracak zamanları yok.

K: *Bir hayli "karamsar" bir tablo çiziyorsunuz...*

B: Daha önceki bir deneyimim bana gerçekçi olmayı öğretti de, ondan. Däniken adındaki geri zekâlının baştan aşağı hezeyanlarla dolu kitaplarının kapışıldığı bir ülkede kim ipler Hüseyin Batuhan'ın yazdıklarını? "Batı'da Tolerans Fikrinin Gelişmesi" adlı doçentlik tezimi 1959'de kendi paramla bastırmıştım. Rahmetli Nadir Nadi bu kitapla ilgili olarak ardarda birkaç "övücü" yazı yazdığı, üstelik Cumhuriyet'in ilk sayfasında en azından 10 defa kitabın reklâmı yapıldığı halde, 10 yıl içinde kitabın ancak 1000 tanesi satıldı, gerisini siz düşünün artık!...

S: *Ama, bakarsınız, kitabınız "şarlatanlık" üzerine olduğu için, belki bu defa biraz daha fazla satar?...*

B: Size ancak Thomas More'un *Utopia*'sının son cümlesiyle cevap verebilirim: "Bunu temenni ediyorum, ama umut etmiyorum."

*Bilimde Sahtekârlık**

Yerleşmiş bilimsel yöntemlerle "bilim ahlâkı" kurallarına aykırı davranarak sıradan insanları aldatanlara *şarlatan*, bu yöntem ve kurallara uygun davranıyormuş gibi görünüp kendi meslekdaşlarını aldatmaya yeltenenlere *sahtekâr* diyoruz. Şarlatan halkın saflığından ve bilgisizliğinden yararlanır, sahtekâr ise öteki bilim adamlarının güven ve dikkatsizliğinden. Her ikisinin de son amacı aynıdır: Kısa yoldan, para, prestij ve ün sahibi olmak!

Bilgi üretimi gibi bir işte dürüstlüğe aykırı davranma ilk bakışta paradoksal görünebilir, zira burada amaç "doğru"yu bulmak, dolayısıyla amacı doğruyu bulmak olan bir insanın, Wade ile Broad'un kullandıkları bir deyimle, "doğruya ihanet" etmeleri pek beklenemez. Ancak her üretim alanında olduğu gibi, bilgi üretimi alanında da kısa yoldan "köşeyi dönmek" isteyenler çıkıyor. Hele bilgi üretiminin neredeyse büyük sanayi boyutlarına ulaştığı günümüzde bu işe katılan milyonlarca insan arasında neredeyse kıyasıya bir rekabet havasının doğduğunu unutmamak gerek. Bilim adamlarının tek başlarına çalıştıkları, geçimlerini de ya kendi gelirleriyle, veya bir kral veya prensin bağladığı maaşla sağladıkları o sakin, hattâ "huzurlu" günler çok gerilerde kaldı. Bugün artık bilim adamları "*publish or perish*" sloganının tehdidi altında, yaşam kavgasında kendilerine bir "niche" bulmak zorundalar. Bir an önce adını duyurmak bu kavgada bir yer kapmak için şart. Kaldı ki, bilim adamları da nihayet insan, bunlar arasında üstün yetenekli olmayanlardan bir bölümü, "doğruya hizmet" amacını ikinci plâna itip

* *Bilim ve Teknik* dergisi, Tübitak, Sayı 326, s. 96-97

kendilerini para, mevki ve şöhret tutkusuna kaptırabiliyorlar. Broad ile Wade'e bakarsanız, en büyük bilim adamları arasında bile "doğruya" küçük çapta ihanet edenler var.

Bilimsel sahtekârlığın da başlıca iki türü var: Bunlardan biri *yayın*larla, ötekisi *araştırma*larla ilgili. Bir insanın kendi yazmadığı bir kitap veya makaleyi kendi imzası altında yayımlamasına "aşırmaca" (Osm. 'irtihal', İng. 'plagiarism') deniyor. Bu daha çok diller-arası bir olaysa da aynı dil içinde de olabiliyor. İsterseniz buna "yazı hırsızlığı" da diyebilirsiniz. Elbet bunun da dereceleri var: Bir cümleden bütün bir kitabı aşırmaya kadar gidebiliyor. Oysa "dürüstlük" bir başkasından alman tek bir cümlenin bile kaynağının belirtilmesini gerektirir. Aynı şey insanın esinlediği fikirler için de haydi haydi geçerli. Sözün kısası, başkasının üretmiş olduğu herhangi bir bilimsel ürünü "mallanmak" bilim ahlâkına aykırı bir davranış.

Orijinal araştırmalara gelince:

1) *Düpedüz uydurma* (forging): İnsanın hiç yapmamış olduğu, ancak hipotezini desteklemek için ihtiyaç duyduğu deneyleri yapılmış gibi göstermesi (forging) ikinci tür sahtekârlığın en aşırı şekli. Bunun daha hafif biçimleri de var:

2) *Tıraş etme* (trimming): Burada araştırmacı nasıl bir deney yapmış olduğunu yazısında ayrıntılarıyla belirtir, ancak yapmış olduklarından daha çok sayıda denemeden sözeder, deney ve kontrol gruplarında kullandığı hayvanların sayısını olduğundan az veya çok gösterir, falan...

3) *Kitabına uydurma* (cooking): Araştırıcının deneylerinden elde ettiği sonuçlardan işine gelenleri seçip işine gelmeyenleri es geçmesi, deney şartları konusunda yanlış veya eksik bilgi vermesi, ikinci dereceden verileri değiştirmesi. Benzer bir yolsuzluk da denetlenmekte olan hipoteze ters düşen sonuçlar veren deneylerden hiç söz etmemek.

"Aşırma"ya (plagiarism) en çok insan bilimlerinde, özellikle "kitaba dayanan"larda sıkça rastlanıyor. Kültürce geri kalmış (yani fikir alanında henüz üretici duruma geçmemiş) toplumlarda oldukça yaygın bir hastalık bu. Aşırmaların çoğu zaman

yabancı bir dilden yapılması yakalanmalarını da güçleştiriyor. Burada da Benetton veya Chanel gibi ünlü firmaların ürünlerinin her yerde "taklit" edilmesine benzer bir durum karşısındayız.

Broad ile Wade'e göre "dürüstlük" bakımından bilim adamları ile sıradan insanlar arasında büyük bir ayırım yok. En büyük bilim adamlarının bile bazı küçük hilelere başvurmuş olmaları bu tezlerini destekliyor. İşte bilim tarihinden ilginç birkaç örnek:

Ptolemaios İlkçağın bu en büyük astronomu birçok gözlemi kendi yapmış gibi davranmış, oysa bunları Hipparkhos'tan "yürüt"müş! Teorisine temel olarak aldığı gözlemleri doğadan türetecek yerde teorisinden türetmiş. (B.&W. s.25)

Galileo: Yeni zamanların bu en büyük bilgininin yaptığını iddia ettiği serbest düşme deneylerinin, elde ettiği sonuçları vermesi imkânsızmış; nitekim Mersenne aynı deneyleri tekrarladıktan sonra Galileo'nun (ders kitaplarında bile anlatılan) bu deneyleri yapmış olduğundan şüpheye düşmüş. (s.26)

Newton: Bütün zamanların en büyük bilgini sayılan Newton bile "sesin hızı ve gündönümü noktalarının Batı'ya doğru kayması (precession of the equinoxes) ile ilgili hesaplamalarında bazı düzeltmeler yaptığı gibi, evrensel çekim (gravitation) teorisindeki bir değişkenin korrelasyonunu teorisine tıpı tıpına uyacak şekilde değiştirmiş"miş. (s.28) Westfall'e göre, *Principia*'nın bu derece hayranlık uyandırmış olmasının nedenlerinden biri de, bu eserinde Newton'un bile bile aşırı derecede "precision" iddiasında bulunmasıymış.

John Dalton: Modern atomik teorinin kurucusu "deney verileri arasından sadece teorisini destekleyenleri seçip yayımlamış" (s.29), oysa deneyleri tekrarlayınca bu en iyi sonuçları elde etmek zormuş.

Ch. Darwin: Alfred Wallace'la birlikte "Evrim" teorisini ortaya atmış olan Darwin'in "suçu" biraz daha değişik: Doğal ayıklanma ve evrim hakkında 1835 ile 1837 yıllarında iki yazı yazmış olan Edward Blyth'in adını anmadığı gibi, benzer fikirler geliştirmiş olan başkalarını da es geçiyormuş. (s.30)

Gregor Mendel: Modern genetiğin kurucusu bezelyeler üze-

rinde yapmış olduğu ünlü deneylerin sonuçlarını beklentilerine (belli bir teoriye) uyacak şekilde değiştirmiş, ancak bunu asistanları da yapmış olabilirmiş. (s.32)

Robert Millikan; Elektron'un elektrik yükünü ölçmek için yaptığı ünlü yağ damlacıkları deneyleriyle ilgili verilerin hepsini değil, sadece en iyilerini (yani işine gelenleri) yayımlamış. (s.34)

Her bilim adamı bir *Faraday* veya *Koch* olmayabilir, ancak bana göre, yukarıda adı geçen büyük bilginlerin teorilerinin *doğru çıktığı* gözönünde tutulursa, bunların deney verilerine her zaman güvenilemeyeceği düşüncesiyle hareket etmiş olmaları daha akla yakın bir ihtimal.

Günümüzde Durum

New Scientist dergisi 1976'da bilim adamlarına "bilimde hile" konusunda bir "soruşturma" (anket) gönderir. Ankete cevap veren 201 kişiden 194'ü "bilimde hile yapıldığı" yolunda –doğrudan veya dolaylı yoldan– bilgileri olduğunu açıklarlar. Hile yapanların 1/5'i "suç üstünde" yakalanmış, bir başka 1/5'i de hile yaptıklarını itiraf etmişler. Tek başlarına çalışanlar grup halinde çalışanlara kıyasla daha çok hileye başvuruyormuş; bunlardan 15'i hiç yapılmamış deneyleri yapılmış gibi göstermiş; geri kalanlar ise ya verileri traş etmişler, veya işlerine gelen en iyi verileri bildirmişler. Suç üstünde yakalananlardan sadece %10'unun işine son verilmiş; ötekilerin ne tür bir cezaya çarptırıldığı belirtilmiyormuş. (Bk: A. Kohn: s.8)

Belli ki, ankete sadece "hile" konusunda bilgisi olanlar cevap vermiş. Bütün bilim adamları arasında yüzde kaçının hileye başvurduğunu saptamak imkânsız elbet. Ancak bilim adamlarını da –tıpkı sıradan insanlar gibi– bir ucunda *mutlak dürüstlük,* öbür ucunda *tam sahtekârlık* örneklerinin yeraldığı bir "dürüstlük ıskalası"nda sıralamak mümkün. Herhalde bir uçta en zeki ve yaratıcı bilim adamlarının, öbür uçta ise en yeteneksizlerin yeraldığı bence şüphe götürmez. Burada da bir *Gauss eğrisi* karşısında olduğumuzu sanıyorum. Bilim tarihinde adı geçen

büyük bilim adamlarından ezici çoğunluğunun "mutlak dürüstlük" konumunda yer alması doğal; "tam sahtekâr" öbeği belki o kadar kalabalık olmayabilir. Ben zekâ düzeyi ile dürüstlük arasında bir paralellik olduğu kanısındayım. Gerçi dürüstlüğün *duygusal* bir boyutu olduğu şüphe götürmez, ama zekî insanların hem köşeye sıkışma ihtimali daha az olduğu, hem de bu gibiler uzun vâdede dürüstlüğün daha kârlı olduğunu hesap edebildikleri için kolay kolay eğri yola sapmazlar. Tutkuların aklı dumura uğratmaması da şart.

Şarlatanlarla hilebazlardan sözetmek hiç de iç-açıcı bir şey olmamakla birlikte, günümüzde yakayı ele vermiş üç sahtekârlık örneği vermek istiyorum.

Bunlar arasından "sahtekârların şahı" sayılabilecek en aşırı örnek (her iki yazarın da üzerinde durduğu) Elias Elsabti adındaki Iraklı. Her iki bilimsel sahtekârlık türünde de tam bir virtüyöz. Önce Irak hükümetinden bir burs koparıp kapağı ABD'ye atıyor. Sahte bir tıp diplomasıyla birçok Amerikan üniversitesine "araştırmacı" olarak girmeyi başarıyor. En tanınmış laboratuvarlarda çalışarak sonunda "bazı kanser türlerinin varlığını haber veren (detect) bir test geliştirmiş olduğu iddiasıyla bu defa Ürdün hükümetinden onbinlerce dolar sızdırıyor. Bu arada oradan buradan aşırdığı tam 60 makaleyi dünyanın değişik ülkelerinde yayımlanan ikinci, üçüncü sınıf tıp dergilerinin editörlerini atlatmayı başararak kendi adı altında yayımlatıyor. (Unutmayın: Dünyada 8000'e yakın tıp dergisi yayımlanıyormuş!)

Elbet Elsabti'nin sonunda yakayı ele verdiğini tahmin etmiş olmalısınız. Şarklılar dolandırıcılıkta çok ustadır, ancak Batı ülkelerinde de irili ufaklı birçok sahtekâr çıktığı anlaşılıyor. Bunlardan biri de Marc Spector adındaki genç bir Amerikalı.

Cincinnati üniversitesinde tıp fakültesini bitirdikten sonra kanser virüsleri konusunda doktorasını yapmak üzere Cornell'e, ünlü kanser araştırmacısı Prof. Ephraim Racker'ın yanma geliyor ve hemen hücre membranlarındaki ATP-azı (adenozin trifosfatazı) "pürifiye" etmekle görevlendiriliyor. Bu görevi iki ay gibi kısa bir sürede başardığı gibi, genel hayranlık uyandıran bir virtüyözlükle buna yenilerini ekliyor. Altı ay gibi kısa

bir sürede dört ayrı kinaz elde etmeyi başarması ününü daha da arttırıyor. Spector sonunda bir hayvan hücresini enfekte eden bir kanser virüsünün hücreye girişinden onu bir kanser tümörü hücresine dönüştürene kadar birbirini izleyen kimyasal reaksiyonları bir bir açıklamayı başarıyor. Buna teknik adıyla "kinaz kaskad" teorisi deniyor. (Bu mekanizmanın ayrıntıları için, Bk: A. Kohn: s.100-101; ayrıca, B. & W. : s. 64-65.)

Bu tür bir buluşun ne büyük bir hayret ve hayranlığa yol açmış olabileceğini tahmin edebilirsiniz. Çiçeği burnunda bir araştırıcı yıllardan beri en büyük ustaların başaramadığı bir işi bu kadar kısa bir sürede başarabilsin, olacak iş değil! Ancak müzikte "harika çocuk"lar olduğu gibi, Spector'un da Nobel'e aday bir harika araştırıcı olduğu kanısındadır birçokları. Gecegündüz laboratuvardan çıkmayan, bir Faraday gibi hayatını bilime adamış üstün yetenekli bir bilim adamı gözüyle bakar herkes kendisine. Doktora hocası Racker de bu kanıdadır; hattâ Racker, Volker Vogt adındaki bir başka ünlü kanser viroloğunun da imzasını taşıyan bir makale yayımlamıştır bu harika öğrencisiyle birlikte.

Ancak, bildiğiniz gibi, her önemli yeni buluş haberi üzerine konunun uzmanları laboratuvarlarına koşup buluşun dayandığı deneyi tekrarlamak isterler. Buluşun doğruluğundan emin olabilmek için onu denetlemek şarttır. Bunlardan biri de $pp60^{src}$ yi (protein kinaz) bulmuş olan Ray Ericson'dur. Ayrıntılara girmeme imkân yok, ancak Spector'un bir şeyler çevirdiğinden ilk kuşkulanan Ericson olur. Derken Racker'ın Cornell'deki meslekdaşı Volker Vogt'tan da kötü haberler gelir, zira Vogt, Spector'un deneylerine "hile" karıştırdığına dair sağlam ipuçları ele geçirmiştir ve durumu Racker'a bildirir. Bunun üzerine Racker dâhi öğrencisinden deneylerini bir de kendi gözetimi altında tekrarlamasını ister. Spector bütün iddialarını kanıtlayamayınca, işe hile karıştırdığı anlaşılır. Bunun üzerine Spector doktorasını geri alır ve Cornell'den ayrılmak zorunda kalır.

Yalnız hikâye burada bitmiyor: Bu skandal üzerine Spector'un geçmişi araştırılır ve bu araştırma Spector'un sağlam bir pabuç olmadığını ortaya kor. Nitekim, bu üstün yetenekli delikanlı bir ara çek sahtekârlığı yapmış, bu yüzden hapis cezası al-

mış, ama kefalete bağlı olarak cezası ertelenmiş. Üstelik Cincinnati üniversitesinden ne master, hattâ ne de lisans diploması varmış. Bir başkasıyla yayımlamış olduğu bir makalenin Spector tarafından "uydurulmuş" olması da muhtemelmiş, falan.

Görüldüğü gibi, Spector aslında üstün yetenekleri olan bir genç araştırıcı, Elsabti gibi basit bir dolandırıcı değil şüphesiz, ama o da bir an önce hakketmediği bir üne kavuşma peşinde. Nitekim, eğer Ericson ve Vogt gibi ad yapmış uzmanlar –belki de bu kadar genç ve deneyimsiz birinin böylesine çığır-açıcı bir buluş yapamayacağını düşündükleri için– Spector'un deneylerini tekrarlamasalardı, kimse buradaki "ince hile"nin farkına varmayacak, belki de Spector'la hocası Racker, Nobel'e aday gösterileceklerdi. Bilim adamlarının kendi gözleriyle görüp emin olmadıkça hiçbir iddiayı doğru diye kabul etmemeleri ve kurdukları sıkı kontrol mekanizması bilimin namusunu kurtarıyor. Tek tek bilim adamları arasında dürüst olmayanlar bulunabilir, her alanda olduğu gibi, ancak işe entellektüel *rekabetin* karışması hile ve yalanın kısa sürede ortaya çıkmasını mümkün kılıyor.

Adlarını andığım iki kitapta bunlara benzer daha birçok irili ufaklı sahtekârlık örneği var; bunları okumak oldukça iç karartıcı. Hele Spector gibi gerçekten "harika çocuk" denebilecek bir gencin yanlış yola sapıp kariyerini mahvetmesi çok üzücü. Ancak bu gibilerin bilimden çok *kendilerine* zarar verdiklerini görmek gene de bir teselli kaynağı. Buna karşılık *şarlatanların* asıl zararı başkalarına oluyor. Çünkü bunlar, başta da belirttiğim gibi, bilim adamlarına değil, bilgisiz, saf ve aptal insanlara hitap ediyorlar, dolayısıyla saçmalıklarını uzun süre halk yığınlarına yutturabiliyorlar.

İzninizle son bir sahtekârlık örneğini de *insan bilimlerinden* vereceğim. Bu zamanımızın en ünlü psikologlarından sayılan Sir Cyril Burt'le ilgili. Elsabti ve Spector olaylarından oldukça farklı bir "sahtekârlık" söz konusu burada. İki bakımdan farklı: 1) Burt'ün bir "sahtekâr" olduğu iddiası ancak ölümünden sonra ortaya atılıyor; 2) Burt'ü yanlış yola iten motifler ün veya para tutkusu değil, "önyargı" veya "özlemsel düşünüş" diyebileceğimiz faktörler. Bu örneği anmamın da ana nedeni, bu iki

faktörün *insan bilimlerinde* en çok rol oynayan, kaçınılması da çok güç olan yanılma ve yanıltma nedenleri olması.

İngiltere'de uygulamalı psikolojinin aslarından sayılan Burt, parlak zekâsı, son derece geniş bilgisi ve derin kültürü ile psikoloji ve eğitim dünyasında herkesin saygı ve hayranlığını kazanmış, "İngiltere'nin en büyük eğitim psiköloğu", "dünya psikologlarının piri" diye göklere çıkarılmış, aldığı birçok şeref diplomalarından başka "Sir" unvanına da lâyık görülmüş bir insan; sözün kısası, pek az bilim adamının umabileceği bir ün ve mevkiye ulaşmış bir kişi. Ve düşünün, böyle bir adam ölümünün ardından kısa süre sonra "sahtekâr" ilân ediliyor!

Gerçi meslekdaşları arasında bu yargıyı paylaşmayanlar da var. Ancak, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" misâli, bu üstâdın gerçek bir bilim adamından beklenmeyecek bazı ayak oyunlarına başvurduğu anlaşılıyor, şöyle ki: 1920'li ve 1930'lu yıllara giden bazı araştırmalara dayanarak yayımladığı üç yazıda, tek-yumurta ikizleriyle yapılan zekâ testlerinin faktör analizlerine dayanarak, zekânın (yuvarlak hesap) %75 doğuştan gelen (nature), %25 de çevre şartları ile değişen (nurture) bir yetenek olduğunu ileri sürüyormuş. Aslında daha sonra başkalarının yaptığı araştırmalar da buna yakın sonuçlar vermiş, ama Burt'ün teorisini dayattığı test verileriyle bir hayli oynadığı anlaşılıyor. Burt bu konudaki araştırmalarını ilkin 1955'de 21 çift tek-yumurta ikizleriyle (eskiden) yapılmış olan zekâ testlerinin sonuçlarını değerlendiren bir yazısında yayımlıyor. Bunu 1958'de 30 çift ikiz, 1966'da 53 çift ikiz üzerinde yapılmış testlerin sonuçlarını değerlendiren iki yazı takip ediyor. Bu değerlendirmelere göre, bir arada (aynı evde) büyümüş olan ikizlerin zekâ korrelasyonları 0,944 (yani hemen hemen birbirinin aynı), başka başka yerlerde büyümüş olanlarınki ise 0,771 imiş.

Buraya kadar her şey normal gözüküyor, öyle değil mi? Ne var ki, Burt'ün ölümünden bir yıl sonra Leon Kamin adındaki Princeton'lu bir psikolog bu üç araştırmayı gözden geçirince bir gariplik dikkatini çekiyor: Her üç yazıda da verilen korrelasyonların tıpa tıp aynı oluşu: Bir arada büyüyen ikizlerde 0,944, ayrı büyüyenlerde 0,771! Ayrı ayrı gruplarla, değişik zaman ve çevrelerde yapılmış olan testlerin bindelik rakamlarına

varmaya kadar aynı çıkması –istatistiksel açıdan– imkânsız! (Kamin'in hemen gözüne çarpan bu garipliği –kendisinin de büyük bir istatistikçi olduğu söylenen– Burt'ün farketmemiş olması da bir başka gariplik! Anlaşılan önyargılar büyük bir bilim adamının bile basiretini bağlayabiliyorlar!)

Bu kuşku üzerine Kamin Burt'ün yazılarını daha bir alıcı gözle incelediğinde, yazılar arasında bazı çelişkiler bulur; sonra bu yazılarda test edilen çocukların cinsiyetlerinin ve kendilerine uygulanan test türlerinin belirtilmemiş olması gibi (ciddî bir bilim adamından beklenmeyen) metodolojik eksiklikler çarpar gözüne. Kamin araştırmalarını derinleştirince, Burt'ün bazan "yalan" söylemekten de çekinmemiş olduğunu saptar. Nitekim, Burt birkaç yazısında dayandığı verilere ait "ayrıntılı" bilgilerin eskiden yapılmış doktora tezlerinde bulunabileceğini belirtirse de, bu kaynaklar bulunamaz. Bir yazısında en önemli testlerinin 1000 çocuğa uygulanmış olduğunu yazmış, sonraki bir yazısında ise bu sayı "yüzden fazla" diye değiştirilmiş. Bir başka psikolog, Dorfman da 1978'de Burt'ün yazılarını son derece ciddî bir incelemeye tâbi tutmuş, o da Kamin'i destekler bulgular elde etmiş.

Burt'ün yalan söylemiş olduğu kuşkusunu en çok uyandıran şey de en önemli makalelerini yazarken kendisine yardımcı olduklarını iddia ettiği Miss Howard ile Miss Conway adlarındaki kişilerin izlerine rastlanmamış olması. (Bu konuyu iyice araştırmış olan bir gazeteci, Oliver Gillie, böyle iki kadının varolmadığı sonucuna varmış.) İşin daha da ilginç yanı, Burt'ün editörlüğünü yaptığı *Journal of Statistical Psychology* dergisinde Howard ve Conway adlarının kitap eleştirmeni olarak geçmesi. Bu iki (sözde) yazarın Burt'ün yazılarını övdükleri, birçok buluşu ilkin Burt'ün yaptığını belirttikleri, buna karşılık Burt'ün muarızlarının yazılarını eleştirdikleri anlaşılıyor. Burt'ün yerine derginin başına başka bir editör geçtikten sonra Howard'la Conway de yazı yazmaz olmuşlar. Siz olsanız, bundan ne anlam çıkarırsınız? Nitekim, Burt'ü yakından tanıyanlar, yazıların üslûbundan bütün bu "review"ları Burt'ün yazmış olacağını hissetmişlermiş. Üstâdın, Howard ve Conway takma adlarıyla bir taraftan kendine övgüler düzerken, muarızlarına veriştirdi-

ği anlaşılıyor. Zekânın kurnazlık biçimine dönüşmesi karakter zaafına delâlet etmez mi?

Daha sonraları 1082 tek-yumurta ikizi, 2052 çift-yumurta ikizi, 256 değişik evlerde, 15.513 aynı evde büyümüş kardeş, 7883 ebeveyn-çocuk çifti, 482 akraba olmayan çift üzerinde yapılmış olan 52 zekâ testi araştırmasının sonuçlarını değerlendiren iki bilim adamı, "iki insan arasında akrabalık derecesi arttıkça entellektüel bakımdan da benzerliklerinin arttığı"nı saptamışlar. Bu zekânın büyük ölçüde genetik bir kökeni olduğu görüşünü destekliyor. Nitekim, bu araştırmanın sonuçlarına göre "birlikte büyümüş" ikizlerle ilgili zekâ korrelasyonu 0,87, ayrı yerde büyümüş olanlarınki ise 0,75. Bunlar Burt'ün elde ettiklerine oldukça yakın sonuçlar: 0,94 ve 0,77. Ancak unutmayın, Burt'ün rakamları hem sözüm ona daha dakik, hem Burt çok daha küçük gruplarla yapılmış olan testlerden tıpı tıpına aynı sonuçları elde ettiği iddiasında. Bizde "çok bilen çok yanılır" diye bir atasözü vardır; Burt de, tezini kanıtlamak için "fazla ileri" gittiğinden ötürü yakayı ele veriyor!

Ama gene de "Burt bir sahtekâr mıydı?" sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değil; bu "sahtekâr" sözcüğünün sınırlarını nasıl çizdiğinize bağlı. Burada da ister istemez "duygular" işin içine karışıyor. Burt'ü yakından tanımış olanlar (yakın meslekdaş ve öğrencileri) "sahtekâr" sıfatını fazla ağır buluyorlar, ancak hemen herkes Burt'ün "dürüst davranmadığı" kanısında.

Yazımın başında insan bilimlerinde önyargılarla "özlemsel düşünüş"ün etkisinden kurtulmanın kolay olmadığını belirtmiştim. Öyle anlaşılıyor ki, Burt bazı araştırmaları sonunda zekâ düzeyini daha çok genetik faktörlerin (doğanın) belirlediği kanısına varmış, bunun böyle olduğunu bir defa kafasına koyduktan sonra da, bu kanısını nerdeyse "tartışılmaz" verilerle desteklemeye karar vermiş. Herhalde ününe ve otoritesine çok güvenmiş olacak ki, "nasıl olsa yazdıklarımı pek fazla kurcalamazlar" diye düşünmüş ve test verilerini işine geldiği gibi traşlamış. Vaktiyle ona büyük bir hayranlık duymuş, hattâ cenaze töreninde çok övücü bir konuşma yapmış olan Prof. Hearnshaw, Burt'ün biyografisini yazmak için girişiği araştırmalar sı-

rasında üstâdm en can alıcı yazılarında veriler *uydurmakla* yetinmeyip yaptığını iddia ettiği bazı araştırmaları hiç yapmamış olduğunu saptar. Hearnshaw'a göre, "en azından üç defasında, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde, *aldatma* suçu işlemiş". İkizlerle ilgili araştırmaların dayandığı verilerin hiç değilse kısmen "uydurma" olduğu kanısında Hearnshaw (B. & W. s.208). Kamin'e göre, tâ 1908'de yayımladığı ilk yazısından itibaren Burt'ün *bütün* yazdıkları sahte olabilir. Hearnshaw ise "1943'den itibaren Burt'ün araştırma raporlarına şüphe ile bakmak gerekir" diyormuş. Onun görüşüne göre, "Burt iyi bir bilgin olamayacak kadar kendine aşırı derecede güvenen, fazla aceleci, hemen kesin sonuç elde etmek isteyen biriydi" (s.209).

Bilim alanında en ileri gitmiş ülkelerde bile irili ufaklı sahtekârlığın ortaya çıkmasının pek değişik nedenleri var; ancak bunlar üzerinde durmayacağım. Kamin, Burt'ün hilelerinin kendisine gelinceye kadar kimsenin gözüne çarpmamış olmasına şaşıyor. Oysa ciddî bilim dergileri gelen yazıları çok sıkı bir denetimden geçirdikleri halde gene de bazı kalitesiz yazıların yayımlandığını biliyoruz. Ün yapmış kişilere karşı denetimin daha da gevşediği anlaşılıyor. Öte yandan, önemli bir yeni buluşla ilgili deneyler hemen başkaları tarafından da tekrarlandığı halde, bazan yapılan bir hile gözden kaçabiliyor. Bütün bunlara rağmen bilimde hile ve sahtekârlık *ergeç* ortaya çıkıyor.

İleri Batı ülkelerinde bilim alanında yoğun bir rekabet olduğu için kimse kimsenin gözünün yaşma bakmıyor; bu nedenle doğru yoldan sapanlar genellikle kısa sürede yakayı ele veriyorlar. Şarklı ülkelerde "self-control" mekanizması çok daha gevşek. Bunun da, kanımca, iki ana nedeni var: 1) Kimse kendine fazla güvenemiyor, dolayısıyla meslekdaşlarını eleştirmeye pek yanaşmıyor; 2) Sahtekârlığın *teşhiri* ayıp, hattâ bazan ahlâka aykırı sayılıyor. Oysa bilimin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve ilerleyebilmesi için her türlü sahtekârlık, hattâ lâçkalığı teşhir etmek şart gibime geliyor. Bu tür teşhirlerin hiç değilse genç bilim adamları üzerinde "caydırıcı" bir etkisi olabilir. Bilim hayatına yeni atılanlara doğru yoldan sapmalarının *er veya geç* meydana çıkacağını, uzun vâdede dürüstlüğün en "kârlı" davranış olduğunu hatırlatmakta yarar olduğuna inanıyo-

rum. Doğuştan bozuk karakterli insanlara söz geçmeyeceği besbelli; ancak fazla zora gelince işin kolayına kaçmak isteyecekler bu tür uyarılara kulak verebilirler. Öyle sanıyorum ki, genel ahlâk eğitiminde olduğu gibi, *bilim ahlâkı* konusunda da gençlere en ilginç *iyi* örnekler yanında çeşitli *kötü* örnekler vermek onları iyi örneklere özendirebilir.

Ancak, "şarlatanları" teşhir etmek kanımca daha da önemli, zira bilim adamları genellikle "şüpheci" oldukları, dolayısıyla yeni bir bilimsel iddiayı bizzat denetlemeden kabul etmedikleri için, çok nadir hallerde başkaları tarafından yanıltılabilirler. Buna karşılık, sıradan insanların şarlatanların iddialarını denetlemeye ne zamanları, ne istekleri, ne de yetenekleri vardır, dolayısıyla onları şarlatanların şerrinden ancak eleştirmenler (debunker) kurtarabilir. (Orası da şüpheli ya...) Sahtekârlıkların bilim için bir tehlike teşkil ettiği söylenemez; meslekdaşlarına verebilecekleri en büyük zarar da onlara boşuna yere zaman kaybettirmek olabilir. Kaldı ki, bu gibilerin asıl zararı gene kendilerine oluyor.

Son söz olarak, bilim hayatına atılmayı düşünen gençlerimize şunu salık vermek isterim:

Hiçbir şey insana yeni bir doğru bulmak kadar büyük bir zevk veremez. Bu anlamda bilgi üretimi kendinde bir mutluluk kaynağıdır. Kaldı ki, insan kendini ne kadar bilgi üretme idealine adarsa, para, prestij ve ün gibi öteki dünyevî nimetlere kavuşma şansı da o derece artar.

Kaynakça

1 *Broad & Wade*: "Betrayers of the Turth": Fraud & Deceit in Science (Oxford University Press, 1982).

2 Alexander *Kohn*: "False Prophets": Fraud & Error in Science & Medicine (B. Blackwell, 1986).

*Bir Eleştirinin Düşündürdükleri**

1993 Kasım'ında yayımlandığından bu güne kadar "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabım hakkında basında birçok tanıtıcı (genellikle de övücü) yazı çıktı, ama bildiğim kadarıyla "eleştiri" denebilecek tek yazı "Bilim ve Şarlatanlık" veya "Son İmparator" başlığıyla *Matbuat* gazetesinde (veya dergisinde) yayımlanmış bir yazı[1]. Yazarı da Senai Demirci adında bir tıp doktoru. Oysa benim kitabım daha çok felsefecilere hitap ettiği için ben eleştiriyi de onlardan beklerdim.

Darwin ve Zakkumcu Ziya

Sayın Demirci, eleştirisine "Zakkumcu Ziya" dediği Dr. Özel'e "Zaten hiç sıcak bakmadım" diyerek başlıyor, ama arkasından hemen ekliyor; "Zakkumcu Ziya'dan esirgediğim sıcak bakışımı, temel felsefesi itibariyle, Darwin'in evrim teorisinden de esirgemek istiyorum". Ancak burada kendisine "Ziya Özel'den yana olmamakla Darwin'den yana olmamanın ne alâkası var?" diye soracağımı önceden sezmiş olmalı ki, hemen açıklıyor: "Bu alâkayı ben değil, kitabın yazarı Sayın Hüseyin Batuhan icat etmiş." Hoppala! Ben bu tür bir "alâkayı" nasıl icat etmiş olabilirim? Ben kitabımda "evrim teorisi"nin bilimsel teoriler arasında belki *en iyi belgelenmiş* olanlardan biri olduğunu söylüyor, bu nedenle de onu *yadsımakta* ısrar edenleri "şarlatanlar" kategorisine sokuyordum, dolayısıyla Dr. Özel ile Darwin

* *"Bilim ve Ütopya"* dergisi, Temmuz 1995, s. 40-41

1 *Matbuat*, sayı: 8-9, Aralık 1994-Ocak 1995, s.35

arasında ancak ters bir ilgiden sözedilebilir, öyle olunca da Dr. Özel'le Darwin'i aynı kefeye koymam imkânsız.

Bu tutarsızlığın şuradan kaynaklandığını sanıyorum: Gerçi bunu açıkça söylemiyor, ama anlaşılan Sayın Demirci de "yaradılış masalı"nı yadsınması imkânsız kanıtlarla çürüttüğü için Darwin'i affedemeyenlerden biri. Benim de "evrim teorisi"ni tutmakla, "tutmak" da söz mü, örnek bir bilimsel teori saymakla "kutsanması" gerekenler (?) konusunda çizmeyi aştığımı düşünüyor olmalı. Bu yüzden "diline sağlık" deyip oturacak yerde, "Darwin'e karşı çıkanları Dr. Özel gibi şarlatanlarla bir tutmak nasıl oluyormuş, görsün!" demeyi tercih etmiş. Darwin'in yanıldığını, dolayısıyla "yaradılış masalı"nın bir masal olmadığını kanıtlayarak mı? Hayır, ortodoks bilime cepheden hücuma geçerek! Tıpkı Paul Feyerabend'in yaptığı gibi. Nitekim, daha yazısının başlarında Feyerabend'i akıl hocası olarak seçtiği şu sözlerinden anlaşılıyor: "Batuhan, şu meşhur 'şarlatanları' *taşlama* bahanesiyle, arkaplanda 'bilim toplumu'nun *'uzmanlar' hegemonyasını* haber veren *tehditler yağdırarak*, bilimin genelgeçer önermelerini *sorgusuz sualsiz* kabul etmeyi teklin ediyor okuyucuya." (bazı deyimlerin altını ben çiziyorum).

Kitabımı okumamış olanları düşünerek bu cümledeki yanlışlık ve çarpıtmalara değinmek zorundayım. Bir defa benim şarlatanları *taşlama*, hattâ "teşhir etme" gibi bir niyetim hiçbir zaman olmadı. Onlarla bazan dalga geçmedim değil, ancak asıl amacım saf ve bilgisiz insanları, aslında hiçbir şey bilmedikleri halde "bilgiçlik" taslayan bu kişilerin iddiaları karşısında "şüpheci" bir tavır takınmaya yüreklenmekti. Elbet "şarlatanlık"tan sözedebilmek için "bilim" diye bir şeyin varlığını kabul etmemiz şart, yoksa bir şeyi "bilen" ile "bildiğini sanan" ayrımını yapamayız. Herhangi bir konuda gerçekten "bilgili" olduğuna inandığımız veya güvendiğimiz insanlara da "uzman" diyoruz. Eğer herhangi bir insan doğru olup olmadığını *kendisinin denetleyemediği*, ama şu veya bu nedenle *ilginç* ve *çekici* bulduğu bir fikir veya iddia ile karşılaşırsa, o konuda uzman olan kişilere danışmalıdır, yoksa yanlış (dolayısıyla zararlı, hattâ bazan tehlikeli) bir fikre kapılma ihtimali vardır. Benim söylemek istediğim bundan ibaret. Elbet bu tavsiyem yanılmaktan korkan,

dolayısıyla doğruya değer veren insanlar için geçerli. Bu, sağlığına önem veren insanların belli bazı beslenme, temizlik vs. kurallarına uymaları gerektiğini hatırlatmak gibi bir şey. İsteyen bu tavsiyelere uyar, isteyen uymaz, "tehditler yağdırmak" da nereden çıktı?

'Uzmanlar hegemonyası' lafına gelince; bu da Feyerabend'in bir uydurması. Sayın Demirci bütün eleştirisini bu üstâdın "anarşist" felsefesine dayandırdığı için, ister istemez sözü Feyerabend'e getirmek zorundayım.

Kimdir Feyerabend?

Efendim, bu üstât her türlü otoriteye karşı; bu ister din adamlarının, ister politikacıların, isterse bilim adamlarının otoritesi olsun. Ona göre insan fikir ve inançlarında tümüyle özgür olmalı, aklın ve sağduyunun bile egemenliği altına girmemeli. Doğrunun araştırılmasında *her yola* başvurmak mübahtır: Sezgi, ilham, vahiy, mistik yaşantı vbg. Dolayısıyla bilimin, belirli birtakım araştırma ve denetleme yöntemlerini tek güvenilir yöntemler gibi sunması kabul edilemez. Nitekim, başlangıçta el yordamıyla, deneme ve yanılmayla, hayâl gücü ve sezgiyle doğruyu araştıran bilim, zamanla kalıplaşmış, kurallaşmış, hattâ dogmatik bir hal almıştır. Ona göre, bugünün bilimi katolik kilisesi kadar katı dogmalar geliştirmiştir. Oysa, örneğin bilim ile *sözde bilim* (veya şarlatanlık) arasında kesin bir ayrım yapılamayacağı gibi, bilimle *sanat* arasında da bir ayrım yapılamazmış. Bu nedenle devlet okullarında yalnız ortodoks bilim değil, "astroloji, Çinlilerin şifalı otlar tıbbı, Hopy kosmolojisi, parapsikoloji, üfürükçülük (faith-healing), akupunktur, yaradılış öğretisi (creationism), voodoo veya yağmur dansları da öğretilmeliymiş"[2]. Neden mi? Efendim, halk bütün bunlara inanıyormuş, bu okullar yurttaşların ödediği vergilerle finanse edildiğine göre, onları bu bilgilerden yoksun bırakmaya devletin hakkı yokmuş!

2 Bk: "Against Method", s. 299-301, Science in Free Society, s. 84, 134.

Bir bilim felsefecisinin "bilgi" ile "sözde" bilgi arasında ayrım olmadığını iddia etmesi çok garip; üstelik her türlü şarlatanlığın devlet okullarında okutulmasını istemesi daha da garip. Düşünün ki, bunu "cahil" birisi değil, felsefe ve fizik okumuş, bilim tarihini avucunun içi gibi bilen birisi söylüyor! Buradaki garipliğin en akla yakın açıklaması şu olsa gerek: Feyerabend tam yirmi yıl boyunca dizanteriden çekmiş ve hiçbir ortodoks hekim derdine bir çare bulamamış; sonunda kendisini bir akupunkturcu sağlığına kavuşturmuş. Şimdi, siz de olsanız, ortodoks tıbba olan güveninizi biraz olsun yitirmez misiniz?

İnsanın inançları üzerinde güçlü duyguların, ama özellikle bazı acı yaşantıların büyük etkisi olduğunu kitabımda uzun boylu vurgulamıştım[3]. Ancak bu etkinin daha çok bilgisiz ve zekâ düzeyi düşük insanlarda ortaya çıktığını belirttiğimi de hatırlıyorum. Oysa Feyerabend hem çok bilgili, hem de çok zeki bir kişi. Hattâ kendi bilgisine ve zekâsına o kadar güveniyor ki, bir tıp uzmanı olmadığı halde, "Çin tıbbının gerek teşhis, gerek tedavi bakımından Batı tıbbından üstün olduğu" kanısında. Dediğine bakılırsa, "binlerce kadın, masaj, diet, akupunktur ve şifalı otlarla tutuldukları göğüs kanserinden iyileşebilecekken (bunu yapmadıkları için) memelerinden olmuşlar".[4] Hattâ "bu yöntemlerle çocuklar kan kanserinden bile iyileşmişler"miş! Bütün bunları nereden biliyor, diyeceksiniz. Bu konuda istatistiksel araştırmalar mı yapmış? Ne gezer! O halde? Durum apaçık: Adam şarlatanlığı savunan bir şarlatan! Hem kendinden o derece emin ki, kendisine "Çocuğunuz kan kanserine yakalansaydı, onu bir sihirbaza mı götürürdünüz, yoksa Sloan Kettering hastanesine mi?" diye sorulduğunda, sihirbazı tercih ettiğini söylemiş.

Hadi diyelim ki bilimsel tıptan ağzı yandığı için böyle saçmalıyor, ama "astrolojinin de filozoflarca ciddiyetle incelenmesi gerektiğini"[5] söylemesine ne buyurulur? Dahası, "yağmur danslarının etkinliğini de hafife almamalı" imiş! (Yağmur duasının yapay tohumlama yönteminden daha etkili olduğunu id-

3 Bk: "Bilim ve Şarlatanlık", s.519-524

4 Bk: SFS. s.175, 206.

5 Bk: "Against Method", s.100, SFS, s.91-96, 194.

dia eden Belediye Başkanımız Erdoğan'ın kulakları çınlasın!) Görüldüğü gibi, bu "anarşist" filozof tüm bilime karşı! "Akla Veda" başlığını taşıyan bir kitap yazmış olması da bu kanıyı pekiştiriyor.

Bu ara açıklamadan amacım elbet Feyerabend'i "eleştirmek" değil, zira bu derece aşırı iddiaları ciddiye bile almaya değmez. Nitekim, herhangi bir bilim adamının bu iddiaları ciddiye alacağını sanmıyorum. Bilim felsefesine "devrim" kavramını getirmiş olan Thomas Kuhn'un bile kendisini ciddiye almadığı anlaşılıyor.[6]

Yaradılış Masalı Ders Konusu Olabilir mi?

Şimdi sözü eleştirmenim Sayın Demirci'ye getirmek istiyorum. Dr. Özel'e "sıcak bakmayan" bir doktorun neden Darwin'e de sıcak bakmadığı önce garibime gitmişti. Feyerabend'i tekrar gözden geçirince sır kendiliğinden çözülüverdi. Efendim, bu üstâda göre, yalnız akupunktur, astoroloji vb değil, "yaradılış masalı" da, "evrim teorisi" ile birlikte devlet okullarında okutulmalıymış, zira "bilim rasyonel bir uğraştan çok bir kilise imiş, teorileri de en son doğrulara mitoslarla peri masallarından daha yakın değilmiş".[7] Böylece büyük üstât Homeros'la Hesiodos'u Newton ve Einstein'la aynı kefeye koyuyor! Bunları "şaka"dan veya lâtife olsun diye de söylemiyor; tam tersine, şimdiye kadar bilim adamlarının küçümsedikleri her türlü inancı savunma misyonunu üzerine almış bir militan edâsıyla, "California'da evrim teorisinin dogmatik anlatılışını ders kitaplarından çıkarttırıp kitaplarda "yaradılış" hikâyesinin de yer almasını sağlayan köktendincileri candan kutlarım!" diyor[8]. Ne ilginç değil mi?

6 Lakatos ile Musgrave'in yayımladığı "Criticism and Growth of Knowledge" başlıklı derlemede Th. Kuhn, Feyerabend'in bilimsel kurallara saldırıları "vaguely obscene" diye niteleniyor.

7 Bk: "Against Method", s. 295-309, SFS, s. 73-76.

8 Bk: P. Feyerabend: "How to Defend Society Against Science" (1974) adlı makale. (Makalenin Türkçesi: "Toplumu bilime karşı nasıl koruyabiliriz!" Bu makaleyi anan: Martin Gardner. Bk: R. Basil, M. B. Gehrman ve Tim Madigan (eds.): "On the Barricades", Prometheus Books, 1989, s. 270

Anladığım kadarıyla, Sayın Demirci, Feyerabend'in Batı tıbbı konusundaki görüşlerine pek "sıcak bakmıyor", ama besbelli ki, "yaradılış" masalı ile ilgili görüşünü onaylıyor. Sanırım, beni eleştirmeye kalkmasının da ana nedeni bu. Bir ara bir Milli Eğitim Bakanı Feyerabend'inkine benzer bir gerekçeyle "evrim teorisi" yanında "yaradılış" terosinin de okutulmasını istemişti. Sayın Demirci'nin bu teoriyi "kutsanması gerekenler" arasında saydığı anlaşılıyor. Ancak "zevkler tartışılmaz"mış, dolayısıyla bir insanın dinî inançları arasında bu teorinin de yer almasına bir şey diyemem. Yalnız, hiçbir bilimsel dayanağı olmayan bir "masal"ı amacı yeni yetişenleri "güvenilir" bilgilerle donatmak olan okullarda "öğretmeye" kalkmak benim aklımın alamayacağı bir davranış.

Bilim ve İdeoloji

Sayın Demirci'nin "eleştirisini" iki açıdan eleştirmek istiyorum: birincisi, anlamı oldukça belirgin bir sözcüğe kaldıramayacağı yeni anlamlar yüklemeye kalkması. İkincisi, belki daha da önemlisi, sergilediği "tutarsızlık"

Dediğine bakılırsa, Feyerabend "Bilim bir yığın ideolojiden biridir" buyuruyormuş. Bu iddia kendisini dünyanın neredeyse tek doğruyu gören "bilim felsefecisi" sayan bir kişiden gelmese, "dilin kemiği yok ya!" der, geçersiniz, ama durum öyle değil. Kanımca, "bilim" ve "ideoloji" kavramları kadar bağdaşmaz iki kavram bulmak zordur. Nitekim, bilimi "her türlü ideolojik eğilimden kurtulma çabası" diye tanımlamak bile mümkündür. Bilindiği gibi, "ideoloji" sözcüğü başta politik (daha çok "sosyalist" veya "Marksist") öğretileri nitelendirmek için kullanılmıştı, sonra dinlere, ahlâk sistemlerine, hattâ ekonomik öğretilere de uygulanır oldu. Terimin anlamının zamanla bu şekilde genişletilmesini bir dereceye kadar haklı görmek mümkün, zira bütün bu saydığımız alanlarda insanın *pratik* yaşamını belli bir *değerler sistemine* göre yönetmek arzusu söz konusu. Oysa bilim ilkece "teorik" bir amaca, "bilgi üretme" amacına yönelik bir uğraş; üstelik bilim adamının bu amaca ulaşabilme-

si için her tür *değer yargısından* kaçınması gerekir. Başka bir deyişle, bilim "olması istenen"i değil, gerçekte "olan biten"i araştırır. İnsanın arzuları, özlemleri veya idealleri bilimi ilgilendirmediği gibi, bilim adamı "olan biten"i araştırırken, kendini ne derece arzu ve özlemlerinin etkisinden kurtarabilirse, "doğru"yu yakalama şansı o derece artar. Bu nedenle Feyerabend'in, bilimi, ideolojinin bir *alt türü* gibi göstermeye kalkması onaylanamaz. Elbette bilim adamının da bir *amacı* vardır, ancak "olup biteni" öğrenmek şeklinde dile getirebileceğimiz bu amacı (buna "ideal" de diyebilirsiniz) bir "ideoloji" gibi göstermeye kalkmak kavram kargaşasma yol açmaktan başka bir işe yaramaz.

"Uzmanlar Hegemonyası" mı?

"Uzmanlar hegemonyası" deyimine gelince: Her alanda olduğu gibi, bilimde de "uzmanlık" diye bir şey var şüphesiz, üstelik bu bilimin ilerlemesi için şart. Kendi alanında belli bir bilgi düzeyine ulaşmış kişilere "uzman" diyoruz, belli bir beceri (pratik bilgi) alanında üst düzeye çıkmış kişilere 'usta' veya 'virtüöz' dediğimiz gibi. Ancak gene de 'uzmanlar hegemonyası' deyimine bir anlam vermek mümkün değil, zira 'hegemonya' deyimi ister istemez "zorla elde edilmiş" veya "zora dayanan" bir gücü hatırlatıyor. Bilimde böyle bir şey var mı? Elbette hayır! Şüphesiz bazı bilim adamlarına (Newton, Gauss ve Einstein gibi), meslekdaşları birer "otorite" gözüyle bakıyorlar, ancak bu sadece onların bilimsel üstünlüklerini tanımaktan ibaret. Yok, Sayın Demirci bu deyimden ortodoks bilim adamlarının şarlatanlara yüz vermemelerini kastediyorsa, bundan doğal ne olabilir? Uzmanlığın olduğu her yerde bir "kalite kontrol mekanizması"da kendiliğinden oluşur. Bu tür bir mekanizmanın en çok geliştiği, dolayısıyla en "güvenilir" olduğu alan da hiç şüphesiz bilimdir. Matematik ve mantık gibi formel bilimlerde bu mekanizma hiç şaşmadan işler, zira bir çıkarımın "geçerli" olup olmadığını kesin kurallarla saptamak mümkündür. Fizikten biyolojiye, oradan psikolojiye, sosyolojiye doğru gidildikçe doğruyu yanlıştan ayırdetme işi gittikçe güçleşir, ancak filoloji,

antropoloji, hattâ tarihte bile bir iddianın "saçma" olup olmadığını saptamak mümkündür. Yoksa bu bilgi dallarında hiçbir "güvenilir" bilgi birikimi olmadığını kabul etmemiz gerekirdi. Düşünün ki, belki insanın subjektif duygularının en çok işe karıştığı bir güzellik yarışmasında bile estetik uzmanlarının görüşlerine başvuruluyor. Doğruyu yanlıştan, saçma bir iddiayı "akıl alabilir" olandan ayırdetmenin söz konusu olduğu –özellikle "exact" dediğimiz– bilimlerde, alanlarında otorite diye kabul edilen uzmanların bu denetim işini yürütmesinden daha doğal ne olabilir? Bu mekanizmayı bir tür "afaroz" mekanizması gibi tanıtmaya kalkmanın âlemi var mı? Baksanıza Demirci'nin kendisi de Dr. Özel'den "sıcak bakışını" esirgiyor. Neden acaba? Meslekdaşının suratından hoşlanmadığı için mi?

Sorumluluk duygusu olan bir insanın başkasını överken de, yererken de kabul edilebilir gerekçeler göstermesi beklenir, yoksa yapılan iş basit bir duygusal tepkiden öteye geçemez. Ben kitabımda "şarlatan" diye nitelendirdiğim herkesin bu yaftayı neden hakkettiğini –akla yakın gerekçeler göstererek– açıklamaya çalıştım. Bilimin de kendine göre bazı görgü, hattâ ahlâk kuralları var, bilim adamları toplumunun bu kurallara uygun davranmayanları dışlamasından normal ne olabilir? Ancak Feyerabend ne "buluş", ne de "temellendirme" bağlamında bu tür kurallar olmadığı iddiasında. Kendi deyimiyle 'Anything goes!' (her şey mübah) Anlaşılan bu "anarşist" felsefe sayın Demirci'nin de pek hoşuna gitmiş (yoksa 'işine gelmiş' mi demeliydim!), bakın bana nasıl veriştiriyor: "Batuhan'ın yazdıkları, bana daha çok bir lise fen bilgisi ders kitabının 'Giriş'ine yakışacak türden *bayat, hamasi (?), bilimcilik nutuklarını* çağrıştırdı." Kendisinin bilim felsefesinde en modern, hattâ belki de "postmodern" akımları izlediğini ima eden Demirci, bu satırlardan sonra da şöyle buyuruyor: "Bilim çevresi, 'uzmanlar öbeği' gibi *bilginin kaynağını tekelleştirme niyeti* taşıyan ifadeleri doğrusu hayli *antik* bir tat veriyor." Dahası, benim "bilgi" tanımım insana Orwell'in ünlü "Doğruluk Bakanlığı" kadar *dehşet verici çağrışımlar* yaptırıyormuş! Her halde bununla da beni yeterince "benzetememiş" olduğunu düşünmüş olmalı ki, şu cümleyle öldürücü darbeyi indiriyor:

"Nihayet, sadece ismi kalmış ve hükümranlığı artık para etmeyen bir imparatorluğun son temsilcisine soyunarak, Batuhan bize Bertolucci'nin ünlü filmi Son İmparator'u da hatırlatıyor."

Vay, vay, vay, meğer bu sayın doktor neler biliyormuş: Orwell'i okumuş, Feyerabend'i hatmetmiş, hattâ Bertolucci'nin ünlü filmini de kaçırmamış. "Kültürlü" adam dediğin işte böyle olur! "Yaşı yetmiş, işi bitmiş" bir felsefeci eskisinin hâlâ okumakta olduğu bayat mavallara kim kulak asar?

Bilimin Kaynağı Vahiy Olamaz

"Bilgiçlik taslarken bilgisizliğini açığa vuran" bu sayın eleştirmene şunu hatırlatmak isterim. Sandığının aksine, klâsik bilim anlayışı –Feyerabend'in bütün çabalarına rağmen– yıkılmış değil, hele ben bu imparatorluğun son temsilcisi hiç değilim. Bilim adamlarının ezici çoğunluğu da, bilim felsefecilerinin büyük bölümü de hâlâ benim gibi düşünüyor. Öte yandan Feyerabend'i ciddiye aldığını söyleyen yarım düzine insan gösterilemez. Gelelim bu iddialı eleştirmenin son cümlesine:

"Acaba diyorum, Zakkumcu Ziya'nın yaptığına 'şarlatanlık' deniyorsa, Batuhan'ın yaptığına da 'şovenizm' denemez mi?"

Şimdi iyice zırvaladınız, sayın doktor! Hele sizin gibi kültürlü bir kişinin –şaka olsun diye bile– burada bu sözcüğü kullanmaması gerekirdi. Gene isterseniz bir sözlüğe açıp bakın. Yok, bu sözcüğü bilime –pardon, bayat bir bilim anlayışına– karşı aşırı derecede sevgi ve saygı duyduğumu belirtmek amacıyla kullandıysanız, amenna, kullanışınızı gene de onaylayamam, ama niyetimi doğru anladığınızı kabul ederim. Evet, gerçekten de bilime, hem de klâsik anlamda bilime karşı sonsuz bir saygım ve sevgim var, üstelik bu duyguları başkalarının da paylaştığını görmekten büyük mutluluk duyarım. Nedenini de –izin verirseniz– kısaca açıklayayım: Benim gözümde en yüksek manevî değer "doğruluk", en kalıcı manevî zenginlik de "bilgi"dir. Öte yandan, doğruya ulaşmanın, dolayısıyla bilgi edinmenin en güvenilir yolları insanın beş duyusu, aklı ve

mantığıdır. Hayâl gücünün de fikir üretimindeki payını yatsımıyorum, ama bu gücün sadece "buluş bağlamında" (context of discovery) yararlı olduğuna inanıyorum. "Denetleme bağlamında" (context of justification) ise gene son söz beş duyunun, aklın ve mantığın olmak şartıyla. "İlham" ve "vahiy" gibi bilgi kaynakları olduğuna inanmıyorum. Nitekim insanoğlu bu yollardan tek bir bilgi edinebilmiş değil. Hiçbir bilgi birikiminin olmadığı eski çağlarda insanlar hayâl güçlerinin uydurduğu masalları gerçek birer açıklama sanmışlar ve bu açıklamaların kendilerine "ilham" veya "vahiy" yoluyla geldiğine inanmışlar. Gerçi bugün de bilim adamları teori üretirken hayâl güçlerine başvuruyorlar, ama hayâl güçlerinin ürettiği her fikri sonunda gözlem ve deney yoluyla pekiştirmek zorundalar. Bilimi mitolojiden ayırdeden temel özellik de bu değil mi?

Bilim mi, Din mi?

"Tutarsızlık" konusuna gelince: Daha önce de değindiğim gibi, Sayın Demirci'nin hem Dr. Özel'e (yani bir şarlatana), hem Darwin'e (yani tipik bir bilim adamına) sıcak bakmamasında bir tutarsızlık var gibi. Akıl hocası Feyerabend'de bu tatarsızlığın olmadığı apaçık; nitekim o kan kanseri olan çocuğunu üfürükçüye veya sihirbaza götürmeye hazır olduğunu söylemekle bunu belli etmişti. Buna karşılık sayın eleştirmenimin "kansere yakalanırsanız tanınmış bir kanser uzmanına mı gidersiniz, yoksa Dr. Özel'e mi?" sorusuna, "kanser uzmanına!" diyeceğinden adım gibi eminim, zira kendisi de bir doktor ve hiç değilse tıpta uzmanlığın erdemlerine inanıyor olmalı. O zaman ister istemez akla şu soru geliyor: "O halde Darwin'e neden sıcak bakmıyor?"

Satır aralarından çıkarabildiğim kadarıyla, sayın doktor "dindar" bir kişi, dolayısıyla Kutsal Kitap'taki "yaradılış" teorisini yıktığı için Darwin'i affedemiyor. Katolik Kilisesinin bile Galileo'yu cezalandırmış olmaktan pişmanlık duyduğunu itiraf ettiği ve bundan böyle bilime karşı çıkmamaya özen gösterdiği günümüzde, üstelik bir doktorun, Darwin'in "evrim teorisi"ni hâlâ benimsememiş olmasını benim anlamam mümkün değil.

Ama, dediğim gibi, "zevkler tartışılmaz"imiş, dolayısıyla Sayın Demirci'nin işine geldiği sürece bilime saygılı görünüp, işine gelmediği zaman (yani bilim dinî inançlarına ters düştüğünde) bu saygısını yitirmesine karışmam. Yalnız bu tutarsızlıkla nasıl başa çıktığı doğrusu meraka değer. Anlaşılan bazı insanların kafasında –birinden ötekine geçilemeyen– kompartmanlar var.

Yanlış bir izlenim uyandırabileceğini düşündüğüm için Sayın Demirci'nin son cümlesine değinmeden geçemeyeceğim. Bakın ne diyor:

"Ben bir insan olarak kendi yerimi bilim toplumunun ezici çoğunluğunun belirlediği kurallar dışında arayabilmeliyim, bunun bedeli 'şarlatan' olmak da olsa."

Görüldüğü gibi, Sayın Demirci "şarlatan" diye adlandırılmaktan da korkmuyor. Benim kendisine böyle bir nitelik atfetmeye hiç mi hiç niyetim yo "eleştiri" bir "bilim" olmadığına göre buna hakkım da yok zaten. Ama kendisine "amatörlük" atfetmeye hakkım olduğunu sanıyorum, zira bu sözlerinden bilim tarihini yeterince incelememiş olduğu anlaşılıyor. Kaldı ki bu cümlede yanlış bir bilim anlayışının belirtileri de göze çarpıyor. Sayın Demirci'nin sandığının aksine, bilimde araştırma ve denetleme kurallarını "belirleyen" birileri yok, hele (bazı dinlerde ve diktatörlüklerde olduğu gibi) onların uygulanıp uygulanmadığını "denetleyen" bir merci hiç yok. Belirli bazı yöntemlerin bilgi üretme işinde iyi sonuç verdiği görülünce bu yöntemler daha da geliştirilmiş, derken bir "bilimsel araştırma ve denetleme geleneği" oluşmuş, hepsi bu. İsteyen bu yöntemleri uygular, isteyen uygulamaz, kimsenin kimseyi zorladığı yok. Ancak bu yöntemleri uygulamadıkları halde bilgi ürettiklerini sananlara "şarlatan" denmesi de sahte para basanlara "kalpazan" denmesi kadar doğal değil mi?

Sayın doktora bir tavsiyem olacak: Yerini "bilim"de mi, yoksa "din"de mi seçeceğine karar versin, zira bilim adamlarının ezici çoğunluğunun kabul ettiği kurallar dışında kalıp "bilim adamı" olmak mümkün değil, ama "dindar" olmak mümkün.

*Tarihsel Bakımdan Felsefe ve Bilim**

Konuşmama önce bazı olguları kısaca saptamakla başlamak istiyorum.

Hemen dünyanın tüm üniversitelerinde öteki bölümler yanında kendi özel müfredatlarıyla felsefe bölümleri var; çoğu liselerde de başka dersler yanında felsefe dersleri okutuluyor. Öte yandan, bilim tarihleri yanında ayrıca felsefe tarihleri yazılıyor. Bütün bu ayrılıklara bakıp felsefenin öteki bilimlerden farklı, hattâ apayrı bir uğraş olduğu veya olması gerektiği sonucunu çıkarmak çok doğal. Öyle ya, biyoloji dersinde fizik, hattâ kimyadan farklı şeyler okutulduğuna göre, felsefenin de kendine öz konu ve problemleri olması gerekmez mi? Hem öyle olmasaydı, 'bilim' ve 'felsefe' diye iki ayrı sözcük kullanır mıydık?

Hiç değilse günümüzde, felsefe ile bilim (veya bilimler) arasında yöneldikleri konular, işledikleri problemler, hattâ belki de uyguladıkları yöntemler bakımından bazı ayrımlar olduğu şüphe götürmez. Ancak burada ne tür ayrım veya farklılıklar söz konusu? Asıl sorun burada.

Çoğu insan ayrımları elden geldiğince vurgulamaktan yanadır; küçük bir azınlık ise, tam tersine, benzerlikleri, ortak yönleri belirtmeğe eğilimlidir. Ben bu sonuncu öbekten olduğumu hemen belirtmekte faydâ görüyorum. Bu temelde bir mizaç sorunu olsa gerek; ama aynı zamanda ahlâkî bir tutum sorunu, bana kalırsa. Ayrımlar üzerinde fazla duranlar ayrılıklar, hattâ

* 1986'da Ankara'da düzenlenen "Bilim Tarihi ve Felsefesi" Sempozyumuna sunulan bildirinin metni. ("Türkiye, I. Felsefe, Mantık ve Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri", Ülke Yayın-Haber, 1991, s. 305-323)

düşmanlıklar yaratmaya teşnedirler; oysa ben genellikle barıştan, dolayısıyla uzlaşmadan, hattâ dostluktan yanayım.

Bazılarınız bu söylenenlerin asıl konumla ilgisi ne? diye sorabilirler. Hemen açıklayayım. Çoğu insan bunun farkında bile değildir belki, ama semantik sorunlara bile çokluk ideoloji karışıyor! Nitekim, birçok kavram veya anlam tartışmalarının altında birbiriyle bağdaşmayan ideolojik tutumların yattığı şüphe götürmez. Örneğin 'demokrasi' sözcüğünün tanımı konusunda bir tartışma çıktığını, tartışanlardan her ikisinin de kendi tanımının doğru olduğu, yani "gerçek demokrasi" kavramını yansıttığı konusunda ayak direttiğini düşünelim. İşte böyle bir tartışmanın gerisinde siyasal bir ideoloji ayrımının yattığından emin olabilirsiniz. Bu sadece "demokrasi" gibi politik bir düzeni dile getiren, dolayısıyla insan özlem ve idealleri de işe karıştığı için, duygusal yükü ağır basan sözcükler için değil, görünüşte bu tür bir içeriği olmayan "bilgi", "bilim", "felsefe" türünden sözcükler için de geçerlidir. İnsanın yarattığı her türlü kültür ürünlerini dile getiren sözcükler bu tür kavram tartışmalarına konu olabilir. (Hiç unutmam: Çocukluğumda edebî çevrelerde en çok tartışılan konu "vezinsiz-kafiyesiz şiir olup olmıyacağı" konusu idi. İsterseniz buna "empresyonist veya non-figüratif resim olur mu?", "atonal müzik olur mu?" tartışmalarını da ekleyebilirsiniz.) Ben bütün bu tartışmaların gerisinde yanlış bir anlam teorisinin önemli bir rol oynadığı kanısındayım. Şimdi, izin verirseniz, başlıca üç anlam-öğretisini özetleyip eleştirmek istiyorum.

(i) Platoncu anlam teorisi

İdealar öğretisi diye de anlandırılan bu teorinin ayrıntılarına girmeye gerek görmüyorum. Vaktiyle uzun boylu eleştirmiş olduğum[1] bu öğretinin Batı insanının kafasında yüzyıllar boyunca yer etmiş olduğunu, dolayısıyla her bir sözcüğün belirli bir anlamı olması gerektiği inancının kökleşmesinde yatsınamaz bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Platon'un, idealar teorisi-

1 "Dilin Tuzakları", Felsefe Arkivi, sayı 14 (1964) ve 15 (1965)

ni kurarken, oldukça yalınkat ve soyut matematiksel kavramlardan esinlenmiş olması çok muhtemel. Bir daire nedir? "Bir daire belli bir noktadan aynı uzaklıktaki noktaların oluşturduğu eğridir." Nokta! Bu kadar basit. Platon iyilik, güzellik, doğruluk, erdem, cesaret, vb kavramların da aynı biçimde tanımlanabileceğine inanmış olmalı ki, hocası Sokrates'in öğrencileriyle yaptığı kavram araştırması diyebileceğimiz bir çeşit "düşünme oyunu"na kılavuzluk ettiğini görüyoruz. Çeşitli diyaloglarda sergilenen bu oyunlar sonunda gerçi herkesin üzerinde uzlaşabileceği bir tanım elde edilemiyor, ama Platon buna bakıp çoğu sözcüklerin belirli bir anlamı olmadığı, hattâ insanların aynı sözcükleri değişik anlamlarda kullandıkları sonucunu çıkaracak yerde, genellikle sıradan insanın –bir çeşit kavram bilgisizliği nedeniyle– sözcükleri yanlış kullandığı sonucunu çıkarıyor. Kavramlar (idealar) vardır ve onların tam bilgisine –büyük bir düşünme çabası sonunda– ancak filozof erişebilir. Bu inancı, bilinçsiz de olsa, bugün bile pek çok insanın paylaştığını sanıyorum. Hattâ onu günümüz felsefecileri arasında –her türlü mitolojik kılıftan sıyrılmış biçimde de olsa– savunanlar var: Fenomenolojistler! Platon'dan en önemli farkları da "anamnesis" yerine "Wesenschau" adını verdikleri yeni bir yönteme başvurmaları! Böyle bir anlam-teorisinin kavram tartışmalarına ne kadar kolaylıkla yol açacağı, daha da kötüsü, bu tartışmaları haklı göstermek için bir gerekçe olarak kullanılacağı meydanda.

(ii) Aristotelesçi Anlayış (Essentialism)

Ustasından çok daha "gerçekçi" bir filozof olan Aristoteles insan zihninde değişmez kavramlar olduğu inancını bırakmış değil, ancak bunların oluşumunu daha değişik biçimde, bir çeşit zihinsel soyutlama işlemiyle açıklıyor. Yalnız bu soyutlama işini herkes yapabilir, bunun için filozof olmaya gerek yok. Nitekim, sıradan adam da koyunu keçiden, balığı kuştan, hattâ serçeyi güvercinden kolaylıkla ayırdedebildiğine göre, demek ki onda da bu kavramlar var. Ancak bu kavramların kaynağı

gene tek tek nesnelerdir, ne idüğü belirsiz idealar değil. Bu kavram anlayışında Aristoteles –Platon'un matematiksel kavramlardan esinlendiği gibi– doğal türlere ait kavramlardan esinlenmiş olabilir. Belki bunlara insanın belli bir amaca yönelik olarak kendi ürettiği eşya ve aletlere ait kavramları de ekleyebiliriz. Zira sıradan adam için koyunu keçiden ayırdetmek pek güç olmadığı gibi, bıçağı çekiçten, masayı sandalyeden, evi kümesten ayırdetmek de zor değildir. O halde bıçağı bıçak, çekici çekiç yapan, dolayısıyla onları birbirinden ayırdetmemize imkân veren bazı nitelikler olmalı. Öldürmeyi katilden, bilgiyi sanıdan, bilgisizi filozoftan, krallığı demokrasiden ayırdedebilmemizin de nedeni bu olmalı, yoksa "Sokrates bir filozoftur" veya "Perikles döneminde Atina demokrasiyle yönetiliyordu" gibi iddiaların doğru mu, yanlış mı olduğunu hiçbir zaman saptayamazdık. Oysa insanlar –filozof olmayanlar bile– bir aletin bıçak mı, yoksa çekiç mi olduğuna karar verebildikleri gibi, bu sonuncu iddiaların da doğru mu, yanlış mı olduğuna karar verebiliyorlar, o halde...

Bugün Aristoteles'in oldukça naif bir taxonomi anlayışından kaynaklandığını sandığım bu (Popper'in "essentialism" dediği) kavram teorisinin genel bir anlam teorisinin temelini oluşturamayacağını –hiç değilse Locke'dan bu yana– söyleyebiliriz. Nitekim, bu teorinin artık biyolojik kavramlar için bile geçerli olmadığını biliyoruz, zira modern taxonomistlere göre, Aristoteles'in sandığının tersine, sınıflamada uzlaşımsal faktörlerin büyük rolü var. Örneğin, Aristoteles'e göre bir memeliyi memeli-olmayan bir hayvandan, sözgelimi bir sürüngenden ayırdetmemizi sağlayan öz-niteliklerden biri, belki en önemlisi, yavrusunu canlı olarak doğurması (biyolojik deyimiyle "viviparous" olması)dır; buna karşılık, modern taxonomistler bazı memelilerin yumurtladıklarını (yani "oviparous" olduklarını), öte yandan bazı balıkların (yani memeli-olmayanların) yavrularını canlı olarak dünyaya getirdiklerini kabul ediyorlar. Oysa, Aristoteles'in özcülüğünü kabul edecek olursak, "yumurtlayan memeli" deyimi de, "yavrusunu canlı olarak dünyaya getiren memeli-olmayan" deyimi de tipik birer *contradictio in adjecto* sayılmak gerekir. (Aristoteles'in iki değerli bir mantık sistemi

kurmuş olmasının temelinde de tek tek nesnelerin kesin çizgilerle değişik türlere veya sınıflara ayırılabileceği varsayımı yatıyor olsa gerek.)

(iii) Oxford'lu Filozofların Anlam Teorisi

Platoncu-Aristotelesçi anlam-anlayışını eleştiren modern filozofların başında Wittgenstein II'yi ("Philosophical Investigations")* görüyoruz. (Aslında Wittgenstein kökü Locke'a, hattâ Ockham'lı William'a kadar giden İngiliz empirist geleneğinin bir temsilcisi; onu da Black, Strawson, Urmson gibi Oxford'lu denen filozoflar izliyorlar.) Wittgenstein'ın Aristoteles'in özcülüğünden (essentialism) ayrıldığı en önemli nokta, zihnimizde kavramların oluşumunu, tek tek nesnelerden soyutladığımız belli sayıdaki *ortak* niteliklere değil, kendi kullandığı bir deyimle, bu nesnelerde algıladığımız "aile benzerlikleri"ne dayandırarak açıklaması. Buna göre, biz iki ayrı kuşa "serçe" diyorsak, bu ikisi arasında bazı ortak nitelikler gördüğümüzdendir, ama her iki serçe arasında mutlaka *aynı* ortak niteliklerin bulunması gerekmez. Dolayısıyla herhangi bir terimin anlamını belirleyen kesin kurallar yoktur, öyle olunca da her terimi –Aristoteles'in sandığı gibi– "Per genus et differentiam" yöntemiyle tanımlayamayız. Biz de burada, Wittgenstein'ın "anlamları bırak, kullanımlara bak!" biçiminde Türkçeleştirebileceğimiz öğüdüne katıldığımızı hemen belirtmek isteriz. Bu da verilen herhangi bir terimin tarihsel gelişimini incelemeyi gerektiriyor. Böyle bir inceleme sonunda belki matematiksel kavramlar dışında, hemen her kavramın daima bir *belirsizlik* alanı olduğunu (yani bazan uygulanıp uygulanamayacağı konusunda kararsızlığa yol açtığını), ama daha da önemlisi, zamanla değişik içerikler kazandığını görüyoruz. Bu durum "bilimsel" dediğimiz deyimler için de geçerli. Gerçi bilim adamları gerek gördükleri zaman kullandıkları deyimlere *belirli* ve hiç değilse bir zaman için *değişmez* bir anlam kazandırmaya çalışmaktan geri kalmıyorlar, ama önemli olan bunu ne yoldan başardıkları. Genellikle "uzlaşım" yoluyla. Çokluk ilkin yaratıcı bir bilim

adamı –günlük kullanımları da gözönünde tutarak– yeni bir kavram belirlemesi, yani tanım teklif ediyor, meslekdaşları ya bu teklifi aynen kabul ediyorlar veya bazı değişiklikler yapmayı teklif ediyorlar, derken sonunda –geçici bir zaman için de olsa– belli bir tanımda uzlaşmaya varıyorlar. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, –herhalde tümüyle soyut oldukları için– matematiksel kavramlar üzerinde uzlaşma kolaylıkla sağlanabiliyor, ama aynı şeyi "exact" bilim sayılan fizik de dahil, öteki olgusal bilimlerin kavramları için söylemek çok zor[2]. Nitekim, kimya dilinde 'bileşim' ve 'karışım' terimlerinin anlamı üzerinde uzlaşmaya ancak yıllarca süren tartışmalardan sonra varılabilmiş. Buna karşılık, biyolojinin temel kavramı sayılması gereken 'canlı' kavramı üzerinde bugün bile tam bir uzlaşmaya varılabilmiş değil, bu nedenle bir virüsün canlılar kategorisine girip girmeyeceği konusu hâlâ tartışmalı. Ama bilim adamları hem sabırlı insanlar, hem de terimlerin anlamının ne olacağının büyük ölçüde kendi kararlarına bağlı olduğunun, daha da önemlisi, yeni empirik bulguların, hattâ bazan teorik varsayımların ışığında bu anlamların değişebileceğinin de bilincindeler[3]. Dolayısıyla, hiçbir zaman kavramlara –Platon'un yaptığı gibi– insan iradesinden ve seçiminden bağımsız olarak var olan ve ancak büyük bir düşünme çabası sonunda (Platon buna *dialektik* diyor) "keşfedilecek" esrarengiz soyut varlıklar gözüyle bakmıyorlar. Onlara göre, Aristoteles'in sandığı gibi, dışımızdaki nesnelerin bize adeta "empoze ettikleri" nesneler de değil bunlar. Einstein'ın başka bir bağlamda kullandığı bir deyimle, kavramlar da "insan zihninin özgür yaratmaları"dır. Yalnız, bu yaratılan kavramların ortak bir bilim dilini oluşturması için bilginler topluluğunun aralarında uzlaşmaları da şart. Dediğim gibi, bu uzlaşmalar her zaman mümkün olmuyor; bugün psikoloji ve

2 Olgusal bilimler arasında en "exact" diye bilinen fiziğin "kütle", "kuvvet", "alan" gibi temel kavramlarının anlamı üzerinde bile tarih boyunca uzun tartışmalar olmuş, hâlâ da olmakta. Max Jammer'in bu kavramların her biri üzerinde hacimli bir kitap yazmış olması da bu bakımdan çok ilginç. Bk: Max Jammer: "Concepts of Force", Concepts of Mass, Concepts of Field adlı eserleri.

3 Böyle bir anlam-değişiminin tipik örneklerinden biri olarak 'atom' terimini gösterebiliriz. "Atom"un kök anlamı "bölünemez" olmasına rağmen, bugün çelişmeye düşmeksizin "atomun parçalanmasından" söz edebiliyoruz.

sosyoloji gibi bilimlerin değil bir fizik kadar, biyoloji kadar bile exact bir bilim seviyesine ulaşamamış olmalarının ana nedenlerinden biri de bu olsa gerek.

Neden uzlaşma sağlanamadığı sorusuna gelince: İnsanın kültürel yaratmalarıyla ilgili herhangi bir kavram söz konusu olduğunda işin içine "özlemler" karışıyor, ondan! Örneğin 'demokrasi' terimini alalım; başlangıçta Yunanistan'da (özellikle Atina'da) geliştirilen belli bir siyasal yaşama düzenine uygulanan bu deyim, hiç değilse bu düzenden memnun olan insanların gözünde olumlu duygusal bir içerik de kazanmıştır. Deyim bu duygusal anlamını, demokrasiyle yönetilen tüm Batı ülkelerinde de muhafaza etmektedir. Ancak 'demokrasi' deyiminin ilk kullanıldığı günden bu yana pek çok anlam değişikliğine uğradığını, bu anlamlar arasında değil değişmez, *ortak* yönler, bazan "aile benzerlikleri" bile bulmanın güç olduğunu görüyoruz[4]. Şüphesiz bu sözcük ilerde daha da yeni içerikler kazanacaktır. Dolayısıyla "Demokrasi nedir?" türünden bir soru üzerinde tartışacak yerde, "Bugüne kadar 'demokrasi' sözcüğü hangi anlamlarda kullanılmıştır?" sorusuna cevap aramak daha doğru olur. Ancak, şurası da bir gerçek ki, aramızda hâlâ bu sözcüğün tek bir geçerli anlamı olduğuna (Platon'cu bir deyişle, değişmez bir demokrasi kavramı veya ideası olduğuna), dolayısıyla deyim birden fazla anlamda kullanılıyorsa, bazılarının onu yanlış kullandıklarına (gene Platon'cu bir deyişle "gerçek demokrasi"nin ne olduğunu bilmeyenler olduğuna) inananlar var. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı anlamda bir demokrasi anlayışını benimseyen düşünürlerle bizim "totaliter" diye bellediğimiz Komünist Doğu Bloku ülkelerinde uygulanan türden "halk demokrasileri"ni savunan düşünürler arasında "gerçek" demokrasinin hangisi olduğu konusunda çıkan tartışmanın da gerisinde böyle bir inancın yattığına inanıyorum[5]. Bu tür anlamsız veya boş tartışmaların insanlar arasında ideolojik görüş ayrılıkları devam ettikçe sürüp gideceği de kesin, zira, başta da belirttiğim gibi, insanın kültürel yaratmala-

4 Jens A. Christofersen üç yüzden fazla değişik 'demokrasi' tanımı saptamış. Bk: Arne Naess and J. Christophersen: "Democracy, Ideology and Objectivity", Oslo University Press, s.277-329. Ayrıca Bk: J. Christophersen: The Concept of Democracy.

rına ilişkin kavramlar söz konusu olduğunda hep işin içine *gözlem*lerden çok *özlem*ler karışıyor, bu nedenle bu kavramların kullanımı üzerinde bir uzlaşmaya varılamıyor. (Sosyoloji, tarih, hattâ ekonomi gibi bilim dallarında geçen ana terimlerin anlamı üzerinde uzlaşmayı güçleştiren, hiç değilse geciktiren faktörler arasında Platon'cu-Aristoteles'ci bir kavram anlayışı arkasına kolayca gizlenebilen bu özlemlerin büyük rolü olsa gerek.)

Ne yazık ki, yalnız 'demokrasi' sözcüğü değil, 'bilim' ve 'felsefe' gibi görünüşte hiçbir duygusal içeriği olmayan, dolayısıyla herhangi bir anlam tartışmasına konu olmaması gereken deyimler de –tarih boyunca pek çok anlam değişikliklerine uğradıkları halde– bu tür tartışmalara konu olabiliyor; daha da ilginci, bu tartışmalar sonunda bir türlü uzlaşma sağlanamıyor. Nitekim, bugün 'bilim felsefesi' ve 'meta-felsefe' diye adlandırdığımız disiplinler büyük çapta bu tür tartışmalardan oluşuyor ve sonunda değişik "bilim" ve "felsefe" anlayışları veya felsefeleri çıkıyor ortaya. Elbet herkes kendi anlayışının tek doğru –veya gerçeğe uygun– anlayış olduğu kanısında ve çekişme sürüp gidiyor. İşte biz bu tür tartışmaların boşuna olduğu, "Bilim Nedir?"[6], "Felsefe nedir?" (veya "Bir Felsefe Sorunu nedir?") gibi sorularla yola çıkan birinin sonunda kendi örnek aldığı veya özlediği bilim veya felsefe anlayışını dile getirdiği, hattâ bazan (okurlarının gizli Platon'culuğundan yararlanarak) kendi anlayışının reklâm veya propagandasını yapmaya çalıştığı kanısındayız[7].

"Bu deyimlerin hiç mi bilgisel (veya objekti. bir içeriği yok?" diye sorabilirsiniz. Var, şüphesiz, var ama, bir tek bilgisel içeriği değil, birçok içerikleri var; bunların neler olduğunu da, Wittgenstein'ın öğüdüne uyarak, ancak bu terimlerin tarih boyunca nasıl kullanılmış olduklarına bakarak saptayabiliriz.

5 Bk: Arne Naess (ed.) "Democracy in a World of Tensions", 1953, UNESCO yayınları.

6 Platon'cu bir tutumun bizdeki ilginç bir örneğine N. Uygur'un bir yazısında rastlıyoruz. Bk: N. Uygur: "Bir Felsefe Sorusu Nedir?" (Felsefeye Çağrı. Bu makalenin İngilizcesi (1964 yılında) *Mind* dergisinde de yayımlanmıştır.)

7 Ch. Stevenson bu anlamda "persuasive definition"lardan söz ediyor.

'Felsefe' ve 'Bilim' Sözcüklerinin Tarihteki Kullanımları

Yunanca 'Philosophia' sözcüğünü ilk defa Pythagoras'ın kullanmış olduğu tahmin ediliyor.[8] Bunu kullanırken Pythagoras'ın aklından geçen şeylerin neler olduğunu tahmin etmek çok güç, ama 'sevgi' ve 'bilgelik' anlamına gelen iki sözcükten kurulu oluşuna bakarak, onun bu deyimle, pratik-teorik, her alanda bilgili (usta) olma arzusunu dile getirmek istemiş olabileceği söylenebilir. Aristoteles'in *Metafizik*'indeki bir açıklaması bizi bu konuda biraz daha aydınlatıyor:

"Felsefe, insanlar bir şeyi merak ettikleri zaman başlar. İlkin yakınlarındaki şeyleri merak ederler, derken yavaş yavaş sorularını daha önemli (büyük) konulara yöneltirler. Kafasını herhangi bir sorunun kurcaladığı ve rahatsız ettiği bir insan bilgisizliğinin farkına varır. Böylece insanlar bilgisizlik durumundan kurtulmak için felsefeye yöneleli, bu amaçlarının pratik kazançtan çok *anlama* olduğu açıkça görülüyor." Aristoteles'in ve genellikle Yunanlıların 'felsefe'den bizim bugün 'bilim'den anladığımız şeyi anladıkları söylenebilir.[9] Kısacası 'felsefe' her türlü *bilgi-edinme* arzu ve çabalarını dile getiren bir deyim eski Yunan'da. Aslında bu deyim uzun zaman bilgi edinme amacına yönelik bütün rasyonel düşünme ve araştırma çabalarına verilen genel ad olmakta devam edecektir. Gerçi modern bilimin ilk önemli ürünlerini vermeye başladığı 17. yüzyılın başlarında galiba ilk defa Galileo 'felsefe' yerine 'bilim' (scienza) deyimini

8 Bk: W. Durant, "History of Civilization II", s. 165. Ayrıca Bk: John Passmore, "Encylopaedia of Philosophy", cilt 6, s.216 v.s.; nitekim, İngilizlerin bugün bizim genellikle sadece "felsefe" adı altında topladığımız konuları "Moral Philosophy" diye "Natural Philosophy"den ayırdetmeye çalıştıklarını görüyoruz.

9 Nitekim, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına doğru İskenderiye'deki Museum'u ziyaret eden Strabon orada bugün bizim doğa bilimleri dediğimiz konularda araştırma yapanlara "filozof" dendiğini yazıyor. Genellikle bugün "manevî bilimler" dediğimiz konularda çalışanlara ise "filolog" deniyormuş (Bk: R. Taton'un yayımladığı Bilim Tarihi dizisinde "Ancient and Medieval Science" adlı eser, s.263-64). Aristoteles'in kendisi teorik bilgi-edinme çabalarının da başlıca üç bilgi dalını oluşturduğunu söylüyor: İlk felsefe, fizik ve matematik; ama her üçü de teorik bilgi arzusunun ortak adı olan "felsefe"nin alttürleri. Nitekim, Theophrastos'un bir kitabına, "Fizikçi Filozofların Görüşleri" adını vermiş olması da bunu gösteriyor. Bk: G.B. Kerferd: "Aristoteles" maddesi, Encyc. of Phil. cilt 1. s. 152.

bir kitabının başlığında kullanıyor *(Discorsi et Dimostrazioni mathematiche intorno nuove Scienze)*, ama gerek kıta Avrupa'sının, gerekse İngiltere'nin en büyük araştırıcıları yaptıkları işi nitelerken 'felsefe' sözcüğünü kullanmakta devam ediyorlar. Bunlar arasında Descartes'in bugün 'bilimsel' dediğimiz konulara ayırdığı iki önemli kitabına "Felsefenin İlkeleri" ve "Felsefe Denemeleri" başlıklarını verdiğini görüyoruz.

Bu konuda İngilizlerin tutumu biraz daha farklı, zira onlar 'felsefe' deyimini genellikle 'deneysel', 'doğaya ait' gibi sıfatlarla sınırlandırma gereğini duymuş olmalılar. Örneğin Henry Power (1664'de yayımladığı) eserine "Experimental Philosophy" adını vermiş. Newton ise (1687'de yayımlanan) baş eserine "Philosophia Naturalis" başlığını uygun görmüş. (Newton bazan 'Experimental Philosophy' deyimini de kullanıyor.)[10] Bütün bu kullanımlardan bugün 'bilim' dediğimiz uğraşılara felsefenin bir alttürü gözüyle bakıldığı anlaşılıyor. Newton'dan sonra da bu gelenek uzunca bir süre devam edecektir. Nitekim, John Dalton'un 1808'de yayımlanan kimya araştırmalarıyla ilgili eserine bile "New System of Chemical Philosophy" adını verdiğini görüyoruz. Ondan bir yıl sonra yayımlanan Lamarck'ın ünlü eseri de "Philosophie Zoologique" (1809) başlığını taşıyor. Bu sonuncu örneklerde bilimsel disiplinlerin de birbirlerinden ayrıldıklarının ön-belirtilerini görmek mümkün, ancak hepsinde gene 'bilim' sözcüğü değil, 'felsefe' sözcüğü geçiyor. (Bugün bile bazı İngiliz üniversitelerinde teorik-fizik kürsülerinin "Doğa Felsefesi" adıyla çağrıldığını görüyoruz.) Bütün bunları İngilizlerin geleneklerine fazla bağlı olmalarına yormak mümkün; ancak, İngiliz filozoflarının genellikle felsefe ile bilim arasında bir öz-ayrımı görmediklerini, örneğin Hume'un "Moral Philosophy"ye deneysel yöntemleri sokmak isteyişinden de anlayabiliriz. Galiba İngiltere'de 'felsefe' yerine 'bilim' sözcüğünü ilk kullanan William Whewell (1840) olmuş,

10 Bk: S. Toulmin: "The Architecture of Matter," p. 213. Robert Boyle'un iki eseri de "Mechanical Philosophy" (1674) ve "Experimental Natural Philosophy" (1663) başlıklarını taşıyor. Ency. of Phil. VI., s.301. Royal Society'nin yayınları "Philosophical Transactions" başlığını taşıyor; "Philosophical Magazine" ise fiziğe ait makalelere ayrılmış.

ondan sonra da sözcük literatürde daha sık kullanılmaya başlanmış. Ancak, çok ilginçtir, bu gelişmeye daha işin başında karşı çıkanlar var. Örneğin, Faraday, belki de bütün zamanların en büyük "deneysel" fizikçisi olduğu halde, 1839 yılında kendisine 'bilim adamı' (scientist) yerine 'doğa filozofu' denmesi konusunda ayak diretiyor.[11] Anlaşılan 'felsefe' ve 'filozof' deyimleri henüz prestijini yitirmemiş.

Ne var ki fizik, kimya gibi –bugün "pozitif" diye nitelendirdiğimiz– bilim dallarındaki hızlı, hattâ bazan göz kamaştırıcı gelişmelerle birlikte 'bilim' sözcüğünün gittikçe artan bir saygınlık kazandığını görüyoruz. Ancak, Hegel, Schelling, Fichte gibi bazı Romantik Alman filozoflarının, Kant'çı gelenekten uzaklaşarak, felsefeyi büsbütün spekülâtif bir mecraya dökmüş olmaları, bu da yetmiyormuş gibi, bilimlerdeki gelişmeler karşısında "küçümser", hattâ bazan "düşmanca" bir tavır takınmaları ayağı daha sıkı yere basan bilim adamlarında bir karşı tepkinin doğmasına yol açıyor ve böylece "bilim" ile "felsefe" arasında bir soğukluk, hattâ bir düşmanlık başgösteriyor. Fransa'da Auguste Comte'un, Almanya'da Kirchhof, H. Hertz ve özellikle Mach gibi fizikçilerin bu kavgada deneysel bilimin bayraktarlığını ettiklerini, hattâ doğruyu aramanın tek çıkar yolunun gözlem ve deney olduğunu, dolayısıyla daha çok hayâl gücüne dayanan salt spekülâsyonlarla hiçbir yere varılamayacağını, başka bir deyimle, felsefenin artık "gününü doldurmuş" olduğu'nu ilân ediyorlar. Felsefede "pozitivist anlayış" diye adlandırılan bu görüşün Wittgenstein'ın *Tractatus*'unda en aşırı ifadesini bulduğunu görüyoruz. Ona göre, bilimsel-olmayan yöntemlerle doğruyu aramak "abesle iştigal"den başka bir şey değildir. Nitekim, Wittgenstein sonunda "felsefe"yi "anlamsız sözler etmek"le özdeşleştirecektir. Sanırım, Wittgenstein'ın felsefeyle bilim arasındaki bütün bağları koparmayı amaçlayan bu radikal görüşü gerek felsefeciler, gerekse bilim adamları arasında bazılarının yaptıkları işin özü üzerinde kafa yormalarına yol açmıştır. Bana sorarsanız, *"metafelsefe" adı altında toplayabileceğimiz bu çabalar büyük ölçüde boşa harcanmıştır;* ve öyle sanıyorum ki, bunda her iki yanın da, yani

11 Bk: Joseph Agassi: "Faraday, Natural Philosopher".

salt spekülâsyonla sorunların çözülebileceğine inananların da, doğruyu bulmak için gözlem ve deneyle yetinilebileceğine inananların da suçu vardır. Biraz felsefe ve bilim tarihi okumuş olan herkes bilir ki, insanın bilgi üretmesinde her iki faktörün de rolü vardır, ancak cevabı aranan soruların türüne göre, bunlardan bazan biri, bazan öteki ağır basar.

Konuşmamın başından beri büyük ölçüde yanlış bir semantik anlayışının "felsefe" ile "bilimi" birbirlerinden ayırma çabalarının arkasında yattığını vurgulamaya çalıştım. Ancak bazan bir çeşit "déformation professionelle" de bu anlayışı destekliyor olsa gerek. Özellikle kendi araştırma alanının önemine ve kendi kullandığı yöntemlerin üstünlüğüne fazla inanan insanların başka alanlarda, hele değişik yöntemlerle çalışanlara karşı bir küçümseme duyduklarını görüyoruz. Nitekim, genellikle matematikçilerle empirik bilimlerde çalışanlar arasında bu tür bir karşılıklı küçümsemeye tanık oluyoruz. ("Bilim dediğin matematik gibi kesin olmalı, olgusal bilim de neymiş?") Buna benzer bir duruma teorik fizikçilerle deneyci meslekdaşları arasında da rastlamak mümkün. ("Asıl büyük, çığıraçıcı buluşları biz yapıyoruz, sizin yaptığınız bizim buluşlarımızın empirik sonuçlarını denetlemekten ibaret!" "Hadi oradan masabaşı veya koltuk fizikçileri!") Öte yandan fizikçiler kimyacılara, kimyacılar biyologlara, biyologlar psikologlara, psikologlar sosyologlara, sosyologlar tarihçilere, tarihçiler vak'anüvistlere ve genel olarak kendilerine "bilim adamı" sıfatını yakıştıranlar felsefecilere burun kıvırmak eğilimindedirler. ("Oldum olası çözülemez birtakım sorunlarla boş yere vakit geçirmekten başka ne iş yaptığınız var ki?") Çok şükür ki, bütün bilim adamları ve bütün filozoflar bu tür bir "déformation professionnelle"le malûl değil! Ne var ki, bu gibiler daha çok insanın bilgi edinme serüveninin bütün biçimleri ve aşamaları hakkında kapsamlı bir görüş sahibi olanlar arasından çıkabiliyor. Gerçi bugün artık bir Aristoteles, bir Descartes, bir Leibniz gibi hemen her konuya, her probleme karşı ilgi duyan, hattâ her konu üzerinde kafa yoran, çözümler getiren evrensel dehalara rastlanmıyor, ama bir Einstein, bir Bohr, bir Heisenberg gibi alçakgönüllü, anlayışlı ve uzlaştırıcı filozof-bilginlere veya bilgin-filozoflara gene de rast-

lanıyor. Bunlar, *uzmanlaşmanın ayrılma, bölünme veya kutuplaşmayı gerektirmediğini anlamış kişiler; bunu da, sanırım, büyük ölçüde insanoğlunun bilgi-edinme serüvenini tarihsel bir perspektiften seyredebilmelerine borçlular.* Ancak böyle bir perspektiften bakılınca, insanın bu serüven boyunca denediği bütün yolların aynı amaca, yani "doğruyu bulma" amacına yönelik olduğu görülebilir.

(iv) Empirik-Tarihsel Yaklaşım

Konuşmamın başında "felsefe" tarihleri yanında "bilim" tarihleri yazıldığını, bu durumun felsefe ile bilim arasında önemli ayrımlar olması gerekeceği inancını güçlendirebileceğini belirtmiştim. Öte yandan, en azından 19. yüzyılın ortalarına kadar her türlü rasyonel "doğruyu" bulma çabalarına 'felsefe' adının verildiğini, ancak bazı filozofların deneysel yöntemleri küçümseyip doğruyu araştırma çabalarını salt spekülâtif yöntemlerle sürdürmeye kalkışmaları üzerine, uzmanlaşma zorunluluğunun da körüklediği bir "déformation professionelle" sonucu, bazılarında felsefe ile bilimin özce ayrı türden uğraşlar olması gerektiği inancının doğduğunu, bu inancın Wittgenstein I gibi aşırı "pozitivist" düşünürleri bilimin yöntemlerini uygulamayan her düşünsel uğraşın boş ve anlamsız olduğu iddiasına sürüklediğini söylemiştim. Hiç şüphesiz, Wittgenstein böylece felsefeyi yadsırken bilimin ne türden bir uğraş olduğu konusunda açık-seçik bir görüşe sahip olmalıydı. Başka bir deyişle, Wittgenstein 'bilim' ve 'felsefe' deyimlerinin tek ve belirli bir anlamları olduğuna inanıyor olmalıydı, yoksa böyle bir işe girişmezdi. Çok daha uzun bir tarihsel geçmişi olduğu, ayrıca 'bilim' terimine kıyasla çok daha kapsamlı olduğu için, 'felsefe' sözcüğünün bugüne kadar hangi anlamlarda kullanılmış olabileceğini araştırmak nerdeyse içinden çıkılmaz bir girişim olurdu. Öte yandan, 'bilim' terimi hem çok daha yeni, hem de çok daha dar kapsamlı, dolayısıyla bu terimin anlamının çok daha belirgin ve az-değişir olduğu varsayılabilir.

Ancak, bugün bile "bilim"in ne olduğunu söyleyebilir mi-

yiz? Ne bilim adamları, ne de bilim felsefecileri, hattâ tarihçileri arasında bu konuda bir uzlaşma olmadığına göre, söyleyemiyoruz. Nitekim, Wittgenstein'ın (ama ikinci dönemindeki Wittgenstein'ın) eski bir öğrencisi olan Max Black, "Scientific Method" adlı bir yazısında bu konuyu ele alıyor ve bilimsel denilen uğraşlar arasında onları başka uğraşlardan, bu arada özellikle felsefeden ayırdetmemizi sağlayacak ortak öz-çizgileri değil, olsa olsa "aile benzerlikleri" bulunabileceğini söylüyor.[12] Ona göre, *bilimsel uğraşları yalnız felsefeden değil, din ve sanattan bile büsbütün ayırdetmek mümkün değil.* Hele bilimin yalnız bugününü değil, geçmişini de gözönünde tutarsak, bilimi başka uğraşlardan ayırdetme işi büsbütün içinden çıkılmaz bir durum alıyor:

"A lively awareness of the complexity of science, regarded as a historical phenomenon, will make it seem unlikely that we shall succeed in finding a relatively simple and immutable essence underlying the confusing procession of accidents. We seem to have not a coherent nexus of well-defined and fully cognizable universals, but rather a concentration and overlapping of characteristics of variable degree. None of the characters which we recognize in the scientific process are independently necessary or sufficient, but all, supporting and jointly reinforcing one another, give rise to a unique historical phenomenon" (s.12-13) Sonuç olarak da şöyle diyor:

"I propose that we treat 'scientific method' as a historical expression meaning, among other things, "those procedures which, as a matter of historical fact, have proved most fruitful in the acquisition of systematic and comprehensive knowledge." (s.13) Max Black'in mesajı açık: Bilimin ne olduğu konusunda herhangi bir görüşe veya felsefeye angaje olmak istemiyorsak, yani bilimsel bir ideolojiden uzak durmak istiyorsak, "bilim" kavramının tarihsel gelişimini izlemekten başka bir seçeneğimiz yok. Bunu yaparsak, belki kavramın değişik kullanımları arasında bazı "aile benzerlikleri" bulmamız mümkün, ama hepsi o kadar. İşin ilginç yönü, günümüz bilim felsefecileri arasında bu umudu bile yitirmiş olanlar var. Bunlar arasmda

12 Bk: Max Black: "Scientific Method", Problems of Philosophy, s.1-19.

Thomas Kuhn ile Feyerabend'in adlarını sayabiliriz. Özellikle bu sonuncusu, "Against Method" başlığını taşıyan eserinde, şimdiye kadar bütün bilim-felsefecilerinin sandığının tersine ve pek çok kolej ve üniversitelerde "Metodoloji" dersleri okutulmasına rağmen, "bilimsel metod" diye bir şey olmadığı tezini savunuyor. Gerçekten çok aşırı, dolayısıyla şaşırtıcı bir tez bu; ama ben şimdilik bu tezin kabul-edilebilir olup olmadığını tartışmayacağım. Ben bunun yerine, uzunca bir süredir kafamı kurcalayan başka bir sorunu sizlerle birlikte irdelemek istiyorum, o da şu: "Bilim Tarihi" yazanlar bu işi nasıl başarıyorlar? Özellikle bilimi felsefeden daha doğrusu "bilimsel" uğraşları "felsefî" olanlardan nasıl ayırdediyorlar? Ayırdedebiliyorlar mı?

Bu soruya tam tatmin edici bir cevap bulabilmek için aslında şimdiye kadar yazılmış olan bütün bilim-tarihlerini gözden geçirmek, hattâ bunları felsefe tarihleriyle karşılaştırmak gerekirdi, zira hiç değilse günümüz felsefe tarihçilerinin de aynı "ayırdetme" sorunu ile karşı karşıya oldukları muhakkak.[13] Öyle ya, bir felsefe tarihçisinin de yazdığı "felsefe" tarihi olduğuna göre, "bilimsel" konulara, sorunlara, teorilere değinmemesi gerekir. Ne yazık ki, ben böyle kapsamlı bir araştırma yapamadım, dolayısıyla bu konuda elde ettiğim ipuçlarını sayısı bir düzineyi geçmeyen kaynağa dayandırdığımı hemen belirtmek isterim. Bunların birer "fair sample" sayılıp sayılmayacağını da bilmiyorum; benimkisini küçük bir "Stichprobe" saymak belki en doğrusu! Ancak, elde ettiğim ipuçlarının Feyerabend'den çok Max Black'i haklı çıkarır gibi göründüğünü söyleyebilirim. Gene de bu izlenim belki de filozof ve bilim adamlarının kendi eserlerine el atamamış olmamdan kaynaklanıyordur, dolayısıyla Feyerabend'in yanıldığını da söyleyemem. Yalnız bir şey kesin gibi görünüyor: Tarihte Platon'cu –Aristoteles'ci bir kavramcılığı belgeleyen hiçbir kanıta rastlamak mümkün değil. Nitekim, her bir bilim tarihçisi bu tarihin kapsamına giren sorun, teori ve yöntemleri kendi kişisel (paradigmatik saydığı) bilim-anlayışına göre saptıyor. Ancak, bu anlayışlar arasında da ayrımlar bulunduğu için, her biri bir başka bilim

13 İlk yazılmış olan "felsefe" tarihlerinin içeriğinin ne olduğunu hep merak ederim; ancak ne yazık ki, bunları inceleme fırsatını bulamadım.

tarihi yazıyor. (Buna ben *Rashomon-etkisi* diyorum). Bu nedenle, öteki tarih araştırmalarında olduğu gibi, bilim tarihinde de objektiflik'ten sözetmek oldukça güç.

Şimdi, izninizle, önce sistemsiz bir şekilde birkaç Stichprobe yapmak istiyorum. İlkin, kanımca hem felsefe nem bilim tarihi sayabileceğimiz bir eserle, F.A. Lange'nin "Geschichte des Materialismus" (Materyalizmin Tarihi) adlı eseriyle başlıyacağım. Lange bilimin ilkin M.Ö. IV. yüzyılda ortaya çıktığı kanısında; ona göre, "pozitif bilimsel araştırma hevesi" bu dönemde daha belirgin bir hal alıyor ve "çeşitli araştırma alanları birbirinden ayrılmaya başlıyor"muş; gerçi felsefe ile doğa-bilimleri arasında kendi zamanındaki gibi bir düşmanlığa eski çağda hiçbir zaman rastlanmıyormuş, ama her iki alandaki en büyük adlar da eskiden olduğu gibi aynı adlar değilmiş.[14] Öte yandan, *felsefe* Ionyalı doğa felsefecileri (phisiologoi) ile başlayıp Epikuros'la sona eriyor, ondan sonra, özellikle İskenderiye'deki Museum'da, pozitif bilimler gelişmeye başlıyormuş. Ona göre, buradaki çok verimli bilimsel araştırmaların can damarı da uygulanan yeni yöntem, yani filozofların başvurduğu salt spekülâsyon yerine gözlem ve deneyin geçmiş olması. Lange sonuç olarak şöyle diyor: "Positive natural science, directed to the precise investigation of particular facts and the clear co-ordination of the results of these inquiries, has completely separated itself from the speculative philosophy of nature, which seeks to reach beyond the bounds of experience, and rise to the ultimate causes of things."[15]

Ayrıca Lange bu dönemde gelişen "bilimler" arasında grameri, tarihi, geometriyi, statiği, astronomiyi ve tıbbı sayıyor. Bu arada "fizik araştırmalarının belirli bir yöntem elde etmiş olduğunu, gelişigüzel gözlemin yerine plânlanmış gözlemin (yani deneyin) geçtiğini, aletlerin gözleme dadiklik getirdiğini, hattâ deneyler yapıldığını[16] belirtiyor. Öte yandan, "hayâl gücüne dayanan spekülâsyon"un, sanat ve edebiyatta olduğu gibi, exact bilimlerde önemli bir rolü olduğunu (s.122), ancak bunun

14 Bk: F.A. Lange: "History of Materialism", I, s.95. (Bu eser doç. Dr. Ahmet Arslan tarafından Türkçeye çevrilmeye başlanmış bulunuyor. Ege Üniversitesi Ed. Fakültesi Yayınları, no.7, 1982.)

15 A.E. s.116-17.

tek tek olayların soğukkanlı ve açık-seçik gözlemiyle denetlenmedikçe insanı çıkmazlara sürükleyeceğini söylüyor. Bu bakımdan ona göre, Yunanlıların bilimsel uğraşlarının *başlangıç noktasını* Demokritos'ta, onun tümüye spekülâtif bir teori olan atomculuğunda aramalıdır.

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, Lange'nin burada öne sürdüğü her iddiaya karşı çıkmak veya karşıt-örnekler bulmak mümkün; ancak ben şimdilik bürada sadece "tarihçileri" konuşturmak istediğim için, buna girişmiyorum. Bu nedenle ben gene hem felsefe hem bilim tarihi sayabileceğimiz bir başka eserden, E.A. Burtt'ün "The Metaphysical Foundations of Modern Science" adlı eserinden, birkaç örnek almak istiyorum.

Lange'nin pozitif bilimlerin felsefeden ayrılma sürecini M.Ö. IV. yüzyılın İskenderiye'sinde başlatmasına karşılık, Burtt aynı sürecin Newton'la birlikte gerçekleştiği görüşünde.[17] Ona göre, Newton'un kendisi de "pozitif bilimsel araştırmaları" felsefeye bırakılması gereken "en son nedenlerle" ilgili sorulardan ayırdediyormuş, bu nedenle hem bilgin, hem filozof sayılmalıymış.[18] Yalnız, Newton böyle bir ayrımın farkında mıydı, Burtt orasını belirtmiyor; ancak, bu ayrımı "bizim bugünkü anlayışımıza göre" yaptığını belirtmek ihtiyacını duyduğuna göre, herhalde ayrımı yapan Newton değil, kendisi. Öyle de olsa, Burtt'ün kendi zamanında herkesin kabul ettiği ortaklaşa bir "bilim-anlayışı" olduğuna inandığı besbelli. İşin daha da ilginç yönü, Burtt'ün Newton'da bir çeşit "çifte-kişilik" görmesine

16A.E. s.117.

17Bk: s.30. "As for pre-Newtonian Science, it is the one and the same movement with pre-Newtonian philosphy, both in England and, on the continent; science was simply natural philosophy, and the influential figures of the periods were both the greatest philosophers and the greatest scientists. It is largely due to Newton himself that a real distinction came to be made between the two." (s.30) Oysa genellikle bilim tarihçileri, bu arada Westfall, modern bilimin Galileo ile başladığı görüşündeler. O zaman akla hemen şu soru geliyor: Neden Galileo da Copernicus değil? Bu tür sorularla Thales'e kadar geri gitmek mümkün aslında, ancak şimdilik bu tür eleştirilere girmiyorum.

18"In his treatment of such ultimate concepts (as force, mass, inertia, space, time, etc.), together with his doctrine of primary and secondary qualities, his notion of the nature of the physical world and of its relation to human knowledge,... in a word, in his decisive portrayal of the ultimate postulates of the new science and its successful method as they appeared to him, Newton was constituting himself a philosopher rather than a scientist as we now distinguish them." (s.33).

rağmen, bilim adamı olarak Newton'un "hiç değilse çalışmalarında, metafizikten kaçınmak için elinden gelen her şeyi yaptığını söylemesi; bu da özellikle "olgulardan türetilemeyen açıklayıcı önermeler diye anladığı varsayımlardan hoşlanmamasıydı"imiş . (s.33)

Burada Burtt'ün kastettiği Newton'un ünlü "hypotheses non fingo" sözü olsa gerek. Bilim felsefesinde uzun tartışmalara yolaçan bu sözün evrensel çekim kuvvetinin açıklanmasıyla ilgili olduğunu biliyoruz. Gerçekten de Newton çekimi açıklamanın gerekli olduğuna inandığı halde, bunu başaramayacağını anladığı için olsa gerek, çekimi bir olgu olarak kabul etmekten başka çare olmadığını görmüş. Ancak Newton'u izleyen birçok bilgin çekimin nasıl bir kuvvet olduğunu anlamaya gerek bulunmadığını, bilimin bu kuvvetin görünüşlerini incelemekle yetinmesi gerektiğini savunmuşlar ve bu tür empirik araştırmalar da çok başarılı sonuçlar verdiği için, özellikle 18. yüzyıldan sonra pekçok bilim adamının hep bu tür araştırmalara ağırlık verdiğini görüyoruz. Ne var ki, zamanla –özellikle 20. yüzyılın başından bu yana– gidiş bir hayli değişmiş, Newton'un kaçındığını söylediği "hipotez uydurma" işi bilimsel çalışmalarda her geçen gün daha bir ağırlık kazanmış bulunuyor. Daha da ilginci, Newton'un açıklayamadığı çekim kuvvvetini salt teorik, hattâ düpedüz "spekülâtif" diyebileceğimiz çabalar sonunda Einstein'ın açıklamayı başarmış olması! Einstein'ın *Genel Relativite Teorisi* 1916 yılında son biçimini almıştı; oysa Burtt kitabını 1930'da yayımlamış. Bundan da anlaşılacağı gibi, Burtt "bilimle felsefeyi bugün yaptığımız gibi" ayırdettiğini sanadursun, gerçekte bu ayrımı 19. yüzyılın empirist-pozitivist bilim anlayışına göre yapmış. Çok ilginç, değil mi? Burada belki "Genel Relativite Teorisinin bilimsel olmaktan çok *felsefi* bir teori sayılması gerekmez mi?" diye itiraz etmek isteyenler bulunabilir. Buna cevabım şu olacak: "Hangi anlayışa göre?" Ne yazık ki, elimizde belirli ve kesin ölçütler yok. Einstein'ın teorisi bugün daha çok "bilim adamı" denen kişiler arasında tartışılıyor ve teorik-fizik kürsülerinde okutuluyor; buna bakarak onun "bilimsel" bir teori olduğunu söyleyebiliriz; aslında buna da gerek yok bence.

Bir başka bilim tarihçisi, L.W. H. Hull, "History and Philosophy of Science" (1960) adlı eserinde, tıpkı Lange gibi, bilimin ilkin İskenderiye'de filizlendiği, bir zaman kaybolup 16. ve 17. yüzyıllarda tekrar ortaya çıktığı görüşünde. Ona göre, "evreni anlama problemine iki değişik düşünsel yoldan yaklaşmak mümkün: biri kuşatıcı, *felsefî* yaklaşım, öteki ayrıntılı, *bilimsel* yaklaşım. Tarihte önce bunlardan birinin, sonra ötekinin ortaya çıktığını, böylece durmadan birinden ötekine geçildiğini görüyoruz.[19] Önce felsefî yaklaşım ortaya çıkmış, ancak bunun ardından "İskenderiye'deki en keskin zekâlar, spekülâtif felsefenin o soylu başarısızlığından etkilenerek, kendilerini bir zaman için exact bilimin ayrıntılı sorunlarına adamışlar." (s.304) Burada da hemen akla pek çok eleştiri geliyor, ama amacım değişik olduğu için bunlar üzerinde durmayacağım. Yalnız, Hull'ın felsefe ile bilimi ayırdetmek için başvurduğu ölçütler pek genel, dolayısiyle çok belirsiz. O da, Lange gibi, felsefe ile bilim arasındaki ayrılığın bir düşmanlık biçimine ancak 19. yüzyılda dönüşmüş olduğunu, Hegel gibi bir filozofla Lord Kelvin gibi bir bilim adamı arasındaki yaklaşımın tam bir tezat oluşturduğunu, ama bu görünüşün altında yakın bir barışmanın belirtilerine raslandığını, bu barışmanın da bilimin ayrıntılı yöntemlerinin felsefenin kuşatıcı amacının gerçekleşmesine yol açmasıyla mümkün olabileceğini söylüyor.[20] Anladığım kadarıyla, Hull'a göre bir insan araştırmalarını çok sınırlı sorunlar üzerinde yoğunlaştırıyorsa bilim adamı, geniş kapsamlı sorunlara yöneltiyorsa filozof sayılmak gerekir. Yalnız, her iki türden sorunlarla uğraşan bir sürü araştırmacı var; nitekim, Hull da Clifford, Huxley, Whitehead, Russell, Eddington, Poincaré, Mach, v.b.g., düşünürleri bu arada anıyor. Peki, bunlar bilgin mi, yoksa filozof mu? Hull'a göre, bunlar özde bilim adamı, ama özellikle ileri yaşlarında(?) felsefeyle uğraşma ihtiyacını duymuşlar; hattâ bazan felsefede at oynatmaya kalkışmaları doğru değilmiş,[21] falan. Görüldüğü gibi, Hull yaptığı felsefe ve bilim ayrımının ne kadar "yapmacık" olduğunun bile farkında değil!

Bundan oldukça değişik bir yaklaşıma René Taton'un ya-

19 A.E. s. 304-305.
20 A.E. s.304-305.

yımladığı Bilim Tarihi dizisinin "Ancient and Medieval Science" cildinde Galenos'a ait bölümü yazan yazarda rastlıyoruz. Bu yazar "Galenos tıbbı bir exact bilim seviyesine yükseltmeye çalıştı" dedikten biraz sonra devam ediyor: "Ne yazık ki, Galenos bir yandan dakik gözlemler üzerinde ısrar ederken, öte yandan köstekleyici bir metafiziksel dogmatizm sergiliyordu. Üzücü olan Galenos'un bir filozof olması değil, önyargılarının gözünü bağlaması ve sonuçlarını çarpıtmasıydı."[22] Peki, Galenos'un gözünü bağlayan metafiziksel, önyargıları nelermiş? Her türlü mekanist, gelişmeci ve ateist görüşlerin düşmanı olup Aristoteles'çi bir teleolojiye inanmasıymış. Anlaşıldığına göre, yazar exact bilimden "mekanist, evrimci ve ateist ilkelerin ışığında dakik gözlemler yaparak genel sonuçlar çıkarmayı" anlıyor. Bunu yapmayana olsa olsa filozof denebilir. Örneğin Aristoteles'i, biyolojide teleolojik bir görüşü savunduğu için, bilgin değil filozof saymak gerekir. İlginç, değil mi?

Şimdi, daha da değişik bir bilim anlayışına geliyoruz. Bu anlayışa hem daha önce bilimi Newton'la başlatan Burtt'te, hem Stephen Toulmin'de rastlıyoruz. Burtt kimyaya ilk "bilimsel kişiliğini" Robert Boyle'un kazandırdığını, bunu başarmak için başvurduğu yöntemin de "duyusal (empirik) olguların akıl-yoluyla (düşünerek) analizinin dakik deneyle denetlenmesi"[23] olduğunu söylüyor. Toulmin de aşağı yukarı aynı görüşte: "Başarıları ne olursa olsun, Boyle hem spekülâtif hem deneysel yönleri bakımından modern bilimin ruhunu en arı biçimde temsil ediyor." (Bk: S. Toulmin, "The Architecture of Matter", s.207-208: "His curiosity was insatiable, and his fundamental belief in the value of experiments as a tool of discovery distinguishes him most in this respect... With his leasure and resour-

21 "Thus scientists, practicing their peculiar method of concentration on limited problems, were gradually forced back, despite themselves, to the philosophic conception of science as an indivisible whole. One result has been the recent tendency of scientists and mathematicians, especially in later life, to cultivate philosophy. On occasion, perhaps, their excursion were as ill-advised as those of old philosophers into natural science." (s. 305-306).

22 A. E., s. 358-59

23 "... and the method the champions, following Gilbert's practice more than Bacon's theory, is that of reasoned analysis of sensible facts, confirmed by exact experiment." (s. 170-71)

ces, he could undertake any inquiry his imagination suggested to him... endlessly contriving new trials, new tests and new instruments; collecting, measuring, observing, describing, reporting, engaging the barest of his acquaintances with probing problems; hoping always to elicit fresh and accurate information about the behavior of natural things." (s. 207-208)

Anladığıma göre, bilim adamı hiç değilse "buluş bağlamında hem deney, hem akılla, hem gözlem, hem spekülâsyonla iş gören, ayrıca akıl veya hayâl gücüyle bulduklarını gözlemlerle denetlemeden herhangi bir doğruluk iddiasında bulunmayan bir kişi. Bir Bacon'un iddia ettiği gibi, bilim sadece gözlemlerden induksiyon yoluyla genel sonuçlar çıkarmak demek değil; ama öte yandan, bir Descartes'ın sandığı gibi, salt *a priori-deduktif* yöntemlere dayanan bir uğraş da değil. Oysa Descartes her konu üzerinde kafa yormuş ve çözüm teklifleri getirmiş evrensel bir dehâ ve salt akılla, yani *a priori* yöntemlerle sorunların çözülebileceğine, üstelik yalnız bu yoldan bulunabilecek çözümlerin geçerli olduğuna inanıyor. Bu nedenle her k nuda ortaya attığı teorilerin deney ve gözlemle denetlenip denetlenmemesi onun umurunda bile değil. Bu bakımdan Toulmin onu Sokrates'ten önceki filozoflara benzetiyor. Descartes hiçbir empirik soruna doğru bir çözüm getirememiş olabilir, ama evrenin akıl-yoluyla anlaşılabileceği, bunun da ancak ve ancak mekanik bir modelle sağlanabileceği yolundaki şaşmaz tutumuyla bilimin ilerlemesine büyük bir katkıda bulunmuş.[24] Görüldüğü gibi, Toulmin en tipik örneğini Newton'da gördüğü bilim adamını filozoftan ayırdeden en önemli öz çizgisinin gerek buluş, gerek belgeleme bağlamında gözleme ve akla eşit ölçüde yer vermesi o duğu kanısında. Ama bu da sadece ötekiler gibi bir görüş, zira kökleri Platon'a, hattâ Pythagoras'a kadar giden, Yeniçağda ise en ünlü temsilcilerini Descartes, Spinoza, Leibniz gibi filozoflarla Liebig gibi bilim adamlarında bulan bir görüşe göre, "gerçek bilim" akıl yoluyla bulunan ve doğruluğu gene akılla belgelenen zorunlu önermelerden oluşur, dolayı-

24 "By reasserting the unity and rationality of nature, he did as much as any man to put seventeenth century scientists back on the intellectiual road trodden by the Greeks. Where F. Bacon had provided the manifesto for experimental sciences, R. Descartes now did the same for scientific theory. Their opposition has been creative, an out of it came many of our most profound insights." (A.E. s.188)

sıyla zorunlu olmayan (contingent) önermelerden kurulu bir bilim olamaz. Bu da gene özlemlerin "bilim" kavramında ne önemli bir rol oynadığını göstermiyor mu? Ama, o zaman da "Bilim nedir?" sorusunu "Değişik filozof ve bilim adamları 'bilim'den neyi anlıyorlar?" biçimine dönüştürmek gerekir.

Şimdi konuya biraz daha değişik bir açıdan yaklaşmak istiyorum. Bilindiği gibi, sık sık –özellikle felsefe ders kitaplarında– bilimlerin zamanla felsefeden ayrıldığı, hattâ "bağımsızlığını kazandığı" söylenir. Buna göre, felsefe ile bilim arasında bir özayrımı olmamak gerekir; başka bir deyişle, tek tek bilimler felsefenin daha gelişmiş, daha bir kesinlik kazanmış biçimleridir. Örneğin, psikoloji eskiden felsefenin bir alt-disipliniydi, oysa şimdi felsefeden bağımsız bir bilim olmuş bulunuyor, hiç değilse, bilim olma yolunda. Burada "Psikoloji gerçekten de bir bilim sayılabilir mi?" sorusunu tartışmayacağım, zira bu soruya herkesin kabul edebileceği bir cevap verilebilmesi için, önce herkesin "bilim kavramı" üzerinde anlaşmış olması gerekeceği meydandadır, oysa ben burada böyle bir anlaşma olup olmadığını araştırıyorum. Bu araştırmaya belki bir ışık tutar düşüncesiyle, ben şimdilik Toulmin'in eskiden felsefî bir öğreti diye adlandırılan *atomculuğun* ne zaman bilimsel bir nitelik kazandığı konusundaki görüşlerini kısaca gözden geçirmek istiyorum.

Toulmin'e göre, Galileo, Boyle, Newton ve Lavoisier'nin benimsediği bu teorinin felsefeyi geride bırakıp bilimsel bir kişilik kazanması için John Dalton'u beklemek gerekiyormuş, zira 17. yüzyılda hava üzerinde yapılan deneyler bu teoriye inananları tatmin etse bile, onun doğruluğunu kanıtlamaya yetmiyormuş (s.184); bu durumu Newton da değiştirememiş, (s.221). "Atomculuk Bilimselleşiyor" başlığını taşıyan bölümde Toulmin uzun zaman felsefî bir teori olarak kalmış olan atomculuğa ilk deneysel dayanağını Dalton'un, bileşik cisimlerin moleküllerinin daima "değişmez oranlar"da birleştiğini göstererek sağlamış olduğunu söylüyor.[25] Gerçi atomculuk Newton için oldu-

25 Dalton bu değişmez ve basit oranları Newton'un atomculuğunu, yani "herbir kimyasal elemanı meydana getiren en son birimlerin aynı olan basit atomlar olduğu, ve her gerçek bileşiği meydana getirenlerin de değişmez bir biçimde belli sayıda atomdan oluşan karma parçacıklar (veya moleküller) olduğu" görüşünü destekleyen bir belge (evidence) sayıyormuş. (Bk: s.258)

ğu kadar Dalton için de bir *teori* olmakta devam ediyor, zira "Newton ve Lavoisier gibi, onun da atomları doğrudan doğruya gözlemesi mümkün değildi, ama geniş boyutlu ölçmelerden onların niteliklerini çıkarmanın bir yolunu bulmuştu."[26]

Hemen burada şu noktayı hatırlatmakta fayda var: 19. yüzyılın sonlarına doğru, gerek araştırmalarıyla kimya bilimine büyük katkılarda bulunan (örneğin W. Ostwald gibi) kimyacıların, gerek (Mach gibi) fizikçilerin bir bölümü hiçbir zaman atomculuğu kabul etmemişler, genellikle gözlenemeyen *(teorik)* nesneleri işe karıştırmayı bilimin ruhuna aykırı, dolayısıyla *metafizik* bir tutum olarak yatsımışlardı. Nitekim, Harré'nin anlattığına bakılırsa, 1870'li yıllarda İngiliz Kimyacılar Derneği'nin 60 üyesinin katıldığı ve Brodie'nin geliştirdiği sistemin tartışıldığı bir toplantıda, bir üye dışında hepsi kimyasal atomların varlığına inanmadıklarını belirtmişler. Gene Harré'nin anlattığına göre, Kimya Derneği Dergisi'nde *teorik* yazıların yayımlanması resmen yasaklanmış ve atomculuk varsayımına da yanıltıcı, metafizik bir teori gözüyle bakılıyormuş.[27] Nitekim, Benjamin Brodie adındaki kimyacı atomlara dayanmayan bir kimya sistemi kurmayı da başarmışmış. Bundan da anlaşılacağı gibi, o sıralarda bilim adamlarının ezici çoğunluğu "bilim"den sadece gözlenebilir olayları inceleyip bunların arasında ölçülebilir, dolayısıyla matematiksel formüllere dökülebilir ilişkiler bulmaya yönelik empirik araştırmaları anlıyorlarmış. Bugün bu dar pozitivist anlayışın yerini çok daha kapsamlı bir görüşe bıraktığını biliyoruz. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Toulmin'in, bir bilim tarihçisi olarak atomculuğu değerlendirirken, konuya *bugün* genellikle paylaşılan bir bilim-felsefesi açısından bakmakta oluşu. Başka türlü söyleyelim: Neyi

26 Bk: A.E. s. 261. Toulmin kimya biliminin 1775 yılını izleyen yarım yüzyılda tam kişiliğini bulduğu, bazı küçük eksik ve yanlışlıklar bir yana bırakılırsa, kimyasal atomculukla molekülsel yapının başlıca ilkelerinin bu süre içinde sağlamca kurulmuş olduğu görüşünde. (Bk: s.262-263)

27 Bk: Rom Harré: "History of the Philosophy of Science" makalesi, The Encyclopaedia of Philosophy, cilt 6, s. 290: "Chemistry in the 19th century was strongly antitheoretical. There was an official prohibition on theoretical papers in the journal of the Chemical Society, and there was also a strong tendency to dismiss the atomic hypothesis as potentially misleading and metaphysical." (s.290)

"bilimsel" saymak gerektiği konusunda bile görüşler zamandan zamana ve kişiden kişiye değişiyor. Bugün bilim adamlarının ezici çoğunluğu kimyasal atomların varlığına –nerdeyse masa ve sandalye türünden nesnelerin varlığına inandıkları kadar– inanıyorlar; şimdi tartışma top-quark gibi bazı "elemanter parçacıklar"ın var olup olmadıkları veya ne tür nesneler oldukları noktasında yoğunlaşmış durumda.

Sırası gelmişken, bilimselliğin ne olduğu konusunda aynı çağda yaşayan düşünür ve bilginlerin bazan zıt görüşleri savunduklarının bir başka ilginç örneğine daha dokunmak istiyorum. Toulmin, kimya biliminin hızla gelişmesini, büyük ölçüde Hales, Black, Lavoisier ve Dalton gibi araştırıcıların inceledikleri madde ve süreçleri *ölçmeye* ve *tartışmaya* büyük önem vermelerine, hattâ sonunda kimya araştırmalarını sadece "ölçülebilir" nesnelerle sınırlandırmalarına yoruyor. (s.264) Bu tutum şüphesiz bugünkü bilim anlayışımıza da çok uyuyor. Ancak, öte yandan, bu anlayışa şiddetle karşı çıkanlar da olmuş. Bunlar arasında Goethe gibi şair-düşünürlerden başka, Venel, Diderot, Lamarck gibi bilim adamları var. Bunlar doğal olayları ve gerçeği çarpıtmayan bir bilimin kantitatif değil, kalitatif yöntemlerle işgörmesi gerektiği görüşündeler. Bu da herkesin gönlünde başka bir bilim-aslanının yattığını göstermeye yeter. Gerçi bu görüşü savununlar eskiden olduğu gibi, bugün de azınlıkta, ama bu bile bilimin özlemlere, hattâ *ideoloji*lere konu olduğunu göstermeye yetiyor.

Şimdi, izin verirseniz, buraya kadar elde ettiğimiz sonuçları sistematik biçimde özetlemeye çalışacağım.

Elbet felsefede de, bilimde de amaç bir ve aynı, yani "doğruyu bulmak" veya bilgi edinmek; o halde, bu iki düşünsel uğraş arasında olsa olsa (i) ele aldıkları sorunlar, (ii) bu sorunları çözmek için başvurdukları yöntemler; bir de (iii) elde ettikleri sonuçların doğruluğunu denetlemek için kullandıkları kararverme yöntemleri bakımından ayrımlar olabilir.

Sorunlar:

(i) Felsefe tarihi okumuş herkesin hatırlayabileceği gibi, ilk başlangıçlarından bugüne kadar akla gelebilecek *her problem* filozofların araştırmalarına konu olmuştur. Bu bakımdan felsefe tarihi tam bir "Kırk ambar" gibidir. Bilimler ister baştan beri felsefeden bağımsız olarak var olagelmiş olsunlar, isterse sonradan birer birer felsefeden ayrılmış olsunlar, onlara öz sorunlar var mı? Varsa, bunları felsefî sorunlardan nasıl ayırdediyoruz?

Hatırlayacağınız gibi, Hull bilimin sınırlı ve ayrıntılı sorunlara yöneldiğini söylüyordu (s.304). Bu oldukça belirsiz bir ölçüt. Kaldı ki, bugün bilim adamları sadece "Solucanın sindirim sistemi nasıl işler?", "Güneş yeryüzünden ne kadar uzaklıktadır?" veya "Işık hızı geçtiği ortama göre nasıl değişir?" türünden sorular değil, "Işık nedir?", "Maddenin en son parçacıkları nelerdir?", "Evren ne zaman ve nasıl oluşmuştur?", "Hayatın kaynağı nedir?" türünden sorulara da cevap arıyorlar. Bu ikinci türden soruları soranlara eskiden filozof deniyordu, ama şimdi aynı soruları bilim adamları yeniden sorduklarına göre...

Daha önce adını anmadığım bir başka yazar, O'Connor, "bilimsel" soruları "felsefî" sorulardan kesinlikle ayırdedebileceğimiz kanısında.[28] Teklif ettiği ölçüt de empirik yöntemlerle, yani gözlem ve deneyle "karar-verilebilir" olma! Bu yoldan karar verilemeyen sorular ise felsefe alamna giriyor olmalı. O'Connor'un daha ilginç bir iddiası da şu: "Çözülmemiş ve çözülmesi güç bile olsa, biz karşılaştığımız problemlerin bilimsel olup olmadıklarını bilebiliriz." (A.E. s.38) Örneğin, bugün henüz kanserin nedenini, nasıl önlenebileceğini ve tedavi edilebileceğini bilemiyor olabiliriz, ama gene de bunların bilimsel sorunlar olduğunu biliyoruz.

28 Bk: J.D.D. O'Connor: "A Critical History of Western Philosophy"de "Aristotle" maddesi, s. 38: "Scientific questions are those which can be decided by the evidence of our senses strengthened and directed by various instruments and by devices of method (measurement, experimental procedures, and so on). It is by such means that men have found out the distances and constitutions of the heavenly bodies, the laws of mechanics, the number and nature of the elements, the ways the plants and animals are nourished, the laws of heredity and the countless other facts of this sort." (s.38a)

Burada O'Connor'un –bilerek veya bilmeyerek– şöyle bir kurnazlığa başvurduğunu sanıyorum. O'Connor hep tezini destekleyecek örnekler seçiyor gibi, oysa asıl sorun bütün bilimsel sorunların bu türden olup olmadığı. Burada hemen insanın aklına şunu sormak geliyor: Modern kozmoloji evrenin başlangıcı ve sonu üzerinde değişik senaryolar üretiyor; aynı şekilde modern biyologlar hayatın başlangıcı hakkında farklı teoriler öne atıyor. Belki hiçbir zaman bu senaryoların ve teorilerin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında duyu-verilerine dayanarak bir karar verilemeyecek. Şimdi bunlara "felsefi" damgasını mı vurmamız gerekiyor? İsterseniz, "evet!" diyebilirsiniz, ama bu teori ve senaryoları düşünenlerden hiç değilse bir kısmının "filozof" sayılmaktan hoşlanacaklarını pek sanmıyorum. Bir başka örnek daha alacağım: Copernicus'tan sonra heliosantrik görüşün kabulü salt empirik karar-verme yöntemleriyle mi oluşmuştur? Isının kinetik teorisinin doğruluğuna bu yoldan karar verilebilir mi? Verilebilseydi, bunlara *teori* denmesinin bir anlamı kalır mıydı?

(ii) Sorunların çözümü için başvurulan yöntemler:

Burada "buluş bağlamı" söz konusu. Bilindiği gibi, herhangi bir soruya cevap vermenin binbir yolu var: gözlemlere başvurmak, tahminde bulunmak, rüyaya yatmak, sezgi veya hayâl gücüne başvurmak, mantıksal çıkarımlar veya "düşünme deneyleri" yapmak, spekülâsyonlara dalmak, bunlardan birine ve birkaçına dayanarak, varsayımlar ve teoriler üretmek, vb. Buluş bağlamında bilim adamlarının, belki rüyaya yatmanın dışında, –o bile şüpheli ya!– bu yollardan herhangi birine başvurmaları beklenebilir. Ama her çağda bunlar arasından sadece birini veya ikisini "bilimsel" sıfatıyla onurlandırmak isteyen kişiler olduğunu görüyoruz.[29] (Bunlar felsefede "rasyonalist" ve "empirist" diye nitelendiriliyor. Şimdi bir de "mantıksal-empiristler" var.) Bilimi felsefeden ayırdetmeye çalışanlardan bazılarının felsefenin salt spekülâsyona, bilimin ise salt gözleme da-

29 Bu konuda Bk: E.A. Lange: II, s.342-43: "Most scientific men of our day think very little of ideas, hypotheses and theories, Liebig, on the other hand, goes too far again when he says that in science all investigation is deductive or a priori."

yandığı kanısında oldukları görülüyor. Oysa, yalnız filozofların değil, bilim adamlarının da, özellikle empirik olayları açıklamak istedikleri zaman, hep işe gözlenemez, teorik nesneleri karıştırdıklarını görüyoruz. Bu Demokritos'un atomları için geçerli olduğu kadar, kimyacıların *flojiston*'u ve *kalorik*'i, fizikçilerin çekim kuvveti, elektromanyetik dalgaları, elemanter parçacıkları, fotonları vö için de geçerli. Bütün bu teorik nesneler, kısmen hayâl gücüne, kısmen de aklın "düşünme deneyleri" yapabilme yeteneğine dayanan (teknik adıyla spekülâsyon ürünü) nesneler. Gerçi bütün bilimlerde spekülâsyona gerek yok, ama özellikle kuşatıcı teorilerde bu yola başvurmadan olmuyor. Özellikle geçen yüzyılda, bilimde spekülâsyona yer verilmemesini, gözlem ve deneyle yetinilmesini salık veren Mach gibi bilginlere rastlanıyorsa da, bu çoktan terk edilmiş dar bir görüş bugün için. Einstein 'spekülâsyon' yerine daha çok 'düşünme deneyi' (Frege) deyimini kullanıyor. Günümüz fizikçileri ise daha çok "modeller kurma"dan sözediyorlar. Ancak her iki halde de, eldeki empirik verilere dayanarak ve bugüne kadar elde edilmiş bilgilerin ışığı altında düşünerek (akılla) gözlenemez varlık ve süreçler tasarlamak bilimin en önemli görevi gibi görünüyor. Aslında *salt spekülâsyon* hiçbir zaman olmamıştır, bu bakımdan "filozof" denilen bir Demokritos'u günümüzün bir teorik fizikçisinden, örneğin bir Bohr veya Heisenberg'den ayırdeden, kafalarının başka türlü çalışması değil, spekülâsyonlarını dayandırdıkları empirik verilerin daha az veya çok olmasıdır. Bu bakımdan ya Demokritos'u kendi çağının bir bilim adamı veya Bohr'u günümüzün bir filozofu saymamız gerekir. Her iki yaklaşım da geçerli bence; bu daha çok bir *semantik zevk* sorunu.

(iii) Karar-verme yöntemlerine gelince:

Galiba bilimsel teorileri felsefî öğretilerden ayırdetmeye yarayan en önemli nitelik, birincilerin ne şekilde denetleneceği konusunda bilim adamlarının kendi aralarında büyük ölçüde anlaşabilmelerine karşılık, felsefeciler arasında böyle bir uzlaşmanın gerçekleşememiş olması. "Formel" dediğimiz bilimler alanında "kanıtlanabilme" olgusal bilimler alanında ise deney

ve gözlemlerle "pekiştirilebilme" geçerli karar-verme yöntemleri sayılıyor. (Gerçi bu konuda da, bilim-filozofları aras nda bir anlaşma yok, nitekim Popper "bilimsel" önermeleri "metafizik" önermelerden "yanlışlanabilir-olma" niteliğiyle ayırdetmeyi teklif ediyor, ama bilim adamlarının kendileri daha çok "pekiştirebilir-olma" niteliğini gözönünde bulunduruyor olsalar gerek.) "Buluş bağlamında" her yöntem, bu arada en aşırı spekülâsyon da "geçerli", ama bir teori hangi yoldan elde edilmiş olursa olsun, "bilimsel" etiketini veya "sıfatını" hakkedebilmek için ondan çıkarılabilecek gözlemsel sonuçların "pekiştirilebilir" olması şart gibi. Nitekim, *Genel Relativite Teorisi* bile ancak bu şekilde bilim çevrelerinde itibar kazanabilmiştir. Aynı şekilde, ısının kinetik teorisi de belki kalorik teorisi kadar spekülâsyona dayanıyor, ama birincinin deneysel sonuçlarını gözlemlerle pekiştirmek mümkün, oysa aynı şeyi ikincisi için yapmak mümkün değil.[30]

Ancak, bu ayırdetme ölçütünü de yatsıyan bilim-felsefecileri var: Örneğin Kuhn bunlardan biri. Ne var ki, Kuhn felsefî teorilerle bilimsel teorilerin gene de birbirinden ayırdedilebileceği kanısında; yalnız onun teklif ettiği ölçütler daha değişik. Feyerabend ise ne "buluş" ne de "denetleme" bağlamında bu tür ölçütler olmadığı ve bulunamayacağı kanısında.

30 Bu konuda Toulmin şunları söylüyor: "The resulting analysis of heat-exchange and gas structure was so exact and detailed that the old disputes faded away, and the very name 'caloric' went out of use. But most important of all; the properties of Maxwell's physical atom and molecules matched perfectly with those of Dalton's chemical atoms... Before long it became possible to estimate Avagadro's number (a constant in chemical theory) on the basis of physical evidence and so calculate at least the absolute numbers, sizes, and weights of individual atoms and molecules." (A. E., s. 281)

*"Aydın" Kavramı Üzerine**

Dildeki pekçok sözcük gibi, 'aydın' sözcüğünün anlamı üzerinde bir anlaşma olmasa bile, bu sözcüğün olumlu bir duygusal içeriği olduğu şüphe götürmez. Bir insanı "aydın" diye nitelendirmek onu "övmek" demektir. Gene de kimin bu sıfata lâyık olduğunu bilmek isteriz. Bundan da anlaşılacağı gibi, bu sözcüğün bir de bilgisel anlamı olduğunu, en azından olması gerektiğini düşünürüz. Yalnız bu anlam insandan insana değişir; dolayısıyla bizim "aydın" sıfatına lâyık gördüğümüz birine bir başkası bu sıfatı lâyık görmeyebilir; elbet bunun tersi de geçerli. Bundan ilk bakışta şöyle bir sonuç çıkıyor: Bir insanı "aydın" yapan ortak nitelikler yoktur, olsa olsa aydın dediğimiz kişiler arasında bazı "aile benzerlikleri" (Wittgenstein) olabilir.

Bizde bazı köşe yazarları bu durumu "kavram kargaşası" diye adlandırıyor, oysa kavram kargaşası diye birşey yoktur, olmaz da. Gerçekte olan şudur: Değişik insanlar aynı sözcüğü başka başka anlamlarda kullanırlar, ama bunlardan hangisinin doğru olduğuna karar verecek bir merci yoktur. Kavram kargaşasından söz edenler her sözcüğün bir tek doğru anlamı olduğuna, bunu da o sözcüğü kendileri gibi kullananların bildiğine inanırlar. Ne yazık ki, günlük dilde kullandığımız hemen hiçbir sözcüğün böyle ortak bir anlamı yoktur, zira Platon ile Aristoteles'in sandığının tersine, bu dildeki hiçbir sözcük kafamızdaki bir kavramın sembolü değildir. Nitekim, Platon'un "sokratik" diye vasıflandırılan diyalogları da bu iddiamızı belgeliyor.

Burada, "Aman, nasıl olur, birinin 'üçgen' dediğine bir başkası 'dörtgen' mi der? Kim bıçakla çatalı karıştırmıştır?" diyerek itiraz edenler olacaktır.

* *Cumhuriyet Bilim Teknik* eki, 17 Ocak 1997, s.16

Doğrudur, bu gibi bağlamlarda kavram kargaşasına pek rastlanmaz, ama bu, dildeki bazı sözcülere ya kendiliğinden ya da özel bir "uzlaşma" ile belirli bir anlam verilmiş olmasından kaynaklanır. Matematik dilinde "daire" sözcüğü sadece "aynı noktadan eşit uzaklıkta olan noktaların belirlediği kapalı şekil (eğri)'e" verilen bir ad olup, bu ad yeryüzünde rastladığımız herhangi somut bir daireyi değil, 'soyut' bir geometrik şekli gösterir. Daha doğrusu, matematikçiler bu sözcüğü sadece bu soyut şeklin adı olarak kullanmak konusunda uzlaşmışlardır. Gerçi 'çatal' ve 'bıçak' sözcükleri üzerinde belki hiçbir zaman bu tür bir uzlaşma olmamıştır, ama insanoğlunun belli bir amaçla yaptığı ve yemek yerken kullanılan bazı aletleri gösteren bu sözcükler –belki insanların bu aletleri hep aynı amaçla kullanmalarından ötürü– çok belirgin bir anlam kazanmıştır. İyi de, aynı şeyi 'Aydın' sözcüğü için de söylemek mümkün mü? Öyle olsaydı, "aydın kime denir?" gibi bir soru araştırma ve tartışma konusu olur muydu?

Her dil birçok alt-dillerden (bilim ve teknik dilleri) oluşur, bu nedenle, herhangi bir dili konuşan kişinin bu alt-dilleri bilmesi şart değildir. Kültürsüz insanlar daha çok pratik bir amaca hizmet eden "günlük" dili konuşurlar. Matematik okumamış bir kimseye "Asal sayı nedir?" diye sorarsınız, aval aval yüzünüze bakar, zira 'sayı' sözcüğünü bilir, ama "asal sayı" diye birşey duymamıştır. Aslında herkes bütün günlük-dili de bilmez. Bilim dilleri matematikten fiziğe, fizikten biyolojiye, biyolojiden psikolojiye, sosyolojiye ve antropolojiye gittikçe kullandıkları, sözcükler de belirsiz (imprecise) ve çok-anlamlı olmaya başlar, hele sıra tarihe geldiğinde genel bir belirsizlik ve çok-anlamlılık karmaşasıdır başlar. Bu sözcüklerin anlamları üzerinde bilim adamları anlaşmaya varamadıkları için, teknik terim niteliğini kazanmamışlardır.

'Aydın' sözcüğü de bunlardan biridir. 'Demokrasi', 'özgürlük', hatta 'felsefe' ve 'bilim' sözcükleri de günlük dilin karmaşası içinde gelişigüzel kullanılırlar. 'Bilim' sözcüğünü bu öbeğe sokmuş olmamı yadırgayanlar olabilir. Her bilim kullandığı sözcüklere bir teknik terim niteliğini kazandırmaya çalışır, ama 'bilim' sözcüğünün kendisi hâlâ bir günlük dil sözcüğü olma

niteliğini korumaktadır. Bu nedenle, bugün de birbirinden bir hayli farklı 'bilim felsefeleri' vardır.

Yazının başında belirttiğim gibi, bilgisel anlamı üzerinde uzlaşılamayan 'aydın' gibi sözcüklerin çoğu zaman ortak bir duygusal içeriği vardır. Nitekim, bir insanı "aydın" diye nitelemek onun düşüncelerinden hoşlandığımız veya görüşlerini onayladığımız anlamına gelir. Bu anlamda 'aydın', aynı zamanda bir "övgü" sözcüğüdür.

İşte böyle ortak bir duygusal içeriği bulunan, dolayısıyla övme veya yerme amacıyla kullanılan sözcüklerin bilgisel içeriği insandan insana değişebiliyor. Nitekim, birisine "Aydın kime denir?" diye sorarsanız, alacağınız cevap aşağı yukarı şu olacaktır: "Vallahi bilmem, ama herhalde profesörler, genellikle öğretmenler, fikir adamları, bu arada edebiyatçılar, hatta gazeteciler aydın dediğimiz kişiler arasında yer alır." Aynı soruyu bir başkasına sorarsanız, bu defa filozoflarla bilim adamlarını aydınlar öbeğine sokabilir. Sözün kısası, sıradan insanların aydının ne olduğu konusunda açık-seçik bir fikirleri yoktur, ama dediğim gibi, bu sözcüğün de, birçok başkaları gibi, bir övgü sözcüğü olduğu konusunda anlaşırlar.

'Aydın' gibi değişik anlamlara çekilebilen sözcükler bazen insanlar arasında sözel tartışmalara yol açar. Bir sözcüğün ne tür kişilere uygulandığı konusunda tereddütlerin başgöstermesi onun "belirsiz" olduğunu, değişik kişiler tarafından başka başka insanlara uygulanması "çok-anlamlı" (ambiguous) olduğunu, bu yüzden çıkan tartışmaların bir türlü sonuçlandırılamaması ise "kaypak" olduğunu gösterir. Bu tür tartışmaların kavramcı dediğimiz kişiler arasında başgösterdiği söylenebilir. Zihinsel nesneler olarak kavramların varlığına inananlar bir sözcüğün doğru kullanılışının kendi kullanışları olduğunu sanırlar.

'Aydın' sözcüğünün herhangi bir bilim dalında teknik bir terim haline getirilmiş olup olmadığını bilmiyorum. Ben bu terimi şu anlamda kullanmayı teklif ediyorum: "Bilimsel düşünme alışkanlığı edinmiş kişilere aydın denmesi uygundur." Besbelli ki, ben burada kendi zevkime uygun bir tanım öneriyorum. İyi de, bu tanımda geçen 'bilimsel düşünme' tanımından

ne anlıyorum? Benim bu konuda da teklifim şu olacak: "Doğruluğundan emin olmadığı bir iddiada bulunmamak, dolayısıyla doğruluğundan emin olmadığı herhangi bir iddiayı kabul etmemek bilimsel düşünüşün gerekli ve yeterli şartlarıdır." Buna göre, bilimsel düşünüş insana hem bir kolay kolay "inanmama sorumluluğu", hem de ona paralel olarak, belli bir "şüphe etme yükümlülüğü" yüklüyor.

Bundan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Eğer bir insan bilgi-üreticisi olmak iddiasında ise, öne süreceği fikir veya teorinin yeterince belgelenmiş olup olmadığından emin olacak, bilgi-tüketicisi durumunda ise, herhangi bir iddia karşısında önce iddianın yeterince belgelenmiş olup olmadığını araştıracak, ancak bundan emin olduktan sonra iddiayı kabul edecek. İyi de, bir iddianın yeterince belgelenmiş olması ne demek? Burada elimizde bir tek pratik ölçüt var: Öne sürülen iddiaya uzmanların yaptığı bütün itirazlar iddianın sahibi tarafından tatmin edici biçimde cevaplandırılmışsa, iddia yeterince belgelenmiş sayılır. Peki, bunu nereden anlarız? İddiaya yapılan itirazların iyice azalmasından!

Fikirleri filozoflarla bilim-adamları üretir. Onları denetleme görevi de başka filozoflarla bilim-adamlarına düşer. Tüketici durumunda olan sıradan bir insan "aydın" sıfatına layık olmak istiyorsa, her yeni fikir karşısında kendi kendisine şu soruyu sormakla yükümlüdür: "Bu fikir kabul edilmeye değer mi?" O çoğu zaman bu soruya cevap verecek durumda değildir, bu nedenle konunun "uzmanlarının" görüşünü alması, alıncaya kadar "çekimser" kalması gerekir. Bu son tavıra şüphecilik diyoruz.

Benim teklif ettiğim tanıma göre, genellikle "aydın" diye adlandırılan birçok kişi 'aydın' teriminin kapsamı dışında kalıyor. Bunlar arasında pek çok profesör ve düşünürü, hatta "bilim-adamını" sayabiliriz. Bunlardan bir kısmını kapsam-dışı bırakmam bazılarınca yadırganabilir. Gerekçem şu: Bir bilim-adamı kendi dar uzmanlık alanında "bilimsel düşünüş" kuralların uyduğu halde, bu alan dışında tam bir "sıradan adam" gibi davranabilir; nitekim, bilim adamlarının ezici çoğunluğu bu durumdadır.

İsterseniz, bir de sözcüğün etimolojisine bakalım: 'Aydın' Osmanlıcada 'münevver' sözcüğünün öztürkçesi. Her iki sözcük de bizi "aydınlanma felsefesi"ne götürür. Bu felsefeye göre, aklın (yani bilimsel düşünmenin) en büyük düşmanları boşinançlar (superstition), ön-yargılar (prejudice) ve dogmalardır. Birinciler daha çok hayal gücünün ürettiği, gerçek dünyada herhangi bir karşılığı olmayan inançlar, ikinciler daha çok duygularımızın baskısı altında yaptığımız acele genellemeler; üçüncüler ise ya bize çocuklukta aşılanan/veya herhangi bir otoritenin dayattığı, geleneklerin pekiştirip dokunulmazlık kazandırdığı inançlardır.

Her üç tür inanç da inanıverme ile şüpheden kaçınma toprağı üzerinde çimlenen "bilim-dışı" zihin ürünleridir. Gördüğünüz gibi, benim aydınlık ölçülerim bir hayli sıkı, zira salt inançla beslenen her insanı dışarda bırakıyor. Ben ancak aldanmamak ve aldatmamak için gereken düşünsel titizliği gösterebilenlere "aydın" sıfatını layık görüyorum. Ama umarım, "aydınlık anlayışım" fazla karanlık değildir.

II. DİN

Genel Açıklama

Yarım yüzyılı aşkın bir süreden beri Türkiye'nin tartışma gündeminde yer alan en önemli üç sorun olduğu söylenebilir: *Demokrasi, Din* ve *Laiklik*. Bu konudaki tartışmalar son onyıllarda dinciliğin toplum yaşamımızda gittikçe artan bir hız kazanmış olması nedeniyle daha da artmış ve şiddetlenmiştir. Bu olgunun laikliği, dolayısıyla demokrasiyi tehdit ettiği kaygısına kapılan Atatürkçü aydınlarımız hemen her gün dinciliğin laiklikle bağdaşmadığını, dolayısıyla genç demokrasimiz için çok ciddî bir tehlike oluşturduğunu kanıtlamaya çalışan yazılar yazmaktadırlar. Bu Atatürkçü aydınlardan biri de benim; nitekim bu bölümdeki yazılarımda aynı kaygının, hattâ telâşın izlerini bulacaksınız. İlk yedi yazı belli aralıklarla *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandı. Ancak biz Atatürkçüler daha çok kendimiz gibi düşünen öteki aydınlara ulaşabildiğimiz için, bu yoldaki çabalarımız bir tür "iman tazeleme" eylemi olmaktan öteye gidememektedir. Ne yazık ki, pratikte bir ulusun kültürel kaderini politikacılar belirliyorlar, dolayısıyla her şey sonunda bu politikacıların kültür seviyesine bağlı kalıyor.

Bu kitaptaki hemen bütün yazılarımda bu noktaya açıkça veya dolaylı biçimde dokunduğumu sanıyorum. Ancak bir defa daha tekrarlamakta yarar görüyorum: Bugün Atatürkçülükten sapan politikacılarımızın hemen hepsi daha çok kültürsüzlüklerinden ötürü ülkenin başına "dinci" bir iktidarın gelmesine zemin hazırlamışlardır! Bunların arasına –hem de uzun bir süre iktidarda kalan– K. Evren'le çevresindeki generallerin karışmış olması Türkiye için hazin bir olaydır. "Hazin" diyorum, zira bunların –iddia ettikleri gibi– "Atatürkçü" olduklarından

şüphe etmeye hakkımız yok. Her "yanılgı"yı kötü niyete yormak çok yanlış bir tutum bence. Evren'le arkadaşlarının en az bizler kadar samimî birer Atatürkçü olduklarına inanmamak için ben herhangi bir neden görmüyorum, ancak danıştıkları "akıl hocaları"nın onları yanılttıklarından da adım gibi eminim.

Bu sayın generallerin ellerine Türkiye'yi "dinci" politikacıların sokmuş oldukları yanlış yoldan çıkarıp tekrar Atatürkçü yola sokmak gibi eşsiz bir fırsat geçmişti. Nitekim, iktidara el koydukları ilk günlerde birçoğumuz bu umuda kapılmıştık. Ama, ne yazık ki, biz Atatürk devrimlerinin diriltileceği umuduyla sevineduralım, Sayın Evren "Türk-İslâm Sentezcileri" denilen kişileri "akıl hocası" olarak seçmiş olmalı ki, Atatürk'ün kurmuş olduğu iki "devrimci" kurumu kapatıp yerine daha "bilimsel" olduğu iddia edilen yenilerini kurdurdu. Ancak kanımca Türkiye'ye yaptığı en büyük kötülük okullara "zorunlu" din dersleri koydurmuş olmasıdır. İşin asıl ilginç yanı, böyle bir karar almadan önce Ankara İlâhiyat Fakültesi profesörlerine danışmış olması ve onların olumlu "fetvası" üzerine zorunlu din eğitiminin okullara konmuş olmasıdır. Görüldüğü gibi, bu işin asıl "suçlu"su bu sayın profesörler. Bunların –üstelik eğitimi tam 8 yıl süren– "zorunlu" din derslerini generallere tavsiye etmelerinin ardında maddî çıkar hesaplarının yer almış olması da çok muhtemel. Sözün kısası, "Din Kültürü" derslerini okullara sokan generallerin de, onların akıl hocalığını eden profesörlerin de "kültür"lü olmadıkları bence şüphe götürmez!

'Kültür' sözcüğünden sanatları, edebiyatı, bilimi ve felsefesi, hattâ "ahlâk" anlayışı ile "Batı kültürü"nü kastettiğimi belirtmeme bilmem gerek var mı? Nitekim, Atatürk de "Batı uygarlığı" adı altında bütün değerleriyle Batı kültürünü bu ülkeye sokmayı devrimlerinin ana hedefi olarak görüyordu. Burada "bütün" kavramı üzerinde ayrıca durmayı yararlı görürüm, zira genellikle "kültür" adını verdiğimiz etkinlikler bir bütündür, yani onu oluşturan –maddî ve manevî– bütün kavramlar arasında bir deyimle "organik" bir bağ vardır. Örneğin sınırsız "düşünme özgürlüğü" olmayan bir ülkede "demokrasi"den sözetmek mümkün değildir, oysa bu türlü bir özgürlük ancak

durmadan yeni fikirler üreten insanların çok olduğu, bilimde, felsefede ve teknolojide çok ileri gitmiş toplumlarda serpilebilir. Bu da o tür toplumlarda din adamlarının veya politikacıların toplumsal bir baskı grubu oluşturacak kadar güçlü olmamalarına bağlıdır. Böyle bir durumun ilkin –Isparta hariç– eski Yunan sitelerinde gerçekleştiğini görüyoruz.

Felsefenin ilkin Miletos'da, ondan sonra da Akdeniz'in çeşitli kolonilerinde ortaya çıkabilmiş olması bu sitelerde düşünme özgürlüğünü kısıtlayan güçlü baskı grupları olmadığını gösteriyor. Gerçi Atina sitesinde Anaxagoras, Sokrates, hattâ Aristoteles dinsizlikle "suçlanmışlar", Sokrates bu yüzden ölüme mahkûm edilmiş, Anaxagoras'la Aristoteles de Atina'dan kaçmaya zorlanmışlar, ama Ortaçağ Avrupa'sında görüldüğü türden sistemli bir dini kontrol ve kovuşturma mekanizmasından sözetmek mümkün değil. Zaten öyle olsaydı, eski çağın Yunanistan'ında yüzlerce filozof ve bilim adamı yetişmiş olmasını açıklamak imkânsız olurdu.

Aynı şey sanat ve edebiyat için de geçerli!

Sözü asıl oraya getirmek istiyorum: Çok partili demokrasiye geçtiğimiz günden beri bizde "demokrasi" ve "laiklik" konuları üzerinde yapılan tartışmaların sürüp gitmesini ben büyük ölçüde Batı kültür tarihini iyi tanımamış olmamıza yoruyorum. Önce 'demokrasi' sözcüğü üzerinde duracağım: yakın zamanlara kadar bu sözcük *bir rejim adı* olarak hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Haklı olarak Atatürk de bu sözcüğü kullanmaya gerek görmemiş, onun yerine –örnek aldığı birçok Batı ülkesi gibi– 'cumhuriyet' sözcüğünü kullanmıştır. 'Demokrasi' aslında bir rejimin değil, bir "toplumsal yaşama" felsefesinin adıdır. Nitekim, bugün de krallıkla yönetilen birçok ülkenin bu tür bir yaşam felsefesini benimsemiş olduklarını görüyoruz. Krallıkla yönetilen ülkelerin başında da İngiltere geliyor ve biz bu ülkeye –demokratik yaşam felsefesini ilk geliştiren filozoflar bu ülkeden çıktığı için– "demokrasinin beşiği" diyoruz. Oysa, biliyoruz ki, İngiltere bugünkü *seçim sistemini* çok yakınlarda geliştirip uygulamaya koymuş. Bu nedenle bizim bilgisiz ve kültürsüz halkımıza "demokrasi"yi tek-dereceli bir seçim sistemi diye tanıtan politikacılarımızın günâhı çok büyük. 'Demok-

rasi' artık en geniş ifadesini "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nde bulan bir yaşam felsefesinin adı. Üstelik bu felsefe yüzlerce düşünürün ortak katkısıyla oluşmuş.

"Laiklik" kavramına gelince: Bugün anlamı üzerinde en çok tartışılan bir kavram da bu, bilindiği gibi. Oysa demokratik yaşam biçimini benimsemiş olan Batı toplumlarınm ezici çoğunluğunda bu tür bir tartışma konusu yok. Nedeni çok açık: Bütün bu toplumlarda oldukça canlı bir din hayatı bugün de var, ama din adamlarının *baskısı* diyebileceğimiz bir olay yok. Yok, çünkü, ister Katolik, ister Protestan, ister Anglikan olsun, kilise bireylerin vicdan ve düşünme özgürlüğüne müdahale etmeye kalkmıyor! Ayrıca bu ülkelerde dindar olup olmamak kişinin seçimine bırakılmış, toplumun paylaştığı din veya mezhep hangisi olursa olsun, her türlü dinî inanç veya pratiği "eleştirmek" de serbest. Hiç kimse "ateist" olan bir insana "düşman", hattâ "ahlâksız" gözüyle bakmıyor. Görebildiğim kadarıyla, bunun iki nedeni var: 1) Büyük din adamları bu tür bir müdahalenin gereksiz, hattâ sakıncalı olduğunu görecek kadar "kültürlü"; 2) Sıradan din adamları arasında bağnaz olanlar bile böyle bir müdahalenin sonuç vermeyeceğini bilecek kadar akıllı. Nitekim, bu ülkelerde hâlâ bazı yeni tarikatlar (sect) türüyor, ama bunlar arasından siyasî gücü ele geçirmeye kalkışacak kadar akılsızlar çıkmıyor. Böylece "dindar" kişiler de uygarlığın gidişine ayak uydurmuş bulunuyorlar.

Batı'daki büyük din adamlarının "kültürlü" olmasından şunu anlıyorum: "Dindar" yaradılışlı olmalarına rağmen, bu insanlar hiçbir zaman kendilerini din dogmalarının katı çerçevesi içine hapsetmiş değiller; dolayısıyla içinde yetiştikleri toplumun *bütün* kültür nimetlerine "açık" insanlar. Başta felsefe ile yakından ilgilendikleri gibi, aralarında kendilerini belli bir bilime adamış, hattâ bilimin o dalında buluşlarıyla ün yapmış bir sürü insan var. Kaldı ki, bu insanlar arasında klâsik müzik konserlerine, operaya, tiyatroya gitmeyen, resim ve edebiyatla ilgilenmeyen tek bir kişi olduğunu sanmıyorum. İçinde doğup büyüdüğü kültürle böylesine bütünleşen bir insanın o kültürün herhangi bir ürününe karşı tavır alması beklenebilir mi? Yobaz ve bağnaz dediğimiz kişiler genellikle bilgisiz ve "hükmetme"

tutkularını köstekleyemeyen insanlar arasından çıkar. Bu gibiler tarih bilincinden de yoksun oldukları için, geçmişin karanlık dehlizlerinde unutulmuş olan yaşam-biçimlerini diriltmeye kalkışırlar.

Türkiye'de laiklik sorununun hâlâ tartışma konusu olmasının asıl nedeni, bu ülkede Batı kültürünün bütün kurumlarına "düşman" bir "dinci" kesimin siyasî iktidarı ele geçirip vicdanlar ve düşünce üzerine tam bir egemenlik kurma özlemi içinde olmasıdır. Sanırım, demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak seçmiş ülkeler arasında laikliği bir anayasa kuralı yapmış olanların sayısı fazla değildir. Bizdeki dinciler resmen laik olmayan ülkeleri örnek göstererek laikliğin şart olmadığını iddia ediyorlar. Gerçekten de, İngiltere gibi din adamlarının bile kültürü tüm kurumları ile benimsemiş olduğu bir ülkede ne laikliği bir anayasa kuralı yapmaya gerek vardır, ne de okullardan din derslerini kaldırmaya, zira herkes bilir ki, o toplumda yetişen her yurttaş başkalarının vicdan özgürlüğüne saygılıdır ve saygılı olmaya devam edecektir. Avrupa toplumları arasında laikliği yasal bir garanti altına almak zorunluluğunu duyan –benim bildiğim– bir Fransa var; biz de Fransa örneğini izlemişiz. Öyle sanıyorum ki, Fransa'yı buna zorlayan etkenlerin başında bu ülkenin yüzyıllar boyunca Katolik kilisesinin baskısı altında yaşamış, bu nedenle orada aydınların papaz sınıfına karşı sürekli bir güvensizlik duymuş olması geliyor. Nitekim, Katolik kilisesi Fransa'da aynı zamanda din adamı olan bilim adamları üzerindeki baskısını bugün bile devam ettirmektedir. Bunun en tipik örneği Katolik kilisesinin büyük bir paleontolog olan Theillard de Chardin'in kitaplarının basılmasına izin (imprimatur) vermemiş olmasıdır. Gerçi Fransa'da –özellikle Cizvit kolejlerinde– öğrencilere en ileri seviyede çeşitli bilimler öğretilir, ayrıca orada (Abbé Nollet ve Abbé Pluche gibi) birçok rahip bilimin halka yayılması işinde bir misyoner ruhu ile çalışmıştır, ama gene de dinî dogmalarla açıkça çeliştiğine inanılan bilimsel iddialarla ortaya çıkanları kilise iyi gözle karşılamaz. Bu nedenle Fransa'da devlet okullarında din dersleri verilmesi yasaktır. Bundan da anlaşılabileceği gibi, her modern devlet sosyal sorunlarını çözmeye çalışırken geçmişteki acı denemelerini

akılda tutmak ve bugün içinde bulunduğu kültürel şartları gözönünde bulundurmak zorundadır. Çok eski ve halkın günlük yaşamında çok köklü bir yeri olan dinî görmezden gelmek, hele bir ara komünist ülkelerin yaptığı gibi, dini pratikleri tümüyle yasaklamaya kalkmak herhalde "gerçekçi" bir davranış değil, üstelik insanı bütün inanç, duyuş ve davranışlarında elden geldiğince "özgür" kılmayı amaçlayan demokratik bir yaşam anlayışına aykırı bir davranış. Nitekim, Atatürk hiçbir zaman insanların inanç ve ibadetlerine karışmamış, sadece eskisi gibi okullarda din dersleri verilmesini sakıncalı görmüştür.

Atatürk'ün bu konuda ne kadar haklı ve ileri görüşlü olduğu Türkiye'de bu derslerin, hem de *zorunlu* olarak, öğretim programlarına alınmasından sonra ortaya çıkan durumdan kolayca anlaşılabilir. Atatürk'ün devraldığı Osmanlı kültür hayatı yalnız bilim açısından değil, *din* açısından da son derece "acınacak" durumdaydı. 600 yıla yaklaşan egemenlikleri boyunca Osmanlılar ne bilimde, ne felsefede, ne de dinde tek bir özgün fikir üretmemişler, Batı'nın sanat hayatına da neredeyse büsbütün yabancı kalmışlardı. Felsefî düşünüşün gelişmediği bir toplumda din hayatının da yozlaşması kaçınılmazdır. Nitekim, bizde medrese eğitiminin birtakım dinî dogmaları ezberletmeye, Kur'an'la hadisleri yorumlamaya ve açıklamaya inhisar ettiği anlaşılıyor. Bilimlere ilgi duyan din adamları çıkmadığı gibi, felsefe okutulması bile büyük bir kuşku konusu olmuş. Bunlarla uğraşmanın dinî inançları zayıflatacağı korkusu "ulemâ" sınıfının korkulu rüyası haline gelmiş. Toplum hayatındaki tartışılmaz otoritelerini kaybetme korkusu da caba!

Atatürk'ün başlangıçta "aydın" din adamları yetiştirilmesi için "İmam-Hatip Okulları", hattâ bir de "İlâhiyat Fakültesi" açılmasını düşlediğini, ama sonradan bu düşüncesinden vazgeçtiğini biliyoruz. Sebebi ne olursa olsun, bu kararında da ne kadar haklı olduğu Türkiye'de yüzlerce "İmam-Hatip Okulu" ve onlarca İlâhiyat Fakültesi kurulduktan sonra daha iyi anlaşılıyor. Bu okul ve fakültelerde verilen eğitimin *kalitesi* hakkında bir şey söyleyecek durumda değilim, ancak öteki lise ve fakültelerimizde verilen felsefe ve bilim eğitiminin kalitesi hakkında bir hayli bilgisi olan bir kişi olarak –benzetme yöntemiyle– din

eğitiminin düzeyi ve kalitesi hakkında oldukça isabetli bir tahminde bulunabileceğimi sanıyorum. Kaldı ki, liselerde okutulmakta olan "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" kitaplarının içeriğinden de bunları yazmış olan İlâhiyat profesörlerinin kafa yapısı ve bilgi düzeyi hakkında yeterli bilgi sahibi olmak mümkün.

Bu bölümdeki bazı yazılarımdan da anlaşılabileceği gibi, bu kitaplar her açıdan bir "düzeysizlik" örneği. Bir defa 'din kültürü' deyiminin kullanılmış olması bile başlıbaşına bir "Şark kurnazlığı" yutturmacası. Yazarlar açıkça din propagandası yapan bu eserlere bu başlığı vererek, bu kitapların da –öteki ders kitapları gibi– *bilgi iletimi* için yazılmış olduğu izlenimini uyandırmaya çalışmışlar. Öğrenciler arasında bunu yutan var mıdır, bilmem, ama eğer varsa, bunun son derece tehlikeli bir oyun olduğunu belirtmek zorundayım, zira bu oyuna gelen bir öğrenci daha "inanç" (veya "iman") ile "bilgi" arasındaki ayrımı anlamamış demektir ki, bu tür bir öğrenciye her türlü safsatayı rahatça yutturabilirsiniz.

Şüphesiz "din psikolojisi", "din sosyolojisi", "dinler tarihi" gibi bilimler, bir de "din felsefesi" dediğimiz bir disiplin var. Eğer bir kitap dinî inançların ne tür bir ruhî ihtiyaçtan doğduğunu *(din psikolojisi)*, nasıl kurumlaştığını ve toplumda geleneksel bir güç haline geldiğini *(din sosyolojisi)*, dinî ihtiyaçların zaman içinde ve toplumdan topluma nasıl değiştiğini, değişik dinlerin birbirlerini nasıl etkilediğini vb *(dinler tarihi)* inceliyorsa, "bilim" kategorisine girer. Bir de dinlerin özünün ne olduğunu araştıran, bunların doğuşuyla ilgili *teoriler* üreten, onları sanat ve bilim gibi öteki kültür etkinliklerinden ayırdeden yönleri bulup çıkarmaya çalışan *din felsefesi* var. Bunlara din olaylarının daha başka yönlerini aydınlatmaya çalışan başka bilim dallarını da ekleyebilirsiniz, ama bütün bunların hepsinde ortak olan bir yan var, o da bütün çabaların dini *anlamaya*, dolayısıyla *din hakkında bilgi edinmeye* yönelik olmasıdır. İsterseniz bütün bu çabaları "Din Kültürü" kavramı altında toplayabilirsiniz, ancak bu çabaların da, tıpkı fizik veya biyoloji veya coğrafya gibi *merak*'tan kaynaklandığını, dolayısıyla "bilme arzusu"nu tatmin etmeyi amaçladığını unutmamak gerekir. Oysa

"Din Kültürü" adını taşıyan derslerin –kamufle edilmeye çalışılan– *asıl* amacı *pratiktir*, yani "dini bütün" Müslüman kuşaklar yetiştirmektir. Nitekim, bunun böyle olduğunu bu kitaplarda *tartışma* konusu olabilecek hiçbir *soruya* yer verilmemiş olmasından da anlayabilirsiniz. Daha açıkçası, bu kitaplar çocuklara din kültürü kazandırma amacıyla değil, onların beyinlerini yıkayarak "dindar" birer Müslüman olmalarını sağlamak hevesiyle yazılmıştır. Ancak bu son derece acemice yazılmış kitapların bu amaca hizmet edeceklerini de sanmıyorum. Öğrenciler arasında biraz zeki olanlar kurulan tuzağın farkına varmakta gecikmeyeceklerdir. Belki zekâ düzeyi düşük olanlardan bir kısmı bu kitaplarda yazılanları ciddiye alabilir. Tam 8 yıl süren din eğitiminin (eğer buna "eğitim" denilebilirse) korkunç bir zaman ve enerji savurganlığına yol açtığı bence şüphe götürmez.

Gene de Türkiye'nin geleceği bakımından en tehlikeli kuruluşlar "İmam-Hatip Liseleri" denen yobaz fidanlıkları. Bunlara "lise" denmesinin ardında yatan "Şark kurnazlığı" üzerinde ayrıca durmayacağım. Her kurnazlık aslında bir ahlâksızlık belirtisidir, ancak yobaz dinci için onun amacına hizmet eden her araç "mubah"tır. Bu okullardan gerçek din adamı çıkmayacağı da bence şüphe götürmez; hele "aydın" din adamı yetişmesini beklemek bir ham hayâl. Birçok yazımda da belirtmeye çalıştığım gibi, "din adamlığı" öyle hafife alınamayacak bir meslektir. Bir yol bu mesleği insanlara din yoluyla faydalı olma arzusuna kapılan, bir deyimle kendilerini "insanlığın iyiliğine adayan" kişilerin seçmesi beklenir. Nitekim, Hıristiyanlıkta "rahiplik" mesleğini seçenler bu tür duygularla hareket ederler. Türkiye'de kaç gencin İmam-Hatip lisesine benzer duygularla gittiği meraka değer. Ancak bildiğimiz kadarıyla bu okullara girenlerin hemen hepsi başka okuma imkânı olmayan fakir aile çocukları, üstelik asıl amaçları ilerde herhangi bir üniversiteye kapağı atabilmek. Sonunda "imam-hatip" olanlar da herhalde bunu başaramadıkları için, bir ekmek kapısı olarak bu mesleğe "razı" olanlar. Yoksa hiç sanmıyorum ki, bunlar arasında bu mesleği severek, isteyerek seçmiş olanlar bulunsun. Ona bakarsanız, Türkiye'de severek seçtiği mesleğe girebilen

insan sayısı pek az, zira üniversiteye giriş sistemi de tümüyle buna engel.

Bu işin sadece bir yönü. Bence asıl sorun bu okullarda verilen eğitimin süresi, programı ve kalitesi ile ilgili. Bir yol okulların *lise* düzeyinde olması başlıbaşına bir felâket. Ve düşünün ki bunlardan bazılarının "Ortaokulları"da varmış! Sizin anlayacağınız, çocuk iyi kötü ilkokulu bitiriyor, değil düşünmeyi, doğru dürüst okuyup yazmayı bile öğrenmeden kendini İmam-Hatip ortaokullarında buluyor? Bunlara verilen din derslerinin kalitesini varın siz hesap edin! Öyle anlaşılıyor ki, bunlara verilen "eğitim" birkaç dua ezberletmeye ve namaz kıldırmasını öğretmeye yönelik! İnsan bu okullardan bu anlamda "imam" olarak çıkabilir, ama "aydın" imam olarak çıkamaz.

Bilindiği gibi, Hıristiyan ülkelerde "rahip" olmak isteyenler önce doğru dürüst bir "lise" eğitimi görmek zorundadırlar, oysa liselerde her türlü bilim yanında *felsefe* ve *mantık* gibi *eleştirici* ve *rasyonel* düşünmeyi öğreten dersler de okutulur, öyle ki oralarda liseyi bitiren bir genç artık düşünsel kişiliğini kazanmış, inanılmaya değer fikirleri inanılmaması gerekenlerden ayırdetmesini öğrenmiş, bu anlamda "bağımsız" düşünme yeteneğini kazanmış bir insandır. Eğer gene de "rahiplik" mesleğini seçmişse, bu onun yaradılışı ve mizacı gereği insanların manevî mutluluğuna katkıda bulunmayı her şeyden daha değerli bulduğundandır. Yalnız rahip olabilmek için "İlâhiyat Fakültesi"ni bitirmesi, ondan sonra da uzun bir staj dönemi geçirmesi gerekecektir. İlâhiyat Fakültesinde gene köklü bir *felsefe* eğitimi görmesi onun "aydın" bir rahip olarak yetişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Nitekim, bu fakülteyi bitirenlerin sadece "mahalle papazı" olarak kalmadıklarını, bunlar arasından pek çok ünlü bilim adamı ve filozof çıktığını görüyoruz.

Şimdi neden örneğin İngiltere gibi bir ülkede "laiklik" problemi diye bir *problem* olmadığını daha iyi anlıyor olmalısınız. Bu ülkenin tarihine göz attığımızda son iki yüzyıl boyunca pek az "hoşgörüsüzlük" olayıyla karşılaşıyoruz. Kanımca bunun başlıca iki nedeni var: 1) Bilim adamlarıyla filozofların büyük çoğunluğu "dindar" mizaçlı kişiler olduğu için, dine ve kiliseye açıkça çatan pek az düşünür var aralarında; 2) Din adam-

larının da önemli bir bölümü aynı zamanda filozof veya bilim adamı olduğu için dine-aykırı fikirlere karşı hemen düşmanca bir tavır almıyorlar. Zaten bu derlemedeki birçok yazımda belirtmeye çalıştığım gibi, hoşgörüsüzlük ve onun yol açtığı dinî kovuşturmalar daha çok yobaz ve bağnaz din adamlarında görülen bir eğilim.

Belki dünya tarihinde başka hiçbir bilim adamı Hıristiyanlığa Ch. Darwin kadar ağır bir darbe indirmemiştir. Nitekim, "Evrim Teorisi" üç büyük tek-tanrıcı dinin temel-direği sayılan "yaradılış" masalını yerle bir etmiş, böylece Tanrı'yı yüce makamından indirmiş, nerdeyse Tanrı'nın varlığını tümüyle "gereksiz" kılarak bütün dinî dogmaları dinamitlemişti. Bu teorinin yıkıcı etkileri yanında Bruno'nun kozmolojik fikirleri ile Galileo'nun astronomik iddiaları solda sıfır kalır. Gerçi biri yakılan, öteki "tükürdüğünü yalamaya" mahkûm edilen bu düşünürlerle Darwin arasında iki buçuk yüzyıla yakın bir zaman aralığı var, ama gene de Darwin'in herhangi bir kovuşturmaya uğramamış olması İngiltere'deki dinî kamuoyunun ne derece "hoşgörülü" olduğunu göstermiyor mu? Belki hiçbir teori "Evrim Teorisi" kadar eleştiriye ve hücuma uğramamıştır; Darwin'i eleştirenler arasında din adamlarıyla İlâhiyatçılar büyük çoğunluğu oluşturuyor. Ancak, bunlar arasında bile Darwin'i salt dinî dogmalara aykırı görüşlerinden ötürü suçlayan hemen yok gibi, çoğu evrim teorisini *bilimsel gerekçeler*le eleştiriyor; sizin anlayacağınız, bu teoride birtakım boşluklar bulunduğunu, dolayısıyla "yeterince belgelenmemiş" olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Onu "suçlamak"tan vazgeçtim, hakaret eden bile yok! Nitekim, Darwin bütün yaşamı boyunca herkesten saygı görmüş, hiçbir şekilde rahatsız edilmemiş, ölünce de Westminster Abbey Kilisesinde Newton'un yanıbaşına gömülmüş! Newton birçok meslekdaşları gibi "dindar" yaradılışlı bir insandı, ama İngiliz kamuoyu Darwin gibi bir "dinsiz"e karşı da aynı saygıyı gösterebiliyor. Düşünün ki, onun Westminster Kilisesine gömülmesine "canı-gönülden" izin veren Başpiskopos bile aynı saygıyı paylaşacak kadar "aydın" bir din adamı!

Bir de Türkiye'nin bugünkü manevî perişanlığına bakın: Salt "Ben Müslüman değilim!" demek küstahlığını gösterdi di-

ye yobazlar tarafından linç edilmeye kalkışılan bir Aziz Nesin'i savunan bir tek din adamı, hattâ tek bir İlâhiyat profesörü çıkmadığı gibi, birçokları onu "Sivas kıyamı"nın tek suçlusu gibi göstermeye çalışılıyor, o da yetmezmiş gibi, bu suçundan ötürü yargılanmasını isteyen yargıçlar bile çıkıyor!...

Sözü oraya getirmek istiyorum: Bizimkisi gibi hiçbir "fikir üretme" alışkanlığı olmayan insanların elinde dinin de yozlaşması ve yobazlarla bağnazların elinde bir "hükmetme" vesilesi haline gelmesi kaçınılmazdır. Tekrar ediyorum: Bu durumdan başta "kültürsüz" politikacılarımız sorumludur! Son yıllarda aydınlarımızın "laiklik" konusu üzerinde bu derece ısrarla durmalarının da nedeni, fikir üreten insanları yobazların şerrinden ancak devletin koruyabileceğine inanmalarıdır. Oysa dinciliği oy avcılığı için bir alet olarak kullanmakta devam eden aymaz politikacılarımız onların bu uyarılarını duymazdan geliyorlar. Bizdeki din eğitiminin *dindar* değil, ancak "dinci" yobazlar yetişmesine hizmet ettiğinin bile farkında değiller. Nitekim, iktidara gelen her parti yobaz dincilere her geçen gün biraz daha taviz vermekte, "İmam-Hatip" liselerini azaltacak yerde yenilerini açmakta birbirleriyle yarış etmektedirler. Zorunlu temel eğitimi 8 yıla çıkaran yasanın kabul edilmesi de bu durumun düzeltmesini sağlamış değil. Zorunlu din derslerinin okullardan kaldırılması konusunda da en küçük bir girişim yok. Sözün kısası, Türkiye'nin kültürel kaderi yobaz dincilerin eline teslim edilmiş gibi. Her mahallede, her camide açılmış olan "Kur'an kursları" yetmiyormuş gibi, durmadan yenileri açılıyor ve iktidara gelen her parti bu gelişmeyi yüreklendiriyor, hattâ paraca destekliyor. Bugün "laiklik" ilkesi Türkiye'de "fiilen" kalkmış durumda, nerdeyse sadece bir lâfı kalmış. Ünlü "bacı"mızın ünlü "hacı"mızla yapmış olduğu politik izdivaçtan sonra durumun daha da kötüye gideceği kesin gibi. Hacının "Şeriat" düşü birgün gerçekleşirse buna fazla şaşmamak gerek.

Daha önceki bir sözümü burada bir defa daha tekrarlayacağım: İnşallah bir "karabasan" görüyorumdur!

*Demokrasi ve Laiklik**

Bilindiği gibi, *demokrasinin ana ereği* insanları her türlü düşünce ve davranışlarında elden geldiğince özgür kılmaktır. Başka bir deyişle, amaç *bireylerin birbirlerine hükmetmelerini önlemektir.* Bu da bireyin, ancak ve ancak düşünce ve davranışlarında özgür olduğu ölçüde mutlu olabileceği inancına dayanır.

Geçmişte yaşanan pek çok acı deneyden sonra Batı demokrasileri, bireyin düşünme özgürlüğüne hiçbir sınır konmaması gerektiği sonucuna varmış, bunu da dokunulmaz bir anayasal hak olarak kabul etmiştir. Buna göre, *demokratik bir toplumda herkes istediği dinî, ahlâkî, ekonomik veya politik görüş veya öğretiyi benimsemekte, dile getirmekte ve yaymakta özgürdür.* Devletin görevi, birey veya grupların birbirlerinin özgürlüklerini kısıtlayıcı davranışlarını (yani birbirlerine hükmetmelerini) önlemekten ibarettir. *İnanç* veya *düşünce alanında hiçbir kısıtlama söz konusu olamaz.*

Tarihte insanların düşünce ve davranışlarını kısıtlayan iki ana güç veya kuruluş görüyoruz: *Din* (kilise) *ve devlet.* Aslında din bu kısıtlama işini dünyalık güç olan devlet eliyle yürütmüş, dolayısıyla zorlayıcı güç her zaman devlet olmuş. Ancak bu gücün bazan tümüyle din adamlarının eline geçtiğini görüyoruz *(teokratik devlet)*: Calvin'in Cenevre'sinde veya günümüz İran'ında olduğu gibi. Bir de politik bir öğretiyi her kuralına harfiyen uyulması istenen bir çeşit dünyalık din biçimine sokan totaliter devlet var. Stalin'in Rusya'sı, Mao'nun Çin'i gibi. Her iki durumda da devlet, bireylerin yalnız davranışlarını değil, düşüncelerini de istediği gibi ve istediği ölçüde kısıtlayabil-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 20 Aralık 1989, s.2.

mekte, böylece bireysel özgürlükler politik gücü ellerine geçirmiş olanların keyfine bırakılmaktadır. Nitekim, *Calvin'in Cenevresi*'nde insanların yalnız inançları değil, yeme ve içmelerine, giyinip kuşanmalarına, hattâ gülüp oynamalarına varıncaya kadar istisnasız bütün davranışları acımasız bir denetim altında tutuluyor, kuralları çiğneyenler şiddetle cezalandırılıyordu. (Örneğin, istedikleri an evlerde arama yapmaya yetkili dinî polis bir evde yarım kavanoz reçel bulsa, derhal bu suçu işleyeni apar topar deliğe tıkıyordu.) Mao'nun Çin'inde de istisnasız herkes büyük şefin çizdiği tek tip elbiseyi giymek zorunda değil miydi? *İnsanın insana hükmetme tutkusunun sınır tanımadığı anlaşılıyor.* İşte demokrasinin amacı, her insanda az çok var olan bu içgüdüyü elden geldiğince dizginlemek, böylece herkesin "gönlünce" yaşabilmesini sağlamaktır. Bu amaçla ileri Batı demokrasileri bireysel özgürlüğün sınırlarını durmadan genişletmekte, bir zamanlar dokunulmaz sanılan bazı ahlâk kurallarını bile yasaların etki alanı dışına çıkarmaktadırlar (Eşcinsellerin evlenmelerine izin verilmesi gibi).

Biz de demokratik düzeni –hiç değilse bir ideal olarak– benimsemiş bulunuyoruz; ancak bu yolda pek fazla ilerlemiş olduğumuz söylenemez. Tam tersine, son yıllarda demokratik yaşamımızda belirgin bir "gerileme" göze çarpıyor. Nitekim, bırakınız sınırsız düşünce özgürlüğünü, bunun sadece bir türü olan "vicdan" özgürlüğünü bile hâlâ içimize sindirememiş olduğumuz anlaşılıyor. Özellikle ramazan aylarında oruç tutmayan veya namaz kılmayanlara nerdeyse "suçlu" gözüyle bakılması, bu gibilere hakaret edilmesi, hattâ saldırılması bunun en açık kanıtı. Aynı tutumun bir başka görüntüsü de sakal bırakarak, takke giyerek veya türban takarak ne "dini bütün Müslüman" olduklarını kanıtlamaya çalışanların davranışları. İşin daha ilginç hattâ komik yanı, bu sonuncuların "din ve vicdan özgürlüğü" adına protesto gösterileri yapmaya kalkışmaları! Sonra bir politikacı çıkıyor ve "Bu memlekette herkes göğsünü gere gere 'Ben Müslümanım!' diyebilmeli" diye buyuruyor. Sanki Türkiye'de "Ben Müslümanım!" demek yasakmış, dolayısıyla insanlarımız dindarlıklarını açığa vurmaktan korkuyorlarmış gibi! Oysa gerçekte bunun tam tersi geçerli. Nitekim, bugün

vicdan özgürlüğü, devletin de durmadan körüklediği bir "dinî baskı" altındadır, o kadar ki birisinin kalkıp "Ben Müslüman değilim!", hele düpedüz "Ben dindar değilim!" demesi büyük cesaret işidir. Ee, hani biz laik bir toplumduk?

Bu nedenle laikliğin ne olduğu konusunu tekrar tekrar irdelemek gerekiyor. O halde nedir laiklik?

Okul kitaplarına kadar girmiş olan "devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılması" türünden lâflar pek aydınlatıcı değil. Laiklik kısaca, dinî inanç ve davranışlarından ötürü kimsenin kimseyi kınamaya, suçlamaya, cezalandırmaya hakkı olmaması demek. Dolayısıyla laik bir toplumda kişiler bunu devletten de bekleyemezler, zira din konusunda devlet taraf değildir; başka bir deyişle, devletin *resmî*, hukuk açısından bağlayıcı bir dini yoktur. Toplum üyelerinin çoğunluğunun dini ne olursa olsun, devlet buna bakarak yurttaşlar arasında ayrım gözetemez, yan tutamaz, ayrıcalık tanıyamaz. Ayrıca bu konuda çoğunluğun azınlık üzerine baskı yapmasına göz yumamaz. Bunun sonucu olarak bireyler istedikleri dini seçebilecekleri gibi, hiçbir dini paylaşmayabilirler, zira dindar olmak kadar, "dinsiz" olmak da bireyin doğal hakkıdır. Aynı şekilde, belli bir dini benimsemiş olanlar kendi inançlarını özgürce dile getirip yayabilecekleri gibi, dinsiz olanlar da her türlü dinî inanç ve eylemleri –nezaket, anlayış ve saygı sınırlarını aşmamak koşuluyla– eleştirme hakkına sahiptirler. Dolayısıyla laik bir toplumda sanat, felsefe ve bilim gibi din de tartışmaya açıktır.

Ne var ki, köklü bir düşünme geleneği ve kültür birikimi olmayan toplumumuzda, bilgisiz halk yığınlarının laikliği bu şekilde anlaması oldukça zordur. Bu nedenle bizde demokratik yaşamın bütün kurumlarıyla yerleşmesi daha uzunca bir zaman alacağa benzer. İşte burada aydınlara, ama onlardan da çok *politikacılara*, özellikle *devleti yönetenlere* büyük görev ve sorumluluklar düşüyor. Ama, ne yazık ki çoğulcu demokrasiye geçtiğimiz günden bu yana toplumumuzda yaşananlar genç demokrasimizin geleceği bakımından pek umut verici değildir. Nitekim, Menderes'ten bu yana politikacılarımızın büyük çoğunluğu halk yığınlarına durmadan devletin din işlerinde *taraf olduğunu* telkin ederek oy avcılığına çıkmışlar ve bunu çeşitli

uygulamalarla kanıtlamaya çalışmışlardır. Başta ezanın Arapçalaştırılması, ardından Kur'an kurslarının alabildiğine çoğalmasına göz yumulması, daha sonra İmam-Hatip okulları açılması ve bunların sayılarının ihtiyacın kat kat üstünde arttırılması, bunlarla da yetinilmeyip okullara önce "seçmeli", daha sonra "zorunlu" din dersleri konulması hep bu amaca yöneliktir.* "Müslüman bir toplum" olduğumuzu vurgulamak için o kadar ileri gidilmiştir ki, bugün artık minarelerimizden ezan bile kulakları sağır eden hoparlörler aracılığıyla okunmakta, devletin radyo ve televizyonlarında her Allah'ın günü vaazlar yayımlanmakta, okullara, devlet dairelerine mescitler yapılmakta, bu da yetmiyormuş gibi, devlet adamlarımız, kitle halinde cuma namazı gösterileri düzenlemekteler. Bu tutum ve davranışların ne kadar "tehlikeli" sonuçlar doğurabileceği şimdiden belli olmuştur: Sözümona "din özgürlüğü" adına başlatılan türban şovlarının ardından çember sakallı erkeklerle kara çarşaflı kadınlar, ellerinde Kur'an'larla, "Allah-ü Ekber!" diye bağırarak eyleme geçmiş bulunuyorlar. Devletin nasılsa arkalarında olduğuna güvenen bu türlü eylemcilerin yarın bir gün *"dinsizlere ölüm"* diyerek etrafa saldırdıklarını görürsek hiç şaşmayalım!!!**

Bunun suçlusu, devlet kuruluşlarının kilit mevkilerine hep "dinci-manevîyatçı" diye bilinen kişileri getirenler, bunu yaparken de uzmanlık, yetenek ve liyâkat gibi değerleri bir yana atanlar değil mi? Bunlar teokratik bir düzen özlemi içinde olmayabilirler; ancak bu tür tutum ve davranışların teokrasi özlemcilerini heveslendireceği de şüphe götürmez. Oysa yobaz ve bağnaz kişilerin din adına bir toplumu ne felâketlere sürükleyebileceğini İran örneği gözler önüne sermiş bulunuyor. Bu örnek gözler önünde dururken, asıl dinde yobazlığı ve bağnazlığı önleme amacına yönelik olan laikliği zedeleyecek uygulamalara başvurmak hangi akıl işidir? Kısa vadeli politik çıkar hesap-

*Zorunlu din derslerinin laiklikle neden bağdaşmadığını bir başka yazımda ele alacağım.

** Nitekim, bu yazı yayımlandıktan üç küsur yıl sonra (2 Temmuz 1993) dinci zorbalar "kıyam" ederek, devletin polis ve jandarmasının gözleri önünde 37 genç aydını yakmışlar, Aziz Nesin'i de linç etmeye kalkışmışlardır. Ben bile bu karamsar öndeyimimin bu kadar kısa zamanda doğru çıkabileceğini tahmin etmemiştim.

ları yaparken demokrasinin uzun vadeli çıkarlarını göz ardı etmemek gerektiğini ilgililere bir daha hatırlatmak isterim. Zira, bugüne kadar totaliter bir ideolojinin toplumu en yüksek mutluluğa erdireceği inancını taşıyan komünist rejimlerin bile demokratik bir düzene geçmeye başladığı günümüzde, hangi alanda olursa olsun, bireysel özgürlüklerin kısıtlanabileceğini sanmak "gaflet, cehalet ve dalâlet"ten başka bir şey değildir.

*Din Dersleri ve Laiklik**

Sınırsız düşünce özgürlüğünü bir anayasal hak olarak kabul eden demokratik toplumlarda herkesin istediği dinî, ahlâkî, ekonomik ve politik öğretiyi benimsemekte özgür olduğunu, bu nedenle devletin resmî, hukuk açısından bağlayıcı bir dini olamayacağını bundan önceki bir yazımda belirtmeye çalışmıştım (*Cumhuriyet*, 20 Aralık 1989). Buna göre, laik devletin toplum üyelerini belli bir din anlayışı doğrultusunda yönlendirmesi, etkilemeye, hele zorlamaya kalkması düşünülemez.

Engin sezgisiyle uygar dünyanın nereye gittiğini gören Atatürk'ün bizlere armağan ettiği laiklik ilkesinin sözümona demokratik düzene geçtiğimiz 1950'li yıllardan bu yana nasıl orasından burasından kemirildiğine ve böylece toplumumuzu "Müslümanlaştırma" kampanyasına girişildiğine aynı yazıda kısaca değinmiştim. Bu amaçla başvurulan taktiklerin bence en sinsi olanı okullara "zorunlu" din derslerinin konmuş olmasıdır. Önce daha kurnaz davranıp işe "seçmeli" derslerle başlayan yetkililer, siyasî konjonktürden yararlanıp cüretlerini arttırmışlar ve sonunda işi "zor kullanmaya" kadar vardırmışlardır. Amaç, dini bütün "Müslüman" kuşaklar yetiştirmek! Açıkça görülüyor ki, bu kişilere göre iyi bir yurttaş aynı zamanda iyi bir "dindaş" olmak zorundadır; dolayısıyla devlet, yeni kuşakların "dindar" insanlar olarak yetişmelerini sağlamakla yükümlüdür.

Bu amacın "zorunlu" din dersleriyle gerçekleşebileceğini sanmanın bir "ham hayâl" olduğunu yazımın sonunda göstermeye çalışacağım. Ancak burada güdülen amacın yüce Ata-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 6 Şubat 1990, s.2.

türk'ün "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" sözleriyle dile getirdiği amaca ne kadar ters düştüğünü vurgulamaya bilmem gerek var mı? Atatürk'ün ideali hiç şüphesiz "aydın" kafalı, modern uygarlığın gidişine ayak uydurabilecek bir gençlik yetiştirmekti. Bunu da ancak çocuklara doğruluğu yeterince belgelenmemiş (veya kanıtlanmamış) olan hiçbir şeye inanmamayı, dolayısıyla araştırıcı, soruşturucu, şüpheci olmayı öğreten bir bilim eğitimi sağlayabilir. Atatürk'ün okullardan din derslerini kaldırtarak eğitim sistemini laikleştirmek istemesinin de nedeni, din eğitiminin bilim eğitimiyle bir arada yürütülmesinin mümkün olamayacağı inancı idi. Gerçekten de modern eğitimde amaç yeni yetişenleri teorik ve pratik bilgilerle donatmaktır. Ancak her iki halde de bu bilgiler bilimsel bir temele dayanmak zorundadır. Oysa din eğitiminde amaç yeni yetişenlere Tanrı gözünde "makbul" insanlar olabilmeleri için nelere inanmaları ve nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek, daha doğrusu aşılamaktır. ("Aşılamak" diyorum, zira Tanrı sözü olduğu iddia edilen ve salt bu nedenle inanılması şart koşulan inançların "öğretim"inden sözedilemez.)

Bilimde temel, belgelemek veya kanıtlamaktır, dinde ise inanmak, iman etmektir. Bu bakımdan dinî tavırla bilimsel tavır arasındaki ayrımı şu cümlelerle dile getirebiliriz:

(1) P'ye *inanmalısın*, zira Kutsal Kitap (veya dinî otoriteler) P'nin doğru olduğunu söylüyor;

(2) P'ye *inanabilirsin*, ancak ve ancak P'nin doğru olduğunu yeterince (yani şüpheye yer bırakmayacak ölçüde) kanıtlayan belgeler varsa.

Görüldüğü gibi, dinî tavırda insana seçme özgürlüğü tanınmıyor, zira doğruluğu Tanrı tarafından garanti edilen bir şey şüphe ve tartışma konusu olamaz. Bilimsel tavır ise her iddia karşısında *şüpheci* olmayı bir tür bilgi-ahlâkı kuralı sayıyor. Bu kurala göre herkes inandığı şeylerin sorumluluğunu kendisi taşımakla, dolayısıyla yeterince kanıtlanmamış iddialara inanmamakla yükümlüdür. Aksi takdirde inanma doğruluğun gerekli ve yeterli şartı olacaktır ki, o zaman *bilme* ile *inanma* arasında hiçbir ayrım kalmıyor. Bilimsel tavır için şüpheciliğin ana erdem olması, doğruyu yanlıştan ayırdetme kaygısından kay-

naklanır; oysa dinî tavır için ana-erdem *iman etmek*, yani kutsal kitaplarla dinî otoritelerin dediklerine körü körüne inanmaktır. Öyle olunca da, din adamının gözünde *şüphecilik* bir tür şeytanca tutum, dolayısıyla "günah" sayılıyor.

Bilimde ana erdem şüphecilik olduğuna, bu da imana dayanan dinî tavırla bağdaşamayacağına göre, Türkiye'de eğitimin yazgısını ellerinde tutanlardan soruyoruz: Hem bilim hem din eğitimini –çocukların kafalarını çarpıtmadan– bir arada nasıl yürüteceksiniz? Örneğin, astronomi veya coğrafya dersinde Yer'in Güneş çevresinde dolandığını öğrettiğiniz çocuk, din dersinde bunun tam tersi bir iddiayla karşılaştığı zaman ne yapacak? Aynı şekilde, biyoloji dersinde bütün canlıların bir tek hücreden oluştuğunu –çeşitli kanıtlarıyla– öğrenen çocuk, din dersinde bütün varolan canlı türlerinin oldukları gibi Tanrı tarafından yaratılmış olduklarını duyunca hangisine inanacak? Bu tür örnekleri alabildiğince çoğaltabiliriz.

Çocukları böyle bir "ikilem"le karşı karşıya bırakmamak için tek bir yol var: Din derslerinde sadece dinin ahlâkî-mistik yönleri üzerinde durmak, bilimsel doğruluklarla bağdaşmayan, ama özellikle inanılması zorunlu birer dogma niteliğini taşıyan iddialara kesinlikle yer vermemek! Ama ne gezer, bakıyoruz da biyoloji, hattâ biyokimya ders kitaplarına bile bilimle taban tabana zıt dinî teoriler sokuşturulmuş!* "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" adı da bir göz boyama taktiği bence; asıl maksat hep bütün dogmalarıyla Müslümanlığı yeni yetişenlere aşılamak, yani beyin-yıkamak! Derslerin "zorunlu" kılınmasını da başka türlü açıklamaya imkân yok. (Bunun böyle olduğunu okutulan kitaplardan alınmış örneklerle bir başka yazımda belgelemeye çalışacağım.)

Biran için bu derslerin sadece "millî ve manevî" değerlerimizi tanıtıp sevdirmeye yönelik olduğunu varsaysak bile, bu onların "zorunlu" olmasını haklı göstermez, zira demokratik bir toplumda yurttaşları belli bir ahlâk anlayışı doğrultusunda erdemli kılmak devletin görevi değildir. Onun görevi sadece bireylerin hukuk yasalarına saygılı olmalarını sağlamaktır, o ka-

* Bu konuda Bk: "Eğitimde Eski Hamam Eski Tas", *Milliyet*, 10.1.1989; Prof. Dr. Kâzım Türker, "Bilim ve Eğitimde Din Sömürüsü", *Cumhuriyet*, 28.12.1989.

dar. Bu yasaların yasaklamadığı her tür davranışında kişi özgürdür, dolayısıyla devlet onun erdemli olup olmamasına karışmaz. (Zaten bu yasaların kendileri toplum düzeni için *gerekli* ahlâk kurallarını içermektedir.)

Kaldı ki, devlet istese de "zorunlu" derslerle bu amacı gerçekleştiremez, zira biraz psikoloji okumuş herkesin bildiği gibi, iyi veya kötü davranışlar çok küçük yaşlarda, dolayısıyla aile çevresinde öğrenilir; üstelik bu öğrenme süreci daha çok taklit yoluyla gerçekleşir, "ahlâk dersleri" alarak değil. Bunun böyle olduğunu anlamamız için şöyle bir çevremize göz atıp yeni yetişen çocukların toplumsal davranışlarına bakmamız yeterlidir. Nitekim, yıllarca "din ve ahlâk" dersleri alan bu çocuklardan hemen hiçbirisi otobüs veya trenlerde kalkıp yerini yaşlı insanlara vermez. Bu dersleri koyanların bu durumu görmemeleri ve bilmemeleri mümkün mü? O halde, hiçbir pratik yarar sağlamadığı açıkça görülen böyle bir uygulamada ayak diretmenin anlamı ne?

Bunun bence iki akla yakın açıklaması var: Bilgisizlik ve politik çıkarcılık!

Nitekim, bu uygulamayı başlatanlar ve sürdürenler arasında belki bugünün toplum hayatında görülen bencillik, kabalık, hoyratlık, vurdumduymazlık, saygısızlık ve acımasızlık türünden davranışlardan acı duyanlar bu derslerle bu yozlaşmanın önlenebileceğine içtenlikle inanmış olabilirler. Oysa zenginleşmenin, konfor ve lüks içinde yaşamanın, gününü gün etmenin ana erek sayıldığı toplumumuzda yeni yetişenleri "din ve ahlâk dersleri" vererek bu heveslerden vazgeçirip daha soylu ereklere yöneltemezsiniz. Bu bir genel kültür işidir, dolayısıyla aile çevresinde tanıma fırsatını bile bulamadığı yüksek değerlerle çocuk ancak büyük edebî, felsefî, hattâ bilimsel eserler aracılığıyla tanışabilir.

Ancak ben bu uygulamanın daha çok politik çıkarcılıktan kaynaklandığı kuşkusunu taşıyorum. Bu kuşkumun da nedeni, durmadan "din ve ahlâk" temasını işleyen ve "millî ve manevî" değerlerimizden dem vuran politikacılarımızın yaşayış biçimlerine bakınca, bunların hiç de öyle örnek alınacak dinî ve ahlâkî erdemlerle donanmış kişiler olmadığı izlenimini edinmiş

olmam. Gerçi bu insanlar arada bir (hiç değilse cumadan cumaya) namaz kılıyorlar, belki ramazanda oruç da tutuyorlar, hattâ içlerinde defalarca hacca gitmiş olanlar da var, ama insan yine de bütün bu davranışların oy avcılığına yönelik bir gösterişten ileri gidemediği kuşkusundan kendisini kurtaramıyor! Zira bakıyorsunuz, maşallah, hepsi servet ve saman edinme, lüks, hattâ tantanalı bir yaşam sürme gibi "pek dünyevî" sayılabilecek tutkuları olmak bakımından öteki insanlardan hiç de farklı değiller. İşte o zaman zihninizde "dindar görünmek" istemelerinin ve durmadan din temasını işlemelerinin Machiavelist bir politika anlayışından kaynaklandığı kuşkusu doğuyor. Doğrusu bu politikada bugüne kadar başarılı oldukları da yadsınamaz. Herhalde halk yığınlarının bilgisizliğinden yararlanarak bu başarılarını sürdürebileceklerine inanıyor olmalılar. Bizimkisi gibi kültürce geri kalmış toplumlarda politik oportünizmin obskürantizmle ele ele vermesi doğaldır. Bu nedenle bir "aydınlık" rejimi olan demokrasiyi bütün kurumlarıyla yaşatabilmek için biz aydınlara her türlü obskürantizmle savaşma görevi düşüyor. Laiklik ilkesi bu savaşta baş kılavuzumuz olmalıdır.

*"Din Kültürü" Derslerinde Neler Öğretiliyor?**

Bundan önceki yazımda** demokratik bir toplumda eğitimin laik olması gerektiğini belirtmiş, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" başlığını taşıyan ders kitaplarının laik eğitimin amaç ve ilkelerine ters düşen bir anlayışla yazılmış olduğunu örnekler üzerinde göstereceğimi vaat etmiştim.

Kitaplar genellikle üç konuyu işliyor: 1) İslâm'ın temel inanç ve pratikleri (örneğin, namazın nasıl kılındığı bile resimlerle gösteriliyor); 2) İyi ahlâklı veya erdemli olmanın ilkeleri ve yolları (ama hep dindarlıkla ilişkisi vurgulanarak); 3) Atatürk'ün dine ve din eğitimine verdiği önem (böyle bir eğitimin laikliğe aykırı olmadığı belirtilerek). Ben bu yazımda sadece "Din Kültürü" başlığı altında sunulan ilk konu üzerinde duracağım.

Bu başlığı taşıyan bir eserden veya eserlerden insan ne bekler? Din, daha doğrusu "dinler" hakkında genel bilgiler, öyle değil mi? Örneğin, dünyada ne çeşit dinler olduğu, bunların dayandığı inanç ve pratikler, tarihsel gelişmeleri, aralarındaki benzerlik, ayrılık ve etkileşimler, hattâ nasıl ve neden doğdukları hakkında öne sürülen görüşler, toplum hayatındaki işlevleri, öteki kültür etkinlikleriyle ilişkileri ve buna benzer daha başka ayrıntılar hakkında bilgiler... Oysa, ilk beş kitapta "din kültürü" adına yakışır herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değil. İlkin Lise 1 kitabında dinler hakkında bazı bilgiler veriliyor, ama bu kadarı "sosyoloji" dersinde de okutuluyor zaten. Sizin anlayacağınız, 'din kültürü' deyimi sadece bir kamuflaj,

* *Cumhuriyet* gazetesi, 6 Mart 1990, s.2

** "Din Dersleri ve Laiklik", *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1990.

hattâ kaba bir aldatmaca. Kitaplar, besbelli ki İslâm dininin bütün dogmalarını yeni yetişenlere aşılamak amacıyla yazılmış, sonra da bu amacı gizlemek için bunlara "din kültürü" yaftası yapıştırılmış! Siz bütün sosyal konuları (bu arada din konusunu da) inceleyen sosyoloji dersine sadece bir yıl, "din kültürü"ne ise tam sekiz yıl ayıracaksınız, üstelik her fırsatta İslâmiyetin "en son", "en mükemmel", "tek hak din" olduğunu tekrarlayacaksınız, sonra da bu kurnazlığınızı "bilimsel" bir başlık altında gizlemeye çalışacaksınız! Şuna "Müslümanın El Kitabı" deyin, olsun bitsin!

Şimdi, bu derslerin "kültürel" içeriğine birlikte bir göz atalım.

Prof. Dr. Cihad Tunç, "İnsanın ruh yapısının en belirgin özelliği (?) inanmaktır" (Orta II, s.13) buyurduktan sonra, İslâm'da inanılması şart olan şeyleri sıralıyor:

1) Allah'a inanmak, 2) Allah'ın meleklerine inanmak, 3) Allah'ın kitaplarına inanmak, 4) Allah'ın peygamberlerine inanmak, 5) Ahiret gününe inanmak, 6) Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak. (Bütün bunlar öteki kitaplarda da tekrarlanıyor.)

Eğer yazar "Kur'an'a göre her Müslümandan bu inançları paylaşması beklenir" demekle yetinseydi, İslâm dini hakkında bize bilgi ilettiği, dolayısıyla "din kültürümüze" katkıda bulunduğu söylenebilirdi. Oysa amaç bu değil; asıl amacın çocukları bu inançları paylaşmaya çağırmak olduğu şu sözlerden açıkça anlaşılıyor:

"Biz yüce Allah'ın varlığına, bir tek oluşuna ve Kur'an-ı Kerim'de geçen bütün sıfatlarına her türlü şüphe ve tereddütten uzak olarak, kesin bir şekilde inanıyoruz."

Görüldüğü gibi, dolaylı bir şekilde çocuklar inanmaya zorlanıyor. Ancak, yazar bununla yetinmeyip daha inandırıcı, –aklınca daha "bilimsel"– kanıtlar da aramış ve bulmuş. "Arı peteğini niçin 'altıgen' biçiminde yapıyor, dersiniz?" Sayın profesör, bu biçimin bilimsel açıdan en ekonomik biçim olduğunu kanıtladıktan (?) sonra bu sırrı şöyle açıklıyor: "İlimden yoksun bir hayvan bu inceliği nasıl bilebilir, nasıl düşünebilir? Anlaşılıyor ki bu hayvancağıza bu inceliği, bu sanatkârlığı ilham eden her

şeyin düzenleyicisi, her şeyi en güzel biçimde yapan yaptıran yüce Allah'tır." (s.14) İnsan 17-18. yüzyıllarda bazı ilâhiyatçıların başvurduğu bu tür modası geçmiş sözümona kanıtların yirminci yüzyılın sonlarında yeniden gündeme getirildiğini görünce şaşıp kalmaktan kendini alamıyor. Peki, ama bu çocuklar ileride biyoloji dersinde canlıların ayakta kalabilmek için acımasız bir yaşam savaşı verdiklerini, buna rağmen binlerce tür, cins, hattâ familyanın tümden yok olduklarını "arıya peteğini en ekonomik biçimde yapmayı ilham eden" bir Tanrı fikriyle nasıl bağdaştıracaklar?

İlkokul 5. sınıf kitabının yazarı Doç. Beyza Bilgin "âhiret günü"ne inanma konusuna daha bir "bilimsel" yaklaştığı kanısında. Bakın ne diyor:

"Kur'an-ı Kerim'in bize haber verdiğine göre âhiret gününde yer şiddetle sarsılacak, dağlar birbirine girip toz halinde savrulacaktır... Peygamberimiz Hz. Muhammed, insanları âhiret gününe inanmaya çağırdığı zaman, derin ve ince düşünmeyen pek çok kimse buna inanmak istememişti." (s. 53-54) Oysa, Sayın doçente göre, buna inanmamızı gerektiren bilimsel veriler var elimizde. Nitekim, "okuma parçası" olarak kitabına koyduğu bir yazıda anlatıldığı gibi, 1803 yılında Fransa'nın L'aigle kasabasına gökten taş yağmış, herkesin gördüğü bu olaya zamanın bilim adamları inanmak istememişler...

Gerçekten de bu olay "bilimsel dogmacılığın" tipik bir örneği olarak bilinir, ancak bunun "kıyamet günü" ile ilgisi ne? diyeceksiniz. Eğer yazar bununla Kur'an'da yazılanların doğruluğundan şüphe edilemeyeceğini ima ediyorsa, çok yanılıyor, zira "meteor yağmuru" olaylarının kıyamet günüyle uzaktan yakından bir ilişkisi yok. (Bu konuda kendisine biraz astrofizik, biraz da modern kozmolojileri incelemesini salık veririm.)

İslâm'ın ikinci şartı olan "meleklere inanma" konusunda ise yazar bütün tarihî gerçekleri çiğneme pahasına da olsa şöyle diyor:

"Tarihin sözlü (?) ve yazılı en eski kaynaklarından öğreniyoruz ki, insanlar her çağda meleklere inanmışlar, onlardan söz etmişlerdir." (s.22) Daha da ileri giderek, "Allah her topluluğa peygamber göndermiştir" demekten çekinmiyor. İnsaf! Maksa-

dınız çocukların meleklere inanmasını sağlamak olabilir, ama bu uydurmalara ne gerek var? Bu mu "din kültürü"?

Bu kitabın neredeyse "sağduyu" ile alay edercesine, tam bir "medrese" kafasıyla yazılmış olduğunun bir başka kanıtı da aynı hanım doçentimizin "Fil Sûresi"ne dayanak anlattığı "Fil Olayı" Kâbe'yi yıkmaya gelen Habeş Kralı Ebrehe'nin filli ordusunu nasıl bir "mucize" perişan etmiş, onu anlatıyor:

"Deniz tarafından, kırlangıca benzer kuşlar sürü sürü gelerek gökyüzünü bulutlar gibi kapladılar. Kuşlardan her biri, ağızlarında ve pençelerinde taşıdıkları ufacık taşları ordunun üzerine bırakıyorlardı. Bu incecik (?) taşlar, hızla düştüklerinden, askerlerin miğferlerine bile rastlasa delerek başına ve vücuduna saplanıyordu... Taşın deldiği vücuttan kan fışkırıyor, kanayan yerde yaralar oluşuyor, etler parça parça dökülüyordu...

Tank gibi fillere karşı minicik kuşlar ve onların attığı minicik taşlar. Bu kibirli insanların ve onların karşı konulmaz ordularının, böyle ufacık, zavallı yaratıklar tarafından mağlup edilmesi ne büyük derstir." (İlk 5, s.49)

Bu "masalı" kimin uydurmuş olduğunu bilmiyorum. Ancak, televizyonla bilgisayarların okullara ve evlere girdiği günümüzde böyle bir masalı, üstelik olayı kendi gözleriyle görmüş gibi, son derece bozuk bir Türkçe ile anlatan bu hanıma ne diyeceğini şaşırıyor insan. Hiç mi fizik ve biyoloji okumamış? Hem bu saçmalıkları okuyan 12 yaşındaki çocukların bile onlara inanıp bundan ahlâkî bir ders çıkaracağını mı umuyor?

İşin daha ilginç yönü, "Fil Sûresi"nde burada anlatılanlardan birçoğunun yer almamış olması, zira bu sûrede sadece "Tanrı"nın onlara karşı kuş sürüleri gönderdiği ve onları taş yağmuruna tutup sığırların çiğnediği otlara döndürdüğü" yazılı. Bu "din kültürü" dersi değil, din dersi de değil, düpedüz yobazlık! Kitaplara inanma konusuna gelince: Orta II ders kitabının yazarı Prof. Tunç bu konuda neler söylemiyor ki... Yer olsa da yazabilsem!..

Burada amacım birtakım modası geçmiş teolojik sorunları tartışmak değil elbet. Bu örnekleri sadece "medrese kafası"nın nasıl yeniden okullarımıza sokulmaya çalışıldığını göstermek

için verdim. Sanki aradan geçen on dört yüzyıl boyunca dinde, felsefede ve bilimde hiçbir gelişme olmamış...

Bir yandan çocuklara fen derslerinde bütün olayların "doğa yasaları"na bağlı olduklarını öğreteceksiniz, öte yandan "din kültürü" derslerinde bunun tersine inanmalarını isteyeceksiniz, olacak şey mi bu? Ama Kur'an kurslarıyla küçücük çocuklara anlamını anlamadıkları bir kitabı ezberletmeyi marifet sayan ve bu manevî işkenceyi din adına onlara reva gören bir kafadan başka ne beklenir?

"Din Kültürü" yaftası altında okullarımıza sokulan din derslerinin bugünün dünyasında dindar kuşaklar yetiştirme amacına hizmet edebileceğini hiç sanmıyorum. Ama korkarım ki bu dersler, çocuklarımızın birçoğunda zaten var olan "ezbercilik" eğilim ve alışkanlığını büsbütün güçlendirecektir. Onun için, şimdilik tek söyleyebileceğim şey şu: Zavallı çocuklar! Atatürk döneminde yetişmiş olmak meğer ne büyük mutlulukmuş.

*Atatürk ve Laiklik**

Bundan önceki bir yazımda (6 Mart 1990) *"Din Kültürü ve Ahlâk Dersleri"* başlığını taşıyan ders kitaplarında yeni yetişenlere açıkça İslâmın dogmalarının aşılanmaya çalışıldığını –bu kitaplardan aldığım bazı alıntılarla– belgelemeye çalışmış, bu arada kitapların asıl adının "Müslümanın El Kitabı" olması gerektiğini belirtmiştim. Başka bir deyişle, bu kitaplarda resmen *din propagandası* yapılmakta, dolayısıyla anayasamızın laiklik ilkesi pervasızca çiğnenmektedir. Şüphesiz bunun asıl suçluları, 1982 Anayasası'na okullarda zorunlu olarak din dersleri okutulmasına izin veren bir maddenin konulmasını sağlayanlardır.

Burada bir tutarsızlık olduğu açıktır. Öyle ya, laik bir devlette *zorunlu* din derslerinin işi ne? Bizim her şeyi kılıfına uydurmada usta politikacılarımız bu tutarsızlığı kamufle etmenin de yollarını aramışlar ve akıllarınca bulmuşlar! Nasıl mı? İlkin derslere "Din Kültürü" yaftasını yapıştırarak, sonra da kitaplara bu derslerin laikliğe ters düşmediğini, daha da önemlisi, Atatürk'ün de aslında bu tür dersler verilmesini yürekten istediğini kanıtlamaya çalışan bölümler ve alıntılar koydurarak! Oysa, güneş balçıkla sıvanamayacağı gibi, herhangi bir çelişkiyi başka bir çelişkiye düşmeden örtbas etmek mümkün değildir!

Şimdi gelelim Atatürk'ün din ve din dersleri konusundaki düşüncelerine:

Bütün kitap yazarları her vesile ile Atatürk'ün dine saygılı bir insan olduğunu, hattâ İslâm dinini zaman zaman övdüğünü vurguluyorlar. Doğrudur, biz de Atatürk'ün din veya İslâm-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Mayıs 1990, s.2.

lık aleyhinde herhangi bir sözüne rastlamadık. Dolayısıyla yobazların onu "din düşmanı" gibi göstermek istemelerinin başka nedenleri olsa gerek. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, onun halifeliği, medreseleri, Arap yazısını ve okullardan din derslerini kaldırtması başlıca nedenler arasında sayılabilir.

Sözün kısası, yobazların Atatürk'e düşman olmalarının ana nedeni, onun laikliği getirmiş olmasıdır! Evet, gerçekten de Atatürk 1924'te "medreseleri", 1930'da kent okullarından din derslerini kaldırtmıştır ve hiç şüphesiz bunları *"laik bir toplum"* yaratma ülküsü uğruna yapmıştır.

Ama gelin görün ki, bu gerçekler apaçık ortada dururken, hattâ tarih derslerinde okutulurken, "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi"nin yazarları, Atatürk'ün bazı sözlerinden alıntılar yaparak bu gerçekleri kamufle edebileceklerini sanmışlar. Örneğin, Atatürk bir yerde, "her fert dinini dinayetini öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir" (İlk 5.sınıf, s.73) demiş mi, dememiş mi? Demiş! Başka bir yerde, "Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise, dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştıracak, bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip seçkin ve gerçek din bilginlerini yetiştirecek yükseköğrenim kurumlarına sahip olmalıyız" (Orta II. s.119) demiş mi, dememiş mi? Evet, demiş! Yalnız Atatürk bunları ne zaman, nerede söylemiş, orası belirtilmiyor. Neden belirtilmediği de besbelli!

O zaman ben söyleyeyim: Atatürk bunları, 31 Ocak 1923'te İzmirlilerle yaptığı bir söyleşi esnasında, "medreseler"e ilişkin bir soruyu cevaplandırırken söylemiş! (Bk: Özer Ozankaya: "Atatürk ve Laiklik", s. 204.) Ancak daha o yıllarda Atatürk'ün medreseleri kaldırmayı aklına koyduğu, aynı söyleşi esnasında, "Ulusumuzun, ülkemizin kültür evleri bir olmalıdır. Bütün ülke çocukları, kadın erkek, oradan çıkmalıdır" (A.E. s.204) demiş olmasından da kolayca anlaşılıyor. Nitekim, 1 Mart 1924 günü TBMM'yi açış konuşmasında Atatürk "Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin an yitirilmeden uygulanması gerektiğini" vurguluyor. (A.E. s.205). Bilindiği gibi, ardından "Öğretimin Birleştirilmesi" Yasası çıkartılıyor (1924).

Medreselerin kapatılması eğitimin laikleştirilmesi yolunda

atılmış ilk adımsa, 1930'da din derslerinin kaldırılması da ikinci adımdır. Bu iki adım arasındaki geçiş döneminde Atatürk'ün 1924 Anayasası'na "Türkiye devletinin dini İslâm dinidir" maddesinin konulmasına niçin göz yummuş olduğunu merak edenlere Atatürk'ün Büyük Nutuk'una başvurmalarını salık veririm. (Ayrıca Bk: Ozankaya, A.E. s.190 ve devamı.) Ancak bizim için önemli olan, bu maddenin de çok geçmeden, 1928 Anayasası ile kaldırılmış olmasıdır.

Özetlemek gerekirse, tarihsel gerçek şu: Anlaşılan başta Atatürk, okullarda din dersleri verilmesinde bir sakınca görmemiş, ayrıca 1924 tarihli "Öğretimin Birleştirilmesi" Yasası'nın 4. maddesinde belirtildiği gibi, bir İlâhiyat Fakültesi ile İmam-hatip okulları açılmasını da öngörmüş, ancak bu projelerin gerçekleştirilmesi yolunda herhangi bir adım atmadığı gibi, 1930'da kent okullarından din derslerini kaldırtmış. Siz olsanız, Atatürk'ün bu davranışlarını nasıl yorumlarsınız?

Bana kalırsa, en akla yakın yorum şudur: Atatürk artık "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" sözüyle dile getirdiği görüşün doğruluğundan emindir, dolayısıyla gençliği bu yoldan saptırabilecek her türlü uygulamadan kaçınmak gerektiği görüşündedir. Yoksa durup dururken din derslerini niçin kaldırsın? Ayrıca niçin daha önce tasarladığı fakülte ve okulları kurdurtmaktan vazgeçsin?

Ancak "Din Kültürü" derslerinin yazarları bu gerçekleri görmemekte ısrarlı görünüyorlar nedense. Atatürk "Her fert dinini diyanetini öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir" demiş mi, dememiş mi? Bitti. Demek ki Atatürk, okullarda din dersleri okutulmasını istiyor, hattâ gerekli görüyormuş! Orta II kitabının yazarı bu konuda daha da ileri gidiyor ve Atatürk'e söylemediği bazı şeyler söyletmekten bile çekinmiyor:

"Yukarıda belirtildiği gibi, din eğitiminin bilgisiz ve yetkisiz kimseler tarafından değil, okullarda belirli bir program çerçevesinde yapılmasını işaret eden Atatürk..." (s.120) Sayın profesör aklınca, Atatürk'ü arkasına alarak, "zorunlu" din dersleri okutulmasını haklı gösterecek! Hattâ kendisine göre Atatürk "Türk çocuğunun özgür, dinine saygılı, âdet ve göreneklerine

bağlı yetişmesini istiyor"muş, bunun için de onun "dinimizi kötüye kullananlara karşı uyanık olması, bilgili olması" gerekirmiş! (A.E. s.121) Ee, bu nasıl sağlanacak? Elbet, "bir program çerçevesinde." (Herhalde "8 yıl boyunca" demek istiyor.) Kendisi gibi "aydın"ların yazdığı kitapları okutarak! Zira, ne demiş Atatürk? "Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler ve mensuplarının memleketi olamaz. En doğru ve en hakikî yol ilim ve medeniyetin yoludur" (A.E. s.123) demiş. Çok da güzel söylemiş, ancak bu sözü Atatürk 1923'te söylemiş, dolayısıyla bu sözü zorunlu din derslerini haklı gösterme amacıyla anmak, öküzün altında buzağı aramaktan farksız bence. Yani sayın profesör "bu dersler okutulmazsa, çocuklarımızı şeyhlerin ve müridlerinin elinden kurtaramayız", dolayısıyla "ilim ve medeniyet yolunda ilerleyemeyiz" demeye mi getiriyor? Eğer niyeti bu ise, kimi kandırdığını sanıyor? "Şeyhler ve dervişler" çağının ne zaman ve nasıl geri geldiğini hepimiz biliyoruz. Bu gelişmeyi kimlerin ve ne amaçla başlattıklarını da biliyoruz.

Ama biz yine asıl konumuza dönelim:

"Din Kültürü" kitaplarının yazarları sadece Atatürk'ü kendi davalarına bulaştırmakla yetinseler, yine iyi; bu zorunlu derslerin laiklikle bağdaşmadığı izlenimini silmek için de az çaba harcamıyorlar! Örneğin, Doç. B. Bilgin laikliğin oldukça uygun bir tanımını yapıyor, hattâ bir yerde "Atatürk milleti ve ülkeyi bu tehlikelerden kurtarmak için 'Devletin dinî olmaz' ilkesini getirmiştir" (İlk 5. sınıf s.72) diyor. Aynı şekilde, Prof. Tunç da "Devlet her türlü dinî inanış ve mezhep anlayışı karşısında tarafsızdır" (Orta II s.116) diyor, çok da doğru söylüyor, ancak bu sayın yazarlardan ne biri, ne öteki okullarında zorla din dersleri (yani İslâmlık) okutulan bir ülkede 'devletin bu tarafsızlığı nasıl sağlayacağı sorusunu sormaya yanaşmıyor. Yoksa derslere "Din Kültürü" başlığını takmakla tarafsızlığın sağlanmış olduğunu mu düşünüyorlar?

Geçenlerde *Cumhuriyet*'te bir Katolik ana-babanın "Milli Eğitim Bakanı'na Açık Mektup"u çıktı. Meğer bu dersler Müslüman olmayan azınlık çocuklarına da okutuluyormuş! İnanılacak şey değil! Bu ana-baba haklı olarak feyrat figan ediyor: Zorla okutulan şeyler arasında: "Tevrat ve İncil'deki tutarsızlıklara,

İslâmı öbür inançlardan üstün tutan özelliklere değin pek çok şey var. Bizim çocuklarımız, kendi inançlarına ters düşen şeyleri öğrenmek zorunda değiller. Üstelik yetkilerini aşarak sınıfta zorla namaz kıldırmaya kalkan öğretmenler de var."

Rezalete bakın: Laik olmayan Osmanlı devletinin bile uyruklarına reva görmediği bir manevî işkenceyi sözüm ona laik devletimiz –hem de yirminci yüzyılın sonunda– uyruklarına reva görebiliyor!

*Eğitim Ahlâkı ve Laiklik**

Bugüne kadar *Cumhuriyet*'te çıkan bir dizi yazıda** zorunlu din derslerinin laiklik ilkesiyle bağdaşamayacağını, ayrıca bu derslere "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" yaftasını yapıştırmakla bu bağdaşmazlığın örtbas edilemeyeceğini göstermeye çalıştım. Bu yazımda ise laiklik ilkesinin, dolayısıyla bu ilkeye uyulmasını şart koşan demokrasinin dayandığı "eğitim ahlâkı"nın temel kurallarını belirtmeye çalışacağım.

"Zevkler ve renkler tartışılmaz" sözünün doğruluğunu kabul etmeyen pek az insan vardır, ama vardır. "Zevk" deyince ilkin akla yeme-içme, giyinme-kuşanma, ev döşeme, bahçe düzenleme gibi insanın estetik yaşamı ile ilgili davranışları gelir. Sonradan buna insanın sanat eserleri karşısındaki tepkilerini (yani estetik değerlendirmeleri) de katabilirsiniz. Tarihe baktığımızda, insan özgürlüğünün en az estetik yaşam alanında kısıtlandığını veya kısıtlanmak istendiğini görüyoruz. Yukarıda andığım söz de bu gerçeği vurguluyor olsa, gerek. Ancak sayıları az da olsa, tarihte yalnız insanların inanç ve davranışlarına değil, estetik zevklerine bile hükmetmeye kalkan diktatör ruhlu insanlara rastlıyoruz. Calvin, Hitler, Stalin, Mao gibi... Bunlara göre herkes onların zevkini paylaşmak zorundadır!

Aslında, "Renkler ve zevkler tartışılmaz" sözü, "Başkalarının zevklerine karışılmaz (daha doğrusu, karışılmamalıdır)" biçiminde yorumlanması gereken (örtük) bir "ahlâk kuralı"dır. Uygarlık ilerledikçe bu kuralın uygulama alanı daha da genişletilecek, sonunda bireyin bütün inanış ve davranışlarında el-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 26 Haziran 1990, s.2.

** Bk: *Cumhuriyet* gazetesi, 20 Ocak 1989, 6 Şubat, 6 Mart, 7 Mayıs 1990.

den geldiğince özgür olmalarını sağlayan, adına demokrasi dediğimiz yaşama düzeni kurulacaktır. Buna göre yukarıdaki ahlâk kuralını şu biçimde genişletebiliriz:

"Başkalarının zevklerine, inançlarına ve davranışlarına karışılamaz." Gerçekten de bu demokrasinin dayandığı temel ahlâk kuralıdır. Buna göre hiç kimse arkasını din, devlet, hattâ "toplum vicdanı" denilen bir otoriteye dayayarak kendi zevklerini, inançlarını ve ideallerini başkalarına dayatamaz (empoze edemez), neyin güzel neyin çirkin, neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğuna herkes kendisi karar vermelidir. Topluma yararlı yeni bir görüş veya öğreti üretmiş olduğuna inanan bir kimse bu görüşünü –tıpkı "serbest piyasa" ekonomisinde olduğu gibi– fikir piyasasına sürmeli, ancak malını satmak için devletten veya başka herhangi bir otorite merciinden destek veya kayırma beklememelidir. Aynı şekilde, demokratik bir devletin –gelenek ve görenekleri bahane ederek veya çoğunluğun inanışlarına uyuyor diye– bazı görüşlere arka çıkması veya prim vermesi de onaylanamaz. Bu açıdan bakıldığında, devletin okullara "zorunlu" din dersleri koyması –en azından "zorunlu" Marksizm dersleri koyması kadar– antidemokratik bir davranıştır. Dolayısıyla "serbest piyasa" ekonomisini bütün kurallarıyla –neredeyse "acımasız" denecek kadar sert bir biçimde– uygulayan bir devletin, din konusunda böylesine açık bir "korumacılığa" başvurmasını anlamak ve bağışlamak mümkün değildir. Eğitimin laik olması, her bireyin inançlarını seçmede eşit haklara sahip olması gerektiğini vurgulayan yukarıda andığımız ahlâk kuralının doğal bir sonucudur.

"İnanma özgürlüğü" (buna bazan "vicdan özgürlüğü" de deniyor) denilince, genellikle kişinin her tür dış baskıdan (ama özellikle devlet baskısından) masun olması, dolayısıyla her tür (dinî, ahlâki veya siyasî) inançlarını istediği gibi seçebilmesi anlaşılır. "Düşünme özgürlüğü" için bu gereklidir, ama yeterli değildir. Nitekim, bilindiği gibi, insanların inançlarını retorik, propaganda, fikir-aşılama (hattâ beyin-yıkama) denilen akıldışı yollardan, bir deyişle sinsice etkilemek de mümkündür. Bu nedenle inanılmaya-değer olan şeyleri inanılmaya-değmez (dolayısıyla inanılmaması gereken) şeylerden ayırdetmesini bilme-

yen ve bu nedenle beynini boş-inançların, masal ve safsataların, akla gelebilecek her türlü şarlatanlıkların sızmasından koruyamayan bir insanın "düşünme" özgürlüğünden sözedilemez. Böyle bir insan, salt dış-baskılardan masun olduğu için kendini özgür sanabilir. Oysa onu çok daha sinsi bir düşman tutsak etmiştir, ama o bunun farkında değildir. Böyle bir insanın özgürlüğü, yoğun bir trafik akışı içinde caddeye salıverilmiş küçük bir çocuğun özgürlüğünden farklı değildir.

Bana kalırsa, "Kur'an öyle emrediyor!" diye başını örtmekte ayak direten ve bunu "vicdan özgürlüğü" adına yaptıklarını sanan genç kızlarımızın durumu budur. *Başını örtmenin namuslu bir kadın için şart olduğu inancı beyinlerine sokulmuş olan bu insanlar, manevî bir hükmetme yönteminin kurbanı olduklarının farkında bile değildirler.* Eğer bunlara küçükken *tartışılmaz doğruluklar* olmadığı, dolayısıyla hiçbir şeye düşünüp taşınmadan, yani akla-yakın gerekçeler aramadan, *inanmamaları gerektiği* öğretilmiş olsaydı, şüphesiz böyle davranmazlar, dolayısıyla toplumda gereksiz bir sürtüşme ve tartışmaya yol açmazlardı.

Buradan demokratik bir eğitimin dayandığı *ahlâk* kurallarına geçmek istiyorum. Söze ilkin *"fikir aşılama"* (Indoctrination) deyiminin tanımıyla başlayacağım.

TANIM: "Fikir-aşılama", herhangi bir otoriteye dayanılarak, doğru olduğu bilinmeyen veya yanlış olduğu bilinen bir fikir, görüş veya öğretinin retorik, propaganda veya beyin–yıkama gibi akıldışı yollarla kafalara sokulmasıdır.

Demokratik bir eğitimde ilkin çocuklara doğru düşünme yöntemleri öğretilmelidir. Bunun için de onların (bir çeşit "inanma ahlâkı" kuralları diyebileceğimiz) şu kurallara göre davranma alışkanlığı edinmelerine yardım edilmelidir:

- Hiç kimse doğruluğu hakkında yeterli (yani her tür şüpheyi dağıtabilecek) belge ve kanıt bulunmayan bir fikir, görüş veya öğretiye inanmamalıdır.
- Ne doğruluğu ne de yanlışlığı hakkında yeterli belge ve kanıtlar bulunmayan fikir, görüş ve öğretiler karşısında şüpheci bir tavır takınmalıdır.

Aslında "bilimsel düşünüş"ün de temel ilkelerini dile getiren bu kurallar sayesinde "ergin" bir insan kendisini "fikir-aşı-

lama" girişimlerine karşı koruyabilir. Ancak küçük çocukların eğitiminden sorumlu kişiler için bazı ek ahlâk kuralları koymamız gerek. Demokratik, yani insan kişiliğine saygılı bir toplumda şu eğitim-ahlâkı kuralları geçerlidir:

• Her çocuğun bağımsız (bilimsel) düşünebilecek şekilde yetiştirilmeye hakkı vardır.

• Her ana-baba, ama özellikle eğitimden sorumlu olan öğretmenler (dolayısıyla devlet) çocuklara "bağımsız" düşünme alışkanlığı kazandırmakla yükümlüdürler.

Yukarıdaki tanım ve kurallardan şu mantıksal sonuç çıkıyor:

"Hiç kimsenin henüz bağımsız düşünme yeteneği kazanmamış çocuklara fikir-aşılamaya hakkı yoktur."

Buna göre, ana-babalar da dahil, çocukların eğitiminden sorumlu herkes onlar doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırdedebilecek yaşa gelinceye kadar onlara kendi dinî, ahlâkî, siyasî inançlarını, hattâ estetik zevklerini aşılamaktan geri durmak zorundadır. En büyük vicdansızlık, vicdanlara hükmetmeye kalkmaktır. Vicdanlara hükmetmenin de iki yolu vardır: a) Baskı yolu; yani bazı fikir, görüş ve öğretilerin yasaklanması; b) Fikir-aşılama yolu. Aslında bu iki yöntem bir paranın iki yüzü gibidirler, yani aynı amaca hizmet ederler ve genellikle birlikte uygulanırlar. Devletin "sapık" diye nitelendirdiği bazı ideolojileri savunan eserleri veya ahlâka aykırı pasaj veya sahneler içerdikleri gerekçesiyle bazı roman veya filmleri yasaklaması ve bu yasakları çiğneyenleri cezalandırması bir baskı yöntemidir. Buna karşılık bir babanın çocuklarını tâ küçük yaşlardan başlayarak kendi inanç ve davranışları doğrultusunda şartlandırması bir fikir-aşılama yöntemidir. Her iki durumda da yeni yetişenlerin vicdanlarına ipotek koymak istendiği, yani onların inanç ve davranışlarını kendi bildikleri gibi seçmelerine fırsat tanınmadığı apaçıktır. Böylece eğitim, hükmetme içgüdüsünün sinsi bir aleti yapılmış oluyor.

Bu içgüdü doğal olduğuna göre, ana-babaların çocuklarını kendilerine benzetmek istemelerini bir dereceye kadar hoşgörmek mümkündür. Ancak aynı şeyi devlet yapmaya kalkarsa ve bu devlet demokratik olduğunu iddia ediyorsa, böyle bir dev-

leti yönetenleri bağışlamak mümkün değildir, zira bunlar okulları kendi fikir, görüş ve ideolojilerini bütün bir ulusun çocuklarına aşılamakla görevli birer "manevî çiftlik" gibi görüyorlar demektir. Oysa demokratik bir toplumda okullar, onun bunun inançlarını değil, insanlığın bugüne kadar üretmiş olduğu bütün inanç ve düşünce sistemlerini yeni yetişenlere yan-tutmadan tanıtmakla yükümlüdürler. Bu arada bütün dinlerin, bütün politik öğretilerin, bütün ahlâk felsefelerinin eşit koşullar altında tartışılmasına fırsat tanınması demokratik bir eğitim anlayışının ana kuralı gereğidir. (Bu arada demokratik ideolojinin kendisi de enine boyuna tartışılmalıdır.)

Ders kitaplarının da vurguladığı gibi, din salt bir inanma konusudur, öyle olduğu için de "dinde zorlama yoktur" Kur'an'ın kendisi böyle söylüyor.

Kültürünün bir parçası olarak Türk çocuğunun kendi *dini hakkında* bilgi edinmesi en doğal hakkıdır. Genellikle çocuklar bu bilgileri ana-babalarından edinirler, ancak bu bilgiyi yeterli bulmayan çocuklar için okullara –öğretimi bir yılı aşmamak kaydıyla– din dersleri konabilir. Gene de bu derslerin "seçmeli" olması şarttır, yoksa sadece laiklik ilkesi değil, Kur'an'ın "Dinde zorlama yoktur" ilkesi de çiğnenmiş olur. "Zorunlu" ve eğitimi tam sekiz yıl süren "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" derslerinin bu ilkeyi çiğnemediği yolundaki iddiaları geçerli saymak hiçbir şekilde mümkün değildir.

*Teknik Üniversite Kökenli Politikacılar**

Son otuz yıldır Türkiye'nin kültürel kaderini belirleyenlerin başında, Demirel, Özal ve Dinçerler gibi "milliyetçi-mukaddesatçı" politikacılar geliyor. Bunların, Türk toplumunu Atatürk'ün yön verdiği "laik" çizgiden uzaklaştırıp tekrar "dindarlaştırma" heves ve gayreti içinde olduklarını hepimiz biliyoruz. Aralarında Erbakan gibi, eline fırsat geçse Humeyni özentisi bir "şeriat düzeni" getirmekten çekinmeyecek olan eski bir üniversite profesörü de var. Sayın Özal bir ara bu zatın kurduğu ve memleketi "din yoluyla kurtarma" amacına yönelik *Milli Selâmet Partisi*'nden milletvekili seçilmeyi denemiş, başaramamıştı. Ama sonunda başbakan, hattâ cumhurbaşkanı olmayı başardı ya, siz ona bakın!

Andığımız bu dört politikacı da teknik üniversite kökenli. Kafaları matematiğe yatkın ve sıkı bir fen eğitimi görmüş olan bu yetenekli insanlar, nasıl oluyor da dine dayalı bir yaşama biçiminin özlemi içinde olabiliyorlar? Üstelik bir kısmı Atatürk döneminde yetişmiş olan bu kişilerin, Batı uygarlığının doğal bir ürünü olan laik toplum idealini benimsemeleri, Atatürk'ün, "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" sözünden az da olsa esinlenmiş olmaları beklenirdi, değil mi? Oysa ne görüyoruz: Kur'an kurslarının çığ gibi çoğalması, İmam-Hatip okullarının durmadan artması, okullara zorunlu din derslerinin konması, devletin bütün kadrolarına "dinci" diye bilinen kişilerin doldurulması, fen liselerinin başına bile yer yer İmam-Hatip çıkışlı kimselerin getirilmesi hep bunların iktidar dönemlerinde oluyor. Bugün Türkiye Batılı ülkeleri bile kaygılandıran bir "ir-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 12 Eylül 1990, s.2.

tica" tehlikesiyle karşı karşıya ise, bunun baş sorumluları hiç şüphesiz saydığımız bu politikacılardır.

İçinde yaşadığımız uzay çağında ancak cahil insanlarda hoşgörülebilecek bir tutumla, dinden medet uman bu kişiler, yoksa dinde (kendi deyimleriyle) "çarpık ideolojiler"e karşı bir panzehir mi olduğunu sanıyorlar? Her türlü toplumsal sorunun en olumlu biçimde yine bilimsel yöntemlerle çözülebileceğini, dolayısıyla yeni yetişenlerin kafalarını, ister dinsel ister politik olsun, her türlü dogmadan arıtmak, bunun için de onlara bilimsel düşünüş alışkanlıkları kazandırmak gerektiğini, dogmatik düşünüşle bilimsel düşünüşün aynı kafada bir arada yaşayamayacağını nasıl algılayamıyorlar? Yoksa kendileri de bilimsel düşünüşten biraz olsun nasiplerini almamışlar mı?

Korkarım öyle. Gerçi hepsi fen eğitimi görmüşler, ama bilimin sadece (Cahit Arf'm kulakları çınlasın!) "tenekecilik" yönünü öğrenmişler, o kadar! Başka bir deyişle, fen bilgileri edinmişler, ama bilim kültürü alamamışlar.

Ne yazık ki, bizde bütün eğitim sistemi, başkalarının üretmiş olduğu hazırlop bilgileri *belletme* temeli üzerine kurulu olduğu gibi, fen eğitiminde de işin daha çok işlem yapma yönüne ağırlık veriliyor, yani öğrencilere bazı formüller belletilip problem çözmede bunları nasıl kullanacakları öğretiliyor. (Örneğin matematikte her türlü işlem öğretilir, ama bir teoremi ispatlamanın nasıl bir şey olduğu öğretilmez. Fizik ve kimya derslerinde de durum pek farklı değildir: laboratuvar çalışmaları bile daha önce bulunmuş bilgileri tekrarlama ve uygulamaya yöneliktir, yeni doğrular araştırmaya değil.)

Ancak işlemleri öğrenmekle (yani "tenekecilik"le) bilim yapılamayacağı meydandadır, zira bunun için *bilgi üretme* işine doğrudan doğruya katılmak şarttır. Bu süreç de önce soru sormakla başlar, çünkü kafasında soru olmayan bir insanın araştırma işine girmesi düşünülemez. Sürecin ikinci aşaması tahminlerde bulunma, yani hipotez veya teori kurma aşamasıdır. En sonunda da denetleme aşaması gelir. Bütün bunları iş başında (hiç değilse küçük çapta) öğrencilere öğretmek gerek. Bu arada bazı teorilerin bugüne kadar geçirmiş oldukları aşamaları (hiç değilse ana çizgileriyle) belirtmek (felsefe ve bilim tarihi), doğ-

ruyu bulabilmek için araştırıcıların başvurdukları çeşitli yöntemleri canlı örnekler üzerinde sergilemek (mantık ve metodoloji), sonra herhangi bir bilimsel iddianın (yani teorinin) "bilgi" sıfatını kazanabilmesi için hangi koşulların gerçekleşmiş olması gerektiğini öğrencilerle birlikte tartışmak (bilgi teorisi) gerekir. Oysa ne liselerimizde (Fen liseleri de dahil), ne üniversitelerimizde böyle bir uygulamaya rastlayabiliyoruz. Gerek ders kitaplarının yazılış biçimi, gerek öğretmenlerin ders verme tarzı hep başkalarının üretmiş olduğu bilgileri en kuru biçimiyle ve her türlü tarihsel-biyografik bağlamdan kopmuş olarak öğrencilere belletmeye yönelik. Dolayısıyla, bizde öğrenme bir ezberleme süreci olmaktan bir türlü kurtulamıyor!

Teknik üniversiteler daha çok uygulamaya (yani teknolojiye) yönelik olduğu için, buralarda yetişenlerin çoğu bilgiyi teknoloji için gerekli bir araç olarak görme eğilimindedirler, dolayısıyla salt bilme için bilme onları pek fazla ilgilendirmeyebilir. Hele bilimlerin tarihsel gelişmeleri, tartışmalı yönleri, felsefî ve metodolojik problemleri onları hiç mi hiç ilgilendirmeyebilir. Bu nedenle, yukarıda adı geçen teknokrat politikacılarımızın bilimsel düşünüşten nasiplerini alamamış olmalarına şaşmamalı.

Yalnız teknik üniversitelerimiz değil, ne yazık ki bütün eğitim sistemimiz bilimin bu yönünü öne çıkarmakta, dolayısıyla bizde öğrenme süreci, ders kitaplarının yazdıklarını ve öğretmenin anlattıklarını belleme biçiminde gerçekleşmektedir. Böyle olunca, öğrencilerde bellemek zorunda oldukları bilgilerin tartışılmaz doğrular olduğu izlenimi uyandırılmakta, dolayısıyla bunlara tartışmasız inanmaları istenmektedir. (Askerlikte her emre boyun eğme nasıl zorunluysa, okulda öğretmenin söylediklerini doğru diye belleme de zorunludur, aksi halde sınıfta kalma tehlikesi vardır.) Bu bakımdan bizdeki bilim eğitimi din eğitiminden pek farklı değildir. Birinde hoca efendi "Kur'an'da böyle yazıyor!" veya "Peygamber efendimiz böyle buyurmuşlar!" der, ötekinde öğretmen bey "Kitapta böyle yazıyor!" veya "Newton öyle demiş!" der. Görüldüğü gibi, değişen sadece içeriktir, yaklaşım değil. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih vb kültür derslerinde bile aynı tutum egemen. İşe sorularla

başlayıp öğrencilerin kendi başlarına bu soruları çözmeye çalışmaları yüreklendirilecek yerde, onlara hazırlop cevaplar belletilmekte, bu cevapların doğru olup olmadıkları araştırılmamakta, dolayısıyla tartışmaya ve eleştiriye yer verilmemektedir. Her şeyin, ama her şeyin "tartışmalı" olduğu felsefenin bile bizde başkalarının dediklerini belletme (Türkçesi: ezberletme!) konusu olduğunu biliyor muydunuz?

İşte böyle bir eğitim anlayışı içinde yetişmiş olan teknik üniversite kökenli politikacılarımızdan bir kısmının, okullarda bilim eğitimi yanında din eğitimi de verilebileceğine, hattâ verilmesi gerektiğine inanmalarının nedeni şimdi biraz aydınlanır gibi oldu sanırım. Büyük ihtimalle dindar bir aile çevresinde yetişmiş olan bu kişilere, eğitimleri boyunca aldıkları fen dersleri de bilim kültürü verememiştir. Üstelik meslekleri gereği, bilimi, insanoğlunun salt içinde yaşadığı dünyayı anlamak için giriştiği bir düşünme veya araştırma serüveni olarak değil, bu dünyayı istekleri doğrultusunda değiştirmek için gerekli teknolojiyi üretme aracı olarak görme ve değerlendirme eğilimindedirler. Ancak bunlara göre, bilimsel teknoloji maddî refahımızı sağlasa bile, bütün psikolojik ve toplumsal sorunlarımızı çözmeye yetmez. Bunun için bir tür "manevî teknolojiye" ihtiyaç vardır ve bunu da olsa olsa "din kültürü ve ahlâk bilgisi" sağlayabilir. Maddî teknolojiyle manevî teknolojiyi birleştirdik mi, "iki cihanda mutlu" olmayı garantiledik demektir. Buna göre bir yandan bilimin kesin doğrularını, öte yandan da dinimizin tartışılmaz doğrularını bellemeliyiz. Soru sormamalı, tartışmamalı, eleştiri ve şüpheye yer vermemeliyiz, yoksa "çarpık ideolojilere" tutsak olmaktan kurtulamayız.

Bu görüşün ne kadar "çocukça" bir görüş olduğunu anlamak için şunu hatırlatmada yarar görürüm: Modern teknoloji "bilimsel" bilgiye dayandığı için ve dayandığı ölçüde başarılı olmuştur ve dünyanın her yerinde aynı başarılı sonuçları verir. Buna karşılık ne büyük dinler, ne de ahlâk öğretileri hiçbir zaman, hiçbir yerde bütün toplumların güvenle uygulayabileceği, birlik, beraberlik, huzur ve barış getiren bir "manevî teknoloji" sağlayabilmiştir. Nedeni apaçık: dinler bilgiye değil, "inanç"a dayanır, oysa inançlar insandan insana, toplumdan topluma,

çağdan çağa değişir, bu nedenle de "inançta birlik", dolayısıyla toplumda dirlik, düzenlik sağlamak mümkün değildir. İnançlar daima insanları bölücü, ayırıcı olmuşlardır ve olacaklardır. Bu dinî inançlar için olduğu kadar politik inançlar için de geçerli. Bu nedenle akıllı insanlar sonunda "inançlara dayanmayan", dolayısıyla insanları inançlarında serbest bırakan bir yaşama biçimini, "demokrasi"yi icat etmişlerdir. Politikacılarımızın bu gerçeği anlamalarında sayılamayacak kadar yarar var. "Zorunlu" din eğitiminin Türkiye'yi bugün ne hale getirdiğini görmek bile bu basit gerçeği anlamak için yeterli bence.

*Hoşgörüsüzlüğün "Yaylım Ateş"çileri**

Milliyet gazetesinde (25 Ağustos 1990) çıkan "Ateş'e Yaylım Ateş" başlıklı yazıyı okuyan bir aydının tüylerinin ürpermemesine imkân var mı! Yazı, ilâhiyatçı Prof. Dr. Süleyman Ateş'in, on yedi yıllık bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan "Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri" adlı eserine bazı dindar (?) çevrelerin tepkisini dile getiriyor. "Bilimsel" eleştiriden, "ölümle tehdit"e kadar değişen biçimlerde kendini gösteren bu tepkinin nedeni; kısaca Sayın Ateş'in "Cennetin yalnızca Müslümanların tekelinde olmadığı, Hıristiyan ve Musevilere de kapıların açık olduğu" görüşünü savunmasıymış! "Sen sadece ve ancak Müslümanların girmeye lâyık oldukları cennete başka dinden olanları –yani kâfirleri– nasıl sokmaya kalkarsın!" Saldırı buradan kaynaklanıyor.

Bu beklenmedik saldırı karşısında zavallı, iyi niyetli Prof. Ateş şaşırmış, "Kur'an'ın çağları kucaklayan geniş görüşünü hiçbir şey katmadan, çarpıtmadan, olduğu gibi yansıtmamdan rahatsız olanlar, aleyhimde müthiş bir karalama kampanyası başlattı" diye yakınıyor (s.3). Üstelik bir sürü "ölüm tehdidi" de alıyormuş. Bunları okuyup da Sayın Ateş'in durumuna üzülmemek elde değil. Ama asıl üzücü, hattâ "korkunç" olan, bugün Türkiye'de yobazlığın ve bağnazlığın ne boyutlara varmış olduğunu görmek. Düşünün, bir ilâhiyat profesörü, Kur'an'ın biraz çağdaş, yani hoşgörülü yorumunu yaptı diye ölümle tehdit edilebiliyor!..

Prof. Ateş'in çağdaş yorumuna karşı çıkanlar arasında bir başka ilâhiyat profesörü de var. Talât Koçyiğit adındaki bu sayın profesör, meslekdaşı Ateş'e şöyle karşı çıkıyormuş:

* *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Kasım 1990, s.2.

"Hayır, aziz kardeşim, hayır. Bazı Kur'an âyetlerinde sadece Allah'a ve ahiret gününe imandan sözediliyor diye Allah'ın tüm meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmeyen bir Yahudiyi veya Hıristiyanı cennete sokamazsın. Ben sokmuyorum ki Allah sokuyor da diyemezsin (s.12)."

Neden diyemezmiş? Yoksa Tanrı Kur'an'm doğru yorumunu yapma yeteneğini, hattâ yetkisini yalnız kendisine mi vermiş? Bu konuya biraz sonra döneceğim.

Prof. Ateş'e saldıranlardan bir başkası, Sadreddin Yüksel ise, *Meydan* dergisinde çıkan bir yazısında, "Korkunç bir zihniyet" diye nitelendirdiği bu çağdaş yorumu eleştirisinde şunları öne sürüyormuş:

"Tarih boyunca hiçbir Müslüman fert, hiçbir İslâm âlimi böyle bir iddiada bulunmamıştır. Yani İslâm'a yetiştiği halde İslâm'a girmeyen Ehl-i Kitabı cennete göndermemiştir." (s.12) (Bu yazarın bütün "Müslüman fertleri" bir bir tanımış, bütün İslâm âlimlerinin eserlerini de tek tek incelemiş olduğu anlaşılıyor(!)) İyi de, Müslüman olmayan bazı dindarları cennete göndermek niye "korkunç bir zihniyet" oluyormuş?

Belli ki bu zat da öteki sayın profesör gibi Kur'an'm bir tek "doğru" yorumu olabileceğine, bu yorumun da kendi yorumu olduğuna inanıyor. Ayrıca Sayın Ateş'in yorumuna öfkelenmesinden, onun sadece yanılmakla kalmayıp bir "günah", hattâ bir "suç" işlemiş olduğuna inandığı da anlaşılıyor.

İyi de, Kur'an'm *doğru* yorumunun hangisi olduğuna kim, nasıl karar verecek?

Platon, Batı insanının kafasına kavramcılık virüsünü sokalı beri bu tür tartışmaların ardı arkası yüzyıllar boyunca kesilmemiştir; pozitif bilimler dışında, ama özellikle "ilâhiyat" gibi sözde bilimlerde hiçbir zaman kesilmeyeceğe benzer. Yukarıdaki tartışmada da bunun ibret verici bir örneğine tanık oluyoruz. Ne yazık ki, bütün iyi niyetine rağmen Sayın Ateş de aynı hastalıkla "malûl", yani o da eleştirmenleri gibi Kur'an'm *doğru* bir yorumunun yapılabileceğine inanıyor! Oysa "Kur'an'm çağları kucaklayan geniş görüşünü hiçbir şey katmadan, çarpıtmadan, olduğu gibi" yansıtmak ilkece mümkün değil.

Üstelik bu dediğimiz yalnız Kur'an için değil, matematik

ve mantık dışında kalan konularla ilgili bütün yazılar için geçerli, zira formelleştirilmiş dediğimiz yapay dillerin kullanıldığı bu bilimler dışında kalan alanlarda çok anlamlılık, belirsizlik ve kaypaklık dediğimiz semantik hastalıklarla malûl olan doğal bir dil (günlük dil) kullanırız. Bu nedenle (bir dereceye kadar fizik ve biyoloji gibi pozitif bilimlerde geçenler de dahil) bütün doğal dil önermeleri az çok değişik yorumlara açıktırlar.

'Az çok' diyorum, zira bir şiirin bir düzyazı (nesir) parçasına, tarih veya sosyolojiye ait bir metnin, bir biyoloji veya fizik metnine kıyasla yoruma daha fazla açık olduğu meydandadır. "Yoruma açıklık" derecesi siyasal ideolojilere, ahlâk felsefelerine, hele dinsel öğretilere ait metinlerde daha da yüksektir. Kitabı olan dinlerde durmadan yeni yeni yorumlar yapılabilmesi ve bununla paralel olarak yeni yeni "mezhep" ve "tarikat"ların ortaya çıkması bundandır. Hermeneutik ('tefsir') denen bir bilgi dalına ihtiyaç duyulması da aynı nedenlerden kaynaklanıyor.

Öte yandan herhangi bir önermeye belirli bir doğruluk değeri verebilmek için, sözcükleri tek anlamlı ve belirli (dolayısıyla yoruma kapalı) bir dile ihtiyaç var. Bunun için bilim adamlarının kullandıkları ana terimlerin anlamları üzerinde (hiç değilse geçici olarak) uzlaşmaları gerekir. Bu, pozitif dediğimiz salt "teorik" bilimlerde büyük ölçüde gerçekleştirilebiliyor; ama işe insanın istek ve özlemlerinin karıştığı, din, ahlâk ve politika gibi pratik yaşamı yakından ilgilendiren alanlarda sözcüklere tek anlamlılık ve belirlilik kazandırmak hemen hemen imkânsızdır. İşe değer yargıları karıştığı için pratik yaşamla ilgili metinlerin "yan tutmayan" bir yorumunu yapmak da mümkün değil. (Bunun neden böyle olduğunu anlamak için "müzik" yorumlarının bazan ne kadar farklı olduğunu hatırlayın! Oysa "nota dili" de neredeyse matematik dili kadar "tek anlamlı"dır, öyle değil mi? Ama yazılı "sembolleri" sese çevirirken ister istemez işe seslendirenin duyguları ve özlemleri karışıyor.)

Herhangi bir metnin yorumu, o metnin içeriğinden çok yorumlayanın kişiliğini yansıtır. Dinî metinleri yorumlayanlar arasında da çok değişik karakterlere rastlıyoruz. Bunlar arasında alçakgönüllü, hoşgörülü, sevecen yaradılışta olanlar olduğu gibi, kibirli, bağnaz, hattâ sadist ruhlu olanlar da var (Calvin

gibi). Bu ikinciler yorumlarının tartışılmasına bile katlanamazlar, dolayısıyla böyle bir şeye cüret edenleri yalnız "günahkârlık"la suçlamakla kalmazlar, üstelik cezalandırma ya da kalkarlar. İşte Prof. Ateş'i ölümle tehdit edenler bu tip yaratıklardır.

İşin asıl trajik yönü, "Şeytan Ayetleri" kitabıyla İslâm'ı küçük düşürdü diye hakkında ölüm fermanı çıkarılan Salman Rüşdü'nün tersine, bu haksız hücum ve tehditlere maruz kalan Prof. Ateş'in İslâm dininin "hoşgörülü" bir din olduğunu savunan samimî ve çok iyi niyetli bir ilâhiyatçı olması. Elbet o da bu davranışıyla aslında kendisinin hoşgörülü bir insan olduğunu kanıtlamış oluyor. Ancak bu davranışının yol açtığı eleştiri ve tehditlerden de anlaşılacağı gibi, İslâm'ı "hoşgörüsüz" bir dinmiş gibi yorumlamak da mümkün. Burada kim haklı, kim haksız diye sormanın bir anlamı yok, zira her şey sonunda bir yaradılış sorunu. Sözün kısası, hoşgörülü veya hoşgörüsüz olan dinler, siyasal öğretiler, ahlâk sistemleri değil, tek tek insanlar.

Alçakgönüllü, hoşgörülü, sevecen bir dindar kendine, "Cenneti hak edebilmek için nelere inanmalı, türdeşlerime karşı nasıl davranmalıyım" diye sorar. Kibirli, hoşgörüsüz, yobaz ise "Kimler benim inançlarımı paylaşmıyor bakalım!" diye sorar ve etrafında cehenneme gönderecek adam arar. Din onun için kişisel bir "kurtuluş" sorunu değil, bir "başkalarına hükmetme" aracı ve vesilesidir. O, kendi kurtuluşundan o kadar emindir ki bütün derdi gücü aklınca başkalarını kurtarmak, kendi isteklerine uygun davranmayanları da cezalandırmaktır. Zira ona göre kendi inançlarını paylaşmayanlar "kâfir", kendi istekleri doğrultusunda davranmayanlar ise bu dünyada cezalandırılması vacip olan "suçlu" kişilerdir.

Hoşgörülü olmak başta bir yaradılış, sonra bir kültür, daha doğrusu "aydınlanma" sorunu. Doğuştan hoşgörülü insanların sayısı ne yazık ki hoşgörüsüzlere kıyasla çok az. Bir de buna cahil ve akılsızları eklediniz mi, ortaya büyük bir yobaz ve bağnaz kalabalığı çıkıyor ve bu gibiler Prof. Ateş gibi samimî bir din bilginine bile gözdağı verme cüretini gösterebiliyorlar.

İşte laiklik ilkesinin önemi de burada ortaya çıkıyor. Zira bu ilke olmadan –hele bizimki gibi kültürce geri kalmış bir top-

lumda– yobaz ve bağnazların şerrinden yalnız inanmayanları değil, samimî dindarları da korumak mümkün değil. Bu bakımdan din hayatımıza "hoşgörü"nün egemen olmasını istemekten başka bir "suçu"(!) olmayan bir ilahîyat profesörüne karşı açılan bu kampanya bizde bağnazlığın ne boyutlara vardığını göstermek bakımından ürkütücüdür. Atatürk döneminde değil bir din adamının, bir dinsizin bile ölümle tehdit edilebileceğini düşünebilir miydiniz? Yıllardır iktidarı ellerinde tutan "dinci" politikacılarımız bu gidişin "vehameti"ni nasıl görmüyorlar? İslâm'ın "hoşgörülü" bir yorumuna bile katlanamayan yobazların egemen olduğu bir toplumda din nasıl "millî birlik ve beraberlik" faktörü olabilir?

Çağ atlamaktan vazgeçtik, sayın politikacılarımız ülkemizi yeni bir Ortaçağın karanlıklarına gömülmekten kurtarsınlar, biz ona da razıyız.

*Laiklik Teması Üzerine Çeşitlemeler**

Türkiye'de pek az konu üzerinde bu kadar çok yazılıp çizilmiştir. Özellikle son kırk yıldır aydınlar arasında en çok tartışılan konu laiklik olsa gerek. Oysa Atatürk döneminde böyle bir 'sorun' olmadığı için 'laik' sözcüğü nerdeyse hiç duyulmazdı. 'Enflasyon' sözcüğü gibi 'laiklik' de çok-partili döneme gireliberi nerdeyse her gün kullanılır oldu. Bunun nedenlerine yeri geldikçe değineceğim. Bu aşamada şu kadarını belirtmekle yetineceğim: Laikliğin Türkiye'de ciddî bir sorun haline gelmiş olması, Atatürk'ün Batı uygarlığını bütün kurumlarıyla benimsemiş bir Türkiye idealine düşmanlığın gittikçe büyüdüğünü göstermektedir. Bugün Türk aydınını en çok kaygılandıran da bu gelişme değil mi?

Latince "din adamı olmayan" anlamına gelen 'laikos' sözcüğünün Fransızca biçiminden almış olduğumuz "laik" sıfatı bu etimolojik anlamından farklı olarak bireylere değil, devletlere (rejimlere) uygulanan bir sıfattır.[1] Yani laik olan tek kişiler değil, devletlerdir. Bir devletin laik olması ise kısaca "resmî bir dini olmaması" demektir. Böyle bir devlette bireyler istedikleri dini seçmede özgür oldukları gibi, "dinsiz" de olabilirler, bu

* *Cogito* dergisi, Yapı Kredi Yay., Yaz'94, s. 117-147

1 Almanca 'Laie', İng. 'lay' deyimleri de aynı kökten gelmekle birlikte, "herhangi bir bilim alanında uzman olmayan" anlamında kullanılmaktadır. Anglo-sakson ülkelerinde bizim kullandığımız anlamda 'laik' sözcüğü yerine 'secular' deyimi kullanılıyor. Bu sözcük Latince 'seculum'dan türetilmiş olup "dünya işlerine ilişkin" anlamına geliyor. Din daha çok "öbürdünya"ya yönelik olduğu için, 'secularism' sözcüğü "bu dünya işlerine dönük olma", dolayısıyla dinî kaygılardan uzaklaşma demek. Fransızca'daki "prêtre séculier"- "prétre régulier" ayrımı İngilizce'de "regular priest-secular priest" şeklinde dile getiriliyor. Hristiyanlıkta günlük din işlerini yürüten mahalle papazlarına "sıradan rahip", kendini sadece düşünce hayatına adamış olanlarına ise "laik rahip" deniyor.

onların bilecekleri şeydir. Devlet din konusunda bireylerin işine karışmaz, kendisi herhangi bir dini tutmadığı gibi, politik hesaplarla belli bir dinin veya mezhebin –açıkça veya kapalı bir biçimde– propagandasını da apmaz. Bu anlamda laiklik demokrasinin en temel ilkesi olan "düşünme özgürlüğü"nün doğal bir sonucu oluyor. Bilindiği gibi, demokrasi kişilerin özgürlüğünü elden geldiğince az kısıtlama idealine yönelik bir yaşama biçimidir ve bu ideal hukuk yasalarının yasaklamadığı her tür düşünce ve davranışlarında bireylerin özgür olmasını öngörmektedir. Hukuk yasaları ise bireylerin toplum içindeki günlük dünyevî yaşamlarında sadece birbirlerine "zararlı" olduğu düşünülen davranışlarını yasaklar. Ancak laik bir devlette hukuk yasalarının her türlü "dinî", yani öbür dünyayla ilgili inançlardan arınmış olması gerekeceği de apaçıktır. Başka bir deyişle, laik hukuk laik devletin temelidir.

Bizde laikliğin genellikle "din işlerini devlet işlerinden ayırma" şeklinde tanımlandığını biliyoruz. Yalnız bu tanımın arkasındaki maksadı iyi anlamakta yarar var, yoksa bugün Türkiye'de laikliğin neden "acil bir sorun" haline geldiğini açıklayamayız. Biz laiklik ilkesini Batı'dan (ama özellikle Fransa'dan) aldığımıza göre, ileri Batı ülkelerinin "laikleşme" sürecine kısaca göz atmada yarar var. O zaman bu sürecin demokrasinin doğuşuna götüren yolda ilk ve en önemli aşama olduğu da görülecektir.

Genellikle "laik-olmayan" toplum düzenlerine "teokratik" sıfatı uygulanmaktadır. Kabaca bireylerin her türlü inanç, fikir ve davranışlarını büyük ölçüde din adamları sınıfının belirlediği toplum düzenlerine "teokrasi" (Tanrı-yönetimi) diyoruz. Demokrasilerde olduğu gibi teokrasilerde de bireylere tanınan özgürlüğün derecesi toplumdan topluma değişebiliyor. Nitekim, Calvin'in Cenevre kentinde kurduğu teokrasi bireylere inanç ve davranışlarında hemen hiçbir özgürlük tanımayan bir "dinî diktatörlük"tü, zira insanların yalnız inanç ve ibadetlerine değil, yeme içmelerine, giyinip kuşanmalarına, gülüp eğlenmelerine varıncaya kadar her şeylerine karışıyor, her konuda koymuş olduğu sıkı kurallardan herhangi birine uymayanları polislerine izletiyor, suçlu bulunanları cezalandırıyordu. Calvin

için, bütün hayatını her türlü günahtan arınmaya adamamış kişi Tanrı katında (yani kendi gözünde) bir "günahkâr" idi. Bugün buna benzer bir düzene Humeyni'nin İran'ında, teokrasinin belki biraz daha "yumuşak" biçimlerine ise hâlâ "şeriat" yasalarıyla yönetilen (Suudi Krallığı başta olmak üzere) Arap ülkelerinde rastlıyoruz. Örneğin hepsinde kadının çarşaf giyip peçe takması şart, ama televizyon seyretmesi yasak değil. Kimisinde kadının bir meslek sahibi olması da yasak. Mısır, Cezayir ve Tunus gibi demokrasiyi benimsemiş öteki Arap ülkelerinde ise "laikleşme" süreci çok daha ilerlemiş durumda. Ancak bizde olduğu gibi, bu son saydığım ülkelerde de Humeynivari bir teokrasiye dönüş eğilimleri tehlikeli denebilecek bir momentum kazanmış bulunuyor.

Bu "geri dönüş" akımlarının pek çeşitli sosyal, siyasî, hattâ ekonomik nedenleri olduğu şüphe götürmez. Genellikle "köktendincilik" (fundamentalism) veya "dine dönüş" (revivalism) diye anılan bu tür akımların Türkiye'yi sarmış olması hem oldukça şaşırtıcı, hem de genç demokrasimizin geleceği bakımından son derece kaygı verici. Ben bizdeki bu gelişmeleri daha çok bazı politikacıların demokrasiyi yanlış yorumlamalarıyla[2], özellikle "aydın" geçinen bir kısım "okumuş"un Batı'yı demokrasiyi benimsemeye götüren düşünsel süreci anlamamış, daha doğrusu içlerine sindirememiş olmalarına yorma eğilimindeyim. Bu nedenle niçin Batı ülkelerinde laikliği demokrasinin temel ilkelerinden biri olarak gördüğümü hatırlatmakta yarar görürüm.

Bu ilkenin kabul edilişinin ana gerekçesi bireyleri din adamlarının tahakkümünden kurtarmaktı. Batı'da 15 yüzyıl kadar sürmüş olan bu tahakküm Eski Yunan dünyasının tanımadığı bir olguydu. Gerçi Eski Yunan'da da Sokrates, Anaxagoras, hattâ Aristoteles gibi filozofların "dinsizlik"le suçlanıp kovuşturulduklarını, bu yüzden Sokrates'in ölüm cezasına çarptırıldığını, Anaxagoras'la Aristoteles'in Atina'dan uzaklaşmak zorunda bırakıldıklarını biliyoruz. Ancak Sokrates'in, din adamları istediği için değil, daha çok politik muarızları tarafından

2 Bunun ilk tipik belirtisi Adnan Menderes'in kendi milletvekillerine hitaben "siz isterseniz hilâfeti bile geri getirebilirsiniz" diye seslenmesi olmuştur.

(demokrasiye karşı olduğu için) dava edildiğini ve halk arasından seçilmiş olan 500 temsilcinin oy çokluğuyla mahkûm edildiğini unutmamak gerek. Sizin anlayacağınız, Sokrates'e yöneltilen "dinsizlik" suçlaması bir bahaneden ibaretti. Nitekim, saydığım bu bir iki olaya rağmen Eski Yunan'da "hissedilebilir" bir din baskısından sözedilemez. Buna toplumun genel havası elverişli olmadığı gibi, ne ortada katı dogmaları olan bir din vardı, ne de baskı yapabilecek güçte, örgütlenmiş bir "din adamları" sınıfı. Zaten kayda değer bir baskı olsaydı, Yunan dünyasında tanık olduğumuz o benzersiz kültür zenginliğini açıklamak imkânsız olurdu. Sanatın her dalında olduğu gibi, düşünme alanında da, yani felsefe ve bilimde belki dünyada bir daha benzeri görülmeyecek olan bir yaratma faaliyetinin doğup serpilebilmiş olması da orada insanların neredeyse sınırsız bir özgürlüğe sahip olduğunu kanıtlamıyor mu? Hangi alanda olursa olsun, yeni şeyler üretmek için özgürlük şarttır... Yaratıcılığın itici gücü şüphesiz insan zekâsı ve dehasıdır, ancak özgür olmayan bir ortamda bu gücün kendini göstermesi mümkün değildir. Nitekim, Hıristiyan Ortaçağında ne sanat, ne de bilgi alanında orijinal denilebilecek hemen hiçbir şey üretilmemiştir. Bunu kısmen insanların bu dünyaya arkalarını çevirip kendilerini daha çok öbür dünyaya vermiş olmalarıyla açıklamak mümkün, ama bunda din adamlarının zamanla manevî bir baskı mekanizması geliştirmiş olmalarının etkisi olduğu da şüphe götürmez. İnsanlara artık bazı konularla ilgilenmekten vazgeçmeleri gerektiği telkin edildiği gibi, bu isteğe uymamaları halinde cezalandırılacakları da bildiriliyordu. Nitekim, 529 yılında Platon akademisinin Kilise tarafından kapatılması insan düşüncesine kilit vurulduğunun ilk işaretini veriyordu.

Ancak Ortaçağ boyunca da insan düşüncesi canlılığını büsbütün yitirmiş değildir. İlgi odağı bu dünyadan öbür dünyaya kaydığı için insan kafası bu defa yeni dinî öğretiler üretmeye, dolayısıyla yerleşik inançları eleştirmeye başlamıştır. Nitekim, felsefe ve bilim alanında hemen hiçbir yeni düşüncenin üretilmediği bu çağda son derece canlı bir dinî düşünce hayatına tanık oluyoruz. İnsanın ahlâkî bakımdan mükemmelleşmesi için durmadan yeni görüşler geliştiriliyor (manastırların kuruluşu),

ayrıca Hıristiyanlığın (İncil'in) nasıl yorumlanması gerektiği konusunda oldukça değişik öneriler getiriliyordu (tarikatların doğması). Ben bunu insan düşüncesinin hiçbir zaman donmuş bir inançlar (dogmalar) sistemi içine hapsedilemeyişinin bir kanıtı olarak görme eğilimindeyim. Aslında dogmalar sadece durup düşünme yeteneği ve vakti olmayan basit insanların kafasında yer eder; buna karşılık uyanık zekâlar kendilerine belletilen en kutsal dogmaları bile kendilerine göre yorumlar, onları eleştirir, hattâ bazan düpedüz reddederler. Nitekim, Hıristiyanlık Roma tarafından "resmî din" olarak kabul edilmeden çok önce Hıristiyanlığın bazı öğretilerinin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda değişik görüşler ortaya atılmış, hattâ bu görüşlerin çevresinde yeni mezhepler oluşmuştu. Ne var ki, her yorumcu dinin tek doğru yorumunu yaptığı inancında olduğu için, bu mezhepler arasında patlak veren tartışmalar yer yer kanlı kavgalara dönüşmüştür. İşte din adamlarıyla filozof ve bilim adamları arasındaki en önemli ayrım burada ortaya çıkıyor: Din adamları inançlarının Tanrısal bir kaynağı olduğunu varsayarlar, bu nedenle bu inançları herkesin paylaşmasını beklerler, öyle olunca da paylaşmamakta ayak diretenleri, Şeytan'ın dürtülerine kapılmış birer "sapık" gibi görürler. Onların gözünde kendi görüşlerinden şüphe etmek günah, günahta ayak diretmek ise bir "suç"tur, dolayısıyla cezalandırılması gerekir. Filozofla bilim adamının tutumu ise bunun tam tersidir. Gerçi bunlar da herhangi bir yeni fikir ortaya attıkları zaman onun başkaları tarafından paylaşılmasını isterler, ama bunu herkesten beklemeye hakları olmadığını da bilirler. Kişi bir fikri kabul edip etmemekte ilkece özgürdür.

Buradaki tutum farkının birbiriyle içten bağışık olan iki faktörden kaynaklandığını sanıyorum: 1) Amaç farkı, 2) Yöntem farkı. Filozof da bilim adamı da dünyada olup biteni anlama ve açıklama amacına yöneliktirler; başka bir deyişle, bu konuda "bilgi" elde etmek isterler. Buna "bilgi sevgisi" de diyebilirsiniz. Oysa, bilgiyi kendisi için arzulayan bir insan için onu kimin bulduğu önemli değildir. Bu nedenle bir filozof veya bilim adamı herhangi bir konuda yeni bir fikir (bir hipotez veya teori) ortaya atarken bu fikrin sadece bir "bilgi adayı" olduğu-

nu, "bilgi" diye seçilebilmesi için konunun uzmanlarını ikna etmesi gerektiğini bilir. Ancak başvuracağı ikna yönteminin akla, ama sadece akla hitap etmesi şart. Bunun için biryol öne sürdüğü fikrin sağduyudan, yani her insanın yapabileceği gözlem ve deneyimlerden esinlenmiş olması gerekiyor. Buna göre, kendisine Tanrısal bir "ilham" geldiğini veya kendi üstün zekâsının ürünü olan özel bir "sezgi"den yola çıktığını iddia eden bir filozof veya bilim adamını kimsenin "ciddiye alması" söz konusu değildir, zira bu tür ayrıcalık ve üstünlük iddiaları insanlararası eşitlik ilkesine aykırı olup her türlü eleştiri ve tartışma imkânını ortadan kaldırır. Yeni bir fikir ürettiğini iddia eden kişi bu fikrini herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamakla yükümlüdür, dolayısıyla hiç kimse aklının almadığı, yani bütün şüphelerini dağıtamayan bir fikri kabul etmeye zorlanamaz. Bunu bilim ahlâkının temel kuralı sayabilirsiniz. Ahlâkı –en geniş anlamda– "başkalarının haklarına saygı" biçiminde tanımlarsak, bilim ahlâkı "düşünme özgürlüğü"nün temel direği oluyor.

Din adamlarının, hattâ bazı dindarların amaçlarına varmak için başvurdukları yöntemlere gelince: Kolayca tahmin edilebileceği gibi, dinde amaç –en özlü deyişle– "insanları kurtarmak"tır. Felsefe ve bilimden farklı olarak, bu amaca varmak için din adamlarına göre her araç "mubah"tır. Nitekim din adamları –mizaçlarına göre– "rasyonel" denebilecek yöntemlerden tutun, retorik, propaganda ve "beyin-yıkama"ya kadar akla gelebilecek her yöntemi kullanarak insanları kendi din anlayışlarının doğruluğuna inandırmaya çalışmışlar, ama bunu başaramayınca da zora, hattâ şiddete başvurmaktan çekinmemişlerdir. Mezhep ayrılıklarının kanlı savaşlara yol açmasının ana nedeni insanların her ne pahasına olursa olsun "kurtarılması gerektiği" varsayımıyla, "tek kurtuluş yolu"nu belli bir dinî öğretinin gösterdiği inancıdır.

Bir insanın herhangi bir mikrobik veya viral hastalığa yakalanması için o mikrop veya virüsten belli bir miktarın vücudunu sarmış olması gereklidir, ama yeterli değil, zira bağışıklık sistemi hemen harekete geçip onları etkisiz hale getirebilir. Aynı şekilde dinî inançların akıldışı (daha çok duygusal) kaynak-

lardan türemesi bu inançları yaymak isteyenleri akıldışı yöntemleri kullanmaya itebilirse de, her zaman böyle olması şart değildir. Burada dindar kişinin düşünsel ve duygusal kişiliği (mizacı) işe karışıyor.

Kişi eğer yumuşak huylu, sevecen, üstelik akıllı ise, dinî duyguları güçlü de olsa kendi inançlarını paylaşmayanlara karşı "hoşgörülü" olabiliyor, ancak ne yazık ki bu yaradılışdaki insanların sayısı çok az. Bu nedenle, yalnız din adamları değil, sıradan dindarlar da bu gibilerine karşı bazan son derece "haşin" davranabilmektedirler. Yüzyıllar boyunca süren din ve mezhep kavgalarını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla "vicdan özgürlüğü" ilkesinin kabul edilebilmesi için dinî inançların zayıflamasını beklemek gerekecektir, zira toplumda din adamlarının egemenliğinin kalkması büyük ölçüde buna bağlıdır.

Hıristiyan Batı dünyasmda en çok şu üç faktör bunu sağlayacaktır: 1) Din ve mezhep kavgalarının insanları canlarından bezdirmesi; 2) Yaşam şartlarının düzelmesiyle birlikte "öteki dünya" kaygılarının azalması; 3) Bilimdeki gelişmelerle birlikte bilginin çoğalması ve rasyonel düşünme alışkanlıklarının yaygınlaşması.

Hiçbir şey acı bir deney kadar öğretici değildir. "Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer" atasözü bu gerçeği dile getiriyor olsa gerek. Nitekim, Hıristiyan ülkelerini sonunda birbirlerinin dinlerine karışmamaya iten başlıca neden "inanç" ayrımı yüzünden insanların birbirlerine çok büyük maddî ve manevî zararlar verdiklerinin bilincine varmalarıydı. Çok şükür ki, bazan insanlar yanılmalarından ders alabiliyorlar. Buna "akıllanma" diyoruz. Nitekim, eğer ABD ile Rusya bu defa "ideolojik" bir düşmanlık yüzünden aralarında çıkacak bir savaşın nükleer silâhların kullanılmasına yol açabileceğini önceden görmeselerdi, böyle bir savaş insanlığın sonu olabilirdi. Belki dünya tarihinde insanlar ilk defa çok acı bir deney yaşamadan "akıllanmış" oluyorlardı. Ancak bunda "Better red than dead"[3] diyebilen Russell gibi "akıllı" adamların büyük etkisi olduğunu unutmamak gerekir. Yanılgılarımızın çoğu "özlemsel düşünüş"ten

3 Kısaca, Komünist olmak ölmekten alâdır.

kaynaklanır; oysa dinî inançlar hemen tümüyle bu tür bir düşünüşün ürünüdürler.

İkinci faktöre gelince: Nasıl Roma İmparatorluğu'ndaki siyasî çalkantılar ve ekonomik çöküntü, sonunda Hıristiyanlığın kabulünü nerdeyse kaçınılmaz hale getirmişse, Avrupa'da 13. yüzyıldan başlayarak ticaretin gelişmesi yaşam şartlarının düzelmesine yol açmış, bu da insanları daha iyimser ve gelecekten umutlu yapmış, dolayısıyla Cennet umutları ve Cehennem korkuları giderek azalmıştır.

Nasıl mal alışverişi her iki tarafı da zenginleştirirse, fikir ve bilgi alışverişi de insan kafasını zenginleştirir, eski, köhnemiş fikirlerin yerine yenilerinin geçmesini sağlar. Yüzyıllar boyunca dinî inançların dar ve kapalı kafesi içinde bunalmış olan insan düşüncesi Eski Yunan filozoflarının eserleriyle tanışınca, açık havaya ve aydınlığa çıkar gibi olmuş ve yeniden dünyada olup biteni öğrenme hevesine kapılmıştır. Gerçi Kilisenin vicdanlar üzerindeki baskısı hâlâ devam etmektedir, ama aklın bu yeni atılımını hiçbir güç engelleyemeyecektir. Yalnız bunun için "bilgi" üretme hevesinin yaygınlaşması, dolayısıyla bilimsel araştırma işine katılanların sayısının hızla artması gerekecektir. Durmadan yeni bilgiler üretilmesi insanın akla güvenini artırdığı için, dinî inançlara duyulan ihtiyaç da azalacaktır. Nitekim, 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bilgi üretimine katılanların sayısı o kadar artmıştır ki, şimdiye kadar elde edilmiş en güvenilir bilgileri bir araya toplayıp geniş halk yığınlarına sunmak ihtiyacı kendini göstermiştir. Bu amaçla İngiltere ve Fransa'da düzinelerle cilt tutan ansiklopediler yayımlanması da bilgiye susamış oldukça geniş bir "Aydınlar" kesiminin oluştuğunu kanıtlamaktadır. Nitekim bu ansiklopediler kısa zamanda kapışılmış ve yeniden yayımlanmıştır. Bu yüzyılda bilgi edinme isteği o derece güçlenmiştir ki, talebe cevap vermek için Abbé Nollet ve Abbé Pluche gibi din adamları bile her işi bırakıp yeni bilgileri halkın ayağına götürmek için kent kent dolaşacaklardır.[4] Aynı coşku ve heyecan Avrupa'nın bütün insanlarını da sarmış olduğu için krallar, prensler ve kraliçeler en

4 Bk: Daniel Mornet: "Les Sciences de la Nature au XVIIIe siècle en France", Flammarion, Paris, 1911.

büyük filozofları ve bilim adamlarını kendi saraylarına çekmek için birbirleriyle yarış ederler. "Aydınlanma" çağı artık başlamıştır. Ancak yüzyıllar boyunca insan düşüncesini egemenliği altında tutmuş olan din adamları hemen pes etmeyecekler, bir süre daha egemenliklerini sürdürmeye çalışacaklardır. Gene de rüzgâr yönünü değiştirmiş, bilimin ilerlemesi durdurulamaz hal almıştır. Nitekim, bir süre sonra Hıristiyanlığı zaferine götüren süreç tümüyle tersine dönecektir.

Bilimsel araştırmaların tam bir "düşünme özgürlüğü" içinde yürütülebileceği apaçıktır, zira, adı üzerinde, "araştırma" bilinmeyen bir şeyi meydana çıkarmaya çalışmak demektir, dolayısıyla daha önce şu veya bu yoldan edinilmiş inançların araştırmayı engellememesi gerekir. Tahmin edilebileceği gibi, "Tanrısal doğruluklar" diye insanlara kabul ettirilmiş olan dinî dogmalar bilimsel fikirlerin karşısına en büyük engel olarak çıkacak, dolayısıyla bilime değer veren, hattâ "doğru"yu bulmanın tek çıkar yolu olarak bilimi gören Aydınlanmacı filozoflar yalnız bu engelin değil, düşüncenin özgürce iş görmesini önleyecek bütün engellerin kaldırılmasını talep edeceklerdir. Voltaire gibi düşünürlerin en etkileyici biçimde dile getirdikleri "sınırsız düşünme özgürlüğü" ilkesini (Jefferson gibi) "Aydınlanmacı" devlet adamları "demokrasi" dediğimiz yaşama biçimini, Atina'da görülen ilk modelinden 22 yüzyıl sonra yürürlüğe koyarak yeniden hayata geçireceklerdir.

"Düşünme özgürlüğü" ihtiyacını ancak yeni düşünceler üretme yeteneği olanların, yani filozoflarla bilim adamlarının hissedeceği apaçık. Bu özgürlük için savaşacak olanlar da gene yeni fikirler üretenlerle bu fikirlerin üretilmesini faydalı, hattâ gerekli gören "aydınlar" olacaktır. Büyük halk yığınları daima "alıcı" veya "tüketici" durumundadırlar; bunların doğruyu yanlıştan ayırdetmeye ne vakitleri, ne yetenekleri, ne de istekleri vardır; bu nedenle de doğru fikirlerden çok duygularını okşayan ve işlerine gelen fikirleri benimseme eğilimindedirler. Pek meraklı olmadıkları için "bilgi"ye fazla değer vermezler, öyle olunca da kendilerine sunulan fikirlerin doğru olup olmadığını araştırma zahmetine katlanmazlar. Bu nedenle bu gibi insanların kafasına reklâm, propaganda, hattâ "beyin-yıkama"

yoluyla her tür fikri sokmak mümkündür. Halkın kafasına bu yoldan bir defa girmiş olan fikirleri bir daha çıkarmak çok zordur. Çok küçük yaştan itibaren ana-babalar tarafından veya eğitim yoluyla insanların kafasına sokulan dinî inançların bu derece yaygın ve kökleşmiş olmasının ana nedeni de budur.

Bu uzun ara-açıklamadan sonra laiklik temasına dönebilirim, sanıyorum.

Demokrasi ve Laiklik

Bilmem dikkat ettiniz mi: Özellikle son zamanlarda bu iki sözcük hep bir arada kullanılır oldu. Ne zaman laiklik tartışma konusu olsa, söz dönüp dolaşıp "demokrasi"ye, oradan da "insan hakları"na geliyor. Bu aslında çok normal, zira günümüzde "her tür özgürlüğün" dokunulmaz bir hak olarak kabul edildiği demokrasilerde vicdan (dolayısıyla din) özgürlüğünün de olması gerekeceği, bu gerekimin ister istemez laikliği içine aldığı apaçıktır. Bilinen şeyleri tekrarlama pahasına da olsa, demokrasiyi benimsemiş olan bir toplumda devletin resmî, dolayısıyla hukukî açıdan bağlayıcı bir dini yoktur; bunun sonucu olarak da, toplum üyelerinin çoğunluğunun dini ne olursa olsun, devlet buna bakarak yurttaşlar arasında ayrım gözetemez, yan tutamaz, dininden ötürü kimseye özel muamelede bulunamaz, hele hiç kimseyi belli bir dini tanımaya zorlayamaz. Başka bir deyişle, demokratik bir toplumda devlet yurttaşların dinî inanç ve pratikleri karşısında "tarafsız"dır, dolayısıyla herkes istediği dini veya mezhebi seçmekte özgürdür, isteyen hiçbir dini seçmeyebilir de. Ayrıca devlet şu veya bu yoldan belli bir dinin veya mezhebin propagandasını da yapamaz. Buna karşılık, bireyler dinî inançlarını veya inançsızlıklarını özgürce dile getirebilir, hattâ yaymaya çalışabilir; sanat, felsefe ve bilim alanında olduğu gibi dinde de her fikir, inanç veya öğreti eleştiriye, dolayısıyla tartışmaya açıktır.

Dikkat edilirse, ileri Batı demokrasilerinde laikliğin bir "tartışma" konusu olmaktan çoktan çıkmış olduğu görülür. Tartışmanın Türkiye gibi "İslâm" ülkelerinde devam etmesinin

bence iki önemli nedeni var. Birincisi İslâm dininin (tıpkı Musevîlik gibi) birey özgürlüğünü çok fazla kısıtlayıcı bir din oluşu. Bilindiği gibi, Kur'an'da nelere inanılması gerektiği konusuyla ilgili hükümler dışında bireyin toplum içindeki çeşitli davranışlarını belirleyecek buyruklar da var. (Kadınların örtünmesiyle ilgili olanlar gibi.) Bir başka deyişle, İslâm bizim bugün görgü ve ahlâk kuralları dediğimiz kuralları da içerdiği gibi, hukuka da el atmış. Toplum yaşamını ilgilendiren bütün kurallar sosyal şartlarla birlikte durmadan değişir, hattâ bazıları tümüyle terk edilir. Ancak herhangi bir kural "Tanrı buyruğu" diye sunuldu veya anlaşıldı mı, ona karşı gelmek günah sayılır. Bu durumda din sosyal değişimi engelleyen bir güç haline geliyor. Genellikle bir din ne kadar kişi özgürlüğünü kısıtlayan hükümler (kurallar) içeriyorsa, o derece bağnazlığa açıktır. Nitekim, bazı "dindar" üniversiteli kızlarımızın "başörtüsü" diye tutturmalarının, gene dindar geçinen bazı yurttaşlarımızın Ramazanda oruç tutmayanları tartaklamaya kalkmalarının nedeni, başörtü takmanın veya oruç tutmanın herkes için "kutsal" bir görev olarak algılanmasındandır. Hıristiyanlıkta bu tür kısıtlamalar pek az olduğundan, din bireylerin davranış özgürlüğüne, dolayısıyla sosyal değişimlere engel olmamaktadır. Bu anlamda dinleri az veya çok "hoşgörülü" diye ayırdetmek mümkün. (Bir de, Buddha'cılık gibi sadece manevî mükemmellik idealine yönelik, hiçbir sosyal kısıtlama getirmeyen dinler var.)

Laiklik tartışmalarının bir başka nedeni de şu olsa gerek: Gerçi Türkiye demokratik bir ülke olmaya özeniyor, ama biz Batı anlamında demokrasinin ahlâkî temelini oluşturan "insan hakları" öğretisini tüm kapsamıyla özümsemiş olmaktan çok uzağız. Ben bu durumu Batı ülkelerini bu öğretiyi kabule götüren düşünme sürecini yaşamamış olmamıza yoruyorum. Daha açıkçası, bizde bir felsefe ve bilim geleneği olmadığı için, bizim insanımız "düşünme özgürlüğü" ihtiyacını pek duymamış. Nitekim, Tanzimat'tan sonra yetişen aydınlarımızda (özellikle Jön Türklerde) istibdada, yani politik baskıya karşı başkaldırma var, ama din baskısına karşı sesini yükselten pek yok. Bizde her iki baskıya karşı en açık biçimde ilk başkaldıran gene Atatürk. Nitekim saltanatın hemen ardından halifeliği de kaldırması bu-

nun en açık belgesi. Atatürk totaliter bir din olan İslâmm manevî egemenliği sürdükçe Türkiye'de gerçek bir demokrasi kurulamayacağını biliyordu, bu nedenle her şeyden önce demokratik bir hayat anlayışının "düşünsel" temellerini atmak gerektiğine inanıyordu. Bu da ancak bizde bilimsel düşünüş alışkanlıklarının yer etmesiyle mümkün olabilirdi.

Ne yazık ki, Atatürk (ve kısmen İnönü) döneminden sonra iktidara gelen devlet adamlarının çoğu demokrasiyi halk yığınlarına basit bir "yöneticileri seçme" (yani politik güce katılma) yöntemi gibi tanıtmışlar, onun asıl ahlâkî temelini oluşturan "insan hakları" öğretisini bir kenara itmişlerdir. Oysa "seçim" hakkı, insan haklarından sadece bir tanesidir, üstelik belki en önemlisi de değildir.[5] Bugünkü anlayışa göre demokrasinin temel niteliği bireyleri her türlü baskıdan kurtarmak, onlara istedikleri, içlerinden geldiği gibi yaşama imkânı sağlamaktır. Tarih boyunca en büyük ve en uzun ömürlü baskı dinden kaynaklandığı için demokraside ilk öncelik "düşünme özgürlüğü"ne verilmiştir, zira insan davranışlarını en çok etkileyen inançlar ve fikirler olduğu için, düşünme özgürlüğü davranış özgürlüğünün de temelidir. Çocuğuna "Sinemaya gitmeyeceksin!" diye buyuran baba veya eşine "Kısa etek giyemezsin!" diye çıkışan koca karşısında itiraz etme hakkı olmayan çocuk ve eş hiçbir zaman özgür olamazlar. Dinî buyruklara kesinlikle uyulması gerektiğine inandırılan insanların da hiçbir zaman özgür davranamayacağı apaçık değil mi? Demokrasilerde kişi beğenmediği (yani doğru bulmadığı) bir fikri eleştirme, onaylamadığı bir buyruğa karşı gelme hakkına sahiptir. Aynı hak herhangi bir fikri başkalarına kabul ettirmek isteyen kişiye rasyonel kanıtlar göstermek, aynı şekilde bir buyruğun yerine getirilmesini isteyen kişiye de akla yakın gerekçeler göstermek yükümlülüğünü getirmektedir. Her iki yükümlülük de insanların eşit olduğu inancına dayanır. Eşitlik ise hiç kimsenin hiç kimseye "hükmedemeyeceği" anlamına gelir.

Her insanın eşit haklara sahip olduğu inancına dayanan, dolayısıyla her bireye olabildiğince özgür davranma imkânı ta-

5 Nitekim Atina sitesinde insanlar resmî görevlere seçimle değil, bazan kura, bazan da sırayla getiriliyordu.

nıyan demokrasilerde, hangi gerekçeyle olursa olsun, kimsenin başkalarına hükmetmeye kalkışmasına göz yumulamaz. Oysa son yıllarda bizde dinci kesimde bunun tam tersi bir eğilimin her geçen gün momentum kazandığı, Sivas olaylarında olduğu gibi, bazan tam bir zorbalığa dönüştüğü görülüyor. Bu kesimden bazıları işi Müslüman olmayanları "düşman" ilân etmeye, hele dinî eleştirmeye yeltenenleri ortadan kaldırmaya kadar götürmüş bulunuyorlar. Bu tür olaylara en çok Mısır, Cezayir ve Türkiye gibi "demokratikleşme" yolundaki ülkelerde rastlandığı için laiklik bu ülkelerin en ateşli tartışma konusu haline gelmiş durumda. Yoksa Batı ülkelerinde bu konu gündem dışına çıkalı yıllar geçmiş; nerdeyse 'laik' sözcüğü dolaşımdan kalkmış. Neden? Çünkü bu ülkelerde en koyu dindarlar bile başkalarının dinî inançlarına karışmıyor; devlet de herhangi bir dini tutmuyor. Sözün kısası, din bir sosyal baskı unsuru olmaktan çıkmış. Bundan da anlaşılacağı gibi, İslâm ülkeleri henüz "manevî" kalkınmalarını gerçekleştirememiş durumdalar.

'Manevî kalkınma' deyiminden başlıca iki şey anlıyorum: 1) Rasyonel düşünme alışkanlıkları edinmiş olma; 2) Derin veya ince duyarlı olma. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, birinci türden alışkanlıkların edinilmesi insan kafasının durmadan yeni fikirler üretme çabasına bağlı. Bu tür çabalar olmayınca insan beyninin dumura uğraması kaçınılmaz. Batı Ortaçağında olan da buydu. 9-12 yüzyıllar arasında Eski Yunan felsefesiyle tanışmanın yol açtığı yaratıcı bir dönem yaşadıktan sonra İslâm dünyası da bir düşünsel uyuşukluk dönemine girecek ve bu durum birçok İslâm ülkesinde yakın zamanlara kadar sürecektir. Nitekim, bu ülkelerde düşünce faaliyetlerinin odağını dinî dogmalarla hesaplaşma (kısaca İlâhiyat) oluşturacak, ama bu dogmaların belirlediği dar çerçeve dışına çıkmaya cüret eden pek çıkmayacaktır. Sözün kısası, her alanda olduğu gibi, fikir üretme alanında da İslâm ülkeleri, Batı'ya kıyasla, çok geride kalmış durumdalar. Bu nedenle rasyonel düşünme yetenekleri pek gelişmem'ş bulunuyor.

Ahlâkî ve estetik duyarlılığın da bu ülkelerde pek gelişmiş olduğu söylenemez. Bunda da Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki önemli bazı farklılıkların rolü olduğuna inanıyorum. Bilindiği

gibi, Hıristiyan ahlâkı temelde insan sevgisini geliştirme amacına yönelik. "Birbirinizi seviniz" sözü insanlar arasında karşılıklı anlayış, hoşgörü, yardımseverlik gibi davranışları yüreklendirdiği gibi, birbirine hükmetme içgüdüsünü de dizginlemeye yarıyor. Bunun tipik bir belirtisi Hıristiyanlıkta kadına gösterilen saygı, kadın-erkek eşitliği ve bunun bir sonucu olan monogamidir. Böyle bir sevgi ve saygı ahlâkının insan duygularını olumlu yönde etkileyeceği şüphe götürmez. Nitekim, "insan hakları" öğretisinin benimsenmesinde bu "sevgi ve saygı" ahlâkının çok büyük bir payı olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Ne kadar "iyimser" bir biçimde yorumlarsak yorumlayalım, İslâm ahlâkında bu nitelikleri bulamayız. Buna karşılık İslâmda hınç ve nefret duygularını körükleyen pek çok dinî metin bulmak mümkün.

Estetik duyguların incelmesine gelince: Bilindiği gibi, İslâm dini Batı dünyasının en büyük manevî zenginliğini oluşturan sanatlardan hemen hiçbirini yüreklendirmemiştir. Resim ve heykel yapmak Peygamber tarafından yasaklanmış, İslâm ülkelerinde edebiyatın birçok kollarıyla müzik de nedense pek bir gelişme gösterememiştir. Özellikle edebiyatın ve müziğin insan duygularını inceltmede ne önemli bir rol oynadığını bilmeyen yoktur.[6] Özet olarak İslâm ülkelerinde karşımıza bağımsız ve rasyonal düşünme yetenekleri gelişmemiş, gerek ahlâkî, gerek estetik duyguları incelmemiş halk yığınları çıkıyor. Nerdeyse tek manevî sermayeleri dinî gelenek ve görenekler olan bu insanların laikliği, dolayısıyla demokrasiyi benimsemelerini bekleyebilir misiniz?

Atatürk'ün neden bütün kültür kurumlarıyla birlikte Batı uygarlığını almamız gerektiğine inandığı şimdi daha iyi anlaşılıyor olmalı. Onun asıl amacı Türk insanını "Batılı anlamda" uygarlaştırmaktı ve bunun için bütün geleneksel kurumları ye-

6 Ayrıca "çok-sesli" müziği ben demokratik bir hayat anlayışının yerleşmesinde önemli bir faktör olarak gördüğümü belirtmek isterim. Belki bu yanlış bir görüş, ancak değişik sesler çıkarmanın diskordans yaratmadığını, dolayısıyla ahenkli bir birliğin oluşmasını engellemediğini görmek insanların bilinç altında farklı fikirlerden korkmaya mahal olmadığı inancına yol açmış olabilir. Buna karşılık, "tek seslilik" insanlarda herkes gibi davranma, sürüden ayrılmama, denileni yapma eğilimlerinin yerleşmesini yüreklendirebilir.

niden yapılandırmak, uygarlaşmaya engel olabilecekleri ise ya etkisizleştirmek veya büsbütün ortadan kaldırmaktı. Engel olabileceklerin başında din kurumu geliyordu, dolayısıyla Batı'da olduğu gibi, bu kurumu eski baskıcı konumundan uzaklaştırmak, bunun için de bütün hukukî ve eğitimsel gücünü elinden almak gerekiyordu.

'Batı'da olduğu gibi' deyimiyle şunu vurgulamak istiyorum:

Batılı din adamları bilimin hergün daha fazla insanı kendine çektiğini, hele bilimsel doğrulara karşı çıkmanın yararsız olduğunu görünce, bilimle bir arada yaşamanın (co-existence) kaçınılmaz olduğunu anlamışlar, eskisi gibi bilim adamlarına baskı yapacak yerde, onları çalışmalarında serbest bırakmayı yeğlemişlerdir. Hattâ, dediğim gibi, birçok rahip bu çalışmaları desteklemişlerdir. Bugün de din adamları arasında pek çok bilim adamı vardır. Bugün artık –aşırı bağnazlar dışında– hemen hiçbir Hıristiyan bilime karşı çıkmayı aklından geçirmiyor. Katolik kilisesi bile eski hatâlarını bağışlatma çabası içinde.

Dindarlık, Yobazlık ve Bağnazlık

1954'te yazdığım bir makalede[7] "laiklikle pozitif bir dindarlık (anlayışı) arasında hiçbir zıtlık olmadığını, tam tersine, laikliğin gerçek dindarlığın şartı olduğunu" göstermeye çalışmışım. Orada "laiklik ne dinsizliktir, ne de din düşmanlığı, çünkü dinsizlik de din düşmanlığı da doğrudan doğruya dine karşı negatif bir tavır takınmak demektir; laiklik dine karşı ne evetleyici, ne de hayırlayıcı bir tavır takınır, bu bakımdan o neutre (tarafsız) bir kavramdır... Onun için laiklikte esas dine karşı negatif bir tavır takınmak değil, hukukî bakımdan dini neutraliser etmek, başka bir deyimle, dinin elinden siyasî-hukukî gücü almaktır" gibi sözler etmişim.[8]

O yıllarda Atatürk devrimlerini korumak amacıyla "Dev-

7 Bk: H. Batuhan: "Laiklik ve Dinî Taassup", Laiklik, Kitap I, Devrim Ocakları Yayını, İstanbul, 1954, s.54-61.

8 Bk: s.54.

rim Ocakları" adında bir dernek kurulmuş olması, üstelik üyesi olduğum bu derneğin "Laiklik" başlığını taşıyan bir kitap yayımlamak ihtiyacını hissetmiş olması, daha o günlerde laikliği tehdit eden gelişmelerin başladığını gösteriyor. Bugün bu gelişmeler tehlikeli boyutlara varmış olduğu için Yapı Kredi Yayınları ikinci bir "Laiklik" kitabı basmaya karar vermiş olsa gerek. İran'la Mısır ve Cezayir gibi Arap ülkelerinde İslâmcı militanların terorist yöntemlere başvuracak kadar işi azıtmaları, bu tür eylemlerin "resmen" laik olan ülkemizde de nerdeyse günlük olaylar haline gelmiş olması bu konuyu enine boyuna tartışmamızı, soruna bir çözüm bulabilmemiz için gerekli kılıyor. Bunun için de, sanırım, din kavramı üzerinde biraz daha derinlemesine durmamız şart. Laikliği yıkıp eski "şeriat" düzenini geri getirme heveslilerinin en çok "Aydınları" boy hedefi almış olmalarından da anlaşılabileceği gibi, bunlar aydınlanmaya düşman "bağnaz dinci"ler.

Dikkat ettiyseniz, 'dindar' değil, 'dinci' deyimini kullandım; dindar olmak için dinci olmak gerekmediği gibi, her dincinin "dindar" olması da gerekli değil. Nitekim, dindarlığı sadece kendilerini ilgilendiren bir tavır olarak anlayan kimseler olduğu gibi, dindar olmadıkları halde dini din-dışı bir amaç için araç olarak kullanan "dinci"ler de var. Bu tiplere en çok politikacılar arasında rastlıyoruz. Ancak laikliği asıl tehdit eden dinciler bağnaz dindarlar. Bu nedenle bu tipin psikolojisini, daha da önemlisi, bu tipin yetişmesini ve çoğalmasını teşvik eden sosyal ortamın niteliğini anlamakta yarar var, sanırım.

Kanımca dindarlık da, matematiğe yetenekli veya müziğe duyarlı olmak gibi, her şeyden önce bir yaradılış, yani genetik yapı işi. Nitekim, kendilerinde dine karşı özel bir eğilim veya çağrılım (vocation) duyanlar ya din adamı veya ilâhiyatçı olurlar. Ancak din adamları arasından kendilerini sonradan felsefeye veya herhangi bir bilime adayanlar da çıkıyor. Aynı şekilde, asıl yaratıcılık alanları, dolayısıyla meslekleri matematik ve fizik gibi bir bilim dalı olduğu halde, dine karşı içten bir ilgi duyanlar, hattâ bunlar arasında (Newton gibi) zamanlarının önemli bir bölümünü dinî konular üzerinde düşünme ve araştırma işine ayıranlar da var. 19. yüzyılın sonlarına kadar pek

çok filozofun ve bilim adamının dinle yakından ilgilendiklerini, hiç değilse dini açıkça yadsımadıklarını görüyoruz. Gerçi bir gazetecinin "Tanrı'ya inanır mısınız?" sorusu üzerine, "Hayır, ben bir bilim adamıyım!" diye cevap veren "ateist" bilim adamları da yok değil. Ancak, tarihte pek çok "dindar" filozof ve bilim adamı olduğu gibi, pek çok "bilgin" din adamının bulunması da gösteriyor ki, bazılarının sandığının tersine, din ile bilimin "uzlaşmaz" olduğu iddiası geçerli değil. Her şey sonunda dinden ve bilimden ne anladığınıza, daha doğrusu, nasıl bir dindar veya ne tür bir bilim adamı olduğunuza bağlı. "Bilim adamı" denince ilkin akla Newton ve Einstein gelir, öyle değil mi? Oysa ikisi de belli bir anlamda "dindar" kişilerdi. Newton Kutsal Kitap'ın hemen bütün yazdıklarına inanacak kadar saf bir dindardı; buna karşılık Einstein bilimin temel varsayımı sayabileceğimiz "dünyanın anlaşılabilir olması"nın kendisinde derin dinî duygular uyandırdığını söylüyordu. (Bach'ın müziği de insanda benzer duygular uyandırabilir!) Öte yandan Newton'un dindarlığı Einstein'inkinden çok farklı olduğu gibi, şüphesiz bir Calvin'inkine de hiç benzemiyordu. Örnekleri artırmaya gerek yok; dünyadaki hiçbir dindarın bir başkasına benzemediği apaçık.

Ancak konumuz açısından gene de dindarları iki ana öbeğe ayırmak mümkün: Hoşgörülüler ve hoşgörüsüzler.[9] Hoşgörülü olup olmamak elbet her şeyden önce bir yaradılış işi. Nitekim doğuştan sevecen, alçakgönüllü, iyilik ve yardım sever insanlar olduğu gibi, sevgisiz, kendini beğenmiş, acımasız, otoriter, hattâ despot yaradılışlı insanlar da var. Kendini beğenmiş, sevgisiz insanlar genellikle hoşgörüsüz olurlar, zira bu gibiler kendi zevklerinin inceliğine, kendi fikirlerinin doğruluğuna, kendi isteklerinin haklılığına o derece inanmışlardır ki, zevk ve fikirlerinin başkaları tarafından paylaşılmamasına, hele isteklerinin yerine getirilmemesine hiç katlanamazlar. Bu yaradılıştaki bir din adamının eline fırsat geçince inançlarını paylaşmayanlara karşı nasıl davranacağını kolayca tahmin edebilirsiniz, zira

9 Bu ayrım biraz William James'in "soft-minded" ile "tough-minded" ayrımını hatırlatıyor. Ancak burada daha çok bir "mizaç" ayrımı söz konusu, bu da insanın duygusal kişiliği ile ilgili.

burada dinî inançların "Tanrısal doğruluklar" olduğu gerekçesine dayanarak insanları zorlamaya hakkı olduğunu sanacaktır. "Sevgi dini" diye bilinen Hıristiyanlık içinden Calvin gibi insanların çıkmış olmasını başka türlü açıklamaya imkân yok.

Bir insanı hoşgörülü veya hoşgörüsüz yapan tek faktör karakter yapısı değil elbet; burada zekâ düzeyinin, kültürel donanımının da büyük payı var. Nitekim, hoşgörüsüzlük en çok yobaz ve bağnaz dediğimiz kişilerde ortaya çıkıyor. Herhangi bir din veya mezhebe körü körüne, yani düşünmeden bağlanan, bir bağlandı mı da, o din veya mezhebin bütün buyruklarına harfiyen boyun eğen, toplum hayatındaki gelişmelere sırtını çevirip inançlarından herhangi bir ödün vermeye yanaşmayan, ayrıca kendisi gibi düşünmeyen ve davranmayanlara yukardan bakan, hattâ onları suçlayan kişilere "yobaz" diyoruz. Din erkeklerin sakal bırakmasını, kadınların başörtü takmasını mı emrediyor, nerede ve hangi şartlar altında olursa olsun, bu buyruklar yerine getirilmelidir. Görüldüğü gibi, yobaz kendi kendisini inançlarına tutsak etmiş, hiçbir tarih bilinci olmayan, nerdeyse zamanın dışında yaşayan, üstelik bunu bir "marifet" sayan zavallı bir kimsedir. Bu tip kişilerin bilgileri kıt, daha doğrusu tümüyle bilgisiz, zekâ düzeyi düşük, görüş ufukları son derece dar insanlar arasından çıkacağı apaçık. Çoğu zaman bunların beyni çok küçük yaşta yıkanmış olduğundan, kafalarına sokulmuş olan inançların doğruluğundan şüphe etmek akıllarının ucundan bile geçmez, başka birisi inançlarının yanlış olabileceğini ima bile etse küplere binerler, hele kendilerini eleştirmeye kalktınız mı, size karşı sonsuz bir hınç duyarlar. Birde bu inançlar onlara bu dünyada sağlık, refah ve mutluluk, öbür dünyada da cenneti vaadediyorsa, onları inançlarından döndürmek imkânsızdır, o kadar ki sonunda "inanma"nın kendisi onlara vazgeçilemez bir erdem gibi görünür. İnançlarına en kıymetli ziynet eşyaları gibi sarılmalarının bir nedeni de başka "manevî" servetleri olmayışıdır. Bu nedenle, uzun süre beyni değişik fikirlerle beslenmemiş olan yobaz belli bir aşamadan sonra yeni fikirleri kabul edemez olur, onları zararlı, hattâ "tehlikeli" gibi görmeye başlar.

Bağnazlığa gelince: 'Bağnaz' (fanatik) deyimi genellikle

din, ahlâk ve politika alanında "dediğim-dedikçi" kişilere uygulanan bir sıfattır. Kendi düşüncelerini (hattâ bazan zevklerini) paylaşmayan ve kendi istekleri doğrultusunda davranmayanları kınayan, hattâ bazan cezalandırmaya kalkan hoşgörüsüz kişilere bağnaz diyoruz. Çoğu zaman yobazlığın bağnazlığın manevî altyapısını oluşturduğunu görüyoruz; ancak burada "hükmetme" içgüdüsünün daha büyük bir rolü olsa gerek, zira bağnazlar arasında akıllı ve bilgili insanlar da var. Bağnazlığın asıl itici gücü bir insanın kendi fikirlerinin doğruluğundan kesinlikle emin olması, bir de herkesin bu fikirleri kabul etmekle (ahlâkî bakımdan) yükümlü olduğuna inanması olsa gerek. Birinci faktör bağnazlığın teorik temelini oluşturuyor; ikincisi ise onu harekete geçiriyor. Bağnaz inançlarının doğruluğundan o derece emindir ki, onları başkalarıyla tartışmaya bile yanaşmaz, kendisini eleştirme cüretini gösterenleri de "Şeytana uymuş" olmakla suçlar ve hemen cezalandırmaya kalkar.

Bu tiplere en çok dar görüşlü ahlâk hocaları, din adamları ve toptancı (totaliter) bir ideolojiyi savunanlar arasında rastlıyoruz. Çok nadir olarak da bilimle uğraşanlar arasında.[10] Benim tarihte tanıdığım en bağnaz din adamı Calvin; Calvin'in günümüzdeki bir benzeri ise Humeyni. Kur'an'a hakaret etti diye yabancı uyruklu bir yazar hakkında "ölüm fermanı" çıkaran ve bu buyruğunu yerine getirmeleri için cellatlar tutan bu bağnaz adamı okuyucuya tanıtmama gerek yok. Salman Ruşdi'nin öldürülmesi "Tanrının emriymiş!" Yani adam düpedüz Tanrı'nın sözcüsü, hattâ bu dünyadaki temsilcisi olduğu kanısında. Zaten en hoşgörüsüz ve acımasız bağnazlar da böyle düşünenler arasından çıkıyor.

Ancak şu noktayı hatırlatmamda yarar var: Bir din veya

10 Bu alanda benim tanıdığım tek "bağnaz" kişi Lisenko. Stalin dönemi Rusya'sında bir tür genetik biliminin "korkunç İvan"ı rolünü oynayan bu bağnaz adam Parti büyüklerinin, ama özellikle Stalin'in güvenini kazandıktan sonra bütün büyük Rus genetikçilerini susturmayı başarmış, birçoklarını görevlerinden attırmış, Vavilof gibilerini de Sibirya'ya sürdürmüştür. Ancak Lisenko'nun komünist ideolojiyi gözü-kapalı benimsemiş bir insan olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerek. Zaten bağnazlığı bilgisizliğinden çok bu ideolojiye hizmet etme gayretkeşliğinden kaynaklanıyor. Yoksa tarihte tek bir bağnaz bilim adamına rastlamak mümkün değil; zira bağnazlık bilimin ruhuna aykırı bir tutum. (Bk: H. Batuhan, "Bilim ve Şarlatanlık".)

ideoloji –teorik yapısı gereği– bağnazlığa ne kadar "elverişli" olursa olsun, o din veya ideolojinin ınsancıl ve hoşgörülü yorumunu yapmak da mümkün; bu daha çok o din veya ideolojiye inanan kişinin karakter yapısına, mizacına, kültürüne ve ilgilerine bağlı. Nitekim, Hıristiyanlar arasında Ignatius de Loyola ve Calvin gibi bağnazlar çıktığı gibi, Aziz Francesko ve Albert Schweitzer gibi, değil insanları, bir karıncayı bile incitmekten çekinen dindarlar da çıkmıştır. Dindar filozof ve bilim adamları için bu dediğim haydi haydi geçerli. Kısaca, yobazlık gibi bağnazlık da inanan kişinin birçok özelliklerine bağlı. Bu nedenle "İslâm hoşgörülü bir din midir, değil midir?" gibi bir soruyu tartışmanın anlamı yok. Yahudilik de, Hıristiyanlık da, İslâmda elbet bağnazlığa "elverişli" dinlerdir; bu onların birtakım dogmalara dayanmalarından kaynaklanır. Ancak dinin ahlâkî-mistik yönlerine ağırlık veren, bu dogmaların bilimsel doğruluklarla bir arada varolabileceğine inanan, hele dini sadece kişinin kendisini ilgilendiren bir inanç ve pratikler sistemi olarak algılayan dindarlar hiç mi hiç bağnaz olmayabilirler. Bunun tarihte pek çok örneği var. Örneğin, kim bir Albert Schweitzer'den daha dindar olduğunu iddia edebilir? Sevgi ahlâkına dayanan bir din anlayışının hoşgörüsüzlüğün hiçbir şeklini kabul etmeyeceği apaçık. Ancak bağnaz "hoşgörülü" bir din anlayışına da katlanamaz, zira onun gözünde dindar olmak onun istediği türden dindar olmak demektir. Bu nedenle bağnazın gözünde herkesin inançlarında özgür olması ilkesine dayanan laiklik düpedüz dinsizliktir. Hele bir de bağnazın inançlarını eleştirmeye kalktınız mı, dine hakaret ediyorsunuz demektir ve bu durumda "katliniz vaciptir". Nitekim, Humeyni İran'da dinî diktatörlüğünü ilân ettikten sonra, yalnız inanmayan entellektüelleri değil, hoşgörülü bir İslâmdan yana oldukları, bu nedenle laikliği savundukları için Bahaileri de bir bir idam ettirmiş.[11] Batı dünyasının birkaç yüzyıl önce geride bıraktığı bağnazlık en çirkin, hattâ korkunç biçimiyle bazı İslâm ülkelerinde hortlamış bulunuyor.

İşin daha da korkunç yanı, bu yeni bağnazlığın "terör"

11 Bk: Niyazi Öktem: "Tarih Sürecinde Dinler ve Amerika", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1993.

yöntemlerine başvurması. Eski çağlarda ortodoks dinden saptığı sanılan kişi önce bir mahkemeye çıkarılır, uzun uzun sorgulanır, yazdıkları din otoritelerine incelettirilir, savunması alınır, sözün kısası, tıpkı sivil mahkemelerde olduğu gibi, suçlu olup olmadığının saptanması için ne gerekiyorsa yapılır, ayrıca sanığa "pişman olma" fırsatı verilir ve ancak sapkınlıkta ayak diretirse cezaya çarptırılırdı. O zamanlar "fikir suçu" diye bir şey olduğuna inanılıyordu, ama gene de böyle bir suçun oluşup oluşmadığına en bilgili din adamlarından kurulu bir mahkeme karar veriyordu. İnsanları gizlice öldürerek yoketmek gibi –yalnız "çağdışı" değil– düpedüz "insanlık-dışı" bir yola başvurmak en gaddar bağnazların bile aklından geçmiyordu.[12]

Bütün bunları anlatmamın nedenine gelince:

Bilindiği gibi, bugün Türkiye de, tıpkı Mısır ve Cezayir gibi, terörist bağnazların tehdidi altında. Ben işin bu raddeye varmasının çok-partili demokrasiye geçtiğimiz günden beri dinci politikacılarımızın iktidar hırsıyla "İslâmcılık" kartını oynamalarından kaynaklandığı kanısındayım. Bence bu gelişmeler Adnan Menderes'in "Siz isterseniz, hilâfeti bile geri getirebilirsiniz!" sözleriyle kalkışa geçmiş, Demirel'in "Herkes göğsünü gere gere 'Ben Müslümanım' diyebilmeli!" retoriğiyle hız kazanmış, eski bir Osmanlı padişahı pozuna bürünen Özal'ın arkasına bütün "devlet ricali"ni takıp cuma namazı gösterileri tertiplemesiyle iyice hızlanmış, kaç zamandır bu ülkede Aydın olmaktan başka suçu olmayan bunca değerli insan, bağnaz dindarlar tarafından en acımasız bir biçimde katledilirken, ömründe belki bir defa bile namaz kılmamış olduğu halde her fırsatta ne kadar "Müslüman" olduğunu kanıtlamak için dualar eden, hattâ hiç gerekmediği halde başörtüsü takan ultra-şık bir başbakan hanımın desteğiyle daha da "yüz bulmuş"tur.

Bütün bunlar Atatürkçü aydınların ibret ve kaygıyla, hattâ

12 Calvin bile Serveto'yu son derece kapsamlı bir mahkeme sonunda idama mahkûm ettirmiş, üstelik o zaman Cenevre'de "sapkın"ları hafif ateşte yakarak idam etmek âdet olduğu halde, fazla acı çekmesin diye, "başı kesilerek" öldürülmesini mahkemeden rica etmiş, fakat bunu başaramamıştı. Engizisyon mahkemeleri İslâmcı terörizm yanında ne kadar "insancıl" kalıyor!

biraz tiksintiyle izledikleri gelişmeler. Ancak Türkiye'nin geleceği bakımından asıl tehlikeli sonuçlar doğurabilecek olan gelişmeler "Müslüman" devletin önayak olduğu, desteklediği, hiç değilse göz yumduğu gelişmeler. Buna bir de devlet-dışı "tarikatçılık" akımlarıyla, ülke dışından da kışkırtıldığı ve beslendiği anlaşılan "köktendinci" akımları ekleyiniz mi, sözümona "laik" ve "demokratik" Türkiye'nin ne büyük bir tehdit altında bulunduğu ortaya çıkar. Ben bu yazımda Türkiye'ye açıkça eski "şeriat" düzenini getirmeyi amaçlayan tarikatçılıkla köktendinci akımlar üzerinde durmayacağım. Daha çok devletin desteklediği veya gözyumduğu "İslâmcı kuşaklar yetiştirme" politikasını eleştirmek, bu arada hem bu politikanın demokrasinin "onsuz olunamaz" ilkesi olan "laiklik"le bağdaşmadığını, hem de sonunda "laikliği" ortadan kaldırabilecek gelişmelere gebe olduğunu, dolayısıyla devletin şeriatçıların ekmeğine yağ sürdüğünü göstermeye çalışacağım.

"Zorunlu" Din Eğitimi Laiklikle Bağdaşabilir mi?

Dinci politikacılarımızın oy kaygısıyla ezici çoğunluğu Müslüman olan halka yaranmak için okullara soktukları zorunlu din derslerinin "bilim" eğitimiyle bağdaşamayacağını başka yazılarımda da göstermeye çalıştığım için, bu konu üzerinde fazla durmayacağım.[13] "Laik bir devletin resmî okullarında din dersleri verilebilir mi?" sorusuna gelince: Bizde bu soruya evet diye cevap verenlerin öne sürdükleri ana gerekçeler şunlar: Batı'nın pek çok demokratik ülkesinde pekâlâ zorunlu din dersleri var, o halde bizde neden olmasın? Hem din de genel kültürün önemli bir parçası olduğuna göre, yeni kuşaklara dinlerini "öğretmek" gerekmez mi?

İkisi de görünüşte haklı gerekçeler, ama sadece "görünüşte" Biryol Batı ülkeleriyle bizim aramızda dağlar kadar farklar var. Nitekim biz daha "aydınlanma" sürecinin ancak ilk aşamalarına gelmiş, halkının bir bölümü hâlâ okuma-yazma bilmeyen, aydınlarının bile bir kısmı demokrasiyi hazmedememiş,

13 Bk: *Cumhuriyet*'te ve Çağdaş Yaşamı D.D.'nin yayımladığı kitapta çıkan yazılar.

sözün kısası "kültürce" geri kalmış bir ülkeyiz. Okullarda verdiğimiz bilim eğitimi bile, bilimsel düşünme alışkanlıkları kazandırmak şöyle dursun, daha "ezbercilik" alışkanlığını yenememiş durumda.[14] Böyle bir ülkede, yapılacak başka bir iş kalmamış gibi, okullara "zorunlu" din dersleri koymak, yobazlığı davet etmek ve laikliğe düşman gençler yetişmesini bilerek teşvik etmek gibi bir şey. Birçok Batı ülkesinde de bu tür dersler veriliyor, ama gençler yalnız okuldan değil, geniş çevreden de hep "akılcı", dolayısıyla açık fikirli, geniş görüşlü olmayı özendiren uyarılar alıyor durmadan. Oralarda felsefî ve bilimsel birikim öylesine artmış, bilimsel düşünme alışkanlıkları öylesine kökleşmiş ki, din derslerinin dinî bağnazlığın "nüksetmesine" yol açması hemen hemen ihtimal dışı. Zaten din adamları arasında da böyle bir şeye heves ve cesaret edecek yok gibi, zira bu ülkelerde rahipler de en azından sıkı bir felsefe eğitimi görmüş, dünyanın nereye doğru gittiğini görecek kadar "tarih bilinci" olan kişiler. Nitekim, bugünün ABD'de halk arasında en bağnaz köktendinciliğin binbir türüne rastlamak mümkün, üstelik bunların her türlü yayın imkânları, özel radyo ve televizyon istasyonları, hattâ üniversiteleri var; istedikleri gibi propaganda yapmakta özgürler, ama devletin laiklik ilkesine dokunmak kimsenin aklının ucundan geçmiyor. Zaten bu ülkede bu kadar çeşitli mezhebin kurulabilmesi de aslında laiklik ilkesinin titizlikle korunmasından kaynaklanıyor. Ayrıca toplumun genel yaşam felsefesi her tür fikir ve öğretiye yaşama hakkı tanıyan bireyciliğe dayanıyor.

Ancak ABD'de okullarda "zorunlu" din dersi diye bir şey yok. Yok, çünkü okullar insanlara çağın bilgilerini iletmek, kafalarının içini aydınlatmak, sanat zevklerini geliştirmek, sözün kısası onları "kültürlü" insanlar olarak yetiştirmek için vardır. Dindar yaradılışta olanlar nelere inanmaları gerektiğini öğrenmek için isterlerse pazar okuluna (kiliseye) giderler, din adamı olmaya hevesli iseler –orta öğretimi bitirdikten sonra– İlâhiyat fakültesine yazılırlar veya din kitapları okuyarak bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlar. Dünyanın en eski, en ileri ve en köklü

14 Bk: H. Batuhan: "Demokrasi İçin Eğitim", ayrıca "Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?" Çağdaş Kültürümüz, Cem Yayınevi, 1991.

demokrasisinde durum böyle iken, biz tutmuş, okullarımıza –üstelik tam sekiz yıl süren– zorunlu din dersleri koymuşuz.

Bu aşamaya gelinmesinde "Türk-İslâm sentezi" diye anılan son derece tutarsız bir ideolojiyi savunan bazı sayın profesörlerin önemli bir rol oynamış olduğunu unutmamak gerek. Din kartını politik bir araç olarak oynayan politikacıların komünizm tehlikesi karşısında bu yerli ideolojiye can kurtaran simidi gibi sarıldıkları anlaşılıyor. Bunlar arasında –bir Erbakan dışında– "şeriat" düzenini özleyenler olduğunu sanmıyorum. Ancak belki kendileri de dindar mizaçlı oldukları ve İslâmcı bir eğitimin yeni kuşakları "komünizm" gibi tehlikeli ideolojilerden koruyacağına inandıkları için, Demirel ve Kenan Evren gibi politikacılar okullara zorunlu din dersleri koymayı gerekli görmüş olabilirler. Belki böylece hem Müslüman halkı avuçlarının içine almış, hem de Türkiye'yi komünizm tehlikesinden kurtarmış olacaklarını düşünüyorlardı. Ancak, beklenebileceği gibi, evdeki hesap çarşıya uymadı, zira "Sihirbazın Çırağı" misali, gerek bu derslerin yarattığı hava, gerekse İmam-Hatip okullarıyla Kur'an kurslarının çığ gibi büyümesi Erbakan'cıların ekmeğine yağ sürdüğü gibi, şeriatçılık özlemiyle tutuşan mezheplerin dal budak salmasına, hattâ din teröristlerinin iyice azıtmasına yol açtı.[15] Bağnaz dindara parmağınızı uzattınız mı, kolunuzu kapacağından emin olabilirsiniz. İşte dinci politikacıların ileriyi görememeleri yüzünden Türkiye bugünkü duruma gelmiş bulunuyor. İşin asıl akıl almaz yanı da, komünizm tehlikesi tümüyle ortadan kalktığı halde, devletin kendi eliyle devlet bütçesinden milyarlar harcayarak dincileri ve dinciliği yüreklendirmeye, hattâ dincilere daha yeni haklar ve imkânlar sağlayarak laikliği, dolayısıyla demokrasiyi yıkmaya and içmiş kişilerin sayılarını artırmaya devam etmesidir.

Zorunlu din dersleri konmasının bir gerekçesi "millî birliği"mizi sapık ideolojilerin saldırılarından korumak ise, bir başka gerekçesi de "millî ve manevî değerlerimizi" yeni yetişenlere aşılayarak "ahlâklı bir toplum" yaratmaktı. Türk-İslâm sentezcilerinin ahlâklı olmak için ille "dindar" olmak, hattâ "Müs-

15 Bu konular özellikle *Cumhuriyet* gazetesinde, İlhan Selçuk, Hikmet Çetinkaya, Toktamış Ateş, Server Tanilli ve Ahmet Taner Kışlalı gibi Atatürkçü köşe yazarları tarafından sürekli gündemde tutulduğu için, ben sadece değinmekle yetiniyorum.

lüman" olmak gerektiği gibi son derece yanlış bir varsayımdan hareket ettikleri apaçık, zira dindar bir kişi ahlâksız olabileceği gibi, "dinsiz" bir kişi dünyanın en ahlâklı, en dürüst, en soylu kişisi olabilir. Bugünün dünyasında ahlâkı dine bağlamak akıl almaz bir bilgisizlik belirtisi olsa gerek. Kaldı ki, tam sekiz yıl boyunca okutulan din derslerinin Türk gençlerini daha ahlâklı yaptığına dair en küçük bir belirti yok ortada. Tam tersine, böylesine bencil, kaba, hoyrat, duygusuz, hattâ acımasız bir gençlik şimdiye kadar görülmemiştir. Siz hiç otobüste, trende veya vapurda kalkıp yerini yaşlılara, hattâ gebe kadınlara veren gençlere rastladınız mı? Ana-babasından "para, konfor, lüks, eğlence" lâflarından başka lâf duymayan, televizyonlarında insanlığın en bayağı, en kaba, hattâ en vahşî yanlarını sergileyen filmler seyrederek yetişen bir kuşaktan nasıl din dersleriyle daha "insancıl" olmalarını bekleyebilirsiniz? Sözün kısası, neresinden bakarsanız bakın, "zorunlu" din derslerinin pek akıllı olmayan çocukları yobazlaştırmaktan başka bir işe yaradığını sanmıyorum. Bu nedenle biran önce kaldırılmaları hem boşuna harcanan düşünme enerjisinin daha yaratıcı alanlara aktarılmasını sağlamak, hem de bağnazlığın önünü almak bakımından gereklidir. Daha önce de belirttiğim gibi, bizim için asıl önemli sorun *laik* olmak veya olmamak sorunu değil, *adam* olmak, yani bugünün Batı uygarlığını omuzlarında taşıyan türden *aydın* insanlar olmak sorunu. Aydın olmadan "dindar" olunabilir, ancak "ahlâklı" olunamaz, her şeyden önce bunu kafamıza sokmalıyız. "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" kuşaklar yetişmesini isteyen Atatürk'ün ne kadar haklı ve ileri görüşlü bir insan olduğu her geçen gün biraz daha iyi anlaşılıyor. Bu şartları yerine getirmedikçe durmadan kapılarını aşındırdığımız Avrupa Birliği'ne kabul edilmemiz de söz konusu olamaz, zira bu topluluğa lâyık olabilmemiz için en azından "laik" olmamız şart.

Demirel, Erbakan ve Özal gibi "dinci" politikacıların, "Türk-İslâm" sentezcilerinin de akıl hocalığıyla sürdürdükleri anti-laik tutumun asıl tehlikeli kaynaklarını İmam-Hatip okullarıyla "resmî" ve "gayri-resmî" Kur'an kursları oluşturuyor. Bu iki konu üzerinde de pek çok şey yazıldığı için ben sadece en önemli gördüğüm noktalara dokunmakla yetineceğim.

İmam-Hatip okullarının sözümona "aydın" din-görevlisi yetiştirmek amacıyla kurulduğunu biliyoruz. Ancak A.T. Kışlalı'nın belirttiğine göre, "sayıları 834'ü bulan İmam-Hatip okullarını bitirenlerin ancak yüzde 10'unun dinle ilgili görevler üstlendiği, geriye kalan yüzde 90'ının ise vali, kaymakam, emniyet müdürü, savcı, yargıç, öğretmen olmaya yöneldikleri" anlaşılıyor.[16] Aynı yazıdan Millî Eğitim Bakanlığı binasının "fiilen" İslâmcı görevlilerin istilâsına uğramış olduğunu, burada "Cuma günleri saat 11'den sonra işlerin durduğunu", "Bakanlık ana binasından 'ezan' sesleri geldiğini", ardından da "takunya gürültüleri duyulduğunu" öğreniyoruz. Düşünün ki burası bir cami değil, tek görevi "halkı aydınlatmak" olan bir bakanlığın ana binası! Herhangi bir Batı ülkesinde böyle bir rezalet tasavvur edebiliyor musunuz? Açıkça görüldüğü gibi, "İslâmcılar" laikliğin kalesini içerden ele geçirmişler! Ülkenin her yanında en önemli yönetici kadrolara İslâmcıların getirildiğini, Fen Liselerine bile bu tür müdürlerin tayin edildiğini, bazı okullarda din öğretmenlerinin öğrencileri namaz kılmaya zorladıklarını, yatılı okullarda ramazanda oruç tutmayanların dövüldüğünü, bazı öğrenci yurtlarında Said-i Nursi gibi koyu şeriatçıların kitaplarının "talim" edildiğini duymuştum, ama Türk eğitimine yön veren ana kuruluş olan "Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı"nın da dinciler tarafından işgal edilmiş olduğunu bilmiyordum. Din dersleri kitaplarında laikliğe ve Atatürk'e övgüler yağdırıladursun, Millî Eğitim Bakanlığı'nın içinde bile laikliğe "fiilen" son verilmiş de haberim olmamış. Bu durumda Türkiye'nin hâlâ "laik" bir ülke olduğunu savunmak mümkün mü?

Güya aydın din görevlisi yetiştirme amacıyla kurulmuş olan "İmam-Hatip Okulları"nın sonradan "Lise"ye dönüştürülmesi, en sonunda da bu okulları bitirenlere üniversiteye giriş hakkının verilmesi ancak Şark ülkelerinde rastlanabilecek bir başka kurnazlık örneği. Geçenlerde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Erdoğan "Elimde olsa, bütün liseleri İmam-Hatip liselerine çeviririm!" demiş. Anlaşıldığına göre, bu liselerde

16 Bk: Ahmet Taner Kışlalı: "M. Eğitim Bakanına Açık Mektup", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1993.

okutulan derslerin büyük bölümü normal liselerde okutulanların aynıymış, buralarda fazladan Arapça ve Kur'an dersleri veriliyormuş. Bunlar doğruysa, hemen akla şu soru geliyor: O halde neden bu okullar *normal* liselere dönüştürülmüyor ve din adamı olmak isteyenler –Batı ülkelerinde olduğu gibi– İlâhiyat fakültelerinde okutulmuyor?

Bu sorunun cevabı bence çok açık: Amaç *din adamı* yetiştirmek değil, kendi kafa yapılarında vali, yargıç, öğretmen, doktor, mühendis... yetiştirmek! Hattâ Ordu'ya "Müslüman" subay sokmak için de çok uğraşmışlar, ama bunu başaramamışlar. İşin üzücü yanı, amaçlarının "dindar" insan yetiştirmek de değil, düpedüz "dinci" yetiştirmek olması. Bu amaçlarında bir hayli başarı sağladıkları TBMM'ye 138 İmam-Hatip mezunu sokabilmiş olmalarından da belli. Ayrıca davalara başörtüsü ile girmekte ayak direten hanım avukatlar, anatomi derslerine girmek ve erkek hastaları muayene etmek istemeyen, laboratuar veya ameliyathaneye gene başörtüsü ile girmeye kalkan hanım doktorlar da bu okulların ne kafa yapısında mezunlar verdiğinin başka göstergeleri. Her nedense bu okullardan herhangi bir "aydın" din adamı çıktığı vaki değil.

Normal devlet okullarında çocuklara 8 yıl boyunca zorunlu din dersleri okutulduğu halde, "milliyetçi-mukaddesatçı" iktidarların bu okulların sayısını durmadan artırmak istemelerinin nedeni ne olabilir? Mâdem ki buralarda okutulan derslerin normal liselerde okutulanlardan bir farkı yokmuş ve mâdem ki bu liseler "imam" ve "hatip" yetiştirme işlevini yitirmiş durumdalar, neden normal liselere döndürülmeleri yoluna gidilmiyor? Böyle bir teklifin yapılması bile hem Erbakan gibi "Şeriat" özlemi çekenlerin, hem de Mesut Yılmaz gibi – hiç de dindar olmadıkları halde– dindar halka hoş görünüp oylarını garantilemek için laiklikten her türlü tavizi vermeye hazır oportünist politikacıların şiddetli reaksiyonuna yol açıyor.

Görebildiğim kadarıyla, bugün Türkiye'de üç tip politikacı var: 1) Erbakan gibi, demokrasiyi gene demokratik yöntemlerle yakıp ilk fırsatta "şeriat" düzenini hortlatmayı düşleyenler; 2) Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller gibi, Batı demokrasilerine özenmekle birlikte iktidara gelmek için her renge ve kılıfa girmeye

hazır opportünistler; 3) Demokrasinin erdemlerine, dolayısıyla laikliğin gereğine inandıkları halde, "şef" olma tutkusu yüzünden birleşip şeriatçı-opportünist gruba karşı ortak bir cephe oluşturamayan politikacılar. Birinci öbektekiler çoğunlukla demokrasiye açıkça düşman olan ve bunu pervasızca dile getirmekten çekinmeyen kişilerden oluşuyor. Son derece ilkel bir din anlayışıyla hareket eden bu insanlar aslında "dindar" yaradılışlı kişiler değil, ama politikada başvurdukları birçok ayak oyununa rağmen, "açık sözlü" olmak gibi bir erdemleri var. İkinci öbektekilerin bir bölümü –dünyanın genel gidişine de bakarak– demokrasiden yana görünüyorlar, ama bazılarının "demokrasinin ruhu"nu kavramış olduğu çok şüpheli; olanlar da milletvekilliğinin nimetlerinden olmamak için "halkın nabzına göre şerbet vermek" gerektiğine inanıyorlar. Son öbektekiler daha çok "aydınlar"dan oluştuğu için demokrasiye içtenlikle bağlılar, ancak onlar da Atatürk'ün kurduğu uygar Türkiye'yi yeni baştan kurmak için gerekli çaba ve özveriyi göstermiyorlar.

Bu ülkede demokratik bir yaşam biçiminin yerleşip kökleşebilmesi için eğitim sisteminin tümüyle Atatürk dönemindeki yapısına kavuşturulması bence şart. Batı'daki anlamıyla eğitim yeni kuşaklara şimdiye kadar insanlığın elde ettiği bütün kültürel zenginliklerin kapısını aralama amacına yönelik olmalıdır. Oysa, fakirliğinden yararlanıp bir çocuğa bütün bu kapıları kapamak düpedüz onu bu zenginliklerden yoksun bırakmak, dolayısıyla onun kişiliğini özgürce geliştirmesine engel olmak demektir. Bilindiği gibi, özgürlük çok değişik alternatifler arasından istediğini seçebilmek demektir. Bu nedenle normal lise eğitimi her çocuğun doğal yeteneklerini özgürce geliştirebilmesine imkân sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Orada çocuk her bilimi iyi kötü tanıyabilecek, edebiyatın çeşitli türleriyle haşır-neşir olabilecek, ama daha da önemlisi, mantık ve felsefe okuyarak doğruyu yanlıştan, "inanılmaya değer" olanı "inanılmaması gereken"den ayırdetmesini, dolayısıyla "hoşgörülü", başkalarının düşünce ve davranışlarına, hattâ zevklerine saygılı olmasını öğrenecektir. Sözün kısası, lise eğitiminin amacı demokrasiyi yaşatabilecek "aydın" insanlar yetiştirmektir. Amacı din adamı yetiştirmek olduğu için çocuklara bilimsel bilgiler ka-

zandıracak yerde, birtakım dogmalar aşılayan, bu dogmaların tartışılmasına izin vermeyen ve bu yüzden eleştirme yeteneklerini dumura uğratan bir okuldan "aydın kafalı" insan çıkmasını bekleyebilir misiniz? İmam-Hatip okulları yalnız bu okullarda uygulanan yöntemlerin dogmatik olmasından ötürü değil, oralarda okuyan çocukların henüz bağımsız düşünebilecek yaşa gelmeden okula başlamış olmalarından ötürü, olsa olsa "yobaz"lar yetiştirebilir. Bunda çocukların hiçbir suçu yok elbet, asıl suç onlara "aydınlanma" şansı tanımayan opportünist politikacılarda. Zavallı çocuklar!

Ama çok daha fazla acınması gereken bir başka grup daha var: Kur'an kursu öğrencileri! Bağnazların tıpkı benzerlerini üretme tutkusunun bu küçük kurbanları, başlıbaşına bir trajedi bana kalırsa. Hani vaktiyle Çin'de kadınların küçük ayaklı olması çok makbülmüş, bu nedenle küçük kızlara ayakları büyümesin diye demir ayakkabılar giydirilirmiş. Bizde 5-6 yaşındaki çocukların Kur'an kurslarına gönderilmesi bana kalırsa çok daha büyük bir vahşet, çünkü insanın en değerli uzvu olan beynin gelişmesini engelliyor. Beyni gelişmemiş bir insan ise hayvandan pek farklı değildir, üstelik en vahşî hayvandan bile vahşî olabilir. Din teröristlerinin nasıl yetiştiklerini sanıyorsunuz?

Kur'an kursları konusuna bir başka yazımda da değindiğim için, fazla ayrıntıya girmeyeceğim.[17] "Müslüman kuşaklar" yetiştirme gayretkeşliğinden kaynaklanan bu uygulama bence düpedüz "insanlık-dışı", zira burada hiçbir korunma (= karşı koyma) imkânları olmayan masum yavruların beyinleri dumura uğratılıyor. Daha dünyaya gözlerini yeni açmış, düşünmekten vazgeçtim, doğru dürüst konuşmasını bile öğrenememiş Türk çocuklarına Arapça Kur'an ezberletmeye kalkmak manevî bir işkence, hattâ vahşet değil de nedir? "Beyin-yıkama"nın en aşağılık, üstelik en anlamsız bir şekli olan bu vahşeti sadece cahil ana-babalar kendi çocuklarına reva görseler, canım yanmayacak, ama öyle anlaşılıyor ki, bunu yalnız faydalı değil, gerek-

17 Bk: H. Batuhan: "Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?" *Çağdaş Kültürümüz*, Cem Yayınevi, 1991, s.212 ve sonrası. Ayrıca, Bk: H.B.: "Eğitim Ahlâkı ve Laiklik", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1990, s.2.

li gören profesörler bile var. Nitekim, İlhami Soysal "Sekiz Yıllık Eğitim" başlıklı yazısında 8 yıllık "mecburî" din eğitimine rağmen, dinci kesimin (bu arada kimi profesör, doçent ve doktorların) "Diyanet İşleri Başkanlığı'nı hedef tahtası haline getirmiş" olduklarını, "M.E.B'nı da nerdeyse kâfir ilân edecek"lerini, camilerden homurtular yükseldiğini, köşeye sıkışan (o zamanki) Milli Eğitim Bakanı Akyol'un "Laiklik ve Din Eğitimi" başlıklı kitapçıklar bastırarak kendini savunmaya çalıştığını belirttikten sonra, Akyol'un zorunlu (laik) eğitimi 8 yıla çıkarma plânına karşı çıkan bazı düşünürlerin gerekçelerine değiniyor. Bunlar gerçekten ürkütücü gerekçeler. Bunlardan "Fatih İlim ve Kültür Vakfı Başkanı" Hulusi Özkul "8 yıllık bir eğitim sonrasında 15-16 yaşma gelecek çocukların ezber kabiliyetlerinin kaybolacağını (evet, yanlış okumadınız!), dolayısıyla Kur'an kurslarına gidemeyeceklerini" belirtiyor. Pedagog Dr. Sabri Akdeniz de "Yapılmak istenen değişikliğin en büyük zararını İmam-Hatip liseleri ile Kur'an kursları görecektir ve bu işte niyet asil değildir" buyuruyormuş. Dr. Vahdettin Akgün de "En büyük sakınca din eğitimi açısındandır" diyor ve ekliyormuş: "Bugün Batılı devletler temel eğitimin ağırlığını dinî konulara vermiştir." Ancak en ilginci iktisat profesörü Dr. Sabahattin Zaim'in yorumu: "8 yıllık mecburî eğitim uygulanırsa, dinî eğitim kısıtlanmış olur, 14-15 yaşından sonra Kur'an kursuna başlanmaz."

Bir ülkede "pedagog" ve profesörler bile açıkça "obskürantizm"in avukatlığına soyunmuşsa, o ülkenin ne derece karanlık bir geleceğe doğru yol aldığını tahmin edebilirsiniz. Düşünün: Bu ülkede zaten çocuklar 10 yaşından itibaren –tam 8 yıl boyunca– dinlerini öğrenmeye zorlanıyor, ayrıca sayıları durmadan artan İmam-Hatip okulları ve binlerce Kur'an kursu harıl harıl yobaz yetiştirmekte; ancak dinci bağnazların aç gözlerini bunlar da doyurmamış ki, "dini bütün" bir kimse olduğunu her vesile ile vurgulamak ihtiyacını duyan bir Eğitim Bakanının yapmak istediği bir reformu önlemek için yapmadıklarını bırakmıyorlar. Neden? "15-16 yaşma gelecek çocukların *ezber kabiliyeti kaybolurmuş!*" Adamların "din eğitimi"nden ne anladıklarına bakın: Anlamadan Kur'anı ezberlemek bu eğitimin teme-

li. Sizin anlayacağınız en ilkel anlamda "beyin-yıkama"nın adı 'eğitim' oluyor. Biraz iz'an, biraz da "vicdan" sahibi olan bir profesörün bu rezalete isyan etmesi beklenirdi, değil mi? Hayır, o da öteki yobazlar gibi, 8 yıllık (laik) "mecburî" eğitimin din eğitimini kısıtlayabileceğinden duyduğu kaygıyı dile getiriyor.

Demokrasiye gönül vermiş bir insan olarak açıklıyorum: Daha düşünme aşamasına bile gelmemiş küçücük çocukların vicdanlarına bu şekilde hükmetmeye kalkmak en büyük vicdansızlıktır! Hani din derslerinden amaç insanları daha ahlâklı kılmaktı? Savunmasız çocuklara Kur'an kursları adı altında böyle bir manevî işkenceyi reva görmekten daha büyük bir ahlâksızlık olabilir mi? Hem böyle yetiştirilen çocukların ilerde demokratik-laik bir topluma ayak uydurmaları mümkün mü?

İşin daha da korkuncu, eğer Anap Milletvekili Doç. Dr. Türkân Arıkan'ın yazdıkları doğruysa, bazı Kur'an kurslarında bir tür "düşmanlık andı"nın ezberletilmekte olması! Andın metni şöyle:

"Ben Muhammed Müslüman ümmetindenim... Türkiye dinsiz, laik bir memleket haline gelmiştir. Hayatımı Mustafa Kemal dinsizliği ile savaşa adayacağıma, Türkiye'yi bir din ve şeriat devleti haline getirmek için mücadele edeceğime, Kemal Paşa zamanında çıkarılan dinsiz kanunların tatbikini önleyeceğime, kısa zamanda ümmet esasına dayanan şeriat devletinin kurulması için devlet idaresinde söz sahibi olacak mevkilere gelmek için çalışacağıma, dinim, Allahım ve bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim!"[18]

Şimdi, eminim, dinci politikacılarımız her türlü kuşkuyu üzerlerinden atmak için bu metni ancak aklından zoru olan bir bağnazın yazmış olacağını, dolayısıyla ciddîye alınmaması gerektiğini söyleyecekler ve bu vesile ile bir defa daha "Laik ve demokratik Türkiye'nin ebediyyen payidar kalacağını" tekrar edeceklerdir. Ancak, güneş balçıkla sıvanmaz; yazan kim olursa olsun, hattâ sadece bazı Kur'an kurslarında çocuklara okutulsun, bu metnin birçok Kur'an kurslarında yaratılan havayı bütün çıplaklığı, hattâ küstahlığıyla yansıttığını düşünmemek elde değil. Bunu anlamak için İstanbul'un göbeğinde, üstelik

18 Bk: Türkân Arıkan: "Kadın ve Laiklik", *Milliyet*.

devletin gözetim ve denetiminde "faaliyet gösteren" bir Kur'an kursunda okuyan (yani beyinleri yıkanan) çocukların hayat karşısında ne tür bir tavır aldıklarını öğrenmek yeter.[19]

Bu tavrı kısaca şöyle dile getirmek mümkün: "Herkes Kur'an'da emredilenleri harfi harfine yerine getirmelidir!" İslâmın emrettiği gibi bir insan olmak da güttükleri tek amaç. Bu nedenle hemen hepsi modern yaşamın bütün görüntülerine karşı bir tutum içinde: Ne televizyon seyrediyor, ne sinema veya tiyatroya gidiyor, ne de spor yapıyorlar. Karşı cinsten kişilerle yakınlık haydi haydi haram, yoksa ahlâkları bozulabilir. Boş zamanlarını da Kur'an okumak veya "dinî konuları anlatan video filmleri seyretmekle" geçiriyorlarmış. Ve bütün okudukları ('öğrendikleri' demiyorum!) "Kur'an-ı Kerim", "İbadet", "Siyer ve Ahlâk", "İtikat" derslerinden ibaret olan bu zavallı çocuklardan bir kısmı, "Ortaokul yerine geçen" üç yıllık eğitim(!)den sonra, isterlerse, İmam-Hatip liselerine gidiyorlarmış! Şimdi bu şekilde yetişen çocuklardan laik-demokratik bir hayat anlayışını benimsemelerini nasıl bekleyebilirsiniz? Tekrar ediyorum: Kur'an kurslarına izin vermekle devlet bile bile laikliğin de demokrasinin de temellerine dinamit koymaktadır! Nitekim "Sivas katliamı"na katılanların bu tür kurslarda veya İmam-Hatip okullarında "eğitilmiş" olması çok muhtemel. Bu yobaz fidanlıklarında bağımsız düşünme ve davranma yetenekleri ellerinden alınmış olan bu zavallı çocukların ister istemez "şeriatçı" olacakları apaçık değil mi? Apaçık olduğuna göre, demek laiklik ve demokrasi, hattâ Atatürk düşmanı olarak yetişmeleri isteniyor. And içmişler, içmemişler, ne fark eder?

"Resmen" laik olsun olmasın, hiçbir Hıristiyan Batı ülkesinde küçük çocukların bu tür bir "din eğitimi"ne tabi tutuldukları görülmüş veya duyulmuş bir şey değil. Bu uygulamalara olsa olsa zaten şeriat yasalarının geçerli olduğu İslâm ülkelerinde rastlanabilir. Bir de belki Buddhacılıkta. Dediğim gibi, Batı'da rahipliği seçenlerin de (dikkat edin: 'Seçenlerin' diyorum!) başta laik lise eğitiminden geçmesi şart. Buddha'cılığa gelince: Bu dinde çocuklar bazan (herhalde çevrenin etkisiyle)

19 Bk: 25 Şubat 1990 tarihli *Milliyet* gazetesinde çıkan Ercüment İşleyen'in yaptığı röportaj.

çok küçük yaşta rahip, daha doğrusu keşiş olmaya karar verirler; ancak Buddha'cılıkta rahiplik veya keşişlik sadece ve sadece kişinin kendi manevî dünyasını geliştirmek amacıyla seçtiği bir yoldur, dolayısıyla bu yolu seçmiş olanların din-dışı dünyada yaşamaya devam edenlerin hayatlarına karışmaya, onlara baskı yapmaya kalkışmaları söz konusu değil. Bu anlamda Buddha'cılığın zaten "laik" bir din olduğunu söylemek mümkün. Nitekim, "dinde zorlama yoktur!" sözünün bu din için geçerli olduğu şüphe götürmez. Başka bir deyişle, "başkalarına hükmetme" içgüdüsüne fırsat vermeyen bir din. Buddha'cının hayatta kendi kötü veya zararlı içgüdü ve eğilimlerine hakim olmayı öğrenmekten başka bir amacı yok, bilindiği gibi. Hele başkalarına hükmetmeye kalkmak Buddha'cının gözünde en çok korkulması ve kaçınılması gereken kötü bir huy.

Bütün bunları anlatmaktan amacım şu: İslâm dini, yapısı gereği, laik-demokratik bir hayat anlayışının çimlenmesine elverişli değil. Dolayısıyla böyle bir dini olduğu gibi küçücük çocuklara aşılamaya kalktınız mı, ilerde bunlar üniversite eğitimi de görseler, bu dinin ayrılmaz bir parçası olan şeriat düşüncesini kafalarından atamazlar.[20] Nitekim, "İslâmcı Üniversite Gençliği" üzerinde yapılmış olan bilimsel bir araştırma bu kaygımı fazlasıyla pekiştiriyor.[21] İstanbul'daki 3 üniversitenin 500'e yakın "İslâmcı" gençleriyle Doç. Dr. Nilüfer Narlı'nın yaptığı soruşturmadan çıkan sonuçlara göre, bunların % 80'i "bir İslâm devletinin kesinlikle kurulmasından yana" imiş; sadece % 20'sinin "kararsız" olduğu anlaşılıyor. (Dikkat edin: İçlerinde açıkça buna karşı olan yok!) Ayrıca % 42'si tarikat ve cemaat üyesi. Hattâ % 67'si Türkiye'de uygulanan İslâm'ın "gerçek İslâm" olmadığı kanısında. Nedeni, bunun "devlet"ten maaş alan görevliler tarafından yürütülmesi. Hemen hepsi, tıpkı

20 "Şartlandırma" mekanizmasının nasıl işlediğine dair çok geniş bir psikoloji literatürü olduğunu biliyoruz. Ancak son zamanlarda hayvanlar ve insanlar üzerinde yapılan deneysel araştırmalar "zengin" (yani bol ve değişik uyarılar sunan) bir çevrede yaşayan hayvan ve insan beyinlerinin nöronal yapısının daha fakir bir çevrede yaşayanlarınkine kıyasla çok daha gelişmiş olduğunu ortaya koymuş. 'Beyin yıkama' sözcüğünü "beyin yapısına el atma" şeklinde yorumlamak gerektiği anlaşılıyor. Bu konu için Bk: Richard Restak: "The Brain has a Mind of its own."

21 *Nokta* dergisi, 22-28 Ağustos, 1993 tarihli sayı.

Kur'an kurslarında okuyanlar gibi, "modern hayata karşı". İçlerinde sinemayı, sporu, müziği "narkoz" olarak görenler var. Gene aynı araştırmaya göre, % 35'i radikal, % 56'sı radikal eğilimli, sadece % 8'i ılımlı imiş. Ilımlılar "İslâm devleti"ne bir evrim süreci sonunda doğal olarak varılacağına inananlar; radikaller ise "bunu zaman kaybı olarak nitelendirerek devrimci metotlarla İslâma varılması gerektiğini" savunanlar! Sizin anlayacağınız, "dar-ül-harp" halinde gördükleri Türkiye'ye karşı "cihad" açılmasından yanalar. Hattâ içlerinden % 8'i İslâmcı harekete (yani laik demokratik düzeni yıkmaya) "silahlı eylemlerle katıldıklarını" gizlemiyorlar; ılımlı (yani "evrimci") bulduklarını "Türk-İslâm" sentezciliğine de burun kıvırıyorlar. Doç. Narlı'nm demesine göre, "Pan-İslâmizm çizgisinde(ki) radikaller, milliyetçiliği İslâmî düşünceye aykırı buluyorlar." Sizin anlayacağınız, Humeyni'cilik üniversitelerimize kadar girmiş de, haberimiz yok!

Araştırmaların ortaya koyduğu bir başka gerçek de şu: Bu öğrencilerden yalnızca % 25'i İmam-Hatip liselerinden, geri kalanları ise normal liselerden geliyormuş! Yalnız burada bir noktayı unutmamak gerek, o da üniversiteye girebilenlerden sadece % 10 kadarının İmam-Hatip çıkışlı olduğu! Bunun anlamı çok açık: Demek normal liseler de "İslâmcı", hem de "yobaz" düzeyinde İslâmcı yetiştiriyor! Bunların ise "zorunlu" din derslerinin etkisi altında kalmış olmaları çok muhtemel. Elbet insanlar pek çok değişik kaynaktan esinlenebilirler, ancak daha önce de belirtmeye çalıştığım gibi, dinî inançlarını genellikle çok küçük yaşta edinirler. 10 yaşında başlayan din eğitiminin zaten dindarlığa eğilimli çocukları etkilemiş olması çok mümkün. Nitekim, bizim zamanımızda (1928-1938 yılları arası) okullarda din dersi yoktu, dolayısıyla üniversitelerde "İslâmcı gençlik" diye bir grubun adı bile duyulmamıştı. Oysa bizim de çoğumuzun ana-babası "dini bütün" insanlardı. Öyleyse neden o zamanlar üniversitelerde bu tür öğrencilere rastlanmıyordu? Şimdi bakıyoruz, maşallah, "resmî" Müslümanlığı bile horgören ve "devrim" yoluyla, gerekirse silâh zoruyla kâfir Batı'dan aldığımız laik-demokratik düzeni yıkıp yerine en ilkel anlamda "şeriat devleti"ni getirmeye hazırlanan hatırı sayılır bir gençlik

kesimi oluşmuş. Demokratik bir ülke olduğumuzdan mı? Eğer Türkiye "demokrasi"nin sadece "lâfzı"nı değil de, "ruhu"nu kavramış bir ülke olsaydı, "şeriatçılığın hortlaması" mümkün olmazdı. Bütün bu gelişmeler demokratik hak ve özgürlükleri kendi iktidar hırslarına alet edenlerin başımıza açtıkları musibetler. Kendi anlayışlarına biraz ters düşen bir yazı veya kitap yayımlamasın bir aydın, hemen deliğe tıktırırlar; ama İslâmcı-Tarikatçı gazete ve dergiler yalnız demokrasiye ve laikliğe değil, Atatürk'e bile ağız dolusu küfür edebilirler, hiç kimse oralı olmaz. Laik Türk devletinde "halkın dinî hislerini rencide edici" sözler söylemek ceza yasası tarafından yasaklanmıştır, ama laik aydınlara istediğiniz gibi sövebilirsiniz, yargıçların kılı bile kıpırdamaz. Açıkça ve sürekli olarak şeriatı getireceklerini ilân edip duran bir dergi bakın ne diyormuş:

"Şanlı Sivas kıyamı yaygınlaşarak devam edecektir. Sivaslı kardeşlerimize destek olmak ve onların yaktığı meşaleyi yurdun her tarafına taşımak boynumuzun borcudur. O gün Sivas'ta olamamanın telâfisi, 29 Ekim'de her tarafta olmaktır. Cumhuriyet devriminin hesabı sorulacaktır." Görüldüğü gibi, yobaz, ağzından salyalar akarak Müslüman halkı açıkça "kıyam"a davet ediyor, ama Marx'ın bir eserini Türkçeye çevirene 15 yıl giydiren Cumhuriyet yargıcının sesi çıkmıyor. Dahası var: Sivas katliamının suçunu utanmadan Aziz Nesin'e yıkmaya çalışan eski bir bakan 37 aydının katillerini savunma görevini yükleniyor.

Türkiye'nin nasıl tarikatçıların ve bağnaz dincilerin eline teslim edildiği konusunda basında o kadar yazı çıktı ki, bunları tekrarlamanın anlamı yok. Gene de şu soruyu tekrar sormamızda yarar görüyorum: Neden dünyanın en eski demokrasisi olan ABD'de köktendincilik akımları bu derece güçlü olduğu halde, orada bu akımlar hiçbir şekilde demokrasi için bir tehdit oluşturmuyor? Sorunun cevabı apaçık: Orada gerçek demokrasi var da ondan! Köktendinciler de özgürlüklerini demokrasiye borçlu olduklarının bilincindeler. Kendilerine katılmak isteyen katılır, istemeyen katılmaz. Nitekim çoğu, İsrail'deki "Kibbutz"lar gibi, toplum içinde "toplumcuklar" oluşturuyorlar. Sözün kısası, demokrasinin "ruhu" içlerine işlemiş.

Bizde ise hâlâ birçok profesör ve politikacı "millî birlik ve beraberlik" için bütün milletin "ortak bir dini" olması gerektiğini sanıyor. Oysa ABD'de yüzlerce değişik din ve mezhep ve bir o kadar da değişik millet ve etnik grup olduğu halde bu ülke bunca zamandır birlik ve barış içinde yaşamasını sürdürüyor. Pek çok Avrupa ülkesinde de durum farklı değil. Buna karşılık, yalnız hepsi Müslüman olan ülkeler değil, aynı Müslüman ülke içinde de çeşitli gruplar birbirlerini boğazlıyorlar. Din birliğinin sosyal barış sağlamaktan uzak olduğu apaçık değil mi?

Şimdi başta söylediklerime dönüyorum: Demokrasi insanın insana hükmetmesini önlemek, hiç değilse en aza indirmek amacıyla kurulmuş bir yaşama biçimidir. Bu amaca varmak için ilkin bireyleri dinlerin, ondan sonra da toptancı ideolojilerin egemenliğinden kurtarmak gerekmiştir. Bu gelişmede en büyük pay sevecen, akıllı ve kültürlü aydınlara aittir. Dolayısıyla demokrasiyi yaşatmak istiyorsak, çocuklarımızı sevecen, akıllı ve kültürlü insanlar olarak yetiştirmeye çalışmamız gerekir. Batı'da demokrasiyi aydınlar kurmuştur, dolayısıyla onu ancak aydınlar yaşatabilir. Buna göre, aydınlanmanın önünü tıkayan Kur'an kurslarını ve "zorunlu" din derslerini kaldırmak, İmam-Hatip okullarını ise normal liselere çevirmek şarttır. Bugünün dünyasında bütün insanlara "aydınlanma" imkân ve fırsatı vermemek ise "cehalet, dalâlet, hattâ hıyanettir"

*Fikir Düşmanlığı Üzerine**

Bir felsefeci olarak eskiden beri en çok hayretimi uyandıran şeylerden biri, insanların inanç ve fikir ayrılıklarından ötürü birbirlerine düşman olabilmeleri, üstelik bu türlü düşmanlıkların çıkar çatışmasından doğan düşmanlıklardan çok daha derin, sürekli ve yıkıcı olduğunu gözlemek olmuştur. Biz felsefeciler hiçbir fikrin gökten inmediğini, dolayısıyla tartışmaya açık olduğunu bildiğimiz için, bize en aykırı gibi gelen fikirlere de anlayış ve hoşgörüyle bakmak gerektiğini düşünür, dolayısıyla hiç onaylamadığımız fikirleri üretenlere bile düşmanlık beslemeyi aklımızdan geçirmeyiz. Nitekim, tâ eski Yunan'dan bu yana, filozoflar ve bilim adamları arasında bazan çok şiddetli tartışmalar olmuştur, ama birbirini "suçlama", hattâ "kınama" olayına rastlanmamıştır. Bizim bildiğimiz, fikir uyuşmazlığı taraflara ancak "eleştiri" hakkı verir, üstelik eleştirinin nezaket sınırlarını bile aşmaması beklenir, kendini kaybedip bu sınırı aşanlara da pek iyi gözle bakılmaz. Nasıl yeni bir fikir ürettiği iddiasında olan kişi fikrinin doğru olduğunu başkalarına kabul ettirmek için onların öne sürebilecekleri her türlü itirazı tatmin edecek (yani onların "şüphe"lerini dağıtacak) kanıtlar göstermekle yükümlü ise (onus probandi), eleştirici konumunda olan kişi de öne sürülen fikri *hangi gerekçelerle* "doğru" bulmadığını belirtmek zorundadır. Eleştiri ancak doğrunun bulunması, bilemediniz, yanılmadan kaçınılması için başvurulan bir çaredir, fikrin sahibini küçük düşürme veya kendi üstünlüğünü kanıtlama vesilesi değil.

Yalnız dediğim gibi, bu söylediklerim son amaçları "doğ-

* *Bilim ve Ütopya* dergisi, Ocak 1996, s.46-47.

ru"yu ortaya çıkarmak olan filozoflarla bilim adamları için geçerli. Gerçi bazan bunlar arasından da onaylamadıkları fikirlerinden ötürü meslekdaşlarına karşı işi "şahsiyata dökenler" (argumentum ad hominem) çıkıyor, ancak ben şimdiye kadar karşısındakine "düşmanca" bir tavır takınanına rastlamadım. Nitekim fikir dünyasının *görgü kuralları* böyle bir tavrı hoş karşılamıyor.

Her başkalık insanda genellikle antipatiye yol açar. Bizim gibi duymayan, düşünmeyen ve davranmayan kişilere karşı duyduğumuz bu antipati herhalde kendimizi fazla beğenmemizden ileri geliyor. Ancak, biraz zeki ve kültürlü insanlar bu duygularını genellikle "eleştiri" şeklinde dile getirirler, bunu yaparken de amaçlarının bir kusuru, bir yanlışı veya uygunsuz bir davranışı "düzeltmek" olduğunu vurgulamaya çalışırlar. Sözün kısası, eleştiride son amaç *güzeli, doğruyu ve iyiyi* ortaya çıkarmaktır.

Yobazlık ve Bağnazlık

Buna karşılık, bazı insanlarda en küçük bir başkalık düşmanlığa, hattâ bazan sınırsız bir düşmanlığa yol açabiliyor. Acaba neden?

Dikkat edilirse, fikir düşmanlığına başta *din* olmak üzere, en çok bazı *politik* ideolojilerde, bir de basit insanların ahlâk anlayışlarında rastlandığı görülür. Tarihte din ve mezhep ayrılıklarının ne acımasız kovuşturmalara, hattâ ne korkunç savaşlara yol açtığını biliyoruz. Bu yüzyılın ilk yarısında, Nazizm, Faşizm ve Komünizm gibi *totaliter* ideolojilerin bu düşmanlığın en insanlık dışı örneklerini sergilediğini de biliyoruz. Bazan ahlâkî inançlar da sınırsız bir kin ve nefret duygusunun uyanmasına neden olabiliyor. Bunun da en acı örneği, birkaç yıl önce Fransa'da yerleşmiş bir Türk ailesinin –erkek arkadaşlarıyla gezip tozuyor diye– kendi öz kızlarını ağabeylerine boğdurtmaları olayı!

Her üç örnek de biraz yakından incelenirse, "fikir düşmanlığı"nın başlıca iki nedenden kaynaklandığı görülür: 1) Söz ko-

nusu fikirlerin genellikle *insan davranışlarını etkilemeye yönelik inançlar*'dan oluşması; 2) Bazı insanlarda aşırı derecede gelişmiş bir "hükmetme" tutkusunun varoluşu.

Gerek dinlerin, gerek politik ideolojilerin, gerekse ahlâk öğretilerinin insan davranışlarını etkilemek amacıyla ortaya konmuş *inanç* sistemleri olduğunu biliyoruz. Oysa inançlar hiçbir zaman *tek başlarına* doğruluğu garanti edemezler; doğruluğu gözlemsel, deneysel veya mantıksal yöntemlerle belgelenemeyen inançlar bu nedenle "bilgi" katına yükselemezler. Nitekim, başta büyük dinler olmak üzere, ne politik ideolojiler, ne de ahlâk öğretileri bu nedenle hiçbir zaman bilgi niteliği kazanamamışlardır. Kazanmaları da mümkün değildir, zira son amaçları insanlara "doğru" yolu göstermek olan bu öğretilere büyük ölçüde insanın "özlemleri" karışır; oysa özlemler insandan insana değişen duygulardır, dolayısıyla yeni bir din, bir ideoloji veya ahlâk öğretisi ortaya koyan kişi ister istemez kendi duygusal tercihlerini dile getirecektir. Dünyada yüzlerce değişik din, ideoloji ve ahlâk öğretisi olması da bundandır.

Ancak bu inanç sistemlerini veya öğretileri ortaya koyanlar onların "doğru" olduğu iddiasındadırlar, dolayısıyla herkesin onları kabul etmekle yükümlü olduğunu varsayarlar. Yeni bir din kuran bir peygamberin bu iddiasını pekiştirmek için öne sürdüğü, daha doğrusu sürebileceği tek gerekçe insanlara müjdelediği doğruların kendisine Tanrı tarafından "açıklanmış" (revelation) olduğudur. İyi de, bu gerekçenin "geçerli" olduğu ne mâlum? Genellikle bir inancı başka bir inançla pekiştirmek mümkün değildir. Ancak din kurucularının elinde başka bir çare olmadığı için, öne sürdükleri bu inanılması daha güç gerekçenin doğru olup olmadığını kimse kurcalamasın diye inanacakları "cennet" vaatleriyle kandırma, inanmayacakları ise "cehennem" azabıyla korkutma yolunu tutarlar.

Sanırım büyük dinlerin insanları "iyiler" (cennetlikler) ve "kötüler" (cehennemlikler) diye iki öbeğe ayırmaları inananların inanmayanları, hattâ dinî inançları biraz değişik biçimde yorumlayanları "düşman" diye bellemeleri için yeterli bir neden oluşturmuştur. Bu bakımdan bu dinlerin daha işin başında "fikir düşmanlığı"na elverişli bir zemin hazırladıkları söylene-

bilir. Nitekim, İsa'nın "Birbirinizi seviniz" türünden uyarıları Hıristiyanlığı kabul edenlerin yalnız dinsizlere karşı değil, başka dinden olanlara karşı da "düşman" gözüyle bakmalarını önleyememiştir.

Ancak, şunu unutmamak gerekir ki, belli bir dine inanmış ve bağlanmış olan herkesin kendi inancını paylaşmayanlara düşman kesilmesi gerekmez. Burada inanan kişinin mizacı, zekâsı, bilgi ve kültür düzeyi, ama belki de daha çok, o dine bağlanışının psikolojik gerekçeleri işe karışır. Örneğin sevecen, barışsever, geniş kültürlü bir insan o dine kendi iç huzurunu güçlendirmek amacıyla bağlanmışsa, üstelik o dinin insanlar arasında sevgi ve barışı sağlamada olumlu bir rol oynayabileceğine inanıyorsa, onun türdeşlerine karşı salt aynı inançları paylaşmıyorlar diye düşmanca bir tavır alması söz konusu olamaz. Nitekim, insanî yardım kuruluşlarının öncüleri genellikle bu anlamda "dindar ruhlu" insanlar arasından çıkmıştır. Bunlar arasında insanların iyiliği için yalnız rahatlarını ve servetlerini değil, hayatlarını bile feda edenler çoktur.

Burada bir başka yanılgıya daha kısaca değinmek isterim. Bazıları –birisinin *akıldışı* inançlara, ötekinin temelde sağduyuya ve akla dayandığı gerekçesiyle– *din* ile *bilim* arasında neredeyse *doğal* bir düşmanlık olduğu kamsındadırlar. Oysa en ünlü filozof ve bilim adamları arasında pek çok dindar kişi olduğu gibi, din adamları arasında da pek çok kendini felsefeye ve bilime adamış kişi vardır. Öte yandan, "fikir" veya "bilgi" üretimi işine kendini vermiş olanların koyu dindar da olsalar, "fikir düşmanı" olmaları mümkün değildir. Bunlar onaylamadıkları fikirleri bazan şiddetle eleştirirler, ancak *eleştiri* bir düşmanlık belirtisi değil, doğruyu bulma tutkusunun ürünüdür. Fikir düşmanlığı daha çok totaliter ideolojilere ve dinlere bağlananlarla kendileri fikir üretmeyen, dolayısıyla bilgiye değer vermeyen, bütün düşünsel sermayeleri bellemiş oldukları politik veya dinî dogmalardan ibaret olan kişilerin harcıdır. Bu tür insanlar bu dogmaların doğru olup olmadıklarını sorgulamak şöyle dursun, böyle bir işe girişmeyi "günâh" sayarlar. Kendilerinden bile esirgedikleri bu hakkı başkalarından haydi haydi esirgeyecekleri apaçık değil mi? Sözün kısası, "fikir düşmanlığı"

daha çok "yobaz" ve "bağnaz" diye nitelendirdiğimiz insanlarda rastlanan bir duygu.

Burada hemen genellikle halkın sergilediği dindarlığın fikir düşmanlığına yol açmadığını vurgulamak isterim. Bilindiği gibi, basit, kültürsüz insanların ezici çoğunluğu çocuklukta gerek taklit, gerekse telkin yoluyla içinde doğup büyüdükleri toplumun dinî inançlarını –tıpkı toplumda geçerli görgü ve ahlâk kuralları gibi– benimserler. Ancak bu onlarda yabancı din ve mezheplerden olanlara, hattâ düpedüz "dinsizler"e karşı bir düşmanlık duygusunun uyanmasına yol açmaz. Basit insanlar bir tür "kimlik cüzdanı" dindarıdırlar; nasıl bilgi edinmeye pek heves etmezlerse, kendilerine belletilmiş olan dinî inançların da girdi-çıktısını pek araştırmaz ve bazı dinî pratikleri daha çok ahlâkî bir görev saydıkları için yerine getirirler. Halkın yobazlardan en önemli ayrımı dinî inançları vesilesiyle başkalarına hükmetmeye kalmamalarıdır. Bu anlamda halkın dinde "hoşgörülü" olduğu söylenebilir.

Böylece fikir düşmanlığı diye bir şey tanımayan iki tür dindar ortaya çıkıyor: Dinî inançlarını sadece kendi iç huzurları için "manevî" bir güç kaynağı olarak algılayan filozof ve bilim adamları; bir de içinde yaşadıkları toplumun dinî inançlarını geleneklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören sıradan insanlar. Bundan da anlaşılacağı gibi, fikir düşmanlığı daha çok bağlandıkları inançların herkesin harfiyen paylaşması gereken "tanrısal", dolayısıyla "tartışılmaz" doğrular olduğunu sanan insanlarda rastlanan bir nitelik. Bunlar arasında bu inançları paylaşmayanları her ne pahasına olursa olsun yola getirmeye kalkışan "hükmetme tutkunu" dindarlara "bağnaz" diyoruz. Bağnazın yobazdan farkı din konusunda çok daha "bilgili" olması. Ancak bu bilgi *ilâhiyat, fıkıh, tefsir* gibi konularla sınırlıdır ve çoğu zaman "bilimsel" dediğimiz türden bilgiye düşmandır. Yobazlar ise bu tür bağnazların kışkırttığı piyonlardır.

Hükmetme tutkusunun en aşırı türüne herkesin kendi duygu, düşünce ve davranışlarını taklit etmesini isteyen diktatör ruhlu insanlarda rastlıyoruz. Bu tipin benim tanıdığım en korkunç örneği de Jean Calvin. Nitekim, sonradan "Calvincilik (Kalvencilik)" adlı bir protestan mezhebinin kurucusu olan bu

bağnaz adam yalnız dinî lider olarak atandığı Cenevre kenti yurttaşlarını son derece sıkı bir ahlâkî ve dinî disiplin altına almakla yetinmeyecek, Hıristiyan dininin kendisininkinden birazcık farklı yorumunu yapmaya cüret edenleri, işledikleri bu "bağışlanamaz" suçtan ötürü hafif ateşte yaktıracaktı. Kısa sürede yaktırdığı 27 kişi arasında ünlü ilâhiyatçı, filozof ve bilgin Miguel Serveto da vardı. Calvin kendi yorumunun Tanrı'nın ilham ve buyruğunu dile getirdiğinden o derece emindi ki, kendisi de vaktiyle Katolik kilisesinin kovuşturmasından kaçıp İsviçre'ye sığındığı halde, başkalarının da kendisinden farklı düşünmeye hakkı olabileceğini aklının ucundan bile geçirmiyordu.

Düşünce Özgürlüğü ve "Fikir Suçu" Kavramı

"Fikir suçu" kavramının ve onun neredeyse doğal bir sonucu olan fikir düşmanlığının ilkin din alanında ortaya çıktığını görüyoruz. Ancak buna insan davranışlarını etkilemeye yönelik başka inanç sistemleri, örneğin politik ideolojiler, hattâ ahlâk öğretileri de yol açabilir. 18. yüzyılda Batı'da "Aydınlanmacı" filozofların uzun çabaları sonunda "fikir suçu" kavramının bağnaz din adamlarının kendi manevî egemenliklerini sürdürmek için başvurdukları bir "aldatmaca" olduğu anlaşılmış, inanç ve düşünceleri yüzünden hiç kimsenin suçlu tutulamayacağı ilkesi ileri Batı toplumlarında geçerlik ve işlerlik kazanmıştı. Böylece düşünme'yi sınırlandıracak olan her türlü engel kaldırılmış oluyordu. Herhangi bir dinî inancı paylaşıp paylaşmamak, bu arada tümüyle "dinsiz" olmak bireyin özgür seçimine bırakılıyordu. Aydınlanmacı filozoflara göre toplumsal birlik, dirlik ve barışı sağlamak için herhangi bir dinî, politik, hattâ ahlâkî öğretinin herkes tarafından benimsenmesi gerekmiyordu; bunun için kişinin kişiye zarar vermesini önleyecek hukuk yasaları yeterliydi, üstelik bu yasalar da uzun tartışmalardan sonra milletvekillerinin çoğunluğunun oyuyla saptanmalıydı.

"Düşünce özgürlüğü" kişinin her inancını, düşüncesini, her özlemini hiçbir kaygı ve korkuya kapılmadan dile getirebil-

mesi demektir.[1] Bunun doğal bir sonucu, kimsenin kimseye kendi inanç ve düşüncelerini zorla kabul ettirmeye kalkamaması, dolayısıyla her kim tarafından öne sürülmüş olursa olsun, her inanç ve düşüncenin "tartışmaya açık" olmasıdır. Felsefe ile bilimde –yani teorik sorunların incelenmesinde– bu oldum olası geçerli bir kuraldı, bildiğiniz gibi. Bu kuralın her türlü toplumsal-pratik sorunlara da uygulanması bence çok önemli bir gelişme. Pratik sorunlarda işe duygusal tercihler (değer yargıları) karıştığı için, bu tür sorunların çözümü bazan aşılması imkânsız gibi görünen ek güçlükler çıkarır. Aslında bu, demokrasilerin "Achilles topuğu"nu (en zayıf noktasını) oluşturursa da, pratik sorunların yetkili kişilerce tartışılıp karara bağlanması, soruna değişik açılardan bakılmasını, dolayısıyla değişik kişisel tercihlerin dile getirilmesini sağladığı için, varılacak çözümün yanlış çıkma ihtimalini azaltacaktır. Kaldı ki, demokrasilerde yanlış olduğu anlaşılan bir çözümü hemen bırakıp –gene tartışarak– doğrusunu araştırmak imkânı vardır.

Aslında demokrasilerde pratik sorunların çözümü için başvurulan yöntemle teorik sorunların çözümünde uygulanan yöntem arasında pek bir ayrım yoktur. Her iki durumda da önerilen çözümler enine boyuna tartışılır ve içlerinden çoğunluğun "doğru" bulduğu çözüm kabul edilir. Aradaki tek önemli fark, teorik problemlerin tartışılmasında sadece objektif dediğimiz (yani duygusal tercihlerin işe karışmadığı) belgelerin gözönünde bulundurulması, buna karşılık pratik problemlerin tartışılmasında bu sonunculara da yer verilmesidir. Ancak burada da çoğunluğun tercihi ağır basar, böylece keyfilikten elden geldiğince kaçınılmış olur.

Felsefe tarihinde demokrasi fikrine en şiddetle karşı çıkan Platon olmuştur. Ona göre pratik (politik, ahlâkî, ekonomik) sorunların da tıpkı teorik (matematik, fizik) sorunlar gibi bir bilimi, dolayısıyla bir bileni olması gerekir. Bu da hayatını bu so-

1 Bence "düşünme özgürlüğü"nün bir başka anlamı daha var: O da bağımsız düşünebilmek, yani neye inanabileceğine, neye inanmaması gerektiğine kişinin kendi başına karar verebilmesidir. Bu ise sıkı rasyonel düşünme kurallarını bilen ve uygulayabilen kişilerin harcıdır. İnsanların ezici çoğunluğu fikir ve inançlarını başkalarından devşirirler; bu anlamda özgür değildirler.

runlara adamış olan filozoftur. Sıradan insanlar veya halk bilgiye karşı ilgisiz oldukları için, onlardan bilgi sahibi olmaları beklenemez, dolayısıyla pratik sorunların çözümünü onların oyuna bırakmak, bir geminin yönetimini (kaptanlık görevini) muçoların eline teslim etmekten farksızdır, dolayısıyla toplum gemisini bilgeler (filozoflar) yönetmelidir.

Platon'un bu görüşü kendilerinde üstün bir bilme yeteneği vehmeden hükmetme tutkunu kişilere çok çekici gelmiş, kendilerini "Tanrının sözcüsü" sanan din adamları gibi, bunlar da iktidar dümenini tekellerine almışlardır. Her şeyin doğrusunu sadece onlar bilir, dolayısıyla herkes onların buyruklarına harfiyen boyun eğmek zorundadır, eğmeyenler "toplum düşmanı" sayılıp etkisizleştirilir, yani "elenir" Bu sözlerimden 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Faşizm, Nazizm ve Komünizm gibi totaliter ideolojileri kastettiğimi anlamış olmalısınız. Dünyaya "cenneti" getireceklerini vaadeden bu diktatörlükler ilkin büyük dinlerin uydurmuş olduğu "fikir suçu" kavramını hortlatıp belki şimdiye kadar bu dinlerin kurbanlarından çok daha fazla sayıda insanı –salt hükmetme arzularına karşı çıktıkları için– bazan en insanlık-dışı yöntemlerle yoketmişlerdir. Kendini beğenişliğin en kaba belirtisi hükmetme tutkusu olsa gerek; düşmanlık duygusunu en çok kamçılayan da anlaşılan bu tutkuya boyun eğmeme arzusu! Bu gibilerin gazabı çok korkunç oluyor.

Büyük Tehlike: Köktendincilik

Demokratik yaşam biçiminin 20. yüzyılda karşılaştığı en büyük tehlike şüphesiz andığımız totaliter ideolojilerdir. Bunlardan ilk ikisi milyonlarca insanın hayatına malolan kıyasıya bir savaş sonunda, üçüncüsü ise kendi içindeki çelişkiler nedeniyle tarih sahnesinden silinmiş bulunuyor. Ancak insanlığın "ebedî barış" düşü gerçekleşmiş olmaktan hâlâ uzak. Bu defa da dünya barışını, bir yandan bölgesel, etnik düşmanlıklar, öte yandan köktendincilik denen akımlar tehdit etmeğe başladı. İran'da, Pakistan'da ve Cezayir'de ortaya çıkan "İslam kökten-

dinciliği" özellikle bizim demokrasimiz için ciddi bir tehdit oluşturuyor. Bunların birçok bakımdan "geri kalmış" ülkeler oluşu dikkat çekici. Bu ülkelerin "ayak takımı" diyebileceğimiz kesimi, aşağılık duygusunun kamçıladığı bir hınçla, Batı kültürüne, dolayısıyla bu kültürün belki en yararlı ürünü olan "demokrasi"ye düşman. Bunlar akıllarınca komünist ülkelerin bile demokrasiye özendiği bir dönemde, tarihin gidişini tersine çevirip, bundan on dört yüzyıl önce çölde yaşayan ilkel bir Arap kavmi için düşünülmüş bir düzen olan "şeriatı" geri getirecekler! Bilim ve teknolojinin itici gücüyle bütün sosyal yapının, hayat şartlarının ve değer yargılarının hızla değiştiği günümüzde, hâlâ statik bir din anlayışının herhangi bir toplumda kök salabileceğini ummak ancak tam bir tarih körlüğüyle açıklanabilecek bir vehimdir. Tarih bilincinden ve gerçeklik duygusundan tümüyle yoksun olduğu anlaşılan "köktendinciler"in yakın bir gelecekte hüsrana uğrayacakları bence şüphe götürmez, ancak birçok insana boş yere kan kusturacakları da yadsınımaz.

Nitekim Türkiye de dahil birçok İslâm ülkesinde demokratik sistemi yıkıp şeriat düzenini hortlatmaya and içmiş fanatikler yalnız dine karşı olanları değil, laikliği, yani "vicdan özgürlüğü"nü savunanları da birer birer temizlemeye kararlı görünüyorlar. Samimî bir Müslüman olan Bahriye Üçok, dürüst bir fikir adamı olan Muammer Aksoy, değerli gazeteci Çetin Emeç ve bütün "suçu" İslâm dininin bazı bilinmeyen yönlerini Kur'an'a, Hadislere ve en saygın İslâm ilâhiyatçılarının eserlerine dayanarak açıklamak olan Turan Dursun'u alçakça katletmeleri, Aziz Nesin'i linç etmeye kalkmaları, bunu başaramayınca da 37 genç sanatçı ve yazarı diri diri yakmaları bizde dinî terörün Calvin'in Cenevre'sini artmayacak boyutlara ulaştığını gösteriyor. Hani Kur'an'a göre dinde zorlama yoktu? Düşünün ki, bu tip olaylar Hıristiyanlığın en karanlık dönemlerinde bile görülmüş veya duyulmuş şeyler değil. O zamanlar en tehlikeli görülen "sapkınlar" önce saygın din otoritelerinden kurulu bir mahkeme önüne çıkarılır, kendilerine suçları bildirildikten sonra savunma hakkı tanınır, hattâ pişmanlık bildirme fırsatı verilir, ancak suçlu bulundukları halde "tövbekâr" olmamakta ayak diretenler ölüm cezasına çarptırılır, ama cezanın yerine

getirilmesi işlemi yine de sivil otoriteye bırakılırdı. İşte adı zihinlerde çok kötü çağrışımlar uyandıran "Engizisyon" mahkemeleri bile hukuk kurallarının dışına çıkmamaya özen gösterirlerdi. Nasıl bilimde yeterince belgelenmemiş bir iddia "doğru" sayılmazsa, adalet alanında da suçu kanıtlanamayan kişi cezalandırılamazdı. Oysa ne görüyoruz, 20. yüzyılın sonuna yaklaştığımız bir sırada her canı isteyen terörist eline silahı ve bombayı alıp "dinsiz" avına çıkabiliyor! Kendilerine sorarsanız, katletme emrini "Tanrı"dan alıyorlar. En baş düşmanları da "aydınlar", zira biliyorlar ki bunlar demokrasiden ve laiklikten hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerdir, zira aydın için düşünme özgürlüğü canlılar için hava ve su kadar gereklidir.

Bugün kanımca,Türkiye'yi tehdit eden en büyük tehlike bu gözü dönmüş köktendincilik, zira tarihteki çeşitli örneklerden çıkarabildiğim kadarıyla, hiçbir düşmanlık fikir düşmanlığı kadar derin, sürekli ve inatçı değil. Köktendinciliğin genellikle aydınları hedef alması, şu bakımdan kaygı verici: aydınlar çoğunlukla "barışçı" yaradılıştadırlar, kavgadan hoşlanmadıkları için de "militan" bir azınlıkla başa çıkamazlar. Kaldı ki ellerinde tek silâh olan "ikna" gücünü de köktendincileri insafa davet için kullanmaları hemen hemen imkânsız. Bu nedenle her şeyden önce politikacıların aydınlara sahip çıkması şart, zira demokrasiyi ancak onlar yaşatabilir. Aydınlara sahip çıkmak ise ancak "aydınlanma"ya yönelik bir eğitim sistemini güçlendirmekle mümkündür. Bu da şimdiye kadar yobazlığa prim veren "dinci" politikadan hemen vazgeçmeyi gerektirir. Bugün demokrasimizi asıl tehdit eden, demokratik yoldan iktidara geldiklerinde "şeriat"a döneceklerini pervasızca dile getiren ve çeşitli yöntemlerle iktidara doğru koşan dinci bir parti değil, binlerce Kur'an kursu, yüzlerce İmam-Hatip okulları açarak, öteki okullara öğretimi tam sekiz yıl süren "zorunlu" din dersleri koyarak bu partinin yolunu kapatacaklarını sanan aymaz politikacılardır. Özellikle "Müslüman" bir ülkede demokrasinin yaşama şansı her şeyden çok laikliğin, dolayısıyla "düşünme özgürlüğü"nün güvence altına alınmasıyla mümkündür. Nitekim bunun sağlanamadığı bütün İslâm ülkelerinde iktidar ya şimdiden şeriatçıların eline geçmiştir, veya geçmek üzeredir. Halk

arasında düşmanlık tohumları eken herhangi bir görüş ve öğretinin egemen olduğu bir toplumda demokrasinin yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle, eğer dedikleri gibi demokrasiden yana iseler, bugüne kadar halkın dinî duygularını istismar etmeyi bir "oy kazanma" yöntemi olarak kullanmış olan politikacılarımızın bir an önce akıllarını başlarına devşirip Atatürk ilkelerine dönmeleri gerekmektedir. Elbet Türkiye'nin de birgün "Cezayirleşme"sini istemiyorlarsa!

*Fikir Suçu Üzerine**

Tıpkı dostluk gibi düşmanlık duygusu da sadece insanoğluna vergi bir duygu olsa gerek. Gerçi hayvanlar dünyasında da bazan "düşmanlık"tan sözederiz, ama herhalde bu, hayvanları kendimiz gibi görmekten kaynaklanan bir yanılgı. Kartal başka kuşları ve bazı yer hayvanlarını avlarsa da, bu hayvanların kartalı "düşman" gibi gördüklerini hiç sanmıyorum; onlar sadece kendilerine saldırınca kartaldan korkarlar ve ona yem olmamaya çalışırlar, hepsi o kadar.

Bir de şu var: Belli bir hayvan türünün bireyleri –çok nadir haller dışında– birbirlerine de "düşman" gözüyle bakmazlar; bazan aralarında kavga etseler de, birbirlerini düşman belleyip yoketmeye kalkışmaları söz konusu değildir. Düşmanlık duygusunun oldukça yüksek bir beyinsel gelişme düzeyi gerektirdiği anlaşılıyor. Öyle ya, birisini düşman belleyebilmeniz için ondan bir kötülük görmüş olmanız veya beklemeniz gerekir. Önce o kişiyi belleyeceksiniz, size ne tür bir kötülük yapmış olduğunu unutmayacak kadar güçlü bir belleğiniz veya ondan ilerde ne gibi kötülükler gelebileceğini düşünecek kadar gelişmiş bir hayâl gücünüz olacak ki, o kişiye karşı kin besleyebilesiniz. Bilindiği gibi, bütün bunlar hayvanların en "gelişmişi" olduğu söylenen insana vergi nitelikler.

Nörofizyolojiye göre, insan beyni üç ana katmandan oluşuyor: En altta "sürüngen kompleksi (reptilian complex)" denen kısım yer alıyor; saldırma ve savunma mekanizmalarını bu bölüm yönetiyormuş. Onun üstünde "limbik sistem (lymbic system)" adı verilen ve daha çok duygusal hayatımızı yöneten beyin bölgesi yer alıyor. Sevgi, acıma, öfke, nefret, korku, vb duy-

* *Cogito*, Yapı Kredi Yay., Kış '97, s. 111-120.

gular buradan kaynaklanıyor. En üstte ise *cerebellum* denen beyin yer alıyor: Bu beynin yüzeyini kaplayan 2-3 mm. kalınlığındaki "beyin kabuğu (cerebral cortex)"nda duyusal ve düşünsel fonksiyonları yönetiyor. İnsanı insan yapan da beynin bu bölümü, zira belleme (hatırlama), hayâl gücü ve mantıklı düşünme dediğimiz süreçler buradan yönetiliyor.

Saldırma ve kendini koruma içgüdülerinin kaynağı olduğu anlaşılan "sürüngen kompleksi" öteki hayvanlarla aramızdaki en eski akrabalık bağı olup bazan insanlarda da çok şiddetli tepkilere yolaçabiliyor. Bu bakımdan her insanın içinde "pusuda bekleyen" bir canavardan söz etmek mümkün. Üstelik bu canavar bazan en yırtıcı hayvanlardan da "azgın" olabiliyor. İnsanlık tarihi bir bakıma bu tür canavarlıkların bitmez tükenmez hikâyeleriyle dolu değil mi?

"Limbik sistem" açısından hayvanlarla akrabalık bağlarımız biraz daha zayıf gibi, zira hayvanlarda da görülen korku, sevgi, öfke gibi duygulara biz utanma, acıma vb yenilerini eklemişiz. Ancak bunların yanında hınç, nefret, kin gibi duygular da geliştirmişiz. Bu duygular sürüngen kompleksinden kaynaklanan saldırganlık içgüdüsüyle birleşince "düşmanlık" dediğimiz duygu ortaya çıkıyor. Bu duygunun oluşmasında "belleme" yeteneğinin, hattâ bir dereceye kadar "hayâl gücü"nün, dolayısıyla "gri madde"nin işe karıştığını da unutmamak gerek.

Ben hiçbir duygunun "düşmanlık" duygusu kadar güçlü, sürekli ve inatçı olduğunu sanmıyorum. Bütün tarih boyunca insanoğlunun türdeşleriyle sürekli bir kavga ve savaş halinde olması da bu sanımı destekliyor. İnsanların "barış" içinde yaşadığı dönemler hem kısa, hem de sayılı. Peki, nedir insanların birbirleriyle alıp veremedikleri? Hayvanlar hemen hemen sadece besin maddelerini veya dişilerini paylaşamadıkları için kavga ederler, biliyorsunuz; buna "yaşam savaşı" diyoruz. İnsanlararası savaşların bir bölümü aynı nedenlerden kaynaklanıyor. Aslında bence bir tek temel neden var: İnsanın "başkalığa" tahammül edememesi, dolayısıyla başkalarını "kendine benzetmek" istemesi. Buna en geniş anlamda "hükmetme" arzusu veya içgüdüsü diyoruz.

Düşünün: Neden bir baba kısa etek giydi diye kızını, hattâ bazan karısını dövmeye kalkar? Neden bir din adamı veya sıradan bir dindar kendi inançlarını paylaşmadığı veya eleştirdiği için bir başkasını dinsizlikle suçlayıp cezalandırmak ister? Neden belli bir politik öğretiyi benimsemiş olan biri aynı öğretiyi kabul etmeyenleri can düşmanı beller? Bu tür soruları alabildiğince çoğaltabilirsiniz. Düşünüyorum da: Galiba insanın insana düşman kesilmek için bulamayacağı neden yok gibi. Nitekim, bir gün "yeşil gözlü" biri çıkıp bütün yeşil gözlü olmayanları düşman ilân ederse, buna hiç şaşmam, zira insanoğlunun hoşuna gitmeyen veya işine gelmeyen herhangi bir nitelik onun için yeterli bir düşmanlık nedeni olabilir. Bugün sportif bir karşılaşma bile bazan kanlı kavgalara yol açmıyor mu?

Tarihe baktığımızda en acımasız kavgaların din ve mezhep aykırılığından kaynaklandığını görüyoruz. Bazan çok küçük bir inanç ayrılığının bile insanların birbirlerini boğazlamalarına yol açtığı görülmüştür. Nasıl oluyor da "akıllı hayvan" diye tanımlanan insanoğlu basit bir fikir ayrılığından ötürü düpedüz bir canavar kesilebiliyor? Bazıları bunu "sürü içgüdüsü" ile açıklıyorlar. Bana kalırsa, bunun en akla yakın açıklaması şu: Her insanda az veya çok güçlü bir "hükmetme" içgüdüsü var; insan beyninin tabanında pusuda bekleyen bu "canavar" bazı insanlarda en küçük bir başkalığı fırsat bilip başını kaldırıyor. Anlaşılan insanoğlu hep etrafında yalnız dış görünüşü ve davranışları bakımından değil, beyninin içinde olup bitenler bakımından da kendine benzeyen, yani kendi gibi duyan ve düşünen insanlar görmek istiyor, göremeyince de öfkelenip gücü yettiklerini kendine benzetmeye çalışıyor, benzememekte ayak diretenleri de yoketmeye kalkışıyor.

İnsanları kendine benzetmenin bir de yumuşak yolu var; buna "ikna yöntemi" diyoruz. Ancak bu yöntemin de biri "rasyonel", öteki "irrasyonel" olmak üzere iki çeşidi var. Bir insana herhangi bir fikri kabul ettirmek için o fikrin doğru olduğunu kanıtlayan yeterli belgeler göstermeye rasyonel yöntem diyoruz. Burada sadece insanların beyninin "gri tabakası"nı etkilemek söz konusu. İnsanlara bir fikri kabul ettirmek için onların duygularına (yani "limbik sistemi"ne, hattâ bazan "sürüngen

kompleksi"ne) hitap etmek de mümkün. Retorik, propaganda ve beyin-yıkama yöntemleri bu amaçla kullanılır. Burada bir fikrin doğruluğundan çok kişiye sağlayacağı fayda vurgulanır, hattâ o fikri kabul etmenin insan mutluluğu için gerekli olduğu anlatılmaya çalışılır.

Bu yöntemlerin başarılı olmadığı durumlarda insanlar kınamadan başlayan ve gözdağı vermeye, hapsetme, sürgüne gönderme, işkence etmeye kadar varan sert yöntemlere baş vururlar. Bu yoldan da "iflâh" olmayanlar yok edilir.

İnsanlar genellikle başkalarını kendilerine benzetme isteklerini onların mutluluğu, hattâ "kurtuluşu" için çalıştıkları bahanesi altında gizlemeye çalışırlar. Aralarında buna içtenlikle inananlar da vardır. Nitekim, büyük din kurucularıyla insanlara "yeryüzü cenneti"ni vaadeden totaliter ideolojileri savunanlar –hiç değilse başlangıçta– en soylu niyetlerle hareket ettikleri kanısındadırlar. Ancak bu gibilerinin gerçek yüzleri sonradan, yani yumuşak yöntemlerle arkalarına büyükçe bir taraftar kalabalığı taktıkları zaman ortaya çıkar. Nitekim bir defa güç kazandılar mı, ideolojilerini kabul etmeyenleri kötü niyetle suçlayacak, böylece tarih sahnesine "fikir suçu" denilen yeni bir suç türü çıkacaktır. Böyle bir suçlamanın arkasında "hükmetme" içgüdüsünün yattığını görmemek için insanın ya çok saf olması veya aynı içgüdüye tutsak olması gerekir, öyle değil mi?

Gerek peygamberlerin, gerekse "totaliter" ideologların iki varsayımdan hareket ettikleri anlaşılıyor: 1) İnsanlara sundukları kurtuluş veya mutluluk mesajının doğruluğundan şüphe edilemez; 2) Dolayısıyla bu mesajı kabul etmemek ancak ve ancak kötü niyetle açıklanabilir.

Peygamberlerin insanlara ilettiği mesaj "Tanrı sözü" olduğu için şüphe konusu yapılamaz; ideoloğunki ise çok zeki ve bilgili bir düşünürün doğruluğunu "bilimsel" yöntemlerle kanıtladığı bir öğreti sayıldığı için her iyi niyetli kişi tarafından kabul edilmelidir. Oysa her iki durumda da sunulan mesajın doğruluğundan "bilfiil" şüphe edenler bulunduğuna göre, mesajın "şüphe edilmez" olduğu iddiası havada kalmaktadır. Ama ister dinî, ister politik olsun, bir öğretinin doğruluğuna kendileri kesinlikle inanmış olan kişiler başkalarının inançsızlı-

ğını daima kötü niyete yorarlar. Bunlara göre, inançlarını paylaşmayanlar düpedüz suç işlemektedirler, dolayısıyla cezalandırılmalıdırlar.

Öte yandan asıl amaçları "doğru"yu arayıp bulmak olan insanlar, yani fikir adamları arasında bu tür bir tutum sergileyene rastlamak mümkün değil. Mümkün değil, zira bu gibi insanların gözünde "Ben tartışılmaz bir doğruluk buldum" diye ortaya atılmak en azından "görgü" kurallarına aykırı bir davranıştır, dolayısıyla kişiyi sadece "gülünç" duruma düşürür. Fikir arenasında boy gösteren herkesten ilk beklenen tavır "alçakgönüllülük"tür, bu nedenle yeni bir fikir ürettiğini sanan herkes fikrini "korku ve titreme" ile dile getirmek zorundadır. Nitekim, en büyük deha bile yeni bir fikir ortaya atmadan önce, kendisinin şiddetle eleştirileceğini bilir, bunu bildiği için de kendisine yöneltilebilecek olan bütün eleştirileri önceden düşünüp cevaplandırmaya çalışır. Bir iddiayı ortaya atan kişi iddiasını –herkesi tatmin edecek, yani bütün şüpheleri dağıtacak biçimde– belgelemekle yükümlüdür, bu nedenle "iddiam kabul edilmedi" diye sızlanması bile hoş karşılanmaz; hele iddiasını kabul etmeyenleri kötü niyetle suçlamaya kalkması o kişinin aklından şüphe edilmesine yol açabilir. Gerçi "akıl akıldan üstündür", ama kişi bu üstünlüğünü karşısındakilere çok sıkı rasyonel gerekçeler göstererek kanıtlamak zorundadır. Kaldı ki, hiç kimse doğru olduğu kanıtlanmış bir fikri bile kabul etmeye zorlanamaz. Bu nedenle kişi nelere inanacağına karar vermekte tümüyle özgürdür.

Gerçekten de hiçbir alanda insanlar fikir piyasasında olduğu kadar "özgür" değildirler, hattâ hiçbir piyasa "özgür rekabet"e fikir piyasası kadar açık değildir. Burada bütün kurallarıyla "serbest piyasa ekonomisi" geçerlidir. Bu piyasada herkes beğendiği malı alır, beğenmediğini –bedava da verseler– almaz. Gerçi bu piyasada bazan kalitesiz mal satmaya kalkan şarlatanlara da rastlanır, ancak bu tür malları satın alıp almama sorumluluğu da kişiye aittir, dolayısıyla aldanmamak isteyen herkes önce "şüphecilik" zırhına bürünüp öyle çıkmalıdır fikir pazarına. Öte yandan, amaçları sadece güvenilir bilgiler üretmek olan düşünürler, yani filozof ve bilim adamları, insanlara kalitesiz

mal satmak şöyle dursun, mallarını beğendirmek için insanların duygularına hitap etmeyi bile zül sayarlar. Gerçi fikir piyasasında da "rekabet" kaçınılmazdır, bu nedenle fikir adamları da meslekdaşlarının doğru bulmadıkları fikirlerini –bazan acımasızca– eleştirirler, ancak bu tür eleştiriler hemen hiçbir zaman "centilmenlik" sınırlarını aşmaz, aşsa bile "kişiye sataşma" (argumentum ad hominem) şekline dönüşmez, zira doğruyu bulma arzusuyla yola çıkan insanlar bunun ne güç bir şey olduğunu bilirler, dolayısıyla aynı yolda yürüyen meslekdaşlarının yanılmalarını "hoşgörü" ile karşılamak gerektiğinin bilincindedirler. Kaldı ki, onların gözünde her eleştiri "doğru"nun bulunmasına yardımcı olma amacına yöneliktir.

Asıl amaçları insanları kendi istekleri doğrultusunda "gütmek" olan din kurucularıyla ideologların bunun tam zıddı bir tutum sergilediklerini görüyoruz. Gerçi onlar da işin başında, yani "kurtuluş" mesajlarını insanlara müjdeledikleri dönemde, bu mesaj büyücek bir kalabalık tarafından benimseninceye dek, "yumuşak" dediğim yöntemlere başvururlar, böylece onları mesajlarının ne kadar doğru, yararlı, hattâ gerekli olduğuna inandırmaya çalışırlar. İkna yöntemleri arasında retorik ve propaganda en önemli yeri tutarsa da, bu dönemde sergiledikleri tutum fikir adamlarınınkine çok benzer. Henüz ellerinde "zorlama" gücü olmadığından böyle davranmaya mecburdurlar da. Ancak ikna yoluyla bir hayli taraftar toplayınca, hele bir de politik gücü ele geçirdiler mi, tavırları değişiverir ve bazan en "sert" yöntemlere başvurmaktan çekinmezler. İşte "fikir suçu" kavramı da bu aşamada ortaya çıkar, zira artık çoğunluk (hiç değilse görünüşte) mesajlarını kabul etmiştir, dolayısıyla bazılarının hâlâ onu kabul etmemekte ayak diretmesi toplumsal birlik ve barışı tehdit eden bir davranış gibi algılanır, bu nedenle bu gibilerine "hoşgörü" gösterilmez.

Tarihte hoşgörüsüzlüğün en aşırı örneklerine din ile politika alanında rastlıyoruz. Özellikle tek-tanrıcı (monoteist) dinlerde hükmetme içgüdüsü çok elverişli bir ortam buluyor. İşin en ilginç yönü, bu tür dinlerde yalnız din adamlarının değil, dinin dogmalarını eğitim (daha doğrusu "beyin-yıkama") yoluyla benimsemiş olan halkın da başka din ve mezheplere karşı hoşgö-

rüsüz, hattâ açıkça "düşman" bir tavır takınması. Nitekim, Ortaçağ'da bazan halkın "sapkın"lara karşı Kilise'den bile acımasız davrandığı olmuştur. Totaliter ideolojiler için de aynı şey geçerli: İdeoloji bir defa toplumun güçlü bir bölümü tarafından benimsendi mi, onu tartışmak yasaktır. Böylece başlangıçta herhangi bir öğreti gibi her türlü eleştiriye açık olan din ve ideoloji politik gücü ele geçirir geçirmez nerdeyse bir kutsallık kazanıyor, ondan sonra da onu değil eleştirmek, kabul etmemek bile "suç" sayılıyor. Hükmetme içgüdüsünün kendini bu şekilde kamufle edebilmesi insanlık tarihinin ibretle en çok üzerinde durulması gereken bir olgusu olsa gerek.

Derken insanoğlu "demokrasi"yi keşfetti!... Bu yaşama biçiminin temel özelliği, her ne gerekçeyle olursa olsun, kişinin kişiye hükmetmesini önlemek, hiç değilse en aza indirmektir. Bu tür bir rejimde "düşünce suçu" kavramına yer olmadığı meydanda.

Bilindiği gibi, demokrasilerde "hukuk" yasalarının yasaklamadığı hiçbir davranış suç sayılmaz (nulla crimen sine lege). Öte yandan hangi davranışların suç kapsamına alınması gerektiğine de –halkın özgür istekleriyle seçtiği– millet vekilleri karar verir. Bu arada hiçbir fikir –toplumun birliği ve mutluluğu bakımından zararlı sonuçlar doğurabileceği gerekçesiyle de olsa– yasaklanamaz. Hukuk yasalarınca *yasaklanmış* bir eyleme dönüşmedikçe, hiçbir fikri "suç" saymak mümkün değildir. Bu nedenle demokratik bir toplumda "zararlı" veya "çarpık" ideolojilerden sözedenler ve bu gibi ideolojilerin taraftarlarının kovuşturulmasını savunanlar aslında topluma kendi ideolojilerinin egemen olmasını isteyenlerdir. Başka bir deyişle, bu gibiler "fikir suçu" bahanesi altında kendi "hükmetme" içgüdülerini kamufle etmeye çalışırlar.

Yazımın başlarında hükmetme içgüdüsünün az veya çok herkeste bulunduğunu söylemiştim. Bu içgüdünün en zayıf olduğu insanlar arasında sanatçılarla düşünürleri, en çok da filozoflarla bilim adamlarını görüyoruz. Halk dilinde "zevkler tartışılmaz" diye bir söz vardır; ancak sıradan insanlar arasında kendi zevklerini başkalarına zorla benimsetmek isteyenler bile olmasına rağmen, sanatçılar arasında böylelerine rastlanmaz.

Sanatçılar da, tıpkı filozoflar ve bilim adamları gibi, bazan birbirlerini eleştirirler, ancak sanat piyasasında da canlı bir "rekabet" havası esmesine rağmen, bir sanatçının bir başkasını kınaması veya küçümsemesi hoş karşılanmaz.

Buna karşılık, kendi ideolojilerine hizmet etmedikleri, hattâ bazan sadece hoşlarına gitmeyen eserler verdikleri için sanatçıları kınayan, onlara gözdağı veren, daha da ileri gidip eserlerini yasaklayan diktatörler olduğu gibi, resim ve heykeltraşlık türünden sanatları tümüyle yasaklayan din adamları da çok görülmüştür. Bu gibiler ("sanat sanat içindir" sloganında ifadesini bulan) "bağımsız", yani sanatçının keyfine bağlı bir sanatın varlığına tahammül edemezler, bu nedenle de "sanat için sanat" yapanlara da "suçlu" gözüyle bakarlar. Calvin gibi, Mao gibi insanların yiyip içmelerine, giyinip kuşanmalarına bile karışan diktatör ruhlu kişiler olduğunu da unutmayalım. Burada da, deyim yerindeyse, bir tür "zevk suçu" söz konusu. Bir insanın bir başkasını "zevksizlikle" suçlamasını bir dereceye kadar anlamak mümkün, zira insanlar genellikle kendilerini beğenmiş yaratıklardır, ama zevksizliği cezalandırılması gereken bir suç saymak "hükmetme" içgüdüsünün artık iyice "şirazesinden çıkmış" bir biçimi olsa gerek.

Düşünürlere, bu arada filozoflarla bilim adamlarına gelince: Bilindiği gibi, bunlar da çoğu zaman birbirlerini eleştirirler, hattâ bazan eleştiri dozunu kaçırıp birbirlerini bilgisizlik, anlayışsızlık ve mantıksızlıkla suçladıkları olur, ama bugüne kadar bir düşünürün bir başka düşünürü onaylamadığı fikirlerinden ötürü "hukukî" anlamda suçlu saydığı görülmüş şey değildir. Bir sanat eserini veya bir fikri eleştiren kimse bununla sadece o eser veya fikir karşısındaki hoşnutsuzluğunu dile getirir, bunu da genellikle o eserin veya fikrin sahibini küçültmek için değil, daha kusursuz bir eser yaratmaya itelemek için yapar. Elbet işin içine bazan rekabet de karışır, ama nasıl rekabetin en yoğun biçimde yaşandığı atletizmde veya futbolda bir sporcunun bir başkasına çelme takarak başarıya ulaşması söz konusu değilse, sanat ve fikir arenasında da insanlar centilmenliği elden bırakmamak gerektiğini bilirler.

Daha önce de değindiğim gibi, bir tür "doğruyu bulma ya-

rışı" diyebileceğimiz fikir üretme alanında suç kavramına yer olmayışının başlıca iki nedeni var: 1) Hiçbir düşünür doğruyu bulduğundan kesinlikle emin olamaz, dolayısıyla doğruyu bulduğu inancına kapıldığı zaman bile buluşunun meslekdaşları tarafından eleştirileceğini bilir ve onlardan bunu bekler. Düşünür dediğimiz insanlar "Benim bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" diyen Sokrates'in başlatmış olduğu bir "alçakgönüllülük" geleneğini sürdürürler. Gerçi düşünürler arasında da kendini beğenmiş, hattâ kendi fikirlerine dogmacılık derecesinde bağlı insanlar vardır, ama özellikle felsefecilerle bilim adamları arasında "şüphecilik" gene de temel erdem sayılır. 2) Bir düşünür doğruyu bulduğundan kendisi emin olsa bile, bunun pek fazla bir önemi olmadığını, rasyonel yöntemlerle fikrinin doğruluğuna meslekdaşlarını "ikna etmekle" yükümlü olduğunu bilir, zira oyunun kuralları bunu gerektirmektir. Öte yandan, hiç kimse, doğru olduğu kanıtlanmış bile olsa, bir fikri kabul etmekle yükümlü değildir. Bu nedenle bir insanın kendisinin doğruluğundan emin olduğu bir fikri kabul etmeyenleri değil suçlamaya kalkması, kınaması bile bağışlanamaz bir kendini beğenmişlik sayılır. Kaldı ki, doğruyu bulma yarışında en saçma görünen bir fikri bile, saçmalığı kanıtlanıncaya kadar, "hoşgörü" ile karşılamak gerekir, zira böyle bir fikrin ilerde doğru çıkması mümkündür.

Burada unutulmaması gereken çok önemli bir nokta daha var, o da şu: Fikir üretme işinde eleştirinin faydalı, hattâ gerekli olduğunu bu işe bulaşmış olan herkes bilir. Gerçekten de, sanayi üretiminde olduğu gibi, bilgi üretimi işinde de çok sıkı bir kalite kontrolüne ihtiyaç vardır, zira bu yapılmadıkça bir fikrin "bilgi" niteliği kazanması mümkün değildir. Aslında yeni bir fikir üreten herkesten ilk kontrolü kendi yapması (self-criticism) beklenir, ama bu çoğu zaman yeterli görülmediği için, konunun uzmanı olan başkalarının da aynı göreve katılması âdettir. Sözün kısası, bilgi üretme işi hem bir yarıştır, hem de üreticiler arasında işbirliği gerektirir.

İşte "demokrasi" dediğimiz yaşama biçimi böyle düşünen ve davranan insanların eseridir. Doğruyu bulmanın ancak centilmence bir fikir alış-verişiyle gerçekleşebileceğine inanan bu

insanlar, yalnız teorik sorunların değil, pratik sorunların da bu yoldan çözülebileceğini düşünmüş, hattâ çözülmesi gerektiği sonucuna varmışlar. Böyle düşünenleri fazla saf bulan başka düşünürler çıktığını biliyoruz. Bunların da başında Platon geliyor. Büyük halk yığınları bilgisiz kaldığı, ayrıca "rasyonel" düşünme yöntemlerini öğrenmediği sürece sosyal problemleri "tartışarak" çözmenin mümkün olmadığını düşünen Platon gibiler demokrasinin yürümeyeceği, her kafadan başka bir sesin çıktığı bir toplumun sonunda anarşiye sürükleneceği kanısında idiler. Ancak bu konudaki iyimserliklerini yitirmeyen bazı filozoflar demokrasinin denenmeye değer bir ideal düzen olduğunda ayak direttiler, aynı inancı paylaşan (Jefferson gibi) düşünürler iktidara gelince bu ideal hayata geçirildi ve başarılı da oldu. Hiçbir ideal tam olarak gerçekleşemez, nitekim 'demokrasi' diye andığımız hiçbir rejim "kusursuz" değildir; ancak önemli olan bu rejimin daha önce denenmiş olanlara kıyasla daha iyi olup olmadığı. Teorik açıdan demokrasinin çeşitli kusurlarını sayıp dökebilirsiniz, ancak bu arada gerçeklere de gözünüzü kapayamazsınız. Gerçek şu ki, bugün artık demokrasinin birçok bakımdan üstünlüğü tartışılamaz. Bunu anlamak için her bakımdan en ileri gitmiş ülkelerin demokrasiyi benimsemiş ülkeler olduğuna bakmamız yeter. Yalnız ekonomik gelişmişlik veya hayat standartlarının yüksekliği bakımından değil, sosyal barış açısından da demokratik ülkeleri ötekilerle karşılaştırmak mümkün değil. Nitekim, bu ülkelerin insanları yalnız refahın değil, her tür özgürlüğün de nimetlerini en yüksek derecede tatmış bulunuyorlar. Öte yandan, insanlara "yeryüzü cennetleri" vaadeden bütün totaliter rejimlerin çökmüş olması da demokrasinin en "yaşanmaya değer" rejim olduğunu kanıtlamış bulunuyor.

Burada hemen şu soru akla geliyor: "Son olarak çöken komünizm de dahil, bu totaliter rejimler kendi toplumlarına çok yüksek bir maddî refah, hattâ sosyal güvenlik sağlamış olsalardı, vaadettikleri 'yeryüzü cenneti' gerçekleşmiş olacak mıydı?" Kanımca hayır, zira "Kuşu altın kafese kapatmışlar, ama 'ah vatanım!' diye sızlanmış!" misali, düşünme özgürlüğü olmayan, fikirlerinden ötürü sürekli bir kovuşturulma tehdidi altında ya-

şayan insanların "mutlu" olmaları düşünülemez. Tekrar ediyorum: Düşünce "suçu" ancak ve ancak hükmetme içgüdülerinin baskısı altında kendi isteklerini herkese zorla kabul ettirmek isteyen diktatör ruhlu insanların uydurduğu bir bahane.

Her ne gerekçeyle olursa olsun kişinin kişiye "hükmetme"sini önlemek amacıyla kurulmuş bir rejim olan demokraside böyle bir kavrama yer olmadığı apaçık, ama gelin görün ki, bizim demokrasimizde hâlâ birçok düşünür "çarpık" fikirler taşımakla suçlanıyor, mahkemelerde süründürülüyor, ağır cezalara çarptırılıp zindanlara atılıyor. Politik gücü ellerinde bulunduranların onaylamadıkları fikirleri bütün toplum için zararlı, hattâ tehlikeli göstermeleri bunların demokrasinin ruhunu anlamaktan çok uzak olduklarını açığa vuruyor. Buna da şaşmamalı, zira bunların kendileri fikir üretme sürecini yaşamış insanlar olmadıkları gibi, Batı ülkelerini ideal yaşam biçimi olarak "demokrasi"yi seçmeye götüren felsefî ve bilimsel gelişmelerden de haberi olmayan kimseler. Türkiye'de bunu bütün kapsamıyla görüp anlamış olan ilk insan Atatürk'tü. Nitekim, onun "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" sözü bu gerçeği yansıtır.

Atatürk "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" kuşaklar yetişmedikçe demokrasinin yaşayamayacağını bildiği için, her şeyden önce insanların düşüncesini eski dinî dogma ve geleneklerden kurtarmak gerektiğine inanıyordu. Gerçekten de yüzyıllar boyunca insanlarımızın vicdanına din adamları ipotek koymuş bulunuyordu, dolayısıyla insanlara neye inanmaları gerektiği konusunda özgürce karar verme imkânını sağlamak için ilkin bu ipoteği kaldırmak gerekiyordu, zira ancak bu şekilde sonunda demokrasiyi yaratan Batı uygarlığını ve bu uygarlığın temelini oluşturan düşünme alışkanlıklarını benimseyebilirdik. Ama, gelin görün ki, Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra dünya konjonktürü çok partili demokrasiye geçmemizi zorunlu kılmış, bunu fırsat bilen oportünist politikacılar demokrasiyi basit bir seçim yöntemi olarak algıladıkları için, din adamlarına ve saf yürekli dindar halka hoş görünüp oy avlama yolunu seçmişler ve böylece yavaş yavaş toplum yaşammda dinin yeniden "manevî bir egemenlik" kazanmasına önayak olmuşlardır.

Bu geri-gidişin çeşitli aşamalarını burada yeniden sayıp dökecek değilim, zira bu konuda o kadar çok şey yazıldı ki, artık bu konuda yapılan uyarı ve eleştirileri sağır sultan bile duymuş olmalı! Ancak ne yazık ki, kırk yıldır bu ülkenin politik kaderini ellerinde tutanlar bütün bu uyarılara kulaklarını tıkamakta –her nedense– ayak diretiyorlar. Hem de İslâm ülkelerinin birçoğunda "Şeriat" düzenine dönüş hareketlerinin demokrasi için ne büyük bir tehdit oluşturduğunu göre göre! Ancak bugün Türkiye'nin "Cezayirleşme" tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu gösteren o kadar çok işaret var ki, bunlara gözlerini kapamak ülkemizi felâkete götürebilir.

Ben kendi hesabıma bir ülke için –özellikle 20.yy'ın sonuna yaklaştığımız bir sırada– yobaz dincilerin egemenliği altına girmekten daha büyük bir felâket düşünemiyorum. Oysa her geçen gün bu tehlikenin biraz daha yaklaşmakta olduğunu görür gibiyim. Bu kaygımı en çok artıran da dinci kesimin (bunlar arasında yargıç ve valiler de var) 1925'te çıkmış olan Türk Ceza yasasındaki "halkın dinî duygularını rencide edici" söz ve davranışları "suç" sayan bir maddesine (175) dayanarak aydınlara göz dağı vermeye başlamış olması. Her türlü inanç ve fikrin tartışmaya açık olduğu laik-demokratik bir devletin Ceza yasasında bu tür bir madde nasıl yer alabilir? Dinî inançlarla ilgili her türlü eleştirinin, hattâ açıklamanın özellikle yobaz ve bağnaz dinciler tarafından düpedüz "dine hakaret" gibi algılanacağı apaçık değil mi? Nitekim, büyük bir İslâm bilgini olan Turan Dursun sadece Kur'an'ın ayetleriyle en güvenilir hadislere dayanarak yaptığı eleştiriler yüzünden bağnaz yobazlar tarafından katledilmedi mi? Oysa, T. Dursun'un İslâmın kendi öz kaynaklarına dayanarak yaptığı eleştirilerde "hakaret" sayılabilecek tek bir söze bile rastlamak mümkün değildir. Buna karşılık, bu milletin hemen her şeyini borçlu olduğu Atatürk'e dinci basında her Allahın günü hakaretler yağdırıldığı halde, bunlardan pek azı "suç" kapsamına alınıp kovuşturulmaktadır. Dinci yobazların gözünde Atatürk en büyük "düşman"dır, zira o önce "hilâfeti", arkasından da okullardan din derslerini kaldırmak gibi "bağışlanamaz" bir suç işlemiştir. Bu nedenle Atatürkçü olmak da bir suçtur. Nitekim, dinci politikacılar, birbir-

leriyle yarış edercesine, din kurumlarını birer birer diriltmeye başlayınca bütün Atatürkçü aydınlar da "dinsiz" ilân edilip kovuşturulacak, içlerinden İslâmı açıkça eleştirme küstahlığını gösterenler ise –%99'u Müslüman olan bir topluma "nifak" tohumları ektikleri gerekçesiyle– katledileceklerdi. Bu hoyratlık 37 genç aydının diri diri yakıldığı "Sivas" katliamında en insanlık-dışı biçimde ortaya çıktığında bile, "dinci" politikacılarımız ve bazı devlet görevlileri laikliğe, demokrasiye, hattâ insanlığa karşı işlenmiş olan bu katliamı şiddetle kınayacak yerde, olan bitenlerden Aziz Nesin'i "suçlu" tutacaklardı. Peki, ne yapmıştı Aziz Nesin? Peygambere küfür mü etmişti? Hattâ İslâmın "saçma" bir din olduğunu mu söylemişti? Hayır, sadece bazı yazı ve konuşmalarında "Müslüman olmadığını" belirtmiş, nedenlerini de en nazik bir dille açıklamıştı. Vay, efendim, sen nasıl "Müslüman değilim" dersin, hele ne cüretle hakkında "ölüm fetvası" çıkarılmış bir "kâfir"in kitabını Türkiye'de yayımlatmaya kalkarsın? Böylece laik bir ülkede yaşadığını sanan, bu nedenle de din konusundaki düşüncelerini açıklamada bir sakınca görmeyen bir aydınımız "suçlu", onu öldürmeye teşebbüs edenler ise "güçlü" sayılacaktı.

Böyle bir rezalete dünyanın hiçbir laik ve demokratik ülkesinde rastlamak mümkün değildir. İşin asıl anlaşılması güç yanı, Türkiye'nin politik kaderini kırk yıldır ellerinde tutanların bu gidişin "vehameti"ni hâlâ "anlamamış" olmalarıdır. Nitekim, belki ömründe bir defa olsun namaz kılmamış olan hanım başbakanımız, "manevî" babasına bile taş çıkartacak bir işgüzarlık sergileyerek "Müslüman" halka hoş görünmek için hiçbir fırsatı kaçırmamakta, hattâ kendisi yeni fırsatlar yaratmaktadır. Böyle davranmakla devletin "İslâmdan yana" olduğu mesajını vermek istiyorsa, laiklik ilkesini bile bile çiğniyor demektir, dolayısıyla "Laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin bekçisiyiz!" türünden sözler ancak kişinin içtensizliğini açığa vurur. Bu tür sözlerin yobazların gözünü korkutacağını sanmak ise gülünç bir "hüsnü kuruntu"dur.

Bilindiği gibi, laiklik din adamlarının, dolayısıyla bazı bağnaz dindarların vicdanlar üzerindeki "tahakküm"üne son vermek amacıyla kabul edilmiş bir ilkeydi. Türkiye gibi "Aydın-

lanma" sürecini yaşamamış, halkının ezici çoğunluğu okumayazma bile bilmeyen, okuyanları da yüzyıllar boyunca dogmatik bir din eğitiminden başka bir eğitim görmemiş olan bir ülkede Atatürk yeni kuşakları "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" bireyler olarak yetiştirebilmek için onları düşünceye zincir vuran bu eğitimin zararlı etkilerinden kurtarmak gerektiğini düşünmüş ve bu düşünceyle ilkin halifeliği, ardından da "din dersleri"ni kaldırmıştı. Ona göre, devlet din karşısında "tarafsız" olmalı, dolayısıyla din "eğitimi" ailelerin özgür seçimlerine bırakılmalıydı. Atatürk'ün ne kadar ileri görüşlü bir insan olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılıyor. Ne var ki, onun ölümünden kısa bir süre sonra, o zamanki dünya konjonktürünün de etkisiyle Türkiye çok-partili sisteme geçmek zorunda kaldı. Bu nedenle yeni kurulan Demokrat Partinin yöneticileri halkın dinî duygularını sömürmeyi iktidara gelmenin en kısa ve etkili yöntemi olarak gördüler ve bu tutum bütün sağcı partilerce sürdürüldü. Bütün aşamaları artık herkesçe bilinen bu süreç bugün de devam etmektedir ve dinci politikacılarımızın bu yanlış tutumu yüzünden Türkiye her gün biraz daha yobazların egemenliği altına girmektedir, o kadar ki bugün ülkemizin "Cezayirleşme" tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu söylemek, kanımca, fazla kötümser bir düşüncenin ürünü değildir.

Bilindiği gibi, yapısı gereği İslâm dini laik-demokratik bir hayat anlayışıyla bağdaşmaz. Nitekim, her fırsatta "Şeriat isteriz! Türkiye laik ve demokratik kâfirlere mezar olacak!" diye haykıran yobaz sürüsü bu gerçeği fütursuzca dile getirmektedir. Gerçi yobaz olmayan, İslâmın daha çok ahlâkî-mistik yönlerini vurgulayan, dolayısıyla tarihin akışına ayak uydurabilecek kadar "aydın" kafalı Müslümanlar da yok değil, ancak bunların hem sayıları çok az, hem de yobazların tehdidi altında seslerini pek fazla yükseltemiyorlar. Peki, bugün ülkemizin her yanında sayıları artan ve her geçen gün daha da azgınlaşan bu yobaz sürüsü nereden çıktı?

"Yabancı parmağı" gibi açıklamalarla boşuna kendimizi aldatmaya kalkmayalım. Bunların ezici çoğunluğu "Kur'an Kursları" ile "İmam-Hatip Liseleri" denilen yobaz fidanlıklarında yetişti. Bu da bizde "din eğitimi"nin ne derece çağ-dışı ve dog-

matik yöntemlerle yürütüldüğünün açık bir belgesi değil mi? 6-12 yaşlarında yüzbinlerce zavallı çocuğa manasını bile anlamadıkları bir kitabı ezberleteceksiniz ve buna "din eğitimi" diyeceksiniz, olacak şey mi? "Beyin-yıkama"nın adı ne zamandır "eğitim" oldu? Bu zavallı çocuklara nasıl bir "manevî işkence" yapıldığını görmemek için insanın yalnız akılsız değil, vicdansız olması gerekir. Yalnız laik düzeni korumak değil, asıl bu "suçsuz" çocukların vicdan ve düşüncelerini çağ-dışı, hattâ insanlık dışı bir manevî işkenceden bir an önce kurtarmak devletin ilk görevidir.

İmam-Hatip liseleri konusunda o kadar çok şey yazıldı ki, ben aynı şeyleri tekrarlamakta bir yarar görmüyorum. Sözümona "aydın" din adamı yetiştirmek amacıyla açılmış olan bu okulların sadece "yobaz" yetiştiren birer fidanlık olduğu şüphe götürmez. Zaten tutulan yol başından sakat. Din adamlığı her şeyden önce bir "çağrılım" (vocation) işidir, buna da hayatı ve dünyayı tanıyıp iyice düşünüp taşındıktan sonra kişinin kendi karar verir. Başka okuma imkânı olmayan fakir aile çocuklarını henüz dünyadan habersiz oldukları bir yaşta bu okullara kapatır ve onlara tümüyle dogmatik bir din eğitimi verirseniz, onların aydın ve samimî bir din adamı olmalarını nasıl bekleyebilirsiniz? Sonra bu tür din adamı yetiştirildiği nerede görülmüş? Hıristiyan Batı ülkelerinde bir genç önce normal bir lise eğitimi görmek zorundadır; ancak "ergin" bir yaşa geldikten sonra kendinde din adamı olmak için büyük bir istek ve yetenek gören kişi İlâhiyat Fakültesine girer. Burada ilâhiyat dersleri dışında –başta felsefe olmak üzere– birçok başka ders de okur, böylece genel bir kültür kazanır. Bugünün dünyasında "dogmatik" kafalı din adamlarına yer olmadığı Batı ülkelerinde dine-aykırı, hattâ açıkça "din-düşmanı" yayınlara ne devletin ne de kiliselerin ses çıkarmayışından bellidir. Oysa değil bizim İmam-Hatip çıkışlılarımız, bazı ilâhiyat profesörlerimiz bile hâlâ İslâma en dogmatik biçimde yaklaşmaktadırlar. Bugün Türkiye'de öyle bir hava yaratılmış bulunuyor ki, İslâmı değil eleştirmek, onun dogmalarına "inanmamak" bile artık suç sayılıyor.

Bir zamanlar "sapkın (heretics)"ları en acımasız biçimde kovuşturmuş olan Hıristiyan dünyasının en geniş anlamda

"düşünce özgürlüğü"nü çoktan benimsemiş olduğu günümüzde İslâm'ı en dogmatik ve uzlaşmaz bir din olarak diriltmeye kalkan yobazlar yalnız dinsizlere değil, aramızdaki "aydın" dindarlara da düşmanlar. Bunun bizdeki en tipik örneği Bahriye Üçok'un alçakça katledilişidir. "Hükmetme" içgüdülerini din kalkanı arkasında gizlemeye çalışan yobazlar yalnız "fikir suçu" kavramını diriltmekle yetinmiyorlar, üstelik "kâfir" bellediklerini, yani tıpkı kendileri gibi düşünmeyenleri, mahkeme bile etmeden yok ediyorlar. Bütün dinler geçmişte tehlikeli gördükleri yeni yorumlar getirenleri kovuşturmuşlardır, ancak "sapkın" olduğundan kuşkulanılan kişi önce dinî bir mahkeme önüne çıkarılır, uzun boylu sorgulanır, ancak en yetkili din otoriteleri tarafından suçu sabit görülürse –cezalandırılmak üzere– sivil otoriteye teslim edilirdi. Kaldı ki sapkın fikirlerinden cayanların affedilme şansı da vardı. Bugün ise İslâmcı köktendinciler böyle bir zahmete girmeden sorunu "en kısa yol"dan çözüveriyorlar. Suçlu'nun infazı için Humeyni gibi birinin fetvası veya bir başka mollanın parmağını şaklatması yeterli oluyor. Dogmatizmin ve bağnazlığın her türlü ahlâkî ve insanî duyguyu köreltecek boyutlara varmış olması inanılır gibi değil. Bugün artık İslâmda "hoşgörüsüzlük"ten çok, "dinî terör"den sözetmek daha doğru olur. Bilindiği gibi, terör hükmetme tutkusunun en hayvanca biçimidir. İnsanları daha "insan" yapmak amacıyla kurulmuş olan ve 9-12. yüzyıllar arasında gerçek bir "Aydınlanma" dönemi yaşamış olan bir dinin bağnaz zorbaların elinde bir terör aracı olarak kullanılması "barışsever" dindarları da son derece ürküten bir gelişme şüphesiz. Ancak bir zamandır bizde de bu tür zorbaların türemiş olması ve bu gibilerin her geçen gün daha da azgınlaşması yalnız bizdeki din eğitiminin basit bir "beyin-yıkama" yöntemi olduğunu kanıtlamakla kalmıyor, politik gücü elinde bulunduranların da bu gibilerine göz yumduklarını, hattâ cesaret verdiklerini gösteriyor.

Dinî bağnazlığın önüne geçmenin tek yolu bütün yobaz yuvalarını ortadan kaldırmaktır. Bu yalnız insanları bu gibilerin şerrinden korumak için değil, asıl bu yuvalarda heba olup giden zavallı çocukları kurtarmak için de şarttır. Pekâlâ çağla, toplumla ve kendi kendileriyle barışık, "aydın" birer insan ola-

rak yetişebilecek olan bu genç insanları "din eğitimi" yaftası altında Ortaçağ karanlığına mahkûm etmek en büyük, en affedilmez suç değil midir? Muammer Aksoy'ları, Bahriye Üçok'ları, Turan Dursun'ları ve Çetin Emeç'leri ve son olarak da Onat Kutlar'ı alçakça katledenler, Aziz Nesin'i öldürmeye kalkanlar ve ondan hınçlarını alamayınca 37 aydını diri diri yakanlar nerde yetişti, onlara bu cesareti kimler verdi?

Bütün dinci politikacılarımızı biran önce günâh çıkarıp bu tür katliamları durdurmaya davet ediyorum.

*İslâm ve Eleştiri Özgürlüğü**

Prof. Dr. İlhan Arsel'in "Şeriat'tan Kıssa'lar" adlı kitabına şeriatçı basının yönelttiği küfürlü saldırı, Türkiye'de şeriat heveslilerinin cüreti ve kültür düzeyi konusunda yeterince aydınlatıcı olduğu için, ben bu yazımda sadece bizdeki din adamlarının en aydını ve bilgilisi olduğunu varsaydığım Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri Yılmaz'ın bu kitap karşısındaki tepkisini dile getiren "beyanatı"nı değerlendirmekle yetineceğim.

Sayın Yılmaz, basma yaptığı açıklamada şöyle diyormuş:

"Toplumda dine inanmayan şüphesiz sadece Sayın Arsel değildir. Ancak, Sayın Arsel dinleri ve dine inanan, hattâ kendisi inanmasa da inananlara saygı duyan kişileri, savaşılması gereken hedef olarak seçmiştir. Onun dinlere ve özellikle İslâm dinine karşı kin ve hınç derecesine varan bu olumsuz tutumu, onu akademik kariyere sahip bir adama yakışmayacak şekilde tarafsızlıktan uzaklaştırmış, olayları maksadı doğrultusunda saptırmaya, iftiraya ve dine inananlarla alay ve hakarete yöneltmiştir.

Bugün artık yüksek düzeyde hiçbir bilim adamı veya filozof, bilim adına insanın inanma ihtiyacını ve din gerçeğini inkâr etmemekte, din ve inanç özgürlüğünün kişinin vazgeçilmez temel hakkı olduğunu kabul etmektedir...

Bu gibi indî, hissî ve hiçbir mesnedi olmayan seviyesiz ithamlar, inanç sahibi insanlarımızı üzmektedir. Fikir ve ifade hürriyeti, başkalarının kutsal saydığı ve saygı duyduğu yüce değerleri tahkir etme hakkını vermez."[1]

* *Cumhuriyet* gazetesi, 10.09.1996.

1 *Aydınlık* dergisi, 11 Ağustos 1996, s.8.

Şimdi, izninizle, bu iddiaları birer birer gözden geçirmek istiyorum:

1) Çok muhtemelen Arsel'in dinlere karşı tavrı "olumsuzdur" Ancak bundan onun "insanın inanma ihtiyacını ve din gerçeğini inkâr ettiği" sonucunu çıkarmak mümkün değil, zira Sayın Arsel'in namazında niyazındaki "dindar halkla" bir alıp vereceği olamaz; dünyanın en eski ve en köklü manevî kuruluşu olan "din gerçeği"ni yadsıması da düşünülemez. Sayın Arsel'in dinin tarih boyunca gördüğü işlevin bir bilançosunu çıkarıp sonunda dinlerin insanlığa yarardan çok zarar vermiş oldukları kanısına varmış olması mümkün. Bu tür bir değerlendirmede objektif olunamayacağı apaçık, ama bu böyledir diye onun dinleri ve dine inananları "savaşılması gereken hedef" olarak seçmiş olduğunu iddia edemeyiz. Onun savaştığı ne dinler, ne de "dindar" dediğimiz kişiler; sadece "dinci yobazlar," yani tarihsel işlevini veya miadını çoktan doldurmuş olduğuna inandığı bir "dinî toplum" (şeriat) biçimini 20.yy. sonunda tekrar diriltmeye heveslenenler. Bu gibilerine kızmasının da bence ana nedeni, bunların dini kendi ahlâkî olgunlukları için (manevî bir güç kaynağı olarak kullanacak yerde, ezberledikleri bazı dinî dogma ve buyruklara körü körüne bağlanan, üstelik bunları herkese zorla kabul ettirmeye çalışan, kabul etmeyenleri tehdit eden, dövmeye, hattâ öldürmeye kalkışan, "yobaz" dediğimiz "hükmetme tutkunu" insanlar olması. Herhalde Sayın Arsel'in en çok hazmedemediği de bu kişilerin dindar olmayan "aydınlar"a diş bilemeleri. Benim anladığım kadarıyla Prof. Arsel'in bütün derdi gücü, bağnaz dincilerin, Batı uygarlığının insanlığa kazandırmış olduğu bütün manevî değerleri yıkıp çağdaş yaşama ve tarihin gidişine tümüyle ters düşen "ilkel" bir yaşam biçimini diriltme çabalarına karşı –dinli dinsiz– her aydını uyarmak. Kitabının da özellikle biz Atatürkçü aydınları, yaklaşan tehlikeye karşı daha duyarlı ve "bilinçli" olmaya çağırma amacını güttüğü anlaşılıyor.

2) Prof. Arsel'in "dinlere, özellikle İslâm dinine karşı duyduğu kin ve hınç" nedeniyle "olayları saptırdığı", dine "iftira ettiği", inananlara "hakaret ettiği" yolundaki iddialar ise daha çok Sayın Yılmaz'ın bu kitabın içeriğinden ne kadar telâşa düş-

tüğünü gösteriyor. Prof. Arsel'in kendisi "kitapta anlatılanlar şeriat kaynaklarından, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımlarından ve İslâm yazarlarından aktarma şeylerdir" diyor. Burada Sayın Yılmaz'ın görevi –iddia ettiği gibi– bunların *"indî, hissî ve hiçbir mesnedi olmayan seviyesiz ithamlar"* olduğunu belgeleriyle kanıtlamaktır. Ben Prof. Arsel'in kitabını henüz okumuş değilim, ama bir profesörün "hiçbir mesnedi bulunmayan," üstelik "seviyesiz" ithamlarda bulunması bana imkânsız görünüyor. Korkarım, Sayın Yılmaz'ın kendisi, duyduğu büyük infialin etkisiyle Prof. Arsel'e karşı "seviyesiz ithamlar" da bulunmaktan kendini alamamış. Gerçi Prof. Arsel –her dâvâ adamı gibi– kitabında "işine gelen" kıssaları seçmiş olabilir, ama öyle yapmış bile olsa, Sayın Yılmaz'ın –hemen saldırıya geçecek yerde– bunun böyle olduğunu kanıtlaması gerekirdi. "Dindar" bir insanın, inançlarını sarsan herhangi bir eleştiriden hoşlanmaması çok doğal. Ancak Sayın Yılmaz gibi devletin "din işlerini" yönetmekle görevli, bir tür devletin en yüksek "ruhanî" temsilcisi konumunda olan bir insanın, Arsel'in kitabı karşısındaki duygusal tepkisini çok daha "ölçülü", daha "ılımlı" bir dille açığa vurması beklenirdi. Ne yazık ki Sayın Yılmaz, şeriatçı yobazların ekmeğine yağ süren bir dil kullanmış. Kendisi laik demokrasiye içtenlikle inanmış bir insan olsa bile, yukarıda andığım sözlerinin "Sıvas Kıyamı"nı gerçekleştiren şeriatçı takımı tarafından bir "fetva" gibi yorumlanması, dolayısıyla onları büsbütün azdırması ihtimali çok fazla. Sayın Yılmaz'ın şu noktayı anlamasında yarar görürüm: Prof. Arsel –kendisinin sandığı gibi– "din"e ve "dindarlar"a düşman bir insan değil; o sadece "şeriat" heveslisi, yobaz dincilerle savaşan bir insan! Her Atatürkçü aydın gibi...

3) Şimdi Prof. Arsel'in kitabının gündeme getirdiği çok daha "âcil" bir sorun üzerinde durmak istiyorum.

Bilindiği gibi, bu kitap yalnız şeriatçıların gazabını üzerine çekmekle kalmamış, üstelik bazı savcı ve valileri de harekete geçirmiştir. Nitekim, Beyoğlu 2. Sulh Ceza Mahkemesi Hâkimi Fahri Kumbasar, *"muhtelif bölüm ve paragraflarda İslâm dinini ve peygamberlerini (?) TCK. 175/3. maddesi kapsamına girecek şekilde kınaması, çürütme ve alay etmesi"* gerekçesiyle toplatma kararı al-

mış. (Buna benzer bir gerekçeyle Konya valisinin de kitabı toplattırdığı anlaşılıyor.) Bu yasa maddesine göre "din ve mezheplerden birini tezyif ve tahkir (küçük düşürme) yolunda neşriyatta bulunanlar" cezalandırılırmış!

Genellikle insanlar çok bağlı oldukları inançların eleştirilmesinden hoşlanmazlar, bu nedenle bu tür eleştirileri bir "hakaret" gibi algılamaya yatkındırlar. Bu, totaliter ideolojilerle tek-tanrıcı dinlere fanatizm derecesinde bağlı olanlarda çok sık görülen bir yatkınlık. Bunlara göre sözü geçen ideolojilerin ve dinlerin temel dogmalarına ters düşen fikirler taşımak "suçtur", dolayısıyla bu suçu işleyenler cezalandırılmalıdır. Şimdi burada sizlere uzun uzun ideolojik ve dinî hoşgörüsüzlüğün tarihini anlatacak değilim. Bilindiği gibi, Hıristiyan Batı dünyası yüzyıllar boyu acısını çektiği bu tür hoşgörüsüzlüklerin hortlamasını engellemek için sınırsız "vicdan ve düşünce özgürlüğü"nü toplum yaşamının en vazgeçilmez ilkesi olarak kabul etmiştir. Burada çok önemli bulduğum bir "ayrım"a dokunmadan geçemeyeceğim: Bir insanın doğruluğuna inandığı fikirleri herhangi bir "kınanma, suçlanma ve kovuşturulma" korkusuna kapılmadan "dile getirebilmesi" fikir özgürlüğünün onsuz olunamaz şartlarından biri ise, "yanlış" olduğuna inandığı fikirleri gene korkusuzca "eleştirebilmesi" fikir özgürlüğünün aynı derecede onsuz olunamaz şartıdır. Tarih boyunca en çok kısıtlanan, hattâ bazan tümüyle yok edilmek istenen özgürlüğün "eleştiri özgürlüğü" olduğunu unutmayalım. Özellikle tek-tanrıcı dinlerin dogma ve buyrukları, Tanrı sözü oldukları gerekçesiyle, bu dogma ve buyrukların "koruyucuları" tarafından halka "eleştirilemez" ve "tartışılamaz" doğrular diye sunulmuş, bunlara aykırı düşünen ve davrananlar bazan en acımasız biçimde kovuşturulmuşlardır. Batı dünyasında tümüyle terk edilmiş olan bu tutum son yıllarda bizde türeyen "yobaz" ve "bağnaz" dediğimiz kişiler tarafından fütursuzca sergilenmekte, bu gibiler salt "Ben Müslüman değilim!" dedi diye Aziz Nesin'i linç etmeye kalkışabilmekte, bunu başaramayınca da 37 aydın ve sanatçıyı diri diri yakabilmektedir.

İşte bu yobaz grubu şimdi de Prof. Arsel'i "İkinci Salman Rüşdü" ilân etmişler, kendisini ele geçirebilseler bir kaşık suda boğacaklar. Elbet Sayın Yılmaz bunlardan biri değil, değil ama

"Fikir ve ifade özgürlüğü başkalarının kutsal saydığı ve saygı duyduğu yüce değerleri tahkir etme hakkını vermez" demesi, ister istemez insanda, onun da temelde aynı kafa yapısında olduğu kuşkusunu uyandırıyor. Bir yol Sayın Yılmaz'ın, her eleştiriyi "tahkir etme" diye yorumlaması yanlış. Kaldı ki hiçbir inanç, hiçbir fikir eleştiriden muaf değildir, buna insanların "kutsal saydığı ve saygı duyduğu yüce değerler" de dahil. Yoksa insanları boş inançlardan ve köhnemiş dinî buyrukların etkisinden nasıl kurtaracaksınız? Örneğin başörtüsü takmakta ısrar eden ve bu yüzden toplumun görgü kurallarını çiğnemekten çekinmeyen hanım doktor ve avukatların davranışlarını, inandıkları "yüce değerler"e saygısızlık olur diye eleştirmeyecek misiniz? Dinlerin de başka her şey gibi çeşitli sosyal, siyasal, ekonomik, ama özellikle bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte durmadan değiştiğini Sayın Yılmaz da bilir. Ama ne var ki o dinde "değişmez doğrular" bulunduğuna inanan, üstelik kendini bu tür doğruları korumakla yükümlü sayan bir insan olarak bunu bilmezden geliyor. Dinî inançların eleştirilmesine tahammülsüzlüğü de bundan kaynaklanıyor olsa gerek. Eleştiriye katlanamayan bir insanın "aydın" bir kişi olduğunu söylemek mümkün mü?

Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin din işlerini "tedvir"le görevlendirilmiş olan Sayın Yılmaz'dan, şeriatçı bağnazlardan yanaymış izlenimi uyandıran "beyanlar" da bulunacak yerde, laiklik ilkesine sadakatini belgeleyen "tarafsız" bir tutum sergilemesi beklenirdi. Ne yazık ki Sayın Yılmaz, Prof. Arsel'in eleştirilerinin "inanç sahibi insanlarımızı üzdüğünü" bahane ederek Prof. Arsel'e –bir ilâhiyatçıya bile yakışmayan– son derece ağır sözlerle hücum ediyor. Elbet Arsel'e yönelttiği "indî, hissî ve hiçbir mesnedi olmayan seviyesiz ithamlar" suçlamasını ilk fırsatta belgelemesi gerekiyor. Ancak bunu yapana kadar ben Sayın Yılmaz'dan şu sorulara içtenlikle cevap vermesini bekliyorum:

1) Dini inanç ve buyrukların eleştiriden muaf tutulması "düşünce özgürlüğü" ile bağdaşır mı?

2) Kendisi laiklik ilkesine içtenlikle bağlı mı, yoksa bazı sözlerinin ima ettiği gibi, "şeriat" özlemi içinde mi?

*İslâm ve Bilim**

Gazetelerin yazdığı doğruysa Erbakan, Kuala Lumpur'daki İslâm Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında şöyle buyurmuş: *"Modern bilimin temelinde İslâm âlimlerinin buluşları yatıyor. İnsanlar rakamları bilmezlerdi. Bu buluşlar için Batı'dan patent hakkı istense ayaklarındaki donları kalmaz. Bugün Batılılar Ay'a gidiyor, ama nasıl? NASA'daki âlimler Kur'an dersi alıyor. En mükemmel teleskopları yapmış, uzayın sırlarını çözememişler. Biri, 'Kur'an'a bakın!' demiş, o zaman çözmüşler."*

Eğer bu sözleri kara cahil bir cami hocası söylemiş olsa, güler geçerdim. Zira bunlar eleştiriye bile değmeyecek kadar saçma-sapan sözler, ama bunları söyleyen kişi vaktiyle İTÜ'de yıllarca ders vermiş bir "profesör" Üstelik şu anda Türkiye'nin "başbakanı", dolayısıyla söylediklerinde gerçek payı olduğunu düşünenler bulunabilir, bu nedenle hem sözlerinin düpedüz birer "hezeyan" olduğunu göstermek, hem de bu vesile ile bazı aklı başındaki kişilerin bile düştüğü "önyargılara" parmak basmak istiyorum.

1. Gerçi 9-12. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında da birçok filozof ve bilim adamının çıktığını, bunların özellikle matematik, astronomi ve tıp dallarında zamanlarının bilimine önemli katkılarda bulunduğunu bütün bilim tarihleri yazıyor. Ancak Erbakan'ın bundan kalkıp, "Modern bilimin temelinde İslâm âlimlerinin buluşları yatıyor" demesi ciddiye alınamayacak kadar gülünç bir iddia. Herkesin bildiği gibi, modern bilim Euklides'lerin, Archimedes, Hippokrates ve Ptolemaios'ların başlatmış olduğu bir araştırma geleneğini devam ettiren Coper-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 22 Ekim 1996.

nicus, Galileo, Harvey, Kepler ve Newton gibi bilim adamlarının eseri.

2. "İnsanlar rakamları da bilmezlerdi" iddiasına bir anlam vermek çok güç. Rakamlar sayıların sembolleri olduğuna göre yazının keşfiyle birlikte rakamların da ortaya çıkmış olduğu apaçık. Yok, sayın profesör "sıfır" sembolünün ilkin İslâm matematikçileri tarafından kullanılmış olduğunu kastediyorsa, son derece yanılıyor.[1]

3. Patent konusunda söylediklerini hiç kimsenin ciddiye alacağını sanmıyorum. Ancak Batılıların Ay'a gitmek için "Kur'an dersi aldıkları"nı söylemesi psikiyatri kitaplarına geçecek bir "hezeyan" örneği olsa gerek. Uzayın sırlarını da teleskoplarla değil, "Kur'an okuyarak" çözmüş oldukları iddiası da bundan geri kalmaz. Meğer biz okullarımızda boşuna yere Newton'un hareket ve çekim yasalarını, Kepler'le Galileo'nun astronomik buluşlarını okuturmuşuz. Baksanıza, bütün bu bilgiler Kur'an'da varmış da tam 14 yüzyıl boyunca bundan –"Müslüman" bilim adamları da dahil– kimsenin haberi olmamış!

Şaka bir yana, benim bu yazıyı yazmaktan amacım elbet akıllıca bir ortaokul öğrencisinin bile derhal görebileceği bu tür saçmalıkları sergilemek değil. Asıl amacım, bu vesiléyle, yalnız Erbakan gibi her türlü bilim ve din kültüründen yoksun kişilerin değil, bazı "okumuş" kişilerin de kafasında yer etmiş olduğundan kuşkulandığım önyargılara değinmek.

1. Bunlardan biri din ile bilimin "bağdaşmaz" olduğu inancı. Bu, dinden ve bilimden ne anladığımıza bağlı. Bence soyut biçimde "din"den ve "bilim"den sözetmek anlamsız. Tek tek din ve bilim adamlarının düşünüş ve davranışlarına bakmak en doğrusu. Tarihe baktığımızda, filozof ve bilim adamları arasında pek çok "dindar", din adamları arasında da birçok ün yapmış bilim adamı olduğunu görürüz. Öte yandan, dinî inançlarını bilimsel görüşlerle uzlaştıramayan, hattâ bilime düşman olan dindarlar olduğu gibi, aynı nedenle dini küçümseyen, hattâ tümüyle yatsıyan bilim adamları da var.

2. Dindarlar arasında, Erbakan gibi, kutsal kitaplarda her

1 Bu konuyu merak edenler 31 Ağustos 1996 tarihli *Bilim Teknik* ekinde çıkan Sayın Ömer Aslan'ın "Sıfırı Kim Buldu?" başlıklı yazısına bakabilirler. (Sayı 493, s.10)

türlü bilginin "gizli" olduğuna inanlar da var. Bunların, peygamberlerin "her şeyi bilen" insanlar olması gerektiğini düşündükleri anlaşılıyor. Oysa hiçbir peygamberin böyle bir iddiası yok, olamaz da, zira onların amacı insanlara bilgi iletmek değil, bazı ahlâk kuralları koyarak onların birbirlerine karşı "insanca" davranmalarını sağlamak. Gerçi kutsal kitaplarda evrenin, dünyanın, insanın ve öteki canlıların oluşumu ile ilgili bazı "teoriler" de yer alır, ama bunlar halkın hayâl gücünün yarattığı fanteziler, bugünkü deyişle, "mythos"lardır. İlk açıklama denemeleri sayabileceğimiz bu "yaradılış" mythoslarının modern bilimin açıklamalarıyla bağdaşmadığını biliyoruz. Nitekim, kutsal kitaplarda anlatılanların yanlış olamayacağında ayak direten bağnaz din adamları, bunlara ters düşen görüşleri savunan (G. Bruno ve Galileo gibi) bilim adamlarını bazan acımasızca kovuşturmuşlardır. Onların bu tutumunu onaylamasanız bile, "tutarlılığından" ötürü anlayışla karşılayabilirsiniz. Ama bu gerçekler ortada dururken, Erbakan gibi kalkıp, modern bilimin bütün buluşlarının –hiç değilse nüve halinde– Kur'an'da var olduğunu iddiaya kalkarsanız, bu yaptığınıza düpedüz "dinî şarlatanlık" denir. Peygamberleri "bilim adamı" kılığına sokmak, ancak "cahil" hocalarda bağışlanabilecek bir aymazlıktır.

3. Bir başka önyargı da, "İslâm bilimi" veya "Müslüman bilim adamı" deyimlerinde geçen "İslâm" veya "Müslüman" sıfatlarının görevini yanlış yorumlayıp "İslâm dinî" ile "bilim" arasında bir tür göbekbağı olduğunu sanmaktan kaynaklanıyor. Oysa bir bilim adamı Müslüman olabileceği gibi, Hıristiyan, Musevî de olabilir; "dinsiz", hattâ "ateist" de. Nitekim, Eski Yunan'da filozoflarla bilim adamlarının çoğunluğu dinsiz, bir kısmı da ateist idi. Bugün de öyle. Ancak bir bilim adamı "dindar" olduğu zaman bile bilim yaparken "dinsizmiş gibi" davranmak, yani dinî inançlarını bir yana bırakmak zorundadır. Bu dediğimiz İslâm bilim adamları için de geçerli. Nitekim "İslâm bilim adamları "Müslüman" oldukları, yani Kur'an'da yazılanlara inandıkları için değil, dinsizmiş gibi davrandıkları için ve davranabildikleri ölçüde, bilime katkıda bulunabilmişlerdir. Erbakan'ın yaptığı gibi, modern bilimin Kur'an'dan kay-

naklandığım iddia etmek, Einstein'ın bilimsel başarılarını "Musevî" olmasında aramak kadar gülünçtür.

4. Birinci maddede belirtmeye çalıştığım gibi, bilimle dinin "uzlaşamaz" olduğu inancı daha çok dinî dogmalara körü körüne bağlanan ("bağnaz" dediğimiz) din adamlarıyla "dinsiz" veya "ateist" bilim adamlarının uzlaşmaz tutumlarından kaynaklanıyor. Bu iki insan tipi arasında bazan düşmanlığa kadar varan bir antipati olduğu apaçık. Ancak dinî inançlarını bilimsel fikirleriyle uzlaştırabilen insanlar da var. Demek ki her şey sonunda bir "mizaç" (temperament) sorunu.

Bu ikinci tip insanlar arasından bazan büyük bilim adamlarının çıktığını görüyoruz. Ancak insanı asıl şaşırtan bunlardan bazılarının "bilimi yayma" misyonunu da yüklenmiş olmaları. Bunun Batı dünyasında Abbé Nollet ve Abbé Pluche gibi birçok örnekleri var. Ama bence en ilginç örnekler İslâm dünyasından çıkmış. Aklıma ilk gelenler El-Mansur, Harun Reşit ve oğlu El-Mêmun adlarındaki halifeler. Asıl görevi İslâm dinini yaşatmak, hattâ "yaymak" olan bir dinî liderin bu görevlerinden daha çok kendisini felsefeyle bilimin tanınmasına verebilmiş olması ilk bakışta çok şaşırtıcı. Herhalde adını saydığım bu halifeler, felsefeyle bilime içten bir merak duymuş olmalılar ki, çeviri büroları kurup Eski Yunan filozoflarının belli başlı eserlerini (Yunanca asıllarından veya Süryanice çevirilerinden) Arapçaya çevirtmişler ve bu sayede Batı dünyası Eski Yunan felsefesini tanıma fırsatı bulmuş!

9-12. yüzyıllar arasında Arap ülkelerinde yaşanan "İslâm Rönesansı"nı bu aydın kafalı halifelere borçlu olduğumuz bence şüphe götürmez. Ancak burada geçen "İslâm" sıfatına bakıp bu Rönesans'ı "İslâm dini"ne mal etmeye kalkmak, ancak Erbakan gibilerin tenezzül edebileceği bir aldatmaca örneği! Tekrar ediyorum: Hiçbir kutsal kitap insanlara "bilgi iletmek" amacıyla yazılmamıştır, peygamberlerin de böyle bir iddiaları yoktur. Nitekim, İslâm filozofları da Eski Yunan (kısmen de Roma) düşünürlerinin eserlerini okuduktan sonra çoğu zaman bu eserleri yorumlamakla yetinmişler, bazan de bunlara orijinal katkılarda bulunmuşlar. İslâm filozofları arasında İslâmın dogmalarını felsefî ve bilimsel görüşlerle uzlaştırmayı deneyenler de olmuş,

ama bunlar ne İsa'ya yaranabilmişler, ne Musa'ya. En sonunda İmam Gazali adında bir ilâhiyatçı çıkıp "insan aklının yanlışların kaynağı olduğunu", doğruya ancak "iman"la (yani Kur'an'la) varılabileceğini iddia etmiş ve bu görüşün İslâm fikir dünyasına egemen olmasıyla birlikte aydın kafalı halifelerin önayak olduğu "İslâm Rönesansı" da tarihe karışmış.

Türkiye'nin "makûs talihi"ne bakın ki, bugün hükümetin başında İmam Gazali'ye kırk defa rahmet okutacak bir "profesör" bulunuyor. İmam Gazali bilimin gereksiz, hattâ tehlikeli bir uğraş olduğuna inanıyordu. Bizim sayın profesörümüz ise o kadar geri kafalı değil; ama son derece becerikli, zira şapkanın içinden canlı bir tavşan çıkarıveren sihirbaz gibi, Kur'an'dan modern bilimin bütün bilgilerini şıp diye çıkarıveriyor. "Ne sihirdir, ne keramet, el çabukluğu marifet" diye asıl buna denir işte!

Dindarlık, Bağnazlık ve Yobazlık Üzerine *

Bugün ülkemizi tehdit eden *köktendinciliğe* genellikle bağnaz ve yobaz dediğimiz dincilerin önayak olduğu bence şüphe götürmez. Dolayısıyla bu iki tip insanı gerçek *"dindar"*dan ayırt etmekte yarar görüyorum.

"Dindar" deyimini genellikle günlük yaşamında dini inanç ve paritklere çokça yer veren insanlar için kullanırız. Bu anlamda *dindar* kendini ahlâkî açıdan arıtmaya, insanî yönden yüceltmeye çalışan, bu arada namaz kılmak, oruç tutmak gibi dinî *"vecibeleri"* eksiksiz yerine getirmeye özenen kişidir.

Ancak dindarlar arasında mizaçları, zekâ ve kültür düzeyleri oldukça değişik insanlar vardır. Bunların en saf, bilgisiz ve kültürsüz olanları en geniş dindar sınıfını oluşturur. Halkın büyük bir bölümünü içine alan bu insanlar beş vakit namaz kılan, ramazanda oruç tutan, parası varsa *"hac farizesi"*ni de yerine getiren, fakir fukaraya yardım eden, sevecen, alçak gönüllü ve hoşgörülü kimselerdir. Aralarından Kuran okuyanlar da çıkar; ama Arapça bilmedikleri için, okuduklarını anlamasalar bile bu kitapta güzel sözler ve öğütler olduğuna inanırlar, hatta bu okumadan *"estetik"* bir zevk de alırlar. Sözün kısası, kendileri İslâmın bütün şartlarını yerine getirmeye çalışırlar, ama gene de *"dindar"* olmayan veya başka dinden olanları değil *"suçlamak"*, kınamaya bile pek yeltenmezler, hattâ *dinsiz*lere (ateist) karşı bile hoşgörülü davranırlar.

Ancak bu *"halk dindarları"* arasında da iş ve güçlerinin çokluğu gibi nedenlerle namaz kılmaya fazla vakit ayıramayan, İslâmın öteki görevlerini de eksiksiz yerine getiremeyen, Tanrı'yı

* *Cumhuriyet* Gazetesi,

arada bir, daha çok *"cenaze törenleri"* vesilesiyle hatırlayan kişiler büyük çoğunluğu oluşturur. Bunlara *"Kimlik cüzdanı"* dindarı demek mümkün. İnsanlar, içinde doğup büyüdükleri toplumun *dilini* konuştukları gibi, o toplumun dini inanç ve pratiklerini de ana babalarıyla yakın çevrelerinden öğrenirler. İşte bir süredir dinci politikacılarımızın ikide bir *"Türk halkının yüzde 99'unun Müslüman olduğunu"* hatırlatmaları aslında bu basit gerçeği yansıtıyor. Ancak bu iddianın kamufle etmeye çalıştığı bir başka gerçek daha var: Bir ulus içinde çeşitli etnik gruplar olduğu için, çeşitli diller ve diyalektler, üstelik çeşitli din ve mezhepler vardır. Kaldı ki bir insanın kimlik cüzdanında *"Müslüman"* yazılı olması, o kişinin ateist (Tanrıtanımaz) olmasına da engel değil.

Sözün kısası, daha çok belli bir *din ideolojisini* haklı göstermek amacıyla ikide bir tekrarlanan yukarıdaki cümlenin fazla bir *"kıyameti harbiyesi"* yok.

Ancak her toplumda bir de *"kültürlü"* dindarlar grubu vardır: Çok küçük bir azınlık oluşturan bu grupta dindarlığı *meslek* edinmiş kişilerden başka, ilâhiyatçılar, filozoflar, hattâ bilim adamları yer alır. İlâhiyatçılar, işlevleri gereği, din ve ahlâk sorunları üzerinde düşünmek, tartışmak, çözüm aramakla uğraşırlar. Filozof ve bilim adamları gibi, onların da amacı çokluk *bilgi üretmek*tir. Ancak bu gibiler arasında dinin kökçe bir *inanma* (=iman) konusu olduğunu, dolayısıyla *tartışılamayacağını* savunanlar bulunduğu gibi, bunun tersini düşünenler, *"imanın doğruları"*nı *akılla aydınlatmak* gerektiği görüşünde olanlar da var. Bu sonuncu görüşü savunanlar arasında *"filozof"* dediğimiz düşünürlere de rastlıyoruz. Aslında ilâhiyatçılarla filozoflar arasında kesin bir ayrım yapmak mümkün değil, ama birincilerin *daha çok* din sorunlarıyla uğraştıklarını, filozofların ise eski Yunan'dan bu yana insan kafasını kurcalayan *her* sorunu çözmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bir de şu var: İlâhiyatçı bağlı olduğu dinin anadogmalarma angaje olduğu halde, filozofların bu konuda daha bir özgür ve esnek oldukları söylenebilir. Ancak *dindar* filozofların en çok *akıl*'la *imanı* uzlaştırmaya çalıştıkları şüphe götürmez. Bu da onların hem *dindar* yaradılışlı hem de *akılcı* kişiler olmalarından kaynaklanıyor.

Dindar *bilim adamlarına* gelince: Bazılarına garip, hattâ aykırı gelen bu tipin bence hiç de öyle şaşılacak bir yanı yok. Şüphesiz bilim adamının *asıl* işi *bilgi üretmektir;* ama bu, bilim adamının aynı zamanda *dindar* olmasına engel değil. Hele dinin en eski geleneksel manevî kurum olduğu hatırlanırsa, din hayatının çok yoğun olduğu dönemlerde, üstelik çok *dindar* bir aile içinde doğup büyümüş olan bir kişinin ergenlik çağında da dine karşı ilgisini, sevgisini, hattâ saygısını devam ettirmesi son derece doğaldır. Gerçi bilim adamının hem çok *meraklı* (yani öğrenme ve anlama heveslisi), hem de *şüpheci* (yani kolay kolay inanmayan) bir kişiliği olduğunu biliyoruz, ama bu onun *duygusal* açıdan dine düşkün olmasına engel değildir. Elbet bir bilim adamının din anlayışı bir kimlik cüzdanı dindarınkinden çok farklıdır. Nitekim, bunlardan birçoğu kutsal kitaplarda yazılı olanlara basit birer *"masal"* gözüyle bakarlar; ama gene de her şeyi yaratan, yöneten, her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın varlığına inanmaktan da geri durmazlar. İsterseniz, buna *"asgari dindarlık"* (minimal neligiosity) diyebiliriz; ama bütün dinlerin temelinde böyle bir inanç yattığına göre, bu gibilerini *"dinsiz"* saymaya hakkımız yok. Kaldı ki bilim adamları arasında (*Einstein* gibi) evrendeki eşsiz düzen karşısında hissettiklerini *"dinî"* bir duygu olarak yorumlayanlar da var. *Ateizm* bugün bile çok az kimsenin iltifat ettiği bir düşünüş biçimi. Gerçi bugünkü bilim adamlarının büyük bir bölümü ateist, ama aralarında dine bağlılıklarını yitirmemiş olanlar da var.

Bundan da anlaşılacağı gibi, bazılarının sandığının tersine *din* ile *bilim* arasında bir bağdaşmazlık olduğu iddiası doğru değil. Düşmanlık en kötü anlamda dinden başka şey tanımayanlarla, *bilim*den başka bir şey tanımayanlar, yani ateist olan bilim adamları arasında.

Dinden başka bir şey tanımazları da iki öbekte toplamak mümkün: 1) Yobazlar, 2) Bağnazlar. Her iki grubun ortak yanı, *bilime düşman* olmaları.

Hiçbir *dinî kültürleri* olmadığı halde, dindarlık taslayanlara *yobaz* diyoruz. *"Bağnaz"* (fanatik) deyimi ise *din, ahlak* ve *politika* gibi daha çok insan davranışlarını ilgilendiren alanlarda *"dediğim dedikçi"* (diktatör ruhlu) kişilere uygulanan bir sıfat. Kendi

düşüncelerini (hattâ bazen zevklerini) paylaşmayan ve kendi istekleri doğrultusunda davranmayanları kınayan, suçlayan, hattâ bazen cezalandırmaya kalkan *hoşgörüsüz* insanlara *bağnaz* diyoruz. Her yobaz çoğunlukla bağnazdır; ama bunun tersi geçerli değil, zira bağnazlar arasında (örneğin *Calvin* ve *Luther* gibi) geniş ve derin bir din kültürü olanlar da var.

Yobaz genellikle *"kimlik cüzdanı"* dindarları arasından, *bağnaz* ise birazcık da olsa *"okumuş"* kişiler, genellikle din adamları ile ilâhiyatçılar arasından çıkar. Buna karşılık, *dindar* bir filozofla bilim adamının bağnaz olması söz konusu değildir; zira bu düşünürler, Tanrı tarafından vahyedildiği iddia edilenler de dahil, *her* fikrin ve inancın *tartışmaya açık* olduğunu varsayarlar. Onların gözünde her inanca ilkin *şüpheyle* bakılmalı, ancak doğruluğu herhangi bir akla yakın şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş fikirler kabul edilmelidir. Kaldı ki, doğruluğu apaçık olan bir fikri bile başkalarına zorla kabul ettirmeye hakkımız yoktur, zira bu tür bir davranış başkalarının *"seçim özgürlüğü"*ne, dolayısıyla kişiliğine saygısızlık anlamına gelir. Bağnaz kişi kendi inançlarının doğruluğundan o kadar emindir ki, onları başkalarıyla tartışmaya bile yanaşmaz, hele eleştirmeye cüret edenleri *"fikir suçu"* işlemekle itham edip kovuşturmaya kalkar.

Bu hoşgörüsüz tiplerden demokratik bir yaşam anlayışı için en tehlikelisi şüphesiz hem yobaz, hem bağnaz olanıdır. Bunun da nedeni, bu tip kişilerin çevrelerinde hep kendi tıpkı benzerlerini (klonlarını) görmek istemeleri, görmedikleri zaman da onları kendilerine benzetmek için her araca başvurmalarıdır. Daha önce de söylediğim gibi, bilgisiz halk dine her şeyden önce eski bir geleneksel kurum olduğu için saygı duyar; günlük problemlerini çözemediği, ama özellikle *"çaresiz"* kaldığı zaman ona sığınır, bazen de başkalarına karşı davranışlarında dinin ahlakî kural ve öğütlerine uymaya, böylece onların mutsuzluğuna yol açabilecek davranışlardan kaçınmaya çalışır. Ancak genellikle halk insanı ne yobazdır ne de bağnaz; yani ne başkalarına dindarlık taslar ne de onların dinî inançlarına karışır. Yobaz değildir, zira din hakkında –kulaktan dolma olanlar dışında– pek fazla bir bilgisi yoktur. Bağnaz değildir, zira yara-

dılışı gereği *"mütehakkim"* değildir; kaldı ki işinden gücünden başını kaldırıp başkalarına *"akıl öğretmeye"* ayıracak zamanı da yoktur. Bu nedenle dindar halkın *doğal olarak* hoşgörülü olduğunu söyleyebiliriz.

Yobaz'ın din konusunda fazla bir bilgisi yoktur; ama hükmetme duygusu yüzünden bellemiş olduğu birkaç dogma ile ahlâk veya görgü kurallarına herkesçe tıpı tıpına uyulmasını ister: Beş vakit namaz kılınmasını, ramazanda oruç tutulmasını Kuran *"farz"* (gerekli)mi saymış, herkesin bu buyruklara uyması şart. Ama kendisi namazda okuduğu (yani papağan gibi tekrarladığı) duaların mânasını bile anlamazmış, fark etmez. Kuran'da kadınların başlarını örtmeleri, erkeklerin sakal bırakmaları mı buyurulmuş? Farz olsa da, olmasa da her *"Müslüman"* bu buyrukları yerine getirmekle *"mükellef"*tir, işte o kadar! Buna karşılık, yobaz, dinin yalan söylememek, başkasının karısına ve malına göz dikmemek, fakir fukaraya yardım etmek, alçakgönüllü, sevecen, hoşgörülü olmak vb. *ahlakî* buyruklarına pek kulak asmaz. Çok sıkışırsa, onları kitabına uydurur, hattâ bazen düpedüz yalana başvurmaktan çekinmez! Bunun sebebi açıktır: Bütün bu buyrukları ciddiye almak ancak *düşünebilen*, yani neden böyle davranmak gerektiğinin kendi kendine hesabını verebilen, belli bir zekâ ve bilgi düzeyine ulaşmış *"kültürlü"* kişilerin harcıdır. Düşünme yetenekleri gelişmemiş insanlar *doğru*'yu *yanlış*'tan ayırt etmesini beceremedikleri gibi, *"iyi"*yi *"kötü"*den ayırt etmesini de bilmezler. Buna göre, *"akılsız"* insanların *"vicdan"*ları da yoktur.

Bütün bu nedenlerle *"dindar"*ları *"dinci"*lerden, yani yobaz ve bağnazlardan ayırt edebileceğimizi sanıyorum. Dindar kişi *kendi kendini* "adam etme"ye çalıştığı halde, yobazla bağnazın asıl amacı *başkalarını* adam etmektir. Bağnaz *"hükmetme tutkusu"*nun kölesi ise, yobaz da bağnazların kölesidir: zira hiçbir şeye kendi başına karar veremeyen yobaz, hocasının veya şeyhinin dediğinden dışarıya çıkmamaya büyük özen gösterir. Başvurabileceği en yüksek otorite mercii ise *"Kur'an"*dır; hele Kuran'ın buyrukları dışına çıkmak onun gözünde günahların en büyüğü, dolayısıyla en bağışlanamaz olanıdır.

Bu tip insanların karşı konulmaz bir *"hükmetme"* tutkusuy-

la herkesi kendilerine benzetme girişimlerine bugün *köktendincilik* deniyor. Özellikle bazı İslâm ülkelerinde bir çeşit *"salgın hastalık"* boyutu kazanmış olan köktendincilik bugün ülkemizi de kuşatma altına almış durumda. Gelecek yazımda demokratik bir yaşam biçimini yaşatmaya çalışan Türkiye'yi tehdit eden bu hastalıkla savaşabilmek için neler yapmamız gerektiğini açıklamaya çalışacağım.

"Zorunlu" Din Dersleri Niçin Kaldırılmalıdır?

Bundan önceki bir yazımda* "dindarlık", "yobazlık" ve "bağnazlık" kavramlarını aydınlatmaya çalışmıştım.

Laik-demokratik bir toplumda okul çocuklarına "zorla" din eğitimi verilemeyeceği, verilse bile bunun kimseye bir yarar sağlamayacağı bence şüphe götürmez. Darbe ile iktidarı ele geçerin "çok bilmiş" bir generalin İlâhiyatçılardan "fetva" çıkartarak – din derslerini "zorunlu" hale getirmesinin ana-gerekçesi, o zamanlar ülkemizde tehlikeli boyutlar aldığını varsaydığı "komünizm"in yayılmasının ancak "Müslüman" kuşaklar yetiştirmekle önlenebileceğine inanması idi. Ona göre, İslâm dinî "komünizm" tehlikesine karşı bir baraj rolü görecekti. Bu inancın sakatlığı üzerinde durmayı gereksiz görüyorum. *Dinî* bir ideolojinin *politik* bir ideolojinin panzehiri olmayacağı bence apaçık; kaldı ki totaliter ideolojiler propagandadan çok askerî güçle yayılırlar, dolayısıyla bu tür yayılmaya set çekebilmek için sadece "Müslüman" bir gençlik yetiştirmek yeterli değildir, ayrıca bunların "militan" olarak yetiştirilmeleri gerekir.

Elbet yeni yetişenleri "müslümanlaştırma" arzusunun tek gerekçesi bu değildi; oy-avcılığı amacıyla cahil halkın dinî duygularını sömüren "dinci" politikacılar, çok daha önceden dinin bir toplum için *gerekli* olduğu yutturmacasıyla okullara "seçmeli" din dersleri koydurmayı başarmışlar, böylece Türkiye'de bir yandan "tarikatçılığın hortlamasına, bir yandan da bir "din devleti" kurmak için fırsat kollayan "şeriatçılar"m iyice cesaratlenmesine yol açmışlardır. Sonunda "şeriatçı" olduğunu pervasızca dile getiren yobaz bir başbakan iktidarı ele geçirmiş, böy-

* Bk. *Cumhuriyet*, s.2.

lece ülkemizi komünizmden de beter bir tehlikenin kucağına atmıştır. Şimdi Atatürkçü ideolojiden hiçbir zaman taviz vermeyen generallerin de yardımıyla "Augias'ın ahırlarını" temizlemekle görevli bir hükümet iş başına geçmiş bulunuyor. Ben bugünkü hükümetin de ülkemizi Atatürk'ün özlediği "uygar" yapıya kavuşturabileceğinden şüpheliyim. İşte bu yazımda bu şüphe ve kaygılarımı dile getirmeye çalışacağım.

"Dinci" tehlike bugün de atlatılmış değildir, bu nedenle bundan böyle yapılması gereken reformlar arasında "zorunlu" din derslerini kaldırmakla işe başlamanın uygun olacağını düşünüyorum. Bu derslerin vaktiyle ne amaçla konmuş olduğunu hatırlarsak, niçin kaldırılmaları gerektiğini anlamamız da kolaylaşır. Aklıma gelen başlıca gerekçeler şunlar:

1) Şimdiki okutuluş biçimiyle bu dersler demokratik bir yaşam anlayışıyla bağdaşmıyor;

2) Aynı nedenden ötürü "bilimsel düşünüş"e ters düşüyor;

3) Bu dersler "dindar" değil, dogmatik kafalı bağnazlar yetiştirebilir;

4) Bugünün dünyasında bu dersler zaman ve enerji kaybettirmekten başka bir işe yaramaz.

Şimdi bu iddialarımı birer birer belgelemeye çalışacağım:

1) Din derslerini ilkin "seçmeli", daha sonra "zorunlu" olarak okulların müfredat programlarına sokturanların öne sürdüğü en önemli gerekçe şudur: Demokratik yaşam biçimini seçmiş olan ülkelerin büyük çoğunluğunda din dersleri verildiğine göre, bizde neden verilmesin? Atatürk bile vaktiyle "Her fert dinini diyanetini öğrenmek için bir yere muhtaçtır, orası da mekteptir" dememiş miydi? Biz de artık çok partili rejime geçtiğimize göre, ... Hem çocuklarımızın dinî eğitimini "cahil" hocaların elinden kurtarmamız gerekmez mi?

İlk bakışta akla-yakın görünen bu gerekçeler üzerinde biraz durup düşündüğümüzde, hele Atatürk'ün sonradan bu dersleri kent okullarından kaldırtmış olduğunu hatırladığımızda, işin rengi hemen değişiveriyor. Evet, doğrudur, birçok demokratik Batı ülkesinde okullarda din dersleri de veriliyor, ama örneğin A.B.D. ile Fransa'da okutulmuyor, Almanya'da ise sadece "seçmeli" olarak okutuluyor. Din derslerinin "zorunlu" olduğu İs-

kandinav ülkelerine gelince: Bu ülkelerde Demokratik yaşam felsefesi insanların ruhuna öylesine işlemiştir ki, oralarda ne 'dinciliğin" ne de köktendinciliğin hortlama ihtimâli vardır. Ayrıca bu ülkelerde din eğitimi –bizde olduğu gibi– dogmatik bir biçim de yapılmadığı için, toplumda çok eski bir geleneksel kurum olarak din "mânevi bir sığınak" işlevi görmekte ve hiçbir zaman modern hayatın doğal gelişmesine engel olmamakta, sanatı, edebiyatı, müziği, felsefesi, bilimi ve teknolojisiyle kaynaşmış bir bütün oluşturmaktadır. Kaldı ki bu ülkelerde din dersi okutanlar İlâhiyat fakültesini bitirmiş, dolayısıyla sağlam bir felsefe kültürü almış, hattâ bazan ülkenin fikir hayatında ad yapmış kişilerdir. Atatürk'ün bu dersleri okullardan kaldırma gereğini duymasının da ana nedeni, o zamanlar Türkiye'de "aydın" din adamlarının bulunmaması idi. Bu tip din adamları ülkemizde bugün de yok denecek kadar azdır, bu nedenle bugünkü biçimiyle "zorunlu" olarak din dersleri okutulması her bakımdan sakıncalıdır. "İmam-Hatip liselerinden" söz edeceğim bir başka yazımda neden bizde "aydın" din adamı yetişmediğini açıklamaya çalışacağım.

2) Hıristiyan Batı ülkelerinde din hiçbir zaman felsefe ve hatta bilimle olan ilişkisini koparmamış, bazı dogmatik ve fanatik dinadamları felsefe ile dine karşı çıkmışlarsa da, zamanla onlar da bunun bir gayretkeşlik olduğunu görüp anlamışlar, sonunda din felsefe ve bilimle örtük veya açık bir "dostluk antlaşması" yapmak zorunda kalmıştır. Bugün de bazı Katolik ülkelerde veya A.B.D. gibi her türlü "köktendinciliğin" cirit attığı ülkelerde bilime karşı bazı direnmelere rastlanıyorsa da, bu hiçbir zaman bu ülkelerin "demokratik" yapısını tehlikeye düşürecek boyutlara varmamaktadır. Kanımca, bizde okutulan din derslerinin en büyük sakıncası, her türlü mânevî içerikten yoksun olmaları ve tümüyle *dogmatik* bir yaklaşım sergilemeleridir. Bu dersleri ciddiye alan çocuklar "dindar" değil, ancak "yobaz" olabilirler. İşte asıl tehlike de burada. Öğrenebildiğim kadarıyla, bu dersleri okutanlar da çoğunlukla "din kültüründen" nasibini almamış, dogmatik kafalı insanlar. Zaten, bir başka yazımda da belirttiğim gibi, bu kitaplara "din kültürü" yaftasının yapıştırılmış olması da bir kamuflajdan

ibaret.* Bu adı taşıyan kitaplarda hiç değilse dinlerin ne gibi *psikolojik* bir ihtiyaçtan doğdukları, ne tür *sosyal* bir işlev yüklendikleri, san'at, edebiyat, hukuk ve felsefe gibi öbür kültür etkenlikleri ile ne gibi bir ilişkileri olduğu, ama özellikle bugünün toplumlarında yerlerinin ne olduğu gibi sorulara –üstünkörü de olsa– yer verilmesi gerekirdi, değil mi? Ama ne gezer bunlarda – besbelli ki "dostlar alışverişte görsün" kabilinden- öteki dinlere de yer verilmiş, ama bunları yazanların "dinler tarihi", "karşılaştırmalı din-bilimi" ve "din-felsefesi" konusunda pek az şey bildikleri her satırda sırıtıyor. Bu sayın yazarların durmadan vurguladıkları şey İslâm'ın ana-dogmaları ve her Müslümanın bu dogmalara körü-körüne inanması gerektiği. Aslında amaç komünizme karşı duracak "Müslüman" savaşçılar yetiştirmek, ama bu niyetlerini "din kültürü" yaftası altında gizlemeye çalışıyorlar. Anlaşılması asıl güç olan nokta, komünizm tehlikesi ortadan kalkalı bunca yıl olduğu halde, bu uygulamada ayak diretilmesi.

3) Ancak bence olayın daha da ürkütücü yanı, bu uygulama başlayalı beri ülkemizde tarikatçılığın iyice şirazesinden çıkmış olması ve buna paralel olarak "şeriat" özlemlerinin en pervasız biçimde dile getirilmesidir. Bütün bu gelişmeleri zorunlu din derslerine yüklemek elbet haksızlık olur, ama bu derslerin "zorunlu" hâle getirilmesiyle dinin toplum için "vazgeçilmez" bir sosyal kurum olduğu izlenimi uyandırılmış, bundan cesaret alan "köktendinciler" de ülkede bir terör havası estirmeye başlamışlardır. "Sivas katliamı" bunun en canlı ve ibret verici örneğidir. Ama gelin görün ki, şeriatçı bir "Adalet Bakanı" ülkenin aydınlarını katledenlerin avukatlığını yüklenmekten çekinmemiştir. Bu derslerde dinin neredeyse sadece *dogmatik* ve *biçimsel* yönlerine değinildiği için, yeni yetişenlerde hernangi bir dini heyecan ve özlem uyandıramaz. Genel kültürle, yani sanatla, edebiyatla, müzikle ve felsefeyle beslenmeyen bir din eğitimi "dindar" değil, olsa olsa "yobaz" yetiştirebilir. Laik-demokratik bir yaşam biçimini daha yeni yeni tanımaya başla-

* Bk: "Din Kültürü derslerinde neler okutuluyor?" (Cumhuriyet, 6 Mart 1990: Aynı yazı "Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler" başlığını taşıyan derlemede yer almış bulunuyor, s.150-54. YKY, 1997).

yan, üstelik Batı kültürünün "düşünsel" arka-plânından habersiz bir toplum için bu tür bir eğitimin büyük sakıncalar doğuracağı besbelli değil miydi?

Asıl mânevî gıdasını gazete, dergi, kitap, radyo, sinema ve televizyon gibi kaynaklardan devşiren, üstelik çevresinde para, konfor, servet ve "hoşça vakit geçirme"den başka birşey duymayan günümüz gençlerini bu dersler aracılığıyla "müslümanlaştırma" ya kalkışmanın ne gülünç bir girişim olduğunu ayrıca hatırlatmama bilmem gerek var mı?

4) Öğretimine 8 yıl harcanan bu derslerin hiçbir işe yaramadığından adım gibi eminim. Bu nedenle bu uygulamaya başlanmış olması nasıl akıl-almaz bir aymazlık ise, bugün bile devamında ayak diretilmesi bence düpedüz bir "aptallık" veya "korkaklık" belirtisidir. Bakıyorum da, nerdeyse çoğunluk bu durumu kabullenmiş görünüyor, bir kısım insan da tam bir "umursamazlık" içinde. Nitekim, bir ara 1982 Anayasası'nda bazı değişiklikler yapıldı, ama kimseden bu konuda çıt çıkmadı. Milletvekillerimizin basireti mi bağlanmıştı, yoksa "oy kaybetme" kaygısıyla susmayı mı yeğlemişlerdi? Oysa, zorunlu *temel eğitimin* 8 yıla çıkartılması yeniden gündeme geldiğinde, dinci milletvekiller "İmam Hatiplerin Orta kısımları kapatılıyor" gerekçesiyle ortalığı velveleye vermişler, hele tasarı komisyonda ve Meclis'te görüşülürken işi zorbalığa vardırmaktan çekinmemişler. İşin daha da hazin yönü, yeni hükümetin Milli Eğitim Bakanı Sayın Uluğbay'ın 15.9.1997 akşamı televizyonda, gülümser bir çehreyle, *zorunlu* din eğitimine aynen devam edileceği güvencesini vermek ihtiyacını duymuş olmasıdır. "Biz zorunlu temel eğitimi 8 yıl çıkardık, ama buna karşılık 8 yıllık zorunlu din-eğitimine dokunmuyoruz!" der gibi bir hali vardı. İnsanın bütün bunları gördükten sonra, "Atatürk'ün kurmuş olduğu Türkiye ne acınacak duruma düşmüş" diye hayıflanmaması elde değil.

Şimdi soruyorum: Zorunlu din dersleri uygulaması Türkiye'ye ne kazandırmıştır? Ahlâk açısından ülkemiz daha iyi bir duruma mı gelmiştir? Öyleyse bugün Türkiye'de yaşamakta olduğumuz ahlâkî çöküntüye ne buyurulur? İnsanlarımız bu sâyede mânevî bir zenginlik, en azından bir iç huzuruna mı ka-

vuşmuştur? Toplumda bir iç-barış mı sağlanmıştır? Ne yazık ki, bütün bu tür soruların cevabı "Hayır!"dır. O halde uygulamaya devam etmenin yararı ne?

Bana sorarsanız, bu derslerin kimseye bir yararı olmadığı gibi, çok büyük zararları olmuştur, bunların da başında zaman kaybına yol açmış olmaları gelir. Uygar dünya bütün "düşünsel" enerjisini insanları daha mutlu edeceğine inandığı *bilgi* ve *teknoloji* üretimine harcayadursun, biz tutmuş çocuklarımızın kafalarını çağ-dışı dogmalarla uyuşturmaya çalışıyoruz. Bu uygulamanın onların kafalarında yaratacağı "ikilik" bir yana, "bilim"e, dolayısıyla "teknolojiye" ayırabilecekleri zamanı dincilerden başka kimsenin işine yaramayan sözde-bilgileri belleme yolunda heba etmelerine yol açmış oluyoruz. Müthiş bir enerji açığı olan ülkemizde bütün enerjilerin asıl kaynağının "düşünce enerjisi" olduğunu unutmuşçasına, bu savurganlığı sürdürüyoruz.

Eğer Atatürk'ün özlediği "çağdaş uygarlık düzeyi"ne biraz daha yaklaşmak istiyorsak, bu savurganlığa biran önce son vermek zorunda olduğumuza inanıyorum. "Köktendincilik" tehlikesini savuşturabilmemiz için de bu şart bence.

İmam-Hatip Liseleri Niçin Kapatılmalıdır?

Cumhuriyet'te çıkan son yazılarımı okuyanlardan bazıları bu yazıların başlıklarına bakıp "Ne o, yoksa Hüseyin Batuhan Türkiye'de dinin büsbütün kalkmasını mı istiyor?"kuşku ve kaygısına kapılabilirler. Oysa dikkatli bir okuyucunun derhal farkedeceği gibi, ben bu yazıları bunun tam tersi bir amaçla yazıyorum. Nitekim, ben dinin "yobazlık" ve "bağnazlık" diye vasıflandırdığım *soysuzlaşmış* biçimlerine karşıyım. Bu kavramların analizini "dindarlık, yobazlık ve bağnazlık" başlığını taşıyan ilk yazımda (30.10.97) yapmış bulunuyorum. Çok eski bir gelenek kurumu olan dini ortadan kaldırmak kimsenin haddi olmadığı gibi, milyonlarca insanı "mânevi bir sığınak"tan yoksun bırakmaya kalkmak düpedüz bir çılgınlıktır. Nitekim, Sovyetler Birliği bu yolu denemiş, ama bir başarı sağlamamıştır. Bu da gösteriyor ki, din insanların çoğunluğu için bir umut ve teselli kaynağı olmakta devam ediyor ve çok muhtemelen hep devam edecektir.

Ne var ki, dini ona büsbütün "yabancı" amaçlar için kullanmaya da kimsenin hakkı yoktur. Böyle bir girişim toplumun mutluluğunu tehlikeye düşürebilir: görebildiğim en büyük tehlike de insanları birbirine yaklaştırıcı, barıştırıcı ve birleştirici olması *gereken* dinin onlar arasında *düşmanlığa* yol açmasıdır. Türkiye bugün işte bu tehlikeyle karşı karşıya bulunuyor. Ben bunu kültürsüz politikacılarımızın dini bir "iktidar" aracı olarak kullanmalarına bağlıyorum. Bu politikacılar nasıl bir "kalkınma histerisi"ne kapılıp Türkiye'yi bugün içinde çırpındığı ekonomik kaosa sürüklemişler ve halkı "zenginler" ve "fakirler" diye ikiye bölmüşlerse, aynı şekilde halkın dini duyguları-

nı kamçılayıp iktidara kavuşacağız derken insanlarımızı "dindar" ve "dinsizler" diye iki gruba ayırmışlardır; öyle ki birinci öbektekiler "kendileri gibi" dindar olmayanlara "düşman" gözüyle bakmaktalar. Bana bu ikinci gelişme birincisinden de "tehlikeli" görünüyor. Gerçi insanlar arasındaki ekonomik uçurumun gittikçe genişlemesi *köktendincilik* dediğimiz olayın ortaya çıkmasında büyük rol oynamış olabilir, ama beni burada ilgilendiren soru şu: "yanlış politikaların insanlarımız arasında açmış olduğu mânevi uçurumu nasıl kapatabiliriz?"

Belki yanılıyorum, ama bu uçurumun açılmasında tarikatlarla İmam-Hatip liselerinde verilen eğitimin büyük rolü olduğunu düşünüyorum. Aslında bu okullarda verilen dersler hakkında fazla bir bilgim yok, ama bugün devletin en önemli kurumlarında yuvalanmış olan birçok İmam-Hatip çıkışlının söz ve davranışlarına bakıp da laik-demokratik yaşam anlayışına düşman olarak yetiştirilmiş oldukları kuşkusuna kapılmamak elde değil. Kaldı ki, bunlar arasında ilk fırsatta demokratik rejimi yıkıp yerin "şeriat" düzeni getireceklerini fütursuzca ilân edenler bile var. Hele bugün Millet Meclisinde hatırı sayılır bir grup oluşturan bu insanların 8 yıllık temel eğitim yasası tartışılırken çıkardıkları gürültüyü görünce bu kuşkum daha da artmış bulunuyor. Meclis'te "İH Liselerinin orta kısımlarını kapattırmayız" sloganıyla ortalığı velveleye vermeleri yetmiyormuş gibi, köktendincileri cami çıkışlarında aynı sloganla etrafa gözdağı vermeye kışkırtmaları Türkiye'nin nereye sürüklenmek istendiğini göstermesi bakımından ürkütücü bir görünüm sergiliyordu.

Ne yalan söyleyeyim ben İH Liselerinin bir de "orta kısımları" olduğunu neden sonra öğrendim, hele bir de bu okullara "Kur'an kurslarını" bitirenlerin alındığını öğrenince dehşete kapıldım! Daha önceki bir yazımda da belirtmeye çalıştığım gibi, bu kursların *gerçek dindar* yetiştirmesi bence imkânsız: oradan çıksa çıksa beyinleri hadım edilmiş yobazlar çıkabilir! Demek, sözüm-ona "aydın" din adamı yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan İH Liselerinin asıl öğrenci kaynağı bu kurslarmış. Şimdi dincilerin "din elden gidiyor" gibi bir hava yaratmalarının nedenini daha iyi anlıyorum.

Bu okullarda göze çarpan çarpıklıkların hangisinden başlamalı. Bilmiyorum. Bizde kadınlar imam veya hatip olamadığı halde, buralarda binlerce *kız öğrenci* okuyormuş! Ders programları da normal liselerinkinden pek farklı değilmiş, fazladan Arapça ve Kur'an dersleri veriliyormuş. Demek ki, asıl *din dersleri* orta kısmında, belki daha çok "Kur'an" kurslarında veriliyor. Ülkemizde dinin ne derecede ciddiye alındığını, dolayısıyla din adamlığına ne kadar önem verildiğini buradan da anlayabilirsiniz. Açıkça görüldüğü gibi, asıl maksat din-adamı falan yetiştirmek değil, yobaz hâkim, savcı, avukat, doktor, mühendis, öğretmen ve politikacı yetiştirerek ilerde "şeriat"a dayalı bir *din-devleti* kurmak. "İmam-Hatiplerin orta bölümlerini kapattırmayız" diye kazan kaldırmalarının da asıl nedeni bu olsa gerek.

Erbakan-Hoca ikide bir bizi "Batı Taklitçisi" olmakla suçlar, bildiğiniz gibi, "Ah, keşke herşeyde olduğu gibi, *din* alanında da Batı'yı taklit edebilseydik" diye düşünürüm. Nitekim, Batı'da *din adamı* olmak özel bir *istek, yetenek* hatta *çağırılım* (vocation) işidir. Bir insanın hangi mesleği seçeceği konusunda karar verebilmesi için en azından ergenlik çağına gelmiş olması gerekir, öyle değil mi? Kendi başına düşünüp karar verecek yaşa gelinceye dek en azından liseyi okumuş olması gerekecektir. Nitekim, Batı ülkelerinde rahip olabilmek için İlâhiyat fakültesinden mezun olmak şarttır. Normal bir lisede esaslı bir *genel kültür* aldıktan sonra rahip olmaya heves eden genç İlâhiyat fakültesinde başta *felsefe* olmak üzere din-psikolojisi, din sosyolojisi, dinler tarihi gibi dersler yanında bir sürü meslekî ders görür, bu arada özellikle bir vaazın nasıl hazırlanacağını öğrenir... Orada rahip sadece kilisede dinî ayinleri yöneten basit bir memur değil, aynı zamanda mahallesindeki insanların "manevi" danışmanıdır; yani onların her türlü dertlerine ortak olan ve kendi başlarına çözemedikleri kişisel ve ailevi problemleri çözmelerine yardım eden bir yol göstericidir, o kadar ki gerektiğinde onların ekonomik sorunlarını bile çözmeye çalışır.

Evet, ne yazık ki, din alanında Batı'yı taklit edememişiz, edemediğimiz için de "İmam-Hatip Liseleri" denen "ucube"yi yaratmışız. Bunlar "lise" adını taşıyor, ama ne lise ne de din

adamı yetiştiren okullar. Bunlar çocuklarını başka türlü okutma imkânları olmayan fakir ve saf ailelerin, "hiçbirşey olmazsa imam olur" diye gönderdikleri okullar. Hele işe zengin tarikatlar el atıp da bu okullara en iyi öğretmenleri tayin ettirmeyi başardıktan, ayrıca buralarda okuyan çocukların her türlü maddi ihtiyaçlarını karşılayan rahat yurtlar sağladıktan sonra bu okullara rağbetin neden bu kadar arttığını anlamak güç olmasa gerek. Buralarda okuyan çocuklardan belki çok az bir kısmı "imam-hatip" olma heveslisidir, ama hepsinin ilerde kapağı üniversiteye atma umuduyla yanıp tutuştuğu bence şüphe götürmez. Acı gerçek şu ki, burada okuyan çocuklar "velinimetleri"ne olan şükran borçlarını ilerde onların dinî ideolojilerine hizmet etmek suretiyle ödeyeceklerdir.

O zavallı çocukların bence hiç suçu yok: bütün suç onların daha küçücük yaşta düşünme yeteneklerinin "iğdiş" edilmesine göz yuman devlette, daha doğrusu yıllardır devleti yönetmekte olan "dinci" poltikacılarda. Aşağı yukarı, kırk yıldır iktidara gelmiş olan *bütün* politikacılar İmam-Hatip okullarını artırmayı bir "marifet" saymışlar, en azından bu gelişmeye göz yummuşlardır. Bugün Sayın Cumhurbaşkanımız "Laik-demokratik Cumhuriyet"in baş koruyucusu ve savunucusu rolünü yüklenmiş bulunuyor. Doğrusu çok sevindirici ve umut verici bir gelişme. Ancak *din-adamı yetiştirme* politikamız kökünden değiştirilmedikçe ben laik-demokratik cumhuriyeti yaşatmanın mümkün olacağını sanmıyorum. Bir kere, Erbakan'a inat, bu konuda da Batı'yı *taklit etmemiz* bence şart. İmam-Hatip Liselerini kaldırmalı, onların yerine din-adamı olmak isteyenleri gerçek din adamı olarak yetiştirecek bir programla donatılmış İlâhiyat fakültelerine göndermeliyiz. Eğer biz bu ülkede dine gerçekten de önem veriyorsak buna mecburuz. Bugünün din adamı da çağın gidişine ayak uyduracak kadar "aydın" kafalı olmak zorundadır. "Kur'an kurslarından devşirme çocuklara verilen üç yıllık lise eğitimiyle "aydın" din adamı yetiştirmek hiçbir şekilde mümkün değildir.

"Kur'an Kursları" Niçin Kapatılmalıdır?

Bundan önceki yazımda* "Zorunlu" din derslerinin niçin kaldırılması gerektiğini belgelemeye çalıştım. Daha yazının başlığına bakıp hemen benim "din düşmanı" bir insan olduğumu sananlar çıkabilir. Gerçi "dindar" yaradılışlı bir insan sayılmam, ama din düşmanı hiç değilim. Eğer herhangi bir dine inanmak bazılarında umut, huzur ve güven gibi *olumlu* duygular uyandırıyorsa, ayrıca onlara sevgi, acıma ve hoşgörü gibi insancıl duygular ihlam ediyor, hele bir de onlarda dürüstlük, yardım-severlik gibi davranış alışkanlıklarının güçlenmesine yardımcı oluyorsa, o tür bir dindarlığa can feda! Aslında peygamberler de mutlu bir toplumun ancak bu nitelikleri taşıyan insanlardan oluşacağına inandıkları için, onları bu nitelikleri kazanmaya teşvik ediyorlardı. Büyük bir ihtimalle "cennet-cehennem" hikâyelerini de bunu sağlamak amacıyla uydurmuşlardı: basit ve câhil halkın başka türlü sözden anlamayacağını düşünmüş olmalılardı. Gerçi *ahlâk filozofları* daha çok insanın "aklı"na hitap eder, bunun için de yukarda andığım duygu ve alışkanlıkların *neden* toplumun mutluluğunu artıracağını belgelemeye çalışırlar; ancak bu yöntemin başarılı olabilmesi için, hitap edilen kişilerin belli bir zekâ, anlayış ve bilgi düzeyinde olmaları gerekir. Bu nedenle bugünün okumuş, iyi kötü bir genel kültür edinmiş insanlarını ahlâkça eğitmek için onlara ahlâk kurallarının "Tanrı buyruğu" olduğunu söyleyip bu kurallara uymayanları "cehennem azabı" ile tehdit etmenin bir yararı yoktur.

Benim de bu yazıları yazmaktan amacım "dinsizliği" sa-

* *Cumhuriyet* Gazetesi, s.2

vunmak değil, zira dünyada dinden yarar uman bunca insan olduğuna göre, bu tür bir girişim son derece anlamsız olurdu. Kişiye mutluluk sağlayan kaynaklardan onu yoksun bırakmaya kimsenin hakkı yoktur, kaldı ki böyle bir girişimde bulunmak "hükmetme tutkusu"na kapılmaktan başka birşey değildir. Benim burada tek amacım, iyi anlaşıldığı takdirde toplumun mutluluğunu arttırabilecek dinî inanç ve pratiklerin, onun mutsuz olmasına yol açabilecek biçimde öğretiminin sakıncalarına dokunmaktan ibaret. Toplumda ayrılığa, çatışma ve kavgaya yol açabilecek her türlü inanç ve davranışın insanların mutsuzluğuna neden olacağına inanıyorum; bu nedenle kanımca herhangi bir din herşeyden önce barıştırıcı, uzlaştırıcı, huzur ve güven sağlayıcı olmalıdır. Bu amacı gerçekleştirme şansı en büyük olan yaşama biçimi bence "demokrasi"dir, dolayısıyla demokrasiyi benimsemiş bir toplumda dinin de bu amaca hizmet etmesi, hiç değilse ona ters düşmemesi beklenir, öyle değil mi?

O halde "Kur'an kursları"nın kaldırılmasını niçin gerekli görüyorum? Kanımca bu kurslar "dindar" değil "yobaz" yetiştirir de ondan! Elbet bunlara devam edecek *her* çocuğun ilerde "yobaz" olması söz konusu değil, ama bugün yönetildiği biçimleriyle bu kurslardan geçen *herkes* için bu tehlike mevcut. Daha önceki bir yazımda da belirttiğim gibi, İstanbul'daki bir Kur'an kursunda yapılan bir araştırmadan, burada okuyan çocukların modern hayat karşısında takındıkları genel tavrın tümüyle olumsuz olduğu anlaşılıyor.* Dediklerine bakılırsa, "Herkes Kur'an'da emredilenleri harfi harfine yerine getirmeli"ymiş. Bu yüzden ne televizyon seyrediyor, ne sinema veya tiyatroya gidiyor, ne de spor yapıyorlar. Karşı cinsten kişilerle yakınlık haram, yoksa ahlâkları bozulabilirmiş! (Zavallı çocuklara nasıl bir ahlâk anlayışı aşılanıyor, varın siz hesap edin) Boş zamanlarını (herhalde mânasını anlamadan!) "Kur'an okumak veya dinî konuları anlatan video filmleri seyretmekle geçiriyorlarmış. (Bu filmleri kimlerin hazırladığını kolayca tahmin edebilirsiniz!) Bütün okudukları da ("öğrendikleri" demiyorum) "Kur'an-ı Kerim", "İbadet", "Siyer ve Ahlâk" ve "İtikat" dersle-

* Bk: 25 Şubat 1990 tarihli "Milliyet"te yayımlanan Ercüment İşleyen'in röportajı.

ri imiş.* Din *çocuklara* değil, *ergenlere* hitap eder, oysa burada adı geçen dersler ancak *yetişkinlere,* üstelik ilerde *din-adamı olacak yetişkinlere* okutulabilir, yoksa onlara sadece papağan gibi hiç anlamadıkları şeyleri ezberletmiş olursunuz. Din çoluk çocuğa bırakılamayacak kadar "ciddi" bir iştir. Henüz ne olmak istediğine karar vermemiş, bağımsız düşünme alışkanlıkları edinmemiş, hoca efendinin her dediğini "hikmet" sanmaya şartlandırılmış olan bu çocukların ilerde "bağnaz" olup çıkma ihtimalleri çok büyük, oysa amaç ilk yazımda belirttiğim türden "dindar insan" yetiştirmek olmalıydı, öyle değil mi? Bu kursları yöneten bazı hocaların kendileri gibi yobaz yetiştirmek isteyecekleri bence apaçık, nitekim, bazı kurslarda laiklik ve demokrasiye "düşmanlık andı" içirilmiyor muymuş!** İnsanın tüylerini diken diken eden bu andı burada tekrarlamayacağım, ancak İstanbul'un göbeğindeki bir kursta bile çocukların açıkça beyinleri yıkandığına göre, köylerdeki ve kasaba mahallelerindeki kurslarda cahil hocaların güdümü altında bu zavallı ve masum çocuklara kimbilir daha ne akıl almaz şeyler belletiliyor!

Bu kursları Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altına almanın da bu şartlarda herhangi bir yararı olacağını sanmıyorum, zira Arapça Kur'anı *ezberletmekle* "dindar" olunmayacağı gibi, "Demir tavında dövülür" zihniyetiyle tarikatçıların beslediği anlaşılan bu kurslar devlet tarafından ne kadar denetlenirse denetlensin, oralarda ders veren yobaz "hocalar"ın çocuklara sevgi, dostluk, barış-severlik gibi sosyal erdemleri aşılayacak yerde, onlarda kin, nefret ve düşmanlık gibi "olumsuz" duyguları körüklemek istemeleri ihtimali vardır.

Benim bildiğim, küçük çocuklar din ve ahlâk eğitimlerini daha çok "taklit" yoluyla ana-babalarından alırlar. Kaldı ki, çocuklara okullarda 10 yaşından itibaren 8 yıl boyunca bu dersler verilmektedir. Hıristiyan Batı ülkelerinde bu tür kurumlar olduğunu ne gördüm ne de duydum. Bu tür bir uygulamaya olsa olsa bazı Arap ülkelerinde rastlanabilir. Bir de Buddha'cılıkta;

* Kur'an Kursları, s.3

** Bu and'ın tam metni için, Bk: Hüseyin Batuhan: "Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler", s. 205. YKY 1997. İstanbul.

ama burada "keşişlik" mesleğini seçen (daha doğrusu bu mesleği seçmeye itilen) küçük çocuklar bütün ömürleri boyunca keşiş olarak kalırlar, bu nedenle de dünyalık yaşamla ilişkilerini keserler. Bizde ise "Kur'an kursları" büyük ölçüde küçücük çocuklara "dini-bütün" Müslüman olma imkânı sağlamak, ama anladığım kadarıyla, daha çok onları İmam-Hatip liselerinin orta bölümlerine hazırlamak amacına yönelik. Hatta bir ara bu kursları bitiren çocuklara "ortaokul" diploması verilmesini öneren milletvekilleri çıkmıştı.

Bence bu kursların en azından iki büyük sakıncası var. İlkin *pedagojik* açıdan yarattığı sakıncaya değineceğim. Bu da küçücük çocukların –çoğu zaman mânasını bile anlamadıkları şeyleri– "ezberleme"ye zorlanmasıdır. Bilindiği gibi, ezbercilik neredeyse bizim "millî" hasletlerimizin, daha doğrusu "hastalık"larımızın başında geliyor, bu hastalığa "din eğitimi"nin tuzbiber ektiğini sanıyorum. "Tanrı sözü" olan Kur'an'ın yazdıkları tartışılamayacağına göre, herkes bu sözleri "bellemekle" yükümlüdür, nokta! Bir defa çocuğa bu fikri aşılamak onun rasyonel düşünme yeteneğini dumura uğratacığı gibi, ona büyüklerin, bu arada hocaların, hacıların veya şeyhlerin *her dediğine inanmak ve hiçbir sözünden çıkmamak* gibi bir alışkanlık kazandırması bana "kaçınılmaz" görünüyor.

Nitekim, bir üniversite bitirdikleri halde başörtüsü takmakta, erkek ile çıkmamakta ayak direttikleri için gereksiz sürtüşmelere, kavga, hattâ cinayetlere yol açan genç kızlarımıza bunun gerekçelerini sorduğunuzda, verecekleri cevap aynıdır: "Kur'an öyle buyuruyor" Kur'an öyle buyurmamış da olsa, onlar bu davranışlarında ayak direteceklerdir, zira "hoca efendi" öyle buyurmuştur! Onlara göre, Tanrı'nın hikmetinden "sual edilemeyeceği" gibi, hoca efendinin söylediklerinden de şüphe edilmez, bitti!*

Bundan 6 yıl kadar önce zamanın Milli Eğitim Bakanı Sayın Avni Akyol 8 yıllık zorunlu temel eğitimi tekrar gündeme getirdiğinde, ona şiddetle karşı çıkanlar arasında pedagoglar, hattâ profesörler vardı. Gerekçeleri neydi, biliyor musunuz?

* Hem siz herhangi bir peygamberin "Benim dediklerimi harfiyen çocuklara ezberletin" dediğini duydunuz mu? Ama gelin görün ki...

Eğer bu uygulamaya geçilirse imiş, çocuklar 14-15 yaşma gelirlermiş, oysa bu yaştaki çocuklar *ezberleme yeteneklerini yitirmiş* olurlarmış!* Evet, yanlış okumadınız, bunları söyleyenler *köktendinciler* olsa, güler geçersiniz, ama bizde bu kafa yapısında "profesörler" bulunduğunu öğrenince, insan derin bir karamsarlığa kapılmaktan kendini alamıyor. 8 yıllık temel eğitim yasasının Millet Meclisinden geçmiş olmasına rağmen her fırsatta ortalığı velveleye veren dinci militanların "Kur'an kursları"nm kaldırılması durumunda kıyameti koparacaklarından emin olabilirsiniz. Bunun suçu elbet onlarda değil, onların beyinlerinin yıkanmasına izin vermiş olan hükümetlerde. Ben de asıl bu zavallı gençlere acıyorum, zira onlara İmam-Hatip okullarında doğru dürüst bir *din kültürü* verilmiş olsaydı elbet böyle davranmazlardı.

Böylece gördüğüm ikinci sakıncaya gelmiş oluyorum: Bir başka yazımda da belirttiğim gibi,** çocuklara kendi başına düşünmek ve karar vermek fırsatı tanımayan bir eğitim, onların vicdanlarına ambargo koymaktan farksızdır. Çocuklarını "Kur'an kursları"na gitmeye zorlayanlar genellikle "cahil" anababalardır. Bunlar çoğusu "dindar" mizaçlı insanlar oldukları için, çocuklarının da dindar ve ahlâklı yetişmelerini isterler ve onları bu kurslara göndererek bu özlemlerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Ama bu zavallı çocuklara orada verilen eğitimin hiçbir şekilde bu amaca hizmet etmediğinin farkında bile değildirler. Bu nedenle –biraz da yobazlarla köktendincileri "yatıştırmak" için– bir Milli Eğitim Bakanının kalkıp "İsteyen ana-baba çocuklarını Kur'an kurslarına gönderebilir!" demesi benim aklımın almadığı bir aymazlık örneği. Ana-babaya nasıl böyle bir hak tanınabilir? Hem eğitimin asıl amacı çocukları "özgür" düşünceli insanlar olarak yetiştirmek değil midir? Bu kurslarda bunun tam tersi bir amaç güdüldüğüne göre, devletin çocukları cahil ana-babaların tahakkümünden kurtarması gerekmez mi? Önemli olan bu çocukların mutluluğu mu, yoksa ana-babaların hevesleri mi? Ayrıca demokratik bir devletin demokrasiye düşman kuşaklar yetiştirilmesine göz yummaya hakkı var mı?

* Bk. İlhami Soysal: "Sekiz Yıllık Eğitim" *Milliyet*, 6.3. 1991
** Bk. H. Batuhan: "Eğitim ve Özgürlük" *Cumhuriyet*, 5.5.1995

Dilek, özlem ve arzuları dile getirmek kolay, onları gerçekleştirmek ise zor, hattâ bazan çok zordur. Ben bu yazımda da bütün insanlara "mutlu" bir Türkiye düşlediğimi dile getirmiş bulunuyorum. Bu düşün ancak kültürce zenginleşmiş bir toplumda gerçekleşebileceğinin de bilincindeyim. Türkiye o duruma gelinceye kadar aydın insanların daha çok çaba harcamaları, daha çok özveride bulunmaları gerekecek. Çünkü asıl sorun "aydınlanma" sorunu, bu nedenle her aydın Türkiye'nin en önemli davasının "aydınlanma" davası olduğunu akıldan çıkarmamalı, ayrıca bu davayı bize Atatürk'ün emanet ettiğini unutmamalıdır.

*Totaliter Bir İdeoloji Olarak Köktendincilik**

Her insan az veya çok başkalarına hükmetmek eğilimindedir. Otoriter baba kısa etek giydiği için kızını azarlar; otoriter anne eve geç geldiği için oğluna çıkışır; otoriter koca yemeğin tuzunu biraz fazla kaçırdığı için eşine diklenir. Oysa bunlardan her birinin karşısındakine hoşnutsuzluğunu daha nazik veya dolaylı bir biçimde söylemesi, eleştirilerini üstünlük taslamadan yapması da mümkündür, ama çoğu insan hükmetme eğilimine karşı koymaya gerek görmez, hatta karşısındakini bu şekilde "eğitmeyi" görev bilir. Bazen hükmetme eğilimi şiddete dönüşür: Bunun en trajik örneği Belçika'da oturan bir Türk ailesinde yaşanmış, genç kızlarının erkek okul arkadaşlarıyla gezmesini engelleyemeyen ana-baba, kızın ağabeysine öz kızlarını boğdurtmuşlardır!

Hükmetme-eğilimi özellikle bütün bir ulusu veya bütün insanlığı kendi özlem veya idealleri doğrultusunda yönetmeye kalkanlarda karşı-konamaz bir tutku halini alır. "Diktatör" dediğimiz kimselerde rastladığımız bu tür bir tutkunun kaynağı veya bahanesi milliyetçi, ırkçı veya politik bir öğreti olabileceği gibi, dinî bir öğreti de olabilir. O zaman bir totaliter ideoloji'den söz ediyoruz. Faşizmi birincinin, Nazizmi ikincinin, Komünizmi üçüncünün, Köktendinciliği (fundamentalism, intégrisme) ise dördüncünün örneği sayabiliriz.

Bu totaliter ideolojilerden bazılarının bilimsel bir temele dayandıkları iddiasıyla kendilerini haklı göstermeye çalıştıklarını biliyoruz. Özellikle Rusya'da komünizmin "bilimsel sosyalizm" yaftası altında Marx'çılığı bahane ettiğini, aynı şekilde

* Felsefe-*Logos* Dergisi, sayı 1, 1997, ss.47-54'de yayımlanmıştır.

Alfred Rosenberg adlı bir filozofun Hitler'in ırkçılığını bilimsel bir temele dayandırmaya çalıştığını hatırlayacaksınız.

Daha çok bilimin nasıl bir şey olduğunu bilmeyen hak yığınlarının gözünü boyamayı amaçlayan bu tür ideolojilerin "bilimsellik" niteliğini taşıması şu bakımdan mümkün değildir: Bilimler sadece dünyada olup biten şeylerin nasıl, yani hangi şartlarda veya hangi doğa yasaları uyarınca olup bittiklerini araştırırlar; buna karşılık ideolojiler insanların toplum halinde birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini dile getirirler. Oysa, Hume'ın da belirttiği gibi, "olan"dan "olması gereken"i türetmek mümkün değildir.

İdeologların kendi görüşlerini "bilimsel" bir teori gibi göstermeye çalışmalarının boşuna olduğu, bu görüşleri herkesin kabul etmemesinden anlaşılabilir. Nitekim bu ideolojilerin çoğu halde zorla kabul ettirilmek istenmesi kabul etmeyenlerin ise cezalandırılması da bunu belgeliyor. Bu ideolojilerin bir çeşit "sosyal teknoloji" gibi sunulması da boşuna, zira bütün teknolojiler bilgi temeline dayandıkları gibi, insanların ezici çoğunluğunun arzu ve ihtiyaçlarına cevap verirler. Nitekim, bilim gibi teknolojik gelişmeler de bütün insanlar tarafından kısa sürede benimsenip paylaşıldıkları halde, ideolojiler insanlar arasında sürekli anlaşmazlık, kavga, hatta bazen kanlı savaşlara yol açmıştır. İdeolojik savaşların en yıkıcısını bir süre önce yaşamadık mı? Hitler Alman ulusuna bin yıllık bir mutluluk dönemi, Stalin ise bütün insanlığa ebediyyen sürecek olan bir dünya cenneti vaadediyordu; ancak bu ideologların milyonlarca insana nasıl bir cehennem hayatı yaşattıklarını biliyoruz.

Kanımca dünyanın en eski ve en uzun ömürlü ideolojileri tek-tanrıcı (monotheist) dinlerdir. Bu tek-tanrı fikrinin doğmasında bile peygamberlerin hükmetme tutkusunun rol oynamış olması çok muhtemel. Peygamberlerin her şeyi yaratan ve yöneten, her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın yeryüzündeki elçileri olduğunu halka telkin ederek onları kendi istek ve özlemleri doğrultusunda yönetmek amacını güttükleri bence kesin. Gerçi akçıkça insanlara "Ben böyle davranmanızı istiyorum!" demiyorlar, ama Tanrı'nın buyruklarını tanımayanları cehennem ateşiyle tehdit etmeleri, hatta kendi söylediklerine inanmayan-

ları günahkâr ve suçlu sayıp cezalandırmak istemeleri bunu göstermiyor mu? Tanrı'nın sözcüsü olduğunu iddia eden gene kendileri (yani hikmetleri kendinden menkul), ama her ne hikmetse, birçok filozof da dahil, pek az insan buradaki kurnazlığın farkına varmış, psikolojik nedenlerle doğa-üstü güçlere inanmak ihtiyacını duyan basit insanlar ise böyle bir ihtimali akıllarının ucundan bile geçirmemiştir. Oysa insan biraz bu sorunu kurcalarsa, Kutsal Kitap'larda "Tanrısal doğruluklar" diye sunulan sözlerin peygamberlerin kendi sözleri olduğunu anlamakta gecikmez, zira bu sözlerin Tanrı'ya ait olduğunu belgeleyen hiçbir başka tanık yoktur; dolayısıyla Tanrı'yı dinlediğini sanan herkes aslında peygamberin sözlerini duymaktadır. Sonuç olarak Tanrı'nın varlığına inanmak bile peygamberlerin sözlerine "güvenmek"ten başka bir şey değildir. Birçok akıllı insanın buradaki "kısır döngü"yü görmemiş olmasını bu tür inançların insanların kafasına daha çok küçük yaşlarda sokulmaları ile açıklayabiliriz.

"Tek-tanrıcı dinler bir 'sahtekârlık' üzerine mi kurulu?" sorusu geliyor akla. Eğer peygamberler bunu bilerek yapmışlarsa, "evet", ancak bu konuda gerçeği belki hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Peygamberlerin gerçekten de Tanrı'nın sesini duydukları sanısına kapılmış olmaları çok muhtemel, zira onların yaşadığı dönemde tanrıların ve doğa-üstü güçlerin varlığına inanç çok yaygındı. Aynı şeye *mutatis mutandis* Kutsal Kitapları yeniden yorumlayıp mezhep ve tarikat kuranlar için de geçerli! (Ona bakarsanız bu tür insanlar yalnız peygamberlerin sözlerine değil, en kafasız şarlatanların dediklerine de inanıvermeye dünden hazırdırlar. Bu nedenle, Oscar Wilde, haklı olarak, "Aptallık en büyük günahtır" demiştir.)

İşin daha da ilginç yanı, bazı insanların kendilerini "peygamber"in (veya "peygamberlerin") sözcüsü ilan etmeleridir. Bilindiği gibi, Tanrı'nın peygamberlerine vahyettikleri iddia edilen sözler Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kitaplarda yazılıdır, oysa bu kitaplar hem değişik zamanlarda hem de çoğu peygamberleri doğrudan tanımamış kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Ama, gelin görün ki, hemen bütün ilahiyatçılar, din adamları, hatta bazı filozof ve bilim adamları (örneğin New-

ton!) bunu bir sorun yapmamış, dolayısıyla bu kitapları "Tanrı'nın sözü" olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu durum bu kitapların değişik "yorum"larının yapılmasını engellememiş, her yorumcu kendi yorumunun "tek doğru" yorum olduğuna inandığı için, birbirinden farklı, hatta bazen birbirine "düşman" mezhep ve tarikatlar doğmuş, bu defa bunlar arasında "iktidar" kavgaları başgöstermiştir. Gerek "Ben Tanrı'nm elçisiyim" diyen peygamberler, gerekse "Ben Kutsal Kitap'ın tek yasal veya doğru yorumcusuyum" diyen mezhep ve tarikat liderleri kendi dinî ideolojilerini halka kabul ettirmeye çalışan, hükmetme tutkunu insanlardır. Hepsi arkalarını her şeyi bilen ve hiç yanılmayan bir Tanrı'nın otoritesine dayandırdıkları için, dini ideolojilerin en dogmatik, en itiraz kabul etmez, dolayısıyla en "hoşgörüsüz" ideolojiler olduğu söylenebilir.

Buna rağmen tarikat kurucuları arasında Assisi'li Aziz Francesco gibi yaradılış bakımından yumuşak huylu, hoşgörülü, sevecen, barışsever insanlar da vardır; dolayısıyla bu gibiler Kutsal Kitap'ın daha çok kendi yaradılışlarına uygun bir yorumunu yaparak insanlar arasında dostluk ve kardeşlik bağları kurmaya çalışırlar. Sanırım, bizde Mevleviliğin kurucusu Mevlâna'yı da bu öbeğe sokabiliriz. Ne yazık ki, yüzyıllar boyunca süren din, mezhep ve tarikat kavgalarından da anlaşılacağı gibi, bu türlü "barışsever" dindarların sayısı pek az. Çoğunluk kendi din anlayışını herkese kabul ettirmeye kararlı, hükmetme tutkunu insanlardan oluşuyor. Elbet bu tutkunun da dereceleri var: Bir uca Aziz Francesco veya Mevlâna gibi barışsever dindarları, öteki uca ise Calvin ve Humeyni gibi diktatör ruhlu kişileri koyabiliriz.

En geniş anlamda "köktendinciliğin" mezhep ve tarikatlarla başladığını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi, bu sonuncular Ortodoks dinin gidişinden –şu veya bu nedenle– memnun olmayan kişilerin, dini Kutsal Kitap'taki özüne veya bozulmamış biçimine döndürmek amacıyla giriştikleri "reform" hareketleridir. Manastırlara çekilmek de her türlü dünyevî dürtü ve kötülükten uzak bir şekilde kendini tümüyle "züht ve takvaya" adama arzusu da köktendincilik hareketinin bir başka görüntüsü olsa gerek. Burada kişi sadece kendisini ahlâki bakımdan mükem-

melleştirmek arzusuyla hareket ettiği için, sadece kendi dürtülerine egemen olmaya çalışır, başkalarına hükmetmeye kalkmaz. (Belki bizde de tekkeler Hıristiyanlıkta manastırlarınkine benzer bir iş görüyorlardı.) Yalnız birçok mezhebin ve tarikatın başkalarını kendi dini inançları doğrultusunda yönetme tutkusundan kaynaklandığı da şüphe götürmez.

Daha yazının başında hükmetme tutkusuna millî, ahlâkî, siyasî veya dinî öğretilerin yol açabileceğini söylemiştim. Bağnazlık derecesine varan bir dini öğretinin öteki totaliter ideolojilerden farklı olmayacağı da apaçık olsa gerek. Bence en bağnaz dolayısıyla en totaliter dinî öğreti Hıristiyanlıkta Jean Calvin tarafından dile getirilmiş olanıdır. İslâm'da ise Calvin kadar diktatör ruhlu bir din adamı olarak Humeyni'yi gördüğümü söyleyebilirim. Calvin kendisini Kutsal Kitap'ın tek yetkili yorumcusu sayıyor, Cenevre kentinde son derece katı ve haşin bir dinî diktatörlük kuruyor, halkın davranışlarını en ince ayrıntılarına kadar polislerine kontrol ettiriyor, evine giderken hafif bir şarkı mırıldanam, biraz kısa etek giyeni veya mutfağında bir parça reçel bulunduranı derhal hapsettiriyordu, zira ona göre kendini "züht ve takva"ya adayacak yerde herhangi bir dünyevi zevke kaptıran kişi bir "günahkâr"dı, dolayısıyla cezalandırılması gerekirdi. Calvin bu kadarla da yetinmemiş, kendi Hıristiyanlık yorumunu kabul etmeyen, hele eleştirmeye kalkan Miguel Serveto gibi düşünürleri –çok samimi birer Hıristiyan olmalarına rağmen– ölüm cezasına çarptırıp hafif ateşte yaktırmıştı!

Calvin 16. yy.da yaşamış bir dinî diktatördü. Onun çağdaşı olan Luther de –Calvin derecesinde bağnaz olmamakla birlikte– dinsizlerin öldürülmesi gerektiği inancındaydı, yakın dostu, hümanist bir ilâhiyatçı olan Melanchton da onun bu inancını paylaşıyordu. Nitekim, bu yüzden Avrupa uzun süre kanlı mezhep savaşlarına sahne olacak, dinî inançlarından veya inançsızlıklarından ötürü insanların, ama özellikle düşünürlerin kovuşturulması ancak 19. yy.da duracaktır. Gerçi ABD başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde eskiden olduğu gibi bugün de durmadan yeni yeni tarikatlar kuruluyor, ama bunlar laik toplum içinde küçük adacıklar oluşturuyor –bazen ABD'de gö-

rüldüğü gibi– içlerinden bazıları özellikle eğitim sistemini etkileme girişimlerinde bulunuyorlar, ama –bildiğim kadarıyla– toplumun siyasi ve hukuki yapısını değiştirmek gibi bir iddiaları yok. Hele demokratik-laik düzeni kaldırıp yerine dine dayalı bir düzen getirmek gibi çağ-dışı bir düşünce en aşırı tarikat liderlerinin bile aklından geçmiyor. Nitekim, ABD'de Jim Jones adındaki tarikatçı, taraftarlarını peşine takıp Güyana'da satın aldığı bir çiftliğe götürmüş, kendisini ikinci İsa sanan bir başkası da Wacs adlı bir kasabada müritleriyle birlikte bir binaya sığınmıştı. Birincisi bazı yolsuzluklarının ortaya çıkacağını anlayınca taraftarlarını intihara sürüklemiş, ikincisi ise binaya girmek isteyen polis kuvvetlerine karşı koyarken çıkan yangında müritleriyle birlikte ölmüştü. Benzer bir olay da bir yıl kadar önce İsviçre'de yaşandı.

Sözü oraya getirmek istiyorum: Genellikle Hıristiyan olan ülkelerde tarikatçılık bazı insanların özgür istekleriyle ve –deyim yerindeyse– sadece "kendilerini kurtarmak" için giriştikleri bir eylem, oysa İslâm ülkelerinde bundan bir hayli farklı bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Belki İslâm tarikatları arasında da aynı amaca yönelik olanlar var, ama "Hizbullah", "İslâmî Cihat", "Müslüman Kardeşler" gibi adlar taşıyan bazıları hâlâ bütün toplumu kendi "şeriat" anlayışları doğrultusunda yönetmek sevdasındalar. Ondört yüzyıl öncesinin ilkel bir çöl toplumu için belki oldukça ileri bir yaşama biçimini bugünün dünyasında yeniden diriltmeye kalkmak bana hükmetme tutkusunun en kaba biçimi gibi geliyor. Hele bütün totaliter sistemlerin yıkıldığı ve hemen hemen bütün ülkelerin demokratik yaşama biçimine özendiği çağımızda, Batı uygarlığının bütün kültürel kazanımlarını yok sayan bir din anlayışının ortaya çıkması kadar anakronik (zamanın gidişine ters) bir olay düşünülebilir mi?

Ben burada İslam köktendinciliğinin –her ülkenin özel şartlarına göre az çok değişen– sosyal, ekonomik ve politik nedenleri üzerinde duracak değilim. Amacım daha çok bizdeki köktendincilerin din anlayışlarıyla kafa yapıları konusunda kısa bir açıklamada bulunmak.

Anladığım kadarıyla bu insanlar yalnız genel kültürden

değil, doğru dürüst bir din kültüründen de yoksunlar. Kısaca bunlar "dindar" değil, daha çok "dinci", yani dini bir "hükmetme" aracı olarak kullanmak isteyen kişiler. Genellikle "yobaz" diye adlandırdığımız bu kişiler Kur'an'ı okuyup üzerinde düşünme zahmetine katlanmadan, salt kulaktan dolma bir iki dogma ve kuralın çekiciliğine kapılıp dünyanın gidişini ters yönde değiştirebileceklerini sanan, tarih bilincinden yoksun, hiçbir şekilde bilginin tadına varamamış, kendilerine belletilmiş olan dini dogmaların tartışılamaz, kesin doğruluklar olduğuna, herkesin Tanrı'nın bütün buyruklarına tıpıtıpına uyması gerektiğine inanan zavallı insanlar. Ancak bu zavallılıklarının bilincinde olmadıkları gibi, kendilerini bu dogmaları korumak, yaymak, hatta gerekirse zorla kabul ettirmekle görevli sanıyorlar. Daha da korkuncu, "dinsiz" belledikleri öldürmekten çekinmemeleri. En büyük düşmanları da "aydınlar", zira bunlar Tanrısal doğruları şüphe konusu yapabildikleri gibi, bazan tümüyle yadsımak cüretihi bile gösterebiliyorlar!

Bu anlamda köktendincilerin dinin ruhunu değil, sadece lafzını belledikleri apaçık. Kur'an "Kadınlar başlarını örtmelidirler!" mi buyurmuş, lâmı cimi yok, her kadın başını örtmek zorundadır, örtemeyene zorla örttürmek Müslüman kişinin yalnız hakkı değil, görevidir de! Beni en çok şaşırtan da, böyle düşünenler arasında okumuş, hatta üniversite bitirmiş, hatta üniversite profesörlüğüne kadar yükselmiş insanların bulunması. Bu da gösteriyor ki, bizde okumakla "aydın" olunamıyor!

Bu kafa yapısındaki insanlara aydın bir insanın duyabileceği ancak acıma duygusu olabilir. Yalnız bu gibilerin biz aydınlara düşman gözüyle bakmaları bizi bazen bir ikilemle karşı karşıya bırakıyor. Bir aydının elindeki tek araç ikna yöntemidir, ancak böyleleriyle değil tartışmak, konuşmak bile çoğu zaman mümkün olmadığı için, ne yapacağımızı bilemiyoruz. "Ben Müslüman değilim!" demek cüretini gösterdiği için bir Aziz Nesin'i linç etmeye kalkışan ve bunu başaramayınca da 37 aydın ve sanatçıyı kılları bile kıpırdamadan ateşe veren insanlarla iletişim kurmak mümkün mü? Bugün pek çok İslam ülkesinde olduğu gibi, bizde de köktendincilik Osmanlı döneminde bile görülmeyen bir ivme kazanmış bulunuyor. Bütün sorunların

çözümünü "şeriat" adını verdikleri totaliter bir ideolojide aramak –hem de bugünün dünyasında– benim aklımın almadığı bir gelişme.

İslam köktendinciliğinin bu militan türü şüphesiz sıradan dindarların da onaylamayacağı bir davranış biçimidir. Zaten dindar halk cahil de olsa yobaz değildir, bağnaz hiç değildir; namazında niyazındadır, ama ne kimseyi dindar olmaya zorlar ne de dindar olmayanlara kötü gözle bakar. Ne demiş atalarımız: "Her koyun kendi bacağından asılır!" Aslında bu, halk bilgeliğini dile getiren bir söz olup halkın hoşgörüye olan inancını da dile getirir. Bu anlamda basit insanlar kendiliklerinden laiklik ilkesini benimsemişlerdir. Laikliği benimsemek ise –gene bu anlamda– kimsenin dinine karışmamak, onun inanmak veya inanmamak konusunda özgür olduğunu kabul etmek demektir. Gerçekten de siz halk arasında din yüzünden kavga edenlere hiç rastladınız mı? Halkın sağduyusu buna hiçbir zaman izin vermez. Nitekim bu ülkede çeşitli dinden, mezhepten ve tarikattan insanlar bugüne kadar hep barış içinde yaşamışlardır.

O zaman hemen akla şu soru geliyor: Sayıları hızla artan bu militan köktendinciler nasıl, nerede yetişiyor? Atatürk döneminde, hatta onun ölümünden bir süre sonrasına kadar yurdumuzda bu tip insanlara rastlanmadığına göre, bunların şu son yirmi yıl içinde ortaya çıktıkları anlaşılıyor. Gerçekten de bu süre içinde ülkemizde köktendinciliğin çimlenip güçlenmesine manevi zemin hazırlayan pek çok gelişme oldu: Türk-İslam sentezcilerinin fikir babalığı ettiği bu gelişme, "dinci" politikacıların kışkırtmasıyla her geçen gün biraz daha hız kazandı. Artık binlerce Kur'an kursunda küçücük çocukların beyni yıkanıyor, yüzlerce İmam-Hatip Okulunda şeriatçı yobazlar yetiştiriliyor, devlet okullarında tam 8 yıl boyunca İslam dininin dogmaları ezberletiliyor, radyo ve televizyonlarda her Allah'ın günü son derece ilkel bir din propagandası yapılıyor. 12'nci yüzyıldan bu yana hiçbir "düşünsel" gelişme gösterememiş olan İslam dini yalnız genel kültürden değil, din kültüründen de nasibini almamış insanların elinde sadece politik bir hükmetme aracına dönüşmüş durumda. Düşünün ki, bugün ülkemizi tekrar "Şeriatçı" bir düzenle yönetme hayalleri kuran adam İTÜ'de

yıllarca motor dersi vermiş olmasına rağmen Kuala Lumpur üniversitesinde pervasızca "NASA'dakiler Ay'a gitmek için Kur'an okuyorlar!" diyecek kadar din kültüründen nasibini almamış bir yobaz. İçimizde dindarlığı her şeyden önce –manasını bile anlamadan– Kur'an'ı ezberlemek diye anlayan ve bu yüzden zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasına karşı koyan başka profesörler mi yok? Hatta biyoloji profesörü oldukları halde Darwin'in "Evrim" teorisinin bütün bilimlerce reddedildiğini iddia edenler mi ararsınız? Ya Kenan Evren'e verdikleri "fetva" ile din derslerinin zorunlu olmasını sağlayan "İlahiyat" profesörlerine ne buyrulur? Bütün bunların olup bittiği bir ülkede köktendincilerin iyice azmasında şaşılacak bir yan var mı?

Doğan Kuban bir yazısında "Türkiye'nin temel handikapı kırsal kültür egemenliğidir" diyor*. Yerden göğe kadar haklı, ancak ne yazık ki kırsal kültürün bu egemenliğinden başta dini politik bir iktidar aracı olarak kullanan politikacılarla onlara akıl-hocalığı eden bazı profesörler sorumlu bence. Fen bilimlerinin bile "Kur'an okutulur gibi" okutulduğu bir ülkede "Müslüman kuşaklar" yetiştirerek –komünizm gibi– "çarpık" ideolojilerin yayılmasının önlenebileceğini sanan bu gafiller, sonunda Türkiye'nin başına "İslam Köktendinciliği" gibi çok daha büyük bir belayı sarmış bulunuyorlar. Hiçbir şey "cahillik" kadar tehlikeli olamaz, oysa bugün Türkiye cahilliğin de en tehlikeli biçimi olan "yobazlık"la karşı karşıya. Şeriatçı bir parti başkanının para ve iktidar hırsıyla gözü dönmüş bir hanım politikacı ile işbirliği sonucu kurulan çağdışı "ittifak" bu gibilerin cüretini daha da artırmış olduğundan, bugün ülkemiz ciddî bir "Cezayirleşme" tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor. Buna etrafımızı çeviren şeriatçı ülkelerin gizli ve açık, maddî ve manevî yardımlarını eklerseniz, tehlikenin boyutları konusunda bir fikir edinebilirsiniz. Nitekim, Atatürkçü ordu komutanlarının işe elatmak ihtiyacını duymuş olmaları da tehlikenin büyüklüğü hakkında yeterli bir fikir veriyor olsa gerek.

Ben bu yazımda işin bu yönü üzerinde durmayacağım. Yalnız ülkemizdeki "aydın" kesiminin çok ciddi bir telaş ve huzursuzluk içinde olduğu apaçık. Biz aydınların baş özelliği

* Bk. Cumhuriyet, 11.3.1997, s. 2 "Safsata da Kaybolmak".

köktendinciler gibi "militan ruhlu" olamayışımızdır, zira biz hiçbir zaman zora başvuramayız. Bu anlamda "aydın" hükmetme tutkusunu dizginleyebilen insandır. Yalnız bu, büsbütün "güçsüz" olduğumuz anlamına gelmez. Ne var ki, bizim gücümüz "manevi" olup akıllı, bilgili ve dürüst olmamızdan kaynaklanır. Bizden farklı düşünenlere hoşgörü ile yaklaşır, akla yakın gerekçeler göstererek onları ikna etmeye çalışırız; zira biz her düşünceye ve inanca saygılı, barışsever insanlarız. Yıllardan beri laiklik üzerinde ısrarla durmamızın da nedeni bu tavrı hükmetme eğiliminde olanlara benimsetmektir. Ama ne yazık ki, bu defa herhangi bir totaliter ideolojiyi özellikle çocukluk veya gençlik yıllarında benimsemiş olanları bu eğilimlerinden vazgeçirmek çoğu zaman mümkün olmuyor. Bu nedenle tek yapabileceğimiz, bu tür insanların yetişmesine imkân sağlayan şartları ortadan kaldırmaktır, bu da ancak eğitim sistemimizi Atatürk'ün koymuş olduğu temele yeniden oturtmakla mümkün olsa gerek.

Sözün kısası, Atatürk'ün başlatmış olduğu, ama dinci politikacılar yüzünden yarıda kalan "Aydınlanma" sürecini ne yapıp edip tekrar canlandırmamız şart. Bunun için Atatürk'ün vaktiyle, "Öğretim Birliği" yasasını savunurken söyledikleri bize bugün de ışık tutabilir:

"Şimdiye kadar ulusun beynini paslandıran, uyuşturan ve bu istekte bulunanlar olmuştur. Herhalde zihinlerde bulunan bütün boş inançlar tümüyle atılacaktır. Onlar çıkarılmadıkça beyne gerçek aydınlıkları aşılamak imkânsızdır. Görülüyor ki, en önemli ve verimli ödevlerimiz öğretim ve eğitim işlerimizdir. Bu işlerde ne yapıp edip başarıya ulaşmamız gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yoldadır."

"Gerçek Kurtuluş"un Batı uygarlığının demokratik ve laiklik gidişine ayak uydurmakta olduğunu gören Atatürk'ün bu ileri görüşlülüğü, on dört yüzyıl öncesinin "Şeriat" düzenini geri getirebileceklerini uman köktendincilerin tutumuyla tam bir tezat oluşturuyor. Geçmiş özlemleri bilgisiz, görgüsüz ve en basit bir tarih bilincinden yoksun insanların "hükmetme" tutkularını haklı göstermek için başvurdukları bir çaredir. Ancak "gerici" hareketlerin bir süre toplumun uygarlık yolunda ilerle-

mesini yavaşlatsalar bile, bu ilerlemeyi durdurmaları mümkün değildir. Gene de bize "aydınlanma" yolunda pek çok güçlük çıkaracakları açıkça görülüyor. Nitekim, Milli Eğitim Bakanlığı'nın zorunlu temel eğitimi 8 yıla çıkarma çabaları çeşitli yollardan engellenmeye çalışılıyor, oysa bu, uygarlık yolunda atılması gereken ilk adımdır. Bana sorarsanız, demokratik-laik bir hayat anlayışını yerleştirebilmemiz için şu amaçların gerçekleştirilmesi şart:

1) Henüz dinin ne olduğunu anlamaktan bile aciz küçücük çocukların beyinlerinin yıkandığı "Kur'an kursları" kökünden kaldırılmalıdır. Bunların MEB tarafından denetlenip denetlenmemesi hiçbir şeyi değiştirmez. Henüz bağımsız düşünebilecek yaşa gelmemiş çocuklara Kur'an ezberletmek onların beyinlerine haciz koymaktan başka bir şey değildir.

2) "Zorunlu" din dersleri kaldırılıp yerine –o da sadece lise son sınıfta okutulmak şartıyla– "Seçmeli" din dersi konabilir, ama bence bu bile gerekli değil.

3) Sözümona "aydın" din görevlisi yetiştirmek amacıyla açılan ve sonradan politik manevralarla "lise" statüsüne kavuşturulan İmam-Hatip okullarını sadece ülkenin muhtaç olduğu sayıda İmam ve Hatip Okulları haline döndürmek geri kalanlarını normal lise haline getirmek şart.

4) Vicdan ve düşünce özgürlüğünün güvencesi olan "laiklik" ilkesini titizlikle uygulamak da şart bence; zira bu yapılmadıkça insanın insana hükmetmesini engelleyen bir yaşama biçimi olarak demokrasiyi sürdürmemiz mümkün değil.

Ben aydın bir insan olarak var gücümüzle bu amaçları gerçekleştirmeye çalışmamız gerektiğine inanıyorum. Bu inancımda beni destekleyen duygulardan biri de "aydınlanma" fırsatı bulamamış insanlara, bu arada köktendincilere karşı duyduğum derin "acıma" duygusudur.

III. EĞİTİM

Genel Açıklama

Genellikle bir şeyin en iyi biçimde nasıl yapılacağını öğretmeye "eğitim" diyoruz. Bu anlamda bir fizik öğretmeni de, bir piyano öğretmeni de, hattâ bir futbol antrenörü de bir "eğitmen"dir. Okullar çocuklara her konuda –teorik veya pratik– bilgiler kazandırmaya, estetik ve ahlâkî duyarlılıklarını inceltmeye, rasyonel düşünme yeteneklerini geliştirmeye, sözün kısası "kültürlü" ve "kişilikli" insanlar olmalarını sağlamaya yönelik derslerin verildiği eğitim kuruluşlarıdır. Çocuk yürümesini, konuşmasını, yemek yemesini evde ana-babasından öğrenir; toplum içinde nasıl davranması gerektiğini de. Ancak asıl eğitim "okul"da başlar, bu nedenle eğitim felsefesinin büyük bir bölümü "okul eğitimi"ne aittir.

Görüleceği gibi, kitabımın bu bölümünde derlenmiş olan yazılar başlıca şu temaları işliyor: "Eğitim ve Özgürlük", "Eğitim ve Bilimsel Düşünüş" ve "Demokrasi ve Eğitim". Aslında benim bu yazılarda en çok üzerinde durduğum sorun şu: Yeni kuşaklara nasıl rasyonel (=bilimsel) düşünme alışkanlıkları kazandırabiliriz? Bu soru üzerinde ısrarla durmamın da nedeni, önemlice bir bölümü rasyonel düşünme alışkanlıkları edinmemiş insanlardan oluşan bir toplumun demokratik bir yaşam biçimini benimseyip yaşatmasının mümkün olamayacağına inanmam. Kanımca bu tür bir düzenin tutunabilmesi için en azından "okumuşlar"m, bunlar arasında özellikle devleti yönetenlerin bu alışkanlıkları edinmiş olmaları şart. Yoksa demagoglar bilgisiz ve düşüncesiz halk yığınlarını istedikleri yöne çekebilirler. Platon da en çok bu yüzden demokrasiyi eleştirmiyor muydu? Ne yazık ki, kaç yıldır Türkiye'nin siyasî hayatına bu

tür demagoglar hâkim görünüyor. Atatürk'ün Türk ulusunu "eğitme" programını bir yana itip onun nabzına göre şerbet vermeyi iktidara gelmenin ve orada kalmanın en kestirme yolu gibi gören bu demagogların çoğunluğu sözümona "okumuş" kişiler, ama bütün bir düşünsel arka-plânıyla demokrasinin "ruhu"nu kavrayamamışlar. Ben bunu büyük ölçüde bu insanların Atatürk'ün özlediği Batı kültüründen yeterince pay almamış olmalarına yoruyorum. Birçok yazımda da belirtmeye çalıştığım gibi, en ileri Batı ülkelerinin duygusal ve düşünsel olgunluğunun ürünü olan demokrasiyi benimseyebilmemiz için önce bu insanların sanat, edebiyat, bilim ve felsefe alanında üretmiş oldukları değerleri yakından tanıyıp benimsememiz gerekiyordu. Zira kültürler bir bütündür, dolayısıyla bunların bir bölümünü alıp gerisine sırtınızı çeviremezsiniz. Bu basit gerçeği ilk anlamış olan insan Atatürk'tü. Osmanlılar zamanında da bazı "reform" girişimleri olduğunu biliyoruz, ancak bunlar ürkek ve "bölük-pörçük" yenilik denemeleri olmaktan öteye gidememişlerdir.

Demokratik bir yaşam anlayışının –bütün ayrıntılarıyla– "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nde dile getirilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu bildirgenin 26. maddesinin 2. fıkrasında eğitimin amacı şöyle belirtilmiş:

"Eğitim, insan kişiliğinin tam anlamıyla açılıp serpilmesini, insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesini hedef almalıdır." ("Ency. Britannica", cilt: 12. s.164c)

Eğitimden amaç, "bütün uluslar, bütün ırklar veya dinsel gruplar arasında anlayışı, hoşgörüyü ve dostluğu desteklemek, barışı sürdürmek için Birleşmiş Milletlerin etkinliklerini geliştirmektir." (A.Y.)

Ben de demokrasinin "mutlu toplum" idealini gerçekleştirmeye en elverişli yaşam felsefesi olduğuna inandığım için, eğitimin, "Demokrasi için Eğitim" başlıklı yazımda da belirttiğim gibi, her şeyden önce bu amaca hizmet edecek biçimde düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Ancak "renkler ve zevkler tartışılmaz" özdeyişinin de imâ ettiği gibi, insanların "mutlu toplum"dan anladıkları da değişebiliyor. Nitekim, "şeriat" özlemi çeken dincilerin "demokratik bir yaşam" özlemi duyma-

yacakları, hattâ bu tür bir yaşam özlemi çekenlere düşman kesilebilecekleri apaçık. Bizim gibi demokrasi tutkunu aydınların yapabileceği tek şey, Batı'da bu yaşam felsefesinin gelişmesine önayak olan "Aydınlanma" ruhunun okullarda canlandırılıp yaşatılmasına çalışmaktır.

Bugün bu amacın gerçekleşmesini engelleyen üç önemli faktör görüyorum: 1) Okullarımızda en *exact* diye bilinen bilimlerin bile "Kur'an okutulur gibi" okutulmakta olması; 2) Bu derslerin yanında bir de "zorunlu" din dersleri okutulması; 3) İmam-Hatip liselerinde büsbütün dogmatik bir din eğitimi verilmesi. Ben birinci engelin bilim hayatına daha yeni yeni girmekte oluşumuzdan kaynaklandığı kanısındayım. Bilimi daha çok *teknolojinin* teorik temeli olarak görmemizin de bunda önemli bir payı olabilir. Nitekim, Osmanlılar döneminde ilk yüksek okullar "mühendislik", "tıp" gibi pratik yararı olan bilim dallarında kurulmuş. Bilgiye teorik değeri için değil de, pratik yararı için önem verme alışkanlığı bugün de çok yaygın. "Bilgi için bilgi" sevgisi pek az kişide uyanmış görünüyor. Bilgiye karşı takınılan bu "pragmatist" tavır yeni bilgiler üretme hevesini de kamçılamadığı gibi, bilim eğitiminin genellikle "belletme", hattâ yer yer "ezberletme" biçiminde yapılmasına yol açıyor, bu da *dogmatik* kafalar yetişmesine neden oluyor.

İkinci noktaya gelince:

Dostum Server Tanilli "din eğitimi" ile "bilim eğitimi"nin bağdaşamayacağı kanısında[1]; bu kanısında bir bakıma haklı, bir bakıma haksız. Bence "din"den ve "bilim"den büsbütün soyut kavramlarmış gibi sözetmek yanlış. Birçok yazımda belirtmeye çalıştığım gibi, her şey tek tek din ve bilim adamlarının düşünsel mizacına bağlı. Gerçi dini sadece katı birtakım dogma ve pratiklerden oluşan bir inanç sistemi olarak görürseniz, dinle bilim bağdaşmaz; ancak "dindar" bilim adamlarıyla "bilim-âşığı" din adamları da var olduğuna göre, demek bazı kişiler dinî inançlarını bilimsel doğrularla bağdaştırabiliyorlar! Elbet bu genellikle bilimi tatmamış dindarların ona düşman kesilmelerini engellemiyor. "Ateist" denilen kişiler için de bunun tam tersi geçerli!...

1 Bk: Server Tanilli: "Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz", s. 75-76.

Türkiye'deki duruma gelince: Okullarda –hem de *zorunlu*– din derslerinin okutulması şu bakımdan sakıncalı, hattâ belki de tehlikeli: Son derece dogmatik bir biçimde okutulan bu dersler zaten doğru dürüst bir "bilim kültürü" alamayan çocukların kafasını büsbütün çarpıtabilir. *Din*'le ilgili bölümde de belirtmeye çalıştığım gibi, bu derslerin çağımıza yakışır bir anlayışla işlenmesi bence şart. Dostum Tanilli, "Okulların kapısını dine kapamak: Çağdaş bir eğitim adına ilk yapılması gereken budur"[2] diyorsa da, ben bu kadar ileri gidilmesinden yana değilim. Kanımca bu ders, o da *seçmeli* olmak şartıyla, bir yıl lise son sınıfta okutulabilir.

"Seçmeli" şartını koymamın gerekçesi şu: Aslında dinler bence miyadını çoktan doldurmuş inanç ve pratiklerden oluşuyor, ancak bilim ve teknolojide en ileri gitmiş toplumlarda bile halkın önemli bir bölümü (buna "okumuş", hattâ "üniversite eğitimi görmüş" olanların da bir kısmı dahil), çeşitli ruhsal nedenlerle hâlâ dinden medet umar durumda. Dinsizlik ise ancak çok küçük bir azınlığın göze alabildiği bir manevî tavır. Bu nedenle en modern toplumlarda bile din psikolojik bir ihtiyaca cevap veriyor. Marx bile bu durumu gözden kaçırmamış ki, dini manevî bir "uyuşturucu" gibi görmüş. Heyhat, bazı insanların bu tür bir uyuşturucuya, başka bir deyişle, teselli kaynağına ihtiyacı var.

Çok eski, köklü, nerdeyse "kutsallık" kazanmış bir sosyal kurum olarak da din konusunda –isteyenlere– bilgi vermek eğitim felsefesine aykırı bir tutum olmasa gerek. Ben düşünsel mizacı bakımından "şüpheci" yaradılışlı biriyim, felsefî incelemelerim ve bilimsel kültürüm de herhangi bir "Tanrı"ya inanmamı imkânsız kılıyor; ayrıca "ölümsüz" olmayı isteyecek kadar kendini beğenmiş bir insan da değilim. Sözün kısası hiçbir dinî inanca ihtiyacım yok, hattâ bu tür inançlara sarılan insanlara "zavallı" gözüyle bakıyorum, ama gene de bu gibilerini bu tür inançlara el atmaktan yoksun bırakmaya hakkımız olmadığını düşünüyorum. Bu anlamda çocuklara öteki kültür dersleri yanında, din dersleri de verilebilir, ama bu derslerin "seçmeli" olması, ayrıca uygarlığın ulaşmış olduğu bugünkü aşamada bi-

2 Bk: A.e., s. 78.

limsel düşünüşün çok daha ağırlıklı bir yeri olduğu gözönünde tutularak, din derslerinin bu düşünüşe ters düşmeyecek biçimde okutulması şartıyla.

Ne yazık ki, bugün okutuldukları biçimiyle bu dersler bu şartları yerine getirmekten çok uzak, ilerde bu durumun düzelebileceğini ummak da fazla iyimserlik olur. Tanilli de aynı düşünceyle bu derslerin tümüyle kaldırılmasını gerekli görüyor olmalı. Atatürk de başlangıçta din derslerinin okutulmasında bir sakınca görmemiş, ama sonradan fikir değiştirmişti. Neden, dersiniz? Öyle sanıyorum ki, bizim o zamana kadar yalnız bilim adamı değil, doğru dürüst bir "din adamı" yetiştirememiş olmamız, dolayısıyla bizde aydın-kafalı ve çağdaş uygarlığa ayak uydurabilecek din düşünürlerinin çıkmamış olması Atatürk'ü umutsuzluğa sürüklemiştir. Birçok defa vurgulamaya çalıştığım gibi, Batı'da din adamları bilim ve felsefeyle ilişkiyi hiçbir zaman koparmadıkları için, dinin daha çok ahlâkî, insanî ve mistik yanlarını vurgulamış, dolayısıyla dogmacılıktan bir ölçüde uzak durabilmişlerdir. Resmen "laik" olmayan Batı ülkelerinde okutulan din derslerinin içeriği hakkında bilgim yok, ancak bu ülkelerde bu derslerin bilim dersleri ile *açık bir zıtlık* yaratmayacak biçimde düzenlenmiş olması gerektiğini düşünüyorum. Bunun hiç de kolay bir iş olmadığının bilincindeyim, ancak herhalde bunun bir çaresini bulmuş olmalılar.

Din derslerinin *seçmeli* olarak neden lise son sınıfta okutulması gerektiği konusuna gelince:

Fransa ve ABD gibi ülkelerde devlet okullarında din derslerinin hiç okutulmadığını biliyoruz. Bizde de 1950'li yılların başına kadar durum aynıydı, ancak ondan sonra –kendileri hiç de "dindar" olmayan– "dinci" politikacılarımızın teşvikiyle okullara önce "seçmeli" olarak din dersleri kondu, derken –Atatürkçü generallerimizin himmeti ve İlâhiyat profesörlerimizin "fetva"sı ile– bu dersler hem "zorunlu" hale getirildi, hem de öğretim süresi 8 yıla çıkarıldı. Bugün bilim ve teknoloji alanında bir miktar yol almış olmamıza rağmen, Atatürk döneminden bugüne kadar "düşünüş" tarzımızda pek fazla bir değişiklik olduğunu sanmıyorum, bu nedenle okullarda din dersleri verilmesine ilkece karşıyım. Nedeni de şu: Bugün de çocuk-

larımıza "bilim kültürü" veremediğimiz, dolayısıyla "bilimsel düşünme" alışkanlıkları kazandıramadığımız için, onlara din dersleri vermek kafalarını büsbütün karıştırmaktan başka bir işe yaramaz. Hele çocuklara 10 yaşından itibaren din dersleri vermenin bu bakımdan son derece sakıncalı olduğuna inanıyorum. Kültürümüzün bir parçası olarak "din kültürü" dersleri –tıpkı felsefe gibi– lise son sınıfta okutulursa bu sakınca ortadan kalkabilir. Bugün bizde okutulduğu biçimiyle bu derslerin çocukların manevî hayatlarına bir zenginlik, ahlâkî hayatlarına bir derinlik kattığını hiç sanmıyorum. Buna karşılık, en azından pek zeki olmayan çocukların kafalarında bir ikilik yaratmış olacağından kaygılıyım. Hiç sanmam ki, çocuklar bu derslerden zevk almış olsunlar, ama bu derslerin çocuklara ne kazandırdığı, ne kaybettirdiği konusunda –bildiğim kadarıyla– ciddî bir araştırma veya soruşturma yapılmamış olduğu için bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değil. Başka bir zararları olmamış bile olsa, büyük bir zaman ve enerji savurganlığına yol açtıkları bence şüphe götürmez.

Bugün çocuklarımızın kafa yapısında büyük yıkıntıya yol açtığından en çok kaygılandığım kuruluşlar "İmam-Hatip Liseleri" ile "Kur'an kursları" Her iki konuda da basında o kadar yazı çıktı ki, benim burada yüzlerce defa dile getirilmiş olan şikâyet ve eleştirileri tekrarlamamın bir anlamı yok. En büyük şikâyet de, buralardan çıkanlara üniversiteye giriş hakkının tanınmış olması ve böylece Türkiye'de en önemli sivil makamlara beyni-yıkanmış "milliyetçi-mukaddesatçı" kişilerin gelmesine imkân verilmiş olması. Sözün kısası, İmam-Hatip liseleri "din adamı" yetiştirmekten çok "dinci" yargıç, kaymakam, vali, avukat, doktor, ve de... evet, "dinci politikacı" üretiyor! Ben bunlar arasından bir tek "bilim adamı" çıktığını duymadım, eğer duyan varsa, lütfen bana bildirsin, sevincimden şapkamı havaya atacağım! Bura çıkışlılardan belki bilim adamı yetişmiyor, ama "Şeriatçı rektörler" çıkıyor ve sözümona demokrasi ve laiklik âşığı Cumhurbaşkanımız bunları yeni üniversitelerin başına geçirmekte bir sakınca görmüyor.

Beni en çok kaygılandıran bir gelişme de, şimdiki TBMM'de tam 138 tane "İmam-Hatip çıkışlı" milletvekili bu-

lunduğunu öğrenmem oldu. Sizin anlayacağınız, parlamentomuzun 1/4'ü "dinci" politikacılardan oluşuyor. Bunların sayısının her geçen gün daha da artması, hattâ ilerde bunların Meclis'te çoğunluk sağlama ihtimali bile var. Kaygılanmamın nedeni, kolayca tahmin edilebileceği gibi, bunlardan birçoğunun Atatürk'e, demokrasiye ve laikliğe düşmanca bir tavır takınmaları. Korkarım, İmam-Hatip okulları "aydın" din adamı yetiştirmek şöyle dursun, aydın politikacı, dolayısıyla aydın "devlet adamı" yetiştirecek durumda değil. Bu da bu okullarda verilen eğitimin yapısı, kalitesi ve amacı konusunda yeterli ipuçları veriyor bize. Türban takmakta ayak direten avukat ve savcı adayı, anatomi derslerine girmeyi, erkek hastaları muayene etmeyi reddeden doktor hanımlar bu liselerden çıkmıyor mu? Derse yalnız başı sarılı değil, çarşafla girmeye kalkan öğretmenler nerede yetişiyor dersiniz? Bir fakülte bitirdikleri halde, bu davranışlarını bir "vicdan özgürlüğü" belirtisi gibi görecek kadar "dogmatik" kafalı olan bu insanların yetiştiği bu okullara birer "eğitim" kurumu demek mümkün mü? Hangi demokratik Batı ülkesinde bu tip insanlara rastlayabilirsiniz? Ne zamandır "beyin-yıkama"nın adı "eğitim" oldu? "Türkiye'de Eğitimin Sefaleti" başlığını taşıyan yazımda bu rezaleti teşhir etmeye çalıştığım için, bu konuda daha fazla söz söylemeye gerek görmüyorum.

Öyle sanıyorum ki, ülkemizin geleceği bakımından belki de en tehlikeli yobaz fidanlıkları "Kur'an Kursları". İlkokulu bitirmiş çocukların devam ettiği anlaşılan bu kursların tam birer "beyin-yıkama" kampı olduğu bence şüphe götürmez. Henüz değil düşünmesini, doğru dürüst okuyup yazmasını bile öğrenmemiş çocuklara hiç anlamadıkları bir dilde yazılmış bir kitabı okutup ezberletmenin "din"le ne gibi bir ilişkisi olabilir? Amaç onlarda sadece "Kur'an"a ve dolayısıyla dinimize karşı ilerde hiçbir şekilde sarsılmayacak bir saygı, hattâ korku uyandırmak. Hükmetme tutkusunun bundan daha ilkel, bundan daha "aşağılık" bir belirtisi olabileceğini sanmıyorum. Bazı totaliter ülkelerde "rejim düşmanı" sayılan ergin kişilerin –çeşitli baskı yöntemleri uygulanarak– beyinlerinin yıkandığını hepiniz duymuşsunuzdur, ama ne de olsa burada "ergin" kişiler söz konu-

su, dolayısıyla bu gibilerine yeni "inançlar" aşılamak o kadar kolay değil, zira bunu yapabilmek için önce "iradeleri"ni kırmak gerekiyor. Çok küçük yaştaki çocuklara birtakım dinî inançlar aşılamak ise son derece kolay, zira henüz nelerin *inanılmaya değer* olduğu, dolayısıyla nelere *inanmamak gerektiği* konusunda hiçbir deneyimi olmayan küçük çocuklar her türlü etkiye açıktır, dolayısıyla ana-babaları onları her istediklerine inandırabilirler.

Çocuklarını yobaz hocaların yönettiği "Kur'an kursları"na gönderen ana-babaların "iyi niyetle" hareket ettikleri şüphe götürmez, zira çoğunluğu saf ve bilgisiz olan bu tür ana-babalar dindarlığın iyi, hattâ gerekli olduğuna inanmış kişiler oldukları için, çocuklarının bir an önce "dinî" bir eğitim görmelerini isterler, hattâ bunu bir görev sayarlar. Oysa, Fransızların dediği gibi, "Cehenneme giden yol iyi niyet taşlarıyla döşenmiştir" Nitekim, ana-babalar daha kişilik kazanmamış, küçücük çocuklarını "cahil" hocaların eline terketmekle ne büyük bir "günah" işlediklerinin bile farkında değildirler. Bu çocukları henüz dünyayı yeni yeni tanımaya başladıkları bir yaşta "din eğitimi"ne tabi tutmaya kalkmak bence affedilemeyecek bir *suçtur*, dolayısıyla devletin bir an önce çocukları bu tür "vicdansız", hiç değilse "kafasız" ana-babaların tahakkümünden kurtarması gerekir, öyle değil mi? Ama, gelin görün ki, bizim devletimiz bu kursları yasaklamak şöyle dursun, hergün yenilerinin açılmasını nerdeyse teşvik ediyor. Efendim, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığının "denetimi" altındaymış! Acaba bu nasıl bir denetim, meraka değer? Buralarda okuyan çocuklarla yapılmış olan bir gazete röportajı bu zavallı çocukların kafalarının nasıl çarpıtıldığını anlatan tüyler ürpertici bir belge.[3] Çağdaş yaşama tümüyle yabancılaştırılmış, hattâ düşmanca bir tavır alan bu zavallı çocukların demokratik bir yaşam anlayışını benimsemeleri de imkânsız. İşin daha da korkunç yanı, sözümona "aydın" geçinenler arasında bile bu kursları savunanların bulunması. "Zorunlu" temel eğitimin 8 yıla çıkarılması için çaba gösterenlere karşı koyanların başında da gene bunlar geliyor.[4]

İslâm ülkeleri ve belki de Musevî toplumlar dışında küçü-

3 *Milliyet* gazetesi, 6.3.1991.
4 *A.Y.*

cük çocukların din eğitimi gördüklerini duymadım. Hiçbir peygamberin çocuklara hitap ettiğine dair de bir şey okumadım, zira din konusu "çocuk oyuncağı" değildir. Nitekim, bütün tarih boyunca din konusuna filozof ve ilâhiyatçı dediğimiz düşünme yetenekleri en çok gelişmiş insanların eğildiğini biliyoruz. Küçük çocukların dinî kavramları anlamaları bile mümkün değildir. Bu nedenle ben "Kur'an kursları"nın yobazların kendileri gibi yobaz yetiştirme amacıyla kurdukları birer "manevî tuzak" olduğuna inanıyorum. Hıristiyan ülkelerde "rahip"liği seçenlerin ancak normal bir lise eğitimi gördükten sonra İlâhiyat fakültelerinde okuduklarını ve oralarda köklü bir felsefe kültürü aldıklarını belirtmiştim. Bu ülkelerde küçük çocuklar bağlı oldukları din veya mezhebin temel inançlarını anababalarından öğrenirler; biraz daha dindar olan aileler çocuklarını haftada bir defa "Pazar Okulu"na kiliseye gönderirler, çocuklar da oradaki papazdan daha çok dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü gibi erdemlerin neden gerekli olduğunu öğrenir. Edindiğim genel izlenime göre bizdeki "Kur'an kursları"nda küçücük çocuklara Arapça Kur'an ezberletiliyor, bu arada onlara dilini bile anlayamadıkları birtakım "din dersleri" veriliyormuş. İşin daha da korkuncu, bu zavallı çocuklara "Şeriat" özlemlerinin aşılanmak istenmesi, böylece Atatürk'ün kurmuş olduğu Cumhuriyetten soğutulmaya, hattâ ona karşı düşmanca bir tavır almaya zorlanmaları. Bazı kurslarda çocuklara bir "düşmanlık andı" içirilmesi bu kursların ne kadar tehlikeli birer "beyin-yıkama" kampı olarak kullanıldığını gösteriyor. Bir de bu çocukların bir bölümünün buradan "İmam-Hatip" liselerine, oradan da üniversiteye geçtiğini düşünürseniz, neden bizde bu kadar "şeriatçı" yargıç, öğretmen, avukat, savcı, hattâ "rektör" çıktığını anlarsınız. "Şeriatçı Rektör", bu tür bir insan tipinin ortaya çıkabilmiş olmasını sizin aklınız alıyor mu?

Peki, Türkiye'yi içine düştüğü bu manevî bataktan çıkarmak mümkün mü?

Doğrusu bu konuda pek iyimser olduğumu söyleyemeyeceğim. Gün geçmiyor ki, gazetelerde bu konuda eleştiri ve şikâyet yazıları çıkmasın. Ama kendilerini çirkin bir iktidar kavgasına kaptırmış olan dinci politikacılarımızdan hiçbirinin bu

uyarılara kulak astığı yok. Demokrasiye ve laikliğe bağlı olduklarını söyleyenler de ne Kur'an kurslarını kapatmayı, ne de İmam-Hatip okullarının sayısını azaltmayı düşünüyorlar. Hattâ durmadan bunlara yenilerini ekliyorlar. Türkiye'yi sözünü ettiğim bataktan çıkarmanın tek çaresi, dinci politikacılarımızın kafa yapısını değiştirmek, ama ne yazık ki bu da –hiç değilse şimdilik– "imkânsız" görünüyor.

İçinden çıkamadığım sorun şu: "Dinci" politikacılarımızı eğitebilir miyiz? Bu soru karşısında "can çıkmayınca huy çıkmaz" kötümserliğine kapılmamak elde değil. Bütün bu yazıp çizdiklerimiz birer "yakınma"dan ibaret kalacaksa, yazıp çizmenin de bir anlamı kalmıyor. Tek umudumuz şu: Biz Atatürkçüler susmayıp sesimizi yükseltirsek, belki yeni kuşaklar içinden de yeni Atatürkçüler çıkabilir.

İnşallah bu da bir "züğürt teselli" olarak kalmaz!

*Demokrasi İçin Eğitim**

Bir anlamda 'demokrasi' toplum yaşamını ilgilendiren her sorunun tam bir fikir özgürlüğü içinde tartışılıp karara bağlandığı bir toplum düzeninin adıdır. Böyle bir toplumda hoşgörüsüzlüğe ve onun eyleme dönüşmesi demek olan bağnazlığa (fanatizm) yer yoktur. Burada herkes her düşündüğünü özgürce fikir piyasasına sunabilir; ticarette olduğu gibi, fikir-piyasasında da malını satmak için her türlü reklâm ve propaganda serbesttir. Ancak hiç kimse fikirlerini başkalarına zorla kabul ettirmeye kalkışamayacağı gibi, devlet de bazı fikirlere arka çıkıp onları koruması altına alamaz. Hattâ devletin bu konuda bir çeşit kalite-denetim mekanizması geliştirerek yurttaşları "yanlış" fikirlerden korumaya kalkması da söz konusu olamaz. Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, değerliyi değersizden ayırdetmek bireylerin sorumluluğuna bırakılmıştır, dolayısıyla devlet bu konuda hakem rolü oynamaya bile kalkamaz.

Bunun nedeni açıktır: Devlet hükümetler tarafından yönetildiğine, hükümetler de –zaman zaman değişen– bireylerden oluştuğuna göre, fikir piyasasında devlete kalite denetimi veya hakemlik görevi tanımak, sonunda iktidarda bulunanların bu piyasayı kendi tercihleri doğrultusunda yöneltmelerine yolaçabilir. Nitekim, bizim daha emekleme aşamasında olan demokrasimizde iktidardakiler "çarpık" ideolojilerden sözedebilmekte ve bu tür ideolojilerin yandaşları cezalandırılıp hapse atılabilmektedir. Ülkemizde hâlâ "fikir suçu"ndan dem vurulması birçoklarının demokrasinin temel taşı olan "düşünme özgürlü-

* ÇYDD'nin çıkardığı *"Çağdaş Kültürümüz"* başlıklı derlemede yayımlanmıştır.

ğü" ilkesini anlamadıklarını, daha doğrusu içlerine sindiremediklerini gösteriyor.

Demokrasi ve Totaliter İdeolojiler

Politik bir yaşam biçimi olarak demokrasinin, ilk şekliyle eski Yunan sitelerinde doğduğunu biliyoruz. Toplumu ilgilendiren her *pratik* sorunun yurttaşlar arasında serbestçe tartılışıp karara bağlanmasını öngören bu sitelerde (Isparta dışında) *felsefe ve bilim*[1] dediğimiz *düşünsel* uğraşların da göz kamaştırıcı bir serpilmesine tanık oluyoruz. Günümüz demokrasilerinde, *her* fikrin korkusuzca ortaya atılıp tartışılması, hattâ totaliter ideolojileri savunan partiler kurulmasına izin verilmesi bu tutumun bir kanıtıdır. Demokrasiler *fikir-özgürlüğünün* mutlu bir toplum yaşamı için temel-değer olduğu inancına dayandıklarından, özleri gereği *her görüşe açık olmak* zorundadırlar; ancak kendi varlıklarını ortadan kaldırmaya yönelik *davranışlara* izin vermezler. İster teorik ister pratik alanda olsun, doğru'nun her normal yetişkin insanın katılabileceği bir araştırma ve tartışma havası içinde bulunabileceği varsayımına dayanır demokrasi. Oysa, tek-tanrıcı dinlerde olduğu gibi, Komünizm, Faşizm ve Nazizm gibi totaliter ideolojilerde doğruların özel, nerdeyse insan-üstü yeteneklerle donatılmış kişiler tarafından bulunduğu, dolayısıyla bu yeteneklerden yoksun olan sıradan insanların bunları fazla kurcalamadan kabul etmesi gerektiği kanısı egemendir. Gerçi bu ideolojileri üretenler akla-yakın görünen bazı kanıtlar da ileri sürerler, ancak en çok başvurdukları ikna araçları (insanların duygularını etkilemeye yönelik) retorik, propaganda, hattâ gerektiğinde beyin-yıkama türünden yöntemlerdir. Bu açıdan bakıldığında, adı geçen bu ideolojilerin bilimsel düşünüşün hızla yaygınlaştığı bir dönemde, yani yüzyılımızın ilk çeyreğinde ortaya çıkıp taraftar bulması bir *anachronism* gibi

1 Bugün 'felsefe' ve 'bilim' diye iki ayrı sözcük kullandığımız için, birçokları bu sözcüklerin özce farklı fikir uğraşlarını dile getirdiğini düşünür. Oysa, biz bu kanıda değiliz, zira başlangıçtan 19.yy. sonlarına kadar felsefe, "doğruyu arama" veya "bilgi edinme" amacına yönelik her tür düşünsel çabayı dile getiriyor. (Bk: "Tarihsel Bakımdan Felsefe ve Bilim")

görünebilir. Bu garip durumun şöyle açıklanabileceğini sanıyorum: Gerçi bilim gittikçe artan bir hızla gelişmektedir, ama "bilimsel düşünüş" alışkanlıkları genellikle *bilgi-üretenlere* inhisar etmekte, bu bilgileri *tüketen* geniş halk yığınlarına pek geçememektedir. Bunda genel eğitim sisteminin iyi işlemeyişinin de büyük rolü olduğu şüphe götürmez. Nitekim, bugün bile genellikle eğitimin amacının bilgi-aktarma'dan ibaret olduğu sanılmakta, bilgilerin nasıl üretildiği ve denetlendiği, bu arada herhangi bir iddianın bilgi sıfatına lâyık olabilmesi için ne tür şartları yerine getirmesi gerektiği konusunda yeterince bilgi verilmemektedir. Sözün kısası, eğitim sistemi asıl üzerinde durulması gereken *aydınlatma* görevini yerine getirememektedir. Yoksa Almanya gibi bilgi üretiminde birinci sırada yeralan, üstelik çok köklü bir felsefe ve bilim geleneği olan bir ülkenin Hitler gibi bir şarlatanın arkasından gitmiş olmasını anlamak mümkün değildir. Gerçi Almanya o zamanlar dünyanın en çok Nobel ödülü kazanmış ülkesiydi, ama unutmayalım ki, Hitler'in arkasından gidenlerin ezici çoğunluğu kültürsüz halk yığınlarıydı. Onu açıkça destekleyen fikir adamı yok denecek kadar azdı. Aynı durum İtalya ve Rusya için de söz konusu: Almanya'da olduğu gibi, bu iki ülkede de Birinci Dünya Savaşı'nın arkada bıraktığı binbir problemle boğuşmakta olan halk yığınları bezginlik ve umutsuzluk içinde birer "kurtarıcı" bekliyor gibiydiler, dolayısıyla onlara mutluluk vâdeden her ideolojiyi kabule hazır durumdaydılar. Nasıl Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasında filizlendiyse, günümüzün totaliter ideolojileri de Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı umutsuzluk toprağı üzerinde boy atmışlardır. Bu söylediklerim günümüzün birçok geri kalmış ülkesi için de geçerli: Problemlerine acele çözümler arayan bilgisiz ve rasyonel düşünme yöntemlerinden habersiz halk yığınları her zaman totaliter ideolojilerin ağına düşme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

Tek-tanrıcı dinler gibi günümüz totaliter ideolojilerinin yayılma yöntemleri aynıdır: Her türlü retorik araçtan yararlanarak saf halk yığınlarına kurtuluş için tek çıkar yolun, sundukları mutluluk reçetelerine harfiyen uyulması gerektiğini telkin etmek! Bu telkin zamanla sistemli bir propagandaya, en sonunda

beyin-yıkamaya dönüşür. Bu yöntemlerinde işe yaramadığı durumlarda ideolojiye karşı çıkanlar daha sert yöntemlerle susturulmaya çalışılır, daha da olmazsa yokedilir. İnsanlığı kurtarma vadiyle halkın gözünü boyayan ideolojilerin sonunda korkunç birer yıldırma ve işkence mekanizmasına dönüşmeleri kaçınılmaz görünüyor. Çok şükür ki, bunlardan ilk ikisi Batı demokrasilerine savaşta yenik düşerek ortadan kalkmış, içlerinde her bakımdan en güçlü olanı, hattâ bir ara bütün dünyayı ele geçirebileceğinden korkulanı, kırk beş yıl süren bir soğuk savaş döneminden sonra kendiliğinden çökmeye yüz tutmuştur. Bütün özgür dünyaya rahat bir nefes aldıran, ama daha da önemlisi, bugüne kadar bu ideolojinin demir pençesi altında inlemiş olan milyonlarca insana sevinç çığlıkları attırtan bu gelişmeler aynı zamanda demokratik ideolojinin zaferini de simgeliyor. Demokrasinin bu zaferini "bilimsel" (yani akla ve sağduyuya dayanan) düşünüşün, "özlemsel" (yani duygulara dayanan) düşünüşü yenmesi diye de görmek mümkün. Bu vesile ile bir daha anlaşılmıştır ki, özlemlerini gerçekleştirmek için aklın ışığından başka yöntemlere başvuranlar daima hayâl-kırıklığına uğrayacaklardır.

Gerçekten de demokratik ideoloji temelde insanların bütün pratik sorunlarını bir çırpıda çözecek, dolayısıyla onları tam mutluluğa erdirecek reçetelerin bulunmadığı, her bir sorunu tek başına ele alıp çözmeye çalışmak gerektiği inancına dayanır. Nitekim, tıpta uygulanan yöntem budur. Ancak, bütün dertlere devâ ilâç veya tedavi yöntemleri bulduklarını iddia eden şarlatanlar olduğu gibi, bütün sosyal dertleri kısa sürede ortadan kaldıracaklarını iddia eden kişiler de vardır. Ne yazık ki, her iki halde de uygulanan tedavi yöntemleri şikâyet konusu hastalıkları iyileştiremediği gibi, onlara daha beter olan yenilerini eklemekten başka bir işe yaramamaktadır. Bunun en ibret verici örneği komünist Rusya'dır: İnsanlara bir "dünya cenneti" vaadeden Marxci deoloji bu ülkede sonunda korkunç bir "polis devleti" yaratmıştır. Sosyal sorunlara teker teker yaklaşılması, her birinin çözümü için bütün uzman kişilerin görüşüne başvurulması, bunlardan çoğunluğun onayladığı çözüm yönteminin uygulanması, iyi sonuç alındığı takdirde uygula-

maya devam edilmesi, alınamadığı takdirde gene uzmanların önereceği yeni bir yönteme başvurulması, hep teorik bilimlerde uygulanan yöntemlerin benzerleridir. Sözün kısası, burada da 'deneme' ve 'yanılma' sözcükleriyle dile getirilen bir işlemler dizisi işbaşındadır, dolayısıyla dogmacı bir inatçılığa yer yoktur.

Görüldüğü gibi, demokratik ideoloji, "Tanrı buyruğu" oldukları iddiasıyla ortaya çıkan büyük dinlerin ve bir çeşit "fikir şarlatanlığı" sayabileceğimiz totaliter ideolojilerin tersine, "bilimsel düşünüş"ü kendisine kılavuz yapmış olan bir ideoloji. İşte bu noktada, Atatürk'ün o ünlü "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" sözünün anlamı ve önemi daha belirginleşiyor. Gerçekten de Atatürk, kendisi bir bilim adamı olmadığı halde, o engin sezgisiyle bilimsel düşünüşün yalnız teknolojide değil, sosyal sorunların çözümünde de tek güvenilir kılavuz olduğunu görüp anlamış, bu nedenle de uygar ve mutlu bir toplum yaratabilmek için her şeyden önce halkı aydınlatmak, yani onu yüzyılların birikimi olan her türlü akıl-dışı inançtan kurtarıp rasyonel düşünme yöntemlerine alıştırmak gerektiğini her fırsatta vurgulamıştır. Gerçekten de demokrasi ancak *aydın* kişilerin benimseyebileceği ve yaşatabileceği bir ideolojidir.

Demokrasi ve Laiklik

Ancak, yüzyıllar süren bir felsefî ve bilimsel düşünüş geleneğinin ürünü olan demokrasi idealini bizimkisi gibi bu geleneğin uzun süre dışında kalmış bir ulusun insanlarına benimsetmenin ne kadar zor olduğu da bellidir. Unutmayalım ki, Atatürk zamanına kadar –Japonya da dahil– hiçbir Doğu ülkesi bu ideolojiyi benimseme cesaretini gösterememiştir. Özellikle İslâm dinine ve geleneklerine bağlı bir ülkede bunun çok güç olacağı tahmin edilebilirdi. Bu nedenle Atatürk ilk iş olarak devleti laikleştirmenin gerekli olduğunu görmekte gecikmedi. Halifeliğin kaldırılması bunun ilk adımı olacak, ardından "öğretim birliği" yasasıyla medrese eğitimine son verilmesi gele-

cekti. Atatürk bununla da yetinilemeyeceğini anlamış olmalı ki, zamanla okullardan "din derslerini" de kaldırttı. Bu uygulamada bazı Batı ülkelerinden de ileri gittiği açıktır. Nitekim, Atatürk'ün bu davranışı dinci çevrelerce eleştiri konusu yapılmıştır, bugün de yapılmaktadır. Ancak son yıllarda başkaldıran gerici akımlar, bu arada pervasızca dile getirilen "şeriat" özlemleri, hattâ demokratik yoldan bu özlemin gerçekleştirilebileceği umutları Atatürk'ün bu konuda ne kadarı ileri görüşlü olduğunu kanıtlamıştır. Gerçekten de Atatürk, nüfusunun ezici çoğunluğunun daha okuma-yazma bilmediği, okumuşlarının bile bilimsel düşünme alışkanlıklarından yoksun olduğu bir toplumda cahil hocaların eline bırakılacak bir din eğitiminin laik-demokratik bir toplum anlayışının yerleşmesi bakımından ne büyük sakıncalar doğurabileceğini görebiliyordu.

Batı'da din kurumu hiçbir zaman –Ortaçağ'ın en karanlık dönemlerinde bile– politik güce (yani devlete) hâkim olmamıştır. Bu iki güç bazan birbirlerini desteklemişlerse de, aralarında bir gerginlik daima sürüp gitmiştir. Bizde ise bunun tam tersi geçerlidir, zira devletin başı (sultan) aynı zamanda dinin de başı (halife)dır. Bu bir. Kaldı ki, demokratik ideoloji Batılıların kendi düşünsel çabaları sonunda üretip geliştirdikleri bir yaşama ideali idi, dolayısıyla köklü bir felsefî-bilimsel düşünme geleneğine dayanan bu idealin, yetki sınırlarını çok iyi bilen din kurumu tarafından tehdit edilmesi söz konusu değildi. Daha da önemlisi, Batı ülkelerinde din eğitiminin –ister serbest ister zorunlu olsun– hepsi yüksek öğrenim görmüş, bu arada esaslı bir felsefe eğitiminden geçmiş ilâhiyatçılar tarafından yapılmasıdır. Oysa bu ülkelerde önce formel bir lise eğitimi görmeden İlâhiyat okumak mümkün değildir, bu nedenle oralardaki din adamlarının kültür seviyesi bir hayli yüksektir. Ortaçağ başlarından beri din adamları arasından yalnız pekçok filozof değil, yüzlerce değerli bilim adamı yetişmiş olması da başka türlü açıklanamaz. Bunlar arasında doğrudan doğruya bilime büyük katkıları olanlar bulunduğu gibi, hayatlarını bilimsel araştırma hevesini halk tabakalarına yayma işine adayanlar da çoktur. Sözün kısası, Batı ülkelerindeki saygın din adamları artık "bilimsel düşünüşe" karşı çıkmayı akıllarının ucundan geçireme-

yecek kadar "aydın" kişilerdir, dolayısıyla bu ülkelerde din eğitimi kayda değer ayrılık ve düşmanlıklara yol açmamıştır. Zaten toplumun genel kültür seviyesi de buna izin vermez. Nitekim, 1925'te ABD'nin Tennessee eyaletinde patlak veren "Scopes davası" gibi tek tük olayların dışında, bu ülkelerde yobazlık ve bağnazlık belirtisi sayılabilecek olaylara pek rastlanmaması bunun bir kanıtı olsa gerektir. Bugün Batı'da din adamları bilim karşısında saldırgan, eleştirici bir tavır takınmaktan özenle kaçınmaktadırlar. Bilimsel bazı teorileri din açısından eleştirenler çıkmıyor değil, ancak bunlar da eleştirilerini genel kurallara uygun biçimde yapmak zorunda olduklarını biliyorlar. Böylece İngiltere, Almanya, Danimarka ve Norveç gibi ülkeler okullarında din dersleri verilmesinde de hiçbir sakınca görmemektedirler. Kültür düzeyi çok yüksek olan bu tür ülkelerin laiklik ilkesini anayasalarında ayrıca belirtmelerine bile gerek yoktur, zira kişinin inanma ve düşünme özgürlüğünün hiçbir nedenle ve kimse tarafından kısıtlanamayacağı ilkesi bu toplumların iliklerine işlemiş gibidir, o kadar ki, bunun toplumsal yaşayışın temel görgü kuralı haline gelmiş olduğu bile söylenebilir.

Şimdi bir de bizdeki duruma bakalım:

"Resmen" laik olan Türkiye'de, özellikle Ramazan ayında oruç tutmayan ve namaz kılmayanlara nerdeyse "suçlu" gözüyle bakılmakta, bu gibilere hakaret edilmekte, hattâ saldırılmaktadır. Son zamanlarda birçok aydınımızın –laiklik taraftarı oldukları için– öldürülmesi bu tutumun en aşırı belirtileridir. Aynı tutumun bir başka görüntüsü de sakal bırakarak, takke giyerek veya türban takarak dindarlık sergilemeye yeltenenlerin davranışları. Şimdi de bazı üniversiteli genç kızlarımız "biz başörtüsüz derslere girmeyiz!" diye tutturmuşlar. Neden? "Din bir kadının başörtüsüz gezmesini yasaklıyormuş" da, ondan! İşin asıl ilginç yönü, bunların tipik bir "yobazlık" örneği olan bu davranışlarını "vicdan özgürlüğü" adına haklı göstermeye kalkışmaları! Çok eski bir çağda, o zamanın ilkel bir toplumu için konulmuş basit bir görgü kuralını bile dokunulmaz bir buyruk (bir tabu) gibi gören bu kişilerin bir "bilim yuvası" olan üniversitede işleri ne? Bunlar değil görgü kurallarının, ahlâk

kurallarının, hattâ yasaların, hattâ anayasaların zamanla değiştiğini de mi bilmiyorlar? Liseyi bitirmiş bir insanın bunları bilmemesi imkânsız. Kaldı ki, bugün pek çok toplum için geçerli görgü kurallarına göre, cami ve kilise gibi "kutsal" sayılan yerlere her türlü kıyafetle (örneğin mayo veya şortla) girilemez, resmî bir törene, bir baloya, hattâ konsere giderken bile özel bir biçimde giyinmek gerekir. Aynı görgü kuralları gereği okullara, hükümet dairelerine "başı açık" girilir. Bu genç kızlarımız bunu da mı bilmiyorlar? Şüphesiz biliyorlar, ama maksat dindarlıklarını sergileme fırsatı yaratıp etrafındakiler üzerinde mânevi bir baskı yaratmak olduğu için, bilmezden geliyorlar.

Ama burada asıl üzerinde durulması gereken soru şu:

Kendi vicdanlarını dinin yalnız dogmalarına değil, basit görgü kurallarına bile tutsak etmeyi "vicdan özgürlüğü" sanacak kadar düşünme fukarası olan bu insanlar nerede yetişti?

Atatürk döneminde insanın hayâlinden bile geçiremeyeceği bu tür davranışlara yakın zamanlara kadar rastlanmadığına göre, bunun sorumlusu olsa olsa ya İmam-Hatip okulları, veya "zorunlu" din dersleri olabilir. Şimdi Atatürk'ün medreseleri kapatmak ve okullardan din derslerini kaldırtmakta ne kadar haklı olduğu daha iyi anlaşılıyor. Onun eğitim ideali –bütün uygar Batı ülkelerinde olduğu gibi– "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" kuşaklar yetiştirmekti. Bu ise katıksız bir bilim öğretimiyle gerçekleştirilebilirdi. Yukarda da belirttiğim gibi, köklü felsefî ve bilimsel bir düşünme geleneği olmayan ülkemizde yobazlığın –dindarlık kisvesi altında– ilk fırsatta başını kaldırma tehlikesi vardı. Nitekim bu tehlike bugün gelip çatmıştır ve daha şimdiden başa çıkılması zor boyutlara varmıştır. Bugün nasıl kentlerimiz hızlı bir "köyleşme" sürecine maruz bulunuyorsa, eğitim sistemimiz de tehlikeli bir "yobazlaşma" sürecine girmiş bulunuyor.

Başka yazılarımda belirtmeye çalıştığım gibi, bugün okullarımızda –tam sekiz yıl boyunca– okutulmakta olan "din dersleri" son derece ilkel ve çağ-dışı olup bu derslerin çocuklara dogmacılığı aşılamaktan, dolayısıyla onları bilimsel düşünüş alışkanlıklarından koparmaktan başka bir işe yarayacağını sanmıyorum. İmam-Hatip okullarının ise, din adamı yetiştirme gö-

revini bir yana bırakıp, üniversitelere giriş için bir atlama tahtası haline geldiklerini biliyoruz. Hiçbir şekilde lise dengi sayılamayacak olan bu okulları bitirenlere üniversiteye girme hakkı verilmiş olması şark kurnazlığının akıl almaz bir mârifetidir. Batı ülkeleri din adamı olacaklara bile normal liselerden çıkmış olmayı şart koşarken, biz tutmuş İmam-Hatip okullarını bitirenlere üniversitelerimizin kapılarını açmışız. Böylece "aydın" din adamı yetiştirme vaadiyle kurulan bu okullar, "lise" adı verilerek, "yobaz" doktor, mühendis ve devlet memuru yetiştiren fidanlıklara dönüştürülmüştür.

İş bu kadarla kalsa, yine iyi. Bir gazete röportajından öğrendiklerimiz doğru ise,[2] İmam-Hatip okulları bir zamandır Ku'ran kurslarını bitirenleri de alıyormuş. Böylece ortaokul eğitiminden bile geçmemiş ve Kur'an'ı (manasını bile anlamadan) ezberlemiş olmanın dışında pek bir bilgisi olmayan binlerce çocuk bu defa İmam-Hatip okullarını atlama tahtası yaparak üniversiteye girme şansını elde etmiş oluyor ki, böyle bir uygulamanın neresinden bakarsanız bakınız, "kabul edilemez" olduğunu görmemek mümkün değildir.

"Ağaç yaşken eğilir" derler. Şeriat heveslilerinin bu gerçeği çok iyi anladıkları ve başarıyla uyguladıkları Kur'an kurslarında okuyan çocukların bazı sözlerinden açıkça anlaşılıyor. Daha bilimin ışığını alma fırsatı bulamadan beyinleri yüzyıllar öncesinin ilkel bir toplumu için belki yararlı sayılabilecek dogmalarla yıkanan bu çocuklar İmam-Hatip okullarından geçip üniversiteye girerlerse, bunların oradan demokratik bir toplum için gerekli "aydın" kişiler olarak çıkmalarını bekleyebilir misiniz? Öğrenmeyi *bellemek*, bilgi edinmeyi bazı sözleri *ezberlemek*, dolayısıyla bilgili olmayı kafalarını bölük-pörçük bir sürü ansiklopedik bilgiyle doldurmak şeklinde algılayan, eğitimleri boyunca hep kitapların yazdıklarını veya öğretmenlerin anlattıklarını sorup araştırmadan bellemeye alışmış olan, eleştirme ve tartışma nedir bilmeyen, sözün kısası "bilimsel düşünüş"ten birazcık olsun nasibini almamış olan bu zavallı çocukların demokratik bir yaşam tarzına ayak uydurmaları mümkün mü? Yazımın başından beri vurgulamaya çalıştığım gibi, demokrasi

[2] Bk: Kur'an Kursları Çığ Gibi Büyüyor, *Milliyet* gazetesi 25 Şubat 1990.

hiç değilse seçkinler (elit) katmanının, ama özellikle eğitici ve yönetici kadroların "aydınlar"dan oluştuğu bir toplumda sağlam temeller üzerine oturabilir. "Aydın" ise her tür yerleşmiş inançları gözden geçirmeye, dolayısıyla değiştirmeye hazır, her yeniliğe açık, araştırıcı, soruşturucu, eleştirici bir kafa yapısında olan, bilimsel olanlar da dahil, hiçbir doğruyu dogmalaştırmayan, bu nedenle kendi inançlarını başkalarına zorla kabul ettirmeye kalkmayan, dolayısıyla paylaşmadığı görüşleri de hoşgörüyle karşılayan kişi demektir. Atatürk de bu niteliklerle yetişmiş bir kuşağın cumhuriyeti, yani demokrasiyi yaşatabileceğine inanıyordu. Onun bu inancında da ne kadar haklı olduğunu son yıllarda şeriat heveslilerinin sayısının hızla artmasından anlıyoruz. Evet, bunlar nerede yetişti?

Bugün genç demokrasimizi tehdit eden en büyük tehlike şüphesiz devletin önemli yönetim kadrolarına kadar sızmış olan ve bugünkü iktidardan teşvik ve cesaret aldığı anlaşılan militan dincilerdir. Bunların İran'dakine benzer çağ-dışı bir İslâm Cumhuriyetine özendikleri kuşkusunu uyandıran gelişmeler karşısında yalnız laiklik ilkesi bakımından değil, demokrasinin tümü açısından kaygıya kapılmamak imkânsız. Gerçi bugün yalnız İslâm dünyasında değil, ABD gibi bazı Hıristiyan Batı ülkelerinde de "revivalism" denilen bir tür "dini canlandırma" hareketlerine rastlanıyor; ancak bu tür hareketler –eskiden yeni "tarikatlar"ın kurulmasında olduğu gibi– kendi istekleriyle biraraya gelmiş bireylerin oluşturduğu "din kulübleri"nin kuruluşuna yolaçmakta, ama hiçbir zaman toplumun tümünü dindarlaştırmaya yönelik militan (savaşçı) bir biçim almamaktadır. Demokrasinin sınırsız hoşgörüsünden yararlanan bu tür hareketlerin hiçbirisi siyasal gücü ele geçirmeyi düşünmediğinden, demokrasi için herhangi bir tehlike oluşturmamaktadır. Nitekim, en katıksız biçimiyle komünist toplumcuklar sayabileceğimiz Kibbutz'lar İsrail'de demokratik düzenle iç içe yaşamaktadır. Bu tür toplumcukların binbir çeşidine ABD'de de rastlanıyor.

Ancak bizde durum çok farklı: Bizde "şeriatçılık" tüm toplumu kendi inançları doğrultusunda dindarlaştırma amacına yönelik politik bir hareket niteliğini taşıyor. Şeriatçı kadroların

devletin en yüksek mevkilerine kadar sızmış olmaları ve devletçe desteklenmeleri demokrasimizin geleceği bakımından kaygılarımızı büsbütün arttırıyor[3]. Gördüğüm kadarıyla, bugün "militan" bir hal almış olan şeriatçılık akımı bizde yalnız laikliği değil, tümüyle demokrasiyi tehdit eden bir güce ulaşmıştır. Son günlerde aydınlarımızın yapmak zorunda kaldıkları "demokrasiye bağlılık" gösterileri tehlikenin ne boyutlara ulaştığının bir göstergesidir. Bugün iktidarı ellerinde tutanların bu gösterileri gereksiz bir "karamsarlık" belirtisi gibi göstermeye çalışmaları, ayrıca her türlü kuşkuyu üzerlerinden atmak için arada bir (ama özellikle resmi bayramlarda) laikliğe, demokrasiye, hattâ Atatürk'e bağlılıklarını belirtmeleri yaklaşan tehlikeyi önlemek için yeterli değildir. Eğer bu kişiler laiklik düşmanı hareketlerin demokrasi için bir tehlike oluşturmadığına içtenlikle inanıyorlarsa, "gaflet" içindedirler, zira daha çocukluktan başlayarak kafaları İslâmın katı dogmalarıyla doldurulan bir kuşağın ilerde şeriat düzenini geri getirmek istemeyeceğini kimse garanti edemez. Uygar Batı toplumlarında din, uzun bir olgunlaşma süreci sonunda bütün dogmatik katılıklarından arınmış, dolayısıyla iç huzuruna kavuşmak isteyenlerin başvurduğu bir tür "manevî hobby" haline gelmiştir. Dolayısıyla oralarda dindar bir kimsenin kiliseye gitmiyor diye komşusunu kınaması bile söz konusu değildir. Bizde ise hâlâ ilâhiyat profesörleri kimlerin cennete gidip gidemeyeceğini tartışmaktadırlar. Türban ve kadavra olayları bizde dinin –aradan sanki bunca yüzyıl geçmemiş gibi– çağın ne kadar gerisinde kaldığını, laik-demokratik yaşama idealini savunmaktan başka bir "günah"ı olmayan bunca aydının öldürülmüş olması ise yobazlık ve bağnazlığın ne boyutlara vardığını göstermektedir.[4] Süleyman Ateş gibi bir ilâhiyat profesörünü bile "İslâmın hoşgörülü bir yorumunu yaptı" diye ölümle tehdit edenler nasıl, nerede yetiştiler ve bu cesareti nereden buluyorlar dersiniz?

Laik demokrasiye bağlı aydın çevrelerde haklı bir kaygı

3 Tüm toplumu "Müslümanlaştırma" çabalarının ne kadar sistemli ve kapsamlı bir biçimde yürütüldüğünü *Cumhuriyet*'te yeni çıkan bir araştırma bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor. Bk: 18. 11. 1990, s.15.

4 Bk: Hüseyin Batuhan: "Hoşgörüsüzlüğün 'Yaylım Ateşçileri," *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1990, s.2.

uyandıran bu gelişmeler karşısında ne yapılabilir? Bunun için ilk başta tüm eğitim sistemini yeniden laikleştirmek, yani Atatürk dönemindeki yapısına kavuşturmak gerekeceği şüphe götürmez. Ancak bununla da yetinilemeyeceği, laik eğitimi de kökünden yenilemek gerektiği kanısındayım.

Eğitimde Nasıl Bir Reforma Gidilmeli?

Atatürkçü bir kadronun iktidara gelmesi halinde, modern demokratik yaşama tam anlamıyla ayak uydurabilecek bir gençliğin eğitimi için aşağıda ana çizgilerini belirttiğim yeniliklerin yapılmasının gerekli olduğuna inanıyorum.

Gördüğüm kadarıyla, bugün okullarımızda yürütülmekte olan bilim eğitiminin temel kusuru, başkalarının üretmiş oldukları bazı bilgileri bölük-pörçük *belletmeye* yönelik olması, dolayısıyla bu bilgilerin üretim ve denetim süreçleri hakkında öğrencilere bilgi verilmemesi, böylece onların bilim karşısında pasif ve dogmatik bir tavır takınmaya itelenmesi. *Ezbercilik* denen kötü alışkanlığın doğmasına yolaçan bu öğretim tarzının ancak şu şekilde değiştirilebileceğine inanıyorum:

a) Her zaman her konuya problemlerle girilmelidir, zira bilim merak dediğimiz anlama veya açıklama arzusundan doğduğuna göre, *merak uyandırmak* öğretmenin ilk işi olmak gerekir. Bunun için de öğrencilere bir tür *soru-sorma* alıştırmaları yaptırılmalıdır. Bizde ise hep *cevap-verme*'ye önem verilmektedir. Oysa insan zekâsının asıl yaratıcı yönü sıradan insanın hiçbir zaman düşünemediği sorular sormasıyla açığa vurur kendini.

b) Öğrencilere hiçbir zaman hazırlop bilgiler verilmemeli, dolayısıyla (konu ne olursa olsun) sorulan bir soruya ilkin onların cevap araması istenmelidir. Başka bir deyişle, çocuklara cevap arama (dolayısıyla araştırma) sürecinin nasıl olduğu (başlangıçta basit örnekler üzerinde) iş başında öğretilmelidir. Verilecek çeşitli cevaplardan hangisinin doğru olduğunun araştırılması ikinci aşamayı oluşturacaktır. Burada öğretmenin sadece hakemlik görevi yapması, gerektiğinde tartışmayı yönlen-

dirmesi, ancak doğru cevabın çocuklar tarafından bulunamaması halinde işe karışması, ayrıca kendisinin belirttiği cevabın doğru olup olmadığının nasıl *denetleneceğini* onlara göstermesi gerekir.

c) Her sorunun doğru cevabının öğrenciler tarafından bulunamayacağı şüphe götürmez; ancak gene de onları cevap aramaya zorlamak hem onları daima aktif bir tavır almaya alıştırmak, hem de yeni bir doğruluk bulmanın ne kadar güç bir iş olduğunu görmelerini sağlamak bakımından son derece önemlidir. Özellikle öğretmenin önemli (çığır-açıcı) bilimsel teorilerin ne gibi bir bilme ihtiyacından doğduklarını, kimler tarafından, nasıl geliştirildiklerini, ne tür tartışmalara yolaçtıklarını, doğru diye kabul edilinceye kadar hangi denetleme aşamalarından geçtiklerini anlatması gerekir. Böylece öğrencilere bilgi üretiminin birçok kişinin katıldığı bir araştırma ve geliştirme süreci olduğu, bazılarının yaratıcı buluşları, bazılarının ise denetleyici eleştirileriyle bu sürece katkıda bulunduğu somut tarihsel örnekler üzerinde gösterilmelidir. Bu arada öğretmenin bugün en sağlam, en iyi temellendirilmiş gibi görünen (dolayısıyla okul kitaplarında yeralan) bilimsel teorilerin bile ilerde değişebileceğini, hattâ büsbütün terkedilebileceğini –gene bilim tarihinden örnekler vererek– belirtmesinde yarar vardır, zira böylece öğrenciler kendilerine öğretilenler karşısında dogmatik bir tavır almaktan korunmuş olurlar. Sözün kısası, öğrenciler "her şeyin her zaman *tartışılabilir* olduğunu", bilimde ilerlemenin de ancak bu şekilde sağlanabileceğini anlamalıdırlar.

d) Bilimlerin tarihsel gelişmelerini tanıtmak dogmatik bir bilim anlayışını önlemek bakımından ne kadar önemli ise, bilime büyük katkıda bulunmuş olan (Copernicus, Kepler, Galilei, Newton, Faraday, Darwin, Planck, Einstein ve Bohr gibi) bilim adamlarının *yaşam öyküleri* hakkında bilgi vermek de, çocuklarda araştırma hevesi uyandırmasa bile, bilimlere karşı içten bir ilgi ve sempati uyandırmak bakımından o derece önemlidir. Böylece onlar kimin tarafından ve ne zaman ortaya konmuş olduğunu bile bilmedikleri birtakım söz veya formülleri istemeyerek ezberlemek yerine, onları severek öğreneceklerdir. Eserlerini severek okuduğumuz yazarların, müziklerini heyecanla

dinlediğimiz kompozitörlerin, resim veya heykellerini hayranlıkla seyrettiğimiz sanatçıların yaşam öyküleri bizim için ne kadar ilginç ise, büyük bilginlerinkiler de çocuklara o kadar ilginç gelecek, dolayısıyla onları bilimlere daha bir sempatiyle yaklaşmaya yüreklendirecektir. Oysa bugün uygulanmakta olan eğitim sistemi çocukları her türlü bilgiden soğutacak niteliktedir.

e) Dogmacılık "Kara Kaplı Kitabın yazdıkları (dolayısıyla öğretmenin söyledikleri) doğrudur" varsayımından kaynaklanır. Dolayısıyla öğretmenin sadece, "ders kitabına dayalı" bir öğretim tarzından dikkatle kaçınması, hattâ her fırsatta öğrencilerinden kitapta yazılı olanları ve kendisinin derste söylediklerini *eleştirmelerini* istemesi çok faydalı olur. Böylece hem çocuklar kendi akıllarına güvenmeyi öğrenecekler, hem de *öğrenme*nin yazılan ve söylenenleri *bellemek* demek olmadığını anlayacaklardır. "Emre itaat", "büyüklerin dediklerini dinleme" gibi "millî" alışkanlıklarımız olduğunu gözönünde tutarak, çocuklarımıza "bağımsız düşünme ve düşündüğünü korkusuzca söyleme cesareti" verecek bir öğretim sistemi demokrasi için şarttır. Bu nedenle öğretmenlerin sınavlarını da çocukların belleme yeteneklerini değil, *bağımsız düşünme* konusundaki başarılarını denetleme amacına yönelik biçimde düzenlemeleri gerekir.

f) Özellikle sosyoloji, psikoloji, tarih gibi henüz matematikleşmemiş bilim dallarında konuların öğrencilerin katılımına en geniş ölçüde yer verecek biçimde işlenmesine özen gösterilmeli, dolayısıyla sınıfta bir *fikir alış-verişi* ve *tartışma ortamı* yaratılmalıdır. Ayrıca bu konularda öğrenci kitap dışı kaynaklara başvurmaya alıştırılmalı, bunun için de kendilerine yazılı ev ödevleri verilmelidir. (Bazı önemli kitap ve makalelerin eleştirisini yaptırmak gibi.) Her halükârda öğrencinin pasif bir alıcı durumunda kalmamasına çalışılmalıdır.

g) Demokratik yaşam felsefesinin özünü kavramış "aydın" kuşakların yetişmesinde en önemli görevin gene de "felsefe" dersine düştüğüne inanıyorum. Bunun için felsefeyi, 2500 yıldan beri insanoğlunun geliştirdiği ve adına kısaca "bilimsel düşünüş" denilen en verimli düşünme yöntem ve alışkanlıklarını çocuklara tanıtma ve kazandırma amacına yönelik bir ders olarak düzenlemek gerekir.

Kanımca bu düşünüşün en büyük düşmanları –Platon'da en aşırı biçimini bulan– *kavramcılık*la, *inanıverme* (credulity) ve bir defa inandığından bir daha vazgeçmeme *(dogmatizm)* eğilimleridir. Buna göre, Semantik'e ayrılacak bir ilk bölümde anlam problemi üzerinde durmalı, bu arada yalnız insanlararası anlaşmayı güçleştirmekle kalmayıp bazan onları gereksiz tartışma ve zıtlaşmalara sürükleyen çok-anlamlılık ve kaypaklık gibi doğal dillerin kaçınamadığı hastalıklar sergilenmeli, ondan sonra da bunların nasıl tedavi edilebileceği gösterilmelidir.

Bunun için pozitif bilim dallarında çalışan bilim adamlarının çok-anlamlılığı ve kaypaklığı gidermede tuttukları yol hakkında gene somut örneklere başvurmak yararlı olacaktır.

İnanıverme alışkanlığına gelince: Pek bir bilgi birikimi olmayan kimseler, hele fazla zeki de değillerse, her söylenene inamverme eğilimindedirler, dolayısıyla inanılmaya değer olan şeylerle olmayanları birbirlerinden ayırdetmesini bilmezler. Bugün bize akıl almaz, hattâ düpedüz saçma görünen binbir çeşit inancın insanların kafasında yeredip uzun süre yaşayabilmesi bundandır. Bu özellikle insanlara umut veya korku veren inançlar için geçerlidir. (Nitekim bir ara bizde her türlü kanser hastalığını zakkum usaresiyle tedavi ettiğini iddia eden bir şarlatan hemen binlerce müşteri ve taraftar bulabilmiştir.) Dolayısıyla genç beyinlere –bir çeşit "düşünme sağlığı"nı korumaya yönelik bir yöntem olarak– her tür iddia karşısında ilkin *şüpheci* bir tavır almak gerektiği anlatılmalıdır. Bunun da hep somut örnekler üzerinde yapılmasında yarar vardır.

Dogmacılığa gelince: Bir inanç bir insanın kafasına ne kadar kolaylıkla girerse, oradan o kadar zorlukla çıkar. Bu da *inanıverme* ile inandığından vazgeçmeme de ayak diretme anlamına gelen *dogmacılık*'ın bir paranın iki yüzü gibi birbirine bağlı davranışlar olduğunu gösteriyor. Bu nedenle çocuklara –ilerde yanılma riskini en aza indirmek için– bir tür *inanma-sorumluluğu* bilincinin aşılanması ne kadar yararlı ise, dogmacılık'tan (yani doğru diye bildiklerinin yanlışlanamayacağını düşünmekten) kaçınmaları gerektiğini –ilginç örnekler üzerinde– göstermek o derece yararlıdır.

Bilgi öğretisi çerçevesi içinde üzerinde ısrarla durulmasını

önereceğim bir konu da *duyu* ve *akıl* dışı bilgi kaynakları olup olmadığı konusu. Falcılık, kehânet, telepati, telekinezi, vb "duyu-dışı algılama" (ESP) yollarıyla, genellikle "sezgi" denen akıl-üstü yeteneklerin olup olmadığı, daha doğrusu, bu tür yeteneklere sahip olduklarını iddia edenlerin sözlerine güvenilip güvenilemeyeceği konusu inanıverme, dolayısıyla dogmacılıkla yakın ilişkisi bakımından da çok önemli, zira basit insanlar kendilerinde normal insanlarda bulunmayan, bir deyime "insanüstü" yetenekler vehmeden kişilerin sözlerine kolaylıkla inanmaya hazırdırlar. Nitekim, falcılar, medyumlar ve kâhinler bugün bile pek çok kişiyi etkileyebilmektedir. Tanrı'nın yeryüzündeki sözcüleri olduklarını iddia eden bazı kişiler bu grubun en etkileyici, üstelik etkileri en uzun süreli olan temsilcileridir. Nitekim, bu kişiler "tanrısal" bir bilme gücüne sahip oldukları kanısındadırlar, bu nedenle sözlerinin sorgusuz, tartışmasız kabul edilmesini beklerler. Gerçi insanlar arasında zekâ dereceleri bakımından oldukça büyük ayrımlar vardır, ancak bilim alanında bir insan ne kadar "üstün zekâlı" olursa olsun, yeni bir buluş iddiasıyla ortaya çıktığı zaman, bu iddiasını aklı başında olan herkesi tatmin edecek kadar güçlü kanıtlarla *belgelemek* zorundadır. Üstün zekâlı olmak çığır açıcı yeni doğruluklar bulmak için gerekli olabilir, ancak onların kabul ettirilmesi için yeterli değildir, dolayısıyla üstün zekâlı olan kişinin gerçekten de üstün zekâlı olduğunu herkese kanıtlayabilmesi gerekir. Ancak Tanrı'dan ilham aldıklarını söyleyenlerle şarlatanlar üstünlüklerini kanıtlama gereğini duymazlar.

Bilgi-teorisinde bu nokta üzerinde durulması demokratik bir düzenin düşünsel temelini anlamak bakımından çok önemli bence, zira bu düzende yaratıcı (yani yeni fikirler üretici) olmayan insanlara da çok önemli bir görev düşüyor, *eleştirme* görevi! Herkes kompozitör, şair, ressam, vb olamaz, ama müziğe, şiire, resime ilgi duyan herkes iyi bir *eleştirici* olabilir. Bilim için de aynı şey geçerli, sosyal yaşam için de. Bu nedenle demokrasilerde herkese eşit söz hakkı tanınmıştır. İnsanlar şüphesiz yaratıcılıkta eşit değildirler, ancak yaratılan her şeyi *değerlendirme* konusunda eşit haklara sahiptirler; bir başka deyişle, bir şeyi beğenip beğenmemekte özgürdürler. Sanat alanında bu gerçek

eskiden beri kabul edilmiştir, nitekim en büyük sanatçılar bile yarattıkları eserlerin halk (ama özellikle eleştirmenler) tarafından beğenilmeyeceği korkusu içindedirler; bilim adamları da, ilerde meslekdaşlarının alaylarına maruz kalmamak için sıkı bir özeleştiri sınavından geçmeyi gerekli görürler, zira sanatta olduğu gibi, bilimde de eserini "beğendirme" temel kuraldır, o kadar ki, bu alanda akıl-dışı etkileme yöntemlerine başvurmak, en hafif deyişle "ayıp" sayılır.

Ana-çizgilerini kabaca belirtmeye çalıştığım bu tür bir felsefe öğretiminin gene aynı espri içinde yürütülen bir bilim öğretimiyle bütünlenmesi gerekeceği açıktır. Her ikisinde de amaç hiçbir şeye kolaycacık inanmamak gerektiğini (*inanma sorumluluğu*), kim tarafından ortaya atılmış olursa olsun, her fikrin tartışmaya açık olduğunu (*eleştiri özgürlüğü*), bugün hiç sarsılmaz gibi görülen fikirlerin bile ilerde terkedilebileceğini (*dogmacılığın yatsınması*), fikirlerini kabul ettirmenin insan onuruna yakışır yolunun eleştirme ve tartışmadan geçtiğini (*düşünsel işbirliği*) yeni yetişenlere anlatmak olmalıdır. Bu tür bir eğitimin öğrenci ile öğretmen arasında samimî bir diyalogla gerçekleşebileceği meydandadır. Bu da öğrencinin, öğretmenin otoritesi karşısında ürkmeden, düşündüklerini rahatlıkla dile getirebilmesini, öğretmenin de öğrencisi karşısında alçakgönüllü, ona sadece yardımcı olmaya çalışan bir oyun arkadaşı gibi davranabilmesini gerektirir. Bu anlamda "demokrasi okulda başlar" diyebiliriz. Yoksa öğrenmeyi okutulanları bellemekten ibaret sanan, kendisine belletilmek istenen şeyler karşısında eleştirici bir tavır almaktan korkan bir kuşaktan ilerde demokrasiye sahip çıkması beklenemez. Baştan beri vurgulamaya çalıştığım gibi, demokrasi ancak araştıran, soruşturan, eleştiren, dolayısıyla tartışmaya her an hazır ve açık kişilerin yürütebileceği bir yaşam biçimidir. Bu nedenle eğitim sistemimizi bu tür bir kuşak yetiştirecek şekilde düzenlemedikçe genç demokrasimizi sağlam temellere oturtmak mümkün olmayacaktır.

*İnanma Sorumluluğu veya Şüphe Etme Yükümlülüğü**

1. Hamlet ünlü tiradına şöyle başlar:

"Var olmak veya olmamak, işte sorun burada!"

Var olmak veya olmamak ne yazık ki elimizde değil, zira buna anamızla babamız karar verir. Ancak var olduğumuza göre, Hamlet'in sözünü şu biçime dönüştürmekte büyük yarar var:

"İnanmak veya inanmamak, işte asıl sorun burada!"

Ben de bu yazımda daha çok bu temayı işleyeceğim.

2. İzninizle bu sorunu biraz daha açmak istiyorum:

"İnsan her duyduğuna, okuduğuna, hattâ *gördüğüne* hemen inanmalı mı, yoksa önce kendine şu soruyu mu sormalı: "Acaba bu duyduğum ve okuduğum doğru mu, gördüğüm gerçek mi?"

İnsanın bu tür sorular sormasına "şüphecilik" diyoruz. İnsanın duyduklarına, okuduklarına, hattâ bazan gördüklerine *inanmaması*, dolayısıyla onları şüpheyle karşılaşması *yanıltılma* ve *yanılma* kaygısından kaynaklanır. Gerçekten de başkalarının söyledikleri veya yazdıkları çoğu zaman *yanlış* olabildiği gibi, kendi gözlerimizle gördüklerimiz, daha doğrusu gördüğümüzü *sandıklarımız* bazan bir duyu aldanması, hattâ düpedüz *sanrı* (illusion) olabiliyor. İnsan hayatta bu tür yanılmalara birçok defa kapıldığı için zamanla her duyduğuna, okuduğuna, hattâ gördüğüne *hemen inanmamak* gerektiğini öğrenir ve bu konuda uyanık olmaya çalışır. Ancak bu uyanıklık her insanın zekâ ve

* Hiç yayımlanmamıştır.

bilgi düzeyine, hattâ düşünsel mizacına göre değişik dereceler gösterir. Nerdeyse doğuştan *şüpheci* bir insanı, hele zekâ ve bilgi düzeyi de yüksekse, her şeye öyle kolay kolay inandıramazsınız, zira o daha önceki gözlem ve deneyimlerinden inanma konusunda daha bir titiz ve güç beğenir olmuştur. Buna karşılık, zekâ ve bilgi düzeyi çok düşük bir insana en olmayacak şeyleri bile kolaylıkla "yutturabilirsiniz". Nitekim, tarihe baktığımızda insanoğlunun bugün biraz kültürlü bir insanın "akıl almaz" bulduğu birçok şeye inanmış olduğunu görüyoruz. Açıkçası, insanoğlunun *inanmayacağı* saçmalık yoktur.

3. "İnanmak veya inanmamak, işte *asıl* sorun burada!"

Ama *sıradan adam* için genellikle böyle bir sorun yok, zira o bazan yanıldığını farketse de, bunu rastlantıya yorma eğilimindedir, dolayısıyla *niçin yanıldığını* araştırmaya bile gerek görmez, dolayısıyla ilerde *yanılmamak için* tedbir almayı düşünmez. Eski yanılmalarından ders almak, bundan sonra yanılmamaya çalışmak ancak *bilgiye* değer veren, dolayısıyla *sadece ve sadece doğruya inanmaya kararlı* kişilerin harcıdır. Buna göre "inanma sorumluluğu" diye adlandırdığım tutum doğruluk sevgisi, dolayısıyla yanılma korkusu güçlü olan insanlarda gelişiyor. Böylesine güçlü bir sorumluluk duygusunun en çok doğruyu aramayı, başka bir deyişle, *bilgi üretmeyi* hayatlarının ana hedefi olarak seçen kişilerde, sizin anlayacağınız, filozoflarla bilim adamlarında gelişeceği apaçık.

4. Bu "bilgi üretme" deyimi üzerinde biraz durmamız iyi olur.

Bildiğiniz gibi, yalnız insanlar değil, çoğu hayvanlar da yaşamlarını sürdürebilmek için bilgiye muhtaçtırlar ve genellikle bu bilgiyi gözlem ve deneyimlerden elde ederler. Günlük deneme ve yanılmalardan elde edilen bu tür bilgiye "sağ-duyu" bilgisi diyoruz. Nitekim, bir inek bile bu yoldan birçok bilgiler edinir.

Ancak insanoğlu bu tür bilgiyle yetinmemiş, duyularının kendisine sağladığı bilgilerin ötesinde bilgiler edinme hevesine kapılmıştır. "Merak" diye adlandırdığımız bu heves insanı hay-

vandan ayırdeden temel özellik olsa gerek. Yalnız ne var ki, insan duyu verilerinin sınırlarını aşan konularda bilgi edinme hevesine kapıldığı an *yanılma* ihtimali daha da artıyor. Bir inek kazara yediği zehirli bir otu kolay kolay unutmaz, dolayısıyla o otu bir daha yemekten kaçınır. (İneklerin "sağ-duyu"sunu kaçümsemeyelim, lütfen! Bazan onlar insanlardan bile sağ-duyulu olabiliyorlar!) Buna karşılık, insan sağ-duyusunun sınırlarını aşıp "bilinmeyen" dünyasına ayak attığı an yolunu kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.

5. Durun, en iyisi ne demek istediğimi (hayâl-ürünü) somut bir örnek üzerinde anlatmaya çalışayım.

Bir an kendinizi bundan –sözgelişi– 3000 yıl kadar önce Yunanistan'ın Arkadya bölgesinde yaşayan bir köylü yerine koyun. Elinizde bugünün meteorolojik bilgilerinden henüz hiçbiri yok. Ancak, daha önceki denemelerinizden her türlü bitkinin suya ihtiyacı olduğunu, bunu da en çok yağmurların sağladığını, yağmurun daha çok belli bir mevsimde yağdığını, ama bazan yeterince yağmadığını, bazan da su baskınlarına yolaçacak kadar fazla yağdığını, ancak her iki durumda da ekinlerin zarar gördüğünü biliyorsunuz. O zaman da kafanızda şöyle bir soru beliriyor: Neden bazan beklediğim halde yağmur yağmıyor ve neden bazan –hiç istemediğim halde– bu kadar çok yağıyor? Bunu şöyle dile getirmeniz de mümkün: "Yağmurun yağıp yağmaması neye veya nelere bağlı?" İşte insanın bu tür sorular sorduğu durumlarda "merak"tan sözediyoruz. (Felsefe ve bilim de bu tür sorularla başlamıştır.) 'Merak' sözcüğünün duygusal içeriğinden de çıkarılabileceği gibi, *bilme* arzusunun –hiç değilse başlangıçta– günlük *pratik* kaygılardan kaynaklanmış olması çok muhtemel. Ancak zamanla bu tür kaygıların yanıbaşında salt "bilme için bilme" hevesi de doğmuş olmalı, zira *tıp* gibi daha çok pratik kaygılardan kaynaklanan bilimler olduğu gibi, *astrofizik* veya *filoloji* gibi daha çok *teorik* bir ihtiyaçtan kaynaklanan bilimler de var.

6. Şimdi sorum şu: Arkadyalı köylü siz olsaydınız,"Yağmur *neden* yağıyor?" sorusuna nasıl cevap verirdiniz? Elinizde bazı

gözlemsel bilgiler var, ama dediğim gibi, bu bilgiler "neden?" sorusuna cevap verebilmeniz için yeterli değil. Bu durumda iki yoldan birini seçebilirsiniz: Eğer çok zeki iseniz ve bir deyime doğuştan bir bilim adamı kafası taşıyorsanız, kendi kendinize şöyle demeniz mümkün: "Dur bakayım, önce ne zaman, hangi şartlar altında yağmur yağıyor, ne zaman, gene ne gibi durumlarda yağmıyor?" Ama, dediğim gibi, siz basit bir köylüsünüz, hem böyle düşünecek kadar zeki ve sabırlı değilsiniz, ama ille de bir cevap bulmak ihtiyacını duyuyorsunuz. Bu durumda çok muhtemelen hayâlgücünüze başvurup bir teori *uyduracaksınız*, öyle değil mi?

Gerçi burada bugün olumsuz bir anlamı olan "uydurmak" fiilini kullandım, ama, unutmayın, siz bundan 3000 yıl önce, henüz hiçbir bilimsel bilgi birikiminin olmadığı bir çağda yaşıyorsunuz, dolayısıyle elinizde bir teori *uydurmaktan* başka yapacak fazla bir şey yok. Gerçekten uzun uzun düşünüyor ve sonunda şöyle bir teori uyduruyorsunuz: Yağmur yağması Tanrılar tanrısı Zeus'un işemesi olsa gerek!

7. Neden öyle güldünüz? Yoksa beğenmediniz mi bu teoriyi? Unutmayın, insanlar hiçbir bilgi birikimi olmayan çağlarda hep buna benzer teoriler üretmişlerdir. Bugün bu tür teoriler bize ne kadar çocukça, hattâ *gülünç* görünürse görünsünler, bilim böyle başlamıştır. Unutmayın, biz bugünkü bilgi birikimimizi Arkadyalı köylünün başlattığı düşünme ve araştırma sürecine borçluyuz. Gerçi bu süreç bu tür mitos veya masallarla başlamış, ama ilk başta öne sürülen bu tür masalları "inanılmaya değer" bulmayan daha zeki ve bilgili insanlar çıkıp aynı olayı daha "akla-yakın" teorilerle açıklamayı denemişler, ancak onları da *eleştirenler*, yani tatmin edici bulmayanlar çıktığı için, daha yeni teoriler ortaya atılmış ve akıllı insanlardan büyük bir kısmının artık doğruluğundan şüphe edemedikleri bir teori bulununcaya kadar bu *araştırma* sürüp gitmiştir. Bugün artık "doğruluğu hiçbir akla-yakın şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş" iddialara "bilgi", bu tür bilgileri üretenlere de "bilim adamı" diyoruz. Gerçi yeni fikir ve teorileri belli bir veya birkaç bilim adamı yaratır, ama yaratılan yeni fikir veya te-

ori ancak öteki uzman bilim adamlarının bütün eleştirilerine cevap verip onların onayını aldıktan sonra "bilgi" katına yükseltilir. Bu noktanın önemi üzerinde ilerde ayrıca duracağım.

8. Gerçi bugün bizler (2000 yılının eşiğinde) "bilim çağında" yaşıyoruz, ama elimizde müthiş bir bilgi birikimi olduğu halde, içimizde bugün Arkadyalı köylünün ortaya attığı türden masallara inanan pek çok insan var. O gün bugün birçok masal "boş-inançlar" çöplüğüne atıldı, ama her gün durmadan yenileri, hem de bazan daha da beterleri, üretiliyor ve bunlar –bugünün biliminin ışığında– ne kadar saçma görünürse görünsünler, insanların büyük bir çoğunluğu mal bulmuş mağribi gibi bunların üstüne üşüşüyor. Bu nedenle Arkadyalı köylünün nasıl olup da Tanrı Zeus'un bazan çişini bu kadar uzun zaman tutabildiğine veya ortalığı sele boğacak kadar işeyebildiğine inandığına şaşacak yerde, asıl şuna şaşmamız gerekir: Nasıl oluyor da bugün hâlâ bir sürü insan örneğin yağmur duasına çıkabiliyor? Yağmuru canı istediği zaman yağdıran, ama insanlara öfkelendiği zaman yağdırmayan veya ortalığı sele boğan bir Tanrı'ya inanmak Zeus'un çiş etmesine inanmaktan daha mı akla-yakın? Üstelik bilim çağında?

9. Belki lisede Auguste Comte'un ünlü "Üç Hal Yasası"ndan sözedildiğini duymuşsunuzdur. İnsanlığın düşünsel gelişimini üç döneme ayıran Comte insanların Arkadyalı köylü gibi düşündükleri, yani doğa olaylarını doğa-üstü varlıkların yönettiğine inandıkları döneme *teolojik* çağ, olayları gözlenemeyen, ama varoldukları kabul edilen gizli doğal kuvvetlerle açıklamaya çalıştıkları döneme *metafizik* çağ, bu olayları hiçbir gizli yanı olmayan doğa yasalarıyla açıkladıkları döneme ise *pozitif* çağ, sizin anlayacağınız *bilim çağı* diyordu. Ona göre bilim adamı sadece olayları gözleyip onlar arasında değişmez bağlantılar bulmaya çalışmalı, doğada kuvvetler ve nedenler aramamalıydı. Comte, bu görüşünü dile getirdiği 1830'lu yıllarda pozitif çağın başlamış olduğuna ve bundan böyle bilimsel düşünüşün durmadan gelişeceğine, dolayısıyla zamanla teolojik ve metafizik düşünme biçimlerinin terkedileceğine inanıyordu.

10. Ne yazık ki, Comte'un bu inancı meğer "boş bir düş"müş! Nitekim, o günden bu güne bilimler baş-döndürücü bir hızla ilerledikleri ve bilgi-birikimi başedilemez boyutlara eriştiği halde, çok küçük bir azınlığın dışında, insanlar bugün de genellikle Arkadyalı köylünün düşünme düzeyinin pek fazla üstüne çıkabilmiş değil. Bu nedenle, tarihi çağlara ayıracak yerde, tek tek insanları kafa yapılarına göre sınıflandırmak daha doğru olur bence. Kaldı ki, Comte'un ayırdettiği her üç düşünüş biçiminin bazan aynı kafa içinde yer edebildiğini görüyoruz. Nitekim bilim adamları bile bazan teolojik veya metafizik kafa yapısında olabiliyorlar. Gene de –hem de en ilkel anlamda– teolojik düşünüş aşamasında kalmış pek çok insan var günümüzde. Ve düşünün ki, bunların önemli bir bölümü "okumuş", sözümona "kültürlü" kişiler.

11. Aziz Nesin "Türklerin % 60'ı aptaldır" demiş diye nerdeyse linç ediliyordu, bildiğiniz gibi. Oysa Aziz Nesin'in bu değerlendirmesi bence çok iyimser. Bana sorarsanız –oran ülkeden ülkeye biraz değişmekle birlikte– insanların ezici çoğunluğu, en azından % 90'ı aptal, evet düpedüz "aptal"!

Elbet, burada 'aptal' sözcüğünü ne anlamda kullandığımı belirtmem gerekiyor, zira bu tür –özellikle duygusal anlamı ağır basan– sözcükler günlük dilde *gelişigüzel*, daha çok da bir öfkeyi dile getirmek, hattâ hakaret amacıyla kullanılır. Benim öyle bir amacım yok. Ben 'aptal'dan sadece "her duyduğuna ve okuduğuna inanıveren kişi"yi kastediyorum. Buna göre, herhangi bir iddia karşısında o iddianın doğru olup olmadığını araştırma zahmetine katlanmayan, yani inanma konusunda "sorumsuzca" davranan kişilere "aptal" demeyi uygun buluyorum. Gerekçem de şu: Bir insan ne kadar kolay inanırsa, *yanılma*, dolayısıyla *yanıltılma* ihtimali o kadar artar. Sık sık yanılan veya yanlış bir iş yapan kişilere aptal demez miyiz genellikle?

12. Bu tür insanlar daha çok zekâ ve bilgi düzeyi düşük, "saf" dediğimiz kişiler arasından çıkar, bildiğiniz gibi. Ama, ne gariptir ki, "okumuş"lar arasından da çıkıyor böyleleri, hattâ

bazan okumuşlar en "cahil" kişilerin bile yutmayacağı fikirlere kaptırabiliyorlar kendilerini. Däniken adındaki şarlatanın inanılmaz bir ilgi uyandırabilmiş olması da bu görüşümü kanıtlıyor. Nitekim, eski bir otel kâtibi olduğu anlaşılan bu geri zekâlı adamın yazdığı "Tanrıların Arabaları" adlı kitap –aralarında üniversite öğretim üyeleri de bulunan– milyonlarca "okumuş" insan tarafından kapışıldı. Kitabının bütün dünyada 50 milyon sattığı söyleniyor. Bütün dünya dillerine çevrildiği anlaşılan bu kitabın Türkçe çevirisinin de 200 defa basılmış olduğunu sanıyorum. En büyük bilim adamlarından pek çoğunun adını bile duymamış olan bugünün "okumuş"ları arasında Däniken'i tanımayan pek az olsa gerek. "Peki, kimmiş bu bilgin? Ne yapmış, modern bilimi temellerinden sarsacak yeni bir teori mi geliştirmiş, yoksa insanlığın kaderini değiştirecek yeni bir enerji kaynağı mı keşfetmiş?" Ne gezer? Bütün yazdıkları aklı-başında bir ortaokul öğrencisinin bile *yutmaması gereken* türden bir sürü hezeyan. Ama, gelin görün ki, en azından lise eğitimi görmüş milyonlarca kişi bu kitabı alıp okuyor ve okumamış olanlara salık veriyor! Şimdi aptalların oranını % 90'a çıkarmakta haklı mıyım, değil miyim?

13. Bu oranı işkembeden atarak da saptamış değilim. Nitekim, ABD'de 13-18 yaşlarındaki kolej öğrencileriyle yapılan bir Gallup soruşturmasının sonuçları bu iddiamı belgeliyor. Çocuklara "Şunlardan hangilerine inanıyorsunuz?" diye sormuşlar. Alınan cevaplara göre, % 69'unun *meleklere*, % 59'unun *duyu-dışı algılama* (ESP)ya, % 55'inin *astrolojiye*, % 28'inin *uzaktan görme* (clairvoyance)ye % 24'ünün *Koca Ayaklı*'ya (galiba bizde buna *Kar Adam* deniyor), % 22'sinin *büyüye*, % 20'sinin *hayâletlere*, % 18'inin *Loch Naess canavarı*na inandıkları anlaşılıyor. Düşünün ki, bu çocukların hepsi ortaokul-lise öğrencisi, yani iyi kötü bir bilim eğitimi görmüş kimseler! Demek ki, bilim eğitimi de insanları aptallıktan kurtaramıyor.

14. Bu tür inançları paylaşanlar arasında ün yapmış bazı bilim adamlarıyla yazarların yeraldığını söylersem, bana inanır mısınız? Bunlar arasında Sir William Crooks, Sir Oliver Lodge

gibi fizikçiler, Ch. Richet gibi fizyologlar, Darwin'le birlikte Evrim Teorisini bulan Wallace gibi doğa bilimcileri, Henry Sidgwick ve W. James gibi filozoflar var. Hepsi de bazı insanlarda doğa-üstü (paranormal) güçler olduğuna inanıyorlar, o kadar ki 1882'de *Society for Psyhical Research* adında (bugün de çalışmalarını sürdüren) bir dernek kurmuşlar. Amaçları da *paranormal* dedikleri türden olayların varlığını bilimsel yöntemlerle kanıtlamak! Bugün de ABD'de aynı amaca yönelik araştırmalar yapan tanınmış fizikçi ve psikologlar var; ama gene de sayıları *ortodoks* bilim adamlarının % 1'i bile değil. Bu da gösteriyor ki, bu tür olayları bilimle bağdaştırmak mümkün değil.

15. Gene de bazılarınızın aklına şöyle bir soru gelebilir: Nasıl oluyor da ünlü bilim adamları bile kendilerini boş-inançlara kaptırıyorlar? Bu durumda hiçbir bilimsel düşünme alışkanlığı kazanmamış sıradan insanların kendilerini şarlatanların ağına düşmekten kurtarmaları mümkün mü?

Bu sorulardan birincisine cevabım şu olacak: Bilim adamlarından bazıları kendi uzmanlık alanlarının dışına çıkar çıkmaz *sıradan adam* gibi davranıyorlar, yani aptallaşabiliyorlar. Bir de şu var: Bilim adamları da hepimiz gibi *insandırlar,* dolayısıyla kafalarının içinde hepimizinkine benzer bir beyin taşırlar, bir elektronik beyin değil. Sizin anlayacağınız, onlar da bazan duygularının etkisi, hattâ baskısı altında kalırlar, bu nedenle, bazan kendilerini en olmayacak inançlara kaptırabilirler. Özellikle bu inançlar yaygınlaşınca.

Bunu adlarını andığım iki ünlü İngiliz fizikçisini örnek alarak açıklamaya çalışayım.

Sir William Crooks ile Sir Oliver Lodge, geçen yüzyılın son çeyreğinde Spiritizmaya merak nerdeyse bir sosyete hastalığı halini alınca, merak edip işin aslını araştırmaya koyulmuşlar. O sırada D.D. Home adındaki medyumun akıl almaz *numaraları,* pardon *başarıları* anlatılıyor her yerde. Adam yalnız "ölülerin" ruhlarıyla konuşmakla kalmıyor, hiç dokunmadan masaları havalandırıyor, falan... Fakat, en akıl almaz numaraları da, seansa katılanların hayretle, hattâ dehşetle açılmış gözleri önünde kendi kendisini odanın tavanına kadar yükseltebilmesi. Böyle bir

manzara karşısında siz de olsanız ağzınız bir karış açık kalır, öyle değil mi?

Bu tür seanslara katılan bilgin dostlarımızın da önce ağızları açık kalmış, ama ne de olsa serde bilginlik var, "dur bakalım, işin iyice bir aslını araştıralım da, ondan sonra karar verelim!" demişler ve gerçekten de bir fizikçi titizliğiyle gereken her tedbiri alarak ünlü medyumla birçok deneme yapmışlar ve... ister inanın, ister inanmayın, hiçbir hilesini yakalayamamışlar! Şimdi, onların yerinde siz olsanız, ne düşünürsünüz? İki büyük fizikçi bile adamın foyasını meydana çıkaramadığına göre, demek adam gerçekten de...

16. Ama durun, acele etmeyin! Gerçekten de, öteki medyumlar bazan hile yaparken yakalandıkları halde, Home hiç yakalanmamış, bu nedenle de "hiç hile yapmayan medyum" diye ün salmış dünyaya. Nitekim, bizim ünlü fizikçilerimiz de "hile yapmadığı"na karar vermişler. Ancak, soruyorum, bir insanın hile yaparken hiç *yakalanmamış* olması gerçekten de hiç hile yapmadığı anlamına mı gelir?

Hayır! Bu sadece onun *bilginleri bile aldatacak kadar usta bir göz boyacı olduğunu* gösterir, hepsi o kadar.

Ben burada, bilerek, küçük bir ayrıntıyı es geçtim, o da şu: Home gösterilerine daima kapalı bir odada, önce havagazı ışığında başlıyor, ama yavaş yavaş ışığı azaltıyor ve en önemli numaralarını da yarı karanlıkta gerçekleştiriyor. Neden dersiniz? Neden gün ışığında ve açık havada değil de, karanlık bir odada? Efendim, medyumlara sorarsanız, ışık konsantrasyonlarını bozarmış, dolayısıyla ruhlar çağrılarına gelmezmiş. İşit de, inanma! Aslında bizim sayın fizikçiler bu aldatmacayı yutacak kadar saf insanlar, anlaşılan. Bir de şu var elbet: Bilim adamlarının *gördüklerine inanma* gibi kötü bir huyları var genellikle, bu nedenle göz boyacılarının marifetlerini gerçek sanmaları işten bile değil. Oysa bir göz boyacı dünyanın en büyük bilim adamının bile gözünü kolayca boyayabilir.

17. Bizim fizikçilerin en büyük yanılgısı, Home'un seanslarına yanlarında gözcü olarak bir göz boyacı getirmeyi akıl ede-

memiş olmaları, iş bu kadar basit! Gerçekten de bir göz boyacının hilelerini ancak bir başka göz boyacı *görebilir.* Bu nedenle kendilerinde "doğa-üstü" (paranormal) yetenekler olduğunu iddia edenler gösterilerinde göz boyacılarının, hattâ *şüphecilerin* bulunmasını istemezler. Neden? Nedeni mâlum, şüphecilerin varlığı konsantrasyonlarını bozarmış da, ondan!

Zamanımızda da Home gibi ün yapmış göz boyacılar var. Bunlardan en ünlüsü de Uri Geller adındaki göz boyacı. Gerçi o eskiden resmen profesyonel bir sihirbaz imiş, yani orada burada bildiğiniz türden numaralar yaparmış, ama gel zaman, git zaman, kendisinin paranormal yetenekleri olan *gerçek bir duyarlı* olduğunu ilân etmiş her nedense. (Herhalde böylesinin daha fazla ün ve para getirdiğini farketmiş olmalı!) O gün bugündür, dünyanın her yerinde çatal bıçakları bükerek, işleyen saatleri veya hareket halindeki asansörleri durdurarak, duranları hareket ettirerek insanları hayretten hayrete düşürmekte!

18. "Dinsizin hakkından imansız gelir" misali bir göz boyacının maskesini ancak bir başkası düşürebilir. Bunun kitabımda birçok örneğini bulacaksınız. Bence bunların en ilginci Sir Conan Doyle ile ilgili olanı. Belki birçoklarınız bilir, Conan Doyle ünlü detektif "Sherlock Holmes"un serüvenlerini anlatan romanların yazarı. Genellikle birkaç ipucundan hareket ederek, mantıksal çıkarım yoluyla, en karanlık suç olaylarını aydınlatabilen kişilere "detektif" denir, Sherlock Holmes da bunların en ustalarındandır. Gelin görün ki, Sherlock Holmes tipinin yaratıcısı olan Conan Doyle'un kendisi en olmayacak masallara kanacak kadar saf, açıkçası aptal bir insan. Spiritizma başta olmak üzere inanmadığı saçmalık yok gibi. Nitekim, günün birinde iki afacan kızın "perilerin" fotoğrafını çektiklerini duyar ve bu haberden öylesine etkilenir ki, hemen dostu Henry Houdini'ye koşup "müthiş bir keşifte bulunduğu" müjdesini verir. Ancak akıl-almaz kaçışlarıyla gününde insanların hayret ve hayranlığını uyandırmış olan ünlü Sihirbaz Houdini dostu Doyle'a bunun basit bir *fotomontaj hilesi* olduğunu anlatmaya çalışırsa da üstadı ikna edemez, zira ruhların, dolayısıyla "ruhsal varlıklar"ın varolduğunu kafasına koymuştur bir defa. Dünyada Spi-

ritizma salgınını başlatan iki kızkardeşten biri olan Margaret Fox başta olmak üzere birçok medyum sonradan –herhalde hile yaparken birçok defa yakalandıkları için– ruh çağırma seanslarında nasıl hile yaptıklarını en ince ayrıntılarına varıncaya kadar anlatmışlardır, ama bu da Conan Doyle'u inançlarından vazgeçirmeye yetmemiştir. Bu defa Houdini dostuna, "duyarlı" geçinen birçok medyumun sırf daha fazla para kazanmak için bu yolu seçtiklerini söylerse de bizimki gene oralı olmaz. Sonunda Houdini dostuna kendisinin de bir *göz boyacı* olduğunu, bütün o herkesi hayretler içinde bırakan kaçışlarının da birer göz boyacılık numarası olduğunu itiraf eder, ama gene bizimkini ikna edemez. Hattâ daha önce perilerin varlığını kanıtlamak için "Perilerin Gelişi" diye bir kitap yazmış olması yetmiyormuş gibi, Doyle bu defa "Houdini Bilmecesi" diye bir makale yazıp ünlü sihirbazın o inanılmaz kaçışlarını "vücudunu ruhlaştıracak" (dematerialize) gerçekleştirdiğini kanıtlamaya kalkar! İster inanın, ister inanmayın!

19. Gördüğünüz gibi, yalnız zekâ düzeyi düşük bilgisiz insanlar değil, zeki ve bilgili kişiler de bazan olmayacak şeylere inanabiliyorlar. Bunun bir de duygusal nedeni var, daha önce de değindiğim gibi. Bazan insanların *–özlem, korku, umut* gibi güçlü duyguların etkisi altında– en akılalmaz şeylere *inanmak ihtiyacını* duyduklarını görüyoruz. Bunun da en tipik ve belki de trajik örneği gene zamanın ünlü bir fizikçisi olan Sir Oliver Lodge. O da "paranormal" olaylara inananlardan biri. Hele çok sevdiği genç oğlunu I. Dünya Savaşı'nda kaybedince, onun ölmüş, yani tümüyle yok olmuş olabileceğini baba aklı bir türlü almadığından olacak, medyumlar aracılığıyla durmadan oğlunun ruhuyla konuşuyor ve bu konuşmaları sonunda bir kitap halinde yayımlıyor. Sir Oliver'in bundan büyük bir "teselli" duyduğuna şüphe yok. Zaten akıl-dışı inançların böyle bir etkisi olmasaydı, insanların onlara iltifat etmesi pek düşünülemezdi. Eğer bugün birçoğumuz bu tür inançlara iltifat etmiyor, hattâ onlara "boş-inanç" damgasını vuruyorsak, bu daha zeki ve bilgili olmamızdan çok, bu tür inançlara manen ihtiyaç duymayışımızdan kaynaklanıyor olsa gerek.

20. Bu nokta şu bakımdan çok önemli: Bugün birçoğumuz –iyi kötü bir bilim eğitimi görmüş olduğumuzdan– basit bir köylü gibi yağmur duasına çıkmayız, çıkanları da biraz gülünç buluruz, ama bu bizim de yeri gelince başka türden boş-inançlara kapılmayacağımız anlamına gelmez. Yukardaki örneklerden anlaşılabileceği gibi, bazan en akıllı insanlar bile kendilerini "özlemsel düşünüş"e, yani duygularının etkisine kaptırabiliyorlar. Bu nedenle, "inanma sorumluluğu" açısından yeni bir iddia karşısında her aklı başında insanın kendisine önce şu soruları sorması gerekiyor:

1) Bu iddianın doğruluğu yeterince belgelenmiş mi? (Dolayısıyla inanılmaya değer mi?)
2) Eğer iddiayı inanılmaya değer bulma *eğilimindeysem*, bunu ona inanmak *işime geldiği için* mi yapıyorum, yoksa elimde doğru olduğunu kanıtlayan yeterince belge bulunduğu için mi?

Sıradan insanlar genellikle birinci soruyu sormazlar, soranlar da çoğu zaman, iddianın bilgi sahibi olmadıkları bir alana ait olması nedeniyle, soruya kendi başlarına cevap verebilecek durumda değildirler, onun için de kararı duygusal eğilimlerine bırakırlar. İsterseniz, ne demek istediğimi gene bir örnek üzerinde açıklayayım.

Biliyorsunuz, Dr. Özel'in kansere çare bulduğu haberi –maşallah televizyonumuz aracılığıyla– etrafa yayılınca, başta kanser hastaları olmak üzere nerdeyse herkes büyük bir sevince kapıldı, zira böylece her birimizi tehdit eden bir illetin nihayet çaresinin bulunduğu *umudu* doğmuş oluyordu. 'Umut' sözcüğüne dikkatinizi çekerim, zira insan aklına çelme takan duygulardan biri *korku* ise, ötekisi *umuttur*. Gerçi, umut bazan çok olumlu sonuçlar doğuran bir duygudur, ama bazan çok zararlı, hattâ tehlikeli sonuçlar da doğurabilir. Nitekim, Dr. Özel olayında, haber duyulduktan kısa süre sonra fazla umuda kapılan bir kanser hastası hemen zakkumu kaynatıp içmiş ve ölmüştü. Bu belki *aşırı* bir örnek, ama duygularımıza kapılıp aklın sesine kulağımızı tıkadığımız an başımıza neler gelebileceğini hatırlatması bakımından oldukça öğretici.

21. Şimdi gene birinci soruma dönüyorum: Bir iddia ne zaman *"inanılmaya değer,"* ne zaman değmez, yani *"inanılmaması gereken"* bir iddiadır?

Nasıl satın almayı düşündüğümüz bir malın harcayacağımız paraya değdiğinden emin olmak istersek, aynı şekilde karşılaştığımız herhangi bir iddianın doğru olmasından, hiç değilse doğru olma ihtimalinin yanlış çıkma ihtimalinden daha fazla olduğundan emin olmaya çalışmamız gerekir. Başka bir deyişle, *asıl* amacımız sözü geçen iddianın bir *bilgiyi* dile getirip getirmediğini saptamak olmalıdır. O zaman bir iddianın hangi şartlar altında *bilgi sayılabileceğini* bilmek zorundayız. Bilgi teorisinin bu en temel kavramını ben kısaca şöyle açıklayabileceğimi sanıyorum. (Burada 'bilgi'den daha çok *herkes için geçerli* [bilimsel] bilgiyi anlıyorum).

'P' herhangi bir (bilimsel) bilgiyi dile getiren bir önerme olsun. O zaman bu bilgiyi (bağlamsal olarak) şöyle tanımlayabiliriz:

P olduğu biliniyor: 'P' doğrudur + Bilim adamlarının elinde 'P'nin doğruluğunu hiçbir *akla-yakın şüpheye yer bırakmayacak* derecede kanıtlayan belgeler var + Bilim adamlarının ezici çoğunluğu 'P'nin doğru olduğunu kabul ediyor.

Gördüğünüz gibi, bir önermenin bir *bilgiyi* dile getirebilmesi üç şarta bağlı: Önerme doğru olacak, bilim adamlarının elinde önermenin doğruluğundan şüphe etmeyi artık gereksiz kılacak kadar çok belgeler olacak; dolayısıyla bilim adamları topluluğunun hemen bütün üyeleri önermenin doğruluğuna inanacak. Bu şartlardan en önemlisi elbet ikincisi, zira *doğruluk* bir bakıma bir ideal'dir, matematik ve mantık dışında onu yakaladığımızdan hiçbir zaman tam emin olamayız. Ancak bunu bildikleri için bilim adamları, ortaya yeni bir iddia (bir hipotez veya teori) atıldı mı, bu iddiayı ilkin şüpheyle karşılarlar, tâ ki iddia sahibi iddiasını her tür şüpheyi dağıtacak belgeler göstererek kanıtlayabilsin. Bu gerçekleşmediği sürece iddia bir *sanı* (opinion) olarak kalmaya mahkûmdur. Doğruluk şartı şu bakımdan da önemli: Uzun süre bilim adamlarının yeterince kanıtlanmış olduğunu sandıkları, dolayısıyla *bilgi* katına yükselt-

tikleri bir iddianın zamanla *yanlış* olduğu meydana çıkabilir. (Ptolemaios kosmolojisi bunun en tipik örneğidir.) Bugün bile doğru olduğunu (dolayısıyla *bildiğimizi)* sandığımız bazı teorilerin ilerde terkedilmesi çok mümkün. Bu nedenle her söylenene ve yazılana *inanmamak* gerektiği gibi, bize bilgi diye sunulan birçok şeyi, özellikle aklımızın ermediklerini de *şüpheyle* değilse bile, ihtiyatla karşılamamız gerekiyor.

Gene de *pratikte* ikinci şartın yerine geldiği durumlarda bize bilgi diye sunulan iddiaları kabul etmekten başka çıkar bir yol yok. Eğer bilim adamlarının ezici çoğunluğu bir iddiayı uzun boylu denetledikten sonra doğruluğuna kanaat getirmişlerse, konunun en uzman kişileri onlar olduğuna göre, o iddianın ilerde yanlış çıkma ihtimali çok azdır. Saydığım üçüncü şart ise ikincinin doğal sonucu sayılabilir. Zaten yeni bir teoriye karşı yöneltilen eleştirilerin arkasının kesilmiş olması da teorinin bilim adamları topluluğu tarafından kabul edildiğinin belirtisidir. Buna göre, bilimsel bilgiyi, kısaca, "doğruluğu uzman bilim adamları topluluğu tarafından kabul edilen inanç" diye tanımlamak mümkün.

22. Buradan hareketle *şarlatanı* da, "bir şey bilmediği halde bildiğini sanan ve salt bu sanıya dayanarak bilgiçlik taslayan kişi" diye tanımlayabileceğimizi sanıyorum. Aslında hepimiz bazan yanlış bir inanca kapılır, hattâ bazan yanlış bir iddiayla ortaya çıkarız. Ancak eleştiriler karşısında iddiamızı kanıtlayamazsak, susup otururuz. Oysa şarlatan dediğimiz kimseler iddialarının doğruluğundan o derece emindirler ki, kendilerini eleştirenlere –bilimsel kurallara uygun biçimde– cevap verecek yerde, karşı hücuma geçip onları bilgisizlik, anlayışsızlık, dogmacılık, hattâ düpedüz çıkarcılıkla suçlamaya kalkarlar. Bu gibiler genellikle uzmanı olmadıkları konularda at oynatmaya meraklıdırlar, hattâ içlerinde hiç anlamadıkları konulara el atanlar da vardır. Öne sürdükleri fikirler de genellikle aşırı, yerleşmiş bilimsel görüşlere taban tabana zıt fikirlerdir. Böylece birer "deha" olduklarını kanıtlama hevesindedirler; ve bu yüzden de –tarihteki bazı dehalar gibi– ortodoks bilim adamları tarafından anlaşılmadıkları inancındadırlar. Oysa bilim adamları-

nın saygısını kazanamayışlarının asıl nedeni, düpedüz zırvalamalarıdır.

Genellikle bilim adamları kendi uzmanlık alanlarına giren her yeni fikri ilkin şüpheyle karşılamak eğilimindedirler, bu da her şeyden önce "inanma sorumluluğu" duygularının çok gelişmiş olmasındandır. Gerçi bazan işe eski düşünme alışkanlıklarını bırakmama, hattâ mesleki *rekabet*, hattâ hattâ "kıskançlık" da karışabilir, ama şüpheciliğin asıl kaynağı gene yeni fikrin yanlış olmadığından emin olma kaygısıdır. Aşırı denecek kadar yeni, hele uzun süre geçerliliğini korumuş bilimsel görüşlere ters düşen fikir ve iddialar karşısında bu kaygı daha da artar. Bir de bu yeni fikir profesyonel bilim çevresinin hiç tanımadığı birisinden sadır olmuşsa, şüphenin hemen *şarlatanlık kuşkusuna* dönüşmesi kaçınılmazdır. Nitekim, çok nadir bir iki hal dışında bilim adamları bu kuşkularında haklı çıkmışlardır.

Şimdi Dr. Özel'i gözönüne getirin: Adam adı sanı duyulmamış eski bir pratisyen cerrah. Bakıyorsunuz, birdenbire "Ben kanserin ilâcını buldum!" diyerek ortaya atılıyor. Öte yandan binlerce kanser uzmanı dünyanın en gelişmiş aygıt ve yöntemlerini kullanarak yıllardan beri araştırma yaptıkları halde kansere kesin bir çare bulamıyorlar. Ama bizim taşralı doktorumuz hiçbir araştırma yapmadan bu öldürücü hastalığın şıp diye ilâcını buluveriyor, olacak iş mi bu şimdi?

23. Gerçi bir körün gelişigüzel attığı bir taş kazara bir kuşa isabet edebilir, ama bu hem son derece nadir bir olaydır, hem de ne bu durumda taşı atan kör iyi bir nişancı olduğu vehmine kapılır, ne de olayı görenler ona böyle bir paye vermeyi düşünürler. Büna karşılık, şarlatan dediklerine inanan bir iki aptal ve bilgisiz insan bulmayagörsün, hemen büyük bilgin pozuna bürünür. Ne yazık ki, insanlar genellikle iyi bir nişancıyı attığı taşla tesadüfen bir kuş vuran körden ayırdetmesini çok iyi becerdikleri halde, şarlatanları gerçek bilim adamlarından ayırdetme yeteneğine sahip değildirler; hele şarlatan kendilerinde büyük umutlar uyandırmayı başarabilmişse, arkasından gitmeye dünden hazırdırlar.

"Bilim ve Şarlatanlık" adını taşıyan kitabımda her alanda

cirit atan şarlatanların ipini pazara çıkarmaya çalıştım. Daha bilimsel bir deyişle, bu gibilerine *neden inanılmaması gerektiğini*, mantıksal ve bilimsel gerekçeler göstererek anlatmaya çalıştım. Bu kitapta en çok yer ayırdığım şarlatanlar da tıp alanında at oynatanlar, yani insanlara *bilimsel* tıbbın âciz kaldığı yerlerde mucizeler yarattıklarını iddia eden *sözde*-bilginler. Bunun iki nedeni var: Birincisi, kitabımın ikinci bölümünde, hem bizde de iyi kötü tanındıkları, hem kolay anlaşılabileceklerini düşündüğüm için, iki büyük tıp dehasını, Pasteur ile Koch'u, "örnek bilim adamı" olarak göstermiş olmam. İkincisi ise, bizde –bildiğim kadarıyla– sadece tıp alanında iki şarlatan türemiş olması. Bunlardan birisi daha önce bahsettiğim Dr. Özel; ikincisi –onun başarısından esinlendiği anlaşılan– Büyükkoca adındaki bir kimya profesörü. Bu ikincisinin bildiğimiz aspirini kanser ilâcı diye –kutusu 700 dolardan– sattırırken yakalandığını bir ara gazeteler yazmıştı, ama sonra ne oldu bilmiyorum. (Ama mutlaka profesörlüğüne devam ediyordur!) İkisinin de neden şarlatan sayılmaları gerektiğini kitabımda uzun boylu açıkladığım için burada daha fazla üzerlerinde durmayacağım.

24. Sırası gelmişken önemli bulduğum birkaç noktayı vurgulamakta yarar görüyorum. Bilim adamları kendi meslekdaşlarına hitap ederler; bunun da çok sıkı kuralları vardır; isterseniz bunlara "bilimsel görgü kuralları" da diyebilirsiniz. Oysa bu tür kurallar şarlatanın umurunda bile değildir, zira o bilim adamlarına değil, doğrudan doğruya bilgisiz, çoğu zaman da inanma sorumluluğu bilincinden yoksun *halka* seslenir. Bu bir. İkinci bir nokta da şu: Bir fikir ne kadar *aşırı*, yani yerleşmiş veya alışılmış fikir ve görüşlere ters düşüyorsa, halktan o kadar fazla iltifat görür. (Bunun da gerekçelerini kitabımda uzun boylu açıklıyorum.) Bir üçüncü nokta da şu: Şarlatan genellikle sıradan insanların duygularını harekete geçirecek iddialarla ortaya çıkmaya özen gösterir. Sizin anlayacağınız, onlarda elden geldiğince *merak, korku* veya *umut* uyandıracak fikirlere önem verir, zira şarlatan bilir ki, onların ilgisini ancak bu tür (genellikle *sansasyonel* dediğimiz) iddialar uyandırabilir. Kaldı ki, bir fikri satmanın en kolay ve kestirme yolu da budur. İnsanoğlu

sağlığına çok düşkün olduğu, üstelik *Aids* ve *Kanser* gibi genellikle öldürücü hastalıklardan çok korktuğu için, bu tür hastalıkların çaresini bulduğu iddiasıyla ortaya atılan biri, hele bir de *Dr.* veya *Prof.* titrini taşıyorsa, hemen büyük bir ilgi ile karşılanacağından emindir. Nitekim, Dr. Özel günlerce gazetelerin baş sayfalarında boy göstermiş, en çok konuşulan adam haline gelmiştir. Buna karşılık Robert *Gallo* ve Luc *Montagnier* adlarını içinizde pek az duyan olmuştur. Doğru değil mi?

25. İlginç bulduğum, hattâ başlangıçta anlamakta güçlük çektiğim bir nokta da şu oldu: En çok şarlatan bilim ve teknolojinin en ileri düzeyde olduğu ülkelerde yetişiyor. Bugün bu alanlarda en ileri ülke, bildiğiniz gibi, ABD, ama şarlatanlığın binbir çeşidine de gene bu ülkede rastlıyoruz. Nitekim, din alanında boy gösteren yüzlerce yeni zaman peygamberinin yanıbaşında, bilim ve teknolojinin her alanında binlerce şarlatan bu ülkede cirit atıyor ve hepsi de muazzam paralar kazanıyor. Sizin anlayacağınız, şarlatanlık kadar "iyi satan" meta yok! Neden dersiniz? Bu soruya sizin kendi kendinize bir cevap aramanızı salık veririm. (Tatmin edici bir cevap bulamayanlar kitabıma başvurabilirler.)

26. Yalnız sizleri özellikle ilgilendireceğini düşündüğüm için bir başka konu üzerinde burada durmayı yararlı görüyorum. "Alternatif tıp"tan sözetmek istiyorum. Belki bazılarınız bu deyimi ilk defa duyuyor, bu nedenle bazı açıklamalarda bulunmam gerekiyor. "Alternatif Tıp El Kitabı" başlığını taşıyan bir kitap Türkçeye de çevrilmiş bulunuyor. Yazarı Andrew Stanway adında bir İngiliz doktoru.

Şimdi burada hemen akla şu soru geliyor: Bir "alternatif fizik", "alternatif kimya", yok "alternatif biyoloji"den sözedilmiyor da, neden "alternatif tıp"tan sözediliyor? Tıbbın alternatifleri olabilir mi? Eğer tıp bir *bilim* ise, alternatifi olamaz, zira her bilim, daha önce de belirtmeye çalıştığım gibi, doğru olduğu bilim toplumunca kabul edilen önermelerden oluşur. Tıbbın *bilimsellik* niteliğini 19. yüzyılın ortalarından bu yana kazanmaya başladığını, fizik, kimya ve özellikle biyolojideki gelişmelere

paralel olarak her geçen gün daha da bilimsel bir hüviyet kazandığını biliyoruz, o kadar ki, bugün tıp, fizikle kimyanın kendisine sunduğu teknolojik imkânlarla *sağlık mühendisliği* adına lâyık bir aşamaya varmış bulunuyor. Gerçi tıp bugün de her sorununu çözmüş değil (hangi bilim çözmüş ki?), ancak düşünsel bir uğraşı *bilimsel* yapan çözmeyi başardığı sorunların sayısından çok, bu sorunlara el atış tarzı, yani onları çözmek için başvurduğu yöntemlerin niteliğidir. Biryol bunların uzun süre denenmiş, dolayısıyla verimlilik ve güvenilirliklerini kanıtlamış yöntemler olması şart. Ayrıca bu yöntemlerle elde edilen sonuçların uzun süre denendikten sonra uzmanların çoğunluğu tarafından onaylanması gerekiyor.

27. Sizin anlayacağınız, tıp, hastalıkların nedenlerini araştırmadan onları tedavi etmenin çarelerini aramak demek olan "deneme ve yanılma" yöntemlerini terkedeli aradan bunca zaman geçtiği halde, hâlâ bu yöntemlere iltifat eden, üstelik bu yöntemlerle bilimsel tıbbın henüz tedavi edemediği bazı hastalıkların tedavi edilebileceğini iddia eden bir sürü şarlatan var ortalıkta, ve bunlar yaptıkları işe "alternatif tıp" gibi gözalıcı bir yafta yapıştırarak cahil insanları aldatmaya çalışıyorlar, bunda büyük ölçüde başarılı da oluyorlar. Bildiğiniz gibi, alternatif *din*ler, *politik* öğretiler, hattâ *ideoloji*ler, *ahlâk* sistemleri, hattâ *ekonomi* doktrinleri vardır, ama bunun nedeni bütün bu saydıklarımın bilgiye değil, daha çok *inanca*, bilemediniz *görüşe* (opinion) dayanmalarıdır. Öte yandan, alternatif enerjiler, taşıt araçları, resim yapma, şiir yazma, müzik besteleme yolları da vardır, ama örneğin kanser gibi oluşma mekanizması belli bir hastalığın birbiriyle uzaktan yakından ilişkisi olmayan değişik yöntemlerle tedavi edilmesi mümkün mü?

Dr. Stanway'e sorarsanız, mümkün. Nitekim söylediğine göre, dünyada 130 kadar "alternatif tıp" öğretisi varmış. Düşünün ki, büyük ölçüde kişinin subjektif dünyasını yansıtan resim sanatında bile şimdiye kadar ayırdedilmiş olan "okullar"ın sayısı bir düzineyi geçmez. Buna karşılık bilimde tek bir "doğru" vardır.

28. Dr. Stanway bu alternatif tıp yöntemlerinden en önemli bulduğu 33 tanesini inceliyor. Dediğine göre, ötekiler gelecek için pek fazla umut vaadetmiyormuş. Belki inanmayacaksınız, ama bunlar arasında bir de "sidik tedavisi" varmış. Bunun ne menem bir şey olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerek. Hem renkli-ışık tedavisi, ses tedavisi, hattâ koku tedavisi olur da, "sidik" tedavisi niçin olmasın? Nitekim, içinizden biri çıkıp köpek bokuyla kedi sidiği karışımından elde ettiği bir merhemle egzamayı, hattâ deri kanserini tedavi ettiğini ilân etsin, kapısını aşındıracak birçok hasta bulacağına kalıbımı basarım! İnanın, "alternatif tıp" diye anlatılanların çoğu bundan daha hallice değil! Ama, Dr. Stanway'a sorarsanız, bunların hepsi geçerli, hiç değilse denenmeye değer. Gerekçeleri de şunlar: Bunlardan bazıları (örneğin *akupunktur*) binyıllardır denenmekte imiş ve milyonlarca insan bunlar sayesinde iyileşmişmiş. (Oysa, bana sorarsanız, bir fikir veya yöntem ne kadar *eski* ise, yanlış veya yararsız olma ihtimali o kadar fazladır, zira henüz bilgi birikiminin olmadığı, üstelik insanların bilimsel düşünme yöntemlerini bilmedikleri bir çağın ürünüdürler.) *Kiropratik, osteopati* gibi yakın zamanlarda geliştirilmiş olanlar da "iş görüyor"muş! "Hiçbir şey başarı kadar başarılı değildir" diye bir söz vardır, bu da onu hatırlatıyor. Nitekim, Dr. Stanway de alternatif tıpçıların hasta bakmaktan başlarını kaşımaya vakit bulamayışlarının tedavi yöntemlerinin başarılı olduğunu gösterdiği kanısında. Eğer bu yöntemlerden birçok insan "şifa buluyorsa", bu onların bilimsel açıdan da geçerli olduğunu göstermez mi?

29. Kanımca, göstermez. Neden mi? Bu "şifa bulma" veya "iyileşme" kavramı bir hayli kaypak da ondan. Nitekim, bazan hastalar –gerçekte iyileşmedikleri halde– iyileştikleri duygusuna kapılabilirler. Bu özellikle *psikosomatik* denilen hastalıklarda sıkça rastlanan bir durum. Hattâ burada ('duyu aldanması'na nazire olarak) bir tür "duygu aldanmasından" sözetmek mümkün. Bu bir. Burada bir de "iyileşeceğine inanma" faktörü önemli bir rol oynuyor olsa gerek. Alternatif tıp uzmanlarına başvuranların birçoğu bilimsel tıbbın dertlerine devâ bulamadığı kişiler, biliyorsunuz. "Alternatif tıp" bu gibiler için nerdey-

se bir "son umut" kaynağı oluyor, dolayısıyla bu durum iyileşeceklerine olan inançlarını iyice kamçılıyor. Başka bir deyişle, hasta doktorundan nerdeyse bir "mucize" bekler gibi bir ruh durumuna giriyor. Kaldı ki, genellikle alternatif tıpçılar –ortodoks doktorlardan farklı olarak– hastalarını iyileşecekleri konusunda özellikle yüreklendirerek, onların moralini daha da yükseltiyorlar; başarılı olmaları için de bu şart zaten. Moral gücünün insan fizyolojisi üzerinde ne tür bir etki yaptığı henüz bilinmiyorsa da, hastalıkların iyileşmesinde olumlu bir rol oynadığı genellikle kabul ediliyor. Ona bakarsanız, şifalı diye bilinen suları içerek, kutsal yerleri (örneğin evliya mezarlarını) ziyaret ederek, hattâ üfürükçüye giderek iyileşenler, hiç değilse iyileştiklerini sananlar var. (Buna tıp dilinde "placebo etkisi" deniyor. Nitekim ilâç diye "sözde ilâç" verilen bir kısım hastaların da iyileştiği biliniyor.)

30. Şarlatanların başarılarını açıklayan bir başka olgu da, en *öldürücü* olanlar da dahil, bazan hastalıkların bir süre sonra kendi kendilerine iyileşmesi. Bu elbet bağışıklık sisteminin başarısı. Nitekim bazı hallerde kişi çok ciddî bir hastalık geçirdiği halde, bunun farkmda olmayabiliyor. Ama şarlatana giden bir hasta iyileşmesini genellikle kendisini tedavi edenin "hazakatine" yorma eğilimindedir, bu nedenle de kolayca onun bedava reklâmcısı kesilir. Kaldı ki, şarlatanların ne derece başarılı oldukları istatistiklerle saptanmış değildir. İyileşenler onların reklâmını yaparlar, ama iyileşmeyenler –çok muhtemelen aptallıkları anlaşılmasın diye– daha çok susmayı tercih ederler.

Bir de şu var: Ortodoks doktorlardan farklı olarak şarlatanlar hastalarına durmadan iyi olacaklarını telkin ettikleri, hastalar da buna inandıkları için, hiç değilse tedavi süresince rahatlıyorlar, böylece sonunda iyileşmeseler bile, uzunca bir süre iyileşecekleri umuduyla teselli buluyorlar. Özellikle çeşitli ağrıların tedavisinde bu kendi kendine telkinin olumlu bir etkisi olduğu yadsınamaz. (Buna da bir tür "hipnoz etkisi" demek mümkün.) Bu nedenle bilimsel tıp örneğin *migren*e çare bulamadığı sürece akupunkturcu, kiropratisyen ve benzeri şarlatanların muayenehaneleri dolup taşacaktır. (Bu bakımdan şarla-

tanların da bazan "yararlı" bir iş gördükleri söylenebilir.)

Bugün kolera, tifo, veba, verem gibi hastalıkları tedaviye kalkan şarlatanlara pek rastlanmıyor, neden? Bilimsel tıp bu hastalıkların çaresini bulmuş da, ondan elbet. Buna karşılık, *kanser*'in bazı türlerinde, özellikle ilerlemiş kanser vak'alarında ortodoks tıp çaresiz kalabiliyor, bu da... Dr. Özel gibi şarlatanlara cesaret veriyor. Elbet Dr. Özel kanserin ilâcını bulmuş falan değil, ama bazı umutsuz kanser hastaları, göle maya çalan Nasreddin Hoca misali, "ya bulduysa?" diyerek ondan medet umabiliyorlar.

31. Yazıma son vermeden baştaki sözlerimi tekrarlayacağım: *"İnanmak mı, inanmamak mı, işte asıl sorun burada!"* Bazı durumlarda inanmanın yararlı olduğu şüphe götürmez. Başka hiçbir kurtuluş şansı kalmamış bir kazazedenin engin denizde dalgalarla boğuşurken Tanrı'ya dua etmesinden daha doğal ne olabilir? Kaldı ki, bu kişinin kurtulacağına kuvvetle inanması ve umudunu kaybetmemesi, sonunda kurtulmasına da yolaçabilir. Ancak insanları felâketlere sürükleyen inançlar da vardır. Dinî ve ideolojik inançların bağnazlık halini aldığı durumlarda insanları sürükledikleri felâketleri düşünün. Tıptaki şarlatanlıklar bunların yanında solda sıfır kalır, ama gene de şunu hiçbir zaman aklınızdan çıkarmamalısınız: Bilimsel bir temele dayanmayan inançlar uzun vâdede *"zararlı"* sonuçlar doğurmaya mahkûmdur. İnsanlık bugüne kadar ayakta kalmayı başarmışsa, bunu büyük ölçüde sağ-duyusuna, aklına ve bu yeteneklerin ürettiği bilgilere borçludur, şarlatanların ürettiği boş ve temelsiz inançlara değil. Unutmayalım ki, *bilim* binlerce yaratıcı zekânın yüzyıllar süren çabaları sonunda insanlığın kazandığı bir kültür ürünü. Kısa yoldan ün ve servete kavuşmaktan başka bir amaçları olmayan şarlatanların ürettikleri ise bilimin son derece kötü bir taklidi. Bu tür bilim taklitlerinden sakınmanın ilk çaresi onların doğruluğundan şüphe etmek, ondan sonra da doğru olup olmadıklarını araştırmak. Her fikrin ve iddianın doğruluğunu araştırmaya vaktiniz olmayabilir veya donanımınız yetmeyebilir. O zaman tek yapılacak iş konunun uzmanı olan bilim adamlarının görüşünü almaktır. Elbet aldanmamaya ve aldatılmamaya, dolayısıyla *bilgi*'ye önem veriyorsanız.

*Bilim Eğitimi Üzerine**

"Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımın "Aptallığın Anatomisi veya İnanma Patolojisi" başlığını taşıyan son bölümünde, bunca yıl süren bilim eğitimine rağmen birçok "okumuş" insanın nasıl olup da şarlatanların dediklerine inanabildiğini açıklamaya çalışmış, bazı psikolojik faktörler yanında, bugün okullarda uygulanmakta olan eğitim sisteminin temelinde bazı boşluk ve bozukluklar olduğunu dile getirmiştim.[1] Bunlar arasında beni en çok rahatsız edenler de şunlar:

1) Uygulanmakta olan eğitim sistemi yeni yetişenlere "bilimsel" (veya "rasyonel") düşünme alışkanlıkları kazandıramıyor;

2) Onlarda bilimsel konulara karşı *merak*, dolayısıyla bilime karşı *sevgi* uyandıramıyor.

"Bilimsel düşünme alışkanlıkları edinmenin yolları nelerdir?" sorusuna bizde güya *mantık*, *metodoloji* (o da eskiden) ve *felsefe* derslerinde cevap verilmeye çalışılır, daha doğrusu çalışılırdı, oysa yıllardır ne mantık dersinde, hele ne de felsefe dersinde çocukların bu konuda en küçük bir fikir sahibi olmaları mümkün değil. Matematik, fizik, kimya ve biyoloji gibi *fen* derslerinde de hazırlop bilgileri bölük-pörçük belletmekten öteye gidilmediği için, ben kitabımın 1. ve 2. bölümlerinde yaratıcı bilim adamlarından birkaç örnek vererek, yeni bir bilgi üretme serüvenine atılan bir insanın kafasının nasıl çalıştığını göstermeye çalıştım. Bilimsel düşünme alışkanlıkları insanoğlunun uzun deneme ve yanılmalar sonunda bulduğu başarılı

* *Bilim ve Ütopya*, Eylül 1995, s. 29-31.

1 "Bilim ve Şarlatanlık", Yapı Kredi Yayınları, 4.baskı, Ocak 1996, İstanbul, s.509-527.

bilgi üretme yöntemlerinden başka bir şey değildirler. Bu nedenle bu yöntemler ya doğrudan doğruya *işbaşında*, yani bu üretim serüvenine katılarak, veya bu serüvene katılmış olan büyük bilim adamlarının yaşam hikâyelerini tanıyarak öğrenilebilir. Oysa bizde okutulan ders kitaplarında bu tür hikâyelere –kısa da olsa– yer verilmediği gibi, bilginlerin adı bile anılmaz. Bugün okutulduğu biçimiyle bilim derslerinin *bilimsel düşünüş* kazandırması mümkün değildir.

Ben kitabımda bu amaca hizmet edebileceğine inandığım üçüncü bir yol daha denedim: Bilgi ürettiklerini sanan *sözde-bilginleri*, günlük dildeki adıyla, *şarlatanları* teşhir ederek, ne tür düşünme alışkanlıklarının insanı çıkmaza sürüklediğini göstermek! Bu anlamda kitabımın bir tür "bilim patolojisi" denemesi olduğunu söyleyebilirim. Hattâ öyle sanıyorum ki, bazı insanların "bilim-dışı", bazan da "bilim-karşıtı" iddialarının neden "inanılmaya değmez" olduklarını göstererek, bilimsel (=rasyonel) düşünüş yöntemleri hakkında "dolaylı" bir fikir vermiş oluyorum. Bu yöntemin bir bakıma "dolaysız" yöntemden bile etkili ve başarılı olması beklenebilir.

Ancak bu tür kitapların insanlara bilimsel düşünme alışkanlıkları kazandırma şansı pek fazla olmasa gerek. "Demir tavında dövülür" atasözünün de hatırlattığı gibi, bu alışkanlıkların insanlara daha küçük yaşlarda kazandırılması gerekir; dolayısıyla eğitimin ilkokuldan başlayarak bu alışkanlıkları aşılamaya yönelik olması beklenir. Ne yazık ki, bizde bilim eğitimi üniversite aşamasında bile bu amacı gerçekleştirecek şekilde düzenlenmemiştir. Nitekim, bazı üniversite bitirmişlerin, hattâ üniversite öğretim üyelerinin, örneğin von Däniken adındaki bir şarlatanın hezeyanlarını ciddiye alması durumun böyle olduğunu kanıtlıyor.

Bilim Eğitiminin Amacı

Kanımca bilim eğitiminin başlıca şu iki amaca yönelik olması gerekir: 1) Yeni yetişenlerde *bilgi üretme* hevesi ve arzusu uyandırmak; 2) Elden geldiğince *yanılmaktan kaçınma* kaygısı

uyandırmak. Aslında bu iki duygu bir madalyonun iki değişik yüzü gibidir; nitekim bir insan doğruyu sevdiği ve arzuladığı ölçüde yanlıştan kaçmaya çalışır. Bilgi sevgisinin de, yanılma kaygısının da büyük ölçüde zekâ düzeyiyle ilişkili olduğu anlaşılıyor; ancak her alanda olduğu gibi, bilim alanında da iyi bir eğitimle hiç değilse orta zekâdaki insanlarda her iki duygunun da bir hayli geliştirilmesi mümkün olsa gerek. Ne yazık ki, kötü bir eğitim sistemi en yüksek zekâlı insanları bile bilimden soğutabilir, dolayısıyla bilimsel düşünme alışkanlıkları edinmelerini engelleyebilir. Bizdeki eğitim sisteminin yeni yetişenlere hiç değilse temelsiz, hattâ saçma fikirlere kapılmamayı bile öğretemediğini görmek gerçekten umut kırıcı. Düşünün ki, üniversiteyi bitirmiş olan bazı gençler herhangi bir iddia karşısında "Bu iddia inanılmaya değer mi?" sorusunu sormayı bile öğrenmemişler. Demek ki, bu sistem gençlerde "inanma sorumluluğu" bilinci bile uyandıramıyor.

Bu bilincin en belirgin ifadesi "*şüphecilik*" dediğimiz tavır. Oysa şüphecilik, yani doğru olup olmadığını iyice araştırıp soruşturmadan hiçbir iddiayı kabul etmeme alışkanlığı bilimsel düşünüşün belki en temel ilkesi, zira insan ancak şüphe etmeyi alışkanlık haline getirebildiği ölçüde yanılma tehlikesinden uzak durulabilir.

O halde şimdi bir cevap aramamız gereken soru şu: Neden eğitim sistemimiz yeni yetişenlerde bilgi-*sevgisi*, dolayısıyla yanılma-*korkusu* uyandıramıyor?

Bilgi sevgisi *merak*, yani öğrenme arzusu biçiminde ortaya çıkar. Bu arzunun bazı insanlarda tutku biçimini aldığı da oluyor. Filozof ve bilim adamı dediğimiz kişiler de işte bu tutkuya kapılıp hayatlarını "bilgi üretme" işine adayanlar arasından çıkıyor. Bu da şüphesiz her şeyden önce bir yetenek işi; merak bir zekâ belirtisi olduğuna göre, kişinin doğuştan zeki olması gerekiyor. Nitekim, bilgi üretme işinde en başarılı olanlar genellikle üstün zekâlı insanlar.

Herkesin bilgi-üreticisi olamayacağı apaçık, ama geri zekâlı olmayan herkes "bilgi-tüketicisi" olabilir. Tıpkı herkes sanat eseri de üretemediği halde, iyi bir sanat heveslisi, hattâ bazan iyi bir "sanat eleştirmeni" olabileceği gibi. Eğitimin de amacı

büyük ölçüde iyi bilgi-tüketicileri yetiştirmek olsa gerek. Ancak klâsik müziğin tadına varamayan bir insan nasıl iyi bir "dinleyici" olamazsa, eğitimi boyunca bilgi edinmenin tadını alamamış bir kişi de iyi bir "tüketici" olamaz. Bu nedenle eğitimin amacı her şeyden önce bilimleri sevdirmeye çalışmak olmalı, öyle ki çocuk –hangi konuda olursa olsun– yeni bir şeyler öğrendikçe kafasının aydınlandığını, bakış ufkunun genişlediğini, hattâ duygu dünyasının derinleştiğini, sözün kısası *mânen zenginleştiğini* hissetsin. Bence iyi bir eğitimin en büyük başarısı yeni yetişenlerde bilgi edindikçe bambaşka bir insan oldukları duygusunu ve bilincini uyarabilmesidir, zira onlar ancak o zaman daha çok öğrenmek ihtiyacını duyacaklardır. Bu ihtiyacı duyanlar arasından yeni bilgiler üretme hevesine kapılanlar da çıkacaktır, doğal olarak.

Siz hiç *zorla* konsere, tiyatroya, sinemaya veya futbol maçına giden insan duydunuz mu? Elbette, hayır, öyle değil mi? Oysa, okula gidenlerin ezici çoğunluğu bunu istemeye istemeye, zorla, salt "mecbur" oldukları için yapıyor. İşte eğitimin çözemediği en önemli sorun da bu: Okulları da insanların seve seve koştukları, hattâ bazan yer bulabilmek için saatlerce bekledikleri sanat yuvalarına dönüştürebilir miyiz? Dersleri de bir konser dinletisi veya bir tiyatro gösterisi gibi çekici, heyecan verici, hattâ bazan kendinden geçirici yapmak mümkün değil mi?

Temel Bozukluklar

Ne yazık ki, dünyanın hiçbir ülkesinde bu ideal gerçekleştirilebilmiş değil. Tam tersine, en ileri ülkelerde bile okul çoğu zaman manevî bir işkence yeri olma niteliğini koruyor. Bunun ülkeden ülkeye değişen pek çok nedeni var. Ancak daha çok alt-yapıyı ilgilendiren sorunlar bir yana bırakılırsa, eğitimi çocuklar için bazan dayanılmaz yapan üç temel bozukluktan sözetmek mümkün: 1) Ders programlarının aşırı derecede yüklü olması; 2) Öğretim yöntemlerinin iticiliği; 3) Öğretmen kalitesinin düşüklüğü.

Dünyada bugün yüzlerce değişik bilim dalı olduğunu, lise düzeyinde belli başlı bilim dallarının yeni yetişenlere tanıtılmak istendiğini biliyoruz. Bugün çeşitli bilim dallarında o kadar çok bilgi üretilmiş bulunuyor ki, bunlardan hangilerinin ve ne kadarının "genel kültür" malzemesi olarak kullanılması gerektiği sorununu hiçbir eğitimci çözebilmiş değil. Bu konuda çok ciddî çalışmalar yapılmakta ise de, çocuklara yüklenen bilgi yükü henüz rahatlıkla ve seve seve taşınabilir düzeye indirilebilmiş değil. Gerçi uzmanlık alanlarının üniversite düzeyinde ayrılması ilkesi her yerde benimsenmiş görünüyor, ama gene de liselerde okutulan her ders kitabı her öğrencinin ilerde o bilim dalında uzman olacağı varsayımıyla yazılmış olduğu izlenimini uyandırıyor. Nitekim, fizik dersinde fiziğin bütün konuları –bazan en ince ayrıntılarına varıncaya kadar– tanıtılmak istendiği gibi, öğrencilerden bütün fizik yasalarını bir bir bellemeleri, hattâ verilen herhangi bir fizik problemini çözmeyi başarmaları isteniyor. Aynı şekilde, tarih dersinde dünyada bugüne kadar ne kadar politik, ekonomik, sosyal ve kültürel olay yaşanmışsa, hepsini –bazan insan belleğini isyan ettirecek ayrıntılarına varıncaya kadar– öğretme işgüzarlığının ağır bastığını görüyoruz.

Einstein gibi bir deha bile gerek lise, gerekse üniversite eğitimi esnasında bu bilgi yükü altında öylesine ezilmiş, hattâ öyle bir "beyin fesadı"na uğramış ki, üniversiteyi bitirdikten sonra tam bir yıl boyunca fizik kitaplarına el süremez, hattâ fizik konuları üzerinde düşünemez olmuş. Ancak sıkı bir okuma ve düşünme perhizinden sonra kendine gelebilmiş. Öyle sanıyorum ki, Einstein'ın sonradan eski öğrencisi Leopold Infeld'le birlikte yazmış olduğu "Die Evolution der Physik" (Fiziğin Evrimi) başlıklı kitap fizik biliminin çok daha sevimli bir biçimde okutulabileceğini kanıtlamak amacıyla yazılmış. Herhalde Einstein öğrencilik yıllarında geçirdiği travmayı unutmamış olmalı ki, bu kitabında kendi ünlü "formülü" $E=mc^2$ de dahil olmak üzere, hiçbir fizik formülüne yer vermemiş. İçinde hiçbir problem de yok. "Formülsüz, problemsiz fizik kitabı olur mu?" diyeceksiniz. Evet, olur, hem de bal gibi olur, nitekim gerçek fiziğin ne olduğunu asıl bu kitabı okuduğunuz zaman anlıyorsu-

nuz. Daha da önemlisi, bu kitap size fiziği sevdiriyor! İşte burada insanın aklına hemen şu soru geliyor: Niçin okullarda bu tür kitaplar okutulmaz? Ben eğitimci değilim, ama bu konu üzerinde uzun süre kafa yormuş bir "amatör" olarak şu sonuca vardığımı söyleyebilirim: Hangi bilim dalı olursa olsun, hiç değilse lise düzeyinde, elden geldiğince az konuyu olabildiğince canlı biçimde, yani ilgi ve sevgi uyandıracak şekilde okutmak eğitimin temel ilkesi olmalı. Bana sorarsanız, bilimlerde en ilgi çekici konular *çığır açıcı teorilerdir,* dolayısıyla derslerde ağırlığı bu teorilere vermelidir. Oysa ders kitaplarında tam bunun tersi bir yol izlenmekte, teoriler bazan bir iki cümleyle geçiştirilip hep gözlem ve deneylere dayanan olgusal bilgilere yer verilmektedir. Oysa teoriler üzerinde durup tartışmak, bunların geçirdiği uzun düşünce serüvenini gözler önüne sermek çocukların çok daha fazla ilgisini uyandırabilir. Herhangi bir ders kitabını açtığınızda karşılaşacağınız manzara bu bakımdan hiç de iç açıcı değildir, zira bir sürü ayrıntı arasında temel problemler kaybolmakta, bu nedenle öğrenci zekâsını ve hayâl gücünü çalıştırıp geliştirmek fırsatını bulamamaktadır. Nitekim ders kitapları çoğunlukla –tıpkı yemek pişirme sanatı üzerine yazılmış kitaplar gibi– "bilgi-reçeteleri" sunmakta, öğrencinin düşünme yeteneğini ve hayâl gücünü harekete geçirecek sorunlara yer vermemektedir. Sonuçta belleme yeteneğini zorlayan bir bilgi safrası edinen öğrenci sınavlar biter bitmez bu safrayı kusmak zorunda kalmaktadır. Zevkli bir uğraş olması gereken "öğrenme" işinin manevî bir işkenceye dönüşmesi bugünkü eğitim sistemlerinin nasıl bir çıkmazda olduğunun en trajik göstergesi olsa gerek.

Öyle sanıyorum ki, çığır açıcı teoriler üzerinde durmak kadar, bu teorileri üretmiş olan bilim adamlarının yaşam öykülerine genişçe yer vermek de çocuklara bilimi sevdirmek bakımından yararlı, hattâ gereklidir. Nitekim, herhangi bir sanata karşı içten ilgi duyan herkes sanat eserlerini yaratmış olanların kişiliklerini ve yaratma serüvenlerini yakından tanımak ihtiyacını duyar. Bilimsel bilgiler de gökten zembille inmediğine göre, bunları üretmiş olanları çocuklara tanıtmak, bu arada özellikle bu üretme serüveninin ne kadar güç, zahmetli, yalnız de-

ha değil, üstelik büyük tutku, sabır, hattâ özveri isteyen bir iş olduğunu onlara anlatmak, böylece onların da bir dereceye kadar bu serüvene katılmalarını sağlamak öğrenme sürecini verimli, hattâ çekici yapabilir. Ne yazık ki, ders kitaplarında, dolayısıyla derslerde –birkaç istisna dışında– büyük bilim adamlarının adları bile anılmamaktadır. Oysa büyük bilim adamlarının yaşam öyküsü bir detektif romanından bile bazan daha ilginçtir. Bana sorarsanız, çocuklara bilim adamlarının yaşam hikâyelerini anlatmakla da yetinmemeli, sınıflara, laboratuvarlara, hattâ koridorlara onların fotoğraflarını asmalı, hattâ okullara en büyük bilim adamlarının adlarını vermeli. Aynı şey büyük yazarlar, ressamlar, kompozitörler için de geçerli elbet. "Bilgi çağı" denilen bugünün dünyasında bilim adamlarının uzmanlar dışında pek az kişi tarafından tanınması bence utanılacak bir kadir-bilmezlik belirtisi.

Bilim derslerinin soğuk ve ürkütücü olmasının bir başka nedeni de öğretmenlerin öğrencilerde en küçük bir merak, yani öğrenme hevesi uyandırmadan konuya girmeleri ve başkalarının üretmiş olduğu hazır bilgileri en tatsız biçimde onlara aktarmaya kalkmaları. Karnı aç olmayan bir insana dünyanın en lezzetli yemeklerini bile sunsanız, onda yeme arzusu uyandıramazsınız. Bu bilgiler için de geçerli: Bu nedenle ilkin çocukta "merak" (yani bilgi açlığı) uyandırmanız şart. Bu da önce "problemler"den yola çıkmanızı gerektirir. Çocuklar bilim adamlarının çözmeye çalıştıkları problemlerin çoğunu kendiliklerinden göremez veya düşünemezler, zira bu iş genellikle üstün bir zekâ düzeyi gerektirir; bu nedenle öğretmenin ilk işi onlara bu problemleri göstermek ve neden önemli olduklarını anlatmak olmalıdır. Problemler en açık ve seçik biçimde dile getirildikten sonra öğretmen çocuklardan onları çözmeye çalışmalarını istemelidir. Elbet her problemi çözemezler, ama önce çözmeyi *denemeleri* şart, zira ancak bu şekilde bilgi üretmenin bazan ne kadar güç bir iş olduğunu anlayabilirler. Bence daha da önemlisi, çocuğun bir problemin çözümü için neler yapılması gerektiğini iş başında görmesidir. Örneğin "Sesin hızı nedir?" türünden bir soruyla karşılaştığında çocuk önce sorunun hangi yoldan çözülebileceğini düşünebilmeli, eğer bu konuda hiçbir

öğrenci akla-yakın bir teklif getirememişse, ancak o zaman öğretmen araya girip onlara bu işin –en basit şekilde– nasıl yapıldığını göstermelidir. Gerektiğinde öğretmen çocukları bir stadyuma götürüp onlarla ses hızının ilk bulunuşunda başvurulan deneyi tekrarlamalı, ondan sonra da bu hızın daha dakik bir ölçümü için başvurulan deneyleri anlatmalıdır. Bu şekilde çocuklar bilgi üretiminin "araştırma" denilen bir çalışma gerektirdiğini, araştırmaların da gözlem, deneyim, mantıksal çıkarım, hattâ yerine göre "hayâl gücü"ne başvurmak demek olduğunu öğreneceklerdir. Yoksa fizikte ses konusunu anlatırken öğretmenin "sesin hızı havada saniyede yaklaşık 331 metredir" deyip geçmesi "öğretme" değil, "belletme" diye nitelendirilebilir. Nitekim, çocuk bu cevabı kısa sürede unutacaktır.

Ne yazık ki, bizde eğitim –hemen hemen bütün okullarda– aktif bir *öğrenme* süreci olarak değil, pasif bir *belleme* süreci olarak yürütülüyor. Çok yaygın olan kopya çekme hastalığının da buradan kaynaklandığını sanıyorum. Böylece biz çocuklarımızı daha okul çağında, yalnız ezberciliğe değil, "köşe dönmeciliğe" de alıştırıyoruz. Bilgi kültür nimetlerinin bence en önemlisi, dolayısıyla bunca yıl süren bir eğitime rağmen pek az kişinin bu nimetten pay aldığını görmek bana acı veriyor. Bunda millet olarak yakın zamanlara kadar bilgi üretimi işine doğrudan doğruya katılmamış olmamızın büyük etkisi var şüphesiz.[1] Kanımca bir ülkede iyi bilgi tüketicilerinin sayısı iyi bilgi üreticilerinin sayısıyla doğru orantılı. Gerçi bizden de son yıllarda Feza Gürsey ve Asım Barut gibi dünya çapında fizikçiler çıktı, ancak bunların çalışmaları çok sınırlı ve yüksek seviyede bir uzman grubuna hitap ettiği gibi, bilgi sevgisini en azından lise eğitimi görmüş halk yığınlarına aşılamak amacıyla yeni ders programları düzenleyen, yeni öğretim metotları geliştiren bilim eğitimcilerinden henüz yoksunuz. Fen fakültelerinin çeşitli dallarında eğitim gören ve ilerde lise öğretmeni olacak olan gençlerimizin de büyük bir bölümü bu bilim dallarını –deyim yerinde ise– "istemeyerek seçtikleri" için, sonunda "zoraki öğretmen" olup çıkıyorlar, dolayısıyla kendilerinin duymadıkları yeni bir şeyler öğrenme hevesini öğrencilerine de aşılayamıyorlar.

1 Bu konu için Bk:. Hüseyin Batuhan: "Bilim ve Biz Türkler I, ...II."

"Bilgi için bilgi"ye ilginin bu kadar az oluşunun bir nedeni de ülkemizde esmekte olan genel manevî hava. Görebildiğim kadarıyla, en zeki ve yetenekli gençlerimiz en çok para getiren mesleklerin peşinde; bunlar da, bildiğiniz gibi, tıp, mühendislik, işletmecilik gibi pratik bilgiye dayanan meslekler. Sizin anlayacağınız, araştırıcı, dolayısıyla bilgi-üreticisi olacak yerde, başkalarının ürettiği bilgileri pratiğe uygulamaya yönelik meslekleri seçiyorlar. Bu anlamda bizde bir "iç beyin göçü" sürecinden sözetmek yerinde olur.[2] En yetenekli gençlerin bile sonunda iyi para getiren mesleklere yönelmesi kısmen toplumdaki refah ve lükse düşkünlük hastalığının bulaşıcılığı ile açıklansa bile, bu eğitim sistemimizin bu gibilere bile "bilgi için bilgi" hevesi kazandıramadığını göstermez mi?

Dünyanın en iyi öğretim metotlarını bile uygulasanız, işin sonunda öğretmen kalitesine dayanacağı apaçık. Nitekim, eğer öğretmenin kendisi üniversite eğitimi esnasında bir nebze olsun araştırma serüvenine katılıp bilgi üretmenin hazzını tatmamışsa, sizin anlayacağınız, o da birçokları gibi, sadece kendine ilerde bir "ekmek kapısı" açacak olan bir diploma elde etmekten fazla bir şey düşünmemişse, ondan öğrencilerinde "bilgi için bilgi" sevgisi uyandırmasını bekleyebilir misiniz? İçlerinde bu arzuyu duyanlar olsa bile, bunlar da müfredat programlarının fazla yüklü, sınıfların aşırı derecede kalabalık, laboratuvarların ve öğretim malzemesinin yetersiz, maaşlarının düşük olması gibi nedenlerle bu heveslerini kısa zamanda yitirip –deyim yerinde ise– birer "belletme memuru" olup çıkmaktadır. Kaldı ki, öğretmenlerin hemen hiçbirinin yabancı bir dil bilmemesi onları "ders kitabı" diye ellerine verilen "kara kitap"la yetinmeye mahkûm etmekte, üniversitede genellikle bilim tarihi ve felsefesi okumamış olmaları görüş ufuklarını büsbütün daraltıp onları hazırlop bilgileri aktaran birer "otomat" haline getirmektedir.

2 Bu konuda daha etraflı bir fikir edinebilmek için, Bk: Hüseyin Batuhan: "Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?", *Çağdaş Kültürümüz*, Cem Yayınevi, 1991, s.195-225. Bu makale "Kann man von einer Wissenschaftspolitik in der Türkei sprechen?" başlığıyla Almancaya çevrilmiştir. Bk: *"Der Gebrochene Blick nach Westen"*, yayımlayan: Zafer Şenocak; Babel Verlag, Berlin 1994, s.95-137.

Meslek Seçimindeki Aksaklıklar

Bugün Türk eğitiminin tam bir çıkmaza girmiş olmasının bir nedeni de "üniversiteye giriş" sınavlarının düzenleniş biçimiyle bölüm (dolayısıyla meslek) seçiminde tutulan yoldur. Bence "test yöntemi" akla gelebilecek yöntemlerin en kötüsüdür, zira bu yöntemle gençlerin ne bilgilerini ne de yeteneklerini denetlemek mümkündür. Özellikle bu yöntemle gençlerin asıl ilgi duydukları bölümlere girmesi sağlanamamaktadır. Nitekim, bu yüzden öğrencilerin büyük bir kısmı istedikleri bölümlere değil, "puan tutturabildikleri" bölümlere girebilmektedir. Bu ise "üniversite" eğitiminin ruhuna tümüyle aykırıdır. Belki de "olgunluk" veya "bakalorya" gibi özel bir sınavla daha lise son sınıfta üniversiteye girmeye yetenekli olanları her yıl üniversite kapılarına yığılan "kuru kalabalık"tan ayırma yoluna gitmek düşünülebilir. Durmadan yeni üniversiteler açmak da çözüm değildir. Her ne olursa olsun, yetenekli gençlerin heves ettikleri bölümlere girmesi sağlanmalıdır. Tıbbiyeye girmek istediği halde, sırf puanı tutmadığı için matematik bölümüne veya eczacılık bölümünü kazanamadığı için felsefe bölümüne girebilen bir gence, "üniversite öğrencisi" demek mümkün müdür? Sonra bu yüzden, nerdeyse "kazara" matematik veya felsefe öğretmeni olan bir insandan iyi bir "öğretmen" olmasını bekleyebilir misiniz? Ne yazık ki, bugün lise öğretmenlerimizin birçoğu bu tür "kaza ve kader kurbanları" Salt geçimlerini sağlamak için fazla bir ilgi ve sevgi duymadıkları bir işi yapmak zorunda kalan bu insanların "kara kaplı kitap"ta yazılanları belletmekle yetinmelerinden doğal ne olabilir? İyi öğretmenin kendi bilgi dalma karşı içten bir sevgi duyması da her zaman yeterli değildir; bu bilginin en iyi nasıl aktarılabileceği konusunda da özel bir eğitim görmüş olması gerekir. Oysa bizde eline iyi kötü bir üniversite diploması geçiren herkes lise öğretmeni olabilmekte, işgüzar politikacılarımızın halka yaranma siyaseti yüzünden nerdeyse köylerde bile lise açıldığından, bazan bu okullara öğretmen bile bulanamamaktadır.

Lise öğretmenlerimizin derste sergiledikleri manzara genellikle şöyledir: Öğretmen sınıfa girince ya geçip kürsüye otu-

rur, veya kara tahtanın önünde dinelir ve ses kesilince –çoğu zaman isteksiz bir şekilde– ders anlatmaya başlar. Anlattıkları da genellikle kitapta yazılanların aynıdır, bu nedenle çocukların bir kısmı anlatılanları dinlemez bile, biran önce zilin çalmasını bekler. Öğretmen işleyeceği konuyla ilgili birtakım sorular sorarak öğrencilerinin ilgisini uyandırmaya çalışmadığı gibi, onların ders esnasında kendisine soru sormalarından da pek hoşlanmaz, hele derste bir "tartışma" havasının doğmasından kaçınır, zira onun gözünde öğrenci, adı üstünde, kitapta yazılanları ve derste anlatılanları "bellemek"le, sınavlarda da sorulan sorulara kendilerine belletilen cevapları vermekle yükümlüdür. Hattâ bu cevapların kelimesi kelimesine kendi kullandıkları cümlelerle dile getirilmesini bekleyen öğretmenler de vardır. Sözün kısası, bizde birçok dersin Kur'an okutulur gibi okutulduğunu söylemek abartılı olmasa gerek. Öğrenmenin bir diploma elde edilinceye kadar katlanılması gereken manevî bir işkence gibi algılandığı ise bence şüphe götürmez.

Lederman'ın Yöntemi

Yıllardır hep "Bunun bir çaresi yok mudur?" diye durup düşünür ve kendi aklımca öğrenmeyi zevkli bir uğraş haline getirmenin yollarını arar dururum. Ancak yakın zamanlara kadar bu konudaki özlemlerimin hep birer "ham hayâl" kalacağı kuşkusunu taşıdım. Derken bir süre önce Fransız televizyonu TV5'de izlediğim bir panel bu kuşkumu büyük ölçüde dağıttı. Eğitim sisteminin nasıl iyileştirilebileceği konusunu tartışmak üzere düzenlenmiş olan bu panele tanınmış bazı Fransız bilim adamlarından başka Nobel ödüllü Amerikalı fizikçi Leon Lederman da çağrılmıştı. Lederman'ın çağrılışının nedeni, bu bilginin fizik eğitimi konusunda yeni bir yöntem geliştirmiş olması, üstelik bu yöntemin Chicago'daki birçok ilkokulda büyük bir başarıyla uygulanmakta olduğunun duyulması idi. Bu vesile ile Lederman hem yönteminin temel ilkelerini açıklayacak, hem de uygulamanın nasıl yapıldığı bazı video filmleriyle panele katılanlara –dolayısıyla televizyon seyircilerine– gösterilecekti.

Aklımda kaldığına göre, Lederman iki tez ortaya atmış: 1) Fizik eğitimine elden geldiğince erken yaşta başlanmalı; 2) Eğitim bir "oyun" havası içinde yürütülmeli. Bildiğiniz gibi, çocuklar erken yaşlarda çok "meraklı" olurlar, dolayısıyla öğrenmeye hazır ve isteklidirler.[3] Ayrıca oyundan da çok hoşlanırlar. Lederman çocuklardaki bu iki özelliği birleştiren bir eğitim yönteminin çok verimli olacağını düşünmüş olmalı ki, çok haklı. Nitekim, panel esnasında ekrana yansıtılan sahnelerden çocukların küçük gruplar halinde ve neşeli bir oyun havası içinde bazı ölçümler ve deneyler yaptıkları, bunların sonuçlarını bir yere yazıp grafikler çıkardıkları görülüyordu. Ben bunları seyrederken bir yandan da gözümün önüne kendi öğrencilik günlerimde görmeye alıştığım klâsik sınıf tablosu geldi. Gözlerim ekranda bu tabloyu boşuna aradı, zira burada ne bir sınıf, ne de kara tahta önünde "ders anlatan" bir öğretmen vardı: Çocuklar oraya buraya dağılmışlar, güle oynaya bir şeyler araştırıyorlar, öğretmen de bir gruptan ötekine koşuyor, bazan onlarla bir şeyler tartışıyor, ama gerek öğrencilerin, gerekse öğretmenin bu işten büyük bir zevk aldıkları açıkça görülüyordu. Lederman gerçekten de öğrenmeyi *araştırmaya*, araştırmayı da *oyuna* dönüştürmeyi başarmıştı.

Lederman'ın geliştirdiği yöntemin ayrıntıları hakkında bir bilgim yok, ancak bu panelden öğrenebildiğim kadarıyla, bu yöntemi uygulayan öğretmenler tam 1.5 yıl süren entansif bir kurs görmüşler ve yeni yöntemi benimseyene kadar bir hayli zorlanmışlar. Sonunda uygulamaya katılan öğretmenlerden biri "biz öğretmenliğin ne demek olduğunu şimdi anladık!" diyerek memnuniyetini dile getiriyordu. Demek benim hayâl ettiğim eğitim sistemi bir başka ülkede gerçekleştirilmişti! Aynı yöntem bizde de uygulanamaz mıydı?

Ne yazık ki, bu konuda pek iyimser değilim, bunun asıl sebebi de bugün Türkiye'de esen havanın bu tür bir eğitim reformuna girişmeye hiç de elverişli olmayışı. Hatırlanacağı gibi,

3 Carl Sagan, bir makalesinde, "Çocukların ilkokul birinci sınıfta çok meraklı olduklarına, kolejin son sınıfında ise bu meraklarını büsbütün yitirdiklerine" işaret ediyor ki, çok haklı. Bk: "The Burden of Skepticism", *The Hundreth Monkey*, Prometheus Books, Ed.: Kendrick Frazier, Buffalo, N.Y., 1991, s.9.

bizde de bundan 30 yıl kadar önce Fen eğitimini modernleştirmek için bir girişim başlatılmış, bu amaçla ABD'de yazılmış olan fizik, kimya ve biyoloji kitapları Türkçeye çevrilerek, başta Fen liseleri olmak üzere, bazı liselerde okutulmaya başlanmıştı. Şimdilerde belki bütün liselerde bu kitaplar okutuluyor, ama sonuç? Gördüğüm kadarıyla, bu kitaplar da içerik bakımından fazla yüklü, ayrıca bunları hakkıyla okutacak kaliteli öğretmen bulmak son derece zor, zira en iyi elemanlar –çok daha iyi para verdikleri için– "dershaneler"de çalışmayı tercih ediyor. Sonra iyi öğretmenle de iş bitmiyor, iyi donanmış laboratuvarlara, slayt, video filmi, öğretmen el-kitabı gibi daha bir sürü yardımcı malzemeye ihtiyaç var. Ama, hepsinden önemlisi, özel kurslarda eğitim görmüş, konusuna hâkim, bu işe hevesli, hattâ "misyoner ruhlu" öğretmenlerin olması. Bizde bunlardan hemen hiçbirisi yok; çocukların eline verilen ders kitapları bile baskı kalitesi bakımından sevimsiz, hattâ itici. Biz çocuklarımızın bilgiye karşı iştahını açacak en basit çarelere bile başvuramazsak, onlarda "bilgi sevgisi" uyandırmamız mümkün mü?

Medreseleşme

Eğitim reformu konusunda beni büsbütün karamsarlığa sürükleyen bir faktör de, Fen liseleri de dahil, bütün okulların "medreseleştirilmekte" olduğunu görmektir. "Müslüman kuşaklar" yetiştirmekten başka bir düşünceleri olmayan dinci politikacılarımız okullara "zorunlu" din dersleri sokarak bir ikilik yaratmışlardır. Bu konudaki çeşitli kaygılarımı başka yazılarımda[4] dile getirdiğim için bu konu üzerinde fazla durmayacağım. Ancak şurası bence kesin: Bizde köklü bir eğitim reformunun yapılabilmesi, her şeyden önce gerçek Atatürkçü kadroların iktidara gelmesiyle, özellikle de Millî Eğitim Bakanlığı'na hem Atatürkçü, hem eğitimci, hem de reformcu bir kişinin getirilmesiyle mümkündür. Görüldüğü gibi, Türk eğitiminin kade-

4 Hüseyin Batuhan: Yukarda andığım yazı başta olmak üzere, Bk: "Demokrasi İçin Eğitim", A.E., s. 327-346. Ayrıca Bk: *Cumhuriyet* gazetesi, 20 Aralık 1989, 6 Şubat, 6 Mart, 7 Mayıs, 6 Haziran, 12 Eylül, 7 Kasım 1990 günleri çıkan yazılar.

ri büyük ölçüde Türk politikasının kaderine bağlı. Yakın bir gelecekte bu konuda olumlu bir gelişme olacağından pek umutlu değilim, ama daha şimdiden gözlediğim bazı kıpırdanmalar büsbütün karamsar olmamam gerektiğini fısıldıyor bana. Bir ara "Türk-İslam" sentezcilerinin egemenliği altına girmiş olduğu anlaşılan TÜBİTAK'ın tekrar Atatürkçü bir kadronun yönetimine geçmiş olması bu umutlandırıcı gelişmelerden biri. Gene bu kurumun önderliğinde gençler arasında bilimsel araştırma hevesi uyandırma girişimlerinin devam etmesi ve bazan genç araştırmacılarımızın uluslararası yarışmalarda ödül alması ikinci bir sevinç kaynağı. Beni en çok şaşırtan, dolayısıyla umutlandıran bir üçüncü gelişme de TÜBİTAK'ın çıkarmakta olduğu *Bilim ve Teknik* dergisinin her ay 70.000 adet sattığını öğrenmek oldu. Gene TÜBİTAK'ın bir "popüler" bilim kitapları dizisi yayımlamakta olması ve bunlardan her birinin 20.000 adet satmış bulunması çok daha sevindirici bir olay. Bu, eğitim sistemimizin içinde çırpındığı bütün olumsuzluklara rağmen, Türkiye'de bilime değer veren birçok aydın-kafalı gencin yetişmekte olduğunu gösteriyor. Tek tesellim, bunlar arasından bir gün bizde de Leon Lederman gibi reformatörlerin çıkabileceğini düşünmemdir. Kaldı ki, yirmi birinci yüzyılda uygar uluslar arasında bizim de onurlu bir yerimiz olması buna bağlı.

*Eğitim ve Şarlatanlık**

Merak ile *şüphe* insan zekâsının ikiz çocukları olup *bilgi üretimi* dediğimiz sürecin onsuz olunamaz dürteçleridir. Olan biteni anlama ve açıklama arzusu demek olan *merak* daha çok zekânın *yaratıcı* veya *üretici* gücünü oluşturur, *şüphe* ise onun ürettiği fikirleri denetleme işlevini yüklenir. Bilgi bu iki yeteneğin işbirliğinin ortak ürünüdür.

Bazı insanlarda bu iki yetenek eş-güçlüdür, bazılarında ise biri daha ağır basar. Genellikle bilim adamları dediğimiz kişilerde her iki yetenek de fazla gelişmiştir, bu nedenle kendi ürettikleri yeni fikirleri iyice *denetlemeden*, yani doğru olup olmadıklarını araştırmadan bir şey bildiklerini iddiaya kalkmazlar; kendilerine yöneltilebilecek eleştirileri *önceleyerek* (yani kendi kendilerini eleştirerek) iddialarında şüphe uyandırabilecek noktaları arayıp bulmaya, zayıf olanları pekiştirmeye çalışırlar; fikirlerinin doğruluğundan kesinlikle emin olmadıkça da, "ben biliyorum!" diye ortaya çıkmazlar. Nitekim, bu yüzden Newton "*Principia Mathematica Philosophiae Naturalis*" adlı ünlü eserini, aynı nedenle Darwin "Türlerin Kökeni"ni yayımlamayı tam yirmi yıl geciktirmişlerdir.

Buna rağmen her iki eser de yayımlanır yayımlanmaz neredeyse yaylım ateşine tutulmuş, yalnız bu konulardan anlamayanların değil, anlı şanlı bilim adamlarının da şiddetli eleştirilerine maruz kalmışlardır. Newton fiziği çoktan bilim çevrelerince kabul edilmiş, hattâ bir tür kusursuz "bilim teorisi" örneği oluşturmuşsa da, bu teori etrafındaki tartışmalar bir yüzyıldan fazla sürmüştür. Darwin'in "Evrim Teorisi" bugün de, yani

* *Cogito*, Yaz '94, s. 227-238.

aradan 140 yıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ eleştirilmekte ve tartışılmaktadır. Bilim adamını sıradan adamdan ayırdeden en belirgin nitelik de *şüpheci* olması, yani hiçbir fikri uzun uzun didiklemeden kabul etmemesidir. Yeni fikirleri ancak yaratıcı zekâsı olan filozoflar ve bilim adamları üretir, yalnız bunlar çevrelerinde ne kadar iyi tanınırsa tanınsınlar, meslekdaşlarının toplu hücumundan hiçbir zaman kurtulamazlar. Böyle olması da doğaldır, zira en büyük deha da *yanılabilir.* Dolayısıyla onun *yanılmadığından* emin olabilmek için önce öne sürdüğü yeni fikri şüpheyle karşılamak gerekir. Buna göre, şüpheci olmak bilimsel davranışın temel kuralı oluyor. Başka bir deyişle, bilim adamının ilk görevi "inanmamak" Nitekim "inanma sorumluluğu" diye adlandırabileceğimiz duygu en çok bilim adamlarında gelişmiştir.

Buna karşılık, sıradan adamın genellikle böyle bir sorumluluğun varlığından bile haberi yoktur, bu nedenle o yeni bir fikrin "inanılmaya değer" olup olmadığını araştırmaya gerek görmez, daha çok o fikrin çekici olup olmadığına, bir de işine gelip gelmediğine bakar. Örneğin birisine "doğar doğmaz konuşmaya başlayan" bir çocuktan bahsedin, hemen kulak kesilecektir. Neden? Çünkü bu görülmemiş ve duyulmamış bir olaydır, bu nedenle de onun genellikle uyuklamakta olan merakını uyandırmaya yeter. Besbelli ki, bu tür bir olay "ihtimal dışıdır", dolayısıyla *aklı başında* bir insanın böyle bir şeye *"inanmaması"* gerekir, öyle değil mi? İnanmaması gerekir, zira olmayacak bir şeye inanmak insanı *yanılgıya* düşürür. Ancak, günlük pratik yaşamını etkilemeyen konularda yanılmak sıradan adamın pek umurunda değildir.

Yanılmaktan korkmak, dolayısıyla elden geldiğince yanılmamaya çalışmak ancak doğruyu arayan, dolayısıyla *bilgiye değer veren* insanların harcıdır. Bilgi üretme heyecanını yaşamamış ve bilgi üretimi işinde biraz olsun ter dökmemiş insanlar bilgiye fazla değer de vermezler, bu nedenle nelerin inanılmaya değer olduğunu, nelere inanılmaması gerektiğini araştırmaya gerek görmezler. İşte bu gibilerine akla gelebilecek en inanılmaz fikirleri kolaylıkla yutturabilirsiniz.

Bu tür "inanılmaz" fikirleri üretenlere "şarlatan" diyoruz.

Şarlatanı, kısaca, "bir şey bilmediği halde *bildiğini sanan* ve bu sanıya dayanarak *bilgiçlik taslayan* kişi" diye tanımlayabiliriz. Aslında hepimiz bazan yanlış bir inanca kapılabilir, hattâ bildiğimizi sanarak yanlış bir iddia ile ortaya çıkabiliriz. Ancak eleştiriler karşısında iddiamızı kanıtlayamazsak, susup otururuz. Oysa şarlatanlar iddialarının doğruluğundan o kadar emindirler ki, eleştiriler karşısında büyük bir öfkeye kapılırlar ve onlara –bilimsel görgü kurallarının gerektirdiği biçimde– cevap verecek yerde, karşı hücuma geçip eleştirmenlerini anlayışsızlık, bilgisizlik, dogmacılık, hattâ düpedüz "çıkarcılık"la suçlamaya kalkarlar. Bu gibiler genellikle uzman olmadıkları, hattâ bazan hiç bilmedikleri konularda at oynatmaya meraklıdırlar, öne sürdükleri fikirler de çoğu zaman aşırı, yani iyice yerleşmiş bilimsel görüşlere ters düşen fikirlerdir. Bu nedenle de *ortodoks* bilim adamları bu gibilerini eleştirmeye bile tenezzül etmezler. Bu durum onları büsbütün çileden çıkarır.

Kitabımda[1] hemen her bilim ve teknoloji alanında boy göstermiş olan şarlatanları inceliyorum ve her defasında bunların öne sürdükleri teori ve pratiklerin neden "kabul edilemez" olduklarını göstermeye çalışıyorum. Maksadım, okuyanlarda bir "inanma sorumluluğu" bilinci uyandırmak, hiç değilse onlarda bu bilinci güçlendirmek, ayrıca bu vesile ile bilim adamı dediğimiz kişilerin kafalarının nasıl çalıştığını göstererek, doğruya, ama sadece doğruya inanmaya hevesli insanlara "bilimsel düşünüş" alışkanlıkları kazandırmak.

Bu amaçla kitabımın ikinci bölümünde en azından lise eğitimi görmüş kişilerin biraz olsun tanıdıklarını varsaydığım iki büyük bilim adamını, Pasteur'le Koch'u, bilim adamlığının tipik örnekleri olarak gösterdim. Kanımca, bilimin ruhunu kavramanın bir yolu doğrudan doğruya bilimsel araştırmalara katılmak ise, bir başka yolu da büyük bilim adamlarının hayat serüvenlerini yakından tanımaktır. Birinci yol ancak bilgi üretmeyi hayatlarının ana amacı edinen yaratıcı insanlara açık; oysa her isteyen kişi –bir kültür ürünü olarak bilimin nasıl bir etkinlik olduğunu merak ediyorsa– bunu biyografi yoluyla da sağla-

1 Hüseyin Batuhan, "Bilim ve Şarlatanlık", Yapı Kredi Yayınları, 540 sayfa, 4.baskı, 1996.

yabilir. Ancak her iki halde de "bilgi için bilgi"ye ilgi duymak, önem vermek şart. Ne yazık ki, "bilgi için bilgi" pek az kişinin iltifat ettiği bir nimet. Yalnız Türkiye'de değil, hemen hemen bütün dünyada durum böyle.

Bunun pek değişik nedenleri var elbet. En başta gelen neden pek az insanın doğuştan "meraklı" olması. Bunun zekâ ile ilişkisine sözlerimin başında değinmiştim. Oysa zekâ düzeyi yüksek insan çok az, bildiğiniz gibi. Onların da büyük bir bölümü para kazanmak, servet sahibi olmak, rahat yaşamak veya insanları yönetmek gibi pratik amaçlara yöneldikleri için, salt entelektüel bir haz kaynağı olan bilime ayıracak vakit bulamıyorlar.

Gerçi içinde yaşadığımız çağ sözümona "bilgi çağı", ama insanların ezici çoğunluğu bilgi için bilgiye değil, bu bilginin pratik uygulamalarına, sizin anlayacağınız *teknolojiye* değer veriyor; zira bu uygulamalar hayatımızı kolaylaştırıyor, rahatlaştırıyor ve renklendiriyor. Nitekim bugün hemen herkesin evinde buzdolabından tutun renkli televizyona, hattâ şimdilerde bilgisayarlara varıncaya kadar her türlü teknolojik yenilik var, ama en zengin aileler de dahil, kaç kişinin evinde bir teleskop veya mikroskop olduğu meraka değer. Teleskoptan vazgeçtim, kaç kişi başını kaldırıp da gökyüzünü inceleme arzusunu duyuyor acaba? Hem gökyüzünü seyredeceksin de ne olacak? Hele televizyon karşısında koltuğuna gömülüp "Yalan Rüzgârı"nı seyretmek varken? Kaldı ki, gökyüzünü televizyon ekranına yansıtan belgeselleri bile çok az kişinin seyrettiği anlaşılıyor. Korkarım, nasıl bilgi *üretme* işi üstün zekâlı insanların harcıysa, aynı şekilde "bilgi *tüketme*" hevesi de daha çok zekâ düzeyi oldukça yüksek kişilere vergi bir özellik.

Aslında orta zekâ düzeyindeki insanlarda da bu hevesi uyandırmak ve kamçılamak mümkün, ama bunun için uygulanmakta olan eğitim sistemini kökünden değiştirmek gerekiyor, zira kanımca bugünkü sistem öğrenme hevesini kamçılayacak yerde, olanını da büsbütün köreltiyor. Burada, ne yazık ki, bu duruma nasıl çare bulunabileceğini uzun boylu tartışmaya vaktim yok. Bu nedenle burada hastalığın *nedenlerine* dokunmakla, bir deyimle *eğitim psikolojisi* yapmakla yetineceğim.

Bundan da asıl amacım, insanların, hem de sözümona "okumuş" insanların, neden bu kadar kolaylıkla şarlatanların ağına düştüğünü açıklamak.

Birçok ülkede olduğu gibi, bizde de eğitim hâlâ daha önce başkalarının üretmiş olduğu bilgileri hazırlop yeni kuşaklara *aktarma* şeklinde anlaşılmakta. Nitekim, fen derslerinde çocuklara bir sürü formül belletilmekte, biraz da bunlara dayanarak problem çözmeleri istenmektedir. Bu bilgilerin nasıl üretildiği, bir sorunu çözmek için bilim adamlarının ne tür güçlüklerle karşılaştığı, bunları aşmak için ne gibi yöntemlere başvurdukları; bunlardan hangilerinin başarılı sonuç verdiği, uzun deneme ve yanılmalardan sonra sorunu çözdükleri zaman bile buldukları çözümün nasıl karşılandığı gibi konularda çocuklara hiçbir şey anlatılmıyor. Bu nedenle de çocuklar kendilerine öğretilen şeyleri nerdeyse *gökten zembille inmiş, tartışılmaz,* dolayısıyla *bellenmesi gereken doğrular* gibi algılama eğilimine kapılıyorlar. Sorarım size, bunun "Kur'an okumaktan" farkı ne? ("Kur'an okumak" dedim de aklıma geldi: Bugün "öğrenme", "eğitim görme" anlamında kullandığımız 'okuma', 'okumuş', 'okul' gibi sözcükler sakın "Kur'an okuma" deyiminden esinlenmiş olmasın?)

Gene fizik, kimya ve biyoloji derslerinde öğretmenler iyi kötü birkaç deney yaparak öğrencilerine aktardıkları bilgilerin "güvenilirliği"ni kanıtlamaya çalışıyorlar, ama tarih, sosyoloji, psikoloji, hattâ felsefe derslerinde öğretmenlerin sergilediği tutum çocukların *dogmatik* bir kafa yapısında yetişmeleri için bire bir, zira onlar da anlattıklarının tartışılmaz doğruluklar olduğu izlenimini uyandırdıkları gibi, *sınav tehdidi* altında bu izlenimi daha da pekiştiriyorlar. Öğrencileri problemlerin çözümü konusunda kendi kendilerine düşünmeye teşvik etmedikleri gibi, içlerinden biri kazara bir soru soracak olsa sinirleniyorlar. Düşünebiliyor musunuz, her şeyin *tartışmalı* olduğu felsefe dersinde bile çoğu öğretmen –bazan da müfredat dışına çıkmaktan korktukları için– "ders kitabında" yazılanları papağan gibi tekrarlamakla yetiniyor. Ve bu yüzden de "ders kitabı" *Kutsal Kitap* yerine geçiyor.

Ben bu durumu bildiğim için, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakül-

tesi'ndeki derslerime başlarken ilkin çocuklara şöyle bir uyarıda bulunmayı deneyeyim, dedim: "Bakın çocuklar, ben gerçi burada sizlere bir şeyler *öğretmek* için bulunuyorum. Ancak felsefede bilgiler yoktur, dolayısıyla her şey tartışmalıdır, onun için ben bu derste sizlerle tartışarak insanoğlunun bilgi edinme sürecini nasıl yürüttüğünü göstermek istiyorum. Bu nedenle benim dediklerime hemen kanmayın, hattâ derse gelirken kendi kendinize 'Bakalım, Hüseyin Batuhan bugün gene neler saçmalayacak?' deyin". Bu uyarımın onlarda nasıl bir şaşkınlık uyandırdığını tahmin edebilirsiniz. Hattâ bir kısmının dediklerimi ciddiye bile almayacaklarını düşünerek, "Hem, bakın, sizi sınamak için her derste bile bile yanlış bir şey söyleyeceğim, bakalım kaçınız farkına varacak?" diye de küçük bir tehdit savuruyordum.

İçinizden bazıları bu yöntemin belki *felsefe* dersi için geçerli olabileceğini, öteki derslerde, ama özellikle *fen* derslerinde geçerli olmadığını düşünebilir. Bu sorunun cevabı *öğretimden ne beklediğimize* bağlıdır elbet. Ben bir *felsefeci* olarak, ama *bilime* değer veren bir felsefeci olarak, hiç değilse *üniversite-öncesi* eğitimin, yeni yetişenlere daha çok *bilim-kültürü* vermesi gerektiğine inanıyorum, zira kanımca onlara *bilimsel* (başka bir deyimle *rasyonel) düşünme alışkanlıkları* kazandırmak bu eğitimin anaamacı olmalı. Şüphesiz bu inancımın gerisinde veya temelinde başka inançlar yatıyor. Nitekim, ben gerçek bir *demokrasi*nin ancak bilimsel düşünme alışkanlıkları edinmiş insanların *yönetim* ve *denetimi* altında mümkün olduğuna inanıyorum. Elimde bu inancımı destekleyen kanıtlar da var. Gerçekten de demokrasi dediğimiz yaşama biçimi ilkin *doğruyu aramanın emekleme dönemi* sayabileceğimiz felsefenin beşiği olan Eski Yunan'da, ama özellikle Perikles'in Atina'sında denendiği gibi, felsefeyle bilimin en çok geliştiği Batı ülkelerinde yerleşip kökleşmiştir. Buna karşılık, bu gelişmenin olmadığı ülkelerde demokrasiye de rastlayamazsınız. Nitekim, bugün de çoğusu hâlâ dinî inançların baskısı altında yaşayan geri kalmış dediğimiz ülkeler demokrasiyi benimsemekte zorlanıyor, hattâ bu fikre açıkça karşı çıkıyorlar. Demokrasi de şüphesiz bir *ideoloji*dir, yani bir *yaşama ideali*dir, ancak bu idealin filozof dediğimiz, bilgiye değer ve-

ren, bu amaçla da bilgi edinmenin yollarını arayıp bulan kişilerin kafasında filizlenmiş olduğunu hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız. Felsefecilerin ve bilim adamlarının geliştirip sıkı kurallara bağlamış oldukları rasyonel düşünme yöntemleri hiç değilse toplumun *seçkin* üyeleri tarafından özümsenmemişse, o toplumda demokrasinin kök salması da mümkün değildir.

Gördüğüm kadarıyla, bizdeki eğitim sisteminin demokrasiyi özümseyebilecek nitelikte insan yetiştirmesi imkânsız değilse bile çok güç, zira bu sistem daha çok *teknisyenler* yetiştirme amacına yönelik. Cahit Arf'ın deyimiyle biz daha çok işin *tenekecilik* tarafına önem veriyoruz. Toplumun şüphesiz iyi yetişmiş doktorlara, mühendislere, öğretmenlere de ihtiyacı var, ancak bana sorarsanız meslek adamı yetiştirme işine üniversitelerde başlanmalı, üniversite-öncesi eğitimde her şeyden önce bağımsız düşünebilen, dolayısıyla her duyduğuna, okuduğuna, hattâ kendi gözleriyle gördüğüne *inanmayan*, kendisine "bilgi" diye sunulan şeyleri bile inceleyip eleştirmeden kabul etmeyen insanlar yetiştirmeye ağırlık vermeli. Bunun için de yeni yetişenlerin kafalarını, bölük-pörçük bir yığın bilgiyle doldurucak yerde, onlara en önemli örnekler üzerinde, *bilgi*'nin *nasıl üretildiğini* ve ne gibi denetimlerden geçtikten sonra bilgi adına lâyık görüldüğünü göstermek gerekir.

Masamın üstünde "Die Evolution der Physik" (yani "Fiziğin Gelişmesi") başlığını taşıyan bir kitap var. Yazarı da, Albert Einstein! Evet, Einstein üşenmemiş, eski bir öğrencisi olan Infeld'le birlikte oturup bu kitabı yazmışlar. Belki, inanmayacaksınız, ama içinde Einstein'ın ünlü formülü, $E=mc^2$ de dahil, tek bir formül yok! Böyle fizik kitabı olur mu? diyeceksiniz. Olur, hem de bal gibi olur, nitekim asıl bu kitabı okuduğunuz zaman fiziğin nasıl bir bilim olduğunu anlıyorsunuz, zira fiziksel problemlerin nasıl doğduğunu, bunların çözümü için bilim adamlarının hangi yollara başvurduğunu, sonunda geçerli sayılan çözümün nasıl bulunduğunu, nerdeyse bir sinema filmi seyredercesine, adım adım izliyorsunuz.[2]

2 Einstein'ı böyle bir kitap yazmaya iten de, öğrenciliği boyunca kafasına doldurulan binlerce formülün ağırlığı altında ezilip bunaldığı için, üniversiteyi bitirdikten sonra tam bir yıl boyunca nerdeyse bilimden tiksinir duruma gelmiş olması!

Elimdeki bir başka kitap da gene tanınmış bir fizikçi olan Victor Weiskopf'un "Knowledge & Wonder" ("Bilgi ve Merak") adlı eseri. Bunda da hemen hiç formül yok; problem de yok, ama modern fiziğin quantum teorisi de dahil belli başlı konuları hakkında en temel bilgileri edinebiliyorsunuz. Hem de fazla zahmet çekmeden. Kitabın son iki bölümü de moleküler biyoloji ile kozmolojiye ayrılmış. Piyasada bu tür pek çok kitap var. Elbet bunlar *profesyonel* fizikçi olanlara değil, *bilim heveslisi* kişilere hitap ediyor. Şimdi benim anlamadığım nokta şu: Neden liselerde bu tür kitaplar okutulmaz da, binbir ayrıntıyla çocukların öğrenme kapasitesini zorlayan, bu yüzden de onları bilimlerden büsbütün soğutan kitaplar okutulur? İlerde hangi mesleği seçeceği bile bilinmeyen bir çocuğa fiziği *fizikçi* olacakmış, kimyayı *kimyacı* olacakmış, yok bilmem, tarihi *tarihçi* olacakmış gibi okutmanın anlamı var mı?

*Bilgi-aktarımı*na dayanan bir eğitim sisteminin insana rasyonel-bilimsel düşünme alışkanlıkları kazandıramayacağı bence apaçık. Bunların da başında *şüphe etme* alışkanlığı geliyor. *Yanılmanın* ana kaynağı kolay inanma (credulity) olduğu için, insanlara her şeyden önce *şüpheci* bir tavır almanın gerekli olduğu anlatılmalı. Şüphenin de bir *zekâ* belirtisi olduğunu yazımın başında belirtmiştim. Ancak bu yetenek az çok her insanda vardır, dolayısıyla uygun düşünce egzersizleriyle geliştirilebilir. (*Body-building* egzersizleriyle bazan çelimsiz bir vücut yapısında olan insanlar bile nerdeyse birer Herkül olup çıkmıyor mu?) Benim "Bilim ve Şarlatanlık"ı yazmaktan da asıl amacım buydu. Bilim-çağı diye adlandırılan günümüzde yalnız bilgisiz insanların değil, sözümona "okumuş" kişilerin bile en akıl almaz, en *inanılmaması gereken* iddialara kanıverdiğini görmek beni bu yola itti.

Bu konuda beni "dogmatik uykum"dan ilk uyandıran "Däniken Olayı" oldu. Burada bir "olay"dan sözedişimin nedeni, eski bir otel kâtibi olduğu anlaşılan bu adamın "Tanrıların Arabaları" adını taşıyan kitabıyla bütün dünyada nerdeyse bir sansasyon yaratmış olmasıydı. Nitekim bu kitabın dünyanın bütün dillerine çevrildiği, belki de "Kutsal Kitap"tan sonra "en çok satan" kitap olduğu söyleniyor. (Benim 10 yıl kadar önce

okuduğum Türkçe çevirisinde 154. Baskı yazılıydı.) Peki, neymiş yaptığı? Bütün bilimleri temelinden sarsan yeni bir teori mi bulmuş, yoksa insanlığın kaderini kökünden değiştirecek yeni bir enerji kaynağı veya çok önemli bir makina mı keşfetmiş? Ne gezer? Bütün iddiası şundan ibaret: Bundan 10 bin yıl önce uzaydan dünyamıza birtakım insanüstü yaratıklar gelmişmiş! Bunlar arkalarında o zamanki yeryüzü sakinlerinin yapması "imkânsız" bazı yapılar bırakıp –her ne hikmetse– tekrar geldikleri gezegene dönmüşlermiş.

Kitap baştan aşağı bir ortaokul öğrencisinin bile yutmaması gereken hezeyanlarla dolu, ama gelin görün ki, milyonlarca insan bu kitabı kapıştıklarına ve bunlar arasında üniversite mezunları (hattâ, yakından biliyorum, üniversite hocaları) bulunduğuna göre, demek bilim eğitimi için harcanan bunca emek ve para havaya gitmiş.

"Dâniken Olayı" ardından bu defa "Dr. Özel Olayı" sökün etmez mi? "Olay" diyorum, zira bu adam da bütün dünyayı sarsacak bir keşifte bulunduğunu iddia ediyor ve bu iddiası –o zamanki Sağlık Bakanının da desteği altında– TV ekranlarından dünyaya duyuruluyordu! Şimdiye kadar binlerce uzman bilim adamının yıllardan beri uğraştıkları halde bir türlü başedemedikleri kanser gibi öldürücü bir hastalığın her türünü bir çırpıda iyileştiren bir ilâç bulmuş olduğunu iddia eden bir şarlatana hem de Sağlık Bakanı olan bir kişinin kanmış görünmesi beni hayretten hayrete düşürdü. O zaman, kolları sıvayıp bu tür şarlatanlarla savaşmak gerektiğine karar verdim.

Gördüğüm kadarıyla, şarlatanlar şu iki yöntemden birine veya her ikisine başvuruyorlar: Düşük zekâlı veya düşünme tembeli insanların merakını uyandırma yöntemi. (Burada bir tür zihinsel *doping* söz konusu.) Nitekim, birine "doğar doğmaz konuşmaya başlayan" bir çocuktan bahsettiniz mi, eğer karşınızdaki kişi saf ve bilgisiz biriyse, hemen dikkat kesilir, zira bu hiç görülmedik ve duyulmadık, dolayısıyla "mucizevî" bir şeydir. Däniken gibilerin başvurduğu taktik bu. (Kitabımın *teorik* bilgiyle ilgili şarlatanlıklara ayrılmış bölümlerinde daha çok bu tür *inanılmaz* iddiaları inceliyorum.) İnsanoğlu nelere inanmamış ki! Bunlar arasında değil yeni doğan bir çocuğun, bazı hay-

vanların bile konuşabildiğine inananlar olduğu gibi, bitkilerin güzel sözlerden etkilendiğine inananlar da var. Sözün kısası, insanoğlunun inanmayacağı saçmalık yok.

İkinci inandırma yöntemi ise Dr. Özel gibilerin başvurduğu yöntem. Burada beynin gri maddesinden çok *limbik sisteme* doping yapmak, sizin anlayacağınız, insanın davranışlarını belirlemede bazan ön plana geçebilen *özlem, korku* ve *umut* gibi güçlü duyguları etkilemek söz konusu. Diyelim ki, kanser hastasısınız, üstelik şimdiye kadar gördüğünüz tedavilerden bir sonuç alamamışsınız, derken tam o sırada kansere çare bulduğunu iddia eden bir doktor çıkıyor ortaya. Bu durumda hiç değilse ilk tepkinizin bu iddiaya inanma şeklinde olması çok doğal. Nitekim, Dr. Özel olayında haber duyulduktan kısa süre sonra kanserli bir hasta umuda kapılıp kendi kaynattığı zakkum suyunu içmiş, ardından da ölmüştü. Elbet bu kişi okulda birazcık olsun bilimsel düşünme kurallarını öğrenmiş olsaydı, böyle davranmaz, önce böyle bir iddianın inanılmaya değer olup olmadığını araştırır, işin uzmanlarına falan danışırdı, değil mi? İnsanların özlemleriyle ve korkularıyla oynayan şarlatanlara "umut tacirleri" dememizin nedeni, bilgisiz insanların duygularını etkileyerek onlara bazan en akıl-almaz iddiaları bile yutturmaya kalkmaları. "Pratik Bilgiyle İlgili Şarlatanlıklar" bölümünde bu yoldan insanların davranışlarını etkilemeye çalışan şarlatanları inceliyorum. Bunlar arasında tıp şarlatanlarına oldukça geniş bir yer ayırdım, zira sağlığına çok düşkün olan, hattâ ölümsüzlüğü özleyen insanoğluna her şeyi yutturmak mümkün. Düşünün ki, bugün ABD'de, ilerde tıbbın ölüme bile çare bulabileceği yutturmacasıyla, ölen insanları –elbet büyük paralar karşılığında– donduran firmalar var! İnsan öldükten sonra dirilebilir mi? Tıp "dirilemez!" diyor, ama tıbbın yanılmadığı ne mâlum? Ne demiş Nasreddin Hoca: "Ya bir tutarsa?" Bu da o hesap!

Şaka bir yana, şarlatanların dediklerine kanmakla insan belki bazan fazla bir şey kaybetmez. Örneğin, Däniken'in "uzaylılar masalı"na inansanız da, inanmasanız da pek fark etmez. Ancak Dr. Özel örneğinde olduğu gibi, hayatî konularda bu tür masallara kanmak "zararlı", hattâ tehlikeli olabilir. Onun için, insanın davranışlarını elden geldiğince doğruluğu

iyice belgelenmiş inançlara dayatmasında sayılamayacak kadar çok yarar var. Özellikle tıp alanında *yanlış* bir teşhisin, hattâ yanlış bir tedavi yönteminin nasıl insan hayatını tehlikeye düşürebildiğini hepiniz biliyor olmalısınız. Bu nedenle "bilgi"yi "bilgi olmayan"dan, bu arada basit bir *tahmin*den veya *sanı* (opinion)dan ayırdetmesini bilmek çok önemli.

Bu konuyu da "Şarlatanlık Nedir?" başlığını taşıyan I. Bölümde uzun boylu işlediğim için burada üzerinde durmaya gerek görmüyorum. Ayrıca, *Pasteur*'le *Koch*'un "bilgi üretim" işini nasıl bir sorumluluk bilinciyle yürüttüklerini göstererek, şarlatanla bilim adamının kişiliği arasındaki uçurumu vurgulamaya çalışıyorum. Her fırsatta vurgulamaya çalıştığım bir başka nokta da, bilgi üretiminin aynı amaca, yani doğruyu bulmaya yönelik "ortaklaşa" (cooperative) bir çalışmayı gerektirdiği. Nitekim, bilim adamlarının tek başlarına çalıştıkları dönem çok gerilerde kaldı. Artık ekip çalışması yapılıyor, hattâ –dikkat ettiyseniz– bilimsel makaleler bile birden fazla kişi tarafından yazılıyor. Neden? Artık kendi kendini eleştirmek (self-criticism) de *yanlıştan* korunmak için yetmiyor da, ondan. Bunun için herkesin birbirinin yanlışını bulmaya çalışması gerekiyor. Tıp alanında bu tutum daha da belirgin, zira dediğim gibi, burada insan hayatı söz konusu.

Buradan, izninizle, gene *eğitim* konusuna döneceğim. "Doğruya, ama sadece doğruya inanmak" *gerektiğini* yeni yetişen çocuklara nasıl öğretebiliriz? Bu aslında bir "ahlâk" sorunu, dikkat ederseniz; zira bir "gerekim"den sözediyoruz. Böyle bir *sorumluluk* bilincinin uyandırılabilmesi için her şeyden önce onlara insan hayatında "bilgi"nin değerini anlatabilmemiz gerekiyor. Bir anlamda bilginin değerini bilmeyen yoktur. Nitekim, trafiğin yoğun olduğu bir caddede sağına soluna bakmadan karşı tarafa geçmeye veya zehirli olup olmadığını arayıp taramadan topladığı mantarı yemeye kalkan bir insanın başına neler gelebileceğini birazcık "sağ-duyusu" olan herkes bilir. Ancak asıl tehlike eski deneme ve yanılmalarımızdan edindiğimiz bilgilerin sınırını aşmaya kalktığımızda ortaya çıkar. Bu durumda aklı başında bir insanın yapması gereken, kendi aklının ermediği konularda işin uzmanlarına danışmak olmalıdır, zira

bu gibi alanlarda şarlatanların cirit attığını unutmamak gerekir. "Dâniken" ve "Dr. Özel" örneğinden bugünkü eğitim sisteminin bu kadarını bile sağlayamadığını gördük. Üstelik başka ülkelerde durumun bir bakıma bizdekinden de kötü olduğu anlaşılıyor. Bunun başlıca nedeni şu: Bildiğiniz gibi, bir malın kalitelisi piyasada tanınıp tutundu mu, hemen taklitleri sökün ediyor ardından. Bunlar çok daha ucuz olduğu için de halk tarafından kapışılıyor. İşte bilimin taklitlerini, hem de bazan çok kötü taklitlerini şarlatan dediğimiz kişiler sürüyor fikir piyasasına ve halkın kaliteli *(inanılmaya değer)* fikirleri inanılmaya değmez olanlardan ayırdetme yeteneği olmadığı için, millet bunlara hücum ediveriyor. İşin içine düşünme tembelliği de girince, kalite kontrolünü pek umursayan olmuyor.

Nitekim en çok şarlatanlık üreten ülkelerin başında, bilim ve teknolojide de en ileri ülke sayılan ABD'nin gelmesi rastlantı değil. Bir şeyin hâlisi olmadan sahtesi, kalitelisi olmadan kalitesizi olabilir mi? Anlaşılan ABD'de uygulanan eğitim sistemi de yeni yetişenlere "güç beğenirlik" alışkanlığını kazandıramamış ki, bu ülkede 13-18 yaşları arasındaki kolej öğrencileriyle yapılan bir araştırmada, çocuklara "Şunlardan hangilerine inanıyorsunuz?" diye sormuşlar. Alınan cevaplar son derece ilginç. Alınan cevaplardan % 69'unun *meleklere*, % 59'unun *duyu-dışı algılama*ya (yani telepati, uzaktan görme ve benzeri olaylara), % 55'inin *astroloji*ye, % 29'unun *clairvoyance*'a (yani gözle görülemeyen şeyleri algılamaya), %24'ünün *Koca ayaklıya* (galiba bizde buna "Kar Adam" deniyor); % 22'sinin *büyü*ye, % 20'sinin *hayaletlere*, % 18'inin *Loch Nees Canavarına* inandıkları anlaşılıyor. Düşünün ki bu çocukların hepsi ortaöğretim görmüş, dolayısıyla iyi-kötü bir *bilim eğitimi* almış kimseler. Sözümona fizik ve psikoloji okumuş çocukların hiç kimsenin görmediği, tümüyle hayâl-ürünü olan varlıklara inanabilmesini sizin aklınız alıyor mu? Üstelik yukarda *inanma* konusu olan şeylerin tümü modern bilimin kesinlikle reddettiği, dolayısıyla kesinlikle *inanılmaması gereken* şeyler!

Şimdi bir de bizdeki durumu gözönüne getirin: Uzun bir bilimsel araştırma geleneği olmayan, dolayısıyla bilimsel düşünme alışkanlıkları yerleşmemiş bir ülkede, biz kalkmış 10-18

yaşları arasındaki çocuklara İslâm dininin inanç ve buyruklarını *öğretmeye* çalışıyoruz. Önce dinî inançlar bir *öğretim* konusu olabilir mi? Adı üstünde, *salt inançlar*, yani *hiçbir rasyonel dayanağı olmayan* iddialar söz konusu burada. Bu tür iddialara ya inanırsınız, veya inanmazsınız. Öte yandan, sadece *bilgiler*, yani doğruluğu hiçbir akla-yakın "şüpheye yer bırakmayan" inançlar, öğretme ve öğrenme konusu olabilir. Gerçi bilgilerimizin hepsi –mantık ve matematikte olduğu gibi– doğruluğu kesinlikle belgelenmiş iddialardan oluşmaz; bu nedenle fizik, kimya ve biyoloji gibi "exact" dediğimiz bilimler okutulurken bile, çocuklara bu bilgilerin *tartışılmaz* doğrulukları dile getirmediğini, dolayısıyla ilerde düzeltilebileceklerini, hattâ büsbütün terkedilip yerlerine *daha iyi kanıtlanmış* iddiaların konulabileceğini hatırlatmakta yarar vardır. Özellikle henüz "exact" bilim niteliği kazanmamış tarih, sosyoloji, psikoloji türünden bilimlerin okutulduğu derslerde, "bilgi"den çok görüş veya *"sanılar"*dan (opinion) sözedilebileceğini, dolayısıyla bu konularda öne sürülen fikirlerin "tartışma"ya açık olduğunu vurgulamak, hattâ öğrencileri onları tartışmaya yüreklendirmek gerekir; yoksa yapılan iş *öğretim* değil, *belletim* olur, nitekim çoğu zaman yapılan da budur. Bu tür bir *belletime* tâbi tutulan çocukların *meleklere* de, *astrolojiye* de inanmasını engelleyebilir misiniz? Bir de *din* derslerinde okutulanları düşünün. Burada çocuklara "tanrısal doğruluklar" belletildiğine göre, buna *öğretim* değil, düpedüz *beyin-yıkama* demek yerinde olur.

Bizde "çok bilen çok yanılır!" diye bir atasözü var, biliyorsunuz. Elbet bunu "çok bildiğini *sanan* çok yanılır" diye yorumlamak gerekir. Ben bu atasözünü şöyle değiştirmeyi teklif ediyorum: "Çok inanan çok yanılır, kolay inanan kolay yanılır."

Yanılmak her zaman pek o kadar tehlikeli değildir. Nitekim, Dâniken gibi bir geri zekâlının hezeyanlarını ciddiye almanın pek fazla bir zararı yoktur. Ancak Dr. Özel tipi şarlatanların sözüne kanmak bazan çok tehlikeli olabilir. Ama, en tehlikeli şarlatanlar, kanımca, insanları kendi *istekleri* doğrultusunda hareket etmeye yönelten, başka bir deyişle, insanların davranışlarını etkileyerek, onları kendi klonlarına dönüştürmeye çalışanlar. Bu tipin en tehlikeli olanları da dinî kendi siyasi hırs-

larını tatmin için bir alet olarak kullananlarla, Nazizm, Faşizm, Komünizm, Maoculuk gibi *totaliter* ideolojilerin uygulayıcıları. Bunların son amaçları bütün *insanlara hükmetmek*, yani onları kendi inançlarını (hattâ bazan zevklerini) paylaşmaya, kendi istekleri doğrultusunda davranmaya yöneltmektir. Bunun için de insanları duygularından yakalamaya çalışırlar. Bağımsız düşünme yetenek ve alışkanlığı olmayan basit insanlar da genellikle bu gibilerin sözlerini hikmet sanıp peşlerinden gitmeye hazırdır.

Şimdi, bildiğiniz gibi, ileri Batı ülkelerinde artık din adamları eskisi gibi insanlara hükmetmeye kalkmıyorlar, zira 17. yüzyıldan bu yana hızla gelişen bilimsel düşüncenin karşısına çıkmanın anlamsızlığını anlamış, bu nedenle de "bilimle barış" ilân etmiş bulunuyorlar. Bunun en ilginç bir belirtisi de bizzat din adamları arasından da bilgi üretimine katılan, hattâ bilimi geniş halk yığınlarına *tanıtma* görevini yüklenen birçok kişinin çıkmış olması. Sonra ilginçtir: 17. yüzyılın başında Katolik Kilisesi filozof Bruno'yu yaktırdığı, Galileo'yu da engizisyon mahkemesi karşısına çıkarıp iddialarından vazgeçmeye zorladığı halde, bilimin ilerlemesiyle paralel olarak bu tür davranışlar gitgide azalmıştır, o kadar ki belki bugüne kadar dinî inançların en can alıcısı olan *Yaradılış* inancına saldırdığı için kimse Darwin'i mahkeme karşısına çıkarmayı düşünmemiştir. "Evrim Teorisi"ne saldırılar bugün de devam ediyor, ancak kimse artık dinî inançlara aykırı bir fikir ortaya attığı için "suçlu" sayılmıyor. "Fikir suçu" kavramını ilk ortaya atanlar din adamlarıdır, zira bunlar kendi inançlarının doğruluğundan o kadar emindirler ki, bunları paylaşmayanları "suçlu", hele eleştirmeye kalkışanları "ağır suçlu" sayma eğilimindedirler. Bu tutumun gerisinde korkunç bir "hükmetme içgüdüsü"nün yattığı apaçık değil mi?

Sözü şuraya getirmek istiyorum:

Bildiğiniz gibi, bugün ülkemiz İslâmcı köktendincilerin tehdidi altında. Hedef de tüm sanatsal, bilimsel, siyasî, ahlâkî ve hukukî kurumlarıyla "Batı uygarlığı" Bu arada demokrasi ve onun temel ilkelerinden biri olan laiklik.[3] Bu uygarlığa açık-

3 "Laiklik"le ilgili düşüncelerimi *Cogito*'nun bu sayısında ayrıca dile getirmiş bulunuyorum.

ça savaş açmış olan yobaz ve bağnaz takımı amacına varmak için her araca başvurmaya hazır. En büyük düşmanları da *aydınlar,* zira nasıl Batı'da demokrasi dediğimiz yaşama biçiminin oluşmasına *filozoflar,* yani doğruyu *arayanlar* önayak olmuşsa, onu yaşatmak isteyenlerin başında da *aydınlar* geliyor. Dolayısıyla demokrasiyi yıkmak için önce bunları susturmak gerekiyor, zira ancak bu şekilde hükmetme içgüdülerini tatmin edebilirler.

Bilimin insanoğlunu büyük ölçüde doğanın tutsaklığından kurtardığını biliyoruz. "Doğaya hükmetme" diye adlandırdığımız bu süreç bilgilerimiz arttıkça daha da gelişiyor. Buna paralel bir gelişme de insanı *başka insanların* tahakkümünden kurtarma yönünde düşünürlerin verdiği savaş; daha çok filozofların çabaları ile yürütülen bu savaş *demokrasi* dediğimiz yaşama biçiminin benimsenmesiyle sonuçlanmış bulunuyor. Demokrasi ise, bildiğiniz gibi, her fikrin *özgürce* tartışılmasını şart koşan, dolayısıyla kimsenin kimseye inançlarını zorla kabul ettiremeyeceği bir yaşama düzeni. Böyle bir düzeni ancak bilimsel düşünme alışkanlıkları edinmiş, aydın kafalı insanların yaşatabileceği de apaçık. Dolayısıyla, eğitimin bu amaca yönelik olması şart.[4]

Ne yazık ki, bir zamandır ülkemizde bunun tam tersi bir amaca hizmet eden bir eğitim politikası izlenmekte. Okullara "zorunlu din dersleri" konması, binlerce Kur'an kursu ve yüzlerce İmam-Hatip okulu açılması, izlenen bu politikanın çeşitli görünüşleri. Burada bu konuyu enine boyuna tartışmam mümkün değil elbet; yalnız "dini bütün müslüman kuşaklar yetiştirme" amacıyla uygulanan bu politikanın sadece yobaz ve bağnaz dincilerin ekmeğine yağ sürdüğü şimdiden açıkça görülüyor. Bunun en yeni ve en korkunç belgesi de son Sivas olayları. "Kur'an Kursu" denilen yobaz fidanlıklarında küçücük çocukların beynini yıkarsanız, her türlü *yanılma* ve *yanıltılma* tehlikesinden koruyan "şüphe etme" yeteneğini geliştirmeye çalışacak yerde, çocuklara *inanmanın,* hem de *körü körüne inanmanın* bir erdem olduğu fikrini aşılamaya kalkarsanız, onlardan "fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür" insanlar çıkmasını nasıl bekleyebi-

4 Ayrıca Bk: "Demokrasi İçin Eğitim"

lirsiniz? Hiçbir rasyonel düşünme geleneği olmayan, bilimleri de yeni yeni tanımaya başlayan bir toplumda 10-18 yaşları arasındaki çocuklara en *dogmatik* biçimde din dersleri okutursanız, hele küçücük çocukların beyinlerini "Kur'an Kursu" denilen manevî işkence yuvalarında köreltirseniz, demokrasiye bağlı kuşaklar yetiştirmeniz mümkün mü? Batı'da Hıristiyanlık sonunda "bilimle barış" antlaşması yapabilmişse, bunun gerisinde çok uzun bir felsefe geleneği olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim, ilk üniversiteler katedral okullarından doğmuş ve gerek bu okullarda gerekse üniversitelerin İlâhiyat fakültelerinde dinî inançlar sürekli *bir tartışma* konusu olmuştur. Biz ise kalkmış, hiçbir tarih bilinci olmayan çocuklara İslâm dininin dogmalarını ilk biçimleriyle, sanki aradan geçen bunca yüzyıl boyunca fikirlerde hiçbir değişme olmamış gibi, ezberletmeye çalışıyoruz. Dinleri kuranlar şüphesiz şarlatan değildi, ama onların verdiği mesajı bugünün gençlerine aynen kabul ettirmeye kalkmak yalnız şarlatanlık değil, üstelik en *tehlikeli* şarlatanlıktır.

*"Kafa Sağlığı" ve Şarlatanlık**

Tıp bilimi bugüne kadar insanın daha çok bedenine musallat olan pek çok hastalığın çaresini bulmuşsa da, ne her hastalığın kökünü kazıyabilmiş, ne de kanser ve AIDS gibi öldürücü veya romatizma ve artritis gibi süründürücü hastalıkların kesin tedavi yollarını bulabilmiştir. İnsanın daha çok duygusal dengesini bozan ruh hastalıklarında da durum daha iç açıcı değildir, ancak eskiye oranla her iki alanda da büyük ilerlemeler sağlanmış olduğu, tıbbî bilgilerimiz arttıkça tedavi konusunda çok daha etkili ve güvenilir yöntemlerin bulunacağı bence şüphe götürmez. Şüphe etmediğim bir başka nokta da, bütün hastalıkların önünde sonunda "bilimsel" yöntemlerle tedavi edilebileceğidir, dolayısıyla ne "mucizevî" çareler bulduklarını, ne de "alternatif tıp" adı altında ortodoks (bilimsel) tıbbın başedemediği hastalıkları iyileştiren ilâç ve yöntemler bulduklarını iddia eden şarlatanlara iltifat etmemek gerekir.

Ne var ki, bu ancak "kafa sağlığı" yerinde olanların harcıdır, dolayısıyla insanları yalnız onlara mucizevî sağlık reçeteleri sunan tıp şarlatanlarının değil, onları "dünyevî" veya "uhrevî" mutluluk vaatleriyle kandıran öteki şarlatanların da şerrinden koruyabilmek için onlara sağduyuları ile akıllarını nasıl kullanmaları gerektiğini öğretmek gerekir. Bu da insanlara "rasyonel" dediğimiz düşünme alışkanlıklarını kazandırmakla olur. Ben de "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımda kafa sağlığına düşkün olup da bunun nasıl sağlanacağı konusunda yeterli bilgisi olmayanlara bazı ipuçları vermeye çalıştım.[1]

* *Bilim ve Ütopya*, Nisan 1995, s. 12-15

1 Hüseyin Batuhan: "Bilim ve Şarlatanlık", Yapı Kredi Yayınları, 4. baskı, 1995, İstanbul.

'Kafa Sağlığı'nın Anlamı

Biraz da bazılarının burada kullandığım 'kafa sağlığı' deyimini yadırgayabileceklerini düşünerek, bu deyimi biraz açıklamak ihtiyacını duyuyorum. Gerçekten de, çoğu insan 'beden sağlığı' ve 'ruh sağlığı' deyimlerini sık sık kullanır, ama 'kafa sağlığı' sözünü duyan pek olmamıştır. Hattâ bu tür bir kullanımı yersiz, hiç değilse "abartılı" bulanlar da olabilir. Gerçi burada geçen 'sağlık' sözcüğü temelde tıbbî bir terim, ama konuya "ruh hekimliği" açısından yaklaşmayı düşünmüyorum; amacım sadece bazı düşünme bozukluklarına dokunup bunların nereden kaynaklandığını, dolayısıyla nasıl tedavi edilebileceklerini göstermek. 'Tedavi' sözcüğünü kullanmakla gene tıp alanına tecavüz ettiğimi düşünenleriniz olabilir. Belki burada 'giderme', 'düzeltme', hattâ 'tamir' sözcüğünü de kullanabilirdim, ama "ruh hastalıkları" kategorisine girmeseler bile, bazı düşünme bozukluklarının yalnız bunlara "düçar" olanlar için değil, başkaları için de bazan çok zararlı sonuçlar doğurduğunu gördüğümden, bu tür bozuklukların da "hastalık" kategorisine sokulabileceğine inanıyorum. Gerçi bu tür bozukluklarla "malûl" olanlar "hasta" olduklarının farkında değildirler, hattâ bunun kendilerine hatırlatılmasını "hakaret" sayarlar, ama biraz ilerde göstermeye çalışacağım gibi, kafalarından hasta olan bazı insanlar gerek kendilerine gerekse başkalarına sadece zararlı değil, son derece tehlikeli de olabilirler. Hattâ kanımca insanlığa şimdiye kadar en büyük kötülükleri yapmış olanlar bu tür hastalardır. "Deli" diye tımarhaneye tıktığımız insanlar bunların yanında "zararsız" sayılır. İşin asıl korkunç olan yanı da, bunların serbestçe ellerini kollarını sallayarak aramızda dolaşmaları, melânetlerini fütursuzca işleyebilmeleri, hattâ bazan bir "hayranlar" ordusu toplayabilmeleridir. Bu nedenle hiçbir hastalık bunların çevrelerine yaydığı hastalıklar kadar sinsi, bulaşıcı ve tehlikeli olamaz.

O halde ilkin şu 'kafa sağlığı' deyiminden ne anladığımı kısaca açıklayayım. Bunu "elden geldiğince yanılgıya düşmeden düşünebilme alışkanlığı" diye tanımlayabileceğimi sanıyorum. Yanılmanın başlıca iki türü vardır: 1) İnanç veya fikirlerinde ya-

nılma; 2) Çıkarımlarında yanılma veya mantıksal yanılgı. Ben burada sadece birinci türden yanılmalar üzerinde duracağım. Eğer uzaktan gördüğüm birini yakın bir dostuma benzetir de, o kişi biraz daha yaklaştığında onun dostum olmadığını görürsem, o anda kapılmış olduğum bir inancımda yanılmışım demektir. Her yanılma rahatsız edicidir, ama bazı yanılmalar tehlikeli, hattâ öldürücü olabilir. Zehirli bir mantarı iyi sanıp yemek gibi. "Duyu aldanması" diye bir şey olduğunu da unutmayalım.

Sağduyu ve Akıl

Yalnız insanların değil, genellikle hayvanların da ayakta kalabilmeleri yanılmalarından ders alabilmelerine, başka bir deyişle, *yanılmamayı öğrenmelerine* bağlıdır. Bu yeteneğe sağduyu diyoruz. Buna göre, "sağduyulu" olmak, "sağduyusunu kullanabilmek" kafa sağlığının ilk aşaması. İnsanlar genellikle sağduyuludurlar, yani günlük hayatta kaba yanılmalardan korunmasını bilirler. Nitekim, insan herhangi bir şey satın alırken aldığı şeyin taze mi, sağlam mı, kaliteli mi olduğuna, satıcının aşırı bir fiyat isteyip istemediğine dikkat eder, zira bu konularda birkaç defa aldandığını görmüştür. Aynı şekilde, evden çıkarken şemsiyesini almayı unuttuğu veya ihmal ettiği için yağmura yakalanmış, sonunda hastalanmış olduğunu hatırladığı için daha tedbirli olmayı öğrenmiştir. Hele caddede karşı tarafa geçerken önce sağına soluna bakmak gerektiğini, aksi takdirde hayatını "göz göre göre" tehlikeye atmış olacağını çok iyi bilir. Örnekleri artırmaya gerek yok, zira herkes yaşamını sürdürebilmek için elinden geldiğince yanılmaktan kaçınmak, başka bir deyişle "bilgili" davranmak zorunda olduğunu bilir. "Bilgi" ise doğruluğu yeterince belgelenmiş inanç demektir. "Bilgili davranma alışkanlıkları edinmiş olma" anlamına gelen "sağduyu"nun hayatî bir önemi olduğu apaçık.

"Kafa sağlığı" için "sağduyu" gerekli ise de her zaman yeterli değildir, zira pratik yaşamımızı iyi kötü sürdürmemizi mümkün kılan bilgilerimizin ancak bir bölümünü kendi dene-

me ve yanılmalarımızdan elde ederiz, hepsini değil. Toplumsal hayatımızla ilgili ahlakî, iktisadî, siyasî, dinî, hattâ tıbbî konularda nelere inanmamız gerektiğini genellikle başkalarından öğreniriz. İşte burada *yanıltılma* (hattâ bazan düpedüz *aldatılma*) sorunu ile karşı karşıya kalırız. Bu tür yanıltılma ve aldatılmalardan korunmak için "sağduyu"muzun çok daha gelişmiş bir biçimi olan "aklımızı" iyi kullanmasını bilmek zorundayız. (Ben burada 'akıl' sözcüğünü kabaca *"inanılmaya değer fikirleri inanılmaması gereken fikirler*den ayırdedebilme yeteneği" anlamında kullanıyorum.)

Şüphecilik

İster pratik isterse teorik yaşamımızla ilgili olsun, her insan kendini başkalarının üretmiş olduğu bir hazır inançlar ve fikirler dünyasının içinde bulur. Bu inanç ve fikirlerden ancak küçük bir bölümü "bilgi" katına yükselmiştir. İşte bilim bu tür bilgilerden, yani "doğruluğu artık şüpheye yer bırakmayacak kadar iyi belgelenmiş" inanç veya fikirlerden oluşur. Yalnız şimdiye kadar ortaya atılmış olan her fikrin bu niteliği taşımadığı da şüphe götürmez. Dolayısıyla "karşılaştığımız yeni bir fikrin *inanılmaya değer* olup olmadığını nasıl bilebiliriz?" sorusu çıkıyor karşımıza. Bu konularda nasıl davranılması gerektiğini "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımda uzun boylu açıklamaya çalıştığım için, bu nokta üzerinde daha fazla durmayacağım. Ancak yanılmalara en çok *kolay inanmanın* yol açtığını gözönünde tutarak, burada temel tavrın "şüphecilik" olduğunu hatırlatmakla yetineceğim. Bu nedenle insanın her yeni fikir karşısında, fikrin doğru olup olmadığını araştırıp soruşturması, fikrin doğruluğundan emin olmadıkça da şüpheci tavrını sürdürmesi gerekir. Hele bu fikir şimdiye kadar öğrendiklerine ve bildiklerine ters düşüyorsa, bu konuda daha da duyarlı olmalıdır. Oysa insanlar genellikle bunun tam tersi bir tutum izlerler, yani en olmayacak, inanılması en güç, başka bir deyişle, doğru çıkma ihtimali en az olan fikirlere daha çabuk ve daha kolay inanma eğilimindedirler; özellikle bu fikirler hoşlarına gidiyor veya iş-

lerine geliyorsa. Kafa sağlığına düşkün bir insanın her şeyden önce bu eğilime karşı çıkması, dolayısıyla şüphenin dozunu karşılaştığı fikrin doğru çıkma ihtimalinin azlığı ölçüsünde artırması gerekir. Buna göre, şüphecilik aklını iyi kullanmanın ilk ve belki de temel şartı oluyor.

Akıl Akıldan Üstündür

İnsanlar karşılaştıkları bazı fikir ve iddiaları doğrudan doğruya kendileri denetleyebilirler. Bu özellikle onların uzmanlık alanlarına giren fikirler için geçerlidir. Ancak insanlar sık sık uzmanlık alanları dışında kalan fikir ve iddialarla da karşılaşırlar. İşte bu durumda yanlış bir fikre kapılma ihtimali artar. Akıllı bir insanın bu tür bir durumda yapabileceği iki şey vardır: Ya o fikir karşısında nötr bir tavır takınır, veya –fikir kendisini şu veya bu nedenle fazla ilgilendiriyorsa– o konuda güvenebileceği bir uzmana damşır. Atalarımız herhalde boş yere "Akıl akıldan üstündür" dememişler. Akıllı insan odur ki, kendi bilgisinin sınırlarını bilir ve kendi başına karar veremediği konularda kendinden bilgili insanlara başvurur. Akılsızlık ise birçok durumda kendini olduğundan akıllı sanmaktan kaynaklanır. Bilgilerine gereğinden fazla güvenenler kendilerine gereğinden fazla yanılma fırsatı yaratırlar. Bundan da anlaşılacağı gibi, "şüphecilik" beraberinde "alçakgönüllülük"ü de getiriyor. Bir başka atasözümüz de bu gerçeği vurguluyor olsa gerek: "Çok bilen (=bildiğini sanan) çok yanılır."

Eğitimli İnsanlar da Aldanabiliyor

"Bilgi üretme" işi daha çok filozoflarla bilim adamlarının işidir. Ve bu son derece güç, zekâ, çalışkanlık, sabır ve özveri gerektiren bir iş, bildiğiniz gibi. Ancak bu işe "şarlatan" dediğimiz, yeteneksiz, bilgisiz, hattâ bazan "geri zekâlı" diyebileceğimiz insanlar da bulaşıyor. Birer bilgiç, bazan da çığır açıcı yeni

bir doğruluk keşfetmiş bir deha pozunda fikir piyasasında boy gösteren bu insanların öne sürdükleri teori ve pratikler, biraz akıllı bir ortaokul öğrencisinin bile iltifat etmeyeceği kadar düşük nitelikte oldukları halde, inanılamayacak kadar çok müşteri bulabiliyor. İşin daha ilginç yanı bu müşteriler arasında, saf ve bilgisiz insanların yanıbaşında en az bir lise eğitimi görmüş, hattâ üniversiteyi bitirmiş, hattâ kolej ve üniversite hocalığına yükselmiş kişilerin de bulunması. İlk bakışta bu durum gerçekten çok şaşırtıcı. Öyle ya, lise eğitimi görmüş bir insan Velikovsky'nin saçmalarını veya Dâniken'in hezeyanlarını nasıl ciddiye alabilir?[2]

Gerçi ben kitabımda bu tür şarlatanların neden ciddiye alınmaması gerektiğini yeterince açıkladığımı sanıyorum, ama bazılarının "Bu tür açıklamalara ne gerek var?" diye düşünebileceklerini gözönünde tutarak, biraz da açıkçası yaptığım işin yararından emin olmak için, bu soruya cevap vermeye çalışacağım.

Benim bu kitabı yazmaktaki amacım insanlarda bir tür "inanma sorumluluğu" bilinci uyandırarak, kafalarını olur olmaz fikirlerle doldurmalarını engellemekti. Benim gibi, mesleği gereği felsefeci olan bir kişinin çevresinde doğruyu arayan, dolayısıyla yanlıştan kaçınan insanlar görmek istemesinden daha doğal bir şey olamaz. Yalnız yazıma "kafa sağlığı" başlığını takmış olmamdan da sezilebileceği gibi, ben yaptığım işin teorik yararından başka, pratik bir yararı olacağına da inanıyorum. Yanlış bir fikir *yanlış* olması sebebiyle değersizdir; nitekim hiç kimse kafasını bile bile yanlış fikirlerle doldurmaz. Kaldı ki, bazı yanlış fikirler düpedüz *zararlıdır* da, yani insanın parasından, huzurundan, sağlığından, hattâ hayatından olmasına yolaçabilirler. Bunun dünyadaki en yakın örneği Jim Jones adındaki bir yeni zaman peygamberinin etkisine kapılıp peşinden giden bine yakın insanın, kendilerine öteki dünyada cenneti vaad eden bu paranoyağın lâfına uyup toplu halde intihar etmeleri olsa gerektir. Tarihte buna benzer daha binlerce örnek bulmak mümkün.

2 Bu konuyu merak edenler başta sözünü ettiğim kitabımın 118-127 ve 127-149 sayfalarına bakabilirler.

Düşünme Bozukluğu Düzeyleri

Beden ve ruh hastalıkları gibi, düşünme bozukluklarının da insana verebileceği zararlar bakımından dereceleri var, şüphesiz. Örneğin günlük yaşamında genellikle kafasını kullanmasını bilen bir genç kız, evlenmeyi düşündüğü erkekle mutlu olup olamayacağı konusunda kararsız kalınca, bir falcıya başvurmayı deneyebilir. Fal konusu üzerinde oturup uzun boylu düşünmemiştir, belki gideceği falcının her dediğini de pek ciddiye almıyacaktır, ama belki biraz da manevîyatını kuvvetlendirme amacıyla böyle bir denemede bulunabilir. Ancak bundan kendisine fazla bir kötülük gelmeyeceğinin de bilincindedir. Bu tür bir davranışı –nezle veya başağrısı gibi– *hafif* bir düşünme bozukluğu sayabilirsiniz. Buna karşılık, ölülerin ruhlarıyla konuşabileceği inancına kapılıp ikide bir medyumların kapısını aşındıran bir insanın ruhî dengesi iyiden bozulabilir. Herhangi bir rahatsızlığını gidermek için uzman bir doktora gideceğine, bir tıp şarlatanının vaatlerine kapılan kişi de sağlığını tehlikeye atıyor demektir. Aynı şekilde arazisinde su veya petrol araştırması yaptırmak için bir jeoloğa başvuracak yerde, bir "çubukçu"nun aklına uyan kişi büyük para kaybına uğrayacaktır. Nitekim, sağlıklı bir yaşam sürmek, genç ve dinç kalmak, güzelleşmek için reçeteler sunan yüzlerce şarlatan, milyonlarca insanı durmadan sağmaktadır. Ancak, kanımca en tehlikeli şarlatanlar gene de insanları toplu bir halde olmayacak bir hayâl peşinde arkalarından sürükleyen Hitler, Mussolini ve Stalin gibi ideologlarla biraz önce adını andığım Jim Jones gibi din şarlatanları. Şarlatanların en büyük hünerleri insanlarda gerçekleşmesi imkânsız umutlar uyandırabilmeleridir. Genellikle bu tür umutlara ruh sağlığı az çok bozuk olan insanlar kapılır; bu bakımdan ruh sağlığıyla kafa sağlığı arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak, ruh sağlığı yerinde olan insanları da –bir çeşit beyin-yıkama yoluyla– olmayacak hayâllere kaptırmak mümkün. Bu nedenle kafa sağlığına özen gösteren bir insan ruh sağlığını, hattâ beden sağlığını da daha kolaylıkla koruyabilir.

Sihirbaz İle Şarlatanın Farkı

Öyle sanıyorum ki, insanın duygusal dengesinin bozulmasına yolaçan önemli faktörlerden biri de kendisini aşırı umutlara kaptırmasıdır. Bu da nelerin "mümkün", nelerin "imkânsız" olduğunu bilmemekten kaynaklanır. Bize bu bilgiyi ancak "bilim" sağlayabilir, zira bu ayrımı yapabilmemiz için "doğa yasalarını" bilmemiz gerekir. Şarlatanların en büyük hüneri, bu yasaları bilmeyen veya unutmuş olan kişilerin hayâl gücünü harekete geçirerek imkânsız olanı mümkünmüş gibi gösterebilmeleridir. Bu bakımdan şarlatanların insanların sağduyusuyla akıllarını –hiç değilse bir süre için– *uyuşturan* birer "göz boyacı" olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız bunlar, sahne sihirbazlarından farklı olarak, göz boyacı olduklarını gizleyen ve yadsıyan kişilerdir. Zararlı, hattâ tehlikeli olmaları da buradan kaynaklanıyor. Bir sihirbazın "inanılmaz" marifetlerini seyrederken hem hayret, hem de hayranlık duymamızın nedeni, "imkânsız" olduğunu bildiğimiz şeyleri nasıl *mümkünmüş gibi* gösterebildiğini bir türlü anlayamamızdır. Ne kadar akıllı olursak olalım ve ne kadar dikkat edersek edelim, eğer kendimiz de "amatör bir sihirbaz" değilsek, bu göz boyacılık numaralarının sırrını çözemeyiz, ama gene de bunların birer "numara" olduğunu biliriz. En akılsız insanlar bile bu numaraları "yutmaz"

Beni en çok şaşırtan nedir, biliyor musunuz? En akılsız insanların bile yutmadığı bu tür numaraların benzerlerini şarlatanlar yapınca bazan en aklı başında insanların bile bunları yutabilmeleri, yani gerçek bir "başarı" gibi görebilmeleri! Örneğin Uri Geller denen şarlatanın numaralarını olağanüstü bir "psişik" yeteneğin belirtileri gibi gören fizikçi ve psikologlar var (Bunlara "parafizikçi" ve "parapsikolog" deniyor). Kitabımda bu konuyu da enine boyuna incelediğim için, burada fazla üzerinde durmayacağım.[3] Bu bilim adamları bazı insanlarda "paranormal" (normaldışı) yeteneklerin olduğuna öylesine kafalarını takmışlar ki, bilimin bir gün bu yeteneklerin "sırrı"nı çözeceğine inanıyorlar!

3 Merak edenler kitabımın "Paranormal Olaylar" (s.429-506) bölümüne bakabilirler.

Varolan Eğitim Sistemi Aydınlanmacı Değil

Eğer kafa sağlığının pratik önemi konusunda yukarıda söylediklerim doğruysa, "İnsanları şarlatanların şerrinden korumak için ne yapabiliriz?" sorusuna bir cevap aramamız gerekir. Yalnız, bu işe girişmeden önce, bu konuda aşırı bir iyimserliğe kapılmamak gerektiğini hatırlamak isterim. Bütün insanların sağduyulu ve akıllı olabileceklerini düşünmek kendini fazla hayâle kaptırmak olur. Aramızda daima boş ve temelsiz fikirlere inanmakta ısrar eden bir tür "kronik" kafa hastaları olacaktır.[4] Bilindiği gibi, eskiden beri, başta mantıkçılar olmak üzere, Francis Bacon ve Descartes gibi filozoflar "doğru düşünme"nin veya "aklını iyi kullanma"nın yol ve yöntemlerini gösteren eserler yazmışlardır. Ben bu tür kitapları okuyup incelemenin erdemlerini yadsıyacak değilim. Ancak çocuklara en küçük yaşlardan başlayarak "bilimsel düşünme" alışkanlıklarının kazandırılması gerektiğini, bunun için de eğitim sistemini kökünden değiştirmenin şart olduğunu düşünüyorum. Bu konudaki ana fikirlerimi de daha önce "Eğitim ve Şarlatanlık" adlı makalemde dile getirmiştim.[5]

Yalnız Türkiye'de değil, ABD gibi bilim ve teknoloji alanında başı çeken ülkelerde de eğitim sistemlerinde temel bir bozukluk olduğu hemen herkes tarafından kabul ediliyor. Bunun en açık belirtisi bu sistem içinde yetişen gençlerin bunca eğitime rağmen en basit şarlatanlıklar karşısında apışıp kalmaları. Okulda bir şeyler öğreniyorlar şüphesiz, ancak bu daha çok bölük-pörçük bilgileri "belleme" şeklinde oluyor, bu nedenle ne doğru dürüst bir "bilim kültürü" edinebiliyor, ne de "inanılmaya değer" olanı "inanılmaması gereken"den ayırdedebilmeyi öğreniyorlar. Okulda çocuklara "bilgi üretimi"nin nasıl gerçekleştiği, hele bir fikrin "bilgi" düzeyine yükselebilmesi için ne sıkı ve uzun sınavlardan geçmesi gerektiği konusunda hiçbir bilgi verilmediği için, onların sözünü ettiğim bu ayrımın önemini anlamaları bile mümkün değil. Bu da gösteriyor ki, varolan eği-

4 Günlük dilde 'akıl hastası' deyimi bazan 'ruh hastası' deyimi yerine kullanıldığından, burada 'kafa hastası' deyimini tercih ettim.

5 Bk: *Cogito*, Yaz '94, s.227-238, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

timde amaç çocukları araştırıcı, soruşturucu, dolayısıyla "aydın kafalı" insanlar olarak yetiştirmek değil, sadece iyi kötü meslekî bilgilerle donanmış teknisyenler olarak yetiştirmek. Zaten çocuklar da okumaya bir diploma elde edene kadar katlanılması gereken "manevî bir işkence" gözüyle bakıyorlar. "Kafa sağlığı" da ne oluyormuş?

"Bilgi" ile "inanç" arasında çoğu zaman aşılması güç bir uçurum olduğunun farkına varamayan insanlar bir fikrin çekici olmasını, yani şu veya bu nedenle hoşlarına gitmesini veya işlerine gelmesini, o fikrin doğruluğuna inanmak için yeterli bir neden olarak görürler. Oysa bu neden ne yeterli ne de gereklidir, zira hiç hoşlanmadığımız bir fikir doğru olabileceği gibi, çok hoşlandığımız veya çok işimize gelen bir fikir de yanlış olabilir. Bundan ötürü, daha önce de belirttiğim gibi, hangisi olursa olsun, her fikir karşısında "şüpheci" bir tavır takınmak şart. Ne yazık ki, okullarımızda bilim dersleri bile çoğu zaman "Kur'an okutulur gibi" okutulduğundan, öğrencilerin böyle bir alışkanlık edinmeleri imkânsız.

İşin daha da acı olan yönü, ilk sınıflardan başlayarak çocuklara kara kaplı kitapta yazılı olan veya öğretmenin sınıfta söylediği her şeyin doğru olduğunun telkin edilmesi ve onlardan –biraz da tehditle– bunları "belleme"lerinin istenmesi. Böyle bir hava içinde yetişen çocuk nasıl şüpheci olabilir? Okullarda çocuklara öğretilmek istenen şeylerin pek çoğu "bilgi" bile değildir, henüz doğruluğu kesinleşmemiş görüş veya fikirlerdir. Ne var ki, öğretmenin kendisi de çoğu zaman bunları mutlaka "bellenmesi gerekli" bilgiler sandığı için öğrencileri tartışmaya yüreklendirmez, hattâ öğrencilerden biri – eskaza– bu konuda bir soru sormaya kalksa öğretmenin azarına maruz kalabilir. "Öğretme"nin basit bir kitapta yazılanları "belletme" süreci olmadığını öğretmenlerin de çoğu bilmez, bilenler de kolaylarına gittiği için bu süreci devam ettirirler.

"Talim" ve "Terbiye" ile Bu Kadar Olur

Bu kötü geleneğin bize Osmanlı döneminden kaldığını sanıyorum. O zamanlar "öğretmen"in adı "muallim"di. Bu da "talim eden" demek. Bu sözcüğün bir askerlik terimi olan 'talim' sözcüğünü hatırlatması boşuna değil. Osmanlı medreselerinde ders okutulmaz, "talim edilirdi"; sizin anlayacağınız, doğruluğundan "şüphe edilmez" birtakım 'hakikat'ler çocuklara ezberletilirdi. Bu durum bugün de pek fazla değişmiş değil. Nitekim, devletin millî eğitim politikalarını saptayıp yönetmekle görevli olan en yüksek makamının bugün de adı "Talim ve Terbiye Dairesi". 'Talim' sözcüğü nasıl askerliği, dolayısıyla insanlara emirler vererek onlara bazı hareketler yaptırmayı hatırlatıyorsa, 'terbiye' sözcüğü de bana (Fransızların 'dressage' dedikleri) "hayvan terbiyesi"ni hatırlatıyor. Aslında askerlerin "talimleri" ile hayvanların "terbiyeleri" arasında amaçları bakımından pek bir fark yok, zira ikisinde de verilen emirlerin yerine getirilmesini sağlamak söz konusu.

Ben bu bakımdan 'okul' sözcüğünün de yanlış seçildiğine inanıyorum. Zira 'okumak' deyimi ister istemez "Kur'an okumayı" hatırlatıyor. Aslında medrese eğitiminin ana görevi Kur'an ve benzeri din kitaplarını okutup belleterek "dini bütün" Müslüman kuşaklar yetiştirmekti. "Âlim" sayılmak için de –Kur'an başta olmak üzere– dinî bilgilere sahip olmak gerekli ve yeterli sayılıyordu. Oysa *dinler hakkında bilgi* olabilir, ama *dinî bilgi* diye bir şey olamaz, zira olsa olsa ancak *dinî inanç* olabilir. Nitekim peygamberler de, din adamları da dinin bir *iman* konusu olduğunu, bu nedenle de dinî inançların şüphe ve tartışma konusu yapılamayacağını söylerler.[6] Kaldı ki, "bilgi" ve "inanç" ayrılığı bilimler kurulduktan sonra ortaya çıkmıştır. "Atomlar teorisi"ni ilk ortaya atan Yunan filozofları hiçbir şekilde bir şey bildiklerini iddia etmiyorlardı; bu sadece doğru olması muhtemel bir fikir, bir görüş, hattâ bir tahminden ibaretti,

6 Kur'an'ın 49 no'lu suresinde, Tanrı peygambere şöyle sesleniyormuş: "Onlara de ki: Ey imansızlar! Ben sizin taptıklarınıza tapmıyorum; siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz... Sizin dininiz sizin, benim dinim benim!" Görüldüğü gibi, burada dinin bir iman işi olduğu, belirtiliyor, dolayısıyla kimsenin başkalarının dinine karışmaması isteniyor.

dolayısıyla tartışmaya açıktı. Nitekim, yüzyıllar boyunca doğruluğu tartışıldı ve "bilgi" katına yükselebilmesi için 2300 yıl geçmesi gerekti. Bugün artık taramalı-tünelleyici (scanning-tunneling) mikroskoplar sayesinde atomları neredeyse "görebiliyoruz" Şimdi artık atomların gerçekten de var olduğunu "hiçbir akla yakın şüpheye mahâl kalmadan" *bildiğimizi* söyleyebiliriz.

Bilgi ve İnanç Arasındaki Fark

Gerçi bugün okullarda öğretilmesini uygun bulduğumuz bütün teoriler bu teori kadar iyi belgelenmiş değil, ama doğru oldukları kanısını pekiştiren o kadar çok belge var ki, bunları bilgi saymakta bir sakınca görülmüyor. Bunun bir nedeni de söz konusu teorilerin doğruluğundan şüphe etmemizi gerektirecek "karşıt kanıtlar" bulunmayışı. Örneğin, bugün "Evrim Teorisi" bu durumda.[7] Gerçi bu teoriyi kabul etmemekte hâlâ direnen bir sürü insan var. Hattâ bunlardan bazıları –daha çok ABD'de– "Evrim Teorisi" yerine Tevrat'ın yaradılış masalının okutulmasını sağlamak için parlamento üyelerine baskı yapıyorlar. (Bizde de bir ara zamanın Millî Eğitim Bakanı iki teorinin hiç değilse bir arada okutulmasını istemedi mi? Hem de Millî Eğitim Bakanı.) Ellerindeki tek gerekçe Kutsal Kitaba göre türlerin Tanrı tarafından bugünkü biçimleriyle teker teker "yaradılmış" olduğu. Ama bu sadece bir *inançtan* ibaret, oysa bir inanç hiçbir zaman bir kanıt olarak kullanılamaz, zira herkesin yapabileceği gözlem veya deneyler olmadan bir teoriyi kanıtlamak mümkün değildir. İnsanın herhangi bir şeye inanması –inancı ne derece güçlü olursa olsun– o şeyin doğru olmasını gerektirmez; hattâ bir fikrin doğru olması, dolayısıyla bir bilgiyi dile getirmesi için ona inanılması yeterli olmadığı gibi her zaman gerekli de değildir. Nitekim, milyonlarca kişinin kesinlikle inandığı bir fikir yanlış olabileceği gibi (örneğin Ptolemaios teorisi), çok az kimsenin inandığı bir fikir (örneğin bazan

7 Bu teori hakkında geniş bilgi edinmek için, Bk: *Bilim ve Ütopya*, Dr. Rennan Pekünlü "Canlılığın Evrimi Tesadüfi Değil", Şubat 1995, s.32-33.

gökten taş yağdığı iddiası) doğru çıkabilir. Zaten bu bilindiği için, bilimde en iyi belgelenmiş teorilerin bile ilerde yanlış çıkabileceği ihtimali daima gözönünde tutulur.

Sözü şuraya getirmek istiyorum: Eğitimde "bilgi" iletimi temel amaç olduğuna göre, yeni yetişenlere "inanç"la "bilgi" arasındaki ayrımın çok iyi öğretilmesi büyük önem taşıyor. Oysa derslerde "hazırlop" bilgileri belletmekle bunun sağlanması mümkün değil. Bunun için her vesileyle bir fikrin bilgi katına yükselinceye kadar geçirdiği zorlu sınavları hatırlatmak şart. Ancak bu şekilde "inanma"nın kendinde hiçbir değer taşımadığını, bilimde en önemli noktanın *inanılmaya değer* olanla *inanılmaması gereken* arasındaki ayrımı görebilmek olduğunu anlatabilirsiniz. Burada üzerinde çok titizlikle durulması gereken bir nokta da, "inanıverme"nin insanı çoğu zaman yanlışlara sürüklediği, dolayısıyla doğruya değer veren bir insanın bu eğilime elinden geldiğince karşı durması gerektiğidir. Sözün kısası, öğretmenlerin her vesile ile çocuklara inandıkları her fikrin hesabını vermekle yükümlü olduklarını hatırlatmaları gerekir. Ne yazık ki, üniversitelerimiz de dahil, okullarımızda bu yapılmıyor, daha önce de söylediğim gibi, fizik, kimya ve biyoloji gibi "exact" denilen bilimler bile "Kur'an okutulur gibi" okutuluyor.

İnanç Eğitim Konusu Olamaz

Son yıllarda okullara –eğitimi tam 8 yıl süren– zorunlu din derslerinin konmuş olması kanımca aslî görevini zaten yerine getiremeyen eğitim sistemimize bir daha altından kolay kolay kalkamayacağı bir darbe indirmiştir. Düşünün: Daha bilginin ne olduğu konusunda hiçbir fikir edinmemiş olan 10 yaşındaki bir çocuğa –salt dinimiz öyle emrediyor diye– Tanrı'ya, cennet ve cehenneme ve meleklere inanması gerektiğini söylüyorsunuz. Elle tutulur, gözle görülür hiçbir kanıta dayanmayan, öyle olduğu için de zaten "iman konusu" diye bilinen bu türlü şeylere inanmaya yüreklendirilen çocukların inanma'yı bir *erdem* gibi görmeye yatkın olacakları besbelli değil mi? Hem inanç

nasıl "eğitim" konusu olabilir?

Acı gerçek şu ki, bir süredir eğitim sistemimize sinsice el atmış bulunan dinci politikacılar yeni kuşaklarda bilimin gerektirdiği "şüpheci" tavrın yer etmemesi için var güçleriyle çalışıyorlar. Temel amaçları bağımsız düşünebilen araştırıcı, soruşturucu, eleştirici kafa yapısında olan insanlar yerine, "dini bütün" müslüman kuşaklar yetiştirmek. İnanmanın ana erdem sayıldığı bir toplumda şarlatanlığın da cirit atacağı apaçık değil mi?

"Özlemsel Düşünüş"

Gerçekten de bugün yalnız Türkiye'de değil, başta gene ABD olmak üzere, hemen bütün ileri Batı ülkelerinde şarlatanlığın bini bir para. Bunların arasında bir dokunuşlarıyla körleri, topalları, sağırları iyi ettiklerini, hattâ (belki inanmayacaksınız!) ölüleri dirilttiklerini iddia eden "din şarlatanları" da önemli bir yer tutuyor. Bu şarlatanların gösterilerini, daha doğrusu maskaralıklarını televizyonda ben de izledim. Gördüğüm manzara inanılır gibi değildi: Genç ihtiyar, çoluk çocuk binlerce insan bu tür maskaralıkları kendinden geçmişçesine izliyordu; benim bir maskaralık olarak gördüğüm ve büyük bir tiksinti ile seyrettiğim bu numaraları birer "mucize" gibi algıladıkları apaçıktı. Her hallerinden "okumuş" kişiler oldukları anlaşılan bu insanlar –birçok defa sahnede, sirkte veya televizyonda– çok daha akıl almaz sihirbazlık numaraları seyretmiş oldukları halde, nasıl olup da sahtekâr oldukları her hallerinden belli olan bu şarlatanların sözde mucizelerini ciddiye alabiliyorlardı?

Öyle sanıyorum ki, kolay inanmayı, kanıvermeyi dürtükleyen en önemli faktör, insanoğlunun kendini korku, tutku, umut gibi güçlü duygulara aşırı ölçüde kaptırması. Ölümden çok korkan bir insan ölümsüzlüğü kuvvetle arzuladığı için ruhun ölümsüz olduğu inancına kendini kolayca kaptırabilir. İnsanın inançlarının bu tür duyguların etki ve buyruğu altına girmesine "özlemsel düşünüş" (wishful thinking) diyoruz. İnsanların her türlü şarlatanlara kanıvermesinin de baş nedeni şarlatanla-

rın onların en güçlü duygularını tatmin edebileceklerini telkin etmeleri olsa gerek. İnsanlar en kolaylıkla inanmak istedikleri şeylere inanırlar. Oysa ölümsüzlük arzusu gibi çok güçlü istekler insana bazan her türlü "gerçeklik" duygusunu unutturabilir, böylece aklını başından alabilir, zira akıllı, hattâ sağduyulu olmak "mümkün" ile "imkânsız"ı birbirinden ayırdedebilmektir. Elini ateşe sokmaması veya çok yüksek bir yerden atlamaması gerektiğini bilecek kadar sağduyulu olan insan, "ölümsüzlük" söz konusu olunca sağduyusunu yitirebiliyor. Bu durumda sağduyunun yerini "körü körüne inanma", teknik adıyla "iman" alıyor.

"Gerçeklik Duygusu"nu Güçlendirmek

Hatırlayacağınız gibi, eğitim sisteminden şikâyetimin ana nedeni, yeni yetişenlerde inanma kolaylığına karşı koyma eğilimini güçlendirmemesiydi. Aynı kusuru gençlerde gerçeklik duygusunu güçlendirmeme biçiminde de dile getirmek mümkün. Oysa bu duyguyu güçlendirmek için her şeyden önce onlara doğada her şeyin belli birtakım "yasalar" uyarınca olup bittiğini, dolayısıyla nelerin mümkün, nelerin imkânsız olduğunu anlamaları için bu yasaları sürekli olarak hatırlatmak şart. Bu şekilde onlar "mucize" diye bir şey olamayacağını, dolayısıyla mucizevî işler başardıklarını iddia edenlerin bu temel gerçeği unutturmaya çalışan birer şarlatan, hattâ "sahtekâr" olduklarını anlayacaklardır.

Medya ve Kâr

Ancak dediğim gibi, bugünkü eğitim sistemleri bu basit gerçeği çocukların kafasına yerleştirmiyor, bu nedenle de sözüm ona "okumuş" insanlar çoğu zaman büsbütün "cahil" kişiler gibi şarlatanların her dediklerine kanıveriyorlar. Bunda medyanın da büyük payı ver elbet, zira günlük gazeteler, der-

giler, kitaplar, radyo ve televizyon kanalları bunların hezeyanlarını yaymakta birbirleriyle âdeta yarışıyorlar. Sebebi çok basit: Şarlatanlık çok iyi para getiriyor! En büyük "değer"in para olduğu dünyamızda paranın çekiciliği her türlü ahlâkî ve kültürel kaygıyı kolayca unutturabiliyor. Gerçi medya "bilgiyi yayma" görevini de yürütüyor, ama şarlatanlık çok daha kârlı olduğu için, bilgi yanında her türlü saçmalığı da yaymayı ihmal etmiyor. Eskiden de falcılık, çubukla su veya maden arama gibi şarlatanlıklar biliniyordu, ama insanların pek azı bunlardan haberdardı. Bugün ise bir astroloji sütunu olmayan gazete yok gibi; hele radyo ve televizyon çıkalı şarlatanlara gün doğdu: Şimdi artık herkes Allahın her günü bu şarlatanların binbir çeşit numaralarıyla karşı karşıya; şarlatanlık günlük yaşamın neredeyse vazgeçilmez bir parçası oldu. Sayı ve çeşitleri her geçen gün biraz daha artıyor, zira başka şeylerde olduğu gibi, insanlar hep aynı şarlatanlıkları görmekten bıkıyorlar! Nitekim eskiden çubukla sadece su, bilemediniz maden aranırdı; bazı açıkgözler baktılar ki bu işte iyi para var, bu yöntemi gizli eşya, define, hattâ kayıp insan arama işinde de uygulamaya başladılar; onunla da yetinmeyip "hastalık teşhisi" için kullanmayı akıl ettiler.

Kültür Kirlenmesi

Şarlatanlıkların zamanla –bilimin gelişmesine paralel olarak– çok daha "sofistike", çok daha saygıya değer türleri çıktı ortaya: ESP (duyu-dışı algılama), PK (ruh gücüyle maddî nesneleri etkileme) gibi. Özellikle bu ikisi radyo ve televizyonla birlikte ortaya çıktı. Şimdi birçok üniversitede "bilim adamları" (!) bazı insanlarda "paranormal" (yani "normal-dışı" veya "normal-üstü") yetenekler olduğunu kanıtlamak için harıl harıl araştırmalar yapıyorlar. Bunlar arasında bir kuluçka makinasına konan yumurtaların makina içindeki ısıyı sağlayan aleti etkileyebildiğini kanıtlamaya çalışanlar bile var.[8] İster inanın, is-

8 Bu konuyu merak edenler, "Bilim ve Şarlatanlık"ın "Paranormal Olaylar" (s.477-506) bölümüne bakabilirler.

ter inanmayın! Gördüğünüz gibi, medya "mümkün" ile "imkânsız" arasındaki ayrımı örtbas etme konusunda şarlatanlarla işbirliği etmiş durumda.[9]

İsterseniz medyayı "bilime ihanet"le suçlayabilirsiniz, ama bunun herhangi bir yararı olacağı çok şüpheli. Kaldı ki, bir bakıma medyaya hak vermemek elde değil, zira bunlar iyiyi, doğruyu ve güzeli yaymak gibi bir "misyon" yüklenmiş değiller; asıl amaçları ne de olsa para kazanmak. Nitekim, bir ara ABD'de bazı bilim adamları Velikovsky'nin bir sürü saçma sapan "astronomik" iddialarla dolu olan "Çarpışan Dünyalar"[10] adlı eserini bastığı, bununla da yetinmeyip kitabı öven büyük bir reklâm kampanyası açtığı için MacMillan yayınevini şiddetle kınamışlar, hattâ bu kampanyaya son vermediği takdirde bir kısmı üniversite ve kolejlerde ders kitabı olarak okutulan "bilimsel" yayınlarını boykot edeceklerini açıklamışlardı. Ancak, yayınevinin sorumlu yöneticileri demokratik bir ülkede yanlışı doğrudan ayırdetme sorumluluğunun kişilere düştüğünü öne sürerek, tutumlarını sürdürdüler ve böylece bilimsel saygınlığı ve ağırbaşlılığıyla tanınan bir yayınevinin kanatları altında Velikovsky'nin kitabı yüze yakın baskı yaptı. Temelde "ticarî" kuruluşlar olan iletişim araçlarının şarlatanlara kanat germesi şüphesiz "kültür kirlenmesi"nin belki ana kaynağı; ama çevre kirliliğinin ana kaynağı olan endüstri kuruluşlarını çevre koruma yasaları çıkararak bir dereceye kadar yola getirmek mümkünse de, kültür kirlenmesini bu yoldan önlemeye çalışmak demokratik toplumlarda imkânsız görünüyor. "Kafa sağlığını" koruma açısından devletin tutumu sigara satışı karşısındaki tutumuna benziyor: Sigaranın sağlığa zararlı olduğunu hatırlatmak, hepsi o kadar. Sağlığına düşkün olan içmez, olmayan içer! Devletin görevi, eğitim yoluyla insanların kafasını bilgilerle donatmak, ama zorla değil.[11] Hele serbest piyasa sistemini benim-

9 Bu konu ile ilgili olarak *Bilim ve Ütopya*'nın Şubat 1995 sayısında çıkan Sıdıka Yılmaz'ın "Alternatif Medya mı, Medyasız Bir Yaşam mı?" başlıklı yazısına bakabilirsiniz.

10 Velikovsky'nin bu eserine yönelttiğim eleştiriler için, Bk: "Bilim ve Şarlatanlık", A.E. s.118-127.

11 Fikir ve inançlara yasak koymak ancak Hitler Almanya'sıyla Stalin Rusya'sında rastlanan bir durum. Nitekim bu yasaklar kalkalı her iki ülkeyi çeşit çeşit şarlatanlar istila etmiş bulunuyor. Ancak şarlatan üretme konusunda hiçbir ülke ABD ile yarışamaz!

semiş bir toplumda, maddî ürünler gibi, kaliteli-kalitesiz, iyi-kötü, zararlı-zararsız, her türlü kültür ürününü piyasaya sürmek de serbesttir, kalite kontrolü bireylerin bileceği bir iştir.

Şarlatanlıkla Savaş

Bilindiği gibi, doğal çevreyi koruma görevini devletin, daha doğrusu devletlerin yeterince yerine getiremediğini gören bazı insanlar bir araya gelip dernekler kurdular ve gönüllü olarak bu görevi yüklendiler: *Greenpeace* örneğinde olduğu gibi. Aynı şekilde, medyanın işine karışmayan, ama öte yandan halkı eğitme görevini de yüzüne gözüne bulaştıran devletten umudunu kesen bir kısım aydın ABD'de bir araya gelip 1976'da "Committe for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal" (kısa adıyla CSIOCP) adında bir dernek kurdular ve her türlü şarlatanlıkla sistemli bir biçimde savaşmak için de *The Skeptical Inquirer* ("Şüpheci Araştırıcı") dergisini çıkarmaya başladılar. Bugün bu derneğe üye olan ve bu dergide yazı yazan düşünür, filozof ve bilim adamı sayısı yüzleri geçiyor. Almanya'da da aynı amaçla "Deutsche Gesellschaft zum Schutz vor Aberglauben" (yani "Alman Boş-İnançlardan Koruma Derneği") adında bir dernek kurulmuş. Başka ülkelerde de benzer derneklerin kurulmuş olduğunu sanıyorum. Yanılmıyorsam, ABD'de şarlatanlıkla savaşı ilk başlatan Martin Gardner oldu; ondan sonra Paul Kurtz gibi filozoflar, Ray Hyman gibi psikologlar, Kendrick Frazier gibi düşünürler de bu savaşa katılmış bulunuyor. Boş-inançlarla, temelsiz teorilerle, saçma sapan yeni sağlık yöntemleriyle bilimden nasibini alamamış halk yığınlarını aldatan, hattâ resmen dolandıranların ipini pazara çıkararak insanların kafa sağlığını bir derece olsun düzeltmeye çalışan bu insanlar da belli şarlatanlık alanlarında "uzmanlaşmak" gereğini duymuşlar. Nerede şarlatanca fikirleri veya teknolojileri piyasaya sürmeye kalkışan bir yazı veya kitap yayımlansa, içlerinden o konuda en uzman olanı üstüne gidiyor ve bazan acımasızca eleştirileriyle onu etkisizleştirmeye çalışıyor.

Dinî Yobazlık Şarlatanlığı Besler

Dünyada bugün insanların kafa sağlığını tehdit eden iki büyük tehlike var: Bunlardan biri "köktendincilik" veya "arı dincilik" (fundamentalism, intégrisme) denen dinî yobazlık ve bağnazlık tehlikesi; ikincisi de şarlatanlık tehlikesi. Her iki akım da dünyanın birçok ülkesinde gittikçe artan bir hızla gelişiyor. Akıl-dışı akımların "bulaşıcı" bir yanı var sanki. Nitekim ilkin İran'da patlak veren dinî gericilik hareketleri, kısa sürede Mısır'a, Cezayir'e, Pakistan'a ve Bangladeş'e, hattâ Türkiye'ye atlamış bulunuyor. Dine-dönüş hareketleri "akıl-dışı", hattâ düpedüz bilim-düşmanı (obscurantist) hareketler olduğu için, bunların şarlatanca fikirlerin yayılmasını kolaylaştıracağı bence şüphe götürmez. Nitekim, ABD'nin en çok şarlatan "üreten" ülke olması biraz da bu tür köktendinci akımların bu ülkede çok yaygın ve etkili olmasından kaynaklanıyor. İnanca ne kadar prim verirseniz, aklın ve sağduyunun gücünü o kadar azaltmış olursunuz, dolayısıyla Türkiye'de dinci politikalardan vazgeçilmediği takdirde insanlarımız kafa sağlığını giderek yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. Dr. Özel denen şarlatanı devlet televizyonundan lanse etmek suretiyle zamanın "Sağlık Bakanı"(!) bu tehlikenin ilk sinyalini vermişti. Oysa bu sayın bakanın, kafa sağlığı yerinde olmayan insanların ruh ve beden sağlıklarının da tehlikeye düşeceğini düşünebilmesi gerekirdi.

Öyle sanıyorum ki, insanlığın bütün problemlerini ve dertlerini uzun vadede gene insamn sağduyusu ve aklı çözecektir. Bu da elbet sadece bir inanç, ama umarım boş bir inanç değil. "Hayatta tek gerçek yol gösterici bilimdir, fendir" diyen Atatürk de aynı inancı dile getirmemiş miydi?

*Eğitim ve Özgürlük I**

Genellikle 'özgürlük' sözcüğünden bireyin beğeni, inanç, düşünce ve davranışlarında herhangi bir sosyal baskı ve sınırlamadan "masun" olması anlaşılır. Nitekim Sayın Prof. Orhan Öztürk 24 Nisan 1995 günü *Cumhuriyet*'de çıkan bir yazısında, bizim toplumumuzda bu baskının çok yoğun olduğundan, zekânın en uyanık olduğu küçük yaşlarda aile içinde başlayan bu baskının, ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim aşamalarında devam ettiği için *"soru sormadan inanan, düşünmeden öğrenen"* bir kuşak yetiştiğinden yakınıyordu. Sayın Öztürk'ün dediklerine yürekten katılıyorum. Nitekim ben de birçok yazımda benzer şikâyetleri dile getirmiştim.[1] Bu yazıda amacım hem konuya biraz daha aydınlık getirmek, hem de önemli bulduğum bazı noktaları vurgulamak.

Özgürlükten sözedebilmek için kişinin elinde birden çok seçenek (alternatif) olması gerekir. Bu anlamda "özgürlük" kişinin değişik beğeni, inanç, düşünce ve davranış türleri arasından istediğini seçebilmesi demektir. Ancak insanlar genellikle çevrelerinde kendilerine benzeyen kişiler görmek isterler. Özellikle ana-babaların genetik bakımdan zaten kendilerini andıran çocuklarını duyuş, düşünüş ve davranış açısından da kendilerine benzetmeye çalışmaları bundandır. Yasalar da bu hakkı kendilerine tanımış olduğundan, bazan bu eğilimlerini despotluk derecesine vardıran ana-babalara rastlanmaktadır.

* *Cumhuriyet* gazetesi, 5 Mayıs 1995, s.2

1 Bk: Cumhuriyet gazetesinde 20 Ocak 1989, 6 Şubat, 6 Mart, 7 Mayıs ve 12 Eylül 1990 tarihinde çıkan yazılar. Ayrıca "Türkiye'nin Bir Bilim Politikası Var mı?" ("Çağdaş Kültürümüz", s.195-224, Cem Yayınevi, 1991) ve "Demokrasi İçin Eğitim" (A.E. s. 327-346) başlıklı makaleler.

Bu nedenle çocuğun kendi kişiliğini bulabilmesi ve geliştirebilmesi için, onun çok daha zengin ve çeşitli uyarımlar sunan aile dışı çevreyle tanışması gerekmektedir. Ancak bu çevreye girdikten sonra çocuk ana-babasının hoşuna gitmeyen seçimler yapmak isteyebilir. İşte o zaman çocuğun "seçim özgürlüğü" gündeme gelir. Ana veya baba, örneğin yeni modaya uyarak kısa etek giymek isteyen genç kızının bu isteğini hoş karşılayacak mı, yoksa onu kendi zevkine uymaya mı zorlayacak?

Görüldüğü gibi, "hoşgörü" başkalarının seçim özgürlüğünü tanıma anlamına geliyor. Hoşgörünün tersi davranışlara ise "hükmetme" arzusu veya içgüdüsü yolaçar. Genellikle ana-babaların zekâ ve bilgi düzeyi ne kadar düşük, kültür ufku ne kadar dar, duyarlılıkları ne derece yüzeysel ise, çocuklarına hükmetme, yani onları kendilerine benzetme arzuları da o derece güçlü olur. Hükmetme içgüdüsünün bazı ana-babalarda çocuklarının özgürlüğünü kısıtlamakla kalmadığını, çocuklarına söz geçiremeyen ana-babaların onları bazan en ağır biçimde cezalandırmaya kalktıklarını görüyoruz. Bunun en korkunç, en insanlık dışı örneği, birkaç yıl önce Colmar'da yaşayan bir Türk ailesinin, genç Fransız arkadaşları gibi davranma cüretini gösteren 15 yaşındaki kızlarını kendi ağabeyine boğdurtmaları olayıdır.[2] Bu da gösteriyor ki birçok şey gibi özgürlük de ailede başlar.

Ana-babalar (çocuklarının 'ahlâkî' eğitiminden sorumlu oldukları bahanesiyle) sadece onların davranışlarını kendi istekleri doğrultusunda etkilemeye kalksalar yine iyi, çoğu ana-baba onların estetik zevklerine, inanç ve düşüncelerine karışmaya da hakları olduğunu sanırlar. Nitekim hükmetme içgüdülerini çocuklarının meslek, hattâ eş seçiminde bile dizginleyemeyen, bu yüzden de gereksiz aile dramlarına yolaçan ana-babalarm sayısı az değildir. Çocuklarının kendi doğal eğilim ve yeteneklerini gerçekleştirmek istemelerini hoşgörüyle karşılayan, hele bunu yüreklendiren ana-baba yok denecek kadar azdır. Böylece hükmetme içgüdüsünün "eğitim" maskesi altında ana-babaya tanınan yasal bir hak gibi algılandığını görüyoruz. Oysa ana-baba-

2 Bu trajik olayın ayrıntıları için Bk: Coşkun Tunçtan: "Nazmiye'ye Mektup", *Cumhuriyet*, s.2, 20.2. 1995.

ların eğitsel yetkilerinin çocuklarını hukuk yasalarının öngördüğü biçimde "iyi birer yurttaş" olarak yetiştirmekle sınırlı kalması gerekir. Bu sınırı aşan her müdahale, çocuğun seçim özgürlüğüne, yani *kendi olma* hakkına tecavüz demektir. Genetik açıdan hiçbir insan özgür değildir, o ancak *kültür dünyasında* özgür olabilir. Ama ne yazık ki gerçekte insanın insana hükmetmek istemesi yüzünden pek az kişi bu dünyada özgürlük denen nimetten pay alabilmektedir.

Aslında hiçbir insan özgürlüğünün kısıtlanmasından hoşlanmaz, ama çok az insan başkalarının özgürlüğünü kısıtlama dürtüsüne karşı koyabilir. Özellikle ana-babalar, çocuklarını kendi istem ve özlemleri doğrultusunda eğitmeyi ahlâkî bir görev gibi algıladıkları için, bu tür bir dürtüye kapıldıklarının farkında bile değildirler. Toplum da bu durumu normal karşılar. Gerçi yasalar ana-babaların çocuklarının beden ve ruh sağlığına zarar verebilecek davranışlarını yasaklamıştır, ama onlara kendi beğeni, inanç ve düşüncelerini aşılamalarına herhangi bir kısıtlama getirmemiştir.

Ben ise hükmetme içgüdüsünün en sinsi biçimde 'aşılama' (indoctrination) sözcüğüyle dile getirdiğim manevî baskı veya şartlandırma süreciyle ortaya çıktığı kanısındayım. Bana göre inanç ve fikir aşılama onaylanabilir bir eğitim yöntemi değildir, zira eğitim, eğitilen kişinin aklına hitap ederek yürütülmelidir, çünkü kişi ancak o zaman özgür istemini devreye sokmak imkânını bulur. Burada akıl ve istem (irade) kavramlarının yakın ilişkisi üzerinde ayrıca durmaya gerek görmüyorum, zira aklın işe karışmadığı bir yerde istemden, dolayısıyla özgürlükten sözedilemeyeceği bence apaçık.

Eğitim *özgür* eğitimdir, bu da çocuklara çeşitli seçenekler sunmak ve onlara bunlar arasından kendi istediklerini seçme hakkını tanımak demektir. Oysa genellikle ana-babalar çocuklarını akıl ve istemden yoksun birer hayvan gibi eğitirler.[3] Ben bu tutumun tümüyle sakat olduğu kanısındayım. Bir kere çocuk ana dilini rahatça kullanmayı öğrendiği yaştan itibaren –sanıldığının tersine– pek çok şeyi anlayabilecek duruma gel-

3 Fransızca insan eğitimi için 'éducation', hayvan eğitimi için 'dressage' sözcükleri kullanılmaktadır. Ne yazık ki Türkçede bu ayrımı belirten bir sözcük yok.

miştir. Bence 3-4 yaşındaki bir çocuk, kendisine her şeyi açıklamakla yükümlü olduğumuz "akıl sahibi" bir yaratıktır. Bu yaşlardaki bir çocuğun ana-babasına durmadan soru sorması ve her şeyi öğrenmek istemesi de bunu kanıtlamaktadır. Asıl akılsız olanlar onları akılsız sanan ana-babalardır. Nitekim ana-babalar çocuklarının bu öğrenme arzusunu gidermeye, hattâ yeni sorular sorarak bu arzuyu daha da yüreklendirmeye çalışacak yerde, onları susturmayı tercih ederler. Zira onlar için çocuklarının kendi kişiliklerini geliştirmesi değil, duygu, inanç ve davranışları bakımından kendilerine benzemesi önemlidir.

Aile çevresi içinde çocuğa özgür bir eğitim verilmediği şüphe götürmez. Bu nedenle çocuğu elden geldiğince erken bir yaşta ana-baba tahakkümünden kurtarıp okula başlatmak şart. Üstelik okul eğitiminin de en az liseyi bitirinceye kadar zorunlu olması sağlanmalı, zira ancak bu şekilde çocuk ne olmak istediği konusunda kendi başına karar verme olanağına kavuşabilir. Ne var ki bir ülkenin okulları genellikle o ülkedeki yetişkinlerin, ama özellikle politikacıların kültür düzeyinin, dolayısıyla eğitim anlayışının aynası olduğundan, çocuklara özgür bir eğitim verme şansı büyük ölçüde bu sonuncuların özgür bir eğitimin erdemlerine inandırılmasına bağlı. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol'un 8 yıllık temel eğitim planının ne tür engellemelerle karşılaştığını biliyoruz. Eğitimi kendilerinin kopyalarını üretme yöntemi gibi gören kültürsüz insanlar, Türkiye'nin siyasal alınyazısım belirledikleri sürece eğitim sistemimizi bugün içine düştüğü çıkmazdan çekip çıkarmak kolay olmayacak. Dolayısıyla her şeyden önce onları ıkna etmek gerek. Daha sonraki yazılarımda bu zor işi denemeye çalışacağım.

*Eğitim ve Özgürlük II**

Bundan önceki bir yazımda (5 Haziran 1995) eğitimin ana görevinin *özgür*, yani değişik beğeni, inanç, düşünce ve davranış türleri arasından istediğini seçebilen, kişilik sahibi yeni kuşaklar yetiştirmek olduğunu söylemiştim. Genellikle duyuş ve düşünüş ufku dar olan ana-babalar "eğitim"den kendilerinin manevî kopyalarını üretmeyi anladıklarından, çocukları bir an önce onların manevî tahakkümünden kurtarıp okula başlatmak, üstelik "zorunlu" eğitimi lise sonuna kadar uzatmak gerektiğini belirtmiştim. Okul eğitiminden amaç onlara sadece bir meslek sahibi olmalarını sağlayacak teknik bilgiler kazandırmak değil, aynı zamanda sanat zevklerini, ahlâkî duyarlılıklarını, ama bence en önemlisi, *düşünme yeteneklerini* geliştirmektir. Ancak bu şekilde onların hem kendileri hem de başka insanlarla barışık, sevecen, anlayışlı ve hoşgörülü insanlar olarak yetişmeleri mümkündür. Bu eğitimin "zorunlu" olmasının nedeni –deyim paradoksal görünse de– onları daha "özgür", dolayısıyla daha "mutlu" insanlar olarak yetiştirmek kaygısıdır. Bu da ancak onlara çok daha zengin bir kültür dünyasının kapılarını açmakla sağlanabilir.

Gerçekten de modern eğitimin biri *estetik*, biri *teorik*, biri de *pratik* olmak üzere üç görevi vardır. Yeni yetişenlere insanoğlunun bugüne kadar yaratmış olduğu bütün sanat, müzik ve edebiyat eserlerini tanıtıp bunlardan haz almayı öğretmek eğitimin *estetik* görevidir.

İnsanın duygusal bakımdan incelmesine imkân sağlayan sanat ve müzik eğitiminin yanında edebiyat eğitimi insanın

* *Cumhuriyet* gazetesi, 18 Temmuz 1995, s. 2.

hem kendisini, hem de başkalarını daha iyi tanımasına, dolayısıyla başkalarına karşı daha "anlayışlı" ve "hoşgörülü" olmasına yardım eder.

Eğitimin *teorik* görevi yeni yetişenlere bugüne kadar felsefe alanında üretilmiş çeşitli görüşlerle bilim alanında elde edilmiş başlıca bilgi ve kavramları aktarmak, ama özellikle bir iddia veya teoriyi "belgeleme"nin önemini belirtmek, belki daha da önemlisi, onlara "rasyonel" düşünme alışkanlıkları kazandırmaktır. Buna eğitimin "aydınlatma" görevi de diyebiliriz. Gerçekten de modern eğitimin baş görevi, "inanılmaya değer" olan fikirleri "inanılmaması gereken"lerden ayırdetmesini bilen, davranışlarını elden geldiğince "bilgi"ye, yani "doğruluğu yeterince kanıtlanmış" fikirlere dayandırmaya önem veren, bu nedenle öyle her şeye kolay kolay inanmayan, "şüpheci", ama her fikri tartışmaya açık, sözün kısası "aydın" insan yetiştirmektir.

Eğitimin *pratik* görevine gelince: Buna kısaca "yeni yetişenlere toplumun mutluluğunu arttırıcı davranışlara yönelme alışkanlığı kazandırma" görevi de diyebiliriz. Eski Yunan ve Roma'da okullarda bu amaçla ahlâk filozoflarının eserleri okutulurdu. Batı'da Hıristiyanlık resmî din olarak kabul edildikten sonra bu görevi rahipler –din eğitiminin bir parçası olarak– kateşizm (cathechisme) kitaplarıyla yürüttüler. Öyle sanıyorum ki, bazı Batı toplumlarında bugün okutulan din dersleri de daha çok bu amaca yönelik. Din derslerine yer vermeyen laik ülkelerin okullarında ahlâk eğitimi ayrı bir dersin konusu değil, ama başta felsefe olmak üzere, öteki derslerin çerçevesi içinde ahlâk sorunları tartışılıyor. Aslında, din gibi ahlâk da "kişisel" inançlar alanına itilmiş gibi, zira toplumun özel ahlâkî idealler peşinde koşan insanlara değil, yasalara saygılı, iyi yurttaşlara ihtiyacı var. Bizde "Yurttaşlık Bilgisi" ile yetinilmesi de aynı anlayışın ürünü olsa gerek. Bunun da nedeni, özellikle dinî inançlara dayandırılan bir ahlâk eğitiminin insanları birbirine yaklaştırmak şöyle dursun, çıkar kaygılarına ek olarak, yeni düşmanlıklar yarattığının denenmiş olması.

Bence bugün yeni yetişenlere "Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi"nin okutulması belki onların iyi birer "insan" olarak ye-

tişmesi için yararlı olabilir, zira bu bildirge şimdiye kadar gelmiş geçmiş en bilge kişilerin ortak düşüncelerini yansıttığı için bütün insanlığın ortak malı sayılabilir. Kaldı ki, bu bildirge yeni deneylerin, ihtiyaç veya zorunlulukların etkisi altında değiştirilmeye, geliştirilmeye, dolayısıyla tartışılmaya açık olduğu için katı ahlâk kuralları içermez. Ayrıca belli bir milletin, dinî veya bu etnik grubun veya sosyal sınıfın değil, ayrım gözetmeksizin bütün insanların mutluluğunu arttırmayı amaçladığı için, insanlar arasında –vaktiyle büyük dinlerin yol açtığı türden– yeni düşmanlıklara neden olmaz. Bana kalırsa, bu bildirge her tür dinî, millî, etnik önyargıdan arınmış bir metin olması nedeniyle, laik bir ahlâk anlayışının rasyonel ilkelerini dile getiren bir belgedir ve bu nedenle okullarımızda –tartışılarak– öğretilmeye değer.

Oysa, şimdi ne görüyoruz? Okullarımızda – hem de 8 yıl süren "zorunlu" bir ders olarak– "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersleri okutuluyor, daha doğrusu belletiliyor, hattâ ezberletiliyor.[1] Türk-İslâm sentezcilerinin teşviki –ve ileride göstereceğim gibi– İlâhiyat profesörlerimizin "fetva"sı ile başlatılan bu uygulama, "evrensel" insan haklarını demokrasinin temel ahlâk kuralları olarak benimsetmeye çalışan çağdaş toplumların tersine, çocuklarımıza "millî ve manevî" (yani "dinî") değerlerimizi tanıtmayı amaçlıyor. Milliyetçi ve dinci bir anlayışın "insan hakları"nı vurgulayan demokratik bir yaşam anlayışına ne kadar ters düştüğü, ne kadar "çağ-dışı" olduğu apaçık.

Ne var ki, demokrasiyi basit bir "seçim sistemi" sanan veya işlerine geldiği için öyle göstermeye çalışan bazı aydınlarımızla ilâhiyatçılarımız bu derslerin laikliğe de demokrasiye de ters düşmediğini kanıtlamak için, İngiltere'nin, Almanya'nın ve Norveç gibi bazı İskandinav ülkelerinin de "zorunlu" din eğitimi yaptıklarını belirtiyorlar. Ellerindeki en önemli koz da bu. İlk bakışta haklı gibi görünebilirler, ama sadece "ilk bakışta", zira bu ülkelerin kültürel geçmişlerini ve bugün varmış oldukları kültür düzeyini gözönüne getirdiğimizde, ortaya büsbütün değişik bir tablo çıkıyor.

Bizde anlaşıldığı şekliyle "laik" olan ülkelerin başında

1 Bu konuyla ilgili olarak, Bk:: Hüseyin Batuhan, *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1990.

ABD ile Fransa gelir. Nitekim, her iki ülkede de devlet okullarında "din eğitimi" yasaktır. Elbet bunun birtakım sosyal, kültürel, hattâ psikolojik nedenleri var. Fransa'nın bu konudaki tutumunu şöyle açıklayabiliriz: Bu ülkede fikir adamları uzun süre din adamlarının, özellikle ilâhiyatçıların baskısı altında bunaldığı için, ister istemez onlarda dinin fikir özgürlüğüne, dolayısıyla ilerlemeye engel olduğu kanısı yerleşmişti. Bunun en tipik örneği Voltaire'dir[2]. Fransa'da bu baskı "anti-cléricalisme" yani "din adamı düşmanlığına" yolaçacaktır. ABD'nin durumu biraz farklı: Bilindiği gibi, bu ülkeye ilk göç edenler, Avrupa'daki dinî baskıya dayanamayıp oradan kaçmak zorunda kalan insanlardı. Ancak zamanla çok değişik dinden, mezhepten, hattâ tarikattan insanların gelip bu ülkeye yerleşmesi din ayrılıklarını vurgulamayan bir eğitim sisteminin kabulünü zorunlu kılıyordu. Kaldı ki, Amerikan demokrasisinin "kurucu babaları" olan Jefferson gibi politikacılar "Aydınlanma felsefesi"ni benimsemiş, dolayısıyla felsefeyle bilime her şeyden çok önem veren düşünürler oldukları için, okullarda din eğitimine yer verilmesini sakıncalı buldular.

Buna karşılık, başta İngiltere olmak üzere, andığım öteki Avrupa ülkelerinin böyle bir sakınca görmedikleri anlaşılıyor. Ben bunun şöyle açıklanabileceği kanısındayım: Fransa'dan farklı olarak, İngiltere'de filozof ve bilim adamları "din baskısı" diyebileceğimiz bir durumla pek karşılaşmadılar. Nitekim orada açıkça "atheist" olduğunu söyleyen, hattâ dine-aykırı kitaplar yazmış olan Hume herhangi bir dinî kovuşturmaya maruz kalmadı. Hattâ ilâhiyatçıları nerdeyse kudurtan "Evrim Teorisi"nin yaratıcısı Darwin'i dinsizlikle suçlayıp cezalandırılmasını isteyen biri çıkmadı. Teorisini eleştirenler de onu çürütmek için "bilimsel" argümanlar sergilemeye özen gösteriyorlardı. Bir de şu var: din adamlarının önemli bir bölümü aynı zamanda bilim adamı idi, bu nedenle İngiltere'de "din-bilim düşmanlığı" söz konusu değildi; zaten bilim adamlarının da ezici çoğunluğu dindar mizaçlı kişilerdi. Bunun her tür dogmacılık'tan arınmış bir dindarlık olduğunu vurgulamama bilmem gerek

2 Bkz: Server Tanilli 'Voltaire ve Aydınlanma', Cem Yayınevi, 1994.

var mı?

İngiltere o zaman laik bir ülke değildi, bugün de değildir, ama durmadan yeni fikirler üretmiş, insanoğlunun bilgi dağarcığına sayısız yeni bilgiler katmış insanların "düşünüş havası"nı ("climate of opinion") belirlediği bu ülkede düşünce özgürlüğüne saygı, din adamları da dahil, herkesin içine öylesine işlemiştir ki, bizim anladığımız anlamda laikliği resmen kabul etmesine gerek yoktur. Ona bakarsanız, İngiltere resmen bir demokrasi de değildir; ama demokratik fikirlerin beşiği olduğu gibi, düşünce özgürlüğünün de en güçlü kalesidir. Öteki andığım ülkeler için de bu söylediklerim –üç aşağı, beş yukarı– geçerli.

Görüldüğü gibi, asıl sorun "düşünce özgürlüğü" sorunu, "laiklik" değil. Bir devletin *anayasal* bir ilke olarak laikliği kabul etmesi, daha çok bu özgürlüğü garanti altına almak için başvurulması gerekli görülen bir önlemden ibaret.

Ne yazık ki, bizler bu ülkede düşünme özgürlüğü çoğunluk tarafından benimsenene kadar bu tür önlemleri devam ettirmek zorundayız. Nitekim demokrasi ve laiklik tartışmalarının son bulması buna bağlı.

*Türkiye'de Eğitimin Sefaleti**

Hikmet Çetinkaya'nın 14.8.1995 tarihli *Cumhuriyet*'te çıkan yazısı şu haberle başlıyordu: "Malum gazete şöyle bir ilân vermiş!" İmam-Hatip Lisesi düşmanlarına duyuru:

Geçen yılki ÖYS Türkiye birinciliğinin tesadüfi olmadığı bu yılki başarımızla ispatlanmıştır. Yükselen İHL gençliğinin başarıları Allah'ın izniyle artarak devam edecektir. Kâfirler istemese de, Allah nurunu tamamlayacaktır.

Kartal ekibi: Muhammet, Murat, Raif, Şükrü."

Ne yalan söyleyim, bu ilânı ilk okuduğumda tüylerimin diken diken olduğunu hissettim. Sonra, soğukkanlılığımı korumaya çalışarak, bu sözlerin dile getirdiği duygusal ve düşünsel arka-plânı anlama denemesine giriştim. Elde ettiğim izlenimleri sizlerle paylaşmak istiyorum.

İlân İHL düşmanlarına hitaben yazılmış. Acaba kim bu düşmanlar? Benim bildiğim, içimizden birçok kişi (bunlar arasında ben de varım!) bu okulları çeşitli açılardan eleştirmiştir. Ancak, eleştiri genellikle beğenilmeyen bir durumu veya onaylanmayan bir davranışı düzeltmek amacıyla yapılır. Nitekim, İHL'e yöneltilen en temel eleştiri, başka okuma olanağı olmayan yoksul aile çocuklarının, ana-babalarının zoruyla girdikleri bu okullarda "din eğitimi" kisvesi altında "beyinlerinin yıkandığı" ve çağdaş uygarlığa düşman, laik-demokratik bir yaşam biçimini kabul etmeyen "bağnaz" kişiler olarak yetiştirildiği yolundadır. Eleştirinin de amacı, pekâlâ "aydın kafalı", kendileriyle ve çevreleriyle barışık kişiler olarak yetişmeleri

* *Cumhuriyet* gazetesi, 7 Eylül 1995, s. 2.

mümkün olan bu zavallı çocukları, içine düşürüldükleri bu "acınacak" durumdan kurtarmaktır. Kısacası, bütün eleştiriler onların iyiliğini ve mutluluğunu sağlamaya yönelik. Ama, gelin görün ki, onlara bu tür eleştirileri bir düşmanlık belirtisi olarak görmeleri öğretilmiş. Asıl düşmanlık, hem de sınırsız bir düşmanlık duyan kendileri, ama bunun bile farkında değiller.

Gelelim başarılarını yorumlama biçimlerine: Besbelli ki bu dört genç yetenekli, zeki ve son derece çalışkan kişiler. Çok muhtemelen, çevrelerinden bazılarının teşviki, hattâ kışkırtmasıyla ÖYS'ye –bir yarışa hazırlanır gibi– hazırlanmışlar. Ancak tümüyle kişisel yetenek ve çabalarına borçlu oldukları bu başarılarını İHL'nin eğitimsel üstünlüğüne yormak ister gibi bir havaları var. Bu da "nedensellik" kavramı konusunda hiçbir bilgileri olmadığını kanıtlıyor.

Bu konudaki cahillikleri bir sonraki cümlede iyice sırıtıyor: *"Yükselen İHL gençliğinin başarıları Allah'ın izniyle artarak devam edecektir"* de ne demek? Geleceğe ilişkin bu iddialı "kehanet"e bakılırsa, üstelik işe "Allah'ın inayeti"ni de karıştırdıklarına göre, Tanrı'nın da kendilerini (Pardon: daha sonra gelecek olan İHL'li gençleri) destekleyeceğinden emin gibiler. Buradan "bilimsel düşünme" yetenekleri konusunda yeterli bir sonuç çıkarabilirsiniz. Ancak bu konuda sadece İHL'de verilen eğitimi suçlu tutmak haksızlık olur. Normal liselerde fen dersleri bile "Kur'an okutulur gibi" okutulduğuna göre, bu dört gencin hiçbir bilimsel düşünme alışkanlığı edinmemiş olmasına şaşmalı. Bu tarz bir alışkanlığı üniversiteler bile veremiyor, nerede kalmış İHL verecek! Ama insan bu kadar zeki çocukların bu derece ilkel bir biçimde düşünebileceğine akıl erdiremiyor. Besbelli ki, bu yine de İHL'nin marifeti! Sözünü ettiğim bu ilânda beni en çok rahatsız eden de *"Kâfirler istemese de..."* sözleri oldu. Bu sözler bence son derece tehlikeli bir tavrı açığa vuruyor. Kimmiş bu kâfirler? Başta İHL'yi eleştirenler olmak üzere, bütün dinsizler, hattâ belki, kendileri gibi Müslüman olmayanlar. "Ey din düşmanları, görün bakın, o küçümsediğiniz İHL'den ne cevherler çıkıyormuş, daha da ne cevherler çıkacak!" demeye getiriyorlar.

Buradaki üstü-örtülü böbürlenmenin farkına varmış olacaksınız. Satır aralarında, boksör Muhammed Ali gibi, "En büyük biziz, yaşasın İHL!" diye haykırdıklarını duyar gibiyim. Oysa üstün zekâlı ve bilgili insanlar "alçakgönüllü" olur, bildiğiniz gibi. Büyük dinlerin de en temel ahlâkî erdem saydığı alçakgönüllükten yoksun olmaları bu gençlerin çok zeki olmadıkları gibi, gerçek anlamda "dindar" da olmadıkları kuşkusunu uyandırıyor, ister istemez.

Ancak işin bence asıl hazin olan yanı, gazeteye verdikleri ilân baştan aşağı "yobazlık" kokan bu dört gencin ÖYS'de üstün bir başarı sağlayabilmiş olmaları. Bu paradoksu bence ancak şöyle açıklamak mümkün: Bu sınavlar çocukların "bilimsel" ve "bağımsız" düşünme yeteneğini ölçmekten âciz! O halde neyi ölçüyorlar? Olsa olsa çocukların *belleme* yeteneğini ölçüyorlar. Dolayısıyla bunları "üniversiteye giriş sınavı" saymak mümkün değil. İşte size bu sınavlarda kullanılan (benim uydurduğum) test sorularından bir örnek:

Evrim teorisini aşağıdaki bilim adamlarından hangisi bulmuştur?

a) Einstein, b) Cuvier, c) Kepler, d) Lavoisier, e) Darwin.

Bu tür bir soruya doğru cevap verebilmek için insanın ne fazla zeki olmasına gerek var, ne de fazla bilgili. Doğru cevabı –birçok öğrencinin yaptığı gibi– "işkembeden atarak" bile bulmak mümkün. Ama, diyelim ki, bu işi belleğinize başvurarak halletmeye karar verdiniz. O zaman –bir tür eleme yöntemiyle– "Einstein"ın fizikçi, "Lavoisier"nin kimyacı, "Kepler"inse astronom olduğunu hatırlayacaksınız. Geriye kalıyor "Cuvier" ile "Darwin" Gerçi Cuvier de bir doğa bilimcisi idi, ama –hatırlayabildiğiniz kadarıyla– o daha çok bir paleontologdu. O halde doğru cevap: Darwin.

Hem "Evrim Teorisi" denince "Darwin" adını hatırlamayan lise öğrencisi var mıdır? Gördüğünüz gibi, iş bu derece kolay. Gerçi fen derslerinde "problem çözme"yi gerektiren sorular da yok değil, ama bütün öteki dersler için durum üç aşağı beş yukarı böyle.

Durumu biraz "karikatürleştirdiğimin" elbette farkındayım, ama test sorularının genel esprisi bu! Ancak bu yöntemin

üniversiteye giriş sınavlarında uygulanması –pratik zaruretler ne olursa olsun– hiçbir şekilde onaylanamaz, nitekim hiçbir Batı ülkesinde bu tür bir sistem uygulanmıyor, bildiğim kadarıyla. Üniversiteye giriş sınavlarının daha çok belleğe dayalı, bölük-pörçük bilgileri değil, kendi başına düşünme ve başkalarının fikirlerini eleştirme yeteneğini ölçmeye yönelik olması gerekirdi. Örneğin şu tür bir soru sorulabilirdi:

"Evrim kuramının dayandığı başlıca argümanları ve bu kurama yöneltilen en büyük itirazları inceleyiniz."

Bu "klâsik" bir soru türü şüphesiz, ancak üniversiteye girmeye lâyık bir kişinin bu tür sorulara cevap verebilmesi şart bence. Nitekim, Fransa'da "bakalorya" sınavlarında bundan çok daha zor sorular soruluyor; Almanya'nın "olgunluk" sınavlarında da. Bir üniversite öğrencisinden hem sağlam bir bilgi birimi isteniyor, hem de "bağımsız" düşünebilmesi. Bizim ünlü test sınavlarında ise sadece çocukların belleme gücü "sınanıyor". Olacak şey değil!

Bir gazeteye verdikleri "ilân"la kafa yapılarının bütün sefaletini ortaya döken dört İHL mezununun ÖYS'de şampiyon olmaları aslında Türkiye'deki eğitim sisteminin de sefaletini açığa vuruyor, ama ne onlar bunun farkındalar, ne de bu sistemden sorumlu olanlar. Bir "okuma" furyasıdır gidiyor, ama pek az kişinin "öğrenmeye" hevesi var. Mevcut üniversitelerin çoğu orta halli bir Batı lisesinin düzeyinde bile değilken, harıl harıl yenileri açılıyor, başlarına da –nereden buluyorlarsa– "tarikatçı" rektörler getiriliyor. En yetenekli öğrencileri seçen Fen Liselerinde bile son sınıf öğrencileri istedikleri fakülteye girmeyi garantilemek için "dersanelere" devam edip test sorularına cevap verme yönteminin inceliklerini öğreniyorlar. Çok muhtemelen bizim "kartal ekibi" de bu dershanelerde "talim ve terbiye" görmüşler ve fen lisesi mezunlarını bile yaya bırakmayı başarmışlar.

Ben bu başarıda hiç de "övünülecek" bir yan görmüyorum; ona bakarsanız, sirk hayvanlarına da bu yoldan ne akıl almaz numaralar öğretiyorlar! Bu gençlerden de ileride çok başarılı birer işadamı, mühendis, işletmeci, hattâ "politikacı" çıkabilir, ama "bilim adamı" çıkabilir mi?

Hiç sanmıyorum. Oysa bilim adamı olmaya niyetli ve yetenekli gençler yetiştiremeyen bir ülke, istediği kadar "sınav şampiyonları" yetiştirsin, uygarlık kervanına katılamayacağı gibi, başka ülkelerin uydusu olarak kalmaya da mahkûmdur.

*Düşünme Özgürlüğü ve Eğitim**

18 Temmuz 1995 tarihli *Cumhuriyet*'te çıkan yazımda eğitimin biri *estetik*, biri *teorik*, biri de *pratik* olmak üzere üç ana görevi olduğunu, bunlardan ikincisinin daha çok yeni yetişenlere rasyonel düşünme alışkanlıkları kazandırmaya yönelik olduğunu belirtmiş, yazımın sonunda da Atatürk'ün laikliği düşünme özgürlüğünü güven altına almak için gerekli gördüğünü vurgulamıştım.

Burada 'düşünme özgürlüğü' deyimini, kısaca "kişinin nelere inanması, nelere inanmaktan geri durması gerektiğine kendi başına karar verebilmesi" anlamında kullandığımı hemen belirtmek isterim. Bilindiği gibi, inanç, fikir ve bilgilerimizin ezici çoğunluğunu –başta ana-babamız olmak üzere– başkalarından devşiririz. Bunu yaparken de onların doğru olup olmadıklarını araştırmayız. Çoğumuzda bir "inanma sorumluluğu" duygusu olmadığı için, özellikle toplumda yaygın ve saygın olan fikirleri yanlış, hattâ "saçma" da olsalar, benimseyiveririz. Böylece hiç denetlemeden kafamıza soktuğumuz inanç ve fikirler, tıpkı virüsler gibi, düşünme mekanizmamızı ele geçirip bizde bir tür "inanma bağımlılığı" oluştururlar. Böylece başkalarının üretmiş olduğu fikirleri, sorgusuz sualsiz kabul etmekle kafamızı farkına varmadan onların buyruğu altına sokmuş oluruz.

Her bağımlılık bir tutsaklıktır, ancak hiçbir bağımlılık –uzun vâdeli sonuçları bakımından– düşünme bağımlılığı kadar zararlı, hattâ tehlikeli olamaz, zira içgüdüsel olmayan bütün davranışlarımızı genellikle inançlarımızla fikirlerimiz belir-

* *Cumhuriyet* gazetesi, 18 Ekim 1995, s. 2.

ler, dolayısıyla davranışlarımızın "yararlı" sonuçlar vermesi büyük ölçüde onların "güvenilebilir" olmasına bağlıdır. Yediği mantarın zehirli olup olmadığını araştırmayan veya bir caddede sağma soluna bakmadan karşı tarafa geçmeye kalkan bir kişi, "ölüm" riskini göze alıyor demektir. Yanlış inançlar veya temelsiz fikirler bazan yalnız kişiyi değil, toplumu, hattâ bütün dünyayı felâkete sürükleyebilir.

İnsanı en kolaylıkla tutsak alan inançların başında dinî inançlar, daha sonra ahlakî kurallar, ondan sonra da siyasî öğretiler gelir, zira bunların hepsi korku, umut, özlem gibi güçlü duygularımızı etkileyerek davranışlarımızı belirlemeye çalışırlar. Hele bunlar bir toplumda geleneksel birer kurum haline geldiler mi, bir tür kutsallık veya dokunulmazlık kazanırlar; ondan sonra da kimse onların "inanılmaya değer" olup olmadıklarını araştırmaya cesaret edemez. Bu, özellikle monoteist dinlerin dogmaları için geçerlidir. Zira bu dogmalar, Tanrı tarafından peygamberler aracılığıyla insanlara "açıklanmış" tartışılmaz doğruluklar diye sunulduğu için, onların doğruluğunu tartışmak, "suç" sayılır. Suçlu sayılma, dolayısıyla kovuşturulma korkusunun "inanç bağımlılığı"nı daha da güçlendireceği apaçık. Bu nedenle insanları her tür inanç bağımlılığından kurtarmak, başka bir deyişle, onlara düşünme özgürlüğü kazandırmak, demokratik bir eğitimin baş amacı olmak gerekir.

Buna eğitimin "aydınlatma" görevi de diyebilirsiniz. Burada 'aydınlanma' sözcüğü, "aklını kullanmayı öğrenme" anlamına geliyor. O halde önce "Aklını kullanmasını bilmek nedir?" sorusuna cevap vermem gerekiyor. "Akıl" kısaca "güvenilir bilgi edinme yeteneği" diye tanımlanabilir. Bu anlamda 'akıl', sağ-duyu'nun çok daha gelişmiş biçimine verilen bir ad olsa gerek. Bilindiği gibi, 'sağ-duyu', beş duyumuz yardımıyla yapmış olduğumuz deneme ve yanılmalara dayanarak nelere inanabileceğimiz, dolayısıyla nasıl davranmamız gerektiği konusunda edindiğimiz bazı düşünme alışkanlıklarına verdiğimiz bir ad. Bu alışkanlıklar bize her zaman doğruyu bulma imkânı vermezse de, yanılmalarımızı en aza indirmemize yardım eder. Örneğin köylü –eski denemelerine dayanarak– toprağı ne zaman sürmesi, tohumu ne zaman ekmesi gerektiğini iyi kötü

bilir, ancak anî bir su baskınını önceden tahmin edemeyebilir, zira bu çok daha geniş bir bilgi birikimine sahip olmasını, bu bilgilerden mantığını kullanarak ve bir sürü karmaşık hesaplar yaparak sonuçlar çıkarabilmesini gerektiren bir iştir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, akıl sağ-duyunun kapasitesini çok aşan bir yetenek.

Aklın bir başka özelliği de sağduyuya her zaman güvenilemeyeceğini bulup ortaya çıkarmasıdır. Örneğin, insanoğlu, bin yıllar boyunca gözlemlerine güvenerek bütün gök cisimlerinin yerin çevresinde döndüklerini sanmış, ancak Copernicus'un uzun akıl-yürütmeleri sonucunda burada bir perspektif yanılmasına düştüğünü anlamıştır. Nitekim, akılda işe yalnız mantık (yani geçerli çıkarımlar yapabilme yeteneği) değil, hayâl-gücü de karışıyor. Ne var ki, nasıl bazan sağduyuya güvenmemek gerekiyorsa, hayâl gücünün aşırı atılımlarını duyu verileriyle (gözlem ve deneyimlerle) denetlemek, bu şekilde onun gerçekle olan bağlarını koparmasını önlemek gerekiyor.

Buraya kadar söylediklerim daha çok aklın güvenilir bilgi üretme işindeki kullanımıyla ilgili. Daha çok bilim adamlarını ilgilendiren bu aktif kullanımdan başka, aklın bir de fikir-tüketicisi durumunda olanları ilgilendiren pasif bir kullanımı var. Burada temel kural, her yeni fikir veya iddia karşısında ilkin *şüpheci* bir tavır alıp o fikir veya iddianın inanılmaya değer olup olmadığını araştırmak! Bunun nedeni açık: İnsanoğlu, oldum olası sayısız boş inanç ve temelsiz fikir üretmiş. Bunlar arasından bazıları –özellikle dinî ve ahlâkî inançlar– cahil halk yığınları tarafından benimsenmiş.[1] Bir fikri ne kadar çok insan benimserse, bazı kişilerde o fikrin doğru olması gerektiği izlenimi uyanır, oysa genellikle bunun tam tersi geçerlidir. Bu nedenle akıllı bir insanın özellikle bu tür fikirler karşısında şüpheye kapılması ve kendine şu soruyu sorması gerekir: "Bu fikir her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak kadar iyi belgelenmiş mi?" Bu anlamda aklını kullanmasını bilmek, insanın hiçbir iddiayı denetlemeden –doğru olup olmadığını araştırmadan– ka-

1 "Bilim ve Şarlatanlık" adlı kitabımda bu tür inanç ve fikirlerden en "revaçta" olanlarını inceliyor ve onlara neden ötürü inanılmaması gerektiğini göstermeye çalışıyorum.

bul etmemeyi alışkanlık haline getirmiş olmak demek. Herkes her iddiayı kendisi denetleyemez elbet, ancak o zaman da en güvenilir uzmanların görüşüne başvurmak gerekir.

Burada en önemli nokta, bir fikri bize hoş göründüğü veya işimize geldiği veya başkaları doğru bulduğu için değil, *doğru olduğu* için kabul etmeye özen göstermektir. Bunu yapamayan bir kişi, inanılmaması gereken fikirlerin tutsağı olmaya mahkûmdur.

Bu noktada "ifade özgürlüğü" ile "düşünme özgürlüğü"nün farklı kavramlar olduğunu hatırlatmak isterim. "Demokrasi" denince, genellikle ifade özgürlüğü, yani ister doğru, ister yanlış, hattâ "saçma" olsun, kişinin her inancını ve fikrini, serbestçe, hiçbir kovuşturulma korkusuna kapılmadan dile getirebilmesi anlaşılır.

Demokrasi için bu tür özgürlük –hem de en geniş anlamda– gereklidir, ama yeterli değildir. Gereklidir, çünkü fikirlerin korkusuzca tartışılamadığı bir toplumda "doğru"yu bulmak mümkün olmadığı gibi, bazı kişilerin bir tür "inanç tekeli" kurmalarını önlemek de mümkün değildir. Nitekim, teokrasiler ve totaliter rejimler böyle kurulmuştur.

Ancak demokrasinin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için bu şart yeterli değil; ayrıca toplumun, hiç değilse "okumuşlar" kesiminin, ama özellikle politikacıların –yukarıda açıklamaya çalıştığım anlamda– "düşünme özgürlüğü"nü ön plâna almaları şart bence. Aksi takdirde demokrasinin ayakta kalması bile tehlikeye düşebilir, zira ifade özgürlüğünden yararlanan demagoglar sonunda demokrasiye de son verebilirler. Nitekim faşist İtalya'da, Nazi Almanya'sında, hattâ komünist Rusya'da olan da bu. Son zamanlarda Türkiye'de teokrasi özlemlerinin hortlaması da aynı özgürlüğün bir sonucu değil mi? A. Menderes ünlü "Siz isterseniz hilâfeti de geri getirebilirsiniz!" mesajını verdiği günden bu yana teokrasi taraftarları, bu özlemlerini pervasızca dile getirebiliyor, hattâ toplumun görgü kurallarını –"vicdan özgürlüğü" yaftasının arkasına gizlenerek– çiğnemekte bile sakınca görmüyorlar. Atatürk'ün "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" kuşaklar yetiştirme ideali, büsbütün terk edilmiş durumda. Gene onun ünlü özdeyişi "Hayatta tek gerçek yol gös-

terici bilimdir, fendir" sözünün yerini "Tek mürşit, Allah'tır" türünden sloganlar almış durumda. Bütün bu belirtiler, Türkiye'nin çok tehlikeli bir "Cezayirleşme" sürecine girdiğinin ön habercileri, ama dinci politikacılarımız hâlâ durumun "vehameti"ni kavrayamamış görünüyorlar.

Kanımca tek kurtuluş yolu, gene Atatürk'ün eğitim idealine dönmek, zira aklını kullanmasını bilmeyen insanlar, boş-inançların, önyargıların, temelsiz ideolojilerin tutsaklığından kurtulamazlar. Oysa okumuşlarının bile bu tür bir tutsaklıktan kendilerini kurtaramadıkları bir toplumda, demokrasinin uzun ömürlü olması düşünülemez. Asıl önemli olan –bazılarının sandığı gibi– "ifade özgürlüğü" değil, "düşünme özgürlüğü", zira birincisinin yaşama şansı da ikincisinin var olmasına bağlı.

Sözün kısası, demokrasi ancak "bilgi"ye değer veren ve doğruluk sevgisiyle tutuşan insanların çabasıyla ayakta kalabilir.

Felsefenin Eğitimdeki Yeri *

Bu yazı 'Felsefenin eğitimdeki yeri ne olabilir?' sorusuna bir cevap verme isteğini yansıtıyor. Eğitimciliğe soyunan kişi kendi hayâlindeki eğitim sisteminin nasıl birşey olduğunu dile getirmek zorundadır. Bu nedenle ben bu yazımda felsefenin eğitimdeki yerini incelerken ister istemez "eğitim felsefemi"de dile getirmiş olacağım.

Ben burada uzun boylu felsefenin ne olduğu sorusu üzerinde durmaya gerek görmüyorum. Felsefeyi kısaca "merakla başlayan ve bilgi üretme amacına yönelik bir düşünsel uğraş" diye tanımlayabiliriz. Bugün bu amaçla girişilen her düşünsel çabaya "bilim" deniyor. "Bilgi sevgisi" anlamına gelen Yunanca 'philosophia' sözcüğünden de anlaşılacağı gibi, 'felsefe' sözcüğünün bugün daha çok "bazı özel sorunların çözümüyle uğraşma" anlamında kullanılması amacın her ikisinde de bir olmasına engel değil.

"Merak" ile "şüphe" insan zekâsının ikiz çocukları olup *bilgi-üretimi* dediğimiz süreçte her ikisi de yer alır. Olan biteni anlama veya açıklama arzusu demek olan merak daha çok zekânın yaratıcı veya üretici gücünü oluşturur. Şüphe ise üretilen bir fikrin, (yani bir çözüm teklifinin) *inanılmaya değer* olup olmadığını araştırma işlemini başlatır. Bir fikrin inanılmaya değer olması, elde onun doğruluğunu belgeleyen yeterli kanıtlar bulunması demektir. Herhangi bir soruna çözüm bulduğunu sanan kişi –eğer zeki birisi ise– önce bu fikrinin yeterince belgelenmiş olup olmadığını araştırır; buna *öz-eleştiri* diyoruz. Ancak asıl eleştiriler o fikre muhatap olan başkalarından gelir; bunlar

* *Öğretmen Dünyası* dergisinde yayımlanmıştır.

fikri üretmedikleri için onu ilkin şüpheyle karşılar ve bütün şüpheleri dağılıncaya kadar eleştirilerine devam ederler. Her akla-yakın şüpheyi dağıtacak kadar iyi belgelenmiş fikir "bilgi" katına yükseltilir. İşte bunu başaramayan fikir, görüş veya öğreti dediğimiz "bilgi-adayları"nın oluşturduğu araştırma alanına "felsefe" diyoruz. Buna göre, "felsefe sorunları" çözümleri konusunda genel bir uzlaşmaya varılamamış olan sorunlardır. Ancak bu durum onları küçümsememize yol açmamalıdır; tam tersine, onların da "bilgi üretme" amacına yönelik olduklarını hatırlayarak, çözümleri için yeni girişimlerde bulunmalıyız. Onları çözmekte neden bu kadar zorlandığımızı anlamamız bile son derece öğreticidir.

Felsefenin, dolayısıyla bilimin "merak"la başladığını görüyoruz. "Merak"ı kısaca "bilgi açığı" diye tanımlamak mümkün. Her merak da bir "soru" biçiminde ortaya çıkar. Bir anlamda "meraksız" insan yoktur. Ancak insanların ezici çoğunluğu daha çok pratik yaşamlarını ilgilendiren sorular sorarlar: "Yarın hava nasıl olacak?", "Ekini ne zaman ekmeliyim?", "Paramı nasıl değerlendirsem?" gibi. Sıradan adamın bu tür soruları belli bir *kaygı*nın da izlerini taşır.

Filozoflarla bilim adamlarının sordukları sorular biraz daha farklıdır. Bunlar arasında "Yağmur neden yağar?" veya "İnsan, davranışlarında özgür müdür?" türünden kısmen *pratik* bir içeriği olan sorular olduğu gibi, "Evren nasıl oluşmuştur?" veya "Gördüğümüz çeşitli nesneler hangi ana-maddeden türemiştir?" türünden sadece "bilgi için bilgi" edinmeye veya zihinsel bir düğümü çözmeye yönelik sorular da yer alır. Birinci türden sorulara kısa yoldan (genellikle 'sağ-duyu'muzu kullanarak) cevap verebildiğimiz halde, teorik bilgi edinmeye yönelik sorular çoğu zaman uzun araştırma, soruşturma, hesaplama ve düşünme (refection) gibi işlemler gerektirir. Bu tür, cevabı zor bulunan sorulara "sorun" diyoruz.

Bu tür sorunların insan kafasında nasıl biçimlendiğini bilmiyoruz. Örneğin, ilk filozof sayılan Thales'in aklına şöyle bir soru esmiş: "Bütün bu çevremizdeki binbir çeşit nesnenin türemiş olduğu ilk madde (ana-madde, arché) ne olabilir?" Sıradan adamın bu tür, bir soruyu sormayı akıl edebileceğini sanmıyo-

rum. Ancak bu tür başkalarının aklına gelmeyen sorular sorabilmek, dolayısıyla bu tür soruların cevabını "merak etmek" ancak üstün zekâlı insanlara has bir özellik olsa gerek. Thales'in bu sorusuna ancak 2500 yıl sonra, zamanımızda cevap verebilmiş olması, onun zekâsı konusunda da bize bir fikir veriyor. Ancak asıl önemli olan, Thales'in en zeki insanların çözmeye lâyık gördükleri bir soruyu *düşünebilmiş* olması. Bugün bilim adamları arasında "Gri ağaç kurbağaları eşlerini nasıl seçerler?" gibi, sıradan adama Thales'inki kadar anlamsız gelen sorular soranlar da var. Bilginin hızla artması sonunda "kapsamlı" sorular sorabilmek işi de son derece güçleşti, ama bugün önemli olan insanların *herhangi* bir konuyu merak edip o konu hakkında *bilgi* edinmeye çalışıp çalışmamaları. *Uzmanlaşma* dediğimiz süreç bazı insanların durmadan *yeni* sorular üretmesinden kaynaklanıyor. Thales gibi filozofların cevaplandırılması en güç sorularla işe başlamış olmalarının bilimin bugünkü düzeyine yükselmesinde büyük payı olduğu bence şüphe götürmez.

Buradan yazımın başlığını oluşturan asıl soruma geçebilirim: "Bugün, özellikle kendi yurdumuzda, felsefenin yeri veya işlevi ne olmalıdır?" Eğitimle ilgili her sorunun gerisinde "Nasıl bir insan yetiştirmek istiyoruz?" sorusu yatar. Bu soruya benim cevabım Atatürk'ün bu soruya verdiği cevaptan farklı olmayacaktır: Eğitimin amacı –Tevfik Fikret'in deyimiyle– "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" gençler yetiştirmek olmalıdır, zira ben de, tıpkı Atatürk gibi, çevremde bugünkü Batı uygarlığının da yetiştirmeye çalıştığı türden "aydın" kişiler görmek istiyorum; bunun için de onun başlattığı reformlara yeniden dönülmesini gerekli görüyorum.

Bir ülkenin siyasî kaderini belirleyenler genellikle eğitim politikasını belirlemekle de etkili oluyorlar. Çok-partili düzene geçeli beri ülkeyi *milliyetçi-dinci* politikacıların yönetmiş olması aynı milliyetçi-dinci düşünüşün eğitim sistemimize de sızdığını, hele 8 yıl süren "din-eğitimi" zorunlu bir hale getirileli beri bu sistemde uzlaştırılması imkânsız bir ikilik yaratıldığını biliyoruz. İstanbul Anakent Belediyesi başkanlığına getirilen Erdoğan bir ara "Elimde olsa, bütün liseleri İmam Hatip liselerine dönüştürürüm!" diyerek liseleri "medreseye çevirme" özlemini

dile getirmişti. Ben son günlerde *Cumhuriyet*'te çıkan bir dizi yazımda bu konu üzerinde uzun boylu durduğum için, dogmatik bir din öğretiminin eğitim sistemimizde yapmış olduğu "yıkım" üzerinde ayrıca durmayacağım, ancak din eğitimini zorunlu hâle getirenlerin felsefe dersini "seçmeli" durumuna getirmelerinin gerisinde yatan düşünüş biçiminin "sefaleti" üzerinde durmayı gerekli görüyorum.

Bilgi-üretiminde "merak"ın itici güç durumunda olduğunu, buna karşılık "şüphe"nin insanları temelsiz, boş ve yanlış inançlardan korumak gibi bir işlev yüklediğini belirtmiştim. Felsefe dersinin çocuklarda hem soru sorma hevesi uyandırması hem de onu "inanıverme" eğilimine karşı uyanık bulundurması beklenir. Felsefe dersinin özellikle "bilgi-öğretisi" çerçevesi içinde– yeni yetişenlerde "şüpheci" bir tavır alma alışkanlığı yaratmaya çalışması gerektiğine inanıyorum. Eskiden felsefe dersleri bu görevi ne derece yerine getirebiliyordu, bu nokta çok şüpheli, ama gene de felsefe dersinde çocukların aynı sorulara değişik cevaplar verildiğini görmesi bile onun sorunlara bakış açısını genişleteceğinden, onlara bir tür "düşünsel esneklik" kazandırabilir. Bizdeki bilim eğilimi nerdeyse tümüyle *dogmatik*tir, yani başkaları tarafından üretilmiş bilgilerin –hazırlop– *belletilmesine* dayanır. Bu durum dogmacı bir eğitimin doğal bir sonucu olan *ezberciliğe*, o da millî bir hastalığımız olan *kopyacılığa* götürür. Hele işin içine bir de zorunlu din dersleri girince, durum daha "vahim" bir hâl alır. Bir başka yazımda da söylediğim gibi, "bizde bilimler bile 'Kur'an okutulur gibi' okutuluyor?" dememin de nedeni bu.

İşte kanımca felsefe dersi bu dogmatik eğitimin bir antidotu olabilir. Osmanlılar döneminde medreselerde felsefe dersi okutulması yasaklanmıştı, zira felsefe dinî inanç açısından çocukları baştan çıkarabilirdi. MEB felsefeyi "seçmeli" derse dönüştürmek suretiyle çocukları belli bir ölçüde bu dersin yüreklendirebileceği şüpheciliğin "şerrinden" koruyacağını düşünmüş olabilir. Din derslerinin tam 8 yıl zorla okutulduğu bir ülkede sadece bir yıl, o da lise son sınıfında okutulan felsefe dersinin zorunlu olmaktan çıkarılmasını başka türlü açıklamak mümkün değil. Aslında dinci politikacılarımız felsefe yerine

"ilâhiyat" okutulmasını bile düşünmüş olabilirler, okullarda yabancı dil olarak "Arapça"nın da okutulmasını istemeleri bu izlenimi uyandırıyor. Onların eğitim ideali, şüphe edebilen, dolayısıyla bağımsız düşünebilen "aydınlar" yetiştirmek değil, Kur'an'da yazılanlara körü körüne inanan okuyabilen "mollalar" yetiştirmek olsa gerek.

Zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması konusu tartışılırken kopardıkları vaveylâ da Türkiye'nin nereye sürüklenmek istediğinin açık bir göstergesiydi. Yalnız, bu konuda elde edilen başarı bütün eğitim sisteminde yapılacak köklü reformlarla desteklenmedikçe bir sonuç vermeyecektir. Önce, Atatürk dönemindeki laik eğitime dönülmesi bence şart, ama bu da yeterli değil, laik eğitimin de A'dan Z'ye kadar yenilenmesi gerekiyor. Bunun için de her dersin, ama *her* dersin çocukların hem merak etme, hem şüphe etme yeteneğini geliştirecek biçimde düzenlenmesi şart. Çocuklarımıza mâna ve önemini bile anlamadıkları bölük-pörçük bilgileri belletmeye devam etmek düpedüz "mânevî bir işkence"dir. Ne yapıp edip önce onlara *öğrenmekten* zevk almayı öğretmek gerekiyor, zira çocuklarımıza şimdiki öğrenim sisteminden gına gelmiş durumda; hattâ onların "bilgi"den nefret ettikleri bile söylenebilir. Felsefe dersinin bu konuda eğitici ve yol gösterici olabileceğine inanıyorum.

İngilizlerin bir sözü vardır: "Herkes havadan şikâyet eder ama kimse havayı düzeltmek için kılını kıpırdatmaz!" Biz de yıllardır bu ülkede "ezbercilik"ten şikâyet eder dururuz, ama eğitimcilerimiz de dahil –hiçbirimiz bu durumu gidermeye çalışmayız. Ezbercilikten şikâyet de bir "ezbercilik" konusu olmuştur. Ben bunu daha çok MEB'in "Talim ve Terbiye Dairesi"ne "eğitim misyonerleri" diyebileceğimiz yaradılışta kişilerin getirilmemiş olmasına yoruyorum. Bu tür insanlarımızın sayısı az olabilir, zira genellikle toplumumuzda "misyoner ruhlu" insanlara çok az rastlanmaktadır, ama hiç değilse Bakanlık bu tür insanları arayıp bulmaya çalışmalı, gerek lise, gerek üniversite hocaları arasında bu konuda fikir üretmiş olanları göreve dâvet etmelidir. Eğitim reformu son derece güç, büyük yetenek, ama en çok da özveri isteyen bir iştir, ama ulusumuzun kültürel kaderini bu tür insanlar belirleyecektir.

Ben bir felsefeciyim ve genel eğitim reformuna da katkıda bulunacağıma inandığım bir felsefe kitabı yazmış bulunuyorum. Amacım, Türkiye'de Atatürk'ün düşlediği türden "aydın kafalı" gençler yetişmesine katkıda bulunmak. Bunun da "bilimsel düşünme" alışkanlıkları edinmekle sağlanabileceğine inanıyorum. Kanımca doğru düşünmesini bilmek demokratik bir yaşam düzeninin gerektirdiği, dürüst, sevecen, hoşgörülü insan olabilmek için de gerekli.

*Demokrasi mi, Uygarlık mı?**

Son yıllarda birçok köşe yazarının, bu arada bazı ağırbaşlı profesörlerin sık sık demokrasinin ne olduğunu tartıştıklarını görüyorum. Hele "İkinci Cumhuriyetçiler" türeyeli beri tartışmanın "Demokrasi öyle değil, böyledir" çekişmesine döndüğü anlaşılıyor. Aslında tartışmanın ana-kaynağı, görebildiğim kadarıyla, Atatürk'ü seven ve yüceltenlerle onu sevmeyen, hattâ küçük görenler arasındaki anlayış farkı. Ancak her iki tarafın da sorunu ele alış tarzı "gerçek demokrasi" diye bir şeyin, bir tür Platon'umsu "demokrasi ideası"nın varlığına inandıkları izlenimini uyandırıyor. Bence çok yanlış bir tutum bu. Gerçi bir hayvanın kedi mi köpek mi olduğu konusunda insanlar arasında bir anlaşmazlık pek çıkmaz, ama 'demokrasi' sözcüğü ilk kullanıldığı günden bugüne kadar geçen 2500 yıllık süre boyunca o kadar değişik anlamlar almıştır ki, bugün artık "gerçek demokrasi"den sözetmenin sadece retorik bir işlevi kalmış gibidir. Sizin anlayacağınız, bu deyimi kullanan kişiler genellikle kendi demokrasi anlayışlarını, hattâ kimi zaman ideallerini karşısındakilere kabul ettirmeyi amaçlarlar.

Bu nedenle, örneğin, "Vicdan ve fikir özgürlüğü demokrasinin onsuz-olunamaz şartıdır" veya "Laiklik demokrasinin temel direğidir" türünden lâflar edecek yerde, dobra dobra, "Benim özlediğim toplum yaşamında bireyler her türlü inanç ve fikirlerini korkusuzca dile getirebilmelidir" veya "Benim özlediğim toplumda insanları din adamlarının tahakkümünden kurtarmak şarttır" demek bence daha uygun. Bu yapıldığında "Atatürk demokrasiden yana mıydı?" veya "Demokrasi için

* *Cumhuriyet* gazetesi, 11 Ağustos 1995.

laiklik şart mıdır?" türünden tartışmalara yer kalmayacaktır. Nitekim, bildiğim kadarıyla, Atatürk'ün kendisi 'demokrasi' sözcüğünü hemen hiç kullanmamıştı; o da –pek çok Batı ülkesi gibi– kurduğu rejime "Cumhuriyet" adını vermişti. Ancak buna bakıp onun –bugün birçoğumuzun anladığı anlamda "demokrasi"yi özlemediği sonucunu çıkarmak mümkün mü? Elbette, hayır! Hem adların ne önemi var? Asıl önemli olan bir insanın niyetleri, özlemleri, idealleri değil mi? Bugün hâlâ krallıkla yönetilen İngiltere'nin "demokrasinin beşiği" olduğunu söylemiyor muyuz? Üstelik bu ülke –örneğin Fransa veya Türkiye gibi– resmen "laik" de değil, ama vicdan ve fikir özgürlüğü bakımından hangi ülke İngiltere ile yarış edebilir?

Adı ne olursa olsun, bence asıl önemli olan ne tür bir toplum düzeni istediğimiz veya özlediğimiz... Atatürk kendi toplum özlemini 'Çağdaş uygarlık', 'Batı uygarlığı' gibi deyimlerle dile getiriyor ve giriştiği çeşitli reformlarla Türkiye'de sanatları, edebiyatı, ahlâkî töre ve davranışları, bilim ve felsefesiyle ileri Batı ülkelerininkilere benzer uygar bir toplum yaratmaya çalışıyordu. Bugün onun bu girişimlerini "anti-demokratik", hattâ "diktatörce" bulup eleştirenler arasında bazı "aydınlar"ın da bulunması benim için çok şaşırtıcı; zira bu reformların son amacının "aydın", dolayısıyla "özgür" insanlar yetiştirmek olduğu apaçık değil mi? Neymiş, Atatürk tek-dereceli seçim sistemini getirmemişmiş, bu nedenle de demokrasiden yana olduğu söylenemezmiş! Halkının ezici çoğunluğu okuma-yazma bile bilmeyen, yüzyılar boyunca tam bir bilgisizlik içinde yaşamış bir topluma tek-dereceli seçim hakkı tanırsanız, o toplumu "çağdaş uygarlık" düzeyine yükseltmeniz mümkün mü?

Nitekim, bunun imkânsız olduğunu çok partili, tek-dereceli seçim sistemini kabul ettiğimiz 1946 yılından bugüne kadarki gelişmeler yeterince belgeliyor. Bilindiği gibi, Atatürk her şeyden önce bir "reformcu" idi, dolayısıyla asıl ve son amacı, bütün kültürel yapısıyla Batılı anlamda "uygar" bir toplum yaratmaktı, bu özlemini gerçekleştirebilmesi için de ilkin "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" bir kuşak yetiştirmek gerektiğinin bilincindeydi. Atatürk'ü yeterince demokrat olmamakla suçlayan aydınlarımızın anlayamadıkları nokta şu: Batılı ülkeler bugün-

kü anlamda demokratik seçim sistemini ancak uzun bir "uygarlaşma" sürecinden sonra geliştirip benimsemişler. Nitekim daha yakın zamana kadar İngiltere'de herkese seçim hakkı tanınmadığı gibi, 1948'den önce üniversite mezunlarına iki oy hakkı tanınıyordu.

Evet, Atatürk için son hedef Türkiye'nin "uygar" bir toplum durumuna gelmesiydi; bunu gerçekleştirebilmek için de ilk başta "öğretim birliği" yasasını çıkartmayı, arkasından da kent okullarından din derslerini kaldırmayı gerekli gördü, zira biliyordu ki, yeni yetişenler doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt edecek kadar aydınlanmadıkça, Türkiye'de tek-dereceli seçime gitmek cahil halk yığınlarını demagogların keyfine teslim etmek demek olurdu. Bu konuda da Atatürk'ün ne kadar uzak görüşlü olduğunu çok-partili sisteme geçişimizden kısa bir süre sonra başlayan "kültürel yozlaşma" süreci yeterince belgelemiyor mu?

Bugün bizde de sözümona Batı'nın en geliştirilmiş seçim sistemlerinden biri uygulanıyor. Hattâ içimizde –bazı Batı ülkelerindeki uygulamaya özenip– seçim yaşını 18'e indirmek isteyenler de var. Şimdi bütün bunlara bakıp Türkiye'nin de ileri bir demokrasiyle yönetildiğini söylemek mümkün mü? Sadece işin "lâfzı"na bakarsanız, belki mümkün, ama iş bu kadarla bitiyor mu? Bitmediğini anlamak için şu son zamanlarda tanık olduğumuz "koalisyon maskaralığı"na bakmak yeterli.

Demokrasilerin günün şartlarıyla birlikte nasıl değiştiğini gösteren en öğretici belgelerden biri de bu "koalisyon" yöntemi olsa gerek.

Bir bakıma bu yöntem "çok-partili sistem" kavramına aykırı, ama hadi diyelim ki, bazan şartlar bunu "kaçınılmaz" kılıyor. İyi de, ideolojileri açısından birbirine "düşman" iki partinin koalisyonuna ne buyurulur? İlk fırsatta "şeriatı" getireceğini pervasızca dile getiren "dinci" bir parti lideri, sözümona "laik Cumhuriyet"i koruyacağını, hattâ dinci liderle koalisyona gitmenin "vatana ihanet" olacağını tekrarlayan bir parti lideriyle utanmadan, sıkılmadan "politik izdivaç" aktediyor ve bunun da adı "demokrasi" oluyor! Gerçi ben bir Platon'cu değilim, ama bu tür bir izdivaca demokrasinin yeni bir cilvesi gözüyle

bakmam da imkânsız. Tekrar ediyorum: Benim için önemli olan adlar değil, bu adların gerisinde ne tür bir toplum yapısı özlediğimiz. 1946'dan bu yana "demokrasi" adı arkasına sığınan politikacılarımızın her geçen gün Atatürk'ün "uygar toplum" idealinden uzaklaştıkları apaçık. Şimdi bu sürecin en son aşamalarını yaşıyoruz. Atatürk dönemine kıyasla bugün Türkiye bir yandan dinî bağnazlığın karanlığına gömülürken, öte yandan ekonomik bir kaos içinde debelenmekte, ahlâkî bakımdan da tam bir yozlaşma süreci yaşamakta. Bu tür bir düzenin adı "demokrasi" imiş veya değilmiş, ne fark eder? Tek-dereceli seçime gitmediği için Atatürk'ü eleştirenler bir yerlerine kına yaksınlar! Meğer Atatürk ne kadar ileri görüşlü adammış! O her zamanki engin sezgisiyle "demokrasi"nin de Batı uygarlığının geliştirmiş olduğu bir yaşam felsefesi olduğunu görebildiği için, her şeyden önce bu ülkede bu felsefeyi anlayıp içlerine sindirecek yeni kuşaklar yetişmesi gerektiğine inanıyordu. Çok zamansız ölümü bu ülkede demokrasinin "manevî" altyapısının oluşmasına imkân bırakmadı.

Ondan sonra gelen politikacılar onun "uygar toplum" özlemini paylaşacak yapıda olmadıkları için, 2. Dünya Savaşı sonrasında dünyada esen demokrasi rüzgârının "lâfzı"na kapılıp bilgisiz halk yığınlarına demokrasiyi sadece bir "seçim tarzı" diye tanıttılar. Bugün aydın geçinen bazılarının hâlâ aynı mavalı okuduklarını görmek gerçekten şaşırtıcı. Mal meydanda: Türkiye'yi bugünkü duruma Batı uygarlığını bütün manevî değer ve kurumlarıyla benimsemeden, yine bu uygarlığın doğal bir ürünü olan seçim sistemine özenmek aymazlığı getirmiştir ve bu anlamda "Batı taklitçiliği" bir "hacı" ile bir "bacı"yı bu toplumun başına belâ etmiştir.

COGİTO

Daha önce *Bilim ve Şarlatanlık* adlı kitabını yayımladığımız Hüseyin Batuhan, bu kez "çağdaş uygarlık"tan giderek uzaklaşan bir Türkiye'de çok tartışılan konulara parmak basıyor. Batuhan, bilime karşı ilgisizlik, belletme sistemine dayanan eğitim, Kuran kursları, İmam Hatip Liseleri ve yobazlığın dindarlığın yerini almasından yola çıkarak karanlığa giden güzergâhı irdeliyor.

Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler'in yeni yazılarla genişletilmiş bu baskısı, bilimden, aydınlanmadan yana herkes için daha güçlü bir el kitabı olacak.

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27
ISBN 975-363-739-X
9 789753 637398